

เศรษฐศาสตร์การเมืองในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

พระปลัดศักดิ์ดีดา วิสุทธิญาณ (มรดา)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2556

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR) are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

Political Economy in Buddhist Scriptures

Phrapalad Sakda Visuttiyano (Morada)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Political Economy

Faculty of Economics

Chulalongkorn University

Academic Year 2013

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

เศรษฐศาสตร์การเมืองในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

โดย

พระปลัดศกดิ์ดา วิสุทธิญาโณ (มรดา)

สาขาวิชา

เศรษฐศาสตร์การเมือง

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ศาสตราจารย์ ดร.ตรีณ พงศ์มพัฒน์

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารธุรกิจ

.....คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ ดร.ชโยดม สรรพศรี)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ณรงค์ เพชรประเสริฐ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ศาสตราจารย์ ดร.ตรีณ พงศ์มพัฒน์)

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ แล ดิลกวิทยรัตน์)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(พระราชวรเมธี(ประสิทธิ์ พรหมรังสี),ดร.)

CHULALONGKORN UNIVERSITY

พระปลัดศกดีดา วิสุทฺธิญาโณ (มรดา) : เศรษฐศาสตร์การเมืองในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา. (Political Economy in Buddhist Scriptures) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ศ. ดร.ติรณ พงศ์มพัฒน์, 243 หน้า.

วิทยานิพนธ์เรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมืองในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นศึกษาเกี่ยวกับหลักการทางเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และเพื่อเสนอหลักการทางเศรษฐศาสตร์การเมืองตามแนวพระพุทธศาสนาให้เป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ

จากการศึกษาพบว่า หลักเศรษฐศาสตร์การเมืองในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเน้นหลักการประกอบสัมมาอาชีวะ ซึ่งเป็นหนึ่งในอริยมรรคซึ่งมีองค์ประกอบแปดประการ หลักการนี้อาจกล่าวได้ว่าครอบคลุมองค์ประกอบของทุกๆ อาชีพ และแบ่งหลักทางเศรษฐศาสตร์ใน ๒ ส่วนคือ ฝ่ายบรรพชิต เน้นเรื่องการบริโภคปัจจัย ๔ ด้วยความพอดีตามหลักสันโดษ และหลักอภัยปิณโณ (ผู้มักน้อย) ดำรงตนให้มีความเป็นอยู่เรียบง่าย และฝ่ายคฤหัสถ์เน้นการเลี้ยงชีพในทางที่ชอบด้วยความสุจริต โดยไม่เน้นเศรษฐกิจเกินกำลังสามารถ รวมถึงตั้งตนให้อยู่ในศีล ๕ เพราะเนื่องจากผู้ประกอบสัมมาอาชีพ ต้องพิจารณาแรงจูงใจในการประกอบอาชีพว่าอาชีพนั้นมีความสุจริตหรือไม่ นอกจากนี้แล้ว การประกอบอาชีพยังต้องพิจารณาถึงความสำคัญภายในองค์กร ผลจากการประกอบอาชีพจึงต้องคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อตัวบุคคล ต่อสิ่งมีชีวิตหรือสิ่งแวดล้อม เพราะเป็นสิ่งที่ล้นแล้วต้องมีการพิจารณาอย่างรอบคอบอันเกี่ยวเนื่องกับสัมมาอาชีวะ ไม่ว่าจะปฏิบัติสัมพันธ์เชิงอำนาจทางเศรษฐกิจในระดับภาครัฐ หรือเอกชน

หลักการทางเศรษฐศาสตร์การเมืองตามแนวพระพุทธศาสนาจึงสามารถเป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ หลักมัชฌิมาปฏิปทา(ทางสายกลาง) ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่สำคัญกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นหลักเศรษฐกิจที่ต้องอยู่บนพื้นฐานของความพอดี พออยู่ พอกิน พอใช้ เป็นหลักเศรษฐกิจที่สามารถพึ่งตนเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตนเอง โดยไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น อีกทั้งไม่มุ่งหวังที่จะสร้างความเจริญ ด้านวัตถุภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่ให้มุ่งเน้นที่จะสามารถพึ่งตนเอง เพราะบุคคลที่สามารถพึ่งตนเองได้ ย่อมสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปได้

สาขาวิชา เศรษฐศาสตร์การเมือง

ปีการศึกษา 2556

ลายมือชื่อนิติต

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

5385345229 : MAJOR POLITICAL ECONOMY

KEYWORDS: POLITICAL ECONOMY/BUDDHIST ECONOMICS/BUDDHIST SCRIPTURES/
BUDDHIST CONSUMPTION

PHRAPALAD SAKDA VISUTTIYANO (MORADA) : POLITICAL ECONOMY IN
BUDDHIST SCRIPTURES. ADVISOR : PROF. TEERANA BHONGMAKAPAT,
Ph.D., 243 pp.

The aim of this research is to study the principles of Political Economy which is addressed on Buddhist Scriptures in order to manifest the alternative solutions to economic crises.

The study shows that Political Economy upon Buddhist Scriptures identifies the significance of truthful right livelihood which is a factor of faire Atthangika-magga or the Noble Eightfold Path. It essentially covers all occupations and includes two main sections of individuals. For the Buddhist monk who appreciates only four requisites with Santosh(solitary). For the Buddhist layman is supposed to earn only honesty self sustenance. The Economic ways of life is without overacting, and keeps following the five precepts for lay Buddhists. He and she one must consider work motivation and incentives in accordance with integrity. Furthermore, he or she has to carefully deliberate the significance of work in the workplace and it impact or influence on human beings, living beings and the environment. in addition, economic power interactions between private and public sectors, have to be in careful consideration. All there an addressed are right livelihood.

It is appropriate to manifest principle of Political Economy according to Buddhist way to be the alternative solutions to economic crises. It can be simply adopted by adhering to the middle path which is also related to the Philosophy of Sufficiency Economy by His Majesty King Bhumibol Adulyadej. The basic economic principles base on having enough to live on, leading a reasonably comfortable life without excessive luxuries, in accordance with being self reliant, sufficient and well behaved. A person could live without other modern contraption but for life to go on. The person who enjoys self reliance cluld be developed. and is able to achieve his or her higher ends for economic status righteously.

Field of Study: Political Economy

Student's Signature

Academic Year: 2013

Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เพราะได้รับเมตตาอนุเคราะห์จาก ศาสตราจารย์ ดร.ตีรณ พงศ์มพัฒน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก รองศาสตราจารย์ ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ แล ดิลกวิทยรัตน์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และพระเดชพระคุณ พระราชวรเมธี,ดร.(ประสิทธิ์ พุทธิหมรังสี) กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย ผู้ให้ความช่วยเหลือเมตตาให้คำแนะนำและเสนอแนะแนวทางการดำเนินงาน ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ต่อผู้วิจัย

ผู้วิจัยขอขอบคุณ พระอมรวิทย์ นนทิโย(ยิ้มเข้ม) และ นางสาวตรึงจิตร์ รุ่งมะลัง ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการสืบค้นข้อมูล จัดทำรูปเล่ม ให้สำเร็จไปได้ด้วยความเรียบร้อย ตลอดจนผู้วิจัยขอขอบคุณเพื่อนนิสิตระดับปริญญาโท สาขาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รุ่น ๑๐ ทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจช่วยเหลือซึ่งกันและกันตลอดมา

ตลอดจนผู้วิจัยขอขอบคุณ ท่านรองศาสตราจารย์ ดร.นวลน้อย ตีรรัตน์ ผู้อำนวยการหลักสูตร ท่าน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมบูรณ์ รัตนพนากุล เลขานุการหลักสูตร คุณนฤมล คันธบุตร คุณนัชฎาภรณ์ กิจตระกูล บุคลากรของหลักสูตร ที่ได้อนุเคราะห์อำนวยความสะดวกในทุกๆ ด้าน คุณอรอนงค์ นิธิภาคย์ และคุณกรณีย์กร กำแพงทอง ที่ได้ให้คำแนะนำและช่วยเหลือเรื่องการจัดทำวิทยานิพนธ์อิเล็กทรอนิกส์ CU E-Thesis คุณสุรัชย์ ผืนแก้ว ที่อำนวยความสะดวกในเรื่องการสอบ IELTS และการเดินทางเพื่อนำเสนอผลงานวิชาการ ณ มหาวิทยาลัยนเรศวร

ผู้วิจัยขอขอบคุณเจ้าของผลงาน ทั้งในด้านหนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ หรือแม้แต่เจ้าของข้อมูลทางออนไลน์ที่ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลเหล่านั้นเพื่อนำมาอ้างอิง ให้งานวิทยานิพนธ์ลุล่วงไปได้ด้วยดี

ท้ายที่สุดนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณโยมบิดา มารดา ที่ได้ให้กำเนิดเลี้ยงดูอบรมสั่งสอน และให้ทุนทรัพย์ในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เฉพาะอย่างยิ่งขอกราบขอบพระคุณพุทธานุภาพขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อีกทั้งบรรพบุรุษแห่งพระพุทธศาสนาที่ได้นำพาให้ผู้วิจัย ได้เจริญได้ร่มธรรม มีสติปัญญา ความรู้ ความสามารถทั้งกำลังกายและกำลังใจตราบจนปัจจุบัน

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามการศึกษาวิจัย.....	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการศึกษาวิจัย.....	๓
๑.๕ วิธีการศึกษาวิจัย.....	๔
๑.๖ นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	๕
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๔
บทที่ ๒ บริบททางสังคมชมพูทวีปที่มีอิทธิพลต่อคำสอนเกี่ยวกับแนวทางเศรษฐกิจ ที่ปรากฏในคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนา	๑๖
๒.๑ อารยธรรมยุคโบราณก่อนสมัยพุทธกาล	๑๖
๒.๑.๑ อารยธรรมสมัยสินธุ	๑๖
๒.๑.๒ อารยธรรมอารยัน	๑๘
๒.๒ ความเป็นมาของชมพูทวีป	๑๙
๒.๒.๑ พื้นที่ของชมพูทวีป	๒๑
๒.๒.๒ ประชากรของชมพูทวีป.....	๒๑
๒.๓ การเมืองการปกครอง	๒๕
๒.๓.๑ การเมืองปกครองของพวกอินโดอารยัน.....	๒๕
๒.๓.๒ การเมืองการปกครองในยุคพระเวท	๒๖
๒.๓.๓ การเมืองการปกครองสมัยพุทธกาล.....	๓๐
๒.๔ ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม	๓๒
๒.๔.๑ ความเชื่อ.....	๓๓

๒.๔.๑.๑ ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิตและเทพเจ้าบันดาล	๓๓
๒.๔.๑.๒ ความเชื่อเรื่องการบูชาขี้ฉี่.....	๓๔
๒.๔.๑.๓ ความเชื่อเรื่องการล้างบาปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์	๓๕
๒.๔.๑.๔ ความเชื่อเรื่องวรรณะ ระบบวรรณะ (Caste system or Varna system).....	๓๕
๒.๔.๑.๕ ความเชื่อแบบปรัชญาของเจ้าลัทธิทั้ง ๖ : ทรรศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิต..	๓๙
๒.๔.๒ ประเพณี	๔๔
๒.๔.๒.๑ ความเชื่อเรื่องประเพณีพิธีลอยบาป.....	๔๔
๒.๔.๒.๒ ความเชื่อเรื่องประเพณีพิธีการบูชาอำนาจลี้ลับ	๔๕
๒.๔.๒.๓ ความเชื่อเรื่องประเพณีพิธีการบูชาผีบรรพบุรุษ	๔๕
๒.๔.๒.๔ ความเชื่อประเพณีพิธีสารทของศาสนาพราหมณ์	๔๖
๒.๔.๓ วัฒนธรรม	๔๘
๒.๔.๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับระบบวรรณะในวัฒนธรรมอินเดีย	๔๘
๒.๕ การประกอบอาชีพ	๕๐
๒.๕.๑ อาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก	๕๐
๒.๕.๒ อาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา	๕๒
๒.๕.๒.๑ อาชีพบริการ	๕๒
๒.๕.๒.๒ อาชีพช่างฝีมือ	๕๓
๒.๕.๒.๓ วิชาชีพ	๕๓
๒.๕.๒.๔ อาชีพบันเทิงธุรกิจ	๕๔
๒.๕.๒.๕ อาชีพรับราชการ	๕๔
๒.๕.๒.๖ อาชีพค้าขาย	๕๕
๒.๕.๒.๗ การเลี้ยงสัตว์และเกษตรกรรม	๕๖
๒.๖ สภาพเศรษฐกิจก่อนพุทธกาล	๕๘
๒.๗ สภาพเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล	๕๙
๒.๗.๑ การแสวงหาปัจจัยของภิกษุในพระพุทธศาสนา.....	๖๐
๒.๗.๑.๑ ปรัชญาการบริโภคของบรรพชิต	๖๑
๒.๗.๑.๒ ปรัชญาการบริโภคปัจจัยของคฤหัสถ์	๖๔

๒.๘ สภาพเศรษฐกิจหลังพุทธกาล.....	๖๖
๒.๙ ลักษณะแนวทางเศรษฐกิจที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน.....	๖๗
บทที่ ๓ กระบวนทัศน์ทางความคิดเกี่ยวกับแนวทางเศรษฐกิจจากพุทธปรัชญา.....	๗๓
๓.๑ การบริโภคนิยมในเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ.....	๗๔
๓.๑.๑ หลักความต้องการ.....	๗๔
๓.๑.๒ หลักการบริโภค.....	๗๕
๓.๑.๓ หลักงานและการทำงาน.....	๗๖
๓.๑.๔ หลักการแข่งขัน การร่วมมือ.....	๗๗
๓.๑.๕ หลักสันโดษ ค่านิยมบริโภค.....	๗๗
๓.๒ ทฤษฎีการผลิตและทฤษฎีการบริโภคแนวพุทธ.....	๗๘
๓.๓ วิเคราะห์เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ.....	๗๙
๓.๔ ข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์แห่งยุคอุตสาหกรรม.....	๘๒
๓.๔.๑ การแยกตัวโดดเดี่ยว เป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน.....	๘๒
๓.๔.๒ ไม่เป็นอิสระจากจริยธรรม จึงควรเน้นส่งเสริมจริยธรรมทางธุรกิจ.....	๘๓
๓.๔.๓ ความสอดคล้องและสัมพันธ์กับหลักวิทยาศาสตร์.....	๘๖
๓.๔.๔ ความชัดเจนเกี่ยวกับความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์.....	๙๐
๓.๕ ลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ.....	๙๐
๓.๕.๑ เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา: การได้คุณภาพชีวิต.....	๙๐
๓.๕.๒ เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา: ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น.....	๙๓
๓.๖ หลักการในพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์.....	๙๕
๓.๖.๑ สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพในทางสุจริต.....	๙๕
๓.๖.๒ การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น.....	๙๕
๓.๖.๓ ความไม่ประมาท.....	๙๕
๓.๖.๔ การพึ่งตนเอง.....	๙๕
๓.๖.๕ ความพอเพียง ไม่โลภ ละกิเลส.....	๙๖
๓.๗ ความสอดคล้องของแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์กับวิชาการทางเศรษฐศาสตร์.....	๙๖
๓.๗.๑ การผลิต.....	๙๖

๓.๗.๒ การบริโภคน้ำมัน.....	๙๖
๓.๗.๓ การกระจายผลผลิต	๙๖
๓.๘ การประยุกต์ใช้พุทธปรัชญากับระบบเศรษฐกิจในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง.....	๙๗
๓.๙ ทศตนของนักปราชญ์ไทยเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับพุทธปรัชญา.....	๑๐๐
๓.๙.๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙.....	๑๐๐
๓.๙.๒ พุทธทาสภิกขุ.....	๑๐๓
๓.๙.๓ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต).....	๑๐๔
๓.๙.๔ สมณะโพธิรักษ์ (สำนักสันตติอโศก)	๑๐๕
๓.๙.๕ ศ.นพ.ประเวศ วะสี	๑๐๖
๓.๙.๖ นักคิดกลุ่มสมาคมนักคิดแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา (สคทพ.)	๑๐๗
๓.๙.๗ ศ.ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์.....	๑๐๘
๓.๙.๘ ศ.เสน่ห์ จามริก.....	๑๑๐
๓.๙.๙ ศ.ดร.อภิชาติ พันธเสน	๑๑๑
๓.๙.๑๐ อ.พิทยา ว่องกุล.....	๑๑๒
๓.๑๐ ทศตนของนักปราชญ์ตะวันตกเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับพุทธปรัชญา	๑๑๓
๓.๑๐.๑ E.F. Schumacher	๑๑๓
๓.๑๐.๒ Fredreric Pryor.....	๑๑๔
๓.๑๐.๓ Sander G. Tideman.....	๑๑๗
๓.๑๐.๔ Douglass North.....	๑๑๙
๓.๑๐.๕ King Jigme Singye Wangchuck.....	๑๑๙
๓.๑๐.๖ Muhammôd Iunus (มุฮัมหมัด ยูนุส).....	๑๒๐
๓.๑๐.๗ William Graham Sumner	๑๒๑
๓.๑๐.๘ Kenneth Joseph Arrow	๑๒๒
บทที่ ๔ คำสอนที่เกี่ยวข้องกับแนวทางเศรษฐกิจในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา	๑๒๔
๔.๑ อธิติบาท ๔.....	๑๒๔
๔.๑.๑ ความหมายของอธิติบาท ๔.....	๑๒๕
๔.๑.๒ ความสำคัญและองค์ประกอบของอธิติบาท ๔.....	๑๒๗

๔.๒	ขัตติยพละ (พลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ : เน้นหลัก โภคะพลัง พลังแห่งทรัพย์).....	๑๓๑
๔.๓	สัปปริสธรรม ๗ (ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติของคนดี).....	๑๓๑
๔.๔	สันโดษ (ความพอใจยินดีด้วยของของตนซึ่งได้มาด้วยความเพียรโดยสุจริต).....	๑๓๕
๔.๔.๑	ความหมายของ ความสันโดษ	๑๓๕
๔.๔.๒	สันโดษนั้นมีลักษณะเป็น ๓ ประการ.....	๑๔๐
๔.๔.๓	ความไม่สันโดษมีลักษณะเป็น ๓ ประการ	๑๔๑
๔.๔.๔	ประเภทของสันโดษ	๑๔๓
๔.๔.๕	การหาเลี้ยงชีพอย่างมีสันโดษ.....	๑๔๖
๔.๔.๖	หลักปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพย์สิน.....	๑๔๖
๔.๔.๗	วิธีฝึกให้มีสันโดษ.....	๑๔๗
๔.๔.๘	วิธีฝึกสันโดษในสังคมไทย.....	๑๔๗
๔.๔.๙	อานิสงส์การมีสันโดษ	๑๔๘
๔.๕	มัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง)	๑๔๙
๔.๕.๑	ความหมายของมัชฌิมาปฏิปทา	๑๔๙
๔.๕.๒	คุณค่าของหลักมัชฌิมาปฏิปทาต่อมวลมนุษยชาติ(เชิงเศรษฐกิจ).....	๑๕๒
๔.๕.๒.๑	คุณค่าของหลักมัชฌิมาปฏิปทาต่อตัวบุคคล.....	๑๕๓
๔.๕.๒.๒	คุณค่าของหลักมัชฌิมาปฏิปทาต่อสังคม.....	๑๕๔
๔.๕.๒.๓	คุณค่าของหลักมัชฌิมาปฏิปทาต่อเศรษฐกิจ.....	๑๕๔
๔.๖	เบญจศีล (เน้น สีเลนโภคสัมปทา ศีลยังประโยชน์ให้เกิดโภคทรัพย์).....	๑๕๔
๔.๖.๑	โจรกรรม.....	๑๕๕
๔.๖.๒	ความเลียงชีพอนุโลมโจรกรรม	๑๕๖
๔.๖.๓	กิริยาเป็นฉายาโจรกรรม.....	๑๕๖
๔.๖.๔	องค์ ๕ ประการของสิกขาบทที่ ๒	๑๕๖
๔.๗	หลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ (หัวใจเศรษฐี).....	๑๕๗
๔.๗.๑	ความหมายของหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์	๑๕๗
๔.๗.๒	ความสำคัญของหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์.....	๑๕๘
๔.๗.๓	อุ อา กะ สะ หัวใจเศรษฐี.....	๑๖๐

๔.๗.๔	หลักการ "หัวใจเศรษฐกิจ" ในมิติมุมมองทางด้านเศรษฐศาสตร์	๑๖๒
๔.๘	ทัศนะนักปราชญ์ตะวันตกต่อคำสอนของพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจ	๑๖๘
๔.๘.๑	พระพุทธเจ้าในทัศนะของนักปราชญ์โลก และผู้มีอิทธิพลทางความคิดในสังคม	๑๖๘
๔.๘.๒	ทัศนะนักปราชญ์ตะวันตกมองเหตุผลการสอนหลักการเกี่ยวกับเศรษฐกิจ	๑๗๒
๔.๘.๓	ทัศนะนักปราชญ์ตะวันตกกับหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในมิติของ เศรษฐศาสตร์การเมือง	๑๗๙
๔.๘.๓.๑	แนวคิดของนักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยต้น มองผ่านมิติเศรษฐศาสตร์ การเมืองเชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนา.....	๑๘๑
๔.๘.๓.๑.๑	แนวคิดของ “โสกราตีส”	๑๘๑
๔.๘.๓.๑.๒	แนวคิดของ “เพลโต” (Plato ๔๒๘ – ๓๔๗ ก่อน ค.ศ.)..	๑๘๔
๔.๘.๓.๑.๓	แนวคิด อริสโตเติล (Aristotle, ๓๘๔ – ๓๒๒ B.C.)	๑๘๙
๔.๘.๓.๒	แนวคิดของนักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยกลาง มองผ่านมิติเศรษฐศาสตร์ การเมืองเชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนา.....	๑๙๑
๔.๘.๓.๒.๑	เซนต์ ออกุสติน (Saint Augustin, ค.ศ. ๓๕๔ – ๔๓๐)..	๑๙๑
๔.๘.๓.๒.๒	เซนต์ ทอมัส อะไควนัส (ค.ศ. ๑๒๕๕ - ๑๒๗๔)	๑๙๒
๔.๘.๓.๒.๓	แมคิอาเวลลี, นิคโคโล (ค.ศ. ๑๔๖๙ - ๑๕๒๗)	๑๙๓
๔.๘.๓.๒.๔	ฌอง โบแต็ง (ค.ศ. ๑๕๓๐ - ๑๕๙๖).....	๑๙๔
๔.๘.๓.๓	แนวคิดของนักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยใหม่ มองผ่านมิติเศรษฐศาสตร์ การเมืองเชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนา.....	๑๙๕
๔.๘.๓.๓.๑	โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) , ค.ศ. ๑๕๘๘ – ๑๖๗๗).....	๑๙๖
๔.๘.๓.๓.๒	จอห์น ล็อก (John Locke , ค.ศ.๑๖๓๒ – ๑๗๐๔)	๒๐๓
๔.๘.๓.๓.๓	รูสโซ (Jean Jacques Rousseau, ค.ศ.๑๗๑๒-๑๗๗๘).....	๒๐๕
๔.๘.๓.๓.๔	มองเตสกีเออ (Montesquieu , ค.ศ. ๑๖๘๙ - ๑๗๕๕)	๒๐๖
๔.๘.๓.๓.๕	อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant, ค.ศ.๑๗๒๔-๑๘๐๔) .	๒๐๗
๔.๘.๓.๓.๔	ยัง ยากส์ รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau, ๑๗๑๒-๗๘)...	๒๐๘
๔.๘.๔	มุมมองเชิงมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ของนักปราชญ์ตะวันตกต่อคำสอนทาง พระพุทธศาสนา	๒๑๑
๔.๘.๔.๑	Albert Einstein	๒๑๑

๔.๘.๔.๒ Professor Max Muller	๒๑๒
๔.๘.๔.๓ Schweitzer	๒๑๒
๔.๘.๔.๔ Aldous Huxley	๒๑๒
๔.๘.๔.๕ Professor Carl Gustav Jung	๒๑๓
๔.๘.๔.๖ Bertrand Russell	๒๑๓
๔.๘.๔.๗ H. G. Wells	๒๑๓
๔.๘.๔.๘ Professor Carl Gustav Jung	๒๑๔
๔.๘.๔.๙ J. Robert Oppenheimer	๒๑๔
๔.๘.๔.๑๐ Arthur Schopenhauer	๒๑๕
๔.๘.๕ ลักษณะทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความเจริญทางเศรษฐกิจของ ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา	๒๑๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๒๑๔
๕.๑ ข้อสังเกตและความเห็นของผู้วิจัย	๒๑๔
๕.๒ สรุปผลการวิจัย	๒๑๗
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๒๓๔
รายการอ้างอิง	235
ภาคผนวก	๒๔๔
คำอธิบายชื่อและอักษรย่อพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม	๒๔๕
คำชี้แจงการใช้อักษรชื่อย่อคัมภีร์	๒๔๘
คำอธิบายอักษรย่อหมวดหมู่ธรรมในพระไตรปิฎก	๒๔๘
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	๒๕๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ระบบเศรษฐกิจ (economic system) นอกจากการใช้เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนแล้วยังรวมถึงการกำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ มีระเบียบและข้อกำหนดเกี่ยวกับ “สิทธิใช้สอย” และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีระบบในการควบคุมการผลิตและการแบ่งปันผลผลิต การควบคุมแรงงาน การแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ (ยศ สันตสมบัติ, ๒๕๔๔)

ประเทศต่างๆ ก็เร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเพราะต้องการยกระดับมาตรฐานการครองชีพ (Standard of Living) และความเป็นอยู่ของประชาชน (Well-being) ให้ดีขึ้น การพัฒนาเศรษฐกิจมีจุดหมายเพื่อเพิ่มระดับรายได้ประชาชาติให้สูงกว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรในประเทศ ทั้งนี้การที่จะพัฒนาประเทศไปได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศด้วย

การพัฒนาเศรษฐกิจ (Economics Development) จึงมีคนให้ความหมายว่า หมายถึงกระบวนการที่ก่อให้เกิดความจำเป็นทางเศรษฐกิจโดยสม่ำเสมอและต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนานพอที่จะทำให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมและยกระดับการดำรงชีพของประเทศให้สูงขึ้น เกิดการเพิ่มขึ้นของรายได้ที่แท้จริงต่อบุคคล (per capita real income) ตลอดระยะเวลาที่ยาวนานเพื่อให้มาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่ดีขึ้นกว่าเดิม การกระจายรายได้เป็นไปอย่างเสมอภาค ประชาชนส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์จากรายได้ที่เพิ่มขึ้นอย่างเท่าเทียมกันจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศนั้นๆ ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ อย่างคือ

๑. มีความจำเป็นทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นในระดับสูง

๒. ความจำเป็นทางเศรษฐกิจสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และ

๓. มีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมที่เหมาะสม นอกจากจะพิจารณาถึงความจำเป็นทางเศรษฐกิจยังพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมด้านอื่นๆ ด้วย

แต่สิ่งที่ปรากฏจริงในสังคมเศรษฐกิจของโลก ในหลายๆ ประเทศกลับพบว่า การพัฒนาประเทศในหลายๆ ด้านกลับมีปัญหาเศรษฐกิจตามมาอย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น ปัญหาความไม่สมดุลของภาคเศรษฐกิจ ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้ ปัญหาด้านคุณภาพชีวิต ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพึ่งพิงเงินกู้จากต่างประเทศจำนวนมาก เป็นต้น

ในหลายๆ ประเทศจึงกลับมาคิดหาวิธีใหม่ในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของประเทศ ตัวอย่างเช่น ประเทศ ภูฏานได้สร้างแนวคิดใหม่ในการนิยามความเจริญก้าวหน้าแบบองค์รวม โดยการวัดความอยู่ดีมีสุขที่แท้จริงมากกว่าการบริโภค และกลายเป็นผู้นำในการเผยแพร่แนวคิดเรื่อง “ความสุขมวลรวมประชาชาติ” (Gross National Happiness: GNH) แนวคิดเรื่อง GNH ริเริ่มโดย King Jigme Singye Wangchuck กษัตริย์ภูฏานตั้งแต่วันที่ทรงขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ.๑๙๗๒ ทำให้ ภูฏานมีระบบเศรษฐกิจที่มุ่งรักษาวัฒนธรรมและค่านิยมทางพุทธศาสนาของภูฏานไว้ท่ามกลางกระแส โลกาภิวัตน์ โดยสรุปแนวคิดเรื่อง GNH เป็นการวัดการพัฒนาประเทศที่ไม่ได้เน้นตัวเลขการเติบโตทาง เศรษฐกิจ แต่เน้น "ความสุข" ที่แท้จริงของคนในสังคมปัจจุบันแนวคิดเรื่อง GNH กำลังได้รับความ สนใจจากนักวิชาการหลายประเทศ เนื่องจากเล็งเห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจมิได้เป็นปัจจัยเดียวและ ปัจจัยสำคัญที่สุดของความสุข หากแต่การมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจทำให้เกิดผลเสียหลายอย่าง มากมาย ทั้ง ความไม่เป็นธรรมทางสังคม การสูญเสียความสมดุลทางธรรมชาติ และมลภาวะแวดล้อมเป็นพิษ เป็นต้น

ฉะนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจย้อนหลังไปถึงสมัยครั้งอดีตว่า ในประเด็นเรื่องแนวทางเศรษฐกิจ ใน บริบทของประวัติศาสตร์สังคมชมพูทวีปจะมีลักษณะอย่างไร เช่น รูปแบบการเมืองการปกครอง หลัก ความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรม จะเป็นอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะของการประกอบอาชีพ ของประชาชนในสมัยนั้นจะเป็นอย่างไร รวมถึงสภาพเศรษฐกิจก่อนพุทธกาล สภาพเศรษฐกิจสมัย พุทธกาล และสภาพเศรษฐกิจหลังพุทธกาล จะมีลักษณะพัฒนาการเรื่องแนวทางเศรษฐกิจอย่างไร

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจว่าหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่ปรากฏอยู่ใน คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจะสามารถเป็นทางออก หรือหลักการในการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ ของยุคปัจจุบัน เป็นเสมือนวัฏจักรที่ต้องเกิดวิกฤติอยู่เรื่อยๆ ได้อย่างยั่งยืนหรือไม่อย่างไร และการ ประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจตามแนวพุทธศาสตร์ นั้นจะเป็นทางออกที่ยั่งยืนให้แก่โลกใบนี้ได้อย่างไร และยาวนาน ก่อให้เกิดความสุขกับสังคมโลกมนุษย์ และวงการธุรกิจในทุกๆ ระดับได้หรือไม่ และจะ สมกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ที่ได้นำปรัชญาพุทธมาถ่ายทอด เชิงประจักษ์ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง หรือแม้แต่หลักการดำเนินเศรษฐกิจที่ยั่งยืน และเป็น เศรษฐศาสตร์แห่งความสุข ตามคำสอนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ในเรื่องการพัฒนาที่ ยั่งยืน (Sustainable Development) ทำให้เกิดความสมดุลในระบบเศรษฐกิจโลก จนกลายเป็น ความสมดุลของความสุขร่วมกันของมนุษย์ทุกคนในโลกนี้ได้หรือไม่อย่างไรจึงเป็นที่น่าศึกษาวิจัยเป็น อย่างยิ่งต่อไป

๑.๒ คำถามการศึกษาวิจัย

๑. ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น คัมภีร์ปฐมโพธิกถา และพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม จะมีหลักการทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจปรากฏอยู่ในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในรูปแบบใด

๒. จะนำองค์ความรู้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น คัมภีร์ปฐมโพธิกถา และพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม มาประยุกต์ใช้กับเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจให้เกิดประโยชน์ต่อระบบเศรษฐกิจของโลกได้อย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย

๑. เพื่อศึกษาและประเมินสาระแนวคิดหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจในบริบทของประวัติศาสตร์สังคมชมพูทวีป

๒. เพื่อศึกษาหลักการทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๓. เพื่อเสนอหลักการทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจตามแนวพระพุทธศาสนาให้เป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ

๑.๔ ขอบเขตการศึกษาวิจัย

ในการศึกษาวิจัย เรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมืองในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา (Political Economy in Buddhist Scriptures) ผู้วิจัยจะศึกษาในรูปแบบการวิจัยเอกสารทั้งในระดับเอกสารชั้นปฐมภูมิ และเอกสารชั้นทุติยภูมิ ตลอดถึงทัศนคติในเรื่องที่เกี่ยวข้องจากผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐศาสตร์ และปรัชญาพระพุทธศาสนา โดยการวิเคราะห์เอกสาร ดังนี้

ขอบเขตด้านเนื้อหา

เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (เป็นคำภีร์ขั้นต้น หรือ ชั้น ๑)

เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ คัมภีร์ปฐมโพธิกถา ว่าด้วยพระพุทธประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดย พระราชนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตลอดถึง หนังสือ และตำราทางวิชาการ ที่นักเศรษฐศาสตร์ไทย หรือนักเศรษฐศาสตร์โลก และปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้เขียน และรจนาขึ้น เพื่อการศึกษาตามลำดับ

ประเด็นที่จะศึกษา

ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์เหตุการณ์ รวมถึงหลักฐานจากคัมภีร์ปฐมโพธิกา และพระไตรปิฎกที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจใน ๕ ประเด็นคือ

- ประเด็นที่ ๑ ความหมาย และพัฒนาการแนวคิดเรื่องระบบเศรษฐกิจ
- ประเด็นที่ ๒ บริบททางสังคมชมพูทวีปที่มีอิทธิพลต่อคำสอนเกี่ยวกับแนวทางเศรษฐกิจที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ประเด็นที่ ๓ กระบวนทัศน์ทางความคิดเกี่ยวกับแนวทางเศรษฐกิจจากพุทธปรัชญา
- ประเด็นที่ ๔ คำสอนที่เกี่ยวข้องกับแนวทางเศรษฐกิจในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ประเด็นที่ ๕ ทักษะของนักปราชญ์ไทยเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับพุทธปรัชญา

๑.๕ วิธีการศึกษาวิจัย

วิธีการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจะดำเนินการศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูลทางเอกสาร (Documentary Research) ที่เกี่ยวข้องเป็นหลัก ทั้งในส่วนของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจ และวิเคราะห์ข้อมูลหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปฐมโพธิกา ตลอดจนพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยค้นหาเหตุการณ์ และหลักคำสอนที่สอดคล้องกับหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจ เพื่อขยายความเข้าสู่การศึกษาและทำความเข้าใจในความสอดคล้อง และสัมพันธ์กันของหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจกับหลักพุทธปรัชญาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการบริหารงาน และการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหน่วยธุรกิจทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และการดำเนินชีวิตระดับบุคคล ตลอดจนการเปรียบเทียบกระบวนทัศน์ทางความคิดเกี่ยวกับแนวทางเศรษฐกิจพุทธปรัชญากับแนวทางเศรษฐกิจในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง

ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบของการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) และการสรุปประเด็นสำคัญ

๑.๖ นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

เศรษฐศาสตร์การเมือง หมายถึง เศรษฐศาสตร์ที่คิดรวมเอาปัจจัยด้านอื่นเข้าไปรวมกับหลักการทางเศรษฐศาสตร์ด้วย กล่าวคือ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี พฤติกรรมของคน กฎหมาย การเมือง(ความเกี่ยวข้องกับรัฐ) และพิจารณาถึงปุมหลังของแต่ละทฤษฎีนั้นด้วย ซึ่งเป็นการศึกษาและวิเคราะห์โครงสร้างของระบบ มากกว่า ที่จะพิจารณาแต่ในเชิงคณิตศาสตร์และตรรกะบนการตั้งสมมติฐานเท่านั้น

แนวทางเศรษฐกิจ หมายถึง แนวการปฏิบัติทางเศรษฐกิจ ที่สามารถนำไปสู่วัตถุประสงค์ใดๆ ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น ด้วยการมีปัจจัยการผลิตที่ดี ด้วยการว่าจ้างที่ดี ด้วยการซื้อที่ดี ด้วยการควบคุมราคาหรือการขายที่ดี แนวปฏิบัติให้เกิดกระบวนการซื้อ หรือการขายที่ดี และด้วยอำนาจการสั่งการด้วยพลังของการมีทรัพย์สินที่ดี โดยเป็นผลมุ่งไปสู่ผลสำเร็จทางเศรษฐกิจที่ตั้งไว้

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน ๔๕ เล่ม และ คัมภีร์ปฐมโฑกิกา ว่าด้วยเรื่องพระพุทธประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างละเอียดมาก โดย พระราชนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตลอดถึง หนังสือ และตำราทางวิชาการ ที่นักเศรษฐศาสตร์ไทย และนักเศรษฐศาสตร์โลก ตลอดถึงปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้เขียน และรจนาขึ้น เพื่อการศึกษาตามลำดับ

๑.๗ แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัย เรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมืองในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา (Political Economy in Buddhist Scriptures) นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ครอบคลุมในคัมภีร์ปฐมโฑกิกา (ว่าด้วยเรื่องพระพุทธประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างละเอียดมาก) และทั้ง ๓ ปิฎกในคัมภีร์พระไตรปิฎก ประกอบด้วย พระวินัยปิฎก (ว่าด้วยเรื่องสาเหตุ ต้นบัญญัติ และพุทธานุญาตการบัญญัติสิกขาบทเพื่อการปฏิบัติของพระสงฆ์สาวก) , พระสุตตันตปิฎก (ว่าด้วยเรื่องหมวดธรรมต่างๆ สั้นบ้าง ยาวบ้าง ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่บุคคลต่างๆ ในครั้งพุทธกาล รวมถึงชาดกในอดีตชาติเมื่อครั้งยังทรงบำเพ็ญเพียรเป็นพระโพธิสัตว์) , และพระอภิธรรมปิฎก (ว่าด้วยเรื่องธรรมชั้นสูงอันประกอบด้วยเรื่อง จิต เจตสิก รูป นิพพาน ที่ทรงแสดงแก่เฉพาะผู้มีปัญญามาก และเทวดาเท่านั้น) ซึ่งจัดแบ่งเป็นหมวดหมู่การศึกษาวิจัย ดังนี้

ประเด็นที่ ๑ บริบททางสังคมชมพูทวีปที่มีอิทธิพลต่อคำสอนเกี่ยวกับแนวทางเศรษฐกิจที่ปรากฏใน

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น

- การเมืองการปกครอง
- ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม
- การประกอบอาชีพ
- สภาพเศรษฐกิจก่อนพุทธกาล
- สภาพเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล
- สภาพเศรษฐกิจหลังพุทธกาล

ประเด็นที่ ๒ กระบวนทัศน์ทางความคิดเกี่ยวกับแนวทางเศรษฐกิจจากพุทธปรัชญา เช่น

- การบริโภคนิยมในเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ
- ทฤษฎีการผลิตและทฤษฎีการบริโภคแนวพุทธ

- วิเคราะห์เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ
- ลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ
- หลักการในพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์
- ความสอดคล้องของแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์กับวิชาการทางเศรษฐศาสตร์
- การประยุกต์ใช้พุทธปรัชญากับระบบเศรษฐกิจในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ประเด็นที่ ๓ ศึกษาคำสอนที่เกี่ยวข้องกับแนวทางเศรษฐกิจในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ศึกษาทัศนของนักปราชญ์ไทย และนักปราชญ์โลกเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับพุทธปรัชญา ตลอดถึงทัศนะของนักปราชญ์ตะวันตกต่อการเผยแพร่คำสอนของพระพุทธศาสนา และมุมมองเชิงประวัติศาสตร์ของนักปราชญ์ตะวันตกต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะลักษณะทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้นำหลักการ ตลอดถึงทฤษฎีที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมือง ในบริบทต่างๆ จากแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำ และเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ หรือ พุทธเศรษฐศาสตร์ จากหลากหลายแง่มุม ซึ่งมีผู้ได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยไว้หลายท่าน ซึ่งแบ่งเป็น ๒ มิติ ดังนี้

มิติที่ ๑ หลักการ แนวคิด และทฤษฎีในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง

หลักการ แนวคิด และทฤษฎีในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง มีผู้นำหลักเศรษฐศาสตร์การเมือง มาเป็นกรอบในการศึกษาวิจัย ในหลากหลายแง่มุม เช่น

กาญจนา แก้วเทพ,รศ.ดร. และ สมสุข หินวิมาน (๒๕๕๑) ได้เขียนหนังสือชื่อ สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อการศึกษา ได้กล่าวถึง การนำทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง มาเป็นกรอบความคิดในการศึกษางานด้านการสื่อสาร ผ่านหลักการทางเศรษฐศาสตร์ เช่น โครงสร้าง ความสัมพันธ์ของการผลิต วิธีการผลิต กระบวนการผลิต ทุน ขนชั้น อุดมการณ์ อันจะเป็นการปรับพื้นฐานความเข้าใจของผู้อ่านก่อนที่จะนำไปสู่การพัฒนาเปลี่ยนแปลงของนักคิดลัทธิมาร์กซ์ และกล่าวถึงตรรกะเศรษฐกิจ , สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยสื่อ เป็นต้น ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่าหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองแทรกซึมอยู่ทุกแขนงวิชาต่างๆ ดังที่กล่าวเช่นเศรษฐศาสตร์การเมืองกับการสื่อสารนี้เป็นต้น จึงเป็นความสำคัญและน่าสนใจยิ่งที่จะนำกรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองมาศึกษาในบริบทของหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาบ้างนั่นเอง

สุจิตรา อรุณพิพัฒน์ (๒๕๕๐) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการผลิตนางงาม : กรณีศึกษาการประกวดนางสาวไทย พบว่า หากระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนไปเป็นทุนนิยมเต็มขั้นแล้ว อิทธิพลของทุนนิยมก็สามารถเปลี่ยนแปลงทุกอย่างให้กลายเป็นสินค้าได้ ส่งผลกระทบต่อความงามของผู้หญิงอย่างไร ทำให้พบว่าระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้นเปลี่ยนให้การประกวด

นางงามไม่ใช้การประกวดประชันความสวยงามอีกต่อไป หากแต่เป็นกระบวนการผลิตสินค้าอีก รูปแบบหนึ่งนั่นเอง หลักการเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจึงไม่เป็นที่น่าจะทำให้บริบทบางอย่างของระบบเศรษฐกิจสมบูรณ์ได้ ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่ครอบคลุมถึงหลักการดำเนินชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม และอื่นๆ อีกมากนั้นจะมาประยุกต์กับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแล้วจะทำให้ระบบเศรษฐกิจยั่งยืนต่อไปได้อย่างไร

ศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง (๒๕๔๒) แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมี ฌรงค์ เพชรประเสริฐ, รศ.ดร. เป็นบรรณาธิการ และมีกองบรรณาธิการ เช่น กนกศักดิ์ แก้วเทพ,รศ.ดร. เป็นต้น ได้รวบรวมบทความจากนักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำ เป็นหนังสือ ชื่อ เศรษฐศาสตร์การเมือง(เพื่อชุมชน) ๑๐ ในโอกาสฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส (ภาคเอกชน) ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้กล่าวถึงมิติทางเศรษฐศาสตร์การเมืองผ่านการวิพากษ์ วิเคราะห์ แนวคิด หลักการ อุดมคติ และวิธีปฏิบัติ เพื่อการนำหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองมาพัฒนาชาติ ของ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในแง่มุมต่างๆ เช่น มิติความต้องการให้ประเทศพัฒนาไปในโลกที่มนุษย์มีความสมบูรณ์เพียงพอพร้อมทุกประการ ที่เรียกว่า “โลกพระศรีอารีย์” จึงนำหลักการเศรษฐศาสตร์การเมืองมาเขียนเป็นเค้าโครงการเศรษฐกิจ เพื่อสร้างให้เกิดรูปธรรมของการสร้างแนวทางไปสู่อุดมคติดังกล่าว มีการนำหลักความคิด สหกรณ์ มาใช้ในการพัฒนาประเทศ เป็นต้น ฉะนั้น จึงอาจพอสรุปได้ว่าหลักเศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นหลักการหรือเป็นฐานคิดของผู้ผู้นำในยุคประชาธิปไตยของไทยที่นำมาเป็นเครื่องมือในการกำหนดกรอบนโยบายต่างๆ ในการสร้างชาติให้เกิดความมั่นคงมั่นคงอย่างยั่งยืนมาตั้งแต่ต้นการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย และหากเป็นเช่นนั้นในบริบทของสังคมชมพูทวีปที่มีระบบวรรณะ ๔ ที่แข็งแกร่งมากนั้น อำนาจทางเศรษฐกิจจะมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนในยุคนั้นอย่างไร ซึ่งเมื่อทราบแล้วก็จะสามารถนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจไทยในยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

เอกสิทธิ์ เตชะโกศิยวณิช,รศ. ได้ศึกษาวิจัยเชิงวิเคราะห์ และได้นำมาสรุปเป็นบทความชื่อ ข้อเสนอแนะบางประการเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์แบบนายทุนและเศรษฐศาสตร์การเมือง พบว่า ประเทศไทยมีการกล่าวถึงแนวคิดเศรษฐศาสตร์แบบนายทุน(กระแสหลัก) มาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อพระยาสุริยานุวัตรซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์คนแรกของไทยได้ตีพิมพ์หนังสือชื่อ “ทรัพย์ศาสตร์” เมื่อปี พ.ศ.๒๔๕๔ นำแนวคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์คลาสสิกและนีโอคลาสสิกเข้ามาวิเคราะห์ สังคมไทยว่าควรใช้ระบบสหกรณ์เพื่อแบ่งปันกันเนื่องจากระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลนั้นก่อให้เกิด เศรษฐีและยากจน แต่แนวคิดนี้ถูกห้ามเผยแพร่เพราะกลัวว่าจะก่อให้เกิดการต่อสู้ทางชนชั้น ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักถูกทำลาย และต่อมาแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ถูกทำลายอีกครั้งเมื่อ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ได้นำเสนอแนวคิดเพื่อการปฏิรูปประเทศไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ตั้งแต่นั้นมาในประเทศไทย กรอบการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองได้เฟื่องฟูอย่างมาก ซึ่งถือว่าเป็นตัวชี้วัดระบบเศรษฐกิจของประเทศที่สำคัญอีกชนิดหนึ่ง

จากข้อมูลที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้ในหลากหลายมิติข้างต้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นศาสตร์ที่สำคัญในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และมีความจำเป็นอย่างมากในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศในปัจจุบัน โดยอาจสรุปว่าหลักเศรษฐศาสตร์ มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

๑. การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นที่การวิพากษ์ (Critical) เพราะการวิเคราะห์ดังกล่าวเท่ากับเป็นการปฏิเสธหรือไม่ยอมรับต่อการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ในสังคม โดยต้องการเน้นให้มีการตั้งคำถามต่อข้อสรุปต่างๆ ที่เราได้รับตกทอดมาจากอดีต ในกระบวนการนี้เป็นการคัดของปลอมออกจากของจริง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการแยกปรากฏการณ์ออกจากเนื้อแท้ ซึ่งในที่สุดแล้วการวิพากษ์อย่างถึงที่สุดก็จะนำไปสู่ความจริงที่เป็นแก่นแท้ที่ซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ที่เรามองเห็น

๒. การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นที่การวิเคราะห์แบบเป็นองค์รวม (Holistic or totality) เพราะการวิเคราะห์นี้ไม่ได้ให้ความสำคัญหลักที่ปัจเจกชนหากแต่เน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลต่างๆ ตัวแปรที่ใช้วิเคราะห์จึงไม่ใช่ตัวแปรนามธรรม เช่น ระดับราคา อัตราดอกเบี้ย ฯลฯ โดยจะมองที่มนุษย์เป็นหลัก ดังนั้น การศึกษาแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองจะพยายามเน้นและให้ความสำคัญต่อการพัฒนาของสังคมทั้งสังคมที่เป็นหน่วยรวม โดยมุ่งไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบต่างๆ ของสังคมที่ซ้อนทับกันอยู่อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นต้นเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรมและด้านศาสนาและอุดมการณ์ ทั้งนี้ เนื่องจากว่าปัจจัยต่างๆ ในระบบเศรษฐกิจและระบบสังคมล้วนมีความเกี่ยวพันร้อยรัดกันเป็นระบบ ซึ่งหากเราเน้นวิเคราะห์ปัญหาเศรษฐกิจให้อยู่ในขอบเขตแคบๆ เฉพาะเรื่องเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว โดยไม่เชื่อมโยงไปถึงปัจจัยอื่นๆ ในสังคมเราก็อาจไม่เข้าใจระบบทั้งหมดได้ และที่สำคัญมากไปกว่านั้นเราจะไม่สามารถอธิบายได้ว่าทำไมปัญหาทางเศรษฐกิจหลายเรื่องจึงยังดำรงอยู่ได้ต่างๆ ที่ก่อให้เกิดผลกระทบถึงชีวิตของผู้คนในสังคมอย่างมากมาย

๓. การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นที่การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (Historical Analysis) เพราะการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่ยืนยันแก่เราได้เป็นอย่างดีว่าสังคมมีพัฒนาการมีการเคลื่อนไหวและมีการเปลี่ยนแปลงหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่ามีพลวัต (Dynamic) มิใช่สังคมที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ (Static)

๔. การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นวิเคราะห์ที่ความขัดแย้งและการขัดกัน (Conflict and contradiction) การวิเคราะห์ดังกล่าวเท่ากับเป็นการปฏิเสธเรื่องความสมดุลหรือความราบเรียบของระบบสังคมหากแต่เชื่อว่าพัฒนาการของระบบสังคมนั้นเกิดจากพลังผลักดันที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและการต่อสู้ระหว่างปัจจัยที่ขัดแย้งกัน การวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองจะชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าในท่ามกลางกระบวนการพัฒนาของระบบสังคมที่เป็นอยู่นั้นมีความขัดแย้งเกิดขึ้นในลักษณะใดบ้าง ความขัดแย้งสามารถแก้ไขได้ภายในระบบสังคม

หรือไม่ หรือเป็นปัญหาในเชิงโครงสร้างมีปัญหอะไรบ้างที่เราไม่สามารถแก้ไขความขัดแย้งเหล่านี้ได้อีกต่อไป

๕. ภารกิจของเศรษฐศาสตร์การเมืองในแง่หนึ่งอาจถือได้ว่าการศึกษาเป็นรูปแบบหนึ่งของการตื่นตัวทางสังคมและมีลักษณะที่เน้นการต่อสู้ทางสังคมอย่างชัดเจน อย่างน้อยในระดับของความคิด

๖. ในอีกแง่หนึ่งนักเศรษฐศาสตร์การเมืองมิได้มีภารกิจในการวาดภาพของสังคม หรืออธิบายสังคมเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ต้องชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสิ่งที่ดำรงอยู่นั้นเป็นธรรมหรือไม่เป็นธรรมถูกต้องหรือไม่ถูกต้องและในท้ายที่สุดต้องนำทฤษฎีไปประสานกับการปฏิบัติในการต่อสู้เพื่อชีวิตและความเป็นธรรมของคนส่วนใหญ่ในสังคม

๗. ในการศึกษาเพื่อศึกษาทำความเข้าใจกับสำนักแนวคิดต่างๆ ในเศรษฐศาสตร์ และให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดต่างๆ ที่นักเศรษฐศาสตร์สำนักต่างๆ ให้ความสนใจศึกษาวิเคราะห์ และในการคัดเลือกวิธีการและแนวทางการวิเคราะห์ที่นักเศรษฐศาสตร์คนนั้นๆ เชื่อว่าเหมาะสมกับการวิเคราะห์ปัญหาและประเด็นที่ศึกษาความแตกต่างในหมู่นักเศรษฐศาสตร์ในแง่ของรายละเอียดของวิธีการวิเคราะห์, ทฤษฎี, แบบจำลองที่ใช้ และในแง่ของอิทธิพลของปัจจัยอื่นๆ อีกมากมายซึ่งความแตกต่างในลักษณะต่างๆ กันนี้ เป็นที่มาของการมีสำนักความคิดต่างๆ ในเศรษฐศาสตร์และแนวคิดที่แตกต่างกันนี้จะได้อภิปรายถึงแนวความคิดสำนักเศรษฐศาสตร์ต่าง ๆ และความแตกต่างกันในเชิงจุดยืนระหว่างในแต่ละสำนักเศรษฐศาสตร์ตลอดจนอิทธิพลที่ต่อแนวคิดของนักคิดยุคใหม่

ที่สำคัญกว่านั้นคือ การขาดการวิเคราะห์อย่างวิพากษ์ (Critical analysis) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิพากษ์สังคมที่ตัวเองมีชีวิตอยู่หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นเศรษฐศาสตร์ที่ขาดความเป็นศาสตร์แห่งสังคมและในท้ายที่สุดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนี้กลายมาเป็นอุดมการณ์อย่างหนึ่งที่ครอบงำสังคมโดยที่ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้กลายมาเครื่องมืออย่างหนึ่งของผู้มีอำนาจในสังคมที่ก่อให้เกิดความสับสนคลุมเครือหรือปิดบังความเป็นจริง

หลักการ แนวคิด และทฤษฎีในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

กนกศักดิ์ แก้วเทพ,รศ.ดร. (๒๕๕๐) ได้เขียนหนังสือชื่อ เศรษฐศาสตร์ธรรมิกราชา ซึ่งสรุปใจความจากหนังสือได้ว่า เศรษฐศาสตร์ธรรมิกราชา เป็นบทความวิชาการ ๓ เรื่อง คือ เศรษฐศาสตร์ธรรมิกราชา เศรษฐศาสตร์บุญนิยม และเศรษฐศาสตร์แห่งความสุข ซึ่งเป็นความพยายามที่จะนำความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับด้านเศรษฐศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาใช้ในสังคมไทย โดยกล่าวถึงการให้ความสำคัญและหลักการสำคัญของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งประกอบด้วย หนึ่ง ความพอประมาณ สอง ความมีเหตุผล สาม ความมีภูมิคุ้มกันที่ดี สี่ ความรอบรู้ ห้า คุณธรรมความ นั่นเอง

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ประยุทโท ๒๕๓๘:๕๒-๖๔)ได้เขียนหนังสือชื่อเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ และได้เสนอแนวทาง “เศรษฐศาสตร์สำหรับทางสายกลาง” ไว้ โดย “ทางสายกลาง” เป็นแนวความคิดที่สำคัญในศาสนาพุทธ ซึ่งมีความหมายที่จะไม่ทำอะไรในหนทางที่สุดขั้ว ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้กับ “จุดดุลยภาพ” ในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ประยุทโท) เศรษฐศาสตร์ทางสายกลาง หมายถึง การบริโภคแต่พอประมาณ ซึ่งเป็นจุดที่ดีที่สุดที่จะทำให้บรรลุ “คุณภาพชีวิต” (มีความสุขมากที่สุดและมีความทุกข์น้อยที่สุด) การบริโภคแต่พอประมาณจะต้องทำให้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น หรืออีกนัยหนึ่ง การบริโภคจะต้องไม่ก่อให้เกิดผลที่เป็นปฏิปักษ์กับระบบนิเวศน์วิทยานั้นเอง

อภิชัย พันธเสน,ศ.ดร. (๒๕๔๔) ได้เสนอผลงานวิจัยชื่อ พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ ซึ่งเป็นหนังสือที่กล่าวถึง การประยุกต์แนวความคิดทางศาสนาพุทธเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์มาใช้อธิบายหลักการและแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ เป็นแนวทางใหม่ในการทำความเข้าใจเศรษฐศาสตร์ โดยในหนังสือกล่าวถึงความสำคัญของพุทธเศรษฐศาสตร์ , หลักอนิจจังคือความเที่ยงแท้ , อดตาคือวิถีแห่งเศรษฐศาสตร์ตะวันตก แนวคิดเศรษฐศาสตร์ยุคกรีก , ความคิดเศรษฐศาสตร์ยุคโรมันและยุโรปสมัยกลาง , แนวคิดเศรษฐกิจยุคทันสมัย , เศรษฐศาสตร์ตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ , เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม , สรุปแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสตะวันตก , การทำความเข้าใจมนุษย์แบบพุทธ , ตัวอย่างของทฤษฎีในพุทธเศรษฐศาสตร์ , ภาพรวมของทฤษฎีจะนำเสนอและทฤษฎีการผลิต , ทฤษฎีการบริโภคที่พิจารณาร่วมกับการผลิตและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องอื่นๆ , เศรษฐศาสตร์พัฒนาและพุทธเศรษฐศาสตร์ , เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ , เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติ , สิ่งแวดล้อมและพุทธเศรษฐศาสตร์ , การประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์เข้ากับเศรษฐศาสตร์สาขาอื่นๆ ซึ่งเอกสารฉบับนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าหลักการของเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธมีความสำคัญจำเป็นต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ได้ยึดหลักตลาด และความต้องการของมนุษย์เป็นหลัก ในทางตรงข้ามกลับแสวงหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่จะมีความสมดุล และมีความยั่งยืนต่อไป

E. F. Schumacher (1973 : pp 704-705) ได้เขียนเรื่อง Buddhist Economics ไว้เป็นบทหนึ่งในหนังสือของเขาที่ชื่อว่า Small is beautiful ซึ่งเขาได้นำคำว่าพุทธเศรษฐศาสตร์นี้มาใช้ตั้งแต่ปี ค.ศ.1973 เพราะได้รับแรงบันดาลใจจากการที่ได้รับมอบหมายให้ไปทำหน้าที่ที่ปรึกษาเศรษฐกิจที่ประเทศพม่า ถึงแม้ว่าความเข้าใจในหลักพุทธศาสนาของ ชูมาเคอร์ จะมีน้อยอยู่ แต่ก็เป็นที่น่าชื่นชมว่าเขามีความกล้าหาญที่จะออกมาแสดงความคิดเห็นในประเด็นใหม่นี้ และสุดท้ายความคิดของเขาก็ได้รับการเผยแพร่และยอมรับอย่างกว้างขวางไปทั่วโลกอย่างที่เป็นอย่างนี้เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ โดย ชูมาเคอร์ ได้กล่าวถึงหลักเศรษฐศาสตร์ ที่ไม่ใช่พื้นฐานความอยากเป็นหลัก แต่นำหลักพุทธปรัชญามาปรับประยุกต์ใช้ และเป็นเศรษฐศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นหลัก โดยพูดถึงเศรษฐกิจและ จิตวิญญาณ ความเป็นมนุษย์ เริ่มด้วยการอ้างอิงถึงต้นทุนของการค้าเสรีซึ่งในปัจจุบันนี้ถือว่าเป็นทั้งแนวคิดกระแสหลัก และหัวจักรขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดจนไม่มีใครสามารถโต้แย้งได้ การค้าเสรีเป็น

ปัจจัยทำให้เศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็ว และเปิดโอกาสให้ชาวโลกบริโภคได้มากขึ้น ใครๆ ก็อยากเป็นเช่นชาวอเมริกัน เห็นได้จากในช่วงเวลากว่า ๓๐ ปีที่ผ่านมา ชาวโลกบริโภคเพิ่มขึ้นในอัตราสูงกว่าชาวอเมริกัน แต่ดูจะไม่มีใครเคยคิดเลยว่าถ้าชาวโลกจะบริโภคเช่นชาวอเมริกันจริงๆ ทรัพยากรจะมาจากไหน เพราะตามที่ซูมาเคอร์คำนวณไว้ การจะทำเช่นนั้นได้ต้องใช้ทรัพยากรอย่างน้อย 6 เท่าของที่ชาวโลกใช้อยู่ในปัจจุบัน แต่โลกไม่มี ฉะนั้นในขณะนั้นจึงมีการแย่งชิงทรัพยากรกันอย่างเข้มข้น ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นต่างกัน เกี่ยวกับผลของการแย่งชิงทรัพยากรจะออกมาในรูปไหน กลุ่มหนึ่งเชื่อว่าโลกยังมีทรัพยากรอีกมากมาย และรอเพียงวันที่มีคนจะถูกค้นพบเท่านั้น กลุ่มนี้เชื่อด้วยว่าเทคโนโลยีมีอนุภาพสูงพอที่จะแก้ปัญหาในอนาคตได้ หรือไม่ก็จะมีอะไรสักอย่างเกิดขึ้นในวันข้างหน้า ซึ่งจะสามารถแก้ปัญหาความขาดแคลนได้ อีกกลุ่มหนึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่เชื่อว่ากลไกตลาดมีอำนาจสูงพอที่จะแก้ปัญหาได้ นั่นคือ เมื่อทรัพยากรชนิดหนึ่งขาดแคลน ราคาของมันก็จะพุ่งสูงขึ้น ซึ่งจะกระตุ้นให้เกิดการค้นหาค้นหาส่วนที่ยังมี หลงเหลืออยู่ พร้อมกันนั้นการพัฒนาสิ่งอื่นขึ้นมาทดแทนก็จะเกิดขึ้นด้วย กลุ่มนี้มีความเชื่อคล้ายกลุ่มแรกซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นไป ไม่ได้ ไม่ว่าทฤษฎีที่นักเศรษฐศาสตร์สร้างขึ้นจะสรุปว่าอย่างไร ทั้งนี้เพราะทฤษฎีที่ นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ใช้ไม่รวมปัจจัยของเวลา และความไม่แน่นอนเข้าไปด้วย เมื่อสองปัจจัยนี้ถูกนำมาคิด ทฤษฎีของ พวกเขาจะพังลงทันที ฉะนั้น หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ ที่ซูมาเคอร์ได้เสนอต่อโลกจึงเป็นทางเลือกสำคัญที่จะเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้โลกหันมองกลับจากการแสวงหาเป็นการหยุดกิเลสของตน และนี่จึงเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าหากเรานำกรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองมาศึกษาเพิ่มเติมในเนื้อหาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาจะได้ผลลัพธ์ที่ดีและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้มหาศาลเท่าใดต่อไปในอนาคต

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์,ดร. (๒๕๓๑) ได้อธิบายไว้ในหนังสือชื่อ ธัมมิกเศรษฐศาสตร์ ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคัมของชาวพุทธ สรุปใจความได้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์เป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่ธรรมิกสังคัมนิยม โดย "พุทธเศรษฐศาสตร์" เป็นการรวม "พุทธธรรม" และ "เศรษฐศาสตร์" เข้าด้วยกัน คำว่า "พุทธธรรม" เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ให้ทำในสิ่งดีงาม ส่วนคำว่า "เศรษฐศาสตร์" เน้นความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนกับการแข่งขัน เน้นทุนกับการสะสม เน้นวิถีอุตสาหกรรมที่เข้าไปควบคุมธรรมชาติ เน้นเพิ่มผลผลิตในอัตราเร่ง เมื่อผลิตมากก็ต้องเร่งการบริโภค ดังนั้น ทุนนิยม-วัตถุนิยม-บริโภคนิยมจึงเป็นเรื่องเดียวกัน อันที่จริง "การผลิต" คือการทำลาย เพราะเอาทรัพยากรธรรมชาติไปแปรรูป เพื่อให้เกิดประโยชน์ระยะสั้น แต่เต็มไปด้วยของเสียและเป็นอันตรายทำให้ปัจจุบันโลกก้าวเข้าสู่ภาวะวิกฤต ดังนั้น "ทุนนิยมคือระบบที่ทำลายตนเอง" ฉะนั้น หากนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นฐานในกิจกรรมทางเศรษฐกิจก็จะสามารถทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจที่มีความมั่นคงยั่งยืนได้ต่อไป

นางสาวกุลลณี มุทธาภลิน (๒๕๓๙) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์การบริโภคแนวพุทธ ปรัชญา พบว่า เศรษฐศาสตร์กระแสหลักภายใต้กระบวนทัศน์แบบนิวตันและเดส์คาร์ตนั้นมีรากฐานมาจากปรัชญาประโยชน์นิยมที่ยอมรับในธรรมชาติของการตอบสนองต่อความต้องการอันไม่จำกัดของมนุษย์ที่มีจุดเริ่มต้นการวิเคราะห์กิจกรรมการบริโภคจากอรรถประโยชน์หรือความพึงพอใจโดยใช้

แนวคิดเชิงปริมาณมาช่วยอธิบายและเป็นตัวบ่งชี้ถึงความพึงพอใจที่มนุษย์ได้รับนั้น ได้นำมาสู่ความเข้าใจที่ว่า การบริโภคสินค้าและบริการในปริมาณที่มากกว่าย่อมจะก่อให้เกิดอรรถประโยชน์ในปริมาณที่มากกว่าไปด้วยมนุษย์จึงถูกผลักดันให้ต้องแสวงหา ครอบครอง สะสมและบริโภควัตถุให้อยู่ในปริมาณที่เพิ่มสูงขึ้นอยู่ตลอดเวลา สังคมในปัจจุบันจึงอยู่ในรูปของสังคมบริโภคนิยมอันเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายในยุคของระบบทุนนิยมสมัยใหม่ ในสังคมบริโภคนิยมนี้วัตถุหรือสินค้ามิได้มีคุณค่าในการใช้สอยจากคุณสมบัติทางธรรมชาติของมันแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังถูกกำหนดให้เป็นตัวสะท้อนถึงคุณค่าหรือรหัสหมายที่แฝงอยู่ด้วย ในขณะที่เดียวกันเราจะพบว่า พุทธปรัชญาภายใต้กระบวนทัศน์แบบองค์รวมนั้น เริ่มต้นจากการทำความเข้าใจถึงธรรมชาติและกฎของธรรมชาติบนหลักของปัจจัยการดำรงอยู่ ดังนั้น มนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งขององค์รวมจึงไม่อาจคำนึงถึงแต่ความต้องการอันไม่มีขอบเขตของตนเองเพียงส่วนเดียว การบริโภคในทัศนะนี้จึงมิใช่กิจกรรมที่เป็นจุดจบสิ้นภายในใจตัวเอง หากแต่เป็นเครื่องมือที่จะทำให้มนุษย์สามารถฝึกฝนและพัฒนาตนเองให้มีพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดดุลยภาพและเกื้อกูลต่อทั้งสังคมและธรรมชาติ รูปแบบของการบริโภคจึงคำนึงถึงจุดมุ่งหมายที่แท้จริงตามธรรมชาติและขีดจำกัดในการรองรับจากธรรมชาติรวมถึงเป็นรูปแบบที่สามารถกระจายส่วนเกินออกไปให้กับมนุษย์ในสังคมที่ขาดแคลนได้อย่างพอเพียง การบริโภคในบริบทของพุทธปรัชญาจึงถือเป็นรูปแบบทางเลือกหนึ่งของมนุษย์ในการก้าวออกไปจากวิถีการบริโภคในสังคมบริโภคนิยมนั่นเอง ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ได้เสนอแนวคิดที่ใช้กรอบคิดสำคัญทางพระพุทธศาสนา มาศึกษาซึ่งทำให้ทราบถึงแนวทางและช่องทางออกใหม่ๆ ที่ได้จากคำสอนในเชิงพุทธ จึงเป็นที่น่าศึกษาต่อว่าหากเราเอาหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองมาเป็นการคิดและศึกษาเนื้อหาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้วจะมีหนทางตามหลักเศรษฐศาสตร์ใหม่ๆ ที่เป็นทางออกให้กับการแก้ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจให้มีความยั่งยืนได้หรือไม่อย่างไร

นางสาวธีรภานต์ ฤทธิ์เจริญวัตถุ (๒๕๕๒) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การใช้หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธในการจัดการน้ำดื่มธรรมชาติเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในภาคอีสาน พบว่า ทุกกลุ่มเลือกใช้การจัดการโดยใช้หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ แต่มีการจัดการที่แตกต่างกัน แบ่งเป็นสามลักษณะ คือ การจัดการโดยใช้หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธเป็นตัวนำหลักจัดการแบบสากล 4 Ms การจัดการโดยใช้หลักจัดการแบบสากล 4 Ms เป็นตัวนำหลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ และการจัดการโดยใช้หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ ผสมผสานกับหลักจัดการสากล 4 Ms ซึ่งโดยสรุปแล้ว ทุกกลุ่มในชุมชนมีพัฒนาการแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่ขยายธุรกิจรวดเร็วมากนักการจัดการด้วยหลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธทำให้กลุ่มมีกำไรไม่ขาดทุน มีความสามารถจ่ายคืนเงินปันผลให้กับสมาชิก มีเงินหมุนเวียนภายในชุมชน รายได้ส่วนหนึ่งได้จัดสรรในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ธุรกิจน้ำดื่มของชุมชนมีความมั่นคงช่วยในการสร้างรายได้ และสร้างอาชีพให้กับชุมชน ส่งผลให้สังคมดี และชีวิตมีความสุข ตามหลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ

นางสาวชลพรรณ ดวงนภา (๒๕๕๒) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การใช้หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธในการจัดการป่าวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดตราด พบว่า การจัดการป่าโดยใช้หลัก

เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ชุมชนจะตระหนักถึงผลประโยชน์ส่วนรวม มีการตั้งกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากป่า อนุญาตให้นำไม้ไปสร้างหรือซ่อมแซมบ้าน วัด โรงเรียน และสถานที่ราชการ โดยมีการปลูกป่าทดแทน ให้ชุมชนเก็บหาพืชผัก สมุนไพร สัตว์น้ำ และให้สมาชิกปลูกพืชแซมในพื้นที่ป่าบก สำหรับพื้นที่ป่าชายเลนมีการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง มีการจัดการท่องเที่ยวและการเรียนรู้ระบบนิเวศโดยสร้างวิทยากรท้องถิ่นและมัคคุเทศก์น้อย จัดที่พักโฮมสเตย์นำรายได้เป็นกองทุนในการจัดการป่าโดยมีภาคเอกชนร่วมสมทบ ส่วนป่าบกมีการตัดไม้ขายนำรายได้ไปเป็นทุนในการปลูกป่าทดแทน และจัดสวัสดิการค่ารักษาพยาบาลให้แก่สมาชิก ทั้งนี้ แนวทางการจัดการป่าวัฒนธรรมโดยใช้หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดตราด นั้น เป็นการดำเนินงานโดยยึดหลักพุทธศาสนา ๔ ประการ คือ ๑) อุฏฐานสัมปทา คือ การหาเป็นชุมชนร่วมมือร่วมใจกันวางแผนการจัดการป่าเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่คนในชุมชน ๒) กัลยาณมิตตตา คือการสร้างคนเป็น มีการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อร่วมกันบริหารจัดการป่า ๓) สมชีวิตา คือการใช้เป็น ชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าตามความจำเป็นโดยคำนึงถึงความยั่งยืน รายได้นำไปจัดตั้งเป็นกองทุนในการจัดการป่า และกองทุนสวัสดิการชุมชนเพื่อช่วยเหลือผู้สูงอายุ ผู้ที่เจ็บป่วยหรือทุพพลภาพ และจัดตั้งเป็นกองทุนในการพัฒนาชุมชน ๔) อารักขสัมปทา คือ การเก็บเป็น ชุมชนร่วมกันดูแลรักษาป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ส่วนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนโดยการจัดการป่าวัฒนธรรมนั้นเป็นการวางแผนการปรับปรุงเทคนิควิธีการผลิต การแปรรูปผลผลิตที่ได้จากป่าและการตลาดจำหน่ายผลผลิต เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตและทำให้ประชาชนในชุมชนมีรายได้สูงขึ้น จึงสรุปได้ว่า การใช้หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธในการจัดการป่าวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดตราด เป็นการดำเนินงานโดยใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจชุมชน ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ มีความร่วมมือร่วมใจในการจัดการป่าวัฒนธรรมจนส่งผลให้ประชาชนในชุมชนมีรายได้สูงขึ้นและมีความอยู่ดีกินดีอย่างถาวรสม่ำเสมอภาคกันนั่นเอง

จากข้อมูลของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา และการศึกษาวิจัยของนักวิจัยต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ คือ การประยุกต์แนวความคิดทางศาสนาพุทธเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์มาใช้อธิบายหลักการและแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ เป็นแนวทางใหม่ในการทำความเข้าใจเศรษฐศาสตร์ ไม่ได้มีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับกระบวนการวิเคราะห์ที่นักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ในปัจจุบันใช้อยู่ และยังเป็นการนำเอาวิธีการอนุมานเชิงตรรกะเข้ามาใช้ในวิชาเศรษฐศาสตร์ เช่นเดียวกับการนำไปใช้ในวิชาอื่น ๆ แต่ข้อสมมุติขั้นพื้นฐานบางประการเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักใช้ยังไม่ได้รับการตรวจสอบอย่างเพียงพอ นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักส่วนมากไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควรในประเด็นด้านความเป็นมนุษย์

ส่วนใหญ่จะยอมรับไปโดยปริยาย และนักเศรษฐศาสตร์ก็ได้สร้างเครื่องมือการวิเคราะห์ขึ้นบนรากฐานที่เปราะบาง ผลที่ตามมาคือข้อสรุปส่วนใหญ่ที่ได้จากกระบวนการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ไม่สามารถเผชิญกับการท้าทายจากภาวะวิกฤตได้ ข้อสมมุติพื้นฐานบางส่วนที่สร้างขึ้นมาจากเศรษฐศาสตร์แบบดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์นั้นไม่สอดคล้องกับพฤติกรรม

ของมนุษย์ที่เป็นจริงและบางครั้งก็ขัดแย้งกับกฎธรรมชาติ ซึ่งทำให้พลังในการอธิบายของ เศรษฐศาสตร์แบบเดิมอ่อนลงไปมาก

เมื่อนำเอาแนวความคิดในเชิงพุทธเข้ามาทดแทนข้อสมมุติฐานที่เป็นปัญหาดังกล่าว ทำให้ การมองปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์และกฎเกณฑ์ธรรมชาติใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากขึ้น และเพิ่มพลังในการอธิบายของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักให้นักแน่นมากขึ้น อย่างน้อยก็ในกลุ่ม ประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นเหตุผลหลักที่เรียกว่า “พุทธเศรษฐศาสตร์” แนวคิดนี้ค่อนข้าง แตกต่างไปจาก “เศรษฐศาสตร์กระแสหลักสำหรับชาวพุทธ” โดยคำหลังมักเกี่ยวข้องกับแนวคิดของ เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และมักจะเป็นเพียงการตรวจสอบแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์จากมุมมองของ ชาวพุทธที่มีค่านิยมและความเชื่อเป็นของตนเอง ไม่ได้เป็นการพยายามที่จะค้นหาและตรวจสอบ แนวความคิดเชิงพุทธและเชิงเศรษฐศาสตร์ในทางลึกอย่างเพียงพอ

ถ้าปราศจากการทำลายโดยตรงต่อตัวแบบการคิดของเศรษฐศาสตร์ปัจจุบัน จุดอ่อนในการ วิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะไม่ปรากฏขึ้น พุทธเศรษฐศาสตร์ได้เตรียมรับมือกับการทำ ทายนี้โดยมุ่งไปยังจุดอ่อนพื้นฐานของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและนำเอาแนวคิดเชิงพุทธที่สอดคล้อง กับความเป็นจริงมากกว่าเข้ามาทดแทนจุดอ่อนนี้ ซึ่งส่วนหนึ่งคือความพยายามที่จะเยียวยา วิฤตการณ์ของการวิเคราะห์ที่ซ้ำเติมภาวะวิฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของโลกอยู่ในปัจจุบัน

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลจากการศึกษาหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา (Political Economy of the Economic Approach According to Buddhist Scriptures) คาดว่าจะ ก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่างๆ ดังนี้

๑. ด้านสังคม

เนื่องจากระบบเศรษฐกิจของโลกยุคปัจจุบันเป็นระบบที่ซับซ้อนโดยระบบทุนนิยมเป็นส่วน ใหญ่ มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน โดยมีฐานการคิดด้านเศรษฐกิจจากระบบ เศรษฐศาสตร์ในปัจจุบัน และเป็นสังคมที่รับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างรวดเร็ว ดังนั้น หากผลศึกษา หลักเศรษฐศาสตร์การเมืองโดยมีคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นฐานข้อมูล มีองค์ความรู้ที่จะส่งผลใน เชิงบวกอย่างยั่งยืนกับระบบเศรษฐกิจ ย่อมจะทำให้เกิดผลดีต่อสังคมโดยรวมในแง่ของการใช้ เครือข่ายทางสังคมผ่านช่องทางที่มีประสิทธิภาพ ในการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ใหม่นี้ เพื่อการ รับผิดชอบต่อสังคม และช่วยเหลือสังคมได้นอกเหนือไปจากการใช้ประโยชน์ในลักษณะเพื่อความ เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว อีกทั้งทำให้ภาครัฐมีทัศนคติต่อการดำเนินการกิจการของ ตนเพื่อเป็นไปในทางที่ยั่งยืนต่อทั้งระบบเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคมต่อไป

๒. ด้านการจัดการ

อาจเป็นช่องทางให้นักเศรษฐศาสตร์ ซึ่งโดยส่วนใหญ่ก็คือผู้กำหนดทิศทางในระบบเศรษฐกิจ ของประเทศ สามารถนำองค์ความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองในมิติใหม่จากคัมภีร์ทาง

พระพุทธศาสนา ไปพัฒนาเครื่องมือทางเศรษฐกิจในรูปแบบใหม่ๆ ให้ตอบรับกับการมีจิตสำนึกที่ดีต่อสังคมในยุคโลกาภิวัตน์นี้ อีกทั้ง ทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทย และผู้ประกอบการทุกระดับ ปรับประยุกต์พฤติกรรมการค้าเนติกิจการให้เป็นไปในเชิงบวกก็จะยิ่งเป็นประโยชน์อย่างสูงต่อผู้บริโภคหรือผู้รับบริการ ตลอดถึงเป็นประโยชน์ในพัฒนาระบบเศรษฐกิจไทยให้มีความเจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืนต่อไป

๓. ด้านการศึกษา

เนื่องจากงานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ได้มีการทำการวิจัยโดยใช้หลักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเป็นกรอบในการศึกษาวิจัยเพราะถือว่าเป็นที่ได้รับความนิยมจากนักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไป แต่สำหรับการใช้หลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นกรอบการวิจัย โดยยึดคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาวิจัย ยังไม่มีการนำมาวิจัยอย่างแพร่หลายนัก ดังนั้น ประโยชน์ของการวิจัยด้านการศึกษาครั้งนี้จะทำให้ทราบถึงหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นในเรื่องของการนำหลักธรรมมาใช้เพื่อช่วยเหลือสังคมในเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งในประเทศไทยถือเป็นเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตมานาน ดังนั้น จากข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ที่จะมีขึ้น น่าจะเป็นทางเลือกใหม่ในการบริหารระบบเศรษฐกิจ และน่าจะเป็นแนวทางให้ผู้วิจัยท่านอื่นๆ นำไปต่อยอดเพื่อใช้ศึกษาสำหรับประเด็นอื่นๆ ในวงกว้างต่อไป

บทที่ ๒

บริบททางสังคมชมพูทวีปที่มีอิทธิพลต่อคำสอนเกี่ยวกับแนวทางเศรษฐกิจ ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๒.๑ อารยธรรมยุคโบราณก่อนสมัยพุทธกาล

อารยธรรมยุคโบราณก่อนสมัยพุทธกาลก่อนอื่นก็ต้องเข้าใจสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและความเชื่อของคนอินเดียในสมัยพุทธกาลได้อย่างถ่องแท้เสียก่อนและจะทำให้เข้าใจพระพุทธศาสนาที่บังเกิดขึ้นในสังคมอินเดียในสมัยนั้น อารยธรรมอินเดียยุคโบราณสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ยุค คือ อารยธรรมสมัยสินธุ และอารยธรรมสมัยอารยัน

๒.๑.๑ อารยธรรมสมัยสินธุ

๑.๑ ที่ตั้ง อารยธรรม สมัยสินธุได้ชื่อตามแหล่งที่มีการขุดค้นความเจริญครั้งแรกบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ส่วนใหญ่ของเขตความเจริญของอารยธรรมนี้จึงอยู่ในประเทศปากีสถานในปัจจุบัน เมืองสำคัญที่ได้มีการขุดค้นในรุ่นแรก ๆ คือ ฮาร์ปปา (Harappa) ซึ่งอยู่ในแคว้นปัญจาบ (Panjab) และโมเฮนโจดาโร (Mohenjo-Daro) ซึ่งอยู่ในแคว้นซินด์ (Sind) มาก (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.พ : ๓๓) ต่อมาได้พบร่องรอยความเจริญในรุ่นราวคราวเดียวกันทางตะวันตกเฉียงเหนือของ อินเดียด้วย เช่น เมืองกลิบังคัน (Kalibangan) ในรัฐราชสถาน และเมืองโลธัล (Lothal) ในรัฐคุชราตของอินเดีย (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ : ๗๑) ด้วยเหตุนี้ทำให้ในเวลาต่อมาได้มีข้อเสนอว่าขอบเขตความเจริญของอารยธรรมสมัยสินธุกว้างขวางกว่าเฉพาะแค่ลุ่มน้ำสินธุดังที่เคยเชื่อกันมาแต่ต้น ดังนั้นในที่นี้จึงได้เรียกอารยธรรมอันเก่าแก่ที่สุดในอารยธรรมอินเดียนี้ว่า “อารยธรรมสมัยสินธุ” แทน “อารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ” เพื่อให้ความสำคัญแก่ “อายุ” ของอารยธรรมในรุ่นราวคราวเดียวกันมากกว่า “ที่ตั้ง” (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.พ : ๓๓)

๑.๒ ความเจริญของอารยธรรมสมัยสินธุ ในหัวข้อนี้จะศึกษาถึงความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมสมัยสินธุซึ่งมีความสืบเนื่องมาจากการขุดค้นทางโบราณคดีตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ โดยการวางรากฐานของนักโบราณคดีชาวอังกฤษ โดยมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

(๑) ความเป็นอารยธรรมมีการวางผังเมือง จากการขุดค้นเมืองสำคัญทั้งโมเฮนโจดาโร ฮาร์ปปาและเมืองอื่น ๆ ต่างก็พบลักษณะความเจริญในระดับอารยธรรมเมือง มีการวางผังเมืองที่เป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฮาร์ปปาและโมเฮนโจดาโร พบกว่ามีการตัดถนนเป็นตาราง ถนนสายสำคัญวัดมีความกว้างได้ถึง ๓๓ ฟุต มีอาคารบ้านเรือนอยู่ ๒ ฟาก โดยอาคารเหล่านี้มีขนาดเล็กใหญ่แตกต่างกันไปซึ่งน่าจะขึ้นอยู่กับฐานะของผู้ เป็นเจ้าของ ริมถนนมีทางระบายน้ำเชื่อมต่อกับอาคารบ้านเรือน มีสระน้ำขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐขนาด ๓๙ x ๒๓ ฟุต และซากสิ่งก่อสร้างซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นยุงข้าวใหญ่โต (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ : ๗๐) และภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.พ : ๓๔)

(๒) พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า สมัยสินธุเชื่อว่ามีความคิดเกี่ยวกับการบูชาเทพเจ้าและการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งน่าจะมีอิทธิพลต่อเนื่องมาสู่อารยันในเวลาต่อมาด้วย หลักฐานที่แสดงถึงความเชื่อและการทำพิธีกรรมนี้มีหลายประการที่สำคัญคือ การพบดวงตราที่มีลักษณะเป็นชาย ๓ หน้า ๓ ตา นั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ ล้อมรอบไปด้วยสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นต้นกำเนิดของเทพเจ้าองค์สำคัญของฮินดูในเวลาต่อมา คือพระศิวะในปางที่เรียกว่า ปศุบดี ผู้เป็นเทพเจ้าแห่งสัตว์ทั้งหลายและเป็นเทพเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์ ยิ่งไปกว่านั้นยังเชื่อว่าน่าจะมีการโยงความคิดความเชื่อในทางพิธีกรรมเข้ากับการปกครองด้วย เพราะมีการพบประติมากรรมรูปชายมีเคราใบหน้าสงบนิ่งและห่มผ้าเฉียงบ่า ประติมากรรมในลักษณะที่คล้ายคลึงกันนี้ได้พบในอารยธรรมเมโสโปเตเมีย ซึ่งสามารถอ่านตัวอักษรได้แล้วด้วย โดยมีความหมายถึงผู้ปกครองที่เป็นกษัตริย์นักบวช เมื่อเป็นที่ยอมรับว่าเมโสโปเตเมียและอินเดียในสมัยสินธุมีการติดต่อกัน ดังนั้นการพบประติมากรรมในลักษณะนี้ที่อารยธรรมสมัยสินธุก็น่าจะมีความหมาย ทำนองเดียวกัน ในส่วนของโบราณสถานนั้นที่สำคัญคือ ในบริเวณซากเมืองโมเฮนโจดาโรเข้าใจว่ามีส่วนที่เป็นศาสนสถานอยู่ด้วย โดยมีลักษณะเหมือนสระน้ำขนาดใหญ่ซึ่งน่าจะเป็นที่ชำระร่างกายให้บริสุทธิ์ ก่อนทำพิธีกรรม เพราะความเชื่อเช่นนี้ยังคงพบได้ในอารยธรรมอินเดียในสมัยต่อมาอันอาจจะ เนื่องจากได้รับอิทธิพลสืบเนื่องจากสมัยนี้ก็เป็นได้ (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.พ : ๓๔ - ๓๕)

(๓) การเป็นอารยธรรมของพวกดราวิเดียน พิจารณาจากหลักฐานที่ค้นพบในสมัยสินธุพบว่ามีความแตกต่างจากอารยธรรมสมัยอารยันอย่างเห็นได้ชัด เช่น การค้นพบประติมากรรมรูปคนซึ่งมีหน้าตาแตกต่างจากพวกอารยัน พวกอารยันสมัยพระเวทดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ตามแบบสังคมชนบท ส่วนลักษณะอารยธรรมสมัยสินธุเจริญขึ้นตามแบบสังคมเมืองใหญ่ ลักษณะเครื่องมือเครื่องใช้อาวุธก็ผิดกัน พวกอารยันในสมัยพระเวทรู้จักการใช้เหล็กอย่างแพร่หลาย นำเหล็กมาประดิษฐ์เป็นเกราะและโล่ ซึ่งไม่เคยปรากฏในอารยธรรมสมัยสินธุ พวกอารยันใช้ม้าเป็นพาหนะอย่างกว้างขวางแต่ไม่ปรากฏในอารยธรรมสมัยสินธุ นอกจากนี้อารยธรรมสมัยสินธุก็มีความเก่าแก่มากกว่าอารยธรรมอารยัน จึงสรุปกันว่าผู้สร้างอารยธรรมสมัยสินธุนี้เป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมก่อนที่ พวกอารยันจะเข้ามา รุกราน คนเหล่านี้คือ พวกดราวิเดียน ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นชนเผ่านี้ใคร่เผ่าหนึ่ง มีรูปร่างเตี้ย ผิวดำ จมูกแบนกว้าง ริมฝีปากหนา มีความแตกต่างจากพวกอารยันอย่างชัดเจน เมื่อพวกอารยันเข้าไปในอินเดียได้รุกรานพวกดราวิเดียนจากทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือและขับไล่พวกดราวิเดียนถอยร่นไปทางทิศตะวันออกแถบลุ่มน้ำคงคา บางกลุ่มได้ปะปนสายโลหิตกับพวกดราวิเดียนเกิดเป็นชนกลุ่มใหม่เรียกว่า พวกฮินดู (อิติตมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ : ๗๑ - ๗๓) และภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.พ : ๓๔)

อย่างไรก็ตาม ผลจากการศึกษาของนักวิชาการชาวอินเดียตั้งแต่ทศวรรษที่ ๑๙๘๐ เป็นต้นมาได้มีข้อเสนอใหม่ ๆ หลายประเด็น เช่น ขอบเขตความเจริญน่าจะกว้างขวางกว่าลุ่มน้ำสินธุ (ดังกล่าวแล้ว) ระยะเวลาความเจริญน่าจะเก่าแก่ไปถึง ๕,๐๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช และประเด็นสำคัญซึ่งเป็นที่น่าสนใจและถกเถียงกันมากคือ ผู้สร้างอารยธรรมอาจจะเป็นดราวิเดียนก็ได้ หรืออารยันก็ได้ ทั้งนี้โดยมีการใช้หลักฐานใหม่ ๆ เพิ่มเติมนอกเหนือจากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น การศึกษาเทียบเคียงลักษณะตัวอักษรในสมัยต่าง ๆ การตีความจากข้อความในคัมภีร์พระเวท ซึ่งนักวิชาการชาวต่างชาติอาจจะไม่สามารถเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง เป็นต้น ประเด็นเรื่องผู้สร้างอารยธรรมสินธุนี้มีความสำคัญต่อ

ประวัติศาสตร์และ อารยธรรมอินเดียมาก เพราะถ้าเชื่อว่าเป็นพวกอารยันแล้ว จะทำให้ทฤษฎีที่ว่า อารยันคือผู้รุกรานจากภายนอกต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย อย่างไรก็ตามข้อเสนอเหล่านี้ยังไม่ได้เป็นข้อสรุป ดังนั้น ในที่นี้จึงยังคงอธิบายตามแนวคิดของนักวิชาการตะวันตกเป็นสำคัญ (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.พ : ๓๔)

๒.๑.๒ อารยธรรมอารยัน

อารยธรรมอารยันในขณะที่ยังไม่ได้ข้อสรุปซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าอารยันคือกลุ่มคนพื้นเมืองดั้งเดิมกลุ่มหนึ่งในอินเดียตั้งแต่สมัยสินธุนั้น ในที่นี้จึงอธิบายสมัยอารยันในฐานะที่เป็นสมัยของการรุกรานจากภายนอกและก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางอารยธรรมครั้งที่สำคัญอันเป็นพื้นฐานของอารยธรรม อินเดียในเวลาต่อมา

๒.๑ ภูมิหลังของอารยัน ภูมิหลังของอารยันคือ ราว ๒,๐๐๐ ปีก่อนคริสต์กาลมีชนชาติที่พูดภาษาอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European) อยู่ บริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบแคสเปียน ต่อมาชนบางกลุ่มในกลุ่มนี้ได้อพยพกระจายไปในหลาย ๆ บริเวณ กลุ่มหนึ่งไปทางทิศตะวันตกและกระจายไปเป็นพลเมืองของประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปปัจจุบัน เรียกว่า “ยูโรเปียน-อารยัน” (European-Aryan) พวกที่สองไปทางตะวันตกเฉียงใต้ผ่านหุบเขาออกซัส (Oxus vally) เข้าไปในอัฟกานิสถานปัจจุบัน หลังจากตั้งหลักแหล่งอยู่ระยะหนึ่ง พวกนี้ก็ขยับขยายไปทางทิศตะวันตกเข้าไปยังเปอร์เซีย พวกนี้เรียกว่า “เปอร์เซีย” (Persian) หรือ “อิเรเนียน” (Iranian) ซึ่งมาจากคำว่า “อารยามา” แปลว่า ดินแดนของชาวอารยะ พวกที่สามไปทางตะวันออกผ่านช่องเขาโคเคเคอร์เข้าไปในอินเดีย เรียกว่า “อินโด-อารยัน” (Indo-Aryan) ซึ่งเข้ามารุกรานอินเดียเมื่อประมาณ ๑,๕๐๐ ปีก่อนคริสต์กาล (อติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ : ๗๔) และ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๔๙ : ๑๓๔)

ชาวอินโดอารยันเป็นพวกกึ่งเร่ร่อน ผิวขาว รูปร่างสูงใหญ่ ดำรงชีพด้วยการเลี้ยงสัตว์ เป็นสังคมเผ่ากรบ มีความสามารถในการใช้ม้าและรถเทียมม้าที่เคลื่อนที่ได้รวดเร็ว การเข้ามาในอินเดียของอารยันนั้นเริ่มเมื่อประมาณ ๑,๕๐๐ ปีก่อนคริสต์กาล และเชื่อว่าไม่ได้เป็นการรุกรานเข้ามาในคราวเดียวหรือโดยคนกลุ่มเดียว แต่เป็นการรุกรานในเวลาหลายศตวรรษและเป็นคนหลายกลุ่มซึ่งอาจจะผ่าน ประสพการณ์และผ่านเส้นทางการอพยพที่แตกต่างกัน ดังนั้นถึงแม้ว่าจะเป็นคนเชื้อสายอารยันด้วยกัน แต่คนเหล่านี้ก็มีความแตกต่างกันในด้านภาษาและวัฒนธรรม ลักษณะความหลากหลายดังกล่าวนี้จึงยังคงปรากฏอยู่ในอินเดียเวลาต่อมา (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.พ:๓๕)

ชาวอารยันเป็นพวกกึ่งเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ ดำรงชีวิตอยู่กับการเลี้ยงปศุสัตว์ แม้วัวเป็นสมบัติหรือทรัพย์สินที่มีค่ามาก และอาจเป็นด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้แม้วัวเป็นสัตว์ที่เคารพบูชา มีการห้ามบริโภคเนื้อวัวยกเว้นในบางโอกาสซึ่งถือเป็นเทศกาลพิเศษ คุณค่าในทางเศรษฐกิจของวัวทำให้ค่าควรเคารพสูงขึ้นและน่าจะเป็นต้นเค้าของทัศนคติของอินดูที่ถือว่าวัวเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้พวกอารยันใช้ม้าสำหรับขี่ และในการรบพุ่งใช้ม้าเทียมรถรบ เมื่อเข้ามาในอินเดีย สัตว์ป่าพวกแรกที่พวกอินโดอารยันรู้จักคือ สิงโต เสือและช้างตามลำดับ ช้างเป็นสัตว์ประหลาดในสายตาของพวกอินโดอารยันจึงเรียกชื่อว่า มฤคหัตดิน ซึ่งแปลว่าสัตว์ป่าที่มีมือ อันหมายถึงงวงช้าง งูเป็นสัตว์ร้าย แต่แฝงไว้ด้วยพลัง

และอำนาจ ความหมายนี้อาจมาจากการที่พวกอินโดอารยันได้เกิดขัดแย้งกับชนเผ่านาคาซึ่งนับถืออู
(อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ : ๗๔)

๒.๒ การขยายตัวและตั้งถิ่นฐานของอารยัน พวกอารยันได้เริ่มเข้ามาอินเดีย
ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งเส้นทางนี้ต่อไปจะเป็นเส้นทางสำคัญที่อินเดียจะถูกรุกรานจาก
ภายนอกอีกหลายระยะต่อมา จากนั้นอารยันก็ได้ขยายตัวจากทางตะวันตกเข้าไปทางตะวันออก โดยมี
การรบพุ่งระหว่างอารยันด้วยกันเองด้วย เพื่อแย่งชิงดินแดนอันอุดมสมบูรณ์ การขยายตัวของอารยัน
ในระยะแรกนี้จะขยายเข้าไปสู่บริเวณลุ่มแม่น้ำคงคาและต่อไปทางตะวันออกถึงแถบเบงกอลเป็น
สำคัญ (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.พ : ๓๕) เมื่อตั้ง
รกรากในอินเดียแล้ว พวกอินโดอารยันก็เริ่มประกอบอาชีพต่าง ๆ กันออกไป มีการเปลี่ยนแปลงจาก
ปศุสัตว์มาเป็นกสิกรรม ทั้งนี้เมื่อพวกอารยันรู้จักการใช้เหล็กแล้ว เครื่องมือเครื่องใช้ก็ดีกว่าเก่า การ
เข้าป่าก็สะดวกง่ายดายขึ้น เกื้อกูลต่อการอยู่เป็นที่เป็นที่ทางและทำมาหากินด้วยการทำไร่ไถนา ใน
ขั้นต้นถือกันว่าเป็นสมบัตินร่วมของในหมู่ แต่เมื่อสภาพหมู่เริ่มหมดไปมีการแบ่งที่ดินให้แก่
ครอบครัว กลายเป็นสมบัติส่วนตัวจึงเกิดปัญหาตามมา เช่น สิทธิในการครอบครอง การวิวาทกันใน
สิทธิดังกล่าว ตลอดจนการรับช่วงมรดกที่ดิน เป็นต้น เมื่อสังคมกลายเป็นสังคมเกษตรกรรมแล้ว
อาชีพอื่น ๆ ก็ตามมา ที่สำคัญ เช่น อาชีพช่างไม้ประกอบรถม้า (chariot) ช่างทำคันไถ ช่างโลหะ ช่าง
ปั้นหม้อ ช่างเครื่องหนัง จากนั้นได้เกิดการค้า เมื่อมีการหักล้างทางพงในดินแดนทางตะวันออกเขตลุ่ม
น้ำคงคาแล้ว ก็ได้อาศัยแม่น้ำคงคาเป็นเส้นทางคมนาคมเพื่อการค้า มีชุมชนใหม่ ๆ เกิดขึ้นบนฝั่ง
แม่น้ำกลายเป็นตลาดการค้า พวกเจ้าของที่ดินที่มีเงินก็มักจะจ้างคนอื่นทำงานในที่ดินของตนแล้ว
ตัวเองหันมาจับอาชีพการค้า เพราะมีเวลาว่างและมีเงินทุน จึงเกิดเป็นชุมชนค้าขายขึ้น การค้าใน
ขั้นต้นเป็นเรื่องเฉพาะในท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนสินค้า (barter) ปฏิบัติกันทั่ว ๆ ไป ยกเว้นในกรณีที่
เป็นการค้ารายใหญ่จะใช้แม่วัวเป็นหน่วยในการบอกราคา (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ : ๗๔ – ๗๕)

กล่าวโดยสรุป อารยธรรมยุคโบราณของอินเดียมีจุดเริ่มต้นจากอารยธรรมสมัยสินธุซึ่งเชื่อกัน
ว่าเป็นของชนเผ่าดราวิเดียน ต่อมาชนเผ่าดราวิเดียนได้ถูกชนเผ่าอารยันกลุ่มหนึ่งเข้ารุกรานจน
บางส่วนถอย ร่นไปอยู่ปลายแดน อีกส่วนหนึ่งถูกจับลงเป็นทาสรับใช้ ต้นเค้าของคติความเชื่อต่าง ๆ
ของสังคมอินเดียไม่ว่าจะเป็นศาสนาพราหมณ์และระบบวรรณะล้วนถือกำเนิดขึ้นใน ยุคพระเวทของ
อารยธรรมอารยันที่พวกอารยันเข้ามายึดครองดินแดนแถบนี้

๒.๒ ความเป็นมาของชมพูทวีป

ดินแดนอินเดียโบราณ ในทางศาสนามักจะเรียกกันว่า “ชมพูทวีป” ในทางภูมิศาสตร์มัก
เรียกว่า “เอเชียใต้” หรือ “อนุทวีปอินเดีย” ส่วนชาวอินเดียเอง เรียกดินแดนของเขาเองว่า “ภารต
วรรษา” (Bharatavarsa) ซึ่งมีความหมายว่า ถิ่นที่อยู่ของชาวภารต

ชื่อ “อินเดีย” มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า “สินธุ” (Sindhu) ซึ่งเป็นชื่อแม่น้ำสายสำคัญทาง
ภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียโบราณ ต่อมาชาวเปอร์เซียที่เข้ามารุกรานดินแดนแถบนี้ได้
เปลี่ยนตัวพยัญชนะ S เป็น H เรียกชื่อดินแดนแถบนี้ว่า Hindu หรือ Hidu ต่อมาพวกกรีกที่เข้ามาใน
สมัยหลังได้ตัดตัว H ออกแล้วแผลงเป็น Indos ซึ่งเพี้ยนไปเป็น Indus และ India ตามลำดับ ในสมัย

ต้นชื่อนี้ใช้เรียกเฉพาะดินแดนในบริเวณลุ่มน้ำสินธุ ต่อมาจึงได้ใช้เรียกดินแดนที่เป็นประเทศอินเดียทั้งหมด (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ๒๕๒๒ : ๖๘ - ๖๙)

ในการศึกษาอารยธรรมอินเดียนั้น ต้องทำความเข้าใจเป็นลำดับแรกว่า มิได้จำกัดเฉพาะเป็นอารยธรรมที่ปรากฏอยู่ในขอบเขตของ “ประเทศอินเดีย” ในปัจจุบันเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากประเทศอินเดียในปัจจุบัน คือ ประเทศที่ได้ตั้งขึ้นหลังจากการได้รับเอกราชจากอังกฤษในปี ค.ศ. ๑๙๔๗ โดยเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนที่รู้จักกันในนามอินเดียมมาตั้งแต่สมัยโบราณ ดังนั้นความหมายของดินแดนที่เรียกว่า “อินเดีย” และ “อารยธรรมอินเดีย” ซึ่งดำเนินมาเป็นเวลายาวนานนั้น จึงมีขอบเขตกว้างขวางกว่าประเทศอินเดียในปัจจุบัน โดยอาจเรียกได้ว่าครอบคลุมอาณาเขตของเอเชียใต้โดยรวมซึ่งในปัจจุบันประกอบด้วยหลายประเทศ ส่วนในอดีตดินแดนเหล่านั้นก็ได้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในทางตรงข้ามจะมีการแบ่งแยกเป็นอาณาจักรหรือแคว้นต่าง ๆ ที่เป็นอิสระต่อกัน มีภาษา เชื้อชาติ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และศาสนาที่แตกต่างกันไป (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕ : ๓๑)

เนื่องจากประเทศอินเดียประกอบขึ้นด้วยอาณาบริเวณที่กว้างใหญ่ มีเนื้อที่ทั้งหมดเท่ากับทวีปยุโรปไม่นับรวมรัสเซีย ด้วยเหตุนี้ ลักษณะภูมิประเทศและดินฟ้าอากาศจึงแตกต่างกันอย่างมากมาย บริเวณภูเขาสูงทางตอนเหนือ รวมทั้งเทือกเขาหิมาลัย ซึ่งมียอดเขาสูงสุดในโลก ยาวขนานไปกับพรมแดนด้านเหนือเป็นระยะทางถึง ๑,๖๐๐ ไมล์ มียอดเขาปกคลุมด้วยหิมะตลอดทั้งปี ในขณะที่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือมีทะเลทรายธาร์ (Thar) อันร้อนระอุและแห้งแล้ง นอกจากนี้ยังมีบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอันอุดมสมบูรณ์ เช่น ลุ่มน้ำคงคา และลุ่มน้ำสินธุ

อินเดียเป็นอีกดินแดนหนึ่งในสมัยโบราณที่สภาพทางภูมิศาสตร์มีอิทธิพลอย่างมากต่อความเป็นไปทางประวัติศาสตร์ อินเดียมีแม่น้ำสายลึก ๆ มีเทือกเขาที่ปกคลุมด้วยป่าทึบ เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายและโรคภัยไข้เจ็บ มีทะเลทรายร้อนระอุ สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยทางธรรมชาติสำคัญที่ทำให้อินเดียแบ่งออกเป็นแคว้น แคว้นใหญ่น้อย ขาดการติดต่อซึ่งกันและกัน เจริญขึ้นมาเป็นหน่วยทางการเมืองและสังคมที่มีลักษณะโดดเดี่ยว ขาดความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนถาวรระหว่างกัน

ด้านความสัมพันธ์กับภายนอก เทือกเขาหิมาลัยซึ่งยาวเหยียดไปตลอดแนวพรมแดนด้านเหนือของอินเดีย กับชายฝั่งทะเลยาวเหยียดเป็นปราการธรรมชาติที่กั้นอินเดียออกจากส่วนอื่น ๆ ของทวีปเอเชีย และช่วยให้อินเดียได้มีโอกาสสร้างสมอารยธรรมที่มีลักษณะเฉพาะตน อย่างไรก็ตามเครื่องกีดขวางทางธรรมชาติ เช่น ภูเขาและทะเล มิได้กั้นอินเดียให้ปลอดภัยจากการรุกรานภายนอกปรากฏว่าตั้งแต่สมัยโบราณ อินเดียได้รับภัยจากผู้รุกรานอยู่เสมอ ผู้รุกรานเหล่านี้ได้อาศัยช่องเขาทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือเป็นช่องทางเข้า สู่อินเดียเช่น ช่องเขาไคเบอร์ (Kyber) และช่องเขาโบลัน (Bolan) (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ : ๖๙)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแต่ละอาณาจักรจะมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตนซึ่งมีระยะเวลาการกำเนิด รุ่งเรืองและเสื่อมสลายหมุนเวียนกันไป แต่การที่ยังคงมีการศึกษาอารยธรรมในบริเวณนี้ร่วมกันในฐานะเป็นอารยธรรม อินเดียโดยรวมเนื่องจากภายใต้ความหลากหลายนี้ ยังมีลักษณะร่วมสำคัญทางอารยธรรมอยู่บางประการ คือ เป็นอารยธรรมที่มีพื้นฐานมาจากการวางรากฐานของอารยัน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในบริเวณนี้ โดยมีศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็น หลักสำคัญที่กำหนดความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิตและการสร้างสรรค์ทางศิลปะ ถึงแม้ว่าจะมีคณกลุ่มอื่นหรือมีศาสนาอื่นรวมอยู่ด้วย แต่ก็

นับว่าเป็นอารยธรรมของอารยันและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คืออารยธรรมกระแสหลักของบริเวณนี้ (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.พ : ๓๑)

ชมพูทวีป มาจาก “ชมพู” ซึ่งแปลว่า ต้นหว่า ชมพูทวีปจึงหมายถึง ทวีปที่กำหนดหมายด้วย ต้นหว่า คือมีต้นหว่าเป็นเครื่องหมาย หรือเป็นทวีปที่มีต้นหว่าใหญ่ (มหาชมพู) เป็นประธาน ตามคติโบราณว่ามีสี่ฐานเหมือนเกวียน ชมพูทวีปเป็นชื่อที่ใช้เรียกดินแดนซึ่งเป็นปัจจุบันประกอบด้วย สาธารณรัฐ อินเดีย สาธารณรัฐอิสลามปากีสถาน สาธารณรัฐประชาชนบังกลาเทศ สาธารณรัฐอิสลามอัฟกานิสถาน สหพันธ์สาธารณรัฐเนปาลและราชอาณาจักรภูฏาน

๒.๒.๑ พื้นที่ของชมพูทวีป

ชมพูทวีปที่นักภูมิศาสตร์มักเรียกว่า “อนุทวีปอินเดีย” ซึ่งเป็นเสมือนทวีปเล็กซ้อนอยู่ในทวีปใหญ่ เนื่องจากความหลากหลายดังกล่าวข้างต้นนั้น สามารถแบ่งพื้นที่ตามลักษณะภูมิประเทศออกเป็น ๓ ภาค ได้แก่ ฮินดูสถาน เดคคานและทมิฬ

๑.๑ ฮินดูสถาน (Hindustan) ได้แก่ อินเดียตอนเหนือตั้งแต่ตอนล่างของเทือกเขาหิมาลัย ลงมาจรดแม่น้ำนาร์บาด (Narbada) เทือกเขาวินดิยา (Vindhya) และสัตปุระ เป็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่ อันอุดมสมบูรณ์ ที่สำคัญคือลุ่มน้ำคงคาและยมนา เรียกว่า “Doab” อันมีความหมายว่า “แม่น้ำสองสาย” ถือเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมกระแสหลักของอินเดีย และในปัจจุบันยังเป็นเขตที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นที่สุดและเป็นศูนย์ กลางของประเทศในทุก ๆ ด้านอีกด้วย

๑.๒ เดคคาน (Deccan) ได้แก่ บริเวณที่ราบสูงตอนกลางของประเทศซึ่งขนานด้วยเทือกเขาคาร์ตตะวันตก (Western Ghats) และคาร์ตตะวันออก (Eastern Ghats) ซึ่งขนานไปกับชายฝั่งทะเล เทือกเขาคาร์ตตะวันตกสูงกว่าตะวันออกทำให้แม่น้ำส่วนใหญ่ไหลจากฝั่งตะวันตกไปลงทะเลด้านตะวันออก

๑.๓ ทมิฬ (Tamil) ได้แก่ บริเวณปลายคาบสมุทร ตอนใต้ของแม่น้ำกฤษณา ไปจรดปลายแดน เป็นถิ่นของชาวพื้นเมืองดราวิเดียนและทมิฬ (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ, หน้า ๗๐ และภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.พ : ๓๑).

๒.๒.๒ ประชากรของชมพูทวีป

ในชมพูทวีปมีชนเผ่าที่อาศัยอยู่ ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่

๑. ชนชาติดราวิเดียน (Dravidian) หรือทราวิท หรือมีลักษณะ เป็นชนพื้นเมืองเจ้าถิ่นเดิม อาศัยอยู่ก่อน มีผิวดำ รูปร่างเตี้ย จมูกกว้าง ริมฝีปากหนา เชื่อว่าเป็นเจ้าของอารยธรรมสมัยสินธุ ต่อมาพ่ายแพ้ต่อผู้รุกรานชาวอารยันจึงถูกนำลงเป็นทาส ที่ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า “ทัสยู” (Dasyus) เป็นที่ดูถูกในหมู่อารยันว่ามีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียด หยาบคายและป่าเถื่อน

๒. ชนชาติอารยัน (Aryan) หรืออริยกะ เป็นพวกอินโด-ยูโรเปียน ผิวขาว รูปร่างสูงใหญ่ จมูกโตง ข่านาญการขีมีมายิงธนู ได้ยกข้ามเทือกเขาหิมาลัย คาราโครัม และฮินดูกูชมารุกไล่เจ้าของถิ่นเดิม จนร่นถอยไปอยู่ปลายแดนแถบคาบสมุทรเดคคานและเขตทมิฬ แล้วตนเองเข้ายึดครองดินแดนตอนกลางไว้แทน

ชมพูทวีปเป็นดินแดนแหล่งกำเนิดพระพุทธศาสนา ในยุคก่อนและสมัยพุทธกาลถูกจัดแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ คือ มัชฌิมชนบทหรือมัธยมประเทศ หมายถึง เขตใจกลางอันเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ (ตรงกับเขตฮินดูสถานในทางภูมิศาสตร์) และปัจฉิมชนบทหรือปัจฉิมประเทศ หมายถึง ส่วนรอบนอก หรือชายแดน ตั้งอยู่ทางภาคใต้ของอินเดีย ข้ามพ้นเทือกเขาวิณธัยลงไปทางใต้ แถบคาบสมุทรเดคคาน (ตรงกับเขตเดคคานและทมิฬในทางภูมิศาสตร์)

แผ่นดินที่จัดว่าเป็นมัชฌิมประเทศ มีอาณาเขตคือ

ทิศบูรพา (ตะวันออก) สิ้นสุดที่นครมหาศาล

ทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียงใต้) สิ้นสุดที่แม่น้ำสัลลวตี

ทิศทักษิณ (ใต้) สิ้นสุดที่เสตกัณณิกนิคม

ทิศปัจฉิม (ตะวันตก) สิ้นสุดที่อุทคาม

ทิศอุดร (ทิศเหนือ) สิ้นสุดที่ภูเขาอัสริชชะ

ชมพูทวีปสมัยพุทธกาลมีบ้านเมืองที่รวมกันเป็นแคว้นแคว้นน้อยใหญ่ แบ่งออกเป็น ๑๖ แคว้นใหญ่ และ ๗ แคว้นเล็กที่ถูกกล่าวถึงในพระไตรปิฎก โดยมีผู้ปกครองประจำแคว้นเหล่านี้ปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือมีพระราชามีอำนาจเด็ดขาด เช่น แคว้นมคธ แคว้นโกศล กับที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม คือมีสภาเป็นผู้บริหารบ้านเมือง เช่น แคว้นมัลละ แคว้นวัชชี ผู้ปกครองแผ่นดินเมื่อก่อนนั้นเรียกว่า “ราชา” (Raja) ในสมัยก่อนพุทธกาล การปกครองยังอยู่ในรูปของเผ่า จนมาถึงสมัยพุทธกาลจึงมีการแบ่งเขตเป็นแคว้นต่าง ๆ ชัดเจน การปกครองโดยแบ่งเป็นแคว้น มีมหाराชาเป็นผู้ปกครองนี้ ได้มีสืบเนื่องมาจนถึงอินเดียได้รับเอกราช พ.ศ. ๒๔๙๐ เมื่อร่างรัฐธรรมนูญแล้ว จึงยกเลิกระบบเจ้าครองนคร สมัยนั้นความสำคัญว่าเป็น “ชาติอินเดีย” ยังไม่เกิดขึ้นยังคงเป็นความสัมพันธ์แบบบ้านเมืองในสมัยโบราณหรือที่นักประวัติศาสตร์บาง ท่านเรียกว่า “รัฐจารีต” นั่นเอง สำหรับแคว้นใหญ่ ๑๖ แคว้น และเล็ก ๗ แคว้น รวมถึงเมืองที่ย่อยๆ ออกไปอีกตามที่ปรากฏในอุบาลี อุโปสถสูตร ติกนิบาตอังคตตรนิกาย และที่ได้รับรวบรวมจากเอกสารทางวิชาการต่าง ๆ มีดังนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต, ม.ป.พ : ๒๕๕๕), พระราชธรรมมุนี (สุกิตติ [Online]. ๒๕๕๕. แหล่งที่มา <http://www.vichadham.com/buddha/city16.html>, บรรจบ บรรณรุจิ, ๒๕๕๕) และคณีย์ ไชยโยธา, ๒๕๔๓)

ที่	ชื่อแคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๑	อังคะ (Anga)	จัมปา (Champâ)	พระเจ้าอตรัฐฐะ	เมืองภคัลปุร (Bhagalpur) รัฐพิหาร
๒	มคธ (Magadha)	ราชคฤห์ (Rajagaha)	พระเจ้าพิมพิสาร	เมืองปัตนะ (Patna) เมืองคยา (Gayâ) และเมืองราชศิร (Râjgrha) รัฐพิหาร
๓	กาสิ (Kasi)	พาราณสี	พระเจ้าพรหมทัตต์	เบนารส บริเวณที่แม่น้ำคงคาบรรจบกับแม่น้ำยมุนา

				รัฐอุตตรประเทศ
๔	โกศล (Kosala)	สาวัดถิ	พระเจ้าปเสนทิโกศล (Pasendi)	สาเหต-มาเหต รัฐอุตตรประเทศ
๕	วัชชี (Vajji)	เวสาลี (Vesâli)	คณะเจ้าวัชชีบุตรหรือกษัตริย์ลิจฉวี (Licchavis)	อำเภอมุซัฟฟาร์ปุร (Muzaffarpur) เบสาร์ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำคันธกะ รัฐพิหาร
๖	มัลละ (Malla)	กุสาวตี ภายหลังแยกเป็นปาวา (Pāvā) และกุสินารา (Kusinârâ)	คณะเจ้ามัลละกษัตริย์	เมือง กุสินาราคืออำเภอกาเซีย (Kasia) ซึ่งอยู่ใกล้กับจังหวัดโครักขปุระ (Korakkhapur) รัฐอุตตรประเทศ ส่วนเมืองปาวาคือเมืองปาทรานะ (Pâdrâuna)

ที่	ชื่อแคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๗	เจตี (Cheti)	โสถถิวตี	พระเจ้าอุปริจรา	เมืองบุนเดลขันธ์ (Bundelkhand) ตอนใต้ของรัฐอุตตรประเทศและตอนเหนือของรัฐมัธยประเทศ
๘	วังสะ (Vamsa)	โกสัมพี	พระเจ้าอุเทน	หมู่บ้านเกาสัม (Kâusam) เมืองอัลลาฮาบัด (Allahabad) ใต้แม่น้ำยมุนา รัฐอุตตรประเทศ
๙	โกศล (Kosala)	สาวัดถิ	พระเจ้าปเสนทิโกศล (Pasendi)	สาเหต-มาเหต รัฐอุตตรประเทศ
๑๐	วัชชี (Vajji)	เวสาลี (Vesâli)	คณะเจ้าวัชชีบุตรหรือกษัตริย์ลิจฉวี (Licchavis)	อำเภอมุซัฟฟาร์ปุร (Muzaffarpur) เบสาร์ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำคันธกะ รัฐพิหาร
๑๑	มัลละ (Malla)	กุสาวตี ภายหลังแยก	คณะเจ้ามัลละ	เมือง กุสินาราคืออำเภอกาเซีย

		เป็นปาวา (Pāvā) และกุสินารา (Kusinārā)	กษัตริย์	(Kasia) ซึ่งอยู่ใกล้กับจังหวัดโค รักขปุระ (Korakkhapur) รัฐ อุตตรประเทศ ส่วนเมืองปาวา คือเมืองปาทรานะ (Pādrāuna)
๑๒	เจตี (Cheti)	โสตถิวดี	พระเจ้าอุปริจรา	เมืองบุนเดลขันธ์ (Bundelkhand) ตอนใต้ของ รัฐอุตตรประเทศและตอนเหนือ ของรัฐมัธยประเทศ

ที่	ชื่อแคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๑๓	วังสะ (Vamsa)	โกสัมพี	พระเจ้าอุเทน	หมู่บ้านเกาสัม (Kāusam) เมืองอัลลาฮาบัด (Allahabad) ใต้แม่น้ำยมุนา รัฐอุตตร
๑๔	กुरु (Guru)	อินทปัตถ์	พระเจ้าโกรพิยะ	เขตเดลี (Delhi) รัฐปัญจาป กับบางส่วนของรัฐอุตตร ประเทศและรัฐहरยาณะ
๑๕	ปัญจาละ (Panchala)	กัมปิลละ (Kampilā) และ อหิฉัตระ	-	จังหวัดเบเรลี รัฐอุตตร ประเทศ
๑๖	มัจฉะ (Maccha) หรือมัตสยะ (Matsya)	วิราฎ	-	เมืองชัยปุระ (Jaipur) รัฐราช สถาน
๑๗	สุรเสนะ (Surasena)	มถุรา (Mathura)	พระเจ้ามธูรราช อวันตีบุตร	เมืองมัตตรา ระหว่างแม่น้ำ สินธุและแม่น้ำยมุนาตอนล่าง รัฐอุตตรประเทศ
๑๘	อัสสะกะ (Assaka)	โปตลีหรือโปตละ	-	ลุ่มแม่น้ำโคธาวารี (Godāvarī) จังหวัดโอรังคา บาด รัฐมหาราษฏร์
๑๙	อวันตี (Avanti)	อุชเชนีและมาหิสมตี	พระเจ้าจันทปช	เมืองมาลวะ (Mālva) อุชเชน

			โชติหรือปรทัตโยต (Pradyota)	รัฐมัธยมประเทศ
๒๐	คันธาระ (Gandhara)	ตักกศิลา	พระเจ้าปุกกุสาตี	จังหวัดเปชวาร์ และราวัลปินดี แห่งประเทศปากีสถาน

ที่	ชื่อแคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๒๑	กัมโปชะ (Kamboja)	ทวารกะ (Dvârka)	-	รัฐแคชเมียร์ บางส่วนของปากีสถานและบางส่วนของอัฟกานิสถาน
๒๒	โกเลียยะ (Koliya)	เทวทหะ หรือรามคาม (Râmagrâma)	ราชวงศ์โกเลียยะ	เนปาล
๒๓	ภักคชะ (Bhagga)	สุสุงมารคิริ	เจ้าภักคชะ	เนปาล
๒๔	วิเทหะ (Videha)	มิถิลา (Mithila)	-	อำเภอทาร์บังกะ (Dârbhanga) เมืองชนัคปุร เนปาล
๒๕	อังกุตตราปะ (Anguttarapa)	เป็นเพียงนิคมชื่ออาปนชะ	-	บังกลาเทศ
๒๖	มัททะ (Madra)	สาคละ	-	แคว้นปัญจาบ ในปากีสถาน
๒๗	สุนาปรันตะ (Sunaparanta)	สุปปรากะ	-	รัฐคุชราต

๒.๓ การเมืองการปกครอง

ลักษณะสังคมของชมพูทวีปและลักษณะประชาธิปไตยในพระพุทธศาสนาที่บอกถึงความ เป็นศาสนาพุทธ เพราะศาสนาทุกศาสนามีแนวทางปฏิบัติเฉพาะตนแต่มีจุดมุ่งหมายตรงกันคือเป็นที่ ยึดเหนี่ยวจิตใจและสอนให้เป็นคนดี ศาสนากับมนุษย์ในสังคมแต่ละยุค จะมีความสัมพันธ์กัน แสดงภาพสะท้อนซึ่งกันและกันตั้งแต่เกิดจนตาย

๒.๓.๑ การเมืองปกครองของพวกอินโดอารยัน

ในทางการเมืองการปกครอง พวกอินโดอารยันอยู่กันเป็นหมู่หรือเผ่า (tribe) มีหัวหน้าหมู่บ้านทำหน้าที่เป็นผู้นำ การปกครองเป็นไปในลักษณะพ่อบ้านปกครองลูกบ้าน (patriarchal) เมื่อ

เวลาผ่านไปความจำเป็นที่ต้องมีผู้คุ้มครองหมู่ที่มีความสามารถมีมาก ขึ้น จึงมีการเลือกผู้ที่เข้มแข็ง และสามารถขึ้นเป็นหัวหน้า หัวหน้าที่ได้รับเลือกจะเริ่มได้อภิสิทธิ์ในรูปการปกครองระบอบกษัตริย์ที่ ละ เล็กเล็น้อย แต่ละหมู่จะมีสภาของหมู่บ้านทำหน้าที่ช่วยหัวหน้าหมู่ปกครอง เรียกว่า สภา (Sabha) และ สมिति (Samiti) (บรรจบ บรรณรุจิ, ๒๔๕๕ : ๑๓๕ - ๑๓๘) หน้าที่ที่แน่นอนของสถาบัน ทั้งสองเราไม่มีหลักฐาน อาจเป็นไปได้ว่า สภาเป็นที่ชุมนุมของพวกผู้เฒ่าในหมู่ และสมितिเป็นชุมนุมของ ราษฎรทั้งหมู่ ในบางหมู่ที่ไม่มีการเลือกหัวหน้าขึ้นมาเป็นกษัตริย์ สภาทั้ง ๒ ทำหน้าที่รัฐบาลปกครอง กรณีหลังนี้มีอยู่น้อย โดยทั่วไปแล้วหน่วยทางการเมืองคือ หมู่ที่มีกษัตริย์ปกครอง หมู่นี้คืออาณาจักร เล็ก ๆ (Tribal Kingdoms) มีประมุขคือกษัตริย์ผู้มีอำนาจพิเศษ กษัตริย์ในยุคพระเวทมีหน้าที่สำคัญ สองประการคือ เป็นผู้นำทัพ ความเชี่ยวชาญในการสงครามและความสามารถในการปกป้องให้ความ ปลอดภัยแก่หมู่ เป็นเครื่องประกันความมั่นคงให้แก่ตำแหน่ง กษัตริย์ได้รับบรรณาการเป็นสิ่งของ ตาม ความสมัครใจของราษฎรในหมู่ ไม่มีการเรียกส่วยสาอากร ไม่มีสิทธิ์เหนือที่ดินใด ๆ ทั้งสิ้น สิ่งที่จะ ได้รับคือ ทรัพย์สินที่ได้มาจากการปล้นสะดมหมู่อื่นหรือจากเชลยที่แพ้สงคราม ในทางศาสนาบทบาท ของกษัตริย์ในขั้นต้นมีน้อย พรหมณ์หรือนักบวชทำหน้าที่ส่วนใหญ่ แต่ภายหลังฐานะทางศาสนาของ กษัตริย์เปลี่ยนแปลงไป สืบเนื่องมาจากความคิดที่ยกย่องกษัตริย์เป็นสมมติเทพ ดังนั้นจึงเกิดพิธีกรรม ต่าง ๆ ขึ้นเพื่อให้ตำแหน่งกษัตริย์ดูศักดิ์สิทธิ์เยี่ยงเทพเจ้า พรหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี เพราะถือว่า พรหมณ์เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับพระเป็นเจ้า ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างกษัตริย์ และพรหมณ์จึงเกิดขึ้น เมื่ออำนาจของกษัตริย์มีมากขึ้น ความโน้มเอียงในทางที่ทำให้ตำแหน่งกษัตริย์ เป็นตำแหน่งสืบตระกูลจึงมีมากขึ้น ฐานะของสภาและสมิตินี้เปลี่ยนไป สถาบันทั้ง ๒ อาจยังยั้ง กษัตริย์ได้ แต่อำนาจเด็ดขาดอยู่ที่ผู้เป็นกษัตริย์ (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ : ๗๕ - ๗๖)

๒.๓.๒ การเมืองการปกครองในยุคพระเวท

ในยุคพระเวทมีระบบการบริหารการปกครองแบบง่าย ๆ มีกษัตริย์เป็นหัวหน้า ในแต่ละ อาณาจักร (tribal Kingdoms) ประกอบขึ้นด้วยหน่วยที่เรียกว่า ชน (อ่านว่า ชชนะ) วิศ และคาม ไม่มี หลักฐานแน่ชัดว่า ชน วิศ และคาม แตกต่างกันอย่างใด และในบางโอกาสใช้แทนกันได้ หน่วยเล็กสุด คือ ครอบครัว หรือกุล มีหัวหน้าคือบุรุษสูงอายุที่สุดเป็นหัวหน้า เรียกว่า กุลป กษัตริย์มีคณะที่ปรึกษา ช่วยในการปกครองและมีตำแหน่งราชการที่สำคัญ ๒ ตำแหน่งคือ บุโรหิต เป็นทั้งพรหมณ์โหร และที่ ปรึกษา กับตำแหน่งเสนาบดี เป็นตำแหน่งผู้บัญชาการทัพ ตำแหน่งรอง ๆ ลงไป คือ ผู้สอดแนม ม้าใช้ หลักฐานสมัยหลัง มีกล่าวถึงตำแหน่งสารถิ และขุนคลัง เป็นต้น (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ : ๗๖)

ต่อมาในปลายยุคพระเวทอำนาจของพระราชามีมากขึ้น เพราะได้มีการโยกเอาสถาบัน กษัตริย์กับเทพเจ้าเข้าด้วยกัน คือถือว่าเทพเจ้าได้มอบสมบัติอันน่านับถือต่างๆ ให้แก่พระราชา แต่ ถึงแม้ว่าอำนาจของพระราชามีมากในยุคนี้ แต่พระราชาก็ได้ทรงเป็นเผด็จการ เพราะถ้าพระราชา ประพฤติผิดนอกทางธรรมะ ประชาชนมีสิทธิขับไล่ต่อต้านพระราชา

แคว้นแคว้นต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาลทั้ง ๒๓ แคว้นแคว้นที่กล่าวไว้ในหัวข้อก่อนหน้านี มีระบอบ การปกครองใน ๒ รูปแบบ

๑. แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือราชาธิปไตย (Monarchy) คือแคว้นที่เกิดอำนาจ สิทธิขาดในการปกครองบ้านเมืองขึ้นอยู่กับพระมหา กษัตริย์ที่เรียกว่า “ราชา” (Raja) แต่อาจทรง

มอบหมายอำนาจให้พระบรมวงศานุวงศ์ หรือปุโรหิต ข้าราชการไปปฏิบัติพระราชกิจแทน กษัตริย์ หรือพระราชผู้ครองเมืองมีอำนาจมาก มีระบบการเก็บภาษี มีกองทหารทัพเข้มแข็ง การปกครองแบบราชาธิปไตยนี้เป็นพัฒนาการของรูปแบบหัวหน้าเผ่าในยุคพระเวท เมื่อแคว้นแคว้นนั้นหัวหน้าเผ่ามีพระปรีชาสามารถในการสงครามจึงพิชิตแคว้น แคว้นอื่นไว้ในอำนาจได้ บารมีก็เพิ่มพูนขึ้น สถานะจึงเปลี่ยนจากหัวหน้าเผ่ามาเป็นราชา ระบบการสืบตำแหน่งเปลี่ยนจากระบบการเลือกผู้ปกครองโดยสภามาเป็นระบบสืบราช สันตติวงศ์ แคว้นที่ปกครองในระบบนี้มักเป็นแคว้นใหญ่ระดับ “มหาอำนาจ” ในชมพูทวีป เช่น แคว้นมคธ โกศล อวันตี และวังสะ

ในสังคมอินเดียนั้น ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาซึ่งมีอยู่ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะบังเกิด ขึ้น และมีบทบาทอย่างมากต่อการกำหนดลักษณะสังคมของอินเดียในทุก ๆ ด้าน สำหรับผู้ปกครองที่เรียกว่ากษัตริย์หรือราชาตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ถูกจัดอยู่ในวรรณะกษัตริย์และถูกนำไปยึดโยงกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์คือพระพรหม ซึ่งแบ่งบุคคลในสังคมออกเป็น ๔ วรรณะด้วยกัน โดยเชื่อว่าแต่ละวรรณะนั้นเกิดจากอวัยวะต่าง ๆ ของพระพรหมและมีหน้าที่แตกต่างกันไป ดังนี้ (ดูรายละเอียดใน พระญาณวโรดม (ประยูร สนตงกูรเถร), ๒๕๔๓ : ๑๑-๑๒) หรือใน (เสฐียร พันธรังษี, ๒๕๔๒ : ๖๒)

(๑) วรรณะพราหมณ์ เกิดจากพระโอษฐ์ (ปาก) ของพระพรหม มีสี่เครื่องแต่งกายประจำวรรณะคือสีขาว ซึ่งแสดงถึงความบริสุทธิ์ มีหน้าที่กล่าวมนต์ ให้คำปรึกษากับพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนสอนมนต์ให้แก่คนทั่วไป ส่วนพวกที่เป็นนักบวชก็ทำหน้าที่สอนไตรเพท ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา และเป็นผู้รับทักษิณา

(๒) วรรณะกษัตริย์ เกิดจากพระพาหา (แขน) ของพระพรหม และถือว่าสืบเชื้อสายมาจากพระอาทิตย์ สี่เครื่องแต่งกายประจำวรรณะคือสีแดง ซึ่งหมายถึงนักรบ ทำหน้าที่รบเพื่อป้องกัน หรือขยายอำนาจจักร รวมทั้งเป็นนักปกครอง นักบริหารบ้านเมือง

(๓) วรรณะแพศย์ เกิดจากพระเพลา(ตัก) ของพระพรหม มีสี่เครื่องแต่งกายประจำวรรณะคือสีเหลือง เป็นพวกแสงหาทรัพย์สมบัติ ได้แก่พวกพ่อค้า คหบดี เศรษฐี และเกษตรกร

(๔) วรรณะศูทร เกิดจากพระบาท (เท้า) ของพระพรหม มีสี่เครื่องแต่งกายประจำวรรณะคือสีดำหรือสีอื่น ๆ ที่ไม่มีความสดใส มีหน้าที่เป็นกรรมกร ผู้ใช้แรงงาน การแบ่งคนออกเป็นวรรณะ ๔ นี้เป็นประเพณีที่สำคัญและถือกันอย่างเคร่งครัดในสังคมอินเดีย จนกลายมาเป็นเครื่องมืองัดกันทางชนชั้นและดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เนื่องจากพวกพราหมณ์มีอิทธิพลและบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางของสังคมอินเดียให้เป็นไปตามความต้องการของตนเอง ทั้ง ๆ ที่เดิมทีการแบ่งคนออกเป็นวรรณะต่าง ๆ นี้เป็นเรื่องของการแบ่งหน้าที่และอาชีพให้แก่ คนในสังคม ดังที่ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาศัย ได้แสดงความเห็นไว้ว่าเดิมทีระบบวรรณะเป็นการแบ่งหน้าที่และอาชีพให้แก่คนในสังคมมีความยืดหยุ่นไม่เข้มงวด แต่ต่อมาได้คาดเคลื่อนจากความหมายเดิม กลายเป็นประเพณีที่ถือกันแบบเถรสองบาท วรรณะสูงเอา รัตเอาเปรียบ เหยียดหยามและเหยียดขี้วรรณะต่ำทั้งนี้ด้วยเหตุผลทางประโยชน์เป็นสำคัญประการหนึ่ง (กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาศัย, ๒๕๔๓ : ๒๘)

หากกล่าวถึงเฉพาะวรรณะกษัตริย์ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ในฐานะที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย ดังที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าวรรณะกษัตริย์มีกำเนิดมาจากพระพรหมเช่นเดียวกับวรรณะอื่น ๆ ต่างกันตรงที่อวัยวะที่เกิดและหน้าที่เท่านั้น ในประวัติศาสตร์

สังคมอินเดีย แม้คำว่า “กษัตริย์” จะหมายถึงวรรณะกษัตริย์หรือบุคคลผู้อยู่ในชนชั้นปกครองทั้งหมด ได้แก่ เชื้อพระวงศ์ ขุนนาง และข้าราชการต่าง ๆ มีทหารเป็นต้น ซึ่งทำหน้าที่รบเพื่อป้องกันหรือขยายอาณาจักร รวมทั้งเป็นนักปกครองนักบริหารบ้านเมือง ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ดังที่กล่าวมา แต่คำว่า “กษัตริย์” (สันสกฤต) หรืออีกคำหนึ่งก็คือ “ชัตติยะ” (บาลี) นี้เดิมทีเป็นเพียงผู้ปกครองหรือบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าของกลุ่มชนอารยันที่ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม และ กลุ่มชนอารยันที่รวมตัวกันดังกล่าวทำให้เกิดตระกูลต่าง ๆ จากตระกูลต่างๆ ก็พัฒนาจนกระทั่ง กลายเป็นราชวงศ์ (Dynasty) มากขึ้น มีการให้บุตรหัวปีเป็นผู้สืบทอดอำนาจการปกครอง (ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ๒๕๓๙ : ๖) จากนั้นจึงกลายเป็นการรวมศูนย์อยู่ที่กษัตริย์ (Kshatriya) ทำให้เป็นผู้นำที่มีอำนาจสูงสุดเพียงผู้เดียว จะเห็นได้ว่า กษัตริย์มีพัฒนาการจากการเป็นผู้นำตระกูลแล้วมาเป็นผู้นำรัฐหรือผู้นำอาณาจักร (Kingship) ในที่สุด จึงทำให้คำว่า “กษัตริย์” ในที่นี้ใช้ไปตามนัยผู้นำสูงสุด มิใช่ตามนัยวรรณะดังที่ใช้ก่อนหน้า (วรศักดิ์ มหัทธโนบล, ๒๕๕๕ : ๘๙-๙๐)

ดังนั้น คำว่า “กษัตริย์” จึงหมายถึงผู้นำหรือผู้ปกครองของรัฐหรือแคว้นนั่นเอง ส่วนคำว่า “ราชา” ก็เช่นเดียวกัน ในประวัติศาสตร์สังคมอินเดีย คำว่า “ราชา” เดิมทีหมายถึงหัวหน้าหรือผู้นำของเผ่าหรือโคตรตระกูลต่าง ๆ ของชาวอารยันซึ่งอพยพมาอยู่ในอินเดียครั้งเมื่ออยู่ในอินเดียแล้วเปลี่ยนอาชีพจากการพนจรเลี้ยงปศุสัตว์แยกกันเป็นคณะ ๆ หรือตระกูลซึ่งเรียกว่า “โคตร” แล้วหันมาทำเกษตรกรรมทำนาปลูกข้าว จึงได้ชื่อว่า “ชัตติยะ”(เสถียร โพธิ์นันทะ, ม.ป.พ. : ๙) จะเห็นได้ว่าราชาจากเดิมเป็นคำใช้เรียกหัวหน้าเผ่าซึ่งมีที่อยู่ไม่เป็นหลักแหล่ง เมื่อมีที่อยู่เป็นหลักแหล่งและมีเขตแดนที่ชัดเจนแล้วจึงพัฒนามาเป็นชัตติยะหรือกษัตริย์นั่นเอง โดยทำหน้าที่เป็นผู้นำหรือผู้ปกครองของเผ่าหรือตระกูลต่าง ๆ ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นดินหรือเขตแดนต่าง ๆ เพราะฉะนั้น เมื่อมองในแง่ของความ เป็นมา “ราชา” จึงเป็นคำสำหรับใช้เรียกผู้นำหรือผู้ปกครองเช่นเดียวกันกับคำว่า “กษัตริย์” อย่างไรก็ตาม เมื่อพัฒนามาเป็นผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นแล้ว จึงทำให้คำว่า “ราชา” ในสังคมอินเดียหรือชมพูทวีปนี้หมายถึงอิสริยยศหรือตำแหน่งของผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นด้วย โดยมีตำแหน่งจากเล็กไปหาใหญ่ ได้แก่ ตำแหน่ง “รชชา” ใช้สำหรับเรียกกษัตริย์หรือประมุขของรัฐเล็กที่สุด กษัตริย์หรือประมุขของรัฐใหญ่กว่าราชาเรียกว่า “มหารราชา” กษัตริย์หรือประมุขของรัฐยิ่งใหญ่

โดยมีราชาหลายพระองค์ขึ้นอยู่เรียกว่า “ราชาธิราช” กษัตริย์หรือประมุขของรัฐที่กว้างใหญ่ มีมหารราชาและราชามากมายขึ้นอยู่ก็เรียกว่า “มหารราชาธิราช” และกษัตริย์หรือประมุขที่แผ่อำนาจยึดครองรัฐต่าง ๆ ไว้ได้มากก็สามารถตั้งตนเป็น “พระเจ้าจักรพรรดิ” ได้ ดังนั้น อิสริยยศของกษัตริย์ในฐานะประมุขของรัฐหรือแคว้นในสังคมอินเดียหรือชมพูทวีปมีลำดับต่างกันจากเล็กไปหาใหญ่คือ ราชา มหารราชา ราชาธิราช มหารราชาธิราช และจักรพรรดิราชาธิราช (ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส, ๒๕๔๓ : ๑๑)

สรุปได้ว่าราชาในสังคมอินเดียมี ๒ แบบด้วยกันคือ

๑. ราชาคือกษัตริย์ ซึ่งไม่มีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาด กับราชาคือกษัตริย์ซึ่งมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาด ราชาแบบแรก คือกษัตริย์ซึ่งไม่มีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดนั้น เนื่องจากการปกครองแบบชนเผ่าหรือในรัฐเล็ก ๆ ทั้งปวงนั้นมีราชามากกว่าหนึ่ง และการตัดสินใจต่างๆ ขึ้นอยู่กับที่ประชุมของโคตรตระกูลต่าง ๆ เรียกว่า “สภา” และ “สมิติ” สำหรับสภานั้นประกอบด้วยเหล่าร่าชาทั้งหลายผู้

เจริญด้วยวุฒิต่าง ๆ เช่น ชาติ วัย และคุณวุฒิ ซึ่งมาจากตระกูลต่าง ๆ ส่วนสมิตินั้นเป็นการประชุมชนในเผ่าทั่วไปหรือหัวหน้าครอบครัวต่าง ๆ และบุคคลผู้มีตำแหน่งราชาแบบนี้ทำหน้าที่เป็นเพียงตัวแทนของตระกูลหรือกลุ่มผลประโยชน์ โดยได้รับการเลือกตั้งมาจากสมาชิกในตระกูลหรือกลุ่มของตน ส่วนราชาแบบที่สอง คือกษัตริย์ซึ่งมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดนั้น ต่างจากราชาแบบแรก เนื่องจากเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นเพียงพระองค์เดียวและอำนาจต่าง ๆ รวมศูนย์อยู่ที่กษัตริย์พระองค์เดียวเท่านั้น จึงสามารถตัดสินใจดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ทางกรปกครองด้วยพระองค์เอง และราชาแบบนี้สืบทอดตำแหน่งโดยสายโลหิต ส่วนใหญ่มักจะให้บุตรคนโตสืบทอดตำแหน่งแทน (คึกฤทธิ์ ปราโมช, ๒๕๓๗ : ๙ หรือใน วรรคกดี มหัทธโนบล, ม.ป.พ. : ๖๘-๙๙)

จากที่กล่าวมา ในเรื่องการแบ่งชนชั้นวรรณะตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์นั้น หากพิจารณา “กษัตริย์” และ “ราชา” ตามนัยแห่งฐานะหรือตำแหน่งของผู้นำหรือผู้ปกครอง ถือได้ว่าเป็นตำแหน่งซึ่งบุคคลทั่วไปให้การยอมรับ และหากพิจารณาตามนัยแห่งหน้าที่ความรับผิดชอบซึ่งจะต้องกระทำคือการปกครองป้องกันหรือการขยายอาณาจักร กล่าวได้ว่าเป็นหน้าที่สำคัญสำหรับสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งจะต้องมีผู้นำหรือผู้ปกครองคอยควบคุมดูแลจัดระเบียบสังคมให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย และสร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นในสังคม เพราะฉะนั้น ตามนัยทั้งสองคือทั้งเรื่องตำแหน่งและหน้าที่ความรับผิดชอบของ “กษัตริย์” และ “ราชา” จึงส่งเสริมให้วรรณะกษัตริย์มีความชัดเจนมากขึ้น ส่งผลให้ “กษัตริย์” และ “ราชา” ถูกจัดเข้าไปอยู่ในชนชั้นวรรณะกษัตริย์ด้วยกัน ซึ่งเรียกรวม ๆ ว่า “วรรณะกษัตริย์” ตามการแบ่งชนชั้นของศาสนาพราหมณ์ และส่วนใหญ่ราชาในสังคมอินเดียมักจะมาจากบุคคลในชนชั้นวรรณะกษัตริย์โดยกำเนิดคือทั้งฝ่ายบิดาและมารดาเป็นชนชั้นวรรณะกษัตริย์ อย่างไรก็ตาม ในสังคมอินเดียปรากฏว่าผู้ที่มีหลักฐานดี มีกำลังทรัพย์ และกำลังคนมากก็อาจจะได้รับการยกย่องให้เป็น “ราชา” ได้เช่นเดียวกัน (คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ป.พ. : ๙)

ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นไปได้ว่าบุคคลในวรรณะอื่นที่ไม่ใช่วรรณะกษัตริย์หรือผู้นับถือศาสนาอื่นซึ่งไม่ใช่ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู แต่มีฐานะดีมีความร่ำรวยทั้งด้านทรัพย์สินเงินทองและบริวารอาจจะถูกเรียกว่า “ราชา” ได้ โดยเป็นราชาเฉพาะในกลุ่มคนวรรณะเดียวกันหรือนับถือศาสนาเดียวกัน แต่ไม่นิยมเรียกว่า “กษัตริย์” หรือ “ขัตติยะ” เนื่องจากไม่ได้เป็นผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นและไม่ได้เป็นชนชั้นวรรณะกษัตริย์โดยกำเนิดอย่างแท้จริง เป็นแต่เพียงผู้มีความมั่งคั่งร่ำรวยเท่านั้น นอกจากนี้ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็น “กษัตริย์” หรือ “ราชา” ในฐานะผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นนี้ บางสมัยก็มาจากบุคคลผู้ไม่ได้อยู่ในวรรณะกษัตริย์ก็มี กรปกครองแบบราชาธิปไตยตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์พระมหากษัตริย์หรือพระราชำเป็นผู้ที่มีความสำคัญที่สุด เนื่องจากทรงเป็นผู้นำของกลุ่มคนที่อยู่ในวรรณะกษัตริย์และเป็นผู้ปกครองประเทศ (ปรีชา ช้างขวัญยืน, ๒๕๒๙ : ๓๑)

ถึงกระนั้นก็ตาม แม้ว่าฐานะดังกล่าวจะทำให้พระมหากษัตริย์สามารถใช้พระราชอำนาจได้อย่างชอบธรรม แต่คุณสมบัติและหน้าที่ต่าง ๆ ตามความเชื่อความของศาสนาพราหมณ์ ก็สะท้อนให้เห็นว่า แม้พระมหากษัตริย์หรือพระราชำในการปกครองแบบราชาธิปไตยจะทรงมีพระราชอำนาจมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ก็ต้องถูกควบคุมด้วยความเชื่อทางศาสนา ต้องประพฤติปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ของศาสนาหรือตามความประสงค์ของพระเจ้า นั่นคือต้องเป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชำผู้ปกครองบ้านเมืองด้วยธรรมะหรือเป็น “พระราชำโดยธรรม” ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์

(ปรีชา ช่างขวัญยืน, ม.ป.พ : ๓๑-๓๕) เพราะฉะนั้น การใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์หรือพระราชินี จึงต้องอยู่ภายในขอบเขตแห่งธรรมเสมอ

๒. แบบสามัคคีธรรม (Republic State) (ซึ่งบางท่านกล่าวว่าเป็น “ประชาธิปไตย” หรือ “สาธารณรัฐ”(บรรจบ บรรณรุจิ, ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ, หน้า ๑๕๔) เลย์ทีเดียว) คือแคว้นที่อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองมิได้อยู่ที่ประมุขของรัฐแต่เพียงผู้เดียว แต่จะมีที่ประชุม “สภา” หรือสังฆะ (Sanga) เป็นผู้กำหนดนโยบายและมีอำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง สภากจะทำหน้าที่เลือกสมาชิกคนหนึ่งมาเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหารเรียกว่า “ราชา” (Raja) ซึ่งบางท่านกล่าวว่าเทียบเท่ากับระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบัน เพราะการปกครอง การกำหนดนโยบาย การออกกฎหมาย การตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ ผู้ปกครองจะกระทำโดยมีการปรึกษาหารือกันก่อน โดยถือเสียงข้างมากในการตัดสินใจ การปกครองแบบสามัคคีธรรม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า แบบสาธารณรัฐนี้ยังแยกออกเป็น ๒ แบบ คือ แบบสาธารณรัฐเฉพาะตัว เป็นการปกครองแบบสภาของตระกูลนั้น ๆ โดยมีประธานสภาเป็นกษัตริย์เช่นเดียวกัน และแบบสมาพันธ์รัฐ คือรัฐอิสระหลาย ๆ รัฐมารวมกัน มีการสับเปลี่ยนกันเป็นพระราชาราชของสาธารณรัฐ โดยมีการกำหนดอายุของพระราชาราช (พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ภิรมโม), ๒๕๕๐ : ๓๕ - ๓๖)

ในดินแดนที่ปกครองแบบสาธารณรัฐ จำเป็นจะต้องอาศัยความร่วมมือ ความสามัคคีของรัฐเป็นสิ่งสำคัญในการปกครองการบริหาร ภาระหน้าที่ของรัฐมักจะมีตัวแทนจากเผ่าต่าง ๆ มาร่วมประชุมกัน ในที่ประชุมจะเลือกตัวแทนคนหนึ่งขึ้นมาเป็นประธาน เรียกว่า ราชา (Raja) ซึ่งน่าจะมีความหมายในทำนองหัวหน้าที่ประชุมมากกว่าเป็นกษัตริย์แบบราชาธิปไตย ตำแหน่งนี้มีได้เป็นตำแหน่งที่ได้โดยการสืบทอดโลหิต สมาชิกของที่ประชุมคนอื่น ๆ ส่วนใหญ่จะอยู่ในวรรณะกษัตริย์ แคว้นที่ปกครองแบบสาธารณรัฐ เช่น แคว้นวัชชี มัลละ สักกะ โกลิยะ เป็นต้น (บรรจบ บรรณรุจิ, ม.ป.พ : ๑๕๔ - ๑๗๕)

๒.๓.๓ การเมืองการปกครองสมัยพุทธกาล

(สโรช สันตะพันธ์,รวมบทความกฎหมายมหาชนจากเว็บไซต์ www.pub-law.net เล่ม ๖ ๒๕๕๐ : ๙๙ - ๑๑๑) ได้อธิบายว่า ในสมัยพุทธกาลมีระบอบการปกครองอยู่ ๒ ระบอบ คือ ระบอบราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) ที่กษัตริย์มีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่ผู้เดียว กับระบอบสามัคคีธรรม ซึ่งมีพลเมืองชั้นสูงที่มีอำนาจ ตำแหน่งและเงินเลือกตั้งบุคคลในชนชั้นสูงด้วยกันให้เป็นประธานที่ประชุมหรือ เป็นพระราชามีอำนาจจำกัด ต้องขึ้นอยู่กับสภาชนชั้นสูง เช่น การปกครองของแคว้นสักกะที่มีพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาเป็นกษัตริย์ เพราะได้รับเลือกจากพวกราชวงศ์ศากยะด้วยกันให้เป็นพระราชาราช โดยมีสภาชื่อศากยะสังฆะเป็นผู้ร่วมใช้อำนาจปกครองด้วย การปกครองระบอบสามัคคีธรรมนี้มีลักษณะบางประการคล้ายคลึงกับระบอบประชาธิปไตย คือ มีการเลือกตั้งผู้ปกครอง และมีการประชุมสภาที่มีระเบียบปฏิบัติหลายประการคล้ายคลึงกับการประชุม รัฐสภาในปัจจุบัน คือหลักธรรมที่ชื่อว่า อปริหานิยธรรม (ธรรมที่ทำให้เจริญโดยส่วนเดียวคือไม่มีความเสื่อม) แคว้นวัชชีของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีก็ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรมแล้วประสบความสำเร็จรุ่งเรืองมั่งคั่งและเข้มแข็งแม้แต่พระเจ้าอชาตศัตรูกษัตริย์แบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์แห่ง

กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ “อภิมหาอำนาจแห่งชมพูทวีป” ในเวลานั้น ยังมีลัยกกองทัพไปตีในตอนแรก ต้องส่งไส้ศึกคือ วัสสการพราหมณ์ไปยุยงให้แตกความสามัคคีและมีได้ตั้งมั่นอยู่ในอธิปไตยธรรม เสียก่อน จึงสามารถกรีธาพลไปตีแคว้นวัชชีได้เรื่องราวในตอนนั้น (ชิต บุรทัต ได้นำมาประพันธ์เป็นหนังสือชื่อ “สามัคคีเภทคำฉันท์”)

หลักอภิมหาอำนาจธรรม มี ๗ ประการ ดังนี้

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
๒. พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุมและทำกิจควรทำ
๓. ไม่บัญญัติหรือเลิกล้มข้อบัญญัติตามอำเภอใจ
๔. เคารพให้เกียรติและรับฟังความเห็นของผู้ใหญ่
๕. ให้เกียรติและคุ้มครองสตรีและเด็ก
๖. เคารพสักการบูชาปูชนียสถาน
๗. ให้ความอารักขาแก่พระอรหันต์ สมณพราหมณ์และผู้ทรงวิชาคุณ

หลักอภิมหาอำนาจธรรม ๗ นี้สามารถนำมาใช้ในการประชุมทั่วไป แม้แต่การประชุมของข้าราชการบริหารของกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และแม้ในการประชุมรัฐสภาในระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบัน ก็น่าจะนำมาใช้ได้ เช่นนี้แล้วการขาดประชุมจนไม่ครบองค์ประชุม และความวุ่นวายอื่น ๆ ในที่ประชุมรัฐสภา เช่น การไม่เคารพเพื่อฟังประธานในที่ประชุมก็คงลดลงได้บ้าง

อนึ่ง บางตำราได้อธิบายถึงรูปแบบการปกครองในรูปของรัฐจักรวรรดิไว้ด้วย แต่ผู้เขียนเห็นว่าในครั้งพุทธกาลยังไม่มีแคว้นใดที่สามารถรวบรวมดินแดน ชมพูทวีปเข้าไว้ได้เป็นปึกแผ่นถึงชั้นจักรวรรดิและพระราชอาณาเขตเป็น พระเจ้าจักรพรรดิราชได้สำเร็จ สำหรับจักรวรรดิแรกในชมพูทวีปนั้นนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เห็นว่าได้แก่ จักรวรรดิโมริยะของพระเจ้าอโศกมหาราชในราว ๒๐๐ ปีหลังพุทธกาล

ในพุทธกาลรัฐหรือแคว้นที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ส่วนใหญ่จะเป็นรัฐหรือแคว้นเล็ก ๆ ที่เป็นแคว้นใหญ่จริง ๆ มีเพียงไม่กี่แคว้น มีแคว้นมัลละและแคว้นวัชชีเป็นต้น เนื่องจากแคว้นมัลละและวัชชีเป็นแคว้นที่มีชื่อเสียงทางด้านมีความสามัคคีและมีความเข้มแข็งสามารถต้านทานรัฐราชาธิปไตยที่มารุกรานได้ยาวนานที่สุด แม้ว่าทั้ง ๒ แคว้นจะถูกมองว่ามีความสำคัญในทางการเมืองมากที่สุด (บรรจบ บรรณรุจิ, ม.ป.พ : ๑๕๗) แต่ก็กำลังสูญสิ้นอำนาจไปเนื่องจากแคว้นใหญ่ที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย เช่น แคว้นโกศล แคว้นมคธ ได้ขยายอำนาจเพื่อยึดแคว้นสามัคคีธรรมเหล่านี้ไปอยู่ในอำนาจ และในที่สุดแคว้นสามัคคีธรรมที่มีอำนาจน้อยก็ถูกรวมเข้าไว้ในอาณาเขตของแคว้นราชาธิปไตยจนหมดสิ้น (พระราชาวรมุณี (ประยูรช ปยุตโต), ๒๕๒๖ : ๒๕-๒๘)

นอกจากนี้ ลักษณะของรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ ต่างจากรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยอย่างชัดเจนในเรื่องของการใช้อำนาจทางการเมืองการปกครอง แม้ว่าจะมีการเลือกบุคคลใดบุคคลหนึ่งขึ้นมาทำหน้าที่ประมุขแห่งรัฐ แต่อำนาจในการตัดสินใจทางการเมืองการปกครองก็ขึ้นอยู่กับมติที่ประชุม หากที่ประชุมมีความเห็นชอบอย่างไร ก็ต้องยอมรับและดำเนินการให้เป็นไปอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ในการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ นโยบายต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อบ้านเมืองจึงออกมาจากการลงมติในที่ประชุมดังกล่าว ในขณะที่ระบอบราชาธิปไตย แม้จะมีการประชุมร่วมกัน

ระหว่างพระมหากษัตริย์หรือพระราชากับข้าราชการบริพาร แต่สุดท้ายพระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็คือผู้มีอำนาจตัดสินใจสูงสุดและอาจจะยอมรับหรือไม่ยอมรับมติของที่ประชุมก็ได้

ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อระบอบการปกครอง

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยอมรับระบอบการปกครองทั้งสองแบบที่มีอยู่ ในชมพูทวีปดังกล่าวแล้ว พระองค์ไม่ได้สนับสนุนหรือแสดงความเห็นว่าระบอบการปกครองแบบใดดีกว่ากัน เพราะทรงเห็นว่าระบอบการปกครองใดก็ไม่สำคัญ สิ่งสำคัญอยู่ที่ผู้ปกครองต้องเป็นคนดีมีศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ปกครองโดยธรรม ถ้าเป็นพระราชาก็เป็นธรรมราชา ใช้อำนาจแบบธรรมาธิปไตย การที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงแสดงการโต้แย้งคัดค้านระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ นั้นน่าจะเป็นผลดีต่อการเผยแผ่พระธรรมของพระองค์ ทำให้พระพุทธศาสนาสามารถเผยแผ่เจริญรุ่งเรือง และประดิษฐานอยู่ได้ทั้งในแคว้นที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย และระบอบสามัคคีธรรม(ชิต บุรทัต ได้นำมาประพันธ์เป็นหนังสือชื่อ “สามัคคีเภทคำฉันท์” หน้า ๑๐๕)

๒.๔ ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม

ชาวชมพูทวีปส่วนใหญ่ในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาลนับถือศาสนาพราหมณ์มี ความเชื่อที่ฝังแน่นอยู่กับการสวดอ้อนวอนและการบูชาเทพเจ้า ทัศนคติทางสังคมก็เชื่อในระบบวรรณะ มีการกีดกันทางสังคม ช่องว่างระหว่างวรรณะของชาวชมพูทวีปมีมาก คนในวรรณะล่างมีความเป็นอยู่ แร้นแค้น แม้ในถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ผู้คนก็เอาโรคเอาเปรียบเบียดเบียนกัน ผู้มีอำนาจมากกว่าหรือมีพวกมากกว่าก็รังแกผู้ที่อ่อนแอหรือมีพวกน้อย ชีวิตในชมพูทวีปจึงหาความสุขได้ยาก คนส่วนใหญ่หมดหวังในชีวิต จึงมีผู้แสวงหาแนวทางปรับปรุงชีวิตให้ดีขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามความเชื่อของตน จึงเกิดความเชื่อหรือลัทธิต่าง ๆ เกิดนักบวช นักปรัชญามากมายหลายสาขาเพื่อแสวงหาหนทางหลุดพ้นจากวงเวียนแห่งทุกข์

ศาสนาหลัก : ศาสนาพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้นเมื่อกว่า ๑,๕๐๐ ปีก่อนคริสตกาล นับถึงปัจจุบันศาสนาพราหมณ์มีอายุกว่า ๓,๕๐๐ ปี เป็นหนึ่งในศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดในโลกซึ่งยังมีผู้นับถืออยู่มากในปัจจุบัน แม้จะมีการพัฒนาไปเป็นศาสนาฮินดูและเรียกใหม่ว่า “ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” หากจะกล่าวโดยรวบรัดที่สุดศาสนาพราหมณ์เกิดจากการผสมผสานคติความเชื่อใน เรื่องการบูชาเทพเจ้าทั้งของชาวอารยัน และชาวดราวิเดียนเข้าด้วยกัน

พัฒนาการของศาสนาพราหมณ์โดยสังเขปคือ มีพัฒนาการด้านแนวความคิดในการนับถือพระเจ้าจากยุคก่อนพระเวทที่เป็นแนวคิดแบบวิญญาณนิยม (Animism) ซึ่งนับถือธรรมชาติ ดิน น้ำ ลม ต้นไม้ ขุนเขา ไปไปสู่ยุคพระเวท (๑,๕๐๐ – ๖๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล) ซึ่งมีแนวคิดพหุเทวนิยม (Polytheism) ซึ่งหมายถึงความเชื่อว่ามีเทพเจ้าหลายองค์ เช่น พระสวาตริ (พระอาทิตย์) พระวรุณ พระอินทร์ และพระยม ในช่วงนี้ได้เกิด “คัมภีร์พระเวท” ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาพราหมณ์ขึ้น ในปลายยุคพระเวท แนวคิดเรื่องพระผู้เป็นเจ้าของได้พัฒนาไปสู่แนวคิดอติเทวนิยม (Henotheism)

หมายถึงแนวคิดและความเชื่อว่ามีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เพียงองค์เดียวในบรรดา เทพเจ้าเป็นจำนวนมาก แต่ความเชื่อนี้จะจำกัดอยู่เฉพาะในเวลาประกอบพิธีบูชาญูเท่านั้น ต่อมาในยุคพราหมณ์ (๖๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล – คริสต์ศตวรรษที่ ๒) ได้พัฒนาแนวคิดเป็นเอกเทวนิยม (Monotheism) คือมีการยกย่องเทพเจ้าองค์เดียวว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ตลอดกาล เรียกว่า “พระปชาบดี” ซึ่งต่อมาเรียกว่า “พระพรหม” อย่างไรก็ตาม ต่อมาได้เกิดการพัฒนาไปเป็นแนวคิดเอกนิยม (Monism) เพราะชาวอินเดียเกิดความเบื่อหน่ายในพระเจ้าที่มีตัวตน จึงหันมานับถือสิ่งที่ไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่ถูกจำกัดด้วยสถานที่และเวลา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นของสากลจักรวาล เรียกว่า “พรหมัน” กระทั่งหลังสมัยพุทธกาลศาสนาพราหมณ์ซึ่งซบเซาลงไปได้เกิดการปฏิรูปใหญ่อีกครั้งเข้าสู่ยุคฮินดู (คริสต์ศตวรรษที่ ๒ เป็นต้นมา) ที่แนวคิดได้พัฒนากลับไปเป็นพหุเทวนิยมอีกครั้ง ในยุคนี้ได้เกิดเทพเจ้าขึ้น ๓ องค์ คือ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ เทพเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้ เรียกว่า “ตรีมูรติ” แปลว่าผู้ให้กำเนิดหรือผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสาม (สรุปความจาก สุจิตรา (อ่อนค้อม) ธรินทร์, ม.ป.พ : ๗ – ๒๑)

สำหรับ คติความเชื่อของผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ในชมพูทวีปสมัยก่อนพุทธกาลจนถึง สมัยพุทธกาลที่สำคัญซึ่งจะนำเสนอในที่นี้ได้แก่ ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิตและเทพเจ้าบันดาล ความเชื่อเรื่องการบูชาญู ความเชื่อเรื่องการล้างบาปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อเรื่องวรรณะ

๒.๔.๑ ความเชื่อ

๒.๔.๑.๑ ความเชื่อเรื่องพรหมลิขิตและเทพเจ้าบันดาล

ศาสนาพราหมณ์นับถือเทพเจ้าหลายองค์ ที่สำคัญมี ๓ องค์ ได้แก่ พระพรหม พระศิวะหรือพระอิศวร และพระวิษณุหรือพระนารายณ์

๑. **พระพรหม** เป็นเทพเจ้าดั้งเดิมของพราหมณ์ พวกพราหมณ์ถือว่าตนกำเนิดมาจากปากของพระพรหม กษัตริย์จากแขน แพศย์หรือไวยศยะจากขาหรือตะโพก ส่วนคูทรจากเท้าของพระพรหม ตามความเชื่อของชาวอินเดียสมัยนั้น พระพรหมเป็นผู้สร้างสากลจักรวาล รวมทั้งมนุษย์ สัตว์และพืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ ทำนองเดียวกับที่ชาวคริสต์เชื่อเรื่องพระเจ้า (God) ของเขา พระพรหมไม่เพียงแต่สร้างมนุษย์เท่านั้น แต่ยังกำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ด้วย ใครจะได้สุขได้ทุกข์ ได้ดีได้ชั่วอย่างไร วิชาสนา ชะตาชีวิตจะสูงต่ำอย่างไรที่สุดแล้วแต่พระพรหมจะบันดาล เรียกว่า “พรหมลิขิต”

พวกพราหมณ์ได้เขียนเรื่องทำนองสนับสนุนพรหมลิขิตการตัดสินของพระพรหมว่าถูก ต้อง ยุติธรรมไว้หลายเรื่อง เช่น เรื่องสองตายายเป็นคนจน อยู่กระต๊อบหลังเล็ก ๆ มีควายพิการอยู่ตัวหนึ่ง ยายแก่ตาพระพรหมอยู่ตลอดเวลา ตาเข้าตาเย็น ส่วนตายอมรับสภาพชีวิตของตนโดยไม่ปริปากบ่น และเชื่อว่าพระพรหมท่านทำถูก ยุติธรรมแล้ว (อมร โสภณวิเชษฐวงศ์และกวี อิศริวรรณ, ม.ป.พ)

วันหนึ่ง พระพรหมท่านเดือดร้อนในคำตาของยายจึงลงมาหายายแล้วพยายไปยังภพของท่าน ที่ท่านอยู่มีสายในชีวิตรมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายมากมาย บอกยายว่า คราวนี้ขอให้ยายเลือก

เส้นชีวิตเอาเอง จับต้นเส้นแล้วให้ลงไปสู่โลกมนุษย์ ปลายเส้นไปจดที่ใด จะเป็นคุณหาสน์ หรือปราสาทราชวังก็ให้ย้ายอยู่ที่นั่นได้เลย ยายตีใจเลือกจับเส้นที่เห็นว่าดีที่สุด สวยงามที่สุด แล้วหลับตาลงมาตามเส้นนั้นพอรู้สึกว้างถึงโลกมนุษย์ก็ลืมตาขึ้น ปรากฏว่าลงมาอยู่ที่กระต๊อบหลังเดิม เหลียวไปดูข้าง ๆ เห็นตาคนเดิมนอนอยู่ มองออกไปนอกหน้าต่างเห็นควายพิการตัวเดิมนั่นเอง ยายจึงปลงได้ และยายเชื่อว่าพระพรหมมีความยุติธรรม

๒. พระคิวงะ พวกอินเดียเหนือมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าอีกองค์หนึ่ง คือ พระคิวงะ หรือบางทีก็เรียกว่า “พระอิศวร” สี่พระวรกายขาว (เพราะชาวอินเดียเหนือแถบภูเขาหิมาลัยส่วนมากผิวขาว) แต่ดุดันใช้อำนาจแบบเดียวกับพวกอริยกะหรืออารยัน มีมเหสีคือพระอุมา ซึ่งทรงพระสิริโฉมมาก ทั้งสองพระองค์ประทับ ณ ยอดเขาหิมาลัย เจ้าแม่กาลีที่ดุร้ายก็เป็นปางหนึ่งของพระอุมา

๓. พระวิษณุ ชาวอินเดียใต้มีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าอีกองค์หนึ่งคือ พระวิษณุ หรือ “พระนารายณ์” สี่พระวรกายนิลหรือดำ (เพราะชาวอินเดียใต้ส่วนมากผิวดำ) ประทับ ณ เกษียรสมุทร (ทะเลน้ำนม) บนหลังอนันตนาคราช (ชาวอินเดียใต้ชอบติดทะเล หากินและค้าขายทางทะเล) พระนารายณ์หรือพระวิษณุมีลักษณะสุภาพอ่อนโยน เมตตาปราณี (ทำนองเดียวกับชาวอินเดียใต้ ชอบบป็นนักสู้มากกว่านักรบ และเป็นเจ้าถิ่นเดิมของอินเดีย)

ชาวอินเดียมีความเคารพบูชา เชื่อมั่นถือเทพเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้เป็นสรณะ มีการสวดอ้อนวอนขอสิ่งที่ตนต้องการ

๒.๔.๑.๒ ความเชื่อเรื่องการบูชาข้ายัญ

สืบเนื่องมาจากการสวดอ้อนวอนให้พระเจ้าโปรดปรานและบันดาลสิ่งที่ตนปรารถนาให้ได้ตามที่ตนต้องการ มีการประดิษฐ์พิธีกรรมที่เรียกว่า “การพลีกรรม” โดยการบูชาข้ายัญด้วยชีวิตของสัตว์ เช่น แกะ แพะ ม้า วัว ไก่ เป็นต้น ถ้าเป็นการบูชาข้ายัญใหญ่ถึงกับใช้ชีวิตเด็กหญิงชายบูชาข้ายัญก็เคยมี ชาวอินเดียสมัยนั้นได้ฝากชีวิตของตนไว้กับเทพเจ้า สุดแล้วแต่เทพเจ้าจะโปรดปราน พวกที่สนับสนุนลัทธินี้คือ พราหมณ์ปุโรหิต ซึ่งเป็นผู้สอนธรรมแก่พระราชา และพวกโหราจารย์ที่คอยแนะนำทำนายให้ผู้เชื่อทำการบูชาข้ายัญด้วยชีวิตสัตว์อยู่เสมอ แล้วพวกตนก็ได้กินเนื้อสัตว์เหล่านั้นด้วย (อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และกวี อิศริวรรณ, ม.ป.พ ม.ป.พ : ๔)

เมื่อพระพุทธเจ้า พระบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนาได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ได้ทรงแสดงธรรมต่อต้านลัทธิความเชื่อถือนี้นตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ ทรงสอนให้บุคคลพึ่งตนเอง เว้นชั่วทำดีด้วยตนเอง การทำความดีนั่นเอง คือการสะเดาะเคราะห์ไปในตัว และทรงสอนให้บูชาข้ายัญเสียใหม่ด้วยการช่วยเหลือชีวิตสัตว์ทั้งหลาย แทนการทำลายชีวิตของมัน เป็นต้น

๒.๔.๑.๓ ความเชื่อเรื่องการล้างบาปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์

พวกพราหมณ์นิยมเชื่อถือเรื่องการอาบน้ำล้างบาป โดยเชื่อว่าแม่น้ำคงคาโดยเฉพาะที่ท่าเมืองพาราณสีนั้นศักดิ์สิทธิ์มาก สามารถล้างบาปได้ พวกพราหมณ์จึงพากันลงอาบน้ำล้างบาปอย่างน้อยวันละ ๒ ครั้ง คือ เช้าและเย็น ถือว่าบาปที่ทำตอนกลางวัน ล้างได้ด้วยการอาบน้ำในตอนเย็น ส่วนบาปที่ทำตอนกลางคืนก็ล้างได้ด้วยการลงอาบน้ำในตอนเช้า ที่เชื่อกันว่ากระแสน้ำในแม่น้ำคงคาศักดิ์สิทธิ์นั้น เพราะเชื่อว่าได้ไหลมาจากมวยผมของพระศิวะ ทำน้ำแห่งแม่น้ำคงคาที่เมืองพาราณสีจึงเป็นบุญสถานของชาวอินเดียทั้งปวง ในสมัยนั้น แม่น้ำในปัจจุบันนี้ก็ยิ่งเชื่อถือกันอยู่ และเชื่อต่อไปอีกว่าใครก็ตามที่ตายและได้เผาที่ทำน้ำเมืองพาราณสี แล้วกวาดกระดูก ลงแม่น้ำคงคาก็เป็นอันเชื่อได้ว่าต้องไปสวรรค์แน่นอน พวกเศรษฐีนิยมมาปลูกบ้านทิ้งไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เมื่อป่วยหนักคิดว่าจะไม่รอดแล้วพวกญาติก็จะนำมาที่บ้านริมแม่น้ำ พอตายก็จะได้สะดวกในการเผาที่ริมแม่น้ำและกวาดกระดูกลงแม่น้ำไป (อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และกวี อิศรวิรรณ, ม.ป.พ : ๑๑ - ๑๒)

เมื่อ พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์เคยสนทนากับพวกพราหมณ์ผู้ไปอาบน้ำในแม่น้ำคงคาเพื่อล้างบาปเป็นใจ ความว่า ถ้าต้องการล้างบาปไม่จำเป็นต้องไปอาบน้ำในแม่น้ำคงคา แต่ขอให้ชำระกาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ คือ เว้นทุจริตทางกาย เว้นทุจริตทางวาจา ใจ และประพฤติดุจจริตทางกาย วาจา ใจ นั้นแหละคือการอาบน้ำล้างบาปมีในศาสนาของพระองค์ ถ้าประพฤติดุจจริตแล้ว แม่น้ำดื่ม น้ำอาบธรรมดา ก็จะกลายเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปด้วย อนึ่งถ้าในแม่น้ำคงคาสามารถล้างบาปได้จริงและอำนวยผลให้ผู้ลงไปอาบไปสวรรค์ได้ จริงแล้ว พวกกึ่ง หอย ปู ปลา ก็มีโอกาสไปสวรรค์ได้มากกว่ามนุษย์ เพราะอาศัยอยู่ในแม่น้ำนั้นตลอดเวลา

๒.๔.๑.๔ ความเชื่อเรื่องวรรณะ ระบบวรรณะ (Caste system or Varna system)

วรรณะ หรือ พรณ แปลว่า สี แนวคิดพื้นฐานของระบบวรรณะคือการแบ่งคนออกเป็นกลุ่ม ๆ ตามสีผิวและอาชีพที่ตกทอดกันมาในตระกูลเพื่อให้คนกลุ่มหนึ่งเป็นผู้ปกครอง และอีกกลุ่มหนึ่งเป็นผู้ถูกปกครอง ประชาชนชาวชมพูทวีปจึงถูกแบ่งออกเป็น ๔ ชั้น เรียกว่า “วรรณะ ๔” ได้แก่

(๑) **พราหมณ์ (Brahmana)** จำพวกเล่าเรียน จัดเป็นพวกชั้นสูงสุดในสังคม มีกำเนิดจากพระโอษฐ์ของพระพรหม เป็นตัวแทนของความคิด สติปัญญา ได้แก่ พวกนักบวช นักปราชญ์ ครู อาจารย์ มีหน้าที่ในการศึกษาคัมภีร์พระเวท สอนศิลปวิทยาการชั้นสูง ประกอบพิธีกรรมที่ต้องติดต่อกับเทพเจ้า ตลอดจนเป็นที่ปรึกษาของพวกกษัตริย์ สีประจำวรรณะคือสีขาว

(๒) **กษัตริย์ (Kshatriya)** จำพวกเจ้า จัดเป็นพวกชั้นสูง มีกำเนิดจากพระพาหา (แขน) ของพระพรหม จึงเป็นตัวแทนแห่งพลังกำลังที่ต้องคอยจับอาวุธต่อรบกับศัตรู ได้แก่ นักรบ นักปกครอง เสนาอำมาตย์ต่าง ๆ มีหน้าที่ปกป้องและบริหารบ้านเมือง สีประจำวรรณะคือสีแดง

(๓) **แพศย์ (Vaishya)** จำพวกพลเรือน จัดเป็นพวกชั้นสามัญหรือชนชั้นกลาง บ้างว่ากำเนิดจากพระโสณี (ตะโพก) บ้างว่าจากพระอุรุ (โคนขา) ของพระพรหม เป็นตัวแทนของระบบเศรษฐกิจที่ค้าจุนบ้านเมืองไว้ ได้แก่ พ่อค้า เกษตรกร ช่าง สีประจำวรรณะคือสีเหลือง

(๔) ศูทร (Shudra) จำพวกกรรมกร จัดเป็นพวกชั้นล่าง มีกำเนิดจากพระบาทของพระพรหม ได้แก่ พวกกรรมกร ผู้ใช้แรงงานและทาสรับใช้ ไม่มีสิทธิ์จำวรรณะ จะใช้สีอะไรก็ได้ที่ไม่ใช่สีของวรรณะทั้งสามข้างต้น แต่ส่วนใหญ่จะเป็นสีดำและสีเข้มอื่น ๆ

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เมื่ออินโดอารยันเข้ามาในอินเดียสมัยต้น ๆ มีการแบ่งคนในสังคมออกเป็น ๓ ชั้น คือ นักรบ นักบวช และสามัญชน ความรู้สึกเกี่ยวกับเรื่องวรรณะยังไม่มี การประกอบอาชีพก็ยังไม่ถือเป็นเรื่องสืบตระกูลหรือแม้แต่กฎเกณฑ์การควบคุม การแต่งงานภายในชั้นต่าง ๆ ก็ยังไม่มี ไม่มีข้อห้ามเกี่ยวกับการบริโภคอาหาร การแบ่งคนออกเป็น ๓ ชั้น เป็นการจัดกลุ่มคนในทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างง่าย ๆ การปฏิบัติที่จะนำไปสู่ระบบวรรณะ คือการกีดกันระหว่างพวกอารยันและพวกที่อารยันเรียกว่า “ทาส” ซึ่งได้แก่พวกดราวิเดียนซึ่งเป็นชนพื้นเมืองที่ชาวอารยันรังเกียจรูปร่าง หน้าตาตลอดจนผิวพรรณ ถือว่าการคบค้าสมาคมด้วยจะทำให้ตนต้องสูญเสียความเป็นอารยันไป ซึ่งก็คือการเหยียดสีผิว (racism) ประเภทหนึ่งนั่นเอง เป็นการเหยียดสีผิวระหว่างอารยันที่ขาวสะอาดและทาสที่ดำสกปรก และเมื่อเวลาผ่านไปการกีดกันนี้ก็รุนแรงขึ้น โดยเฉพาะบริเวณภาคเหนือของอินเดีย ซึ่งการปะปนระหว่างพวกอารยันและชาวพื้นเมืองมีมากขึ้นและเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงได้ยาก (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ. : ๗๖) แม้ว่าชาวอารยันจะถูกเหยียดหยามชาวสินธุ (ดราวิเดียน) แต่ก็มีหลักฐานว่าชาวอารยันจำนวนมากที่ได้ปะปนสายโลหิตกับพวกทาสไปแล้ว โดยการแต่งงานอยู่กินกันระหว่างชายชาวอารยันและทาสหญิงชาวสินธุ ครั้นนาน ๆ เข้า พวกอารยันก็มารู้สึกว่าพวกตนเองจะถูกกลืนชาติโดยพวกดราวิเดียนที่มีจำนวน มากกว่า ถ้าหากไม่ห้ามการแต่งงานระหว่างชนทั้งสองพวก (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ. : ๗๓ ประภัสสร บุญประเสริฐ, ๒๕๔๒ : ๖๒ และอรพินท์ ปานนาค และคณะ, ๒๕๓๙ ม.ป.พ. : ๓๖๐) การกีดกันในระบบวรรณะจึงเกิดขึ้นเพื่อพยายามรักษาสถานภาพความเป็นชนผิวขาวและความเป็นผู้ปกครองของอารยันไว้โดยถือว่าอารยันเป็น “ทวิชาติ” คือเป็นผู้มีกำเนิด ๒ ครั้ง ครั้งแรกเป็นการกำเนิดในครรภ์มารดา ครั้งที่สองคือเมื่อผ่านพิธีรับเข้าสู่วรรณะ (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ. : ๗๖ – ๗๗)

มูลเหตุที่ทำให้เกิดวรรณะ

๑. **ด้านตำนาน** ได้แก่ ตำนานเกี่ยวกับยุคซึ่งเชื่อว่า มนุษย์ถือกำเนิดในยุคที่ต่างกัน ยุคกฤตายุคเกิดพราหมณ์ ยุคไตรตายุคเกิดกษัตริย์ ทวารบรยุคเกิดแพศย์ กสิยุคเกิดศูทรและจัณฑาล และตำนานองคาวพยพของพระพรหมกล่าวว่า ทรงสร้างพราหมณ์จากพระโอษฐ์ สร้างกษัตริย์จากพระพาหา สร้างแพศย์จากพระอูร และศูทรจากพระบาท

๒. **ด้านสังคมวิทยา** เชื่อว่า สีผิวหรือเผ่าพันธุ์เป็นตัวกำหนดวรรณะ โดยพวกอารยันซึ่งรบชนะและปกครองชนพื้นเมือง ใช้ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เป็นเครื่องมือในการแบ่งคนเพื่อความสะดวกในการ ปกครอง และเพื่อรักษาฐานะของพวกตนไว้ให้ได้เปรียบในสังคมต่อไปอย่างยาวนาน โดยเผ่าอารยันเป็น ๓ วรรณะแรก และเผ่ามีลักษณะหรือเผ่าที่ล้าหลังอื่น ๆ จัดเป็นพวกศูทร (เอนก พ. อนุกุลบุตร และคณะ, ๒๕๓๖: ๓)

แต่จริงแล้วเบื้องหลังของระบบวรรณะคือแนวคิดการเหยียดสีผิว (racism) ที่พวกอารยันใช้ในการปกครองพวกคนพื้นเมืองคือดราวิเดียน เพื่อกีดกันความบริสุทธิ์แห่งเชื้อสายของตนมิให้พวกดราวิเดียนเข้ามามีโอกาส ผสมกลมกลืนกับเผ่าพันธุ์ของตนนั่นเอง

กลไกของระบบวรรณะ

๑. การแข่งขันระหว่างวรรณะ

วรรณะพราหมณ์และวรรณะกษัตริย์ แข่ง ชันกันอยู่เสมอว่าใครจะสูงกว่ากัน ในสมัยโบราณพวกพราหมณ์จะชนะอยู่ตลอด เพราะพราหมณ์ฉลาดกว่าและได้ศึกษาคัมภีร์พระเวท อ้างตนว่าติดต่อกับเทพเจ้าได้ เชื่อว่าปัญญาเหนือกว่ากำลังกาย ต่อมาในสมัยพุทธกาล กษัตริย์ก็ศึกษาคัมภีร์พระเวทจากพราหมณ์นั่นเอง และออกบรรพชาแสวงหาปรัชญาแห่งการหลุดพ้นบ้าง จนที่สุดก็มีความรู้เหนือพราหมณ์และค้นพบหลักการใหม่ ๆ และสามารถสอนสั่งจนพวกพราหมณ์ยอมเป็นสาวกได้ วรรณะกษัตริย์ที่ว่ามี ได้แก่ เจ้าชายสิทธัตถะ ต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และมหาวิริยะ ต่อมาได้เป็นศาสดาของศาสนาเซน (อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และกวี อิศริวรรณ, ๒๕๓๙ : ๘) ที่รู้จักกันในชื่อ “นิครนถนาฏบุตร” (นิครนถ์ แปลว่า ผู้ปราศจากเครื่องร้อยรัด คือเปลือยกายนั่นเอง)

แพศย์ ไม่ต้องแข่งกับวรรณะใด แต่แข่งขันกันเองเพื่อสร้างความมั่งคั่งร่ำรวย

๒. ความสัมพันธ์ข้ามวรรณะ กษัตริย์และพราหมณ์ ถือตนเองว่า เป็นคนมีวรรณะสูง จึงรังเกียจพวกที่มีวรรณะต่ำ ไม่ยอมร่วมกินร่วมนอน จะแต่งงานกับคนในวรรณะของตนเท่านั้น ถ้าหากหญิงที่เป็นนางกษัตริย์ หรือ พราหมณ์ ไปแต่งงานกับชายที่เป็นแพศย์ หรือ ศูทร บุตรที่เกิดมาจะถูกเรียกว่าเป็นคน “**จันฑาล**” เป็นคนนอกวรรณะซึ่งมีสถานะต่ำกว่าวรรณะศูทรลงไปอีก เป็นที่รังเกียจของคนทั่วไป เรียกกันว่าเป็นพวกแตะต้องไม่ได้ (untouchable) โดยถือว่าเป็น “กาลกิณี” หรือ “เสียดจัญไร” หากบ้านใครมีพวกจันฑาลเดินผ่านหน้าบ้านจะต้องนำน้ำนมมาล้างหน้าบ้านกันเลยทีเดียว

บุตรที่เกิดจากการแต่งงานข้ามวรรณะเรียกว่า “**วรรณสังกร**” ซึ่งมีมากมายและวรรณลูกผสมแต่งงานกันเกิดเป็นวรรณะต่าง ๆ ไปอีกมากถึง ๓,๐๐๐ วรรณะย่อย (เอนก พ. อนุกุลบุตร และคณะ, ม.ป.พ : ๘๒)

จันฑาลบางคนต้องการศึกษาเล่าเรียน จึงปลอมเป็นพราหมณ์เข้าเรียนในสำนักต่าง ๆ พอถูกจับได้ก็ถูกไล่ออก แม้อาจารย์บางท่านจะไม่รังเกียจ แต่เพื่อนร่วมสำนักรังเกียจมากก็ต้องให้ออก พวกศูทรก็เรียนพระเวทไม่ได้ ใครท่องบ่นเล่าเรียน หากถูกจับได้ จะถูกลงโทษอย่างรุนแรงถึงตัดลิ้น (อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และกวี อิศริวรรณ, ม.ป.พ : ๙)

พวกพราหมณ์เองก็ต้องระวังตัว ถ้าเปลือไปร่วมกินร่วมนอนกับพวกศูทรหรือจันฑาลเข้า จะต้องถูกไล่ออกจากหมู่พราหมณ์ การถือวรรณะที่เคร่งครัดเช่นนี้ เป็นพื้นฐานทางสังคมที่กลายเป็นเอกลักษณ์ของสังคมอินเดียไปเสียแล้ว (แม้ในปัจจุบันก็ยังหลงเหลืออยู่) พระพุทธเจ้าทรงเห็นโทษของการถือวรรณะ ทรงประทานอนุญาติให้คนทุกวรรณะอุปสมบทและเป็นพุทธมามกะได้โดยเสมอกัน ให้

เคารพนับถือกันตามอาวุโส รับสั่งว่า “คนเราไม่ได้ดีหรือเลวเพราะวรรณะ หากแต่ดีหรือเลวเพราะการกระทำของตนเอง” (อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และกวี อิศริวรรณ, ม.ป.พ : ๙)

พระธรรมและพระวินัยของพระพุทธองค์จึงนับเป็นการ “ทำทนาย” ระบบความเชื่อที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมอินเดียขณะนั้นและไป “กระทบ” โดยตรงต่อคำสอนของพราหมณ์

๓. กลไกที่แท้จริงของระบบวรรณะ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การแบ่งคนในสังคมออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ๔ กลุ่มดังที่กล่าวมาแล้ว สามารถวรรณะแรกน่าจะเป็นโครงสร้างทางสังคมอย่างกว้าง ๆ ที่พวกรพราหมณ์กำหนดขึ้น ด้วยเจตนารมณ์จัดกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ กันเข้าไว้เป็นระเบียบ ส่วนวรรณะที่ ๔ กำหนดขึ้นโดยพิจารณาจากเชื้อชาติและอาชีพ

ระบบวรรณะมั่นคงและสืบเนื่องต่อเนื่องกันมาได้โดยไม่ขาดสาย เพราะการกำหนดให้เป็นเรื่องสืบตระกูล ตลอดจนการกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เช่นระเบียบการสมรส มีกฎเกณฑ์มากมายเกี่ยวกับการสมรสภายในวรรณะ นอกวรรณะหรือระหว่างวรรณะ (จันงค์ ทองประเสริฐ, ๒๕๑๓ : ๔๒๒ - ๔๒๕.) นอกจากวรรณะทั้ง ๔ ที่กล่าวแล้ว ยังมีวรรณะย่อยอีกมากมาย วรรณะย่อยหรือ “ชาติ” มีความหมายเกี่ยวข้องโดยตรงกับอาชีพของประชาชน โดยเหตุนี้ความสำคัญในชีวิตประจำวันของชาวฮินดู จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับวรรณะทั้ง ๔ เพราะสังคมในส่วนรวมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์กันและการปรับให้เหมาะสมกันในกลุ่ม “ชาติ” มากกว่าระหว่างวรรณะทั้ง ๔ ระบบวรรณะโดยแท้จริงแล้วจึงเป็นเพียงโครงสร้างทางสังคมแต่ในทางทฤษฎีเท่านั้นทำให้กลไกที่แท้จริงของสังคมไม่ ความสัมพันธ์ระหว่างชาติซึ่งขึ้นอยู่กับความถนัดหรือความชำนาญในงาน และการอาชีพ ตลอดจนความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยกันในทางเศรษฐกิจจึงมีความสำคัญมากกว่า ในชีวิตทางสังคมไม่มีการยับยั้งโดยอัตโนมัติในการเคลื่อนตามแนวตั้งภายในระบบ แต่ทั้งนี้ก็ต้องขึ้นอยู่กับปฏิบัติของคนทั้งกลุ่มเป็นส่วนรวม บุคคลแต่ละคนที่ไม่พอใจในฐานะของตนอาจไปรวมกลุ่มกับพวกที่คัดค้านระบบวรรณะก็ได้ (อิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, ม.ป.พ : ๗๗)

๔. ทัศนะและวิธีปฏิบัติของพระพุทธศาสนาต่อระบบวรรณะ

๑. ในทางทฤษฎี

(๑) ต่อต้านและหักล้างความเชื่อถือในเรื่องวรรณะด้วยการเสนอทฤษฎีวิวัฒนาการของ โลกและสังคมโดยการกระทำของมนุษย์ แทนทฤษฎีการสร้างโลกและบันดาลความเป็นไปในสังคมโดยพระเจ้า

(๒) มิให้ถือชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกและวัดความสูงต่ำของมนุษย์ ให้ถือคุณธรรมความสามารถและความประพฤติปฏิบัติเป็นเครื่องแยกวัดความทรามและ ความประเสริฐของมนุษย์

(๓) สอนให้ตระหนักว่าวรรณะไม่สามารถกีดกัน จำกัดขอบเขตความสามารถของมนุษย์ บุคคลทุกคนไม่ว่าเกิดในวรรณะใดก็มีความเป็นมนุษย์เท่ากัน และสามารถทำตนให้ดีแล้วได้จนถึงที่สุดเท่า ๆ กัน ควรได้รับสิทธิและโอกาสเท่าเทียมกันในการที่จะเลือกทางชีวิตและการปฏิบัติของตนเอง

๒. ในทางปฏิบัติ

(๑) ตั้งคณะสงฆ์อันเป็นสังคมปราศจากวรรณะ และรับคนจากทุกวรรณะเข้ามาสู่ความมีฐานะและสิทธิเท่าเทียมกัน และวางระบบสังคมพุทธบริษัทที่จะช่วยค้ำจุนสังคมปราศจากวรรณะไว้

(๒) บัญญัติความหมายและสร้างความรู้สึกลึกใหม่ ๆ ให้กับถ้อยคำต่าง ๆ ที่แสดงความแบ่งแยกชนชั้นเท่าที่มีใช้อยู่ในสมัยนั้นให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ประสงค์ที่จะวัดคนด้วยคุณธรรม มิใช่ชาติกำเนิด เช่นคำว่า “อริยะ” “อารยะ” “พราหมณ์” “จัณฑาล” เป็นต้น (สุจิตรา (อ่อนค้อม) รณริน, ๒๕๓๕ : ๑๑)

ดังได้กล่าวแล้ววรรณะว่าแท้จริงแล้วเบื้องหลังของระบบวรรณะคือ แนวคิดการเหยียดสีผิว (Racism) ที่พวกอารยันใช้ในการปกครองพวกคนพื้นเมืองคือดราวิเดียน เพื่อกีดกันความบริสุทธิ์แห่งเชื้อสายของตนมิให้พวกดราวิเดียนเข้ามามีโอกาสผสมกลมกลืนกับเผ่าพันธุ์ของตนนั่นเอง โดยอาศัยความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เป็นเครื่องมือทำให้ระบบวรรณะมีความ ศักดิ์สิทธิ์เพิ่มขึ้น (อมร โสภณวิเชษฐ์วงศ์ และกวี อิศริวรรณ, ม.ป.พ : ๑๒)

๒.๔.๑.๕ ความเชื่อแบบปรัชญาของเจ้าลัทธิทั้ง ๖ : ทรรศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิต

คนในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาล นอกจากเชื่อว่าโลกเกิดขึ้น โดยการสร้างของพระพรหมแล้วยังมีทิวภูมิหรือทฤษฎีปลีกย่อยออกไปอีกมากมาย บางพวกว่าโลกไม่เที่ยง บางพวกว่าโลกมีที่สิ้นสุด คือมีขอบเขตจำกัด บางพวกว่าไม่มีที่สิ้นสุด บางพวกว่าโลกหนามี คือหลังจากตายไปแล้ว สัตว์ทั้งหลายต้องเกิดอีก บางพวกว่าไม่มี คือตายแล้วสูญ บางพวกว่ามีด้วย ไม่มีด้วย บางพวกว่ามีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่

ในพวกที่เชื่อว่าตายแล้วเกิดยังแบ่งออกไปอีกเป็น ๒ พวก คือ พวกหนึ่งถือว่าเกิดเป็นอะไรแล้วก็เป็นอย่างนั้นต่อไปทุกชาติ ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น อีกพวกหนึ่งถือว่ามีการเปลี่ยนแปลง คือเกิดเป็นอย่างนั้นบ้าง อย่างนี้บ้างไม่แน่นอน ในพวกที่เห็นว่าตายแล้วสูญก็เหมือนกัน บางพวกเห็นว่าสูญหมด บางพวกเห็นว่าสูญเฉพาะบางอย่าง เช่น ร่างกายสูญไป แต่จิตไม่สูญ เป็นต้น บางพวกเห็นว่าจิตกับร่างกายเป็นอย่างเดียวกันไม่แยกจากกัน บางพวกเห็นว่าจิตกับร่างกายเป็นคนละอย่าง แยกกันได้ เพียงแต่อาศัยกันเหมือนรถกับคนขับรถ

ทรรศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิตนั้นได้เป็นไปอย่างกว้างขวางมาก ได้มีการถกปัญหาเหล่านี้กันอย่างจริงจัง เอาแพ้อาชนะกันจริง ๆ ใครถือทิวภูมิอย่างใดก็สั่งสอนชักชวนผู้อื่นให้มีความเห็นแล้วปฏิบัติเช่นนั้น ด้วย ตั้งเป็นคณะหรือสำนักขึ้น มีเจ้าลัทธิ ซึ่งหมายถึง บุคคลที่เกิดความเบื่อหน่ายในชีวิตอันเต็มไปด้วยทุกข์ พากันปลีกตนออกจากบ้านเรือนเข้าสู่ป่า แสวงหาคำตอบแก่ชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ถือเพศเป็นผู้แสวงหาโมกษะหรือความหลุดพ้น มีชื่อเรียกว่า อาชีวกบ้าง ปริพาชกบ้าง ดาบสบ้าง ชฎิลบ้าง โยคีบ้าง สมณะบ้าง ฤๅษีบ้าง อเจลกบ้าง ตั้งตนเป็นเจ้าสำนักสอนลัทธิของตนแก่มหาชน มีผู้นับถือจำนวนมาก หลักฐานระบุไว้ในพรหมชาลสูตร ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค แห่งพระ

สุดตันตปิฎก พระไตรปิฎก เล่มที่ ๙ ว่าลัทธิศาสนาต่าง ๆ ที่มีในครั้งนั้น เรียกว่า ทิฎฐิ ๖๒ เป็นการชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีหลักธรรมแตกต่างจาก ๖๒ ลัทธิ แต่เจ้าลัทธิที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในสังคมอินเดียร่วมยุคสมัยพุทธกาลมี ๖ ท่าน พระพุทธเจ้าทรงแย้งคำสอนและความเชื่อของเจ้าลัทธิทั้ง ๖ ท่านเหล่านั้น โดยทรงใช้หลักคำสอนประกอบด้วยเหตุผล เพื่อเป็นแนวทางให้บุคคลหลุดพ้นจากความทุกข์ได้สำเร็จ และสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแย้งด้วยเหตุผลอาจเปรียบเทียบได้ดังต่อไปนี้ (คณฺย ไชโยธา, ม.ป.พ : ๕)

อภิริยทิฐิ : เห็นว่าทำเท่ากับไม่ทำ ผู้เป็นเจ้าลัทธินี้คือ บุรณะกัสสปะ

(๑) ความเชื่อ บุญบาปไม่มีจริง ทำแล้วก็แล้วกันไป ทำก็เหมือนไม่ได้ทำ สิ่งที่ทำลงไปไม่ว่าดีหรือชั่ว ไม่มีผลอะไรตอบสนอง

(๒) สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแย้ง การกระทำทุกอย่างย่อมมีผล พระองค์ทรงสอนให้เชื่อผลของกรรม ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

อเหตุกทิฐิ : เห็นว่าไม่มีเหตุมีแต่ผล ผู้เป็นเจ้าลัทธินี้คือ มกฺขลิโคศาล

(๑) ความเชื่อ ความบริสุทธิ์และความเศร้าหมอง ได้ดีชั่วสุขทุกข์เป็นเองตามธรรมชาติไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย หลังการเวียนว่ายตายเกิดเป็นเวลานานสัตว์ทั้งหลายก็จะบริสุทธิ์ได้เอง (สังสารสุทธิ)

(๒) สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแย้ง ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นย่อมขึ้นอยู่กับตนเอง สุขทุกข์อยู่ที่ใจหรือการกระทำของตนเอง ไม่ควรเชื่อพรหมลิขิตหรือเทวลีขิต

นัตถิกทิฐิและอุจเฉททิฐิ : เห็นว่าไม่มีผลและเห็นว่าสูญ ผู้เป็นเจ้าลัทธินี้คือ อชิตเกสภัมพล

(๑) ความเชื่อ คนไม่มี สัตว์ไม่มี มีแต่การประชุมแห่งธาตุทั้ง ๔ อันได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ เท่านั้น สิ่งอื่นล้วนเป็นมายา ทุกสิ่งในโลกเกิดจากการรวมตัวกันของธาตุ ๔ เมื่อธาตุทั้ง ๔ แยกจากกันแล้ว สิ่งนั้นก็สิ้นสูญ บาปบุญไม่มี ทานและการบูชาบุญเป็นบัญญัติของคนใจ ที่สุดของชีวิตคือเก้า ถ่าน ไม่มีอะไรเหลืออยู่ ตายแล้วสูญหมด ลัทธินี้สอนว่าสุข ทุกข์ เป็นเรื่องของความบังเอิญไม่เกี่ยวกับกรรมดี กรรมชั่ว ไม่มีนรก ไม่มีสวรรค์ ไม่มีการหลุดพ้น และไม่มีการเกิดใหม่

(๒) สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแย้ง เมื่อ บุคคลมีปัญหาหรือมีความทุกข์ ต้องรู้จักแสวงหาเหตุที่เกิดปัญหาและแก้ปัญหาก็เกิดขึ้นด้วยปัญญา ทุกคนย่อมได้รับผลแห่งการกระทำของตนตามเหตุดีหรือเหตุชั่ว บุญหรือบาป ทุกคนควรต้องเชื่อเหตุและผล

สัสสตทิฐิ : เห็นว่าเที่ยงแท้ เห็นว่านิรันดร ผู้เป็นเจ้าลัทธินี้คือ ปุกุฏกัจจายนะ

(๑) ความเชื่อ สิ่งที่เป็นจริงแท้ในโลกนี้มีเพียง ๗ อย่าง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ สุข ทุกข์ และชิวะ สิ่งเหล่านี้คงอยู่ในตัวของมันเอง เป็นอิสระในตัวเอง กรรมดี กรรมชั่ว บุญ บาป นรก สวรรค์ เป็นเรื่องที่เกิดกันขึ้นเอง แท้จริงสิ่งเหล่านี้ไม่มี และในด้านจริยธรรมถือว่าไม่มีคนฆ่า ไม่มีคนถูกฆ่า เป็นเพียงศีลตราวุธฆ่าและผ่านอวัยวะที่ไม่ยั่งยืน ซึ่งเป็นธาตุดินเท่านั้น แต่ชิวะที่เที่ยงแท้ไม่มีใครฆ่าได้ จึงไม่มีผลทางจริยธรรม ลัทธินี้จึงจัดเป็นนัตถิกทิฐิ เห็นว่าไม่มีได้อีกด้วย

(๒) สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแย้ง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงย่อมไม่เที่ยงแท้แน่นอน รูปและนามเป็นอนัตตาไม่เป็นตัวตน บุคคลทำกรรมใดก็ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น

อัตตกิลมณायอกและอนเนกานตวาท หรือศาสนาเซน : เห็นว่าการทรมานกายนำไปสู่ การพ้นทุกข์ เจ้าลัทธินี้คือ นิครนถนาฏบุตรหรือมหาวิระ

(๑) ความเชื่อ การทรมานกายให้ลำบากด้วยวิธีต่าง ๆ เป็นทางหลุดพ้นจากความทุกข์ ลัทธินี้ เน้นความเข้มงวดต่าง ๆ เป็นต้นว่า ถือการไม่เบียดเบียนสัตว์และจุลินทรีย์อย่างเข้มงวด ถึงกับเอาผ้า ปิดปากปิดจมูกด้วยเกรงว่า เวลาหายใจจะสูดจุลินทรีย์เข้าไปโดยไม่เจตนา หรือเวลาเดินไปไหนใช้ไม้เท้ากวาดพื้นก่อน แล้วค่อย ๆ ย่องไปอย่างช้า ไม่พูดเท็จ ไม่มีสมบัติครอบครอง ไม่นุ่งผ้า ประพฤติตน เป็นซีเปลือย เชื่อว่า การอดข้าวจนสิ้นชีพทำให้พ้นทุกข์ เชื่อว่าสิ่งเดียวกัน เรื่องเดียวกัน มองในแง่มุม หนึ่งจริงถูกแต่ในอีกแง่มุมหรืออาจจะไม่จริงหรือผิด เรียกว่า “อนเนกตวาท” คือเห็นว่าความจริงมี หลายเงื่อนไขหลายแง่ (อนเนกะ = มากหลาย + อันตะ = เงื่อนหรือที่สุด) นอกจากนี้ยังเชื่อในหลักของ กรรม สังสารวัฏ และการดับกิเลสและกองทุกข์เรียกว่า นิรวาน (นิพพาน) หรือไกรวัลย์

(๒) สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแย้ง บุคคลจะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้โดยใช้วิธีสัก ๔ ตามแนว มัชฌิมาปฏิบัติด้วยปัญญา

อมราวชิเปกาทิฐิ : ความเห็นไม่ตายตัวล้นไหลไปมา เจ้าลัทธินี้คือ สัจชัยเวลัฏฐบุตร

(๑) ความเชื่อ การผูกมัดตัวเองกับทรรคนะใด ๆ ย่อมมีส่วนผิดพลาดได้ จึงไม่ยืนยัน และ ปฏิเสธทรรคนะใด ๆ เอาแน่อะไรไม่ได้ เช่น หากถามว่า เป็นอย่างนี้หรือ ก็ตอบว่าไม่ใช่ หากถามว่า ไม่ใช่หรือ ก็ตอบว่า ใช่ เป็นต้น มีความเห็นสัดส่ายไปมาเหมือนปลาไหล คือ พุดล้นไปมาเหมือนปลา ไหล ไม่ยืนยันทรรคนะใดว่าผิดหรือถูก

(๒) สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแย้ง บุคคลใดมองสิ่งไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระ และมองสิ่งเป็นสาระ ว่าไม่เป็นสาระ บุคคลนั้นย่อมไม่ได้สิ่งเป็นสาระ แต่บุคคลใดมองสิ่งสาระว่าเป็นสาระ และมองสิ่งไม่ เป็นสาระว่าไม่เป็นสาระ บุคคลนั้นย่อมได้สิ่งเป็นสาระลัทธิทั้ง ๖ นี้ มีที่เป็นศาสนายั่งยืนมาจนบัดนี้ เพียงลัทธิเดียวคือ ลัทธิของนิครนถนาฏบุตรที่เรารู้จักกันในปัจจุบันว่า “ศาสนาเซน” ยังมีผู้นับถือใน อินเดียหลายล้านคน อยู่ในฐานะศาสนาหนึ่งของอินเดีย แต่แพร่อกจากอินเดียไม่ได้ กล่าวกันว่า เพราะเคร่งครัดเกินไป นักบวชจะขึ้นรถลงเรือก็ได้ รวมความในเรื่องทรรคนะเกี่ยวกับโลกและชีวิต ของคนสมัยนั้นว่าใครมีความเห็น หรือมีความเลื่อมใสในลัทธิใดก็ดำเนินชีวิตไปตามลัทธิความเชื่อถือ นั้น (เช่นเดียวกับคนในสมัยนี้) การได้เป็นเจ้าลัทธิในสมัยนั้นถือว่าสูงศักดิ์เทียบด้วยพระราชาร้อยยิ่ง กว่า จึงเป็นที่ต้องการของนักปราชญ์ทั้งหลายที่จะเป็นเจ้าลัทธิ ประกาศตนเป็นผู้นำหมู่ชนในวิถีชีวิต และจิตใจ

ตามหลักฐานในพระไตรปิฎกระบุว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น ประกาศ พระพุทธศาสนาแล้ว เจ้าลัทธิทั้ง ๖ ก็อับรำคมีลงเป็นอันมาก ถึงกับมีการจ้างคนมาใส่ร้ายป้ายสี พระพุทธเจ้า เพื่อทำลายชื่อเสียงเกียรติคุณของพระพุทธองค์อยู่หลายครั้ง แต่ก็หาสำเร็จไม่ ทรรคนะ เกี่ยวกับโลกและชีวิตฝ่ายพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นกลาง ๆ ว่า สิ่งทั้งหลายเกิด แต่เหตุ เมื่อเหตุดับ สิ่งที่เกิดแต่เหตุก็ย่อมดับไป เหมือนไฟซึ่งเกิดแต่เชื้อ เมื่อสิ้นเชื้อไฟก็ย่อมดับไปเป็น ธรรมดา พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าสิ่งทั้งหลายย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยเป็น “ปฏิจจสมุปบาท” อาศัยกันเกิดขึ้น เป็นเหตุเป็นผลของกันและกันเกี่ยวกับความสุขทุกข์แห่งชีวิตนั้น พระพุทธเจ้าทรง

แสดงสุขทุกข์ว่าเกิดแต่เหตุ เช่น ในอริยสัจ ๔ ทรงแสดงเรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ (สุข) และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ในเรื่องจริยธรรม ทรงสอนให้มนุษย์เว้นจากการเบียดเบียนกัน ให้เอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน บำเพ็ญประโยชน์ต่อกันเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างเป็น สุขในสังคม คนในสังคมใดปฏิบัติตามหลักที่ทรงสอนไว้นี้ สังคมนั้นก็ประสบสันติสุขตามสมควรแก่การปฏิบัติ (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, ๒๕๔๗)

แม้ว่าในอดีต จะมีศาสนามากมายหลายลัทธิก็ตาม แต่ละลัทธิและศาสนา ต่างก็มีระบบ ความเชื่อและคำสอนศาสนิกของตนแตกต่างกัน ในภาพรวมสามารถสรุปหลักการและ สาระสำคัญได้ ๔ ประเภท ได้แก่ (๑) ประเภทที่ถือธรรมชาติ เป็นสรณะ (๒) ประเภทที่ถือเทวดาหรือพระเป็นเจ้า เป็นสรณะ (๓) ประเภทที่ถือการประพาศศีลและวัตร เป็นสรณะ (๔) ประเภทที่นิยมการรู้หลักปรัชญา เป็นหลักแห่งการพ้นทุกข์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ม.ป.พ : ๕๘-๖๖)

บางศาสนามีหลักเหล่านี้คละรวมกันอยู่ถึง ๒ หรือ ๓ ประเภท เช่น การประพาศวัตร บางประการ เช่น พระพุทธศาสนา มีทั้งศีลและวัตร ตลอดถึงหลักปรัชญาที่เป็นเครื่องดับวิชชา ดังนี้

๑) ประเภทถือตามธรรมชาติเป็นสรณะ ได้แก่ ถี้อฟ้า อากาศ ไฟ ภูเขา ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ และอื่นๆ ซึ่งเป็นธรรมชาติด้วยกัน เป็นสรณะทำความมั่นใจเบาใจให้แก่ตน ลัทธินี้กล่าวได้ว่าเป็นลัทธิ แรกที่สุดที่มนุษย์ในโลกรู้จักนับถือ เพราะเป็นลัทธิที่เกิดขึ้นตามสัญชาตญาณแห่งมนุษย์ในสมัยที่ยัง เป็นอนารยะ ไม่มีความรู้อะไรสูงไปกว่าความเข้าใจว่าสิ่งที่ควรนับถือคือสิ่งที่น่ากลัวที่สุด หรือที่ดู เหมือน กำหนดความเป็นความตายของตนไว้ ฟ้า อากาศ ไฟ และภูเขา เหล่านี้เป็นของน่ากลัว แสดง ภาวะ และอาการต่างๆ คนเหล่านั้นขาดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งนั้นๆ จึงไม่เข้าใจว่าเกิดขึ้นเพราะเหตุ อะไร ครั้นต่อมาในสมัยที่รู้จักใช้ไฟเป็นประโยชน์แก่ชีวิตแล้วกลับยิ่งเพิ่มความนับถือขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ในฐานะเป็นสิ่งมีคุณซึ่งขาดเสียมิได้ ต้นไม้ใหญ่ครึ้มบางต้น เมื่อเข้าไปภายใต้ร่มเกิดความรู้สึกขึ้น แปลกๆ และมักมีเหตุบางอย่างที่น่าอัศจรรย์ และเล่าลือกันต่อไปจนเกิดความนิยมนับถือ เมื่อล่วงถึง สมัยที่ถือ พระเป็นเจ้าหรือเทวดาอันเป็นตัวเป็นตนขึ้นแล้ว ต้นไม้ชนิดใดซึ่งสอนกันว่าเนื่องด้วยเทวดา นั้นๆ โดย อาการอย่างนั้น ก็พลอยได้รับการนิยมนับถือไปด้วย เช่น ต้นโอศก ต้นกะเพรา เป็นต้น มีวิธี เช่นสรวงบูชาต่างๆ แม้การบูชาของไฟก็รวมอยู่ในประเภทนี้ลัทธิเช่นนี้ได้เกิดขึ้นและถือกันมาแล้ว ตั้งแต่ยุค พวกดราวิเดียนและโกลาเรียนหรืออื่นๆ ซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วและพึงเข้าใจว่า แม้ส่วนอื่นของโลก ในยุคเดียวกันนั้นล้วนถือลัทธิอันเกิดตามสัญชาตญาณนี้ด้วยเหมือนกัน แม้ในทุกวันนี้ยังมีลัทธินี้ เหลืออยู่ แม้ในพวกพุทธมามกะบางส่วนของชาติการศึกษายังถือลัทธินี้เจือปนอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน

(๒) ประเภทถือพระเป็นเจ้าเป็นสรณะ ในหมู่ชนพวกที่ถือธรรมชาติ เช่น ไฟ น้ำ ภูเขา เป็นต้น เป็นสรณะนั่นเอง ต่อมาได้เกิดความคิดความเห็นใหม่ๆ ขึ้นต่อไปว่าสิ่งเหล่านั้นมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ก็เพราะมีผีหรือพระเจ้าสิงประจำอยู่ภายในสาระสำคัญอยู่ที่ผีหรือพระเจ้า ต่างหาก ไม่ใช่ลำพังไฟ ภูเขานั้นเลย ควรจะบูชาหรืออ่อนวอนต่อพระเจ้านั้นๆ โดยตรงต่อมาถึงสมัยที่ จะทำรูปร่างของพระเจ้าขึ้นบูชา จึงเกิดการหารู้กันขึ้นในพวกนักบวชหรือเจ้าหน้าที่ฝ่ายศาสนา ใน ที่สุดจึงยุติกันได้ว่า พระเจ้าองค์นั้นมีรูปร่างอย่างนั้นอย่างนี้เป็นต้น เพราะไม่มีใครรู้อะไรดีไปกว่า นักบวช ต่อมาพระเจ้า องค์เล็กองค์น้อยจึงมีรูปร่างด้วยกันหมด ถึงกับถูกจัดให้เป็นวงศ์สกุลและมี ประวัติอย่างพิสดาร เรื่องราวนั้นๆ แปรมาจนกลายเป็นเรื่องครึ่งผีครึ่งคน ยุคไหนนิยมองค์ไหนกันมาก องค์นั้นจะถูกยกให้เป็นหัวหน้าแห่งพระเจ้าทั้งปวง ครั้นนานเข้าก็เปลี่ยนตัวไป ทำให้พระเป็นเจ้ารู้จัก เป็นรู้จักตายตาม

กาลและสมัยเหมือนกัน บางพวกยังนับถือองค์แรกที่สุด ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ก็เกิด การแตกแยกเป็น นิกายขึ้น และยิ่งนานวันมีเกจิอาจารย์มากขึ้น นิกายต่างๆ ก็มีมากขึ้นตามกันเป็นเหตุ เกิดการแต่งตั้ง คัมภีร์หรือลัทธิขึ้นแข่งขันกันเอง สบล้างกันเอง ก่อให้เกิดความฟั่นเฟือนในวงศ์พระเป็นเจ้ายิ่งขึ้น พวกที่ ถือพระเจ้าองค์เดียวทนมไม่ไหว ต้องอพยพพลีกออกไปจากอินเดียก็มี ลัทธิถือผีหรือ วิญญาณของบรรพ บุรุษ ก็เป็นอีกสาขาหนึ่งของลัทธิถือพระเป็นเจ้านี้ พวกอารยันเดิมได้ถือลัทธินี้ติด มาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ พ่อบ้านจึงจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ในการบูชาให้ถูกวิธีด้วย มิฉะนั้นผีจะโกรธ หรือไม่โปรด และสกุล นั้นก็ไม่รุ่งเรือง เขามีความคิดเห็นกันว่า พวกเขาชอบดื่มสุราเมรัยและกินเนื้อฉัน ไต ผีหรือพระเจ้ายิ่งคง ชอบฉันนั้น จึงบูชาด้วยอาหารที่ตนเชื่อว่าคงถูกใจรวมทั้งเหล่าด้วย เรื่องของ ทิพย์พิงจะเกิดเชื่อกันใน ตอนหลังเมื่อเขารู้จักพวกเทพเจ้ายกให้เป็นพวกวิเศษแล้ว

(๓) ประเภทที่ถือการประพฤติวัตรเป็นสรณะ ต่อมาเมื่อคนเจ้าปัญญาบางคน เห็นว่า การบูชา ด้วยวัตถุสิ่งของนั้น ยังเป็นการเสียสละต่อพระเป็นเจ้าน้อยเกินไป ถ้าหากยอมพลีเลือดเนื้อ และ ความสุขถวาย พระเป็นเจ้าคงเห็นใจ และโปรดปรานมากกว่าพวกเราเพราะเป็นปฏิบัติบูชา กระทำได้ โดยยาก จึงเกิดลัทธิบำเพ็ญตบะ ทรมานกายโดยประการต่างๆ ขึ้น เช่นการละเลยร่างกาย การนอน กลางดิน การอดอาหาร ซึ่งเป็นการกระทำที่พลีเลือดเนื้อหรือความสุขต่อพระเป็นเจ้า ขอให้ ทรง ประทานพร ถ้าสิ้นชีวิตเพราะเหตุนั้น พระเป็นเจ้าจะโปรดมาก หรือจะได้เป็นพระเจ้า (พรหม) องค์ หนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง คือคนเจ้าปัญญาในการจับเค้าเงื่อนเพื่อค้นหาความจริงจากภายในตนเอง ค้นพบ อีกแง่หนึ่งว่า ก็เลสหรือความชั่วร้ายในใจ เช่นความกำหนัดในทางกาม ความโกรธ ความหลง นั้นเป็น สิ่งเลวทรามน่ารังเกียจ คนประเสริฐควรจะได้แก่ผู้ที่ไม่มียกเลสเหล่านั้น และยกเลสเหล่านั้น ย่อม ลูกกลามมีกำลังมากในเมื่อร่างกายอัมอ้วนคณอง แต่จะเบาบางไป หรือไม่ปรากฏในเมื่อร่างกายถูก ทรมาน และถ้าทรมานจนถึงขีดสุด มันอาจหมดไปไม่มีเหลือ จึงเกิดมีพวกบำเพ็ญพรตด้วยการทรมาน ตนอย่างแสบเผ็ดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น โดยมุ่งหมายจะยกกิเลสหรือเผาภิเลสซึ่งเคยแผดเผาตนมานานแล้ว พวกนี้มีวิธีประพฤติปฏิบัติตามแต่ที่ตนจะเห็นว่าดีที่สุดอย่างไร เช่น ยืนเป็นนิത്യ กระทบเป็นนิത്യ กำมือ (ไม่ยอมหยิบฉวยสิ่งใด) เป็นนิത്യ จนเล็บแทงทะลุฝ่ามือ เปลือยกาย กินอาหารน้อยที่สุด ไม่กิน อาหารธรรมดา กินเกลบกินรำ นอนบนหนาม ก่อไฟไถ่ตัวโดยรอบเมื่อนั่งอยู่กลางแดดจัดๆ ซึ่งล้วน แต่เจ็บปวด จนใจไม่มีโอกาสหรือสามารถน้อมนึกไปในความใคร่ทางกาม หรือโกรธแค้นเคืองใคร พยายามทำกันไปจนกว่าจะเชื่อด้วยตนเองว่ากิเลสต่างๆ ได้หมดแห่งไปแล้ว ใครทำได้อย่างน่าอัศจรรย์ มาก จะมีผู้เลื่อมใสมาก บูชาว่าเป็นผู้สำเร็จ ซึ่งเรียกกันในเรื่องนั้นว่าเป็นพระอรหันต์ (หลวงวิจิตรวาท การ, ม.ป.พ. : ๓๔๘-๓๔๙)

(๔) ประเภทที่ถือปรัชญาหรือปัญญาเป็นสรณะ ในยุคอุปนิษิตและพุทธศาสนาอุบัติ ขึ้นแล้ว ความคิดของบรรดาคนเจ้าปัญญา ได้แล่นสูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คือ พบหลักทั่วไปว่าความสงบ นิ่งแห่ง ใจเช่นนั้นยังไม่สูงพอหรือถึงที่สุด เพราะความโง่หรืออวิชชาสยบตัวซ่อนอยู่ภายใน ยังคงเป็น เหตุให้ ท่องเที่ยวไปในวิภวสังสาร กลับไปกลับมาไม่มีที่สิ้นสุดลงได้ แม้จะเสวยสุขตั้งกลับ ก็ยังกลับมาสู่ ทุกข์ หรือหมุนแปรอยู่นั่นเอง ทางที่ดีถึงที่สุด จะต้องทำลายความโง่นั้นเสียด้วยปัญญาอันเป็นเครื่องรู้ อย่าง แจ่มแจ้งว่า โลกนี้คืออะไร อาตมมันคืออะไร เกิดขึ้นอย่างไร เพื่ออะไร ดับไปอย่างไร พวกนี้ ยอมรับเอา วิธีทำใจให้สงบผ่องใสของพวกแรกมาเป็นเบื้องต้นของตน ทำนองเดียวกับสมาธิหรือสมถะ เป็นบุรพ ภาคของปัญญา หรือวิปัสสนาตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา ลัทธิประเภทนี้ เป็นการสร้าง ความเชื่อ

ชนิดหนึ่ง แต่เป็นความเชื่อที่เฉียบขาดตายตัว ด้วยอำนาจปัญญาที่แล่นไปตามเหตุผลนั้นๆ แล้ว สันนิษฐานดังลงถึงที่สุดว่าต้องเป็นอย่างนี้ ไม่ใช่เป็นอย่างนั้น ไม่ยอมเชื่ออย่างอื่น และไม่ยอมให้ ความระแวงอย่างอื่นเกิดขึ้นแทรกแซงอีกต่อไป ความเชื่อหรือความเห็นเช่นนี้สูงกว่าความเชื่อในยุคแรกที่ เชื่อพระเจ้าหรือผี ซึ่งตกไปในฝ่ายมงาย ไม่ทำให้ใจเบา เป็นสุขได้อย่างอิสระเหมือนวิธีหลัง แต่ ถึง กระนั้น เมื่อคนเจ้าปัญญาคนแรกพบวิธีใหม่แล้ว จะเป็นการพบอย่างถูกต้องและตลอดถึงที่สุดก็หา ไม่ ยังมีที่ต่างคนต่างพบ สูง ต่ำ ผิด ฎุกระคนปนกันไป ซึ่งในที่สุดพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้น เป็น จอมยอดแห่งศาสดาผู้สอนศาสนา สามารถวางรูปโครงสร้างศาสนาของพระองค์ให้มีพร้อมทั้งความเชื่อ คือ วัตรและปรัชญา ทั้งนี้เพราะเหตุว่าสัตว์โลกมีใจสูง ต่ำ แยก อ่อน กว่ากันเป็นชั้นๆ ที่มีใจต่ำก็เหมาะ แก่ ความเชื่อและศีลธรรมชั้นต่ำ อันเขาจะพึงเชื่อและทำตามคำสอนของพระองค์ ซึ่งมีเหตุผลเป็น เครื่อง พิสูจน์ให้เห็นว่าควรทำตามอยู่เสมอ ที่มีใจสูง ก็เลยขึ้นไปจนถึงอาจรู้ปรมาตมธรรม คือ รู้ว่าอะไร เป็น ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ไม่มีความรู้อะไร ประเสริฐยิ่งกว่า ทั้งนี้ทำให้กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ศีลธรรม และปรัชญา จึงสามารถ ช่วยสัตว์โลกไว้ได้ทั้งหมดทุกชั้นทุกภูมิ นอกจากภูมิปทปรมาไม่ยอมรับถือหรือถือเอาศาสนาใดๆ ไม่ได้ เสียจริงๆ เพราะเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงควรกล่าวได้ว่า เป็นศาสนาของโลก เป็นศาสนาที่โลกควร สนใจในการเรียนรู้พุทธประวัติเรื่องราวของพระองค์อย่างยิ่งด้วย (หลวงวิจิตรวาทการ, ม.ป.พ. : ๕๕-๗๕.)

๒.๔.๒ ประเพณี

ในสมัยโบราณเราจะพบว่า เขามีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี ๆ มากมาย ซึ่งล้วนแต่ทำให้คน เสียสละ ไม่เห็นแก่ตัวทำลายความเห็นแก่ตัว แล้วไปสรุปอยู่ที่ความรู้สึกว่าเราทุกคนเป็นเพื่อนทุกข์เกิด แก่เจ็บตาย (พระธรรมโกศาจารย์,(พุทธทาสภิกขุ), ๒๕๒๑ : ๖๖)

“ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษนั้น เชื่อกันว่าเมื่อตายไปแล้ววิญญาณจะตกนรกหรือขึ้นสวรรค์ ขึ้นอยู่กับผลกรรมที่กระทำไว้ขณะที่มีชีวิตอยู่ในยุคของพวกอารยันนั้นมีความเชื่อ ว่าการสร้างสรรค จักวาลและการให้กำเนิดมนุษย์นั้น เป็นผลที่เกิดจากการเช่นสรวงแต่ดั้งเดิม นั่นคือเป็นผลลัพธ์ที่เกิด จากการสังเวทตนเอง” (จันจันด์ ทองประเสริฐ, ๒๕๔๐ : ๘) เพราะวามมนุษย์เกิดความกลัวและมีความ ต้องการที่จะรอดพ้นจากอันตรายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความหนาว ความหิวกระหาย ความร้อน จึงเกิด การนับถือแม่น้ำ ภูเขา พระจันทร์ พระอาทิตย์ ต้นไม้ ดวงดาว เป็นต้น โดยเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้มีอำนาจ และสามารถให้คุณและโทษกับมนุษย์ได้ จึงต้องแสวงหาทางออกโดยการบูชาเช่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ บวงสรวง กราบไหว้ ซึ่งในที่สุดกลายเป็นความเชื่อที่ปฏิบัติสืบเนื่องมาเป็นประเพณีต่าง ๆ ในยุคต่อมา ซึ่งผู้วิจัยขอยกตัวอย่างพอเป็นสังเขป ดังนี้

๒.๔.๒.๑ ความเชื่อเรื่องประเพณีพิธีลอยบาป

ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดโลกเชื่อกันว่า การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้นั้นเป็นบาปการ กล่าวหาหนินทาวว่าร้ายเป็นบาป การพูดเท็จเป็นบาป การถือัทธทาวุสเป็นบาป การขับไล่เป็นบาป ดัง

พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคที่ทรงแสดงเรื่องกำเนิดของโลกให้ว่าเสฏฐะและภาระทวาเซฟงในครั้งนั้นสัตว์บางพวกได้มีความคิดอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ บาปกรรมเกิดขึ้นในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทัณฑาธุจักปรากฏ การขับไล่จักปรากฏ ทางที่ดีพวกเราควร ลอยบาป อกุศลธรรมทิ้งเสียเถิด สัตว์เหล่านั้นจึงได้พากันลอยบาปอกุศลธรรมนั้นทิ้งไป” (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๗.) ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นกำเนิดความเชื่อ ของการแสวงหาทางออก เพื่อให้พ้นจากบาปอกุศลกรรมเหล่านี้ หากแต่ในยุคนี้ไม่ปรากฏว่าวิธีลอยบาปมีลักษณะการปฏิบัติเช่นไรปรากฏแต่เพียงว่าเป็นการออกบวชเพื่อ **บำเพ็ญฌาน** และปรากฏลักษณะการ “**ลอยบาป**” ของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเกิดขึ้นในยุคหลัง ๆ ที่ศาสนาพราหมณ์รุ่งเรืองในประเทศอินเดีย (ประเพณีลอยบาปของพราหมณ์ทำในวันเพ็ญเดือน ๓ เป็นประจำปี วิธีทำคือ ลงอาบน้ำในแม่น้ำ สระเกล้า ขำระกายให้สะอาดหมดจด เท่านั้นถือว่าได้ลอยบาปไปตามกระแสน้ำแล้วเป็นอันสิ้นบาปกันคราวหนึ่ง ถึงปีก็ทำใหม่ (คำสันสกฤตเดิมเป็น ศิวราตรี แปลว่า, ราตรีของพระศิวะ พจนานุกรมสันสกฤตว่า ตรงกับแรม ๑๔ ค่ำเดือน ๓)

๒.๔.๒.๒ ความเชื่อเรื่องประเพณีพิธีการบูชาอำนาจลึกลับ

หากพิจารณาจากความเชื่อดังกล่าวจะพบว่า อำนาจของสิ่งลึกลับมีอิทธิพลมากในยุคก่อนเพราะเข้าใจว่า ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากอำนาจของสิ่งที่อยู่นอกตัว แต่สามารถเชื่อมโยงเข้าสู่กันได้เช่น อากาศหนาว ร้อน ทำให้มนุษย์เจ็บไข้ สุขภาพร่างกายไม่ปกติ ภูต ผี ปีศาจ มีอำนาจทำให้มนุษย์เป็นสุขก็ได้ เป็นทุกข์ก็ได้ เหล่านี้ เป็นต้น ซึ่งมนุษย์ในยุคก่อนได้แสวงหาทางออก ด้วยการอ้อนวอน บูชาสิ่งเหล่านี้

“ในยุคที่ลัทธิศาสนาต่าง ๆ ยังไม่ปรากฏนั้น มีความเชื่อที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิดคือมีความเชื่อเรื่องวิญญาณ ภูต ผี ปีศาจ อำนาจลึกลับต่าง ๆ ว่ามีอำนาจทำให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ และสิ่งเหล่านี้สามารถถ่ายทอดกันไปได้ จากสิ่งหนึ่งไปอีกสิ่งหนึ่ง คือมีการถ่ายทอดจากธรรมชาติสู่มนุษย์ได้ด้วยเหตุนี้เองมนุษย์ในยุคก่อน จึงต้องทำการบูชาอ้อนวอน เพื่อให้วิญญาณ ภูต ผี ปีศาจ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ให้ช่วยเหลือตนเองให้พ้นจากอันตรายทั้งปวง” (พระมหามหาวต สุกกธมโม, ๒๕๔๗ : ๑๕)

ความเชื่อดังกล่าวมีอิทธิพลต่อมนุษย์ในยุคนั้น หากแต่ช่วยได้ในระดับหนึ่งเท่านั้นซึ่งในส่วนของความตาย ความเจ็บป่วย ต่าง ๆ นา ๆ ก็ไม่สามารถช่วยได้หมดทุกอย่าง หากแต่ยังคงมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน เพราะการแสวงหาทางออกจากสิ่งเหล่านี้ ต่างคนก็เชื่อตามประสบการณ์ของตัวเองว่าเหมาะสมกับลัทธิความเชื่อในลักษณะใด

๒.๔.๒.๓ ความเชื่อเรื่องประเพณีพิธีการบูชาผีบรรพบุรุษ

การบูชาตามคติทางพระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะ ๒ อย่างคือ

(๑) **การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ** เช่น ดอกไม้ ของหอม อาหาร ทรัพย์สินเงินทอง หรือของมีค่าต่าง ๆ มอบให้เพื่อแสดงถึงความเคารพนับถือ ตลอดถึงการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อแสดงความเคารพนับถือ เทิดทูน เชิดชูคุณความดี และยกย่องให้ปรากฏความสำคัญของความดี

(๒) การบูชาด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ การรับสักขาทมาเพื่อรักษาให้เป็นผู้มีศีล ตลอดถึงการเคารพดูแลมารดาบิดาและบุชชาบุชชียบุคคลทั้งหลายด้วย “การบูชาผีบรรพบุรุษนั้นเกิดขึ้นเพราะความรักความผูกพันของลูกหลานที่ให้การเคารพภักดีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เพราะเมื่อเวลาที่บุคคลเหล่านี้มีชีวิตอยู่ได้ทำคุณประโยชน์ให้ลูกหลานมากมาย และเมื่อบรรพบุรุษเหล่านี้ตายจากไป ลูกหลานที่อยู่เบื้องหลังต้องทำหน้าที่ในฐานะที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในสายเครือญาติจึงต้องมีการบูชา เช่น สรวง กราบไหว้และทำการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของต่างๆ ส่งไปให้ หากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามเชื่อกันว่าอาจจะได้รับโทษต่าง ๆ นา ๆ จึงต้องทำการบูชา กราบไหว้ให้ช่วยบันดาลความสุขมาให้ เมื่อการกระทำดังกล่าวได้แสดงออกบ่อย ๆ จึงเกิดความเชื่อเต็มทีและฝังลึกลงในจิตใจสำนึกของแต่ละคน” (มณี พยอมยงค์, ๒๕๓๖ : ๗) มนุษย์มีความเชื่อว่า เมื่อบิดา มารดา หรือญาติที่ตายไปแล้ว วิญญาณจะออกจากร่างไปสู่ที่ต่าง ๆ ไปเกิดใหม่บ้าง ยังวนเวียนอยู่ในโลกมนุษย์บ้าง ผีเหล่านี้เรียกว่า ผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่าตายาย หรือบางทีก็เรียก ผีเรือน เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ เป็นคนดีที่มีความสามารถเป็นพิเศษ เป็นเจ้าเมืองหรือเป็นผู้ก่อตั้งบ้านเมือง เมื่อตายไปก็ยังมิผู้เคารพนับถือ ทั้งผีบรรพบุรุษและผีวีรบุรุษนั้นจัดว่า เป็นผีดีเพราะเป็นผู้คุ้มครองรักษาลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข และคอยควบคุมให้ลูกหลานหรือคนในหมู่บ้านไม่ให้ทำผิดจนบจาริตประเพณี

๒.๔.๒.๔ ความเชื่อประเพณีพิธีสารทของศาสนาพราหมณ์

ระเบียบปฏิบัติของพราหมณ์ซึ่งเกี่ยวกับพิธีสารทนี้ สามารถพิจารณาเทียบเคียงได้จากพิธีเปตมาส อันเป็นเทศกาลที่เกี่ยวกับผู้ตายของฮินดู ซึ่งมีลักษณะ ดังนี้

(๑) เป็นเทศกาลพิธีกระทำบุญอุทิศให้แก่วิญญาณผู้ตาย

(๒) เป็นพิธีทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษและสมาชิกของครอบครัวที่ตายไปแล้ว

(๓) เป็นพิธีที่มีการสังเวยน้ำแก่วิญญาณผู้ตายในวันดิถีทางจันทรคติที่ตรงกับวันตายของพวกเขา (ทำบุญครบรอบวันตาย)

(๔) มีการเชิญพราหมณ์มาทำพิธีให้ด้วยของที่ใช้ เป็นเครื่องสังเวยแก่พราหมณ์ เช่น เงินข้าวสุก นมเปรี้ยว พืชผัก ผลไม้ และอาหารคาวหวานอื่น ๆ

(๕) มีการเชิญวิญญาณของผู้ที่ตายในรอบปีให้มาสิงสถิตอยู่ร่วมกับวิญญาณของเหล่าบรรพบุรุษอื่น ๆ ที่มูมหนึ่งที่บ้าน

“ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ดังกล่าวนี้เอง ที่ทำให้ศาสนาอื่นซึ่งเกิดในยุคหลังเช่น พระพุทธศาสนา และศาสนาเชน ถูกมองว่าเป็นศาสนานอกกรีต เพราะมีคติความเชื่อและวิถีปฏิบัติทางศาสนาแตกต่างไปจากศาสนาดั้งเดิม โดยเฉพาะแนวคำสอน ที่ค้านแย้งต่อวิถีปฏิบัติดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์ เช่น การฆ่าสัตว์บูชาโยนิ เป็นต้นเป็นเครื่องเช่นสังเวยเทวะ ตามหลักของมหาโยนิ ๕ ประการ อันได้แก่ อัศวเมธะ คือการฆ่าม้าสังเวย บุริสมะธะ คือการฆ่าคนสังเวย สัมมาปาสะ คือ แท่นบูชาที่กำหนดขึ้น ณ ที่ตกลงของท่อนไม้ซึ่งเขาเหวี่ยงลอดบ่วงไป วาชเปยยะ คือการดื่มน้ำวาชะเพื่อเพิ่มพลังหรือปลุกเร้าใจให้อีกเหิม อาจหาญ พร้อมจะประกอบพิธีบูชาโยนิ และนิรัคคะหะ คือ โยนิพิธีที่ไม่ใช้หลักโยนิสำหรับบูชา “พิธีสารทถือได้ว่าเป็นพิธีหลักของทั้งพราหมณ์เก่าและพราหมณ์ใหม่ (ฮินดู) ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่ง จะละเว้นไม่กระทำพิธีนี้ไม่ได้ หากละเลยงดเว้นก็ถือเป็นเรื่องเสียหายใหญ่หลวง เพราะอาจมีผลต่อสภาพความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษได้ เพราะจะทำให้ผีบรรพบุรุษของพวกเขา

ต้องเราร้อนและทุกข์ทรมานอันเกิดจากความอดทิว ในโลกซึ่งเป็นที่สถิตของเหล่าบุรพบิดรผู้ล่วงลับ นั้น อย่างยาวนานพิธีสารทได้แกกกิจพิธีของผู้มีศรัทธาที่จะทำการสังเวชบรรพบุรุษ ด้วยข้าวบิณฑ์ (ข้าวสุกที่บรรจุในกรวยใส่ไว้ในพุ่มดอกไม้) หรือการกระทำอุทิศทักษิณา (การแผ่ส่วนบุญแก่ผู้ตายด้วยของทำบุญ) ให้แก่บรรพบุรุษ เนื่องมาจากบุตรหลานในลัทธิพราหมณ์เป็นห่วงต่อดวงวิญญาณของผู้ตายไปแล้ว ว่าจะต้องอดอยากหิวกระหายด้วยข้าวน้ำและขาดแคลนเครื่องนุ่งห่ม จึงได้ทำพิธีด้วยเครื่องเช่น บ้าง ให้ทานเป็นอุทิศทักษิณาแก่ผู้ตายบ้าง เพราะคิดว่าเมื่อดวงวิญญาณของผู้ตาย ได้รับสังเวชข้าวบิณฑ์แล้ว หรือได้รับการอุทิศทักษิณาแล้ว คือเชิญพวกพราหมณ์ด้วยกันมากินเลี้ยง เสร็จแล้วก็แจกเครื่องไทยธรรม (ของทำบุญ) มีผ้าอย่างหนึ่งซึ่งเป็นของที่จะจดเว้นไม่ได้เลย ด้วยถือว่าสำคัญยิ่งนัก ทั้งนี้ เพื่อไม่ให้วิญญาณต้องหิวกระหาย และไม่ต้องเปลือยกายอยู่ การกระทำดังนี้ จะทำให้วิญญาณเข้าไปที่ร่างหยาบ หลุดพ้นจากความเป็นเปรตที่ต้องเราร้อนในขุมนรก กลายเป็นบิดร, สามารถอยู่ร่วมกับบรรพบุรุษที่ตายไปเป็นบิดร ก่อน ๆ และก็มีกรวดน้ำ ซึ่งเป็นที่นิยมว่าถูกต้องตามของลัทธิพราหมณ์ คือจะต้องลงไปกรวดในแม่น้ำ โดยใช้อุ้งมือทั้งสองกอบน้ำยกขึ้นมาแล้วปล่อยให้ค่อย ๆ ไหลร่วงลงไป พร้อมทั้งจิตอุทิศให้แก่ผู้ตายว่า ขอให้ น้ำนี้ระงับความหิวกระหายของผู้ตายนั้น นั่นก็คือ หลักฐานที่เป็นที่มาของการกรวดน้ำเพื่ออุทิศผลบุญให้แก่ผู้ตาย ซึ่งเป็นขนบธรรมเนียมของชาวอินเดีย และศาสนาพราหมณ์ กระทำกันมาช้านานแล้ว”ถึงแม้ว่าการอุทิศส่วนบุญตามคติของศาสนาพราหมณ์ มีลักษณะที่แตกต่างออกจากการอุทิศส่วนบุญในพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่มีข้อสังเกตว่า การกระทำดังกล่าวมีจุดหมายเพื่อประโยชน์ของผู้ตายหรือผู้ที่ล่วงลับไปแล้วเหมือนกัน (พระมหาสุพจน์ คำน้อย, ๒๕๔๗ ๘๘-๙๐)

พิธีสารทเป็นหลักปฏิบัติที่มีความสำคัญต่อพวกพราหมณ์เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งวิถีชีวิตของพราหมณ์ มักจะนิยมกระทำจนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณี ที่จะต้องกระทำเป็นประจำทุกบ้านเรือน เพราะการอุทิศส่วนบุญของพวกพราหมณ์ เป็นหน้าที่ที่สำคัญที่ต้องปฏิบัติ เรื่องดังกล่าวปรากฏในมหายัญทั้ง ๕ ที่พราหมณ์จะต้องกระทำ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สองใน หลักอาศรม ๕ ประการของวิถีชีวิตพราหมณ์ พวกพราหมณ์ที่ดำรงสถานะเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เมื่อแต่งงานมีครอบครัว และประกอบอาชีพการงานเลี้ยงตัวและครอบครัวได้แล้ว จะต้องบำเพ็ญมหายัญ ๕ อย่าง (พระมหาสุพจน์ คำน้อย, ม.ป.พ : ๘๘-๙๒) คือ

(๑) พรหมยัญ คือ การทำพิธีกรรมด้วยการบริจาคทรัพย์แก่พราหมณ์ผู้มีหน้าที่ศึกษา และสอนคัมภีร์พระเวท

(๒) เทวยัญ คือ การทำพิธีกรรมบูชาดวงสรรพเทพเจ้าที่ตนนับถือ

(๓) ปิตถยัญ คือ การทำพิธีกรรมอุทิศแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว

(๔) ฤตยัญ คือ การทำพิธีกรรมแก่สัตว์เลี้ยงโดยการเลี้ยงดูอย่างดี

(๕) มนุษยยัญ คือ การทำพิธีกรรมแก่มนุษย์ เช่นเลี้ยงดูต้อนรับแขกผู้มาเยือน ให้ทานแก่คนไข้ใจไร้ที่พึ่ง

มหายัญทั้ง ๕ ประการ ของพราหมณ์นี้ กล่าวได้ว่ามีความคล้ายคลึงใกล้เคียงกับหลักคำสอนเรื่อง พิธีกรรมของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ พิธีเทวยัญ มีความคล้ายคลึงกับเวททาปติพิธีปิตถยัญ มีความคล้ายคลึงกับ บุปเปตพลี และพิธีมนุษยยัญก็มีความคล้ายคลึงกับบอดิธิพลีของพระพุทธศาสนา

๒.๔.๓ วัฒนธรรม

๒.๔.๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับระบบวรรณะในวัฒนธรรมอินเดีย

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นศาสนาที่มีพิธีกรรมเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของศาสนา เพราะชาวฮินดูทุกวรรณะมีขนบธรรมเนียมประเพณีเฉพาะที่ต้องประพฤติตามที่กำหนดไว้สำหรับวรรณะของตน และกฎประเพณีส่วนรวม ที่ต้องปฏิบัติสำหรับทุกชั้นวรรณะ โดยแบ่งออกเป็น ๔ หมวดเพื่อให้วรรณะแต่ละวรรณะใช้เป็นกฎสำหรับวรรณะได้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ดังนี้

๑) กฎเกี่ยวกับการแต่งงาน จะแต่งงานนอกวรรณะของตนไม่ได้ แต่ผู้ชายเป็นพราหมณ์จะแต่งงานกับผู้หญิงในวรรณะอื่นได้ เรียกว่า “อนุโลม” ส่วนผู้หญิงเป็นพราหมณ์จะแต่งงานกับผู้ชายวรรณะอื่นไม่ได้ เรียกว่าปฏิโลม

๒) กฎเกี่ยวกับอาหารการกิน มีข้อกำหนดว่าสิ่งใดกินได้ สิ่งใดกินไม่ได้ และข้อกำหนดว่าบุคคลในวรรณะใดปรุงอาหารให้คนวรรณะใดกินไม่ได้ เช่น วรรณะพราหมณ์ไม่กินอาหารที่คนวรรณะอื่นทำ

๓) กฎเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ต้องประกอบอาชีพที่กำหนดไว้สำหรับคนในวรรณะนั้นๆ เท่านั้น

๔) กฎเกี่ยวกับสถานที่อยู่อาศัย ในสมัยโบราณมีกฎหมายห้ามชาวฮินดูมีถิ่นฐานบ้านเรือนนอกเขตประเทศอินเดีย และห้ามเดินเรือในทะเล แต่ปัจจุบันไม่ถือกันแล้ว (สุชีพ ปุญญานุภาพ, ๒๕๔๑ : ๒๗๗)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายคำว่าวรรณะไว้ว่า “วรรณ หรือ วรรณะ หมายถึง ชั้นชน ในสังคมฮินดู แบ่งคนออกเป็น ๔ วรรณะ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖ : ๑๐๕๔) และได้ให้ความหมายของคำที่มีความหมายคล้ายกับคำว่า “วรรณะ วรรณะ วรรณะ” ไว้ว่า หมายถึงชั้น : ชั้นที่ลดหลั่นกัน เช่น ชาติชั้นวรรณะ ตำแหน่ง : หน้าที่การงาน ฐานะ เช่น ตำแหน่งผู้จัดการ ฐานะ ฐานะ : ตำแหน่งหน้าที่ ลำดับความเป็นอยู่ในสังคม เช่น ทุกคนรับรู้ฐานะในสังคมของเขา ลำดับ : อันดับ เช่น นั่งตามลำดับ” (เรื่องเดียวกัน, : ๓๕๕)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “วรรณะ คือชนชั้นในสังคมอินเดีย ที่กำหนดด้วยชาติกำเนิดด้วยศาสนาพราหมณ์” (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๓ : ๑๕๙)

หลวงวิจิตรวาทการ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “วรรณะ แปลว่า สี เกิดขึ้นจากความแตกต่างระหว่างพวกอริยกะ ชนผิวขาว ที่รุกเข้ามาที่พลเมืองเจ้าถิ่นซึ่งเป็นคนผิวดำ ในที่สุดจึงเป็นชั้นของคนอินเดีย” (หลวงวิจิตรวาทการ, ๒๕๔๖ : ๓๕๒)

จันงค์ ทองประเสริฐ สรุปความหมายของวรรณะไว้ว่า “วรรณะ คือชนชั้นที่ถือเอาชาติกำเนิดที่แตกต่างกันด้วยอำนาจของพระพรหม” (จันงค์ ทองประเสริฐ, ๒๕๓๙ : ๑๙๒)

ศาสนาพราหมณ์ให้ความหมายเกี่ยวกับระบบวรรณะซึ่งมีความหมายตามที่ปรากฏว่า คนในชมพูทวีปนั้น แบ่งเป็น ๔ จำพวก เรียกว่า “วรรณะ” ได้แก่

(๑) กษัตริย์ จำพวกเจ้า มีฐานะทางรักษากษัตริย์

(๒) พราหมณ์ จำพวกเล่าเรียน มีฐานะทางฝึกสอนและทาพิธี

(๓) แพศย์ จำพวกพลเรือน มีฐานะทางทานาค้าขาย

(๔) ศูทร จำพวกคนงาน มีฐานะรับจ้างทาการงาน

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑ : ๓-๗)

ในวรรณะทั้ง ๔ วรรณะนี้ วรรณะกษัตริย์และวรรณะพราหมณ์ จัดเป็นวรรณะสูง วรรณะแพศย์เป็นวรรณะสามัญ วรรณะศูทรเป็นวรรณะต่ำ

ครั้งพุทธกาลกษัตริย์เป็นสูงสุด แต่พวกพราหมณ์ก็ถือว่าพวกเขาสูงสุด พวกเหล่านั้น ที่เป็นชั้นสูง ย่อมมีมานะ ถือตัวจัดเหตุชาติและโคตรของตน พวกกษัตริย์และพวกพราหมณ์ ย่อมรังเกียจพวกชั้นต่ำลงมา ไม่สมสู่เป็นสามีภรรยาด้วย ไม่ร่วมกินด้วย เพราะเหตุนี้ พวกกษัตริย์ก็ดี พวกพราหมณ์ก็ดี จึงสมสู่กันแต่ในจำพวกของตน พวกมีโคตรสูง ย่อมรังเกียจพวกมีโคตรต่ำดุจเดียวกัน ไม่สมสู่ด้วยคนอื่นนอกจากสกุลของตน เช่นพวกคากยะอันเป็นโคตรโคตร ไม่ยอมสมสู่แม้ด้วยพวกกษัตริย์ด้วยกันแต่ต่างโคตร ย่อมสมสู่ด้วยตนเอง (สุชีพ ปุญญานุภาพ, ๒๕๔๑ : ๒๗๘)

ดังนั้นกล่าวได้ว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีโครงสร้างสำคัญอยู่อย่างหนึ่ง คือ ระบบวรรณะอันแสดงถึงบทบาทและสถานะทางสังคม แบ่งออกเป็น ๔ วรรณะ ได้แก่

๑. บทบาทและสถานะของวรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะหนึ่งในแนวคิดศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นอกจากนี้ยังมีชื่อเรียกอื่นๆ เช่น วิปุระ ทูวิช ทูวิโชตตมะ หรือ ภูสร เป็นต้น พราหมณ์นั้นเป็นวรรณะหนึ่งในสี่วรรณะของสังคมอินเดีย เป็นผู้สืบทอดวิชาความรู้ ในคัมภีร์ไตรเวท พิธีกรรม จาริต ประเพณี ศิลปะวัฒนธรรม และคติความเชื่อต่างๆ ให้สืบทอดต่อไป หรือไม่สืบทอดก็ได้โดยใช้ชีวิตตามปกติชนคนธรรมดาทั่วไป คงไว้ให้ผู้ใดในตระกูลสืบทอดแทน เป็นผู้มีสิทธิ์เลือก แบ่งแยกเป็นนิกายคือ พวกไศวนิกาย จะถือเพศนุ่งขาว ห่มขาว ไ้ม้วยผม ถือศีลจรรยาวัตรของพราหมณ์ มีครอบครัวได้ อยู่บ้าน หรือ เหวะสถาน ประจาลัทธิ นิกายแห่งตน อีกนิกายหนึ่ง คือ ไวษณะนิกาย จะไว้ผมเปียหรือมวยผม ถือเพศพรหมจรรย์ กินมังสวิรัต ไม่ถูกต้องตัวสตรีเพศ นุ่งห่มสีขา หรือสีต่างๆ และอาศัย อยู่ในเทวสถาน พราหมณ์จึงมีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมทั้งของหลวงและของราษฎร์ ในพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น นอกจากนี้มีพิธีซึ่งราษฎร์ทั่วไปกระทำโดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีให้ โดยเฉพาะพิธีที่เกี่ยวกับขวัญ เช่น พิธีทาขวัญเดือนโกนผมไฟ พิธีโกนจุก พิธีสมรส พิธีศพ พิธีตั้งศาลพระภูมิ เป็นต้น วรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะ ที่มีสถานภาพทางสังคมที่สูง ได้รับการอธิบายว่า เป็นกลุ่มคนที่ถูกสร้างขึ้นมาจากปากของพระพรหม ให้ทำหน้าที่กำหนดระบบจริยธรรม กฎเกณฑ์ต่างๆ ในสังคม และเป็นผู้สั่งสอน อบรมให้สมาชิกในสังคมได้เรียนรู้ เข้าใจ และปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่กำหนดขึ้น เพื่อให้สังคมอยู่ร่วมกันได้ปกติสุข คนในกลุ่มนี้อาจเรียกว่า “เจ้าลัทธิพิธีกรรมทางศาสนา” (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ,๒๕๕๓ : ๑๑)

๒. บทบาทและสถานะของวรรณะกษัตริย์ ได้แก่ พวกเจ้า มีหน้าที่รักษาความปลอดภัยของบ้านเมือง บุคคลในวรรณะนี้จะเล่าเรียนเฉพาะวิชาการอันเป็นประโยชน์ต่อหน้าที่ของตนเท่านั้น อันได้แก่วิชาปกครองและยุทธวิธี

๓. บทบาทและสถานะของวรรณะแพศย์ ได้แก่ พวกพลเรือน มีอาชีพในการทานาค้าและค้าขายวิชาการที่คนกลุ่มนี้เรียนก็คือ การเกษตรกรรมและพาณิชย์กรรม

๔. บทบาทและสถานะของวรรณะศูทร ได้แก่ พวกคนงานหรือกรรมกร มีอาชีพในการรับจ้างที่ใช้แรงกาย การศึกษาของคนในวรรณะนี้ไม่ค่อยมี วิชาการบางอย่างพวกวรรณะศูทรห้ามเรียนเด็ดขาดนอกจากนี้ยังมีชนชั้นต่ำอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า “จันฑาล” ถือว่าเป็นคนนอกวรรณะ เพราะถือกำเนิดมาจากบิดามารดาเป็นคนต่างวรรณะกัน คือมารดาอยู่ในวรรณะสูง บิดาอยู่ในวรรณะต่ำ เช่น มารดาเป็นพราหมณ์ บิดาเป็นศูทร บุตรที่เกิดมาจะกลายเป็นจันฑาล พวกนี้จะถูกเหยียดหยามจากวรรณะอื่นๆ ไม่มีศักดิ์ ไม่มีสิทธิใดๆ ในสังคม มีสถานภาพต่ำกว่าสัตว์เดรัจฉานเสียอีก แม้กระทั่งเดินผ่านให้พราหมณ์เห็น หรือให้เงาไปทับกับเงาของพราหมณ์ พราหมณ์จะถือว่าเป็นเสนียดจัญไร กลับถึงบ้านต้องเอาน้ำล้างตาหรืออาบน้ำล้างเสนียด (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓ : ๑๕ - ๒๐)

ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูเป็นศาสนาที่เก่าแก่มากที่สุดในโลกศาสนาหนึ่ง มีอายุกว่า ๔,๐๐๐ ปี แม้แต่ชื่อของศาสนาเอง ก็ยังเรียกต่างกันไปตามกาลเวลา เพราะฉะนั้น ศาสนาพราหมณ์จึงมีอีกชื่อว่า “ฮินดู” มาถึงปัจจุบันนี้ ในปัจจุบันนี้ การแบ่งแยกชนชั้นต่างๆ ตามวรรณะทั้ง ๔ ก็ยังมีอยู่ แต่มีกลุ่มนักสิทธิมนุษยชนพยายามรณรงค์ เพื่อต่อต้านระบบการแบ่งชนชั้นนี้ เพราะทุกคนควรมีสิทธิเท่าเทียมกัน ไม่ควรแบ่งแยกออกเช่นนี้ เพราะอาจทำให้เกิดปัญหาจนเป็นสงครามภายในประเทศได้ การแบ่งแยกนี้ไม่ใช่เรื่องดีที่ควรจะปฏิบัติตาม การแบ่งแยกยังก่อให้เกิดการกีดกัน ทั้งทางด้านความรู้ ความคิด และสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล ทำให้ผู้คนที่อยู่ในสังคมมีแต่ความทุกข์ เกิดความขัดแย้ง ในหลายๆ ด้าน สังคมที่อยู่ไม่มีความเจริญก้าวหน้า

๒.๕ การประกอบอาชีพ

๒.๕.๑ อาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก

เมื่อศึกษาอาชีพของบุคคลในสมัยพุทธกาล ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยได้พบว่า มีอาชีพที่ระบุชื่อไว้ชัดเจน ๒๔ อาชีพ ดังนี้

๑. พลช้าง
๒. พลม้า
๓. พลรถ
๔. พลธนู
๕. พนักงานเชิญธง
๖. พนักงานจัดกระบวนทัพ
๗. พวกจัดส่งเสบียง
๘. ราชนิกุลผู้เป็นนายทหารระดับสูง
๙. พลอาสา
๑๐. ชุนพล
๑๑. พลกล้า

๑๒. พลสวมเกราะ
 ๑๓. พวกทาสเรือนเบี้ย
 ๑๔. พวกทำขนม
 ๑๕. ช่างกัลบก
 ๑๖. พนักงานเครื่องสรง
 ๑๗. พวกพ่อครัว
 ๑๘. ช่างดอกไม้
 ๑๙. ช่างย้อม
 ๒๐. ช่างหูก
 ๒๑. ช่างจักสาน
 ๒๒. ช่างหม้อ
 ๒๓. นักคำนวณ
 ๒๔. นักบัญชี
- (ที่.สี. ๙/๑๖๓-๑๘๒/๕๒-๖๑)

โดยอาชีพเหล่านี้จัดเป็นอาชีพที่อาศัยศิลปะ๑๔ ในขณะที่เดียวกันในพระไตรปิฎกก็ได้แสดงไว้ว่ายังมีอาชีพอื่นๆ ในสมัยพุทธกาลอีก หากแต่มิได้ระบุชื่ออาชีพ ว่า “หรืออาชีพที่อาศัยศิลปะอย่างอื่นทำนองนี้” (ที่.สี. ๙/๑๖๓-๑๘๒/๕๒-๖๑)

จากข้อความในพระไตรปิฎกแสดงให้เห็นความหมายของคำว่าอาชีพ ในพระไตรปิฎกว่าอาชีพในสังคมสมัยนั้น ได้แก่อาชีพที่อาศัยศิลปะ คือผู้ประกอบอาชีพต้องมีวิชาความรู้ หรือทักษะในการประกอบกิจการงานนั้นๆ จริง เป็นที่ยอมรับในสังคม และในขณะที่เดียวกันก็ได้แสดงความมุ่งหมายของอาชีพไว้ด้วยว่า “คนเหล่านั้นได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะที่เห็นประจักษ์มาเลี้ยงชีพในปัจจุบัน จึงบำรุงตนเอง บิดามารดา บุตรภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ซึ่งมีผลมากเป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์” (ที่.สี. (ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒) เมื่อศึกษาลงไป ในรายละเอียดผู้วิจัยพบว่า พระพุทธองค์มิได้ทรงเห็นว่าการบวชเป็นอาชีพชนิดหนึ่ง หากแต่แยกออกต่างหากจากอาชีพของสังคมทั่วไป ดังพระดำรัสว่า “เธอทั้งหลายนั้นมีใช้ผู้ทำความผิดต่อพระราชา จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่ผู้ถูกตามจับว่าเป็นโจรจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่ถูกอาชีพบีบบังคับจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต” (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๗/๑๘๗)

“สมณพราหมณ์เหล่าใดมีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ มีความประพฤติทางใจไม่บริสุทธิ์ มีอาชีพไม่บริสุทธิ์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่ควรเพื่อญาณทัสสนะ เพื่อความตรัสรู้ชั้นเยี่ยม” (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๗) ผู้วิจัยได้พบว่า ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงคนที่จะได้รับภัยหรือความกลัวในการเลี้ยงชีพหรือประกอบอาชีพ ได้แก่ คน ๖ ประเภท คือ

๑. คนมีปัญญาทึบ
๒. คนเกียจคร้าน

๓. คนมีภาระงานทางกายที่มีโทษ
๔. คนมีภาระงานทางวาจาที่มีโทษ
๕. คนมีภาระงานทางใจที่มีโทษ และ
๖. คนไม่สงเคราะห์ใครๆ

ดังปรากฏในพระพุทธานุญาตที่พระพุทธรังค์ทรงตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในเรื่องอาชีวิกภัยหรือภัยเนื่องด้วยการเลี้ยงชีพ ว่า “อริยสาวกพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราไม่กลัวอาชีวิกภัย เราจักกลัวอาชีวิกภัยไปทำไม เรามีพละ ๔ ประการ คือ (๑) ปัญญาพละ (๒) วิริยพละ (๓) อนวัชชพละ (๔) สังคหพละ คนมีปัญญาทรมพึงกลัวอาชีวิกภัย คนเกียจคร้านพึงกลัวอาชีวิกภัย คนมีภาระงานทางกายที่มีโทษพึงกลัวอาชีวิกภัย คนมีภาระงานทางวาจาที่มีโทษพึงกลัวอาชีวิกภัย คนมีภาระงานทางใจที่มีโทษพึงกลัวอาชีวิกภัย คนไม่สงเคราะห์ใครๆ พึงกลัวอาชีวิกภัย” (อัง.นว. (ไทย) ๒๓/๕/๔๔๑).

นอกจากนี้ยังพบคำสอนเรื่องอาชีพในพระไตรปิฎกอีกหลายคำเช่น อาชีวิวัตติ หรือความวิบัติแห่งอาชีพ (อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๓๖๕.) อาชีวิสัมปทา หรือ ความถึงพร้อมด้วยอาชีพ (อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๓๖๖.) อาชีวะบริสุทธิ์ หรือ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๒๐/๔๕๔)

๒.๕.๒ อาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา

ในคัมภีร์อรรถกถาที่กล่าวถึงวิถีชีวิตของบุคคลในสมัยพุทธกาลได้ละเอียดชัดเจนขึ้น ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนออาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาดังกล่าวเป็นหลักพระมหาทวิ ละลง (ผศ.ดร.) ได้ทำการศึกษาได้ทำการศึกษาเรื่องวิถีชีวิตของชุมชนสมัยพุทธกาล ได้กล่าวถึงอาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากในยุคหลัง เพราะเป็นคัมภีร์อธิบายธรรมบท ที่มีความสมบูรณ์พร้อมทั้งอรรถและสร้อยอย่างน้อย ๓ ประการคือ

๑) สาระทางธรรมที่สั้น เรียบง่าย ชัดเจน ลึกซึ้งสะท้อนหลักพุทธธรรมที่แท้ ช่วยให้จดจำได้ง่าย และสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้

๒) แม้ข้อธรรมสั้น เรียบง่าย แต่ทว่าลึกซึ้งถึงแก่นพุทธธรรม จัดรวมไว้เป็นหมวดหมู่อย่างเหมาะสม ทำให้ผู้สนใจสามารถเลือกอ่านได้ตามความสนใจ

๓) วิธีการสอนธรรมที่เด่นที่สุด คือ การใช้บทอุปมาอุปไมยอย่างคมคายชัดเจน ความโดดเด่นที่สำคัญประการหนึ่งของคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทคือเนื้อหาที่ปรากฏในเรื่องต่างๆ ในคัมภีร์ นับได้ว่าสามารถสะท้อนให้เห็นแง่มุมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของคนในสมัยพุทธกาลได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทพบว่ามนุษย์สมัยพุทธกาลมีอาชีพหลากหลายสามารถสรุปได้ ดังนี้

๒.๕.๒.๑ อาชีพบริการ

อาชีพบริการเป็นอาชีพรับใช้และให้บริการทั่วไป แบ่งออกได้ ดังนี้

๑) ช่างตัดผม หรือกัลบก (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๗๙-๑๘๐. ๒๕) ทำหน้าที่ตัดผม

๒) ช่างทำขนม หรือพ่อครัว (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๑) ทำหน้าที่ประกอบอาหาร หวาน คาว

๓) ยาม (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๙๘. ๒๗) คนเฝ้าประตู ขุ(ธ.อ. (ไทย) ๗/๓๕.)ทำหน้าที่บอกเวลา และเฝ้าประตูพระนคร

๒.๕.๒.๒ อาชีพช่างฝีมือ

อาชีพประเภทนี้เป็นอาชีพที่ต้องอาศัยความรู้ความชำนาญเป็นอย่างมาก สมัยพุทธกาลถือว่า อาชีพเหล่านี้เป็นศิลปะมีการถ่ายทอดกันภายในครอบครัว อาชีพดังกล่าวนี้ เช่น

๑) ช่างไม้้อ้อ หรือช่างสาน (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๒) มีหน้าที่สานกระบุง ตะกร้า และสิ่งสานอื่น ๆ ช่างไม้้อ้อนี้มีข้อแตกต่างจากช่างฝีมืออื่น ๆ อยู่บางประการคือ จะรวมกันอยู่เป็นหมู่บ้าน โดยเฉพาะเรียกว่า “นพุการคาม” กล่าวกันว่าหลักแหล่งของคนกลุ่มนี้ตามปกติจะอยู่ตามชายแดน จะไม่ยอมทิ้งหลักแหล่งของตนไปอยู่ที่อื่น อาจเป็นเพราะต้องการความสะดวกในการเลี้ยงชีพ

๒) ช่างหม้อ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๓) เป็นอาชีพที่มีชื่อเสียง แพร่หลายมากในสมัยพุทธกาล มีหน้าที่ในการสร้างเครื่องใช้ประเภทเครื่องปั้นดินเผา

๓) ช่างไม้ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๕๑) เป็นอาชีพที่ได้รับการยกย่องเป็นอย่างมาก มีหน้าที่หลายอย่าง เช่น

สร้างบ้าน สร้างรถ สร้างเครื่องมือในทางเกษตรกรรม

๔) ช่างโลหะ หรือช่างทอง (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๐๕) มีหน้าที่ตรวจดูโลหะ ตีราคาทอง ทำการเจียรระไนอัญมณีต่างๆ

๕) ช่างแก้ว (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๔๙) มีหน้าที่เจียรระไนแก้วให้สวยงาม

๖) ช่างทูก (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๒๒-๑๒๓) มีหน้าที่ในการทอผ้า

๗) ช่างดอกไม้ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๐๖) มีหน้าที่จัดดอกไม้ ร้อยดอกไม้

๘) ช่างศร (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๕๗) มีหน้าที่ประดิษฐ์ลูกศรและการดัดลูกศร

๙) ช่างถาก (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๕๗) มีหน้าที่ถาก เหลาไม้ให้มีรูปต่าง ๆ เพื่อการใช้สอย

อาชีพดังกล่าวนี้ เป็นศิลปะที่ต้องใช้ฝีมือในการผลิต

๒.๕.๒.๓ วิชาชีพ

วิชาชีพเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยการศึกษา การฝึกฝนเป็นการพิเศษ มีความรับผิดชอบสูงอาชีพดังกล่าวนี้ เช่น

๑) อายุรแพทย์ หรือ หมอยา (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕-๑๖) เป็นแพทย์ประเภทประกอบยาให้กับคนไข้

๒) ศัลยแพทย์ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๘๐) เป็นแพทย์ที่ทำหน้าที่ศัลยกรรม ในสมัยพุทธกาล อาชีพแพทย์น่าจะเป็นอาชีพที่ได้รับการยกย่องอย่างสูง จะเห็นได้จากตัวอย่างของ หมอชีวกโกมารภัจจ์ ซึ่งได้รับการยกย่องเป็นอย่างมากจากประชาชนในสมัยนั้น

๒.๕.๒.๔ อาชีพบันเทิงธุรกิจ

เป็นอาชีพที่ให้ความสุข ความเพลิดเพลิน สนุกสนานแก่ประชาชน จากการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท สามารถสรุปได้ ดังนี้

- ๑) นักเล่นกล (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๓๕-๓๖)
- ๒) นักเต้นรำ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๘๒)
- ๓) นักมวยปล้ำ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๘๖)
- ๔) หึงโสเภณี (ใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๔๗-๑๔๘)

อาชีพทั้ง ๔ ประเภทดังกล่าวนี้ ๓ ประเภทแรกจะแสดงศิลปะของตนในงานมหรสพหรือตามสถานที่ต่าง ๆ ส่วนประเภทที่ ๔ มีข้อควรสังเกตว่า หึงโสเภณีในสมัยพุทธกาลในความรู้สึกของคนทั่วไป ไม่เป็นอาชีพที่น่าดูถูก แต่ตรงกันข้ามกลับเป็นอาชีพที่ได้รับการยกย่องพิจารณาได้จากกรณีนางอัมพปาลีเมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุณีก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีความงาม หรือนางสิริมาเป็นต้น อีกทั้งโสเภณีในสมัยนั้นต้องเป็นหญิงที่มีคุณสมบัติหลายอย่าง เช่น ฉลาด งดงาม มั่งคั่ง เป็นที่รู้จักกันของคนทั่ว ๆ ไป เป็นต้น

๒.๕.๒.๕ อาชีพรับราชการ

อาชีพประเภทนี้ บางตำแหน่งอาจทราบได้ทันทีว่าเป็นอาชีพราชการ แต่บางตำแหน่งจำเป็นต้องพิจารณาจากลักษณะอื่น ๆ ประกอบ อาชีพราชการแบ่งออก ดังนี้

๑. ฝ่ายทหาร เป็นพวกมีหน้าที่รบ ปกป้องประเทศ แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน เรียกว่า จาตุรงคินีเสนา (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๘๔.) คือ

- ๑) พลช้าง
- ๒) พลม้า
- ๓) พลรถ
- ๔) พลราบ

และอาจมีแบ่งย่อยลงไปอีกเป็นกองถือธง กองจัดกระบวนทัพ กองพลาธิการ กองเสนาธิการ กองตะลุมบอน กองทหารหาญ กองทหารโลหะ กองเกราะหนัง กองทหารทาส นอกจากนี้แล้ว ฝ่ายทหารยังหมายถึงบุคคลดังต่อไปนี้ด้วย คือ

หัตถาจารย์ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๘๔) เป็นผู้มีหน้าที่ฝึกช้าง ซึ่งส่วนมากก็เพื่อประโยชน์ของสงคราม

อัสสาจารย์ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๔๒) ทำหน้าที่ฝึกม้าเพื่อใช้ในการเทียมรถ หรือเพื่อการสงคราม

สารถิ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๐๒.) ทำหน้าที่ขับรถศึก หรือบางทีก็หมายถึงผู้ขับรถทั่ว ๆ ไป

นายขมังธนู (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๔.๔๗) เป็นนักรบพวกหนึ่ง ใช้ธนูเป็นอาวุธในการรบ เป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่องนับถือมากในสมัยพุทธกาล อาจเป็นเพราะว่าบรรดาอาวุธที่ใช้ในการสู้รบในสมัยนั้นธนูหรือศรเป็นอาวุธอย่างเดียวที่ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพในระยะไกล จึงมีใช้กันอย่าง

กว้างขวาง ฉะนั้นผู้ที่เชี่ยวชาญการยิงธนูจึงได้รับการยกย่อง เป็นที่ปรารถนาของผู้ปกครองประเทศ ทั้งหลายพระราชามีนายขมังธนูมาก ย่อมเป็นที่เกรงขามของอริราชศัตรู

๒. ฝ่ายพลเรือน ประเภทนี้ทำหน้าที่ช่วยพระราชในการบริหารราชการแผ่นดิน เรียกกันโดยปกติว่า อำมาตย์ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๕๓) อำมาตย์ในสมัยนั้นแบ่งออกโดยหน้าที่เป็น ๓ ฝ่าย คือ

- ๑) อำมาตย์ฝ่ายตุลาการ ทำหน้าที่ตัดสินอรรถคดีต่าง ๆ
- ๒) อำมาตย์ฝ่ายการคลัง ทำหน้าที่ทางด้านการคลัง การเศรษฐกิจ
- ๓) อำมาตย์ฝ่ายกิจการทั่วไป ทำหน้าที่ธุรการ และดูแลกิจการทั่วไป

นอกเหนือจากงานของอำมาตย์ ๒ พวกแรกอำมาตย์ทั้ง ๓ พวกนี้ มีอิทธิพลมาก มีอำนาจในหน้าที่ของตนเสมือนเป็นองค์พระราช

๒.๕.๒.๖ อาชีพค้าขาย

อาชีพสำคัญอีกอย่างหนึ่งของชาวอินเดียในสมัยพุทธกาล คือ การค้าขาย ในคัมภีร์อรรถกถา ธรรมบทพระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องการค้าไว้หลายที่ เช่น ครั้งหนึ่งสมณะบางพวกคิดคำนึงกันว่าในชาติหน้าตนจะเกิดเป็นอย่างไรๆ พระพุทธเจ้าทรงดำหนิความคิดเหล่านั้นและทรงเปรียบว่า เหมือนพ่อค้าเมื่อออกไปค้าขายก็คิดแต่ว่าเราจะได้ประโยชน์เท่านี้จากที่นั่นที่นี้ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๔๓) หรืออีกตัวอย่างหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกพาดิษย์เกษตรเปรียบกับกิจการงานฝ่ายบรรพชา โดยทรงเปรียบเทียบการเกษตรกรรมหรือพาดิษย์กรรมที่มีกิจการน้อย มีการริเริ่มน้อย มีปัญหาน้อย เมื่อถึงคราววิบัติก็ย่อมมีผลน้อย แต่ถ้าเกษตรกรรมหรือพาดิษย์กรรมนั้นมีกิจการมาก เมื่อถึงคราวสมบูรณ์ก็มีผลมาก เช่นเดียวกับกิจการฝ่ายบรรพชา พาดิษย์กรรมถือว่าเป็นอาชีพชั้นสูงเช่นเดียวกับเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์(ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๖๗) สำหรับอาชีพค้าขายนั้นถึงแม้ว่าจะเป็นอาชีพที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของชุมชน แต่สำหรับพุทธศาสนิกชนในสมัยนั้นพระพุทธเจ้าทรงห้ามกระทำการค้าขายที่ไม่สมควร ๕ ประการ คือ

- ๑) ค้าอาวุธ
- ๒) ค้าสัตว์เป็น
- ๓) ค้าเนื้อสัตว์
- ๔) ค้าน้ำเมา
- ๕) ค้ายาพิษ

เส้นทางการค้าขายในสมัยพุทธกาลแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) การค้าขายทางน้ำ แม่น้ำต่าง ๆ โดยเฉพาะแม่น้ำคงคาถือว่าเป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นเสมือนเส้นโลหิตเลี้ยงชีวิตของชาวอินเดียซึ่งตั้งหลักแหล่งบนสองฝั่งของแม่น้ำสายดังกล่าว โดยอาศัยแม่น้ำสายนั้นช่วยเหลือในด้านเกษตรกรรมและด้านคมนาคม เมื่อมีชุมชนใหม่มากขึ้นจึงเกิดความจำเป็นทำให้ต้องมีการติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกัน และนั่นเองคือที่มาของการค้าขาย โดยอาศัยลำน้ำและชุมชนบนสองฝั่งแม่น้ำเป็นตลาดซื้อขายสินค้าแม่น้ำสายอื่น ๆ เช่น แม่น้ำยมุนาก็อยู่ในลักษณะเดียวกันนี้

๒) การค้าขายทางทะเล (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๕๕) คนสมัยนั้นเมื่อไปค้าขายทางทะเล จะจับนกชนิดหนึ่งชื่อ “นกคูฝั่ง” ติดเรือไปด้วย จุดประสงค์สำคัญก็คือในกรณีที่เรือสินค้าแล่นออกไปกลางทะเลก็มองไม่เห็นฝั่ง จะมีการปล่อยนกนั้นไป ถ้านกบินไปเห็นฝั่งก็จะบินไปเลย ไม่ย้อนกลับมาหาอีก แต่ถ้าหากนกนั้นบินกลับมา ก็เป็นที่แน่นอนว่านกนั้นมองไม่เห็นฝั่ง โดยวิธีนี้พวกพ่อค้าก็ทราบได้ว่าตนอยู่ใกล้ฝั่งเพียงใด นอกจากนี้ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทบางแห่งยังมีข้อความแสดงให้เห็นว่ามีการค้าขายทางทะเลอยู่ในสมัยนั้น คือมีการกล่าวถึงอันตรายของพ่อค้าในมหาสมุทร และกล่าวถึงเรือเดินสมุทรที่ผูกหวนย ชันชะเนาะแล่นไปในน้ำตลอด ๖ เดือน ถึงฤดูหนาวเช่นขึ้นบกเครื่องผูกเหล่านั้นตากแดด ตากลม ถูกฝนชะ ย่อมชำรุดเสียหายได้โดยไม่ยาก (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒๘) จากการสันนิษฐานโดยอาศัยข้อความดังกล่าวข้างต้น จึงกล่าวได้ว่าทางน้ำตลอดถึงทางทะเลเป็นเส้นทางค้าขายที่สำคัญในสมัยพุทธกาล

๓) การค้าขายทางบก เส้นทางการค้าขายที่นิยมกันมากในสมัยนั้นอีกเส้นทางหนึ่งน่าจะเป็นทางบก และถือว่าเป็นเส้นทางที่สะดวกกว่าทางน้ำ โอกาสเสี่ยงก็น้อยกว่า การค้าขายทางบกส่วนมากใช้เกวียนเป็นพาหนะ มีพ่อค้าเกวียน (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๖๔) ครั้งหนึ่ง ๆ ก็ไปกันเป็นกองคาราวานจำนวนที่กล่าวถึงบ่อย ๆ คือ ๕๐๐ แต่อาจจะมากกว่านั้น เช่น ตัวอย่างที่ว่าเกวียนหนึ่งพันเล่มเดินทางจากชนบทหนึ่ง ไปยังชนบทอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งต้องเดินผ่านดินแดนทุรกันดาร (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๔๓) หรือจากตัวอย่างที่ว่ากองเกวียนอยู่ ณ ที่ใดเกินกว่า ๔ เดือนก็ถือว่ากองเกวียนนั้นเป็นหมู่บ้านได้

๒.๕.๒.๗ การเลี้ยงสัตว์และเกษตรกรรม

อาชีพการเลี้ยงสัตว์และอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดอาชีพเลี้ยงสัตว์กล่าวได้ว่าเป็นอาชีพที่เก่าแก่ เพราะเป็นอาชีพที่ควบคู่กันไปในขณะที่มนุษย์ยังไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง เป็นพวกเร่ร่อน และเมื่อมนุษย์พากันตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นที่ อาชีพที่เริ่มตามมาก็คืออาชีพเกษตรกรรม โดยอาศัยแรงงานจากสัตว์ที่ตนเลี้ยงนั่นเอง ในประวัติศาสตร์ของชาวอินโด-อารยันกล่าวไว้ว่า ชาวอินโด-อารยันเป็นพวกที่เร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการเลี้ยงปศุสัตว์ ในบรรดาปศุสัตว์นั้น แม่วัวเป็นสมบัติหรือทรัพย์สินที่มีค่าที่สุด เพราะได้อาศัยทั้งแรงงานและผลผลิตจากแม่วัวนั้น คงเป็นด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้แม่วัวเป็นสัตว์ที่ได้รับการยกย่องบูชา มีการทำการบิโรคเหนือวัว ยกเว้นในบางโอกาสซึ่งถือเป็นเทศกาลพิเศษ คุณค่าในทางเศรษฐกิจของวัวทำให้ควรค่าแก่การเคารพสูงชัน ลักษณะอันนี้ได้มีแก่ชาวอารยันตลอดมาตั้งแต่โบราณกาล จนถึงสมัยพุทธกาล และต่อมาจนถึงสมัยฮินดูปัจจุบัน และเหตุดังกล่าวนี้ที่น่าจะเป็นต้นเค้าของชาวฮินดูที่นับถือวัวว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์แต่เรื่องที่จะพิจารณาในที่นี้คือเรื่องเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยงในสมัยนั้น เป็นที่แน่นอนว่าสัตว์ที่ได้รับการยกย่องเลี้ยงดูกันโดยทั่ว ๆ ไปนั้น คือ วัว (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๒) เพราะในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทมีหลักฐานที่เกี่ยวกับคนเลี้ยงวัวมากมายหลายแห่ง และในทำนองเดียวกัน วัวก็จะต้องเป็นสัตว์ที่ช่วยเศรษฐกิจที่สำคัญเพราะในคัมภีร์ได้กล่าวถึงผลผลิตต่าง ๆ ที่เกิดจากวัว เช่น “ปัญญาโครส” มี นมสด นมส้ม นมเปรี้ยว เนยใส เนยข้น (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๑๒) และจำพวกแรงงานที่เกิดจากวัว นอกจากวัวสัตว์อีกอย่างหนึ่งที่ได้รับการเลี้ยงดูกันมากคือ ม้า (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๖๘) เพราะม้านอกจากจะใช้เพื่อการขับขี่และการรบแล้วยังใช้สำหรับเทียมรถด้วยนอกจากนี้สัตว์ที่ชาวฮินดูนำมาเลี้ยงและใช้ประโยชน์ก็คือ ช้าง ซึ่งในทัศนะของชาวฮินดูถือว่าเป็นสัตว์ฉลาด และเรียกสัตว์นี้ว่า “มฤคหัตดิน” ซึ่งแปลว่า

“สัตว์ที่มีมือซึ่งหมายถึงวง เดิมทีเดียวข้างถูกนำมาใช้ในเรื่องของแรงงาน ต่อมาจึงมีการนำมาใช้ใน เรื่องของการสงครามการใช้ช้างในการสงครามที่ปรากฏชัดก็คือสมัยพุทธกาล ดังกรณีของพระเจ้าพิม พิสาร (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๔๔) ราชานแห่งแคว้นมคธ เป็นเจ้าของกองทัพช้างอันสำคัญยิ่ง เป็นกองทัพที่มี ประสิทธิภาพมาก ช้างเหล่านั้นได้รับการฝึกด้วยความเอาใจใส่เพื่อผลประโยชน์ของราชการสงคราม โดยเฉพาะ นอกจากนี้ ยังมีตัวอย่างจากข้อความในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทอีกมากที่แสดงให้เห็นถึง การใช้ช้างในการสงคราม เช่นในเรื่องอัตตโนวัตถุ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๒๖-๒๒๗) เป็นต้น

นอกจากสัตว์ใหญ่ ๆ ประเภทใช้แรงงาน ใช้ในกองทัพและผลิตผลดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีสัตว์ เลี้ยงอื่นๆ เช่น แพะ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๑) หมู (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๐๐) สุนัข (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๒๑) ไก่ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๔๖) ที่ชาวอินเดียสมัยพุทธกาลได้อาศัยเลี้ยงชีพอาศัยไว้เป็นเพื่อน และอาศัย แรงงานนอกจากสัตว์ประเภทสัตว์ดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีสัตว์อีกประเภทหนึ่งที่น่าจะพูดถึงคือสัตว์ป่า ที่ จำต้องกล่าวถึงเพราะมีสัตว์ป่าหลายชนิดที่มีบทบาทเกี่ยวกับชีวิตของชาวอินเดียในสมัยนั้น และใน สมัยต่อ ๆ มา อย่างน้อยก็ในเรื่องความยกย่องนับถือ สัตว์ป่าพวกแรกที่ชาวอินเดียรู้จัก คือ สิงโต (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๙) เสือ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๕๙) และช้าง (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๓๑) ตามลำดับ บรรดาสัตว์ป่าเหล่านี้ ช้างเท่านั้นที่ถูกนำมาฝึกเพื่อใช้ประโยชน์ดังกล่าวแล้ว สำหรับสิงโตนับว่าเป็น สัตว์ที่ได้รับการยกย่องมากในแคว้นคัคคัสรี อำนาจ มีพลังกำลัง และความกล้า ส่วนเสือแม้จะไม่ได้รับ การยกย่องเทียบสิงโต แต่ก็มีเปรียบเทียบบ่อยหลายแห่ง ซึ่งส่วนมากก็นำมาเปรียบในแง่ของความมี อำนาจ ลักษณะอันนี้แสดงให้เห็นถึงทัศนคติความเชื่อถือของคนในสมัยนั้นได้อย่างดีอาชีวะที่ติดตามมา กับอาชีพเลี้ยงสัตว์ก็คืออาชีพเกษตรกรรมอันได้แก่การทำนา ทำไร่

อาชีพเกษตรกรรมถือว่าเป็นอาชีพชั้นสูงเช่นเดียวกับอาชีพเลี้ยงสัตว์และการค้าขาย ในคัมภีร์ อรรถกถาธรรมบทมีหลายข้อที่แสดงถึงการเกษตรกรรม เช่น การทำนา (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๘๓) เป็น ต้น ในแง่ของ ความกว้างขวางและความสำคัญของอาชีพเกษตรกรรม พิจารณาเห็นได้จากข้อความ หลายแห่งในคัมภีร์เช่น จากคำอธิบายของพระมหานามะซึ่งเป็นพระญาติผู้ใหญ่ในวงศ์ศากยะ ที่ อธิบายต่อพระอนุรุทธะซึ่งท่านได้อธิบายถึงหน้าที่ของชาวนา (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๓๓) ดังนั้นคำอธิบาย ของมหานามะจึงสันนิษฐานได้ว่า อาชีพสำคัญของวงศ์ศากยะก็คือการเกษตรกรรม นอกจากนี้ชื่อ บุคคลสำคัญต่างๆ ในวงศ์ศากยะก็ล้วนแต่แสดงถึงความเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมทั้งสิ้น เช่น สุทโธทนะ สุกโกทนะ อมิโตทนะ ไรโตทนะ ฆนิโตทนะ จากหลักฐานดังกล่าวนี้ ชี้ให้เห็นว่าอาชีพเกษตรกรรมมี ความสำคัญต่อชาวอินเดียสมัยนั้นและยังปรากฏมีพืช ผลไม้ต่างๆ อันเป็นผลของการเกษตรกรรม เช่น อ้อย มะพลับฟักทอง ถั่วลิสง มัน (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๗๓) เป็นต้น มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า การเกษตรกรรมในสมัยนั้น ได้มีระบบการชลประทาน คือการต่อน้ำมาช่วยในการเกษตรด้วย อย่างใน เรื่องการทะเลาะกันเพราะน้ำของพระญาติของพระศาสดาเป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๘๓-๑๘๔)

นอกจากอาชีพดังกล่าวมาแล้ว อาชีพที่มีความเกี่ยวข้องกับสภาพการตั้งถิ่นฐานที่คนสมัยนั้น นิยมก็คือการประมง (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๓๙) และอาชีพนายพราน เช่น พรานนกพรานเนื้อ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๔๕) เป็นต้น ส่วนการใช้ชีวิตประจำวันโดยทั่วไป ของชาวอินเดียสมัยนั้น จะพิจารณาได้ จากเรื่องที่มีความผูกพันกับชีวิตประจำวันในด้านต่างๆ เช่น การบันเทิงหรือการสนทนาการ คือ การ หาความสนุกสนานในชีวิตประจำวันทั่วไป ที่สำคัญและที่นิยมกันมากก็คือ การเล่นดนตรี เครื่อง

ดนตรีที่นิยมกันมากในสมัยนั้น คือ พิณ นอกจากนี้ก็มีการแสวงหาความสุขจากการดูการละเล่นต่างๆ ซึ่งตามปกติจะมีทุกฤดูกาล เรียกว่า “งานนักขัตฤกษ์”

นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังให้ทุกอาชีพทุกคนชั้นยี่ดมั่นอยู่ในสัมมาอาชีวะอันเป็นองค์มรรคในการพัฒนาในด้านพฤติกรรมทางด้านกายและวาจา (ศีล) ซึ่งช่วยเสริมสร้างในการพัฒนาคุณภาพจิตและปัญญา ทำให้การพัฒนาครบกระบวนการพัฒนาไตรสิกขาเพื่อควมมีชีวิตที่ดีงามประณีตยิ่งขึ้น ถึงแม้การหาเลี้ยงชีพจะเป็นพื้นฐานการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกคน แต่การแสวงหาปัจจัยในการดำเนินชีวิตจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานทางจริยธรรม คือการดำรงชีวิตโดยสัมมาอาชีวะ แต่สัมมาอาชีวะในมุมมองของบุคคลทั่วไปในสังคมมีความเข้าใจว่า สัมมาอาชีวะคือการแสวงหาเลี้ยงชีวิตที่มีผิดกฎหมายของบ้านเมืองเท่านั้น โดยไม่คำนึงถึงว่าจะผิดศีลธรรมหรือไม่

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้สรุปหลักการทั่วไปเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะไว้ว่า ๑) การแสวงหาปัจจัยสี่ของคน มีเป้าหมายมุ่งให้ทุกคนมีปัจจัยสี่พอเพียงที่จะเป็นอยู่ เป็นการถือเอาคนเป็นหลักไม่ใช่ตั้งเป้าหมายไว้ที่ความมั่งคั่งพร้อมบริบูรณ์ซึ่งถือเอาวัตถุเป็นหลัก ๒) ความมีปัจจัยสี่ที่พอเพียงกับความต้องการของชีวิต หรือแม้จะมีวัตถุที่พร้อมบริบูรณ์ก็ไม่ใช่มุ่งหมายในตัวของมันเองเพราะเป็นเพียงขั้นศีล เป็นเพียงวิธีการขั้นตอนหนึ่งสำหรับช่วยให้ก้าวต่อไปสู่จุดหมายที่สูงกว่าเท่านั้น ๓) สัมมาอาชีวะไม่ใช่หมายถึงเพียงการใช้แรงงานให้ได้มาซึ่งปัจจัยสี่โดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึงการทำหน้าที่อย่างถูกต้องที่ทำให้เป็นผู้สมควรได้รับปัจจัยมาเลี้ยงชีวิต (พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๓๒ : ๗๙๖)

๒.๖ สภาพเศรษฐกิจก่อนพุทธกาล

พวกอินโดอารยัน หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อริยกะ สืบเชื้อสายมาจากพวกอารยันหรืออินโดยุโรปียน สันนิฐานว่าเดิมมีภูมิลำเนาอยู่ทางภาคกลางของทวีปเอเชีย บริเวณรอบๆทะเลสาบแคสเปียน ภายหลังได้เคลื่อนย้ายจากบริเวณดังกล่าว กระจัดกระจายไปตามส่วนต่างๆของโลก พวกหนึ่งไปทางทิศตะวันตกและกระจัดกระจายไปเป็นพลเมืองของประเทศต่างๆในทวีปยุโรป พวกที่สองไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เข้าไปในอัฟกานิสถาน และหลังจากได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ระยะหนึ่ง พวกนี้ก็ขยับขยายไปทางทิศตะวันตกเข้าไปยังเปอร์เซีย พวกนี้เรียกว่า พวกเปอร์เซีย หรืออิเรเนียน พวกที่สาม ไปทางทิศตะวันออก ผ่านช่องเขาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเข้าไปในอินเดีย เรียกว่าชาวอินโดอารยัน ซึ่งเข้ามาบูรณอินเดียประมาณ ๑,๕๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล

ชาวอินโดอารยัน เป็นพวกกึ่งเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ดำรงชีวิตอยู่กับการเลี้ยงปศุสัตว์ แม้วัวเป็นสมบัติหรือทรัพย์สินที่มีค่ามาก และอาจเป็นด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้แม้วัวเป็นสัตว์ที่เคารพบูชา มีการห้ามบริโภคเนื้อวัว ยกเว้นในบางโอกาส ซึ่งถือเป็นเทศกาลพิเศษ คุณค่าในทางเศรษฐกิจของวัวทำให้ค่าควรเคารพบูชาสูงขึ้น และน่าจะเป็นต้นเค้าของทศนะของคนอินเดีย ที่ถือว่าวัวเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์

พวกอินโดอารยันใช้ม้าสำหรับขับขี่ และในการรบพุ่งใช้ม้าเทียมรถรบ เมื่อเข้เข้ามาในอินเดีย สัตว์ป่าพวกแรกที่พวกอินโดอารยันรู้จักคือ สิงโต, เสือ และช้าง ช้างเป็นสัตว์ประหลาดในสายตาของพวกอินโดอารยัน และเรียกช้างว่า มฤคหัสติน ซึ่งแปลว่าสัตว์ป่าที่มีมือ อันหมายถึงงวงช้าง งู เป็นสัตว์ชั่วร้าย แต่แฝงไว้ด้วยพลังและอำนาจ ความหายนี้อาจมาจากการที่พวกอินโดอารยันได้เกิดการขัดแย้งกับชนเผ่านาคา ที่เก่งกล้าสามารถ พวกนี้เป็นพวกที่นับถืองู

เมื่อตั้งรกรากในอินเดียแล้ว พวกอินโดอารยัน ก็เริ่มประกอบอาชีพต่างๆกันออกไป มีการเปลี่ยนแปลงจากเลี้ยงสัตว์มาเป็นเกษตรกรรม ทั้งนี้เมื่อพวกอินโดอารยัน รู้จักการใช้เหล็กแล้ว เครื่องมือเครื่องใช้ก็ดีกว่าเก่า การหักร้างถางพงก็สะดวกง่ายดายขึ้น เกื้อกูลต่อการอยู่เป็นที่เป็นที่ทาง และทำมาหากินด้วยการทำไร่ไถนา ในขั้นต้นถือว่าที่ดินนั้นเป็นสมบัติร่วมของในหมู่ แต่เมื่อสภาพหมู่เริ่มหมดไปมีการแบ่งที่ดินให้แก่ครอบครัว กลายเป็นสมบัติส่วนตัวเกิดปัญหาตามมา อาทิเช่น วิธีในการครอบครอง การวิวาทกันในสิทธิดังกล่าว ตลอดจนการรับช่วงมรดกที่ดิน เป็นต้น เมื่อสังคมกลายเป็นเกษตรกรรมแล้ว อาชีพอื่นๆก็ตามมา ที่ขึ้นหน้าขึ้นตาเป็นพิเศษคือ อาชีพช่างประกอบรถม้า (Chariot) และช่างทำคันไถ ไม่นับอาชีพช่างไม้ขึ้นหน้าขึ้นตา อาชีพอื่นๆ ก็มี เช่นช่างโลหะ ช่างทองแดง ช่างสัมฤทธิ์ ช่างเหล็ก ช่างปั้นหม้อ ช่างเครื่องหนัง ฯลฯ

เกษตรกรรมให้เกิดการค้า เมื่อมีการหักร้างถางพงในดินแดนทางตะวันออกแห่งเขตลุ่มแม่น้ำคงคาแล้ว ก็ได้อาศัยแม่น้ำคงคาเป็นเส้นทางคมนาคมเพื่อการค้า มีชุมชนใหม่ๆเกิดขึ้นบนฝั่งแม่น้ำกลายเป็นตลาดการค้า พวกเจ้าของที่ดินที่มีเงินก็มักจะจ้างคนอื่นทำงานในที่ดินของตนแล้วตัวเองหันมาจับอาชีพพ่อค้า เพราะมีเวลาว่างและมีเงินทุน จึงเกิดชุมชนค้าขายขึ้น การค้าในขั้นต้นเป็นเรื่องเฉพาะท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนสินค้า(Barter) ปฏิบัติกันทั่วไป ยกเว้นในกรณีที่เป็นการค้ารายใหญ่ๆใช้แม่วัว เป็นหน่วยในการบอกราคา ภาพเศรษฐกิจในช่วงก่อนพุทธกาลเมื่อพิจารณาจากหลักฐานแล้ว เห็นได้ว่าเป็นการแลกเปลี่ยนด้วยสิ่งของมากกว่าเงินทอง (ธิตินา พัทธกษัโพรวัน,๒๕๑๘)

๒.๗ สภาพเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล

สภาพเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล เป็นการผสมผสานระหว่างการค้าเลี้ยงสัตว์ และกสิกรรม เป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากพระนามของชนชั้นปกครอง โดยเฉพาะชื่อพระวงศ์ของพระพุทธเจ้า ล้วนมีพระนามที่ลงท้ายด้วยคำว่า โอนนะ ซึ่งแปลว่า “ข้าวสุก” ในยุคนี้แคว้นที่เป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ คือ แคว้นมคธ แผลไปไกลถึงขนาดที่แคว้นต่าง ๆ ต้องเข้ามาสวามิภักดิ์ ในด้านเศรษฐกิจ มั่นคงที่สุด มีมหาเศรษฐีมากมาย เช่น โชติยเศรษฐี ชฎิลเศรษฐี เมณฑกเศรษฐี ปุณณกเศรษฐี เป็นต้น (แสวง อุดมศรี, ม.ป.พ : ๒๑) ในยุคนี้ เศรษฐกิจแบบกึ่งเลี้ยงสัตว์และกึ่งเพาะปลูกได้เข้ามามีบทบาทต่อสังคม ขาวนา อ่อนวอนให้มีการเลี้ยงสัตว์มากขึ้น และโดยความเป็นจริง สัตว์เลี้ยงก็เป็นเงินตราชนิดหนึ่งที่ สามารถใช้แลกเปลี่ยนเครื่องยังชีพอื่น ๆ ทางด้านหัตถกรรม เช่น การทอผ้า ก็มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะที่ลือชื่อมากที่สุดก็คือ ผ้าที่ทอจากแคว้นกาสี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีระบุถึง ทำให้ทราบถึงเกียรติ ศัพพ์ที่ได้เป็นอย่างดี นอกจากอาชีพดังกล่าวแล้ว ยังมีอาชีพค้าขาย ในคัมภีร์ทางศาสนา มีบันทึกเรื่องราวของ พ่อค้า ที่เดินทางด้วยคาราวานเกวียนไปทำการค้าขายยังต่างรัฐ มีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ใน คัมภีร์ยังระบุถึงช่างหลายประเภท เช่น ช่างปั้นดินเผา ช่างทำดอกไม้ ช่างตัดผม ช่างเย็บปักถักร้อย เป็นต้น ในโสณทัณฑสูตรมีข้อความที่บ่งถึงความอุดมสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจตอนหนึ่งว่า “พราหมณ์โสณทัณฑะ ปกครองกรุงจำปา ซึ่งมีประชากร และ

สัตว์เลี้ยงมากมาย พิษัญญาหาร และ น้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์” (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๐/๑๑๑) ภาพเศรษฐกิจในช่วงพุทธกาลเมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางคัมภีร์ จึงค่อนข้างดี

นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังคงให้ยึดหลักในการแสวงหาความสุขนั้น ขึ้นอยู่กับความต้องการของแต่ละบุคคล แต่ในพระพุทธศาสนาเมื่อพูดถึงประเด็นทางเศรษฐกิจมีหลักในการใช้สอย โดยเฉพาะ พระภิกษุสามเณรพระพุทธเจ้าทรงสอนให้รู้จักใช้เท่าที่จำเป็นเพื่อการดำรงอยู่ได้เท่านั้น การใช้สอยนั้นใช้คำว่าบริโภคซึ่งมาจากคำว่า “บริโภค” ในภาษาบาลีหมายถึงการบริโภคใช้สอยปัจจัย ส่วนคำว่า “ปัจจัย” ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสภาให้ความหมายไว้ว่า เครื่องอาศัยเลี้ยงชีพของบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ๔ อย่างคือจิวร(ผ้านุ่งห่ม) บิณฑบาต (อาหาร) เสนาสนะ(ที่อยู่อาศัย)แลคิลานเภสัช(ยา) รวมเรียกว่าจตุปัจจัยคือปัจจัย ๔ โดยปริยาย หมายถึงเงินตราก็ได้ มักใช้แต่ภิกษุสามเณร (ราชบัณฑิตยสภา๒๕๔๖: ๖๘๖) การบริโภค หมายถึงกิน (ใช้เฉพาะอาการที่ทำให้ล่วงล้ำคองลงไปสู่กระเพาะ) เช่นบริโภคอาหาร เสพเช่นบริโภคกาม ใช้สิ้นเปลือง ใช้สอยเช่นบริโภคสมบัติ คู่กับอุปโภค (เล่มเดียวกัน: ๖๐๘.)

ปัจจัยที่พระพุทธองค์ ทรงอนุญาตไว้ที่เรียกว่าอนุศาสน์คือคำสอนในสิ่งที่บรรพชิตควรกระทำ เรียกว่า เป็นเครื่องอยู่หรือเป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิตเรียกนิสสัยดังพระ ดำรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้ให้ อุปสมบท บอกลิสสัย ๔ ว่าดังนี้

๑. บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข่าวนหาได้ด้วยกำลังปลีแข้ง เธอพึงทำอุตสาหะในสิ่งนั้น ตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ ภัตถวายสงฆ์ ภัตเฉพาะสงฆ์ การนิมนต์ ภัตถวายตามสลาภภัตถวายใน ปิภุ ภัตถวายในวันอุโบสถ ภัตถวายในวันปาฏิภ

๒. บรรพชาอาศัยบังสกุลจิวร เธอพึงทำอุตสาหะในสิ่งนั้นตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ ผ้า เปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจือกัน. (เช่นผ้าด้ายแกมไหม)

๓. บรรพชา อาศัยโคนไม้เป็นเสนาสนะ เธอพึงทำอุตสาหะในสิ่งนั้นตลอดชีวิต อติเรกลาภคือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น ถ้ำ

๔. บรรพชาอาศัยมูตรเน่าเป็นยา เธอพึงทำอุตสาหะในสิ่งนั้นตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ เนย ใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย (วินย./๔/๘๗/๑๐๖)

สรุปได้ว่าปัจจัยเพื่อ การบริโภคสำหรับบรรพชิตโดยย่อคือเที่ยวบิณฑบาต นุ่งห่มผ้า บังสกุล อยู่โคนไม้ ฉันทยาตองด้วยน้ำมูตรเน่า การบริโภคปัจจัยทั้งสี่อย่างนั้น

๒.๗.๑ การแสวงหาปัจจัยของภิกษุในพระพุทธศาสนา

การได้มาซึ่งปัจจัยของภิกษุนั้นท่านแสดงไว้สองอย่างคือได้มาด้วยความบริสุทธิ์ เป็นปัจจัยอันบริสุทธิ์และปัจจัยที่ได้มาอย่างไม่บริสุทธิ์พระพุทธโฆษาจารย์ แสดงไว้ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคว่า "ปัจจัยทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากสงฆ์หรือคณะของภิกษุผู้ไม่กำหนดถือธุดงค์ และเกิดขึ้นจากสำนักของ พวกคฤหัสถ์ผู้เลื่อมใสด้วยคุณของภิกษุนั้นมีการแสดง ธรรมเป็นต้น ชื่อว่าปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นอันบริสุทธิ์, ส่วนปัจจัยที่เกิดจากสมณวัตร มีเที่ยวไปบิณฑบาตเป็นต้น ชื่อว่าปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นอันบริสุทธิ์ยิ่งที่เดียว ปัจจัยที่เกิดขึ้นจากสมณวัตร มีเที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น ของภิกษุผู้กำหนดถือธุดงค์ และเกิดขึ้นจากสำนักของพวกคฤหัสถ์ผู้เลื่อมใสในธุดงค์คุณของภิกษุนั้น โดยอนุโลม

ข้อกำหนดชัดเจนว่า ชื่อว่าปัจจัยมีความเกิดขึ้นอันบริสุทธิ์(คณะกรรมการแผนกตำรา มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘, :๘๓)

ปัจจัยเครื่องอาศัยของ บรรพชิตจึงต้องได้มาด้วยความบริสุทธิ์ จึงจะเป็นไปตามแนวทางที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ แต่การได้มาด้วยความบริสุทธิ์ถูกต้องนั้น มิใช่การกระทำได้ง่าย เมื่อได้มาแล้วยังมีหลักในการบริโศกอีก

หลักปรัชญาในการบริโศกปัจจัยแบ่งได้ ๒ ประการคือ การบริโศกปัจจัยของภิกษุสามเณร และการบริโศกปัจจัยของคฤหัสถ์ ในการบริโศกทั้งสองประการนั้นพอจำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๗.๑.๑ ปรัชญาการบริโศกของบรรพชิต

การบริโศกปัจจัยของภิกษุนั้นท่านให้พิจารณา ถ้าไม่พิจารณาก็เป็นเหมือนการ บริโศกหนึ่ง ดังที่ท่านแสดงไว้ในอรรถกถารูปยสิกขาบทท่านกล่าวว่า "การบริโศกปัจจัยที่มีได้ พิจารณา ของภิกษุผู้มีศีลชื่อว่า บริโศกหนึ่ง"

ส่วนฎีการูปยสิกขาบทท่านอธิบายไว้ว่า "เหมือนอย่างว่า ลูกหนึ่ง ย่อมไม่ได้ เพื่อจะไป ประเทศที่ปรารถนา ตามความชอบใจของตนได้ฉันใด,ภิกษุผู้ประกอบด้วยการบริโศกหนึ่งย่อมไม่ได้ เพื่อ ออกไปจากโลกฉันนั้น (มงคลัตถที่ปนิแปล,หน้า ๘๘)

เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้เห็นอาทินพตามที่กล่าวแล้ว ควรพิจารณาปัจจัยทั้งหลายโดยแท้. แต่ เมื่อจะพิจารณา พึงพิจารณาใน ๓ กาล ในกาลทั้ง ๓ นั้น ในกาลได้พึงพิจารณาแม้คราวเดียว ด้วยธาตุปัจจเวกขณะ เป็นต้นว่า "จิวรนี้สักว่าเป็นธาตุ เป็นไปตามปัจจัย" ดังนี้ก็ได้ ด้วยปฏิกุศล ปัจจเวกขณะ เป็นต้นว่า "ก็จิวรเหล่านี้ทั้งหมด เป็นของไม่น่าเกลียด" ดังนี้ก็ได้. แท้จริง การ บริโศกปัจจัยที่พิจารณาอย่างนั้นแล้วเก็บไว้ต่อจากกาลได้ หาโทษมิได้เลย ดุจการใช้สอยบาตร จิวรที่อธิษฐานแล้วเก็บไว้

การพิจารณาในกาลได้ นั้น เป็นการแสดงความหมดจดในเบื้องต้นแห่งสติเครื่องพิจารณา เป็นเบื้องต้น หาใช่ห้ามการพิจารณาในกาลบริโศกเป็นเบื้องต้นไม่ เพราะฉะนั้น ในการบริโศก ควรพิจารณาอีก ก็ในกาลบริโศกนั้น พึงพิจารณาพร้อมด้วยการบริโศก ด้วยตั้งขณิกปัจจเวกขณะ ว่า "เราพิจารณาโดยแยกคายแล้วเสพจิวร" ดังนี้ เป็นต้น ก็ในอรรถกถาทั้งหลาย ท่านกล่าวว่า "จิวร ภิกษุพึงพิจารณาทุกขณะที่บริโศก, บิณฑบาต พึงพิจารณาทุกคำกลืน,เสนาสนะ พึงพิจารณาทุก ขณะที่บริโศก" ดังนี้ (มงคลัตถที่ปนิแปล,ม.ป.พ: ๘๙)

ประเด็นสำคัญของการใช้ สอยหรือบริโศกปัจจัยของภิกษุ จึงอยู่ที่การพิจารณาโดยแยกคาย แล้วจึงใช้สอยปัจจัยทั้งสิ้น อย่าง มิได้สอนให้ใช้อย่างฟุ่มเฟือย จิวรก็ให้ใช้เพื่อป้องกันความหนาวร้อน เหลือบุงกลิ่น หรือแผลงต่างๆ และเพื่อปกปิดป้องกันความละอาย มิได้ให้ใช้เพื่อความสวยงาม

ในพระวินัยปิฎกมีข้อ บัญญัติในการใช้สอยปัจจัยเช่นการใช้จิวรให้ใช้เฉพาะ ๓ ผืนไม่ให้เกิน ความจำเป็นดังที่แสดงไว้ในจิวรวรรค นิสสัคคียปาจิตตีย์ ว่าด้วยการใช้สอยจิวร เพื่อความระียบและ ความเป็นผู้ไม่มกมากในจิวรอนุญาตให้ใช้แต่ที่จำเป็นคือ ไตรจิวรที่เกินไปก็มี กำหนดเวลาไว้ใน สิกขาบทที่ ๑ว่าภิกษุทรงอดีตเรกจิวรเป็นนิสสัคคียปาจิตตีย์ (วิ.มหา. ๒/๑/๓)

ต่อมาจึงได้มีอนุบัญญัติเพิ่มเติมว่าภิกษุทรงอดีตเรกจิวรได้เพียง ๑๐ วันเป็นอย่างยิ่ง ถ้าล่วง ๑๐ วันไป ต้องนิสสัคคียปาจิตตีย์ (วิ.มหา. ๒/๒/๓) จิวรที่ใช้ต้องรักษาให้ติดในสิกขาบทที่สองว่า ภิกษุอยู่ปราศจากไตรจิวรแม้คืนหนึ่ง ต้องนิสสัคคียปาจิตตีย์เว้นไว้แต่ได้สมมติ (วิ.มหา. ๒/๑๐/ ๙)

การขอจีวรขอได้เฉพาะ ญาติเท่านั้นดังในสิกขาบทที่ ๖ ว่าภิกษุขอจีวรต่อคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่พวาราณา ได้มา ต้องนิสสัคคียปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่มีสมัยที่จะขอจีวรได้ คือ เวลาภิกษุมีจีวรอันโจรลักไป หรือมีจีวรอันฉิบหายเสีย (วิ.มหา. ๒/๕๓/๔๑)

ขนาดของจีวรระบุไว้ในรัตนวรรค สิกขาบทที่ ๑๐ ว่า ภิกษุทำจีวรให้เท่าจีวรพระสุคตก็ดี เกินกว่านั้นก็ดี ต้องปาจิตตีย์ ประมาณจีวรพระสุคตนั้น ยาว ๙ ศีบพระสุคต กว้าง ๖ ศีบต้องตัดให้ได้ประมาณเสียก่อน จึงแสดงอาบัติตก

การใช้สอยจีวรในฐานะ เป็นเครื่องนุ่งห่มเพื่อป้องกันความละอาย กำหนดไว้เพียงความจำเป็นเท่านั้น ถ้ามีจีวรหลายผืนก็ให้แสดงการวิกัปไว้ให้เป็นของส่วนรวมการบริโภคาบตรพระ พุทธองค์ก็มีบัญญัติเป็นสิกขาบทไว้ว่าให้ใช้เพียงบาตรเดียวดังที่แสดงไว้ใน ปัตตวรรคสิกขาบทที่ ๑ ว่าบาตรนอกจากบาตรอธิษฐานเรียกอธิษฐานบาตร อธิษฐานบาตรนั้น ภิกษุเก็บไว้ได้เพียง ๑๐ วันเป็นอย่างยิ่ง ถ้าให้ล่วง ๑๐ วันไป ต้องนิสสัคคียปาจิตตีย์. หากจะเปลี่ยนใหม่ต้องใช้ไม่ได้จริง ๆ ดังที่ระบุไว้ในสิกขาบทที่สองว่า ภิกษุมิบาตรรัวยังไม่ถึง ๑๐ นิ้ว ขอบาตรใหม่แต่คฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติไม่ใช่พวาราณา ได้มา ต้องนิสสัคคียปาจิตตีย์

ในการรับบิณฑบาตรก็มี กำหนดปริมาณไว้ไม่ให้มากเกินไปดังที่ระบุไว้ใน โภชนวรรคที่ ๔ สิกขาบท ๔ ว่าภิกษุเข้าไปบิณฑบาตในบ้าน ทายกเขาเอาขนมมาถวายเป็นอันมาก จะรับได้เป็นอย่างไรมากเพียง ๓ บาตรเท่านั้น ถ้ารับให้เกินกว่านั้น ต้องปาจิตตีย์. ของที่รับมามากเช่นนั้น ต้องแบ่งให้ภิกษุอื่น.

เมื่อจะ บริโภค(ฉัน)อาหารมีวัตรเฉพาะในการฉันถึง ๓๐ ข้อในเสขียวัตถ์ว่า ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า เราจักรับบิณฑบาตโดยเคารพ.เมื่อรับบิณฑบาต เราจักแลดูแต่ในบาตร. เราจักรับแกงพอสสมควรแก่ข้าวสุก.เราจักรับบิณฑบาตแต่พอสเสมอขอบปากบาตร.เราจัก ฉันบิณฑบาตโดยเคารพ.เมื่อฉันบิณฑบาต เราจักแลดูแต่ในบาตร เราจักไม่ขูดข้าวสุกให้แห้ว.เราจักฉันแกงพอสสมควรแก่ข้าวสุก.เราจักไม่ขยุ้ม ข้าวสุกแต่ยกลงไป.เราจักไม่กลบแกงหรือกับข้าวด้วยข้าวสุก เพราะอยากจะได้มาก. เราไม่เจ็บไข้ จักไม่ขอแกงหรือข้าวสุก เพื่อประโยชน์แก่ตนมาฉัน เราจักไม่ดูบาตรของผู้อื่น ด้วยคิดจะยกโทษ.เราจักไม่ทำคำข้าวให้ใหญ่นัก.เรา จักทำคำข้าวให้กลมกล่อม.เมื่อคำข้าวยังไม่ถึงปาก เราจักไม่อ้าปากไว้ท่า เมื่อฉันอยู่ เราจักไม่เอานิ้วมือสอดเข้าปาก เมื่อข้าวอยู่ในปาก เราจักไม่พืด.เราจักไม่โยนคำข้าวเข้าปาก เราจักไม่ฉันกัดคำข้าว เราจักไม่ฉันทำกระพุงแก้วให้ตุ่ย.เราจักไม่ฉันพลาจสะบัดมือพลาจ.เราจักไม่ ฉันโปรยเมล็ดข้าวให้ตกลงในบาตรหรือในที่นั้นๆ เราจักไม่ฉันแลปลิ้น. เราจักไม่ฉันดั่งจับ ๆ.เราจักไม่ฉันดั่งชูด ๆ.เราจักไม่ฉันเสียมือ.เราจักไม่ฉันขอบบาตร.เราจักไม่ฉันเสียมือฝิปาก.เรา จักไม่เอามือเปื้อนจับภาชนะน้ำ.เราจักไม่เอาน้ำล้างบาตรมีเมล็ดข้าวตกลงใน บ้าน (วิ.ปริวาร. ๘/๔๑๗/๑๑๔)

การใช้สอยเสนาสนะกำหนด ไว้ด้วยขนาดดังที่บัญญัติไว้ในสังฆาติเสส สิกขาบทที่ ๖ ว่า ภิกษุสร้างกุฎีที่ต้องก่อและโบกด้วยปูนหรือดิน ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของ จำเพาะเป็นที่อยู่ของตน ต้องทำให้ได้ประมาณ โดยยาวเพียง ๑๒ ศีบพระสุคต โดยกว้างเพียง ๗ ศีบ วัดในร่วมใน และต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้ก่อน ถ้าไม่ให้สงฆ์แสดงที่ให้ก็ดี ทำให้เกินประมาณก็ดี ต้องสังฆาติเสส. ถ้าที่มีเจ้าของ ต้องให้สงฆ์แสดงที่ก่อนดังในสิกขาบทที่ ๗ ว่าถ้าที่อยู่ซึ่งจะสร้างขึ้นนั้น มีทายกเป็นเจ้าของ ทำให้เกินประมาณนั้นได้ แต่ต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้ก่อน ถ้าไม่ให้สงฆ์แสดงที่ให้ก่อนต้องสังฆาติเสส

เครื่องใช้อย่างอื่น เช่นเตียง ตั่ง เมื่อใช้แล้วต้องเก็บให้ดี ดังในกฎคಾಮวรรคสิกขาบทที่ ๔ ว่า ภิคุเอาเตยง ตั่ง พุก แก้อี้ ของสงฆ์ไปตั้งในที่แจ้งแล้วเมื่อหลีกไปจากที่นั้น ไม่เก็บเองก็ดี ไม่ใช่ให้ผู้อื่นเก็บก็ดี ไม่มอบหมายแก่ผู้อื่นก็ดี ต้องปาจิตตีย์และสิกขาบทที่ ๕ ว่าภิคุเอาที่นอนของสงฆ์ปูนอนในกุฏิสงฆ์แล้ว เมื่อหลีกไปจากที่นั้น ไม่เก็บเองก็ดี ไม่ใช่ให้ผู้อื่นเก็บก็ดี ไม่มอบหมายแก่ผู้อื่นก็ดีต้องปาจิตตีย์

การใช้สอยศิลาณเภสัช เมื่อภิคุเป็นใช้ท่านแสดงไว้ในนินยข้อที่สี่ว่าให้ภิคุฉนยาตองด้วยน้ำมูตรเนา เมื่อได้รับอันตรายถึงต้องเป็นแผลขนาดของผ้าปิดแผลต้องไม่ใหญ่เกินไปมีระบุไว้ในรัตนวรรค สิกขาบทที่ ๘ ว่า ภิคุทำผ้าปิดแผล ฟิงทำให้ได้ประมาณ ประมาณนั้นยาว ๔ คืบพระสุคตกว้าง ๒ คืบ ถ้าทำให้เกินกำหนดนี้ ต้องปาจิตตีย์ ต้องตัดให้ได้ประมาณเสียก่อน จึงแสดงอาบัติตก

ปรัชญาในการบริโภคใช้ สอยปัจจัยสี่ของภิคุสามเณรจึงอยู่ที่ความสันโดษซึ่งแสดงไว้ในหลักแห่ง สันโดษในการบริโภคปัจจัยนั้น สังคมสงฆ์ไม่ได้สอนหรือเผยแผ่อย่างจริงจังมานานแล้ว ทั้ๆ ที่สันโดษคือหัวใจสำคัญของการบริโภคปัจจัย สันโดษนั้นท่านแสดงไว้ดังนี้

สันโดษ ๓ และ ๑๒ (ความยินดี, ความพอใจ, ความยินดีด้วยของของตนซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรง ความเพียรโดยชอบธรรม, ความยินดีด้วยปัจจัยสี่ ตามมีตามได้, ความรู้จักอิมรู้จักพอ

๑. ยถาลภสันโดษ (ยินดีตามที่ได้, ยินดีตามที่ได้ ฟิงได้ คือ ตนได้สิ่งใดมา หรือ เพียรหาสิ่งใดมาได้ เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายเพราะสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้โดยถูกต้อง ชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาของที่คนอื่นได้ ไม่ริษยาเขา

๒. ยถาลภสันโดษ (ยินดีตามกำลัง คือ ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลัง ตนมีหรือได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกายหรือสุขภาพ เช่น ภิคุได้อาหารบิณฑบาตที่แสดงต่อโรคของตน หรือเกินกำลังการบริโภคใช้สอย ก็ไม่หวงแหนเสียตายเก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน ย่อมสละให้แก่ผู้อื่นที่จะใช้ได้ และรับหรือแลกเอาสิ่งที่ถูกโรคกับตนแต่เพียงที่พอแก่กำลังการบริโภคใช้สอย ของตน

๓. ยถาสารูปสันโดษ (ยินดีตามสมควร คือ ยินดีตามที่เหมาะสมกับตน อันสมควรแก่ภาวะฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน เช่น ภิคุไม่ปรารถนาสิ่งของอันไม่สมควรแก่สมณภาวะ หรือภิคุบางรูปได้ปัจจัยสี่ที่มีค่ามาก เห็นว่าเป็นสิ่งสมควรแก่ท่านผู้ทรงคุณสมบัตินั้นบถือ ก็นำไปมอบให้แก่ท่านผู้นั้น ตนเองใช้แต่สิ่งอันพอประมาณ หรือภิคุบางรูปกำลังประพฤติวัตรขัดเกลาคตน ได้ของประณีตมา ก็สละให้แก่เพื่อนภิคุรูปอื่นๆ ตนเองเลือกหาของปอนๆ มาใช้หรือตนเองมีโอกาสจะได้ลาภอย่างหนึ่ง แต่รู้ว่าสิ่งนั้นเหมาะสมหรือเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อื่นที่เชี่ยวชาญถนัด สามารถด้านนั้น ก็สละให้ลาภถึงแก่ท่านผู้นั้น ตนรับเอาแต่สิ่งที่เหมาะสมกับตน

สันโดษ ๓ นี้ เป็นไปในปัจจัย ๔ แต่ละอย่าง จึงรวมเรียกว่า สันโดษ ๑๒ อนึ่ง สันโดษ ๓ นี้ เป็นคำอธิบายของพระอรธกถาจารย์ ซึ่งมุ่งแสดงข้อปฏิบัติของพระภิคุโดยเฉพาะ ปราภฏในอรธกถาและฎีกามากมายไม่น้อยกว่า ๑๐ แห่ง คฤห์สัถ์ฟิงพิจารณาประพฤติปฏิบัติตามสมควร (ที.อ. ๑/๒๕๓; ม.อ. ๒/๑๘๘; อง.อ. ๑/๘๑; ขุททก.อ. ๑๕๙; อุ.อ. ๒๘๘)

สันโดษจึงเป็นสาระสำคัญ ในการบริโภคใช้สอยปัจจัยของภิกษุ ไม่ให้มีความมักมากจนเกินไป ให้รู้จักพอ ใช้สอยเฉพาะที่จำเป็นสำหรับชีวิตบรรพชิตเพื่อทำที่สุดทุกข์อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของ พระพุทธศาสนา

๒.๗.๑.๒ ปรัชญาการบริโภคปัจจัยของคฤหัสถ์

สำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนหรือผู้ที่ยังบริโภคคาม การบริโภคปัจจัยก็ย่อมแตกต่างจากภิกษุ เรียกว่ากามโกศมี ๑๐ จำพวกดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะอนาถปิณฑิกคฤหบดีกามโกศสูตรว่า ดูกรรคคฤหบดี กามโกศิบุคคลมีอยู่ในโลก ๑๐ จำพวก ๑๐ จำพวกเป็นไฉน คือ กามโกศิบุคคลบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณ ครั้นแสวงหาได้แล้ว ไม่เลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิมหน้าไม่แจ่มจาย ไม่กระทำบุญ ๑ กามโกศิบุคคลบางคนในโลกนี้ แสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณ ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมเลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิมหน้า แต่ไม่แจ่มจาย ไม่กระทำบุญ ๑ กามโกศิบุคคลบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณ ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมเลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิมหน้า แจ่มจายกระทำบุญ ๑ กามโกศิบุคคลบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม และไม่ชอบธรรม โดยทารุณบ้าง ไม่ทารุณบ้าง ครั้นแสวงหาได้แล้ว ไม่เลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิมหน้า ไม่แจ่มจาย ไม่กระทำบุญ ๑ กามโกศิบุคคลบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม โดยทารุณบ้าง ไม่ทารุณบ้าง ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมเลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิมหน้าแต่ไม่แจ่มจาย ไม่กระทำบุญ ๑ กามโกศิบุคคลบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม และไม่ชอบธรรม โดยทารุณบ้าง ไม่ทารุณบ้าง ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมเลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิมหน้า แจ่มจายกระทำบุญ ๑ กามโกศิบุคคลบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดยไม่ทารุณ ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมไม่เลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิมหน้า ไม่แจ่มจาย ไม่กระทำบุญ ๑ กามโกศิบุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดยไม่ทารุณ ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมเลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิมหน้า แต่ไม่แจ่มจาย ไม่กระทำบุญ ๑ กามโกศิบุคคลบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมโดยไม่ทารุณ ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมเลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิมหน้า แจ่มจายกระทำบุญ แต่เป็นผู้กำหนด หมกมุ่น จดจ่อ ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโภคโภคทรัพย์นั้น ๑ กามโกศิบุคคลบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดยไม่ทารุณ ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมเลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิมหน้า แจ่มจายกระทำบุญ และเป็นผู้ไม่กำหนด ไม่หมกมุ่นไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโภคโภคทรัพย์นั้น (อง ทสก. ๒๔/ ๙๑/ ๑๕๓)

หลักการสำคัญของ เศรษฐกิจพอเพียงอยู่ที่ความสันโดษคือจะทำอะไร ให้ทำด้วยอิทธิบาทธรรม คือทำอย่างเต็มที่ และเมื่อได้ผลออกมาอย่างไรจากการกระทำครั้งนั้นก็ให้เกิดความสุข-ความพอใจ ถ้าไม่ได้ผลตามต้องการให้ปรับปรุงใหม่คราวหน้า ความสุข-ความพอใจคือพอใจในสิ่งที่ได้ พอใจในสิ่งที่มี พอใจในสิ่งที่เป็น เมื่อรู้จักพอก็จะมีมีความสุขในความพอตามควรแก่ความสามารถ ตามควรแก่การกระทำ ตามควรแก่ฐานะ และตามควรแก่กฎเกณฑ์สังคม (จริยธรรม) กฎเกณฑ์ศีลธรรม และกฎเกณฑ์ของกฎหมาย ถ้ามีความสันโดษเป็นพื้นฐานแล้ว ความพอเพียงก็จะตามมา และผลที่ได้รับคือความสุข ซึ่งเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล เพราะความสุขของแต่ละคนย่อมแตกต่างกันไปตามสมควรแก่

ฐานะ ในส่วนของผู้ครองเรือนหรือศัพททางพระพุทธศาสนาเรียกว่ากามโกศิบุคคลย่อมมี การแสวงหา ที่ชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้จำแนกกามโกศิบุคคลไว้ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ แสวงหาไม่ชอบธรรม

๑. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขืน, ได้มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่ม หนำเป็นสุข, ทั้งไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำ กรรมดี

๒. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขืน, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่ม หนำเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี

๓. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขืน, ได้มาแล้ว เลี้ยงตนให้อิ่ม หนำเป็นสุขด้วย, แจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำกรรมดีด้วย

พวกที่ ๑ ควรตำหนิทั้ง ๓ สถาน; พวกที่ ๒ ตำหนิ ๒ สถาน ชม ๑ สถาน; พวกที่ ๓ ตำหนิ ๑ สถาน ชม ๒ สถานกลุ่มที่ ๒ แสวงหาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง

๔. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณข่มขืนบ้าง ไม่ทารุณ ข่มขืนบ้าง, ได้มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหนำเป็นสุข. ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี

๕. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณข่มขืนบ้าง ไม่ทารุณ ข่มขืนบ้าง, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี

๖. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง โดยทารุณข่มขืนบ้าง ไม่ ทารุณข่มขืนบ้าง, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำเป็นสุข, ทั้งแจกจ่ายแบ่งปัน และใช้ทำกรรมดี

พวกที่ ๔ ควรตำหนิ ๓ สถาน ชม ๑ สถาน; พวกที่ ๕ ตำหนิ ๒ สถาน ชม ๒ สถาน; พวกที่ ๖ ตำหนิ ๑ สถาน ชม ๓ สถาน

กลุ่มที่ ๓ แสวงหาชอบธรรม

๗. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขืน, ได้มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่ม หนำเป็นสุข, ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำความ ดี

๘. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขืน, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่ม หนำเป็น สุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำความดี

๙. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขืน, ได้มาแล้วก็เลี้ยงตนให้อิ่ม หนำเป็นสุขด้วย, ทั้งแจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำความดีด้วย; แต่เขายังจิตยังสยบมัวเมา ยังหมกมุ่น บริโภค โภคะเหล่านั้นโดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้นเป็นนายเหนือโภคทรัพย์ (พวกที่ ๗ ควรตำหนิ ๒ สถาน ชม ๑ สถาน; พวกที่ ๘ ตำหนิ ๑ สถาน ชม ๒ สถาน; พวกที่ ๙ ชม ๓ สถาน ตำหนิ ๑ สถาน

พวกพิเศษ : แสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างรู้เท่าทันเป็นอิสระ

๑๐. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขืน, ได้มาแล้วก็เลี้ยงตน ให้อิ่มหนำเป็นสุข, แจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำความดีด้วย; ไม่สยบมัวเมา ไม่หมกมุ่น บริโภค โภคะ เหล่านั้น โดยรู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้น เป็นนายเหนือโภคทรัพย์

(พวกที่ ๑๐ นี้ ทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ สูงสุด ควรชมทั้ง ๔ สถาน (ส.สพ. ๑๘/๖๓๑-๖๔๓/๔๐๘-๔๑๕; อง.ทสก. ๒๔/๙๑/๑๘๘ อ้างใน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล ธรรม ๒๕๔๘ : ๒๓๒)

๒.๘ สภาพเศรษฐกิจหลังพุทธกาล

ในยุคที่พระพุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นครั้งแรกนั้น ในโลกยังไม่มีความรู้วิชาเศรษฐศาสตร์ คำสอนของพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่งจึงว่าด้วยการเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์และการประกอบอาชีพของคฤหัสถ์ ไม่มีการกล่าวถึงกำไร ขาดทุน แต่พูดถึงวิธีการใช้สอยวัสดุปัจจัย โดยเฉพาะในส่วนของบรรพชิตเน้นที่คำจำเป็นและความพอเพียงกับการดำเนินชีวิตเท่านั้น เรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและพุทธเศรษฐศาสตร์ เขียนต่อกันเป็นเรื่องเดียวกันมีความเกี่ยวเนื่องกัน แต่เห็นเป็นเรื่องที่ยาวเกินไปจึงแยกออกเป็นสองตอน ค่อยๆอ่านค่อยๆวิเคราะห์เนื้อหาทั้งหมดนี้ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยกับผู้เขียน เพราะทดลองนำเสนอเพื่อให้พิจารณาเท่านั้น

คำว่า “พุทธเศรษฐศาสตร์” มาจากคำสองคำคือ “พุทธ” เป็นคำย่อของพุทธธรรม กับ “เศรษฐศาสตร์” เมื่อนำเอาคำว่าพุทธธรรมและเศรษฐศาสตร์เข้าด้วยกัน จึงเป็น “พุทธเศรษฐศาสตร์” ซึ่งหมายถึงการนำเอาคำสอนของพระพุทธเจ้า มาประยุกต์เข้ากับแนวคิดในวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นมาจากอารยธรรมตะวันตก ในส่วนที่เป็นพุทธธรรมที่จะนำมาประยุกต์กับวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจาก ตะวันตก เป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะความเป็นจริงของตัวมนุษย์และความสัมพันธ์ ของมนุษย์กับธรรมชาติ

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธหรือ พุทธเศรษฐศาสตร์ทั้งสองคำนี้ยังมีปัญหาของการทำความเข้าใจ เพราะมีผู้ให้ความเห็นว่าไม่ควรเรียกพุทธเศรษฐศาสตร์ว่าเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ถึงแม้คำดังกล่าวจะมีความหมายไม่ต่างจากพุทธเศรษฐศาสตร์มากนัก แต่คำดังกล่าวให้ความหมายว่าเป็นแนวหนึ่งของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีหลายแนวทาง โดยที่เศรษฐศาสตร์แนวพุทธเป็นเพียงแนวหนึ่งของวิชาเศรษฐศาสตร์ ถ้าพิจารณา ตามกรอบของวิชาเศรษฐศาสตร์ ก็อาจจะให้คำนิยามวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ได้ว่า เป็นวิชาที่ว่าด้วยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะทำให้ปัจเจกบุคคลและสังคมบรรลุซึ่งสันติสุขจากการมีชีวิตอยู่ในโลกของวัตถุ ภายใต้เงื่อนไขของการมีทรัพยากรที่จำกัด (อภิชัย พันธเสน, ๒๕๔๗: ๔)

เรื่องของการใช้คำเมื่อมีคำอธิบายอยู่สองคำนี้ จึงขอใช้พุทธเศรษฐศาสตร์ตามทรรศนะที่ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน นำเสนอไปก่อน

พระพุทธศาสนามุ่งสอนให้ ทุกคนมีความสุขดังพระดำรัสเมื่อครั้งที่ส่งสาวกยุคแรกออกไปประกาศพระพุทธ ศาสนาความว่า “พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์ บริสุทธิ์ สัตว์ทั้งหลาย จำพวกที่มีรูปคือกิเลสในจักขุน้อย มีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมยอมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมี ตูกริกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอรุเวลาเสนาณิคม เพื่อแสดงธรรม (วิ. มหา. ๔/๓๒/ ๓๒)

ในครั้งนั้นมีพระสมณทูต จำนวน ๖๐ รูปเกิดขึ้นครั้งแรก การเผยแผ่ธรรมในครั้งนั้นโดยมีจุดมุ่งหมายคือเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชน หมู่มาก อะไรคือประโยชน์ ในพระพุทธศาสนาแสดงประโยชน์ไว้ ๓ ประการดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรคว่า “ตูกกริกษุทั้งหลาย อันบุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์ตน สมควรแท้เพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท หรือบุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์ผู้อื่น สมควรแท้เพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ก็หรือว่า บุคคลผู้

มองเห็นประโยชน์ทั้งสองฝ่ายสมควรแท้จริงเพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วย ความไม่ประมาท (ส.นิ.๑๖/๖๗/๓๕)

ความสุขในพระพุทธศาสนานั้นมีแสดงไว้หลายระดับมีปรากฏในสุขวรรค อังคตตรนิกาย ทุกนิบาตความว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย สุขสองอย่างนี้คือ สุขของคฤหัสถ์ สุขเกิดแต่บรรพชา ดูกรภิกษุทั้งหลาย สุขสองอย่างนี้แลดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาสุขสองอย่างนี้ สุขเกิดแต่บรรพชาเป็นเลิศ ... กามสุข เนกขัมมสุข เนกขัมมสุขเป็นเลิศ สุขเจือกิเลส สุขไม่เจือกิเลส สุขไม่เจือกิเลสเป็นเลิศ สุขมีอาสวะ สุขไม่มีอาสวะ สุขไม่มีอาสวะเป็นเลิศ สุขอิงอามิส สุขไม่อิงอามิส สุขไม่อิงอามิสเป็นเลิศ, สุขของพระอริยเจ้า สุขของปุถุชน สุขของพระอริยเจ้าเป็นเลิศ กายิกสุข เจตสิกสุข เจตสิกสุขเป็นเลิศ สุขอันเกิดแต่ฌานที่ยังมีปีติ สุขอันเกิดแต่ฌานที่ไม่มีปีติ สุขอันเกิดแต่ฌานไม่มีปีติเป็นเลิศ สุขเกิดแต่ความยินดี สุขเกิดแต่ความวางเฉย สุขเกิดจากการวางเฉยเป็นเลิศ สุขที่ถึงสมาธิ สุขที่ไม่ถึงสมาธิ สุขที่ถึงสมาธิเป็นเลิศ สุขเกิดแต่ฌานมีปีติเป็นอารมณ์ สุขเกิดแต่ฌานไม่มีปีติเป็นอารมณ์ สุขเกิดแต่ฌานไม่มีปีติเป็นอารมณ์เป็นเลิศ สุขที่มีความยินดีเป็นอารมณ์ สุขที่มีความวางเฉยเป็นอารมณ์ สุขที่มีความวางเฉยเป็นอารมณ์เป็นเลิศ สุขที่มีรูปเป็นอารมณ์ สุขที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สุขสองอย่างนี้แล ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาสุขสองอย่างนี้ สุขที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์เป็นเลิศ (อง.ทุก. ๒๐/ ๓๐๙- ๓๑๑/๓๔-๓๕)

สิ่งที่เป็นภัยต่อมนุษย์หรือสิ่งที่มนุษย์กลัวนั้น ในพลสูตร อังคตตรนิกาย ปัญจนินบาตแสดงไว้ ๕ อย่างคือ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยกำลัง ๔ ประการคือ กำลังคือปัญญา กำลังคือความเพียร กำลังคือการทำงานอันไม่มีโทษ กำลังคือการสงเคราะห์ ย่อมก้าวล่วงภัย ๕ ประการ ภัย ๕ ประการเป็นไฉน คืออาชีวิตภัย อสีโลกภัย ปริสสารภัย มรณภัย ทุกติภัย (อง.นวก. ๒๓/๒๐๙/๒๙๒)

เมื่อมนุษย์มีสิ่งที่ กลัวจึงต้องหาทางเพื่อกำจัดความกลัว สิ่งที่เป็นเครื่องมือคือกำลังทั้งสี่ประการ สิ่งที่เป็นจุดมุ่งหมายคือความสุขหรือเมื่อความกลัวหายไป หรืออย่างน้อยก็บรรเทาเบาบางลง ดังนั้นจึงเกิดแนวคิดในการบริโภคปัจจัย เพื่อให้เกิดความสุขมากที่สุด

๒.๙ ลักษณะแนวทางเศรษฐกิจที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน

มนุษย์ในสมัยแรกใช้สอยปัจจัยเพียงเพราะความอยู่รอด ไม่ได้ใช้จ่ายทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยเหมือนในยุคปัจจุบัน ซึ่งมีแต่จะทำให้ทรัพยากรหมดไปอย่างรวดเร็วและเป็นอันตรายต่อโลกและสภาพแวดล้อม ศาสนาน่าจะหยุดยั้งสังคมบริโภคนิยมดังที่พระไพศาล วิสาโล อ้างไว้ว่า “มนุษย์นั้นแสวงหาวัตถุเริ่มแรกก็เพื่อความอยู่รอดปลอดภัยจากอันตราย เมื่อบรรลุจุดหมายดังกล่าวแล้ว แรงจูงใจขั้นต่อมาคือการแสวงหาวัตถุเพื่อความสะดวกสบายทางกายหรือปรนเปรอ ประสาททั้งห้า เช่น อาหารที่เอร็ดอร่อย เครื่องเสียงที่ให้ความบันเทิง แม้ว่าแรงจูงใจดังกล่าวมิใช่ของใหม่สำหรับมนุษย์ แต่เมื่อระบบอุตสาหกรรมได้พัฒนาจนถึงขั้นที่ผลิตอย่างล้นเหลือ ลัทธิบริโภคนิยมก็เกิดขึ้นเพื่อกระตุ้นให้คนใฝ่เสพด้วยความเชื่อว่าความสุข จะได้มากก็ด้วยการบริโภคเท่านั้น การบริโภคได้ขยายขอบเขตและมีความหลากหลายอย่างไม่เคยมีมาก่อน แต่ลัทธิบริโภคนิยมไม่ได้ยุติที่การปรนเปรอประสาททั้งห้าเท่านั้น หากยังพัฒนาไปถึงขั้นที่มุ่งตอบสนองความสุขทางจิตใจด้วย โดยที่สิ่งเสพหรือ

สินค้าก็ได้จำกัดที่วัตถุและบริการเท่านั้น หากยังขยายไปถึงประสบการณ์และสัญลักษณ์ ตรงนี้เองที่ทำให้ลัทธิบริโภคนิยมบ่อยครั้งก็ไม่ต่างจากศาสนา (พระไพศาล วิสาโล, ๒๕๔๖: ๑๒๙)

พระพุทธศาสนามีปรัชญาใน การใช้สอยปัจจัยเท่าที่จำเป็น มิใช่เสนอให้เป็นศาสนาบริโภคนิยม เป็นเวลาสองพันกว่าปีนับตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตคือพระโสณะและ พระอุตตระมายังดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ นับตั้งแต่นั้นมาพระพุทธศาสนาก็อยู่คู่กับสังคมไทยมาโดยตลอด เจริญบ้างเสื่อมบ้างในบางครั้ง แต่บรรพบุรุษก็เอาตัวรอดรักษาศาสนาไว้ได้ トラบเท่ายุคสมัยแห่งเรา ในสังคมบริโภคนิยม ทิศทางของการบริโภคปัจจัยก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ปัจจุบันเราจึงได้เห็นจิวรสวยๆ อาหารอร่อย กุฎีศาลา โบสถ์วิหารที่ใหญ่โตโอฬารบางแห่งราคาหลายร้อยล้าน แม้แต่เวลาเจ็บป่วยก็ต้องพึ่งพาโรงพยาบาลเอกชนที่ให้บริการอย่างดีเยี่ยม และค่าใช้จ่ายก็แพงไปด้วย ศาสนาในสังคมไทท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์

พระไพศาล วิสาโล ได้สรุปไว้อย่างน่าคิดว่า “สังคมไทย ผลที่เกิดขึ้นตามมาจากการแพร่ขยายของศาสนาบริโภคนิยมก็คือ การถือเงินตราเป็นสรณะ เอาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาประเทศ ถือเอาผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติเป็นเกณฑ์วัดความสำเร็จของคนทั้งประเทศยิ่ง กว่าจะให้ความสำคัญกับความสุขและชีวิตที่มีคุณภาพ เช่นเดียวกับที่ผู้คนต่างถือเอารายได้หรือทรัพย์สินเป็นเครื่องวัดความสำเร็จของชีวิต ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งบอกว่า พุทธศาสนาถูกทุนนิยมและบริโภคนิยมเบียดขับออกไปจากการเป็นศาสนาหลักของสังคม ไทยไปแล้ว การที่สถาบันสงฆ์ยอมปิดปากเรื่องสันโดษเพื่อเห็นแก่การพัฒนาเศรษฐกิจในสมัย จอมพลสฤษดิ์ดี ในแง่หนึ่งก็เป็นสัญญาณบ่งบอกถึงอิทธิพลของทุนนิยมที่เหนือพุทธ ศาสนา และเมื่อประเทศไทยถึงแก่ความวิบัติในทางเศรษฐกิจอันมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจาก การบริโภคอย่างฟุ่มเฟือยกันทั้งประเทศ โดยแทบจะไม่มีเสียงเตือนจากพุทธศาสนามาก่อนเลย นั่นก็เท่ากับเชื่อว่าพุทธศาสนาได้พ่ายแพ้ต่อบริโภคนิยมไปแล้ว แม้ว่าวัดวาอารามและโบสถ์วิหารอันใหญ่โตจะผุดสะพรั่งทั่วทั้งประเทศก็ตาม (พระไพศาล วิสาโล, ๒๕๔๖: ๑๓๘)

ภาพรวมของอาชีพทุกชนิดเช่นอาชีพนักธุรกิจในช่วงที่เศรษฐกิจในเชิงสืบค้นลงลึกถึงรากเหง้าแล้ว เราสามารถมองเห็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ธุรกิจเหล่านั้นกลายมามีบทบาทสำคัญในการผลักดันวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมโลกในปัจจุบัน ให้เป็นไปในรูปแบบของการซื้อขาย ตลอดจนระบบแข่งขันช่วงชิงโอกาสในการเป็นผู้ได้เปรียบทางการค้า สามารถผลิตสินค้าได้มากกว่า ขายได้มากกว่า และได้ราคาดีกว่าคู่แข่งทางการค้า จนอาจเรียกได้ว่า อาชีพธุรกิจประเภทต่างๆ ในปัจจุบันที่สังคมกำลังขับเคลื่อนเป็นระบบการค้าทางซัพพลายเชนหรือเป็นวิถีชีวิตอย่างหนึ่งที่พัฒนามาจากความต้องการของมนุษย์ และขยายเติบโตออกไปตามปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ทางสังคม ซึ่งขึ้นต่อเงื่อนไขหรือข้อกำหนดทางการค้าของแต่ละสังคมแต่ละประเทศ กลายเป็นกลไกทางการตลาดที่มีผลต่อการผันผวนของระบบเศรษฐกิจโลกทั้งด้านบวกและด้านลบ ไม่ว่าจะทางตรงหรือทางอ้อม เพราะระบบการค้าที่ผันผวนอยู่เสมอ เป็นกลไกที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจให้ขยายตัวในด้านบวก หรือไม่ก็หดตัว กลายเป็นตัวแปรที่ก่อผลด้านลบให้แก่ผู้ประกอบการธุรกิจในระบบเศรษฐกิจโลกยุคปัจจุบันการประกอบอาชีพทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นอาชีพรับจ้าง รับราชการ หรือการประกอบธุรกิจไม่ใช่การซื้อขายแลกเปลี่ยนธรรมดา แต่เป็นการแลกเปลี่ยนกันเชิงพาณิชย์ที่มีผลตอบแทนคือกำไร หรือรายได้ เพื่อนำมาเลี้ยงชีพและเลี้ยงดูครอบครัว ประเภทที่ว่าซื้อขายแลกเปลี่ยนตามความพึงพอใจของผู้ซื้อและผู้ขายเท่านั้น หากแต่มีเงื่อนไขอันเป็นกลไกทางธุรกิจที่

ผู้ขายเป็นผู้ตั้งราคาตามกลไกของตลาดในกรณีร้านค้าขนาดใหญ่ เช่น ห้างสรรพสินค้า (Department Stores) ซูเปอร์มาร์เก็ต (Supermarkets) ซึ่งเป็นธรรมดาว่าย่อมมีการเก็งกำไรเพื่อให้ได้ประโยชน์ที่เป็นผลต่างข้างเพิ่มจากต้นทุนการผลิตในอีกอัตราราคาหนึ่ง หากเป็นร้านขนาดเล็ก เช่น ร้านขายของชำทั่วไป ก็ปรับเพิ่มราคาสินค้าให้ต่างจากราคามาตรฐานของตลาดเพื่อเก็งกำไรอีกชั้นหนึ่ง กลไกทางการตลาดนี้เป็นที่ยอมรับกันได้ หากไม่ปรับราคาขึ้นสูงจนเกินพอดี แล้วส่งผลกระทบต่อผู้บริโภคที่ต้องซื้อของในราคาแพงเกินจริง ทำให้เกิดปัญหาอันเนื่องมาจากความไม่ได้มาตรฐานทางการตลาด โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับราคาของสินค้าที่ถูกปรับตัวในด้านกำไรที่เป็นผลต่างข้างเพิ่มจากมาตรฐานทางการตลาดนั่นเอง การประกอบอาชีพทุกชนิดมีเป้าหมายหลักเพื่อให้ได้ผลตอบแทนคือเงิน อันเป็นสัญลักษณ์แทนความมั่งคั่งร่ำรวย ทำให้พรั่งพร้อมด้วยวัตถุเสพบริโภคที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันมากที่สุด เงินเป็นปัจจัยที่ ๕ ซึ่งคนทั้งหลายในปัจจุบันพากันจัดให้เป็นปัจจัยหลักที่มีความสำคัญยิ่งกว่าปัจจัย ๔ ชั้นพื้นฐาน ด้วยข้ออ้างว่าเงินสามารถซื้อปัจจัยชั้นพื้นฐานทั้งสี่อย่างข้างต้นได้ เห็นได้จากปัจจุบันที่ต้องใช้เงินเป็นสัญลักษณ์ของการแลกเปลี่ยน อาหาร ผลิตภัณฑ์ปรุงรส แต่งกลิ่นอาหาร และอาหารเสริมต่างๆ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มทั้งหลาย ที่อยู่อาศัย ยานพาหนะตลอดจนยารักษาโรค รวมถึงการรักษาพยาบาล ล้วนแล้วแต่ต้องซื้อต้องแลกเปลี่ยนด้วยเงินทั้งสิ้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่คนบางคนนับถือเงินเสมือนหนึ่งเป็นพระเจ้า เพราะค่าที่เชื่อว่าเงินสามารถเสกสรรบันดาลความสุขให้แก่ตนได้ ซื้อหาสิ่งสะดวกสบายให้ชีวิตได้หลากหลายชนิด เนรมิตความสุขทางโลกียวิสัยได้สารพัน ไม่ว่าจะเป็นอาหาร บ้าน ยานยนต์ สิ่งของที่ตนต้องตาปรารถนาอยากได้ ความเสพสุขทางเนื้อหนัง หรือเสพสุขทางอายตนะ กล่าวคือซื้อความสุขทางตาด้วยการซื้อหาโทรทัศน์มาดู หรือไปชมละคร และการละเล่นต่างๆ ซื้อความสุขทางหูด้วยการซื้อหาเครื่องเล่นเพลงมาฟัง หรือไปฟังเพลงในร้านอาหารหรือสถานบันเทิง เป็นต้น ซื้อความสุขทางจมูกด้วยการซื้อหาน้ำอบน้ำหอมมาประพรมฉีดพ่นร่างกายให้มีกลิ่นหอมกรุ่นละมุนละไม ซื้อหาความสุขทางลิ้นด้วยการไปกินอาหารถูกปากที่มี

ราคาแพง ซื้อหาความสุขทางกายด้วยการซื้อสิ่งของที่กายสัมผัสจับต้องแล้วเกิดความรู้สึกสบาย ซึ่งล้วนแต่เป็นกามสุข หรือสุขที่ต้องพึ่งพาอาศัยวัตถุสิ่งของมาหล่อเลี้ยงความต้องการของตน (สามิสสุข) ทั้งนั้นในส่วนของ การประกอบธุรกิจ ความปรารถนาหลักของนักธุรกิจ นอกจากผลกำไรที่งดงามแล้ว ยังรวมถึงการมีเงินทุนกักตุนไว้เพื่อประดับประดาธุรกิจ ตลอดจนเก็บไว้เป็นทุนสำรองเมื่อธุรกิจประสบปัญหาขาดทุนหรือล้มละลาย หรือเพื่อเป็นหลักประกันที่มั่นใจในอนาคต ซึ่งต้องพึ่งพาเงินในยามเจ็บป่วย ที่สำคัญคือใช้เป็นทุนสนับสนุนในการขยายธุรกิจให้เติบโตยิ่งขึ้น ได้ผลกำไรมากยิ่งขึ้น เพื่อเสริมฐานของธุรกิจให้มีความมั่นคงในระยะยาว พร้อมทั้งจะคืบก้าวต่อไปข้างหน้าอย่างมั่นคง

ข้อสังเกตเกี่ยวกับบ่อเกิดของระบบธุรกิจ ต้องสืบย้อนไปในสมัยที่มนุษย์ดำรงชีวิตด้วยการแสวงหาปัจจัยสี่แต่พอเพียงแก่อัตภาพของตนและคนในครอบครัวเท่านั้น ยังไม่มีระบบการซื้อขาย นิยมสะสมกักตุนปัจจัยสี่ เช่น อาหาร เป็นต้นจนเกินความพอดี ไม่มีปัจจัยอำนวยความสะดวกที่ล้นเกิน เห็นได้จากวิวัฒนาการของโลกและกำเนิดของมนุษย์ในอัคคัญญสูตรที่แสดงว่าเมื่อครั้งที่โลกประลัย พวกสัตว์เป็นจำนวนมากไปเกิดอยู่ในอาภัสสรพรหมโลก ภายหลังเมื่อโลกเกิดขึ้นใหม่ก็มาบังเกิดในมนุษย์โลกโดยเป็นพวกโอปปาติกะกำเนิด บังเกิดขึ้นด้วยใจ มีปิติเป็นอาหาร (ยังมีอำนาจปรากฏอยู่) มีรัศมีแผ่ซ่านออกมาจากกาย สัจจรไปมาในอากาศได้เหมือนครั้งที่เกิดเป็นอาภัสสร

พรหม และอาศัยอยู่ในมนุษยโลกนี้เป็นเวลานานเวลานั้นสกลจักรวาลมีแต่น้ำมีตมจนมองไม่เห็นอะไร ด้วยว่ายังมีพระอาทิตย์ ไม่มีพระจันทร์ ไม่มีดวงดาว ไม่มีกลางวันและกลางคืน ไม่มีระยะกำหนดของเวลาหรือฤดูกาลยังไม่มีเพศชายและเพศหญิง ต่อมาเกิดวันดิน (ดินที่จับตัวเป็นไขเหมือนนมสดที่เคี้ยวให้งวด เมื่อเย็นแล้วก็จับตัวเป็นฝ้ายอยู่ข้างบน) มีสี กลิ่น และรสที่น่ายวนใจลอยตัวอยู่เหนือผิวน้ำ พวกสัตว์เหล่านั้นพากันเอานิ้วมือจิ้มแล้วชิมดูจึงติดใจในรสชาติ เมื่อเกิดโลหะขึ้น รัศมีที่ร่างกายจึงหายไป พระอาทิตย์ พระจันทร์ กลางวัน กลางคืน เป็นต้นก็ปรากฏขึ้นแทน เมื่อกินของหยาบ ร่างกายและผิวพรรณก็หยาบกร้านกระด้าง พวกผิวพรรณดีกว่าเกิดมานะดูถูกพวกที่ผิวพรรณทราม ทำให้วันดินหายไป สะเก็ดดินหรือกะบิดินที่มีสี กลิ่น และรสก็เกิดขึ้นมาแทนที่ เมื่อพวกเขาแสดงพฤติกรรมทรามลงดังกล่าวนั้นอีก สะเก็ดดินก็หายไป เถาไม้ที่ใช้กินได้ (เถาดินหรือรากดินรูปร่างคล้ายเห็ด) เกิดขึ้นมาแทน ต่อมาข้าวสาลีไม่มีเปลือกมีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็เกิดขึ้นมาแทน แล้วก็งอกขึ้นมาแทนที่ไม่มีพรวง เมื่อพวกเขากินวัตถุเหล่านี้เป็นอาหาร ร่างกายและผิวพรรณก็ยิ่งหยาบกระด้างขึ้นอีกต่อมาเพศหญิงเพศชายก็ปรากฏขึ้น เมื่อมีการใกล้ชิดระหว่างชายหญิงมากขึ้นก็เกิดความกำหนัด แล้วนำไปสู่การร่วมประเวณีกันไม่เลือกที่ (Free sex) ซึ่งถือว่าเป็นพฤติกรรมที่น่ารังเกียจในสังคมขณะนั้น เลยถูกคนอื่นเหยียดประณามและขว้างปา จนต้องสร้างที่อยู่อาศัยปิดบังเพื่อร่วมสังวาสกัน ต่อมาเมื่อเกียจคร้านที่จะแสวงหาอาหารมือต่อมือ ก็มีการสะสมกักตุนอาหาร ยังผลให้ข้าวที่ปราศจากเมล็ดกลายเป็นข้าวมีเปลือกห่อหุ้ม ต้นข้าวที่ถูกถอนแล้วก็ป็นอันหมดไปไม่งอกขึ้นใหม่ พวกเขาจึงประชุมกันเพื่อปกปักรักษา ทำให้เกิดการขโมยทรัพย์ของคนอื่น เมื่อเจ้าของทรัพย์จับได้ก็ถูกตัดเดือน เมื่อเดือนหลายครั้งแล้วยังฝ่าฝืนจึงมีการทำโทษ จนถึงประชุมกันเพื่อแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ไว้คอยลงโทษผู้ทำความผิดโดยให้ข้าวสาลีเป็นอาμισ ผู้ที่งามสง่ามีบรรดาศักดิ์ถูกสถาปนาให้เป็นผู้นำปกครองหมู่คณะนับเป็นจุดเริ่มของระบบวรรณะขึ้น เริ่มจากกษัตริย์ผู้ปกครองอาณาเขต ต่อจากนั้นก็มีการพรหมณ์ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แพทย์มีหน้าที่ค้าขายประกอบธุรกิจเลี้ยงชีพ ศูทรเป็นชนชั้นกรรมาชนมีหน้าที่รับจ้างหรือรับใช้ผู้ที่มีวรรณะสูงกว่าตน (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๑/๙๙.)

จากวิวัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ดังกล่าวมานี้ ทำให้เราทราบถึงการเกิดขึ้นของการประกอบอาชีพต่างๆ กลายเป็นระบบธุรกิจจากอาชีพค้าขายของคนวรรณะแพศย์ และอาชีพรับจ้าง เพื่อแลกเปลี่ยนกับประโยชน์ที่ตนประสงค์ แม้แต่การเอาข้าวสาลีเป็นค่าจ้างสำหรับเจ้าพนักงานที่มีหน้าที่ลงโทษผู้ทำความผิดตามที่ปรากฏในอัครคัมภีร์ และอาชีพต่างๆ เหล่านี้ได้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แต่กระนั้นความต้องการด้านปัจจัยในเชิงธุรกิจของสังคมในยุคก่อนๆ ยังอยู่ในระดับทั่วไป คือเท่าที่เห็นว่าเพียงพอต่อการดำรงชีวิตเท่านั้น “สภาพเศรษฐกิจของมนุษย์ในอดีตจึงเป็นระบบพึ่งพาตนเอง เพราะแต่ละครอบครัวจะเป็นทั้งผู้ผลิตและบริโภคไปพร้อมกัน เช่น ครอบครัวที่อาศัยอยู่ในที่ราบมีทุ่งหญ้าอุดมสมบูรณ์ ประชากรจะทำการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว ควาย หมู ม้า และปลูกผัก หากมีผลิตผลคงเหลือก็จะนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ตนขาดแคลน เช่น มีเนื้อสัตว์ แต่ขาดแคลนข้าวสารก็นำเนื้อสัตว์ไปแลกกับข้าวสาร นำผ้าไปแลกกับอาหาร” (สมพิศ เล็กเฟื่องฟู และเพ็ญศรี เขมะสุวรรณ, ๒๕๓๘: ๘๘)

ซึ่งการประกอบธุรกิจและการประกอบอาชีพเหล่านี้แตกต่างจากปัจจุบันที่ความต้องการของมนุษย์ทั้งหลายขึ้นต่อเงื่อนไขอันหลากหลายและได้ขยายขอบเขตออกไปอย่างไม่มีจุดสิ้นสุด เพราะมนุษย์ต่างก็มีเงื่อนไขมากขึ้น มีกิจกรรมทางสังคมเพิ่มขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นความจำเป็นที่

เกินพอดี หรือความจำเป็นที่เกินจำเป็นดังที่สามารถเห็นได้จากวิถีชีวิตของมนุษย์ทั่วไปในปัจจุบัน การประกอบอาชีพตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ยึดถือตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือ อฏฐังคิกมรรค แปลว่า ทางที่มีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ ประกอบด้วย

๑) สัมมาทิฐิ เห็นชอบ เป็นหลักพุทธธรรมที่ถือว่ามีความสำคัญอย่างมากสำหรับการเริ่มต้นตัดสินใจในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพต่างๆ ในสังคม เพราะถือว่าเป็น ๒ ทางเลือกกว่าจะประกอบอาชีพในทางที่ถูกหรือในทางที่ผิด (มิฉฉาทิฐิ) เช่น การรู้ร้อยสัจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ และเห็นปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบและเทียบเคียงแล้วจะเห็นได้ว่าล้วนแต่มีความเกี่ยวพันกันทั้งสิ้น

๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ได้แก่ การสร้างกุศลวิตก ๓ เป็นความนึกคิดที่ดีงาม เช่น

(๑) ความนึกคิดที่จะออกจากกาม

(๒) ความนึกคิดในทางเสียสละ เพราะการประกอบอาชีพบางครั้งต้องเสียสละบางอย่าง เพื่อแสวงหาประโยชน์ที่เป็นผลในระยะยาว และเป็นฐานแห่งความเจริญมั่นคงทางอาชีพ

(๓) ไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน ที่เรียกว่า เนกขัมมวิตก ความคิดที่ไม่พยายาบทใคร ความนึกคิดที่ประกอบ ด้วยความเมตตา ความกรุณา และไม่มองโลกในแง่ร้าย

๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ หลักธรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ถ้าคนเรามีวิสุจจริต

กล่าวคือ ไม่พูดปด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด และไม่พูดเพ้อเจ้อ การประกอบอาชีพทุกอย่าง การใช้ถ้อยคำและมารยาทในการเจรจาถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งการเจรจาเรื่องการค้าที่เป็นพื้นฐานทางอาชีพและธุรกิจเป็นสิ่งจำเป็น

๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ ได้แก่ ภายสุจจริต ๓ เป็นหลักธรรมในการสร้างคุณงามความดี เพราะการประกอบอาชีพ คือ การกระทำที่หวังผลตอบแทนเพื่อเลี้ยงชีพตนเอง ครอบครัวและคนรอบข้าง เพราะอาชีพบางอย่างส่งผลต่อสังคมและประเทศชาติ

๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ การประกอบอาชีพที่สุจจริต คือ

(๑) ไม่ผิดกฎหมาย

(๒) ไม่ผิดศีลธรรม

(๓) ไม่ค้ำมนุษย์

(๔) ไม่ค้ำอาวุธ

(๕) ไม่ค้ำยาเสพติด

(๖) ไม่ค้ำยาพิษ

๖) สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ หรือ ปธาน ๔ ได้แก่

(๑) สัณฺหวรปธานคือ เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น

(๒) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัดคือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

(๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือเพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น

(๔) อนุรักขนาปธาน เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งมั่น

๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ ได้แก่ ความระลึกถึง ที่สามารถทำให้มนุษย์หลุดพ้นออกจากบาปความระลึกได้ ความไม่เผลอ การควบคุมใจไว้กับกิจ ควบคุมจิตไว้กับสิ่งที่เราเกี่ยวข้อง

๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ การทำสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่นอยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งใดเพียงสิ่งเดียว การทำจิตให้บริสุทธิ์ชั่วขณะ เรียกว่าสมถกรรมฐาน การทำจิตให้บริสุทธิ์ตลอดไปโดยพิจารณาสิ่งต่างๆ ทั้งหลายด้วยปัญญาให้รู้เห็นตามความเป็นจริง เรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน (อภิ.วิ. (ไทย). ๓๕/๑๔๕/๑๒๗.)

อาชีพ คืออุปกรณหรือสื่ออย่างหนึ่งที่จะช่วยให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้พระพุทธศาสนาได้เน้นการประกอบอาชีพที่เป็นสัมมาอาชีพะ คือ อาชีพที่สุจริต สังคมอาจจะยกย่องอาชีพบางอย่างว่า สูงสุดกว่าอาชีพอย่างอื่น เหมือนดังเช่นในระบบวรรณะจะยกย่องอาชีพนักบริหารนักปกครอง นักบวช นักธุรกิจ ว่าเป็นอาชีพสูงยิ่งกว่าอาชีพใช้แรงงานต่างๆพระพุทธศาสนาพิจารณาว่า อาชีพที่ไม่เป็นไปเพื่อความทุกข์หรือการเบียดเบียนบุคคลอื่นและเบียดเบียนธรรมชาติสิ่งแวดล้อมให้สูญเสียความสมดุลจนกลายเป็นปัญหาของสังคม จัดได้ว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติเป็นสัมมาอาชีพะได้ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นอาชีพที่เกี่ยวกับการใช้แรงงานเป็นหลัก เช่น การเป็นกรรมกรหรือการเป็นคนรับใช้บุคคลอื่นหากทำด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ทำด้วยความทุจริต คดโกง ก็ถือได้ว่าเป็นสัมมาอาชีพะ สังคมโลกอาจจะยกย่องอาชีพบางอย่างว่าสูงส่งเหมือนอาชีพอื่นๆและมีผลพลอยยกย่องผู้ประกอบการอาชีพนั้นๆว่าสูงกว่าบุคคลที่ประกอบอาชีพอื่นๆ แต่พระพุทธศาสนาปฏิเสธข้อนี้และยกย่องบุคคลที่ประพฤติดีมีศีลธรรมว่าเป็นคนสูงส่ง เพราะฉะนั้น บุคคลที่ประกอบอาชีพที่สังคมยกย่องว่าเป็นอาชีพชั้นสูง แต่ถ้าบุคคลนั้นไม่มีคุณธรรมย่อมเป็นคนต่ำทรามกว่าบุคคลที่ประกอบอาชีพ โดยทั่วไป มีอาชีพบางอย่างที่สังคมอาจยกย่องว่าเป็นอาชีพชั้นสูง แต่พระพุทธศาสนาตำหนิว่าเป็นมิถอาชีพ เช่น อาชีพค้าขายอาวุธ ค้าขายคน ค้าขายสัตว์เป็นเพื่อให้บุคคลซื้อไปฆ่าเป็นอาหาร ค้าขายน้ำเมา และค้าขายยาพิษ (อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๑/๒๓๓.)

สรุปว่า พระพุทธศาสนาไม่ปิดกั้นบุคคลที่จะบรรลุนิพพาน และผู้ประกอบการอาชีพต่างๆ ไม่ว่าอาชีพนั้นจะสูงส่งมีเกียรติหรือต่ำต้อย แต่ตำหนิอาชีพบางอย่าง ซึ่งเป็นเหตุนำความทุกข์ความเดือดร้อนมาสู่บุคคลอื่นและสังคม เช่น การลักขโมย ปล้นสะดม หลอกหลวงเอาทรัพย์สินของบุคคลอื่น เป็นต้นว่า เป็นอาชีพที่ทุจริต ควรละเว้นไม่ควรยึดถือเพราะทำให้บุคคลอื่นเดือดร้อน ผู้ประกอบอาชีพเหล่านี้ถือว่าเป็นคนต่ำทราม ไร้ศีลธรรม ผู้ปฏิบัติอาชีพเหล่านี้มีผลออกมาในรูปของทุกขี นำไปสู่อบายภูมิ พระพุทธศาสนาได้วางหลักเกณฑ์ในการดำรงตนอยู่ในสังคม อย่างเหมาะสม เช่น หลักฆราวาสธรรม ที่แบ่งหน้าที่อย่างชัดเจน ระหว่าง มารดา บิดา กับบุตร ครูอาจารย์กับศิษย์ นักปกครองกับผู้อยู่ภายใต้การปกครอง พ่อค้าวาณิชย์ กับลูกค้า นายจ้างกับลูกจ้าง ว่า ควรปฏิบัติตนต่อกันอย่างไร โดยที่บุคคลเหล่านี้สามารถบรรลุนิพพานได้ หากประพฤติปฏิบัติธรรม

โดยภาพเศรษฐกิจในช่วงหลังพุทธกาลหรือในสมัยปัจจุบันเมื่อพิจารณาจากหลักฐานเห็นได้ว่าเป็นลักษณะของเงินมาเกี่ยวข้องมรเรื่องของกำไร ขาดทุน เป็นต้น

บทที่ ๓

กระบวนการทัศน์ทางความคิดเกี่ยวกับแนวทางเศรษฐกิจจากพุทธปรัชญา

วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียอาจมองได้ว่าเป็นโอกาสสำหรับวิธีการพัฒนาในทิศทางใหม่มากกว่าเป็นการคุกคามจากความเสี่ยงของระบบเศรษฐกิจ วิกฤตการณ์นำไปสู่ประเด็นวิกฤตทางการวิเคราะห์ เศรษฐศาสตร์สมัยใหม่นำมาซึ่งความชั่วร้ายดังที่กล่าวมาแล้วเช่น ทุนนิยม อุตสาหกรรมนิยม บริโภคนิยมและการเปลี่ยนบทบาทอย่างรวดเร็วของเงินตรา ซึ่งเร่งเร้าให้มีการสร้างความโลภขึ้นจาก ความรู้ไม่เท่าทันในกฎธรรมชาติของความเป็นตัวตนและกฎธรรมชาติอื่น ๆ ภายในขอบเขตของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ความไม่รู้นี้ถูกส่งเสริมโดยแนวความคิดที่คลุมเครือเกี่ยวกับบรรทัดประโยชน์ ซึ่งไม่ได้รับการศึกษาและทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเพียงพอโดยนักเศรษฐศาสตร์ กลุ่มนี้ แนวความคิดถูกอธิบายอย่างหยาบ ๆ ที่ให้ทุกคนมีความสุขกับการบริโภค การบริโภคสินค้าและบริการ จะอยู่ภายใต้ขอบเขตของงบประมาณที่จำกัด และไม่มีเปรียบเทียบความพึงพอใจระหว่างบุคคล โดยเหตุนี้ ความคิดเกี่ยวกับ “ประสิทธิภาพ” ในการบริโภคจึงไม่มีความหมายอย่างเพียงพอต่อการโต้แย้งในกรอบของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แนวความคิดเกี่ยวกับต้นทุนของทรัพยากรที่ใช้ในการบริโภคก็ไม่มีเหตุผลอย่าง เพียงพอที่จะพูดถึง ดังนั้นการอภิปรายเกี่ยวกับประสิทธิภาพโดยรวมจึงไร้ความหมาย เช่นเดียวกันกับการอภิปรายถึงประสิทธิภาพในการผลิต

พุทธเศรษฐศาสตร์สามารถจัดการกับปัญหานี้อย่างได้ผล โดยผ่านทางแนวคิดเกี่ยวกับความสุขหรือการทำให้มีทุกข์น้อยที่สุด (แทนที่จะทำให้เกิด**อรรถประโยชน์สูงสุด**) ในเบื้องต้นการอธิบายเกี่ยวกับทุกข์ว่าเป็นภาวะขัดแย้งกับกฎธรรมชาติของการ เปลี่ยนแปลงและความไม่อยู่นิ่ง เพื่อที่จะเข้าใจให้ชัดเจนจะต้องตระหนักถึงความไม่มีตัวตนและกฎธรรมชาติอื่น ๆ แนวความคิดนี้ นำไปสู่การอภิปรายถึงความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ซึ่งคือ ทุกข์ในระดับแรก ซึ่งจะต้องตอบสนองโดยความจำเป็นขั้นพื้นฐาน แต่ทุกข์ในระดับที่สอง เกิดขึ้นจากความต้องการหรือความอยากจอมปลอม ความพยายามที่จะสร้างความพึงพอใจทำให้เกิดความอยากซึ่งถูกกระตุ้นโดยความ ชั่วร้ายสมัยใหม่ ๔ ประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลัทธิบริโภคนิยมและเงินตรา วิธีการของชาวพุทธในการระงับความอยากอันจอมปลอมเหล่านี้โดยผ่านการรับรู้ใน แนวความคิดเกี่ยวกับ “ตัวตน” ว่าเป็นสิ่งลวงตา เพื่อให้ความทะยานอยากเหล่านี้ลดลง “เศรษฐศาสตร์ทางสายกลาง” ต้องได้รับการตระหนักให้ชัดเจนว่า แนวคิดนี้มีเหตุมีผลเพียงพอ แล้วจึงเริ่มต้นพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ซึ่งในประเทศไทยได้เริ่มขึ้นมาแล้วในบางพื้นที่ของประเทศ คล้ายกับเป็นการสาธิตโดยการทำเกษตรกรรมเชิงนิเวศน์ในไร่นาขนาดเล็กและกลุ่ม ออมทรัพย์ วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศไทยปัจจุบันสามารถกล่าวได้ว่า เกิดจากการ บริหารทางเศรษฐกิจที่ผิดพลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งธนาคารแห่งประเทศไทยดังที่ได้กล่าวมาแล้วในกรอบการวิเคราะห์ที่ก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตามในระดับนานาชาติที่การเคลื่อนย้ายของเงินทุนเป็นไปอย่างรวดเร็ว วิกฤตการณ์จะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนในรูปแบบใดก็แบบหนึ่ง จากการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย จากความอ่อนแอของระบบเศรษฐกิจ จากความไม่มั่นคงและความ

อ่อนไหวของระบบเศรษฐกิจขนาดเล็กซึ่งได้รับเงินทุน จากต่างประเทศ ธรรมชาติของวิกฤตการณ์ครั้งนี้ทำให้เกิดคำถามที่จริงจังเกี่ยวกับความ ยั่งยืนไม่เฉพาะแต่ในประเทศไทยเท่านั้นแต่กับประเทศเอเชียอื่นๆ ทั้งหมด

๓.๑ การบริโภคในเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ

ลักษณะการบริโภคคือ เศรษฐศาสตร์นี้มีความสัมพันธ์กับเรื่องอื่น ๆ ที่มีผลย้อนกลับมาหาเศรษฐกิจอีก ซึ่งโดยมากก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าต่าง ๆ พุทธศาสนาหรือพุทธเศรษฐศาสตร์ได้บอก ว่าเศรษฐศาสตร์นั้นมองถึงธรรมชาติของ ความต้องการของมนุษย์ คุณภาพความต้องการของมนุษย์ นั้นเป็นธรรมชาติหรือไม่ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้นได้พูดถึงหลักเหล่านี้คือ

๓.๑.๑ หลักความต้องการ

พูดถึงธรรมชาติของมนุษย์ในแง่ความต้องการก่อน ในแง่ความต้องการของมนุษย์นั้น อย่างน้อยเศรษฐศาสตร์ในสมัยนี้ก็มีใจตรงกัพุทธศาสนาที่ว่า ความต้องการของมนุษย์ของมนุษย์ ไม่มีจำกัด มนุษย์มี unlimited wants เราบอกว่าความต้องการของมนุษย์นั้นไม่มีที่สิ้นสุด ในพุทธศาสนานั้นมีพุทธภาษิตเกี่ยวกับเรื่องนี้มากมาย เช่นว่า นตฺถิ ตณฺหาสมมา นทึ แม่น้ำเสมอด้วย ตัณหาไม่มี เพราะว่าแม่น้ำนั้นบางโอกาส บางเวลา มันยังมีเวลาเต็มได้ แต่ความต้องการของมนุษย์ ไม่มีวันเต็ม ฉะนั้นในทางพุทธศาสนาจะมีเรื่องพูดมากเกี่ยวกับความต้องการที่ไม่จำกัดของ มนุษย์ แต่พุทธศาสนาไม่จบเท่านี้ พุทธศาสนาพูดถึงธรรมชาติของมนุษย์ อย่างน้อยที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ จะพึงเข้าใจ ๒ ประการ

ประการที่ ๑ ความต้องการนี้ ตามหลักพุทธศาสนาในแง่ที่ยอมรับว่า มนุษย์มีความต้องการไม่จำกัด แต่นั่นเป็นเพียงความต้องการประเภทที่ ๑ พุทธศาสนาแยกความต้องการเป็น ๒ ประเภท อย่างที่ ๑ เรียกว่า ความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน ความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตนนี้เป็นความต้องการที่ไม่จำกัด ส่วนความต้องการประเภทที่ ๒ เรียกว่า ความต้องการคุณภาพชีวิต อันมีขอบจำกัด ความต้องการประเภทที่ ๑ ท่านเรียกว่าตัณหา หรือความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน ส่วนความต้องการประเภทที่ ๒ ความต้องการคุณภาพชีวิต เรียกว่า ฉันทะ อันนี้คือเรื่องความต้องการ

ประการที่ ๒ ซึ่งสัมพันธ์กับหลักความต้องการ คือพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ และการที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้นี้ ก็สัมพันธ์กับความต้องการคุณภาพชีวิต กล่าวคือ การที่มนุษย์ต้องการคุณภาพชีวิตนั้น เป็นการแสดงให้เห็นการที่มนุษย์ต้องการพัฒนาตนเอง หรือพัฒนาศักยภาพของตนขึ้นไป การที่เราจะพยายามหันเหหรือสับเปลี่ยนความต้องการ จากความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน มาเป็นความต้องการคุณภาพของมนุษย์ ซึ่งก็มาสัมพันธ์กับเรื่องความต้องการ หลักเรื่องความต้องการ ๒ อย่างนี้ นำต่อไปสู่เรื่องคุณค่า เพราะความต้องการทำให้เกิดคุณค่า ในเมื่อความต้องการมี ๒ อย่าง คุณค่าก็เกิดขึ้นเป็น ๒ อย่างเช่นเดียวกัน

จะแยกเป็น ๑. คุณค่าแท้ ๒. คุณค่าเทียม คุณค่าแท้ ก็คือคุณค่าที่สนองความต้องการภาพชีวิต ส่วนคุณค่าเทียม คือคุณค่าเพื่อสนองความต้องการเสปสิ่งปรนเปรอตน

๓.๑.๒ หลักการบริโภคนิยม

การบริโภคนิยมก็เช่นเดียวกัน ต้องแยกว่า เป็นการบริโภคนิยมเพื่อสนองความต้องการแบบไหน บริโภคนิยมเพื่อสนองความต้องการคุณค่าแท้ หรือเพื่อเสปคุณค่าเทียม การบริโภคนิยมเป็นจุดยอดของเศรษฐศาสตร์ก็ว่าได้ คือกิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์นั้น จุดยอดอยู่ที่การบริโภคนิยม เราเข้าใจความหมายของการบริโภคนิยมอย่างไร เศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรมกับเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ จะให้ความหมายของการ บริโภคนิยมไม่เหมือนกัน การบริโภคนิยมเป็นการบำบัดหรือสนองความต้องการ อันนี้แน่นอน เราอาจจะพูดในแง่เศรษฐศาสตร์ว่า การบริโภคนิยม คือการสิ้นค้าและการบริการ บำบัดความต้องการ เพื่อให้เกิดความพอใจ คือคำจำกัดความของเศรษฐศาสตร์แบบยุคอุตสาหกรรม บำบัดความต้องการเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจ เศรษฐศาสตร์แบบพุทธ เศรษฐศาสตร์แบบพุทธบอกว่า การบริโภคนิยม คือ การใช้สิ้นค้าและบริการบำบัดความต้องการเพื่อให้ได้รับความพอใจโดยเกิด คุณภาพชีวิตขึ้น หมายความว่า การบริโภคนิยมจะต้องมีจุดหมาย การบริโภคนิยมจะต้องไม่เสียคุณภาพชีวิต

๑. "ทันสมัย" เป็นตัวบ่งชี้ความถูกต้อง เราจะซื้อโทรศัพท์รุ่นใหม่ ๆ คอมพิวเตอร์รุ่นใหม่ ๆ เพื่อแสดงว่าเราทันสมัย ทั้งที่ไม่มีความจำเป็นเท่าใดนัก หากไม่ใช้ก็อาจถูกดูหมิ่น ดูแคลนว่า "ล้าสมัย" ในทางพุทธนั้น จะซื้อจะเปลี่ยนรุ่นตามการพิจารณา "คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม" ว่ามีประโยชน์อะไร และส่วนไหนเป็นคุณภาพส่วนเกินที่ซื้อมาแต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ เฉพาะตัว เฉพาะตน ชาวพุทธนั้น จะยกย่อง "ความพอดี พอเพียง" เป็นสำคัญ

๒. "เชื่อตรรกะเหตุผล" เป็นตัวบ่งชี้ความถูกต้องว่ากินแล้วมีพลัง เป็นยาชูกำลัง เอาคำว่าวิจัยแล้ว ทดลองแล้วมาอ้าง เป็นหลุมพรางแต่งความเชื่อแล้วซื้อ แล้วนำมาใช้งาน เป็นการแก้ที่ปลายเหตุ ในทางพุทธนั้นจะ "เชื่อตามหลักความจริง" ทำไม่ต้องกินยาชูกำลังด้วย มีอะไรเป็นเหตุปัจจัย มีทางเลือกเป็นอย่างอื่นได้หรือไม่ ไม่บริโภคนิยมแล้วจะเป็นอย่างไร เราจะบริโภคนิยมด้วยปัญญา" ไม่ใช่บริโภคนิยมไป ตาม "ความหลงมกมาย"

๓. "ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของข้า" ทำให้เกิดจากจัดสรร สัตว์ พืช หิน ดิน แร่ น้ำ น้ำมัน ที่มีอยู่กระจายทั่วโลก เอามาจัดสรรแบ่งปันซื้อขาย อย่างเต็มที่ตามเงื่อนไขราคาและกลไกตลาด แต่ลืมไปว่าสิ่งเหล่านี้ อาจหมดเปลืองสูญหายไปได้ และอาจหมดโดยเร็ว จนคนรุ่นลูกรุ่นหลานมีปัญหา ในทางพุทธนั้น ให้มองคน พืช สัตว์ เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข เกิดแก่เจ็บตาย ต้องรู้จัก "ใช้อย่างรู้ค่า" และรู้จัก "กตัญญูทุกเวท" ต่อธรรมชาติที่เป็นผู้ให้ ต้องรักษาให้มีอยู่ต่อไป โดยการสร้างสมดุลธรรมชาติ

๔. "มาตรฐาน" ที่นำมาใช้ในการตั้งนิยาม อธิบายพฤติกรรมสังคม เรื่องที่สมมติไปกับวิทยาศาสตร์ จะพิจารณาด้านประโยชน์ต่อมนุษย์เท่านั้น แต่ด้านความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติในทางพุทธนั้น มองว่าการใช้ประโยชน์จะต้องมีมาตรฐาน ในทางไม่เบียดเบียน ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง "จริยธรรม" หรือ "วินัยสังคม" เช่น สูปบุหรืนั้น ความเป็นสิ่งต้องห้าม ทั้งเสพและผลิต การทำนมกลองนั้นจะต้องขอทราบ การไม่ทำให้กลองนั้นไปเบียดเบียนสิ่งแวดล้อมด้วย และต้องมีมาตรฐานอย่างนี้ทุกๆ ผลิตรภัณฑ์สินค้าและขอให้มาตรฐานมุ่งไปที่ "ใจ" หรือ "นวัตกรรม"

๕. "การวัดความเจริญ" ในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะมุ่งวัดที่เชิงวัตถุ เช่น ความสะดวก ความรวดเร็ว การได้รับความพึงพอใจ แล้วได้รับความสุขจากการที่กิเลสได้รับการตอบสนอง ในทางพุทธนั้นจะวัด "ความสุขจากภายใน" ในเรื่องของความเจริญ เป็นเรื่องของการพัฒนาจิต ที่มีการพัฒนาทางวัตถุที่พอเพียง จะเป็นคนที่มีความอดทน "ความอดกลั้น" "ความสุขจากภายในที่ได้ปฏิบัติอย่างถูกต้อง" และ "การได้ภูมิปัญญาจากการชนะความไม่ได้ตั้งใจหรือทุกข์"

๖. "สิทธิส่วนตัวที่คิดว่าชอบธรรม" เป็นเรื่องของข้า จะทำอะไรก็ได้มี

- ขับรถราคาแพงสุดๆ นาฬิกาเรือนละเป็นแสน ก็เรื่องของสิทธิส่วนบุคคลมีเงินซะอย่าง
- แต่งตัวพิสดารอย่างก็ไม่มีใครละอาย มันเป็นสิทธิ คนหัวโบราณเท่านั้นที่ไม่ชอบ
- จัดมหกรรมบันเทิงสุดๆ เพื่อความสนุกแบบสุดๆ

ในเชิงพุทธนั้น "การบริโภคเกินพอดี" นั้นเป็นการเบียดเบียนตนเองและคนอื่น รวมถึงสิ่งแวดล้อมด้วย รวมไปถึงการสะสมกิเลส "ตัวกูของกู" หรือ "อัตตา" มาขึ้นเรื่อยๆ จากบริโภคนิยม

๗. "บริโภคด้วยความพอใจนั้นยุติธรรม" แม้จะทำให้ผู้อื่นแล้วสังคมเดือดร้อน ก็อดทนกันได้ ในทางพุทธนั้น ต้อง"บริโภคด้วยสติสัมปชัญญะ" ไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน

๘. "บริโภคแบบสะสม และกักตุนอย่างไรชอบเขต" ทั้งสิ่งของที่เป็นวัตถุและนามธรรม ในทางพุทธนั้น "บริโภคเท่าที่จำเป็น" ไม่ส่งเสริมการกักตุน ทั้งทางรูปธรรม และนามธรรม

สุดท้าย แนวคิดในเชิงเศรษฐกิจและเชิงพุทธจะเน้นที่การบริโภคเท่าที่จำเป็น ไม่กักตุน ไม่บริโภคสิ่งไร้สาระบริโภคไม่เบียดเบียน ไม่บริโภคเพื่อกลบทุกข์ แต่ให้พิจารณาบริโภคเพื่อยังชีพให้ดำรงอยู่ได้ และไม่บริโภคด้วยความอยากหรือตามใจกิเลส จนหลงมัวเมา จนขาดปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง

๓.๑.๓ หลักงานและการทำงาน

เรื่องความต้องการเรื่องคุณภาพของความต้องการ เรื่องคุณค่า เรื่องการบริโภคแล้ว มันก็ต่างกันแม้กระทั่งในเรื่องธรรมชาติของงาน ความหมายของงานในแง่ของเศรษฐศาสตร์กับพุทธ เศรษฐศาสตร์ต่างกันแต่โดยสัมพันธ์ กับความต้องการ ๒ อย่างนั้น ในกรณีที่มีสัมพันธ์กับความต้องการ

คุณภาพชีวิต รวมทั้งการพัฒนาตนและพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ก็มีลักษณะของงานในแบบที่ว่า ผลได้จากการทำงานตรงกับความต้องการทันที เราทำงานนั้นเพื่อต้องการผลของตัวงานนั้นการทำงานจึงเป็นความพึงพอใจ ผลได้จากการทำงานถ้าเป็นความต้องการคุณภาพชีวิต ผลได้จากการทำงานจะต้องกับความต้องการทันที ถ้าเป็นความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน ผลได้จากการทำงานไม่ใช่ผลที่ต้องการ แต่เป็นเงื่อนไขเพื่อให้ผลอย่างอื่นที่ต้องการ เพราะฉะนั้น การทำงานจึงเป็นความจำใจ ความหมายของงานเป็นคนละอย่าง ทำงานเป็นความพึงพอใจ กับทำงานเป็นความจำใจ

๓.๑.๔ หลักการแข่งขัน การร่วมมือ

การแข่งขันและการร่วมมือ ในแง่ของเศรษฐศาสตร์ เขาบอกว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะมีการแข่งขันกัน แต่ในทางพุทธศาสนาบอกวามมนุษย์นั้นมีธรรมชาติทั้งแข่งขันและร่วมมือ ยิ่งกว่านั้น ยังอาจจะแยกเป็นว่ามีความร่วมมือแท้และความร่วมมือเทียม ความร่วมมือเทียม การแข่งขันเป็นธรรมดา เมื่อเราแข่งขันกันเพื่อสนองความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน เราจะแข่งขันกันเต็มที่ เพราะต่างคนต่างก็อยากได้เข้ามาหาตัวให้มากที่สุดเพราะมันไม่รู้จักพอ มันไม่รู้จักอิ่ม มันไม่เต็ม ฉะนั้นถ้าเอาเข้ามาที่ตัวเองมากที่สุด คนอื่นไม่ได้เลยก็เป็นการดี จึงต้องแข่งขันให้มากที่สุด เป็นเรื่องธรรมดา มนุษย์มีธรรมชาติแห่งการแข่งขัน เพราะไปตามธรรมชาติของความต้องการในแง่ที่หนึ่ง เราอาจจะเอาธรรมชาติในการแข่งขันนั้นมาใช้เป็นแรงจูงใจให้คนร่วมมือกัน เรียกว่า ทำให้คนฝ่ายหนึ่งร่วมมือเต็มที่เพื่อที่จะแข่งขันกับอีกฝ่ายหนึ่ง โดยอาศัยการแข่งขันนั่นเองทำให้เกิดความร่วมมือ ความร่วมมือแท้ คือ ความร่วมมือกันในความพยายามที่จะสนองความต้องการคุณภาพชีวิต เมื่อต้องการคุณภาพชีวิตนั้น มนุษย์สามารถร่วมมือกันได้เพื่อช่วยแก้ปัญหาของมนุษย์เอง ฉะนั้น ธรรมชาติของมนุษย์นี้จึงมีทางที่จะฝึกฝนให้ร่วมมือกันได้ และการฝึกฝนพัฒนาอย่างหนึ่ง ก็คือการที่หันเหให้มนุษย์เปลี่ยนจากการแข่งขันมาร่วมมือกันในการแก้ปัญหาของมนุษย์ เป็นอันว่า เพื่อคุณค่าแท้ มนุษย์สามารถร่วมมือกันได้ แต่เพื่อคุณค่าเทียม มนุษย์จะแข่งขันกันสุดชีวิตจิตใจ เพื่อช่วงชิงหรือล่าผลประโยชน์

๓.๑.๕ หลักสันโดษ ค่านิยมบริโภค

ความสันโดษนี้เกี่ยวกับเรื่องคุณภาพชีวิต เกี่ยวกับเรื่องความต้องการของมนุษย์ ที่แยกเป็นความต้องการประเภทที่ ๑ และความต้องการประเภทที่ ๒ ตามธรรมดาที่เราเห็นกันง่าย ๆ ก็คือ ถ้าคนใดสันโดษ ความต้องการของเขาก็น้อยกว่าคนไม่สันโดษ อันนี้เป็นธรรมดาแท้ ๆ แต่ในกรณีที่ถูกต้อง ความสันโดษก็คือไม่มีความต้องการเทียม ไม่เห็นแก่ความต้องการประเภทเสพสิ่งปรนเปรอตน แต่เขาควรจะมีความต้องการคุณภาพชีวิต จึงเป็นความหมายที่ถูกต้อง จุดที่พลาดคือ เมื่อไม่รู้จักแยกประเภทความต้องการ ก็เลยพุดคลุ้มปฏิเสศความต้องการไปเลย คนสันโดษก็เลยกลายเป็นคนที่ไม่ต้องการอะไรเลย อันนี้เป็นความผิดพลาดขั้นตอนที่หนึ่ง ที่จริงแล้ว ความต้องการคุณค่าแท้คุณค่าเทียมยังนำไปสู่อีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่า ความขาดแคลนแท้ ความขาดแคลนเทียมเป็นอยู่อย่างสันโดษคือ ไม่ชอบฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ไม่เห่อในการบริโภค รู้จักประหยัดใช้น้อย เราสร้างความต้องการอีกแบบหนึ่ง คือ ความรักงาน ความรักงานความอยากทำให้สำเร็จ ให้เกิดขึ้น ก็จะทำให้

เกิดการผลิตขึ้นมา ก็จะบรรลุผลในความเจริญทางอุตสาหกรรม แต่ถ้าเราเข้าใจธรรมชาติของคนผิด แล้วใช้ระบบเศรษฐกิจที่ผิดพลาด ก็มาเร่งความต้องการในการบริโภค คนเกิดค่านิยมการบริโภคขึ้น ไม่ผลิต ก็เลยทำให้เกิดความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยอย่างเดียว เป็นผลเสียหายต่อเศรษฐกิจ ฉะนั้นสันโดษ ถ้าเข้าใจให้ถูกต้องก็คือว่า มันตัดความต้องการประเภทที่ ๑ คือ ความต้องการคุณค่าเทียม ตัดความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตน แต่กลับมีความต้องการคุณภาพชีวิต ซึ่งต้องหนุนเสริมขึ้นไป ในทางพุทธศาสนานั้น สันโดษจะต้องคู่กับความเพียรเสมอไป สันโดษเพื่ออะไร เพื่อจะได้ประหยัดแรงงานและเวลาที่จะสูญเสียไปในการที่จะปรนเปรอตน แล้วเอาแรงงานและเวลานั้นไปใช้ในการทำงานปฏิบัติหน้าที่เพื่อสร้างเสริม คุณภาพชีวิต

๓.๑.๖ หลักการผลิต

การผลิตนี้ก็เป็นเรื่องใหญ่ การพิจารณาเรื่องนี้ไม่ใช่เป็นเพียงการเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ แต่เป็นการพิจารณาธรรมชาติทั้งหมดในวงกว้าง ในทางเศรษฐศาสตร์ การผลิตเป็นคำพูดที่ลวงตาและลวงสมอง ในการผลิต เราคิดว่าทำอะไรให้เกิดขึ้นใหม่ แต่แท้จริงนั้น มันเป็นการแปรสภาพ คือการแปรสภาพอย่างหนึ่งไปเป็นอย่างหนึ่ง การแปรสภาพนั้นเป็นการทำให้เกิดสภาพใหม่ โดยการทำลายสภาพเก่า เพราะฉะนั้น ในการผลิตนั้น ตามปกติจะมีการทำลายด้วยเสมอไป เศรษฐศาสตร์จะเป็นวิทยาศาสตร์ที่แท้จริงแล้ว จะคิดถึงแต่การผลิตอย่างเดียวไม่ได้ การผลิตทุกครั้งจะมีการทำลายด้วยเสมอไป การทำลายในบางกรณีนั้นเรายอมทำได้ แต่การทำลายบางอย่างก็เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ ฉะนั้น จึงมีข้อพิจารณาเกี่ยวกับการผลิตในทางเศรษฐศาสตร์ เช่นการผลิตบางอย่างเป็นการผลิตที่มีค่าเท่ากับการทำลายซึ่งเราจะมีปัญหาว่า ควรผลิตหรือไม่ ในบางกรณีเราอาจจะต้องมีการงดเว้นการผลิต และการงดเว้นการผลิตนั้นก็เป็นการที่เสริมคุณภาพชีวิตด้วย ฉะนั้น ในเศรษฐศาสตร์แบบใหม่นี้ จะพิจารณาคนด้วยการผลิตหรือไม่นั้นไม่ถูกต้อง เราต้องพิจารณาเรื่องการผลิตโดยแยกออกอย่างน้อยเป็น ๒ ประเภท คือ การผลิตที่มีค่าเท่ากับการทำลาย เช่นการผลิตที่เป็นการทำลายทรัพยากรและทำให้สภาพแวดล้อมเสีย กับการผลิตเพื่อทำลาย เช่นการผลิตอาวุธ ยุทธภัณฑ์ มีทั้งการผลิตที่มีผลในทางบวก และการผลิตที่มีผลในทางลบ มีผลในทางเสริมคุณภาพชีวิต และทำลายคุณภาพชีวิต

๓.๒ ทฤษฎีการผลิตและทฤษฎีการบริโภคแนวพุทธ

ทฤษฎีการผลิต และ ทฤษฎีการบริโภค ของพุทธจะเน้นการใช้ ปัญญา โดยจะอ้างว่าปัญญา คือ ส่วนที่สำคัญที่สุดในกระบวนการผลิต เพราะจะช่วยให้เกิดการผลิตและการบริโภคที่ลดการทำลายล้างทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การบริโภคจะเน้นแต่เพียงประการเดียว คือ การบริโภคเพื่ออยู่ ทฤษฎีว่าด้วยอรรถประโยชน์ มองว่าความพึงพอใจคือ ความสามารถในการใช้สอยสิ่งๆ นำมาบริโภคให้เกิดประโยชน์ในการเกื้อกูลชีวิต และสติปัญญา ส่วน ทฤษฎีว่าด้วยการประหยัด เน้นการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่าให้มากที่สุดทั้งนี้เพื่อลด การเบียดเบียนสิ่งอื่น ๆ รวมทั้งธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อม กุญแจที่จะไขไปสู่ความสำเร็จ คือ การใช้เวลาตาม ทฤษฎีการใช้เวลา ที่ให้น้ำหนักกับการมีความสุขตลอดเวลา ภายใต้หลักเกณฑ์ของการไม่เบียดเบียนกัน โดยที่ ทฤษฎีว่าด้วยการหาความสุข ความพอใจจากการทำงาน มีวัตถุประสงค์ที่จะให้มนุษย์เข้าถึงความสุขในชีวิตผ่านการทำงานในรูปแบบการ ประพาศธรรม และสุดท้าย ทฤษฎีการกระจายผลผลิต มีจุดยืนที่ต้องการให้ทุกคนรวมทั้งสัตว์โลกและสิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งปวง มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขโดยมีการเบียดเบียนน้อยที่สุด ความเป็นไปได้ของพุทธเศรษฐศาสตร์ในโลกจริง หลักการที่เป็นนามธรรม ก่อน ช่างจะมีปัญหาและคลุมเครือมากขึ้นเมื่อจะเอามาปฏิบัติในโลกจริง เพราะเป็นความเชื่อที่เป็นอภิวินิจฉัยสูงมาก พุทธมุ่งที่จะเสนอแนวทางช่วยตัวเองสำหรับปัจเจกบุคคลโดยเฉพาะทางด้านจิตใจ หัวใจของพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือการจัดการกับความต้องการแบบนักบวช การนำเสนอให้ทุกคนหันไปใช้ชีวิตแบบนักบวชเป็นเรื่องที่เหลวไหล นักบวชเกือบทั้งหมดไม่ได้ผลิตของอุปโภคบริโภคใช้เอง ต้องรอนคนบริจาคทานในนามของการทำบุญ ยกเว้นสำนักสันตโตศกของพระโพธิ์ริภัก ซึ่งถ้ายึดตามแนวนี สิ่งที่ต้องผลักดันอย่างเร่งด่วนไม่ใช่การนั่งสมาธิหรือตัดกิเลส แต่ต้องเรียกร้องให้มีการปฏิรูปที่ดิน และพัฒนาประสิทธิภาพการผลิตอย่างเป็นระบบ ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์เน้นให้หลักปฏิบัติธรรมและมุ่งตอบคำถามทางจิตวิญญาณ มากกว่าโลกจริง การแก้ปัญหาในโลกจริงต้องใช้การกระจายผลผลิตกระจายรายได้ ซึ่งไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยการนั่งสมาธิ มันเกิดจากการทดลอง ค้นคว้า พิสูจน์ เหล่านี้ต้องใช้ทุน ไม่ใช่แค่ปัญญา การลดความต้องการของคนมันไม่ใช่เรื่องใหม่ มันมีมานานพอ ๆ กับอายุของศาสนา มันเป็นการตั้งความหวังแบบเพื่อฝันว่าสักวันหนึ่ง พวกที่กอบโกยการทุจริตมวลมนุษยชาติจะสำนึกผิด ในขณะที่เดียวกันเป็นการเปิดช่องทางให้โทษคนส่วนใหญ่ที่เป็นคนจน ว่ากิเลสความต้องการของเขานั้นแหละ เป็นต้นกำเนิด ทำให้ตัวเองถูกกดขี่ขูดรีดเพราะความอยากมีอยากได้ และเป็นสาเหตุหลักของความยากจน ทั้งที่ความเป็นจริงมันซับซ้อนมากกว่านี้ ในรอบ ๒๕๐๐ กว่าปี ที่แนวความคิดแบบนี้ดำรงอยู่ในโลกของมนุษย์ มันไม่เคยประสบผลสำเร็จในการแก้ปัญหาของสังคม

๓.๓ วิเคราะห์เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ

แรงผลักดันปกติของมนุษย์ซึ่งคือธรรมชาติที่เป็นจริงส่วนหนึ่งของมนุษย์ ปัจเจกชนนิยม สิทธิส่วนบุคคล เสรีภาพ และสิทธิในทรัพย์สิน เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่ได้รับการคุ้มครองและต้องไม่ถูกละเมิด สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันที่มีความสำคัญที่สุดต่อสังคมมนุษย์ ความสามารถในการควบคุมธรรมชาติจะปรับปรุงคุณภาพให้เหมาะสมในการดำรงอยู่ของ มนุษย์ เทคโนโลยีคือเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการควบคุมธรรมชาติ สมมุติฐานหลายประการดังกล่าวได้รับการอธิบายจากรากเหง้าของสังคมตะวันตก เช่น จากความแตกต่างของสภาพอากาศ ความต้องการที่จะเอาชีวิตรอดในระหว่างฤดูหนาวอันยาวนาน เหมือนเป็นการให้คำอธิบายที่ดี การสะสมอาหาร เชื้อเพลิงและ เสื้อผ้าสำหรับครอบครัวในช่วงฤดูหนาวอันยาวนานเป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องทำ ครอบครัวมีเวลาอยู่ร่วมกันอย่างเพียงพอในช่วงฤดูหนาว มีเวลามากพอสำหรับการอ่านหนังสือ การเขียน และการไตร่ตรองในช่วงระหว่างเดือนอันยาวนานนั้น ความสำเร็จอันหนึ่งคือความพยายามที่จะควบคุมธรรมชาติซึ่งนำไปสู่การเพิ่ม คุณภาพชีวิต ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นคือการพัฒนาเทคโนโลยีซึ่งเป็นนวัตกรรมอันหนึ่งที่

พัฒนา ขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในการเอาชนะธรรมชาติ วัฒนธรรมเช่นนี้คือรากฐานที่แตกต่างไปจากประเทศตะวันออก ที่ประชากรส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในบริเวณ

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้แสดงทัศนะ ไว้อย่างน่าสนใจว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ นั้นต้องสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร การที่จะสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจรก็ต้องเป็นไปโดยสัมพันธ์ด้วยดีกับองค์ประกอบทุกอย่างในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ องค์ประกอบทั้งสามในการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้นจะต้องประสานเกื้อกูลกัน หมายความว่าองค์ประกอบเหล่านี้ประสานกันด้วยและเกื้อกูลกันด้วย ในการดำรงอยู่ร่วมกันและก็เดินไปด้วยกัน ฉะนั้น พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์จะต้องเป็นไปในทางที่ไม่เบียดเบียนตน คือไม่ทำให้เสียคุณภาพชีวิตของตนเอง แต่ให้เป็นไปในทางที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เสริมคุณภาพชีวิตนั้น นี้เป็นการ ไม่

เบียดเบียนตนและไม่เบียดเบียนผู้อื่น คือ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม และไม่ทำให้เสียคุณภาพของ eco systems หรือระบบ ธรรมชาติแวดล้อม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๔๐: ๖๑.)

ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน ได้แสดงทัศนะไว้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ หมายถึงการนำเอา คำสอนของพระพุทธเจ้า มาประยุกต์เข้ากับแนวคิดในวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่พัฒนามาจากอารยธรรม ตะวันตก กล่าวโดยสรุป ก็คือวิชาที่ว่าด้วยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะทำให้ปัจเจกบุคคล และสังคมบรรลุซึ่งสันติสุข จากการมีชีวิตอยู่ในโลกวัตถุภายใต้เงื่อนไขของการมีทรัพยากรที่จำกัด (อภิชัย พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการ ทฤษฎีและการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขา ต่างๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๓.(กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, ๒๕๔๗), หน้า ๕.)

และนอกจากนี้ **พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต)** (<http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/lp-prayuth/lp-prayuth-๑๐-๐๓.htm>) กล่าวไว้ว่าเพิ่มเติมว่า ผลได้ที่ต้องการในทาง เศรษฐศาสตร์นี้ไม่ใช่จุดหมายในตัวของมันเอง แต่เป็น means คือมรรคา ส่วน end คือจุดหมายของมัน ก็คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตและการพัฒนามนุษย์ ฉะนั้น เศรษฐศาสตร์ในทัศนะของ พระพุทธศาสนาจึงถือว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจและผลของมัน เป็นฐานหรือเป็นอุปกรณ์ที่จะช่วย สนับสนุนการมีชีวิตที่ดีงาม และการพัฒนาดนพัฒนาสังคมของมนุษย์

ประเด็นสำคัญก็คือ เป็นอันเห็นได้แล้วว่า พระพุทธศาสนาถือว่า เศรษฐกิจมีความสำคัญ มาก ไม่เฉพาะในแง่ที่ว่าสัมมาอาชีพะเป็นองค์หนึ่งในมรรคมงคล ๘ เท่านั้น แต่จากเรื่องนี้เราจะเห็นว่า ถ้าท้องหิว คนจะฟังธรรมไม่รู้เรื่อง ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงให้เขากินข้าวเสียก่อน เศรษฐกิจจึงมีความสำคัญมาก แต่ในทางกลับกัน ถ้าใจได้อาหารอย่างดี บริโภคอิ่มแล้ว ร่างกายแข็งแรง ก็เอา ร่างกายนั้นไปใช้ทำการร้าย ปล้นฆ่า ทำลายได้มาก และรุนแรง

เพราะฉะนั้นการได้บริโภคหรือความพึงพร้อมในทางเศรษฐกิจจึงไม่ใช่จุดหมายในตัว แต่ มันควรเป็นฐานสำหรับการพัฒนามนุษย์ เป็นฐานที่จะให้มนุษย์ได้คุณภาพชีวิต ได้สิ่งที่มีคุณค่าสูง ยิ่งขึ้น เช่น นายคนเข็ญใจนี้ได้กินอาหารแล้ว เขาก็ได้ฟังธรรมต่อไปด้วย

เพราะฉะนั้นการสร้าง ความพึงพร้อมในทางเศรษฐกิจจึงเป็นภารกิจสำคัญที่จะ ต้องทำ แต่เราจะต้องให้ความเจริญก้าวหน้าพึงพร้อมทางเศรษฐกิจนั้นสัมพันธ์กับจุด หมาย ให้เป็นไปเพื่อ

จุดหมาย คือให้เกิดคุณภาพชีวิต ซึ่งทำให้มนุษย์พร้อมที่จะสร้างสรรค์หรือปฏิบัติเพื่อชีวิตที่ดีงาม เราจึงเรียกว่า เศรษฐศาสตร์และเศรษฐกิจเพื่อคุณภาพชีวิต

ในพระพุทธศาสนามีหลักอรรถ หรืออรรถ ๓ แปลอย่างง่าย ๆ ว่า ประโยชน์เบื้องต้น ประโยชน์ท่ามกลาง และประโยชน์สูงสุด หรือจุดหมายเบื้องต้น จุดหมายท่ามกลางและจุดหมายสูงสุด

จุดหมายเบื้องต้นคือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ แปลว่า ประโยชน์ทันตาเห็น ซึ่งมีความมั่นคงเพียงพอทางเศรษฐกิจรวมอยู่เป็นข้อสำคัญ แต่ประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือจุดหมายทางเศรษฐกิจนี้จะต้องประสานและเกื้อกูล ต่อจุดหมายอีกสองอย่างที่สูงขึ้นไป คือ สัมปรายิกัตถะ อันเป็นประโยชน์ในทางจิตใจ ในทางคุณธรรม ในทางคุณภาพชีวิต และปรมาตถ์ คือจุดหมายสูงสุด ได้แก่ความเป็นอิสระของมวลมนุษย์ที่ภายในชีวิตจิตใจของแต่ละคน

ในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลอย่างนี้ เศรษฐศาสตร์จะต้องมองตนเองในฐานะเป็นองค์ประกอบร่วม ในบรรดาวิทยาการและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่อิงอาศัยและช่วยเสริมกันและกันในการแก้ปัญหาของมนุษย์ เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ สิ่งสำคัญที่เศรษฐศาสตร์จะต้องทำ ก็คือ การหาจุดสัมพันธ์ของตนกับวิชาการแขนงอื่นๆ ว่าจะร่วมมือกับเขาที่จุดไหนในวิชาการนั้นๆ จะส่งต่อรับช่วงงานกันอย่างไร

ตัวอย่างเช่น ในด้านการศึกษา เศรษฐศาสตร์จะสัมพันธ์หรือร่วมมือกับการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์ที่จุด ไหน เช่นว่า การศึกษาอาจจะสอนให้มนุษย์รู้จักคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม รู้จักคิด รู้จักพิจารณาว่า อะไรเป็นคุณภาพชีวิต อะไรไม่เป็นคุณภาพชีวิต แล้วก็มาช่วยกัน ร่วมมือกับเศรษฐศาสตร์ ในการที่จะพัฒนามนุษย์ขึ้นไป

ประการสุดท้าย กิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น เป็นกิจกรรมที่ครองเวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของมนุษย์ เวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของมนุษย์นั้นใช้ไปในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ถ้าจะให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าอย่างแท้จริงในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ก็จะต้องให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการผลิตก็ดี การบริโภคก็ดี การแจกจ่ายก็ดี เป็นกิจกรรมในการสร้างสรรค์คุณภาพชีวิต และพัฒนาศักยภาพเพื่อชีวิตที่ดีงาม

เราสามารถทำให้กิจกรรมในทางเศรษฐกิจทุกอย่าง เป็นกิจกรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ตลอดเวลา และนี่เป็นทางหนึ่งที่จะทำให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าที่แท้จริง ในการที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์ คือ ให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่าง เป็นกิจกรรมในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตไปด้วยพร้อมกัน

เมื่อว่าให้ถูกแท้ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ปฏิบัติอย่างถูกต้อง ย่อมเป็นกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและพัฒนาศักยภาพอยู่แล้ว ในตัว อันนี้ถือว่าเป็นสาระสำคัญของเรื่อง เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

๓.๔ ข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์แห่งยุคอุตสาหกรรม

๓.๔.๑ การแยกตัวโดดเดี่ยว เป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

เศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันนี้ได้แยกเอากิจกรรมทางเศรษฐกิจออกมาพิจารณาต่างหากโดดเดี่ยว จากกิจกรรมด้านอื่นๆของชีวิตมนุษย์ และจากวิทยาการด้านอื่นๆ เขาเรียกว่าเป็นไปตามแนวของ specialization คือ ความชำนาญพิเศษในทางวิชาการ หรือความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ซึ่งเป็นลักษณะของความเจริญในยุคอุตสาหกรรม เพราะฉะนั้น ในการพิจารณากิจกรรมของมนุษย์ เศรษฐศาสตร์จึงได้พยายามตัดนัย หรือแงความหมายอื่นๆ ที่ไม่ใช่เรื่องทางเศรษฐกิจออกไปเสีย เมื่อจะพิจารณาเรื่องกิจกรรมการดำเนินชีวิตอะไรก็ตามของมนุษย์ ก็จะพิจารณาในแง่เดียว คือแง่ที่เกี่ยวข้องกับวิทยาการของตนเองเท่านั้น การที่เศรษฐศาสตร์แยกตัวออกมาโดดเดี่ยวอย่างนี้แหละ นับว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ได้ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา ซึ่งจะต้องมาพิจารณาว่า ทศนะของพุทธศาสนาเป็นอย่างไร?

ถ้ามองในแง่ของพุทธศาสนา เศรษฐศาสตร์แนวพุทธไม่แยกโดดเดี่ยวจากความรู้และความชัดเจนด้านอื่นๆของมนุษย์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่แยกโดดเดี่ยวจากกิจกรรมด้านอื่นๆในการแก้ปัญหาของมนุษย์ เพราะฉะนั้นเศรษฐศาสตร์ไม่เป็นศาสตร์ที่เสรีจลื่นในตัวโดยลำพัง แต่อิงอาศัยกันกับวิทยาการด้านอื่นๆ ในระบบความสัมพันธ์ของชีวิตและสังคม ถ้ามีกิจกรรมอันใดอันหนึ่งขึ้นมา เราก็สามารถมองได้หลายแง่ ยกตัวอย่างเช่น การโฆษณา การโฆษณาเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งที่ปรากฏในสังคม และเป็นกิจกรรมที่เป็นเรื่องของเศรษฐกิจได้แน่นอน ในแง่ของเศรษฐกิจนั้น การโฆษณาก็เป็นการชักจูงใจให้คนมาซื้อของ ซึ่งจะทำให้ขายของได้ดีขึ้น แต่ในเวลาเดียวกัน ก็เป็นการเพิ่มต้นทุนทำให้ของนั้นแพงขึ้นไปด้วย (พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๓๘ หน้า ๗ - ๔๓)

ถ้าพิจารณาในแง่สังคม การโฆษณาก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับค่านิยมของสังคมด้วย โดยที่ว่าคนที่โฆษณา นั้นเขามักจะอาศัยค่านิยมของสังคมนั่นเอง มาเป็นเครื่องช่วยในการที่จะจัดวิธีการโฆษณาให้ดึงดูดใจคนโดยสัมพันธ์กับจิตวิทยา คือใช้จิตวิทยาสังคมเป็นเครื่องมือเอาค่านิยมไปใช้ในทางเศรษฐกิจ ในทางจริยธรรม การโฆษณาก็มีความหมายเหมือนกัน เช่น อาจจะต้องคิดว่า วิธีการโฆษณาของบริษัท หรือกิจการ หรือธุรกิจนั้น เป็นการชักจูงให้คนมัวเมาในวัตถุมากขึ้นหรือไม่ อาจจะมีผลไม่ดีทางจิตใจอะไรบ้าง หรืออาจจะใช้ภาพที่ไม่เหมาะสมไม่ควร ทำให้เกิดผลเสียทางศีลธรรมอย่างไร หรือทางฝ่ายการเมืองก็มีเรื่องต้องพิจารณาว่า จะมโนนโยบายอย่างไรเกี่ยวกับการโฆษณา นี้ เช่นว่า จะควรควบคุมหรือไม่อย่างไร เพื่อผลดีในทางเศรษฐกิจก็ตาม หรือในทางศีลธรรมก็ตาม

แม้แต่ในทางการศึกษาก็ต้องเกี่ยวข้อง เพราะอาจจะต้องพยายามหาทางสอนคนให้รู้เท่าทัน ให้พิจารณาการโฆษณาอย่างมีวิจารณ์ญาณว่า ควรจะเชื่อคำโฆษณาแค่ไหน ซึ่งเมื่อให้การศึกษาดีแล้ว ก็มีผลย้อนกลับมาทางเศรษฐกิจอีก ทำให้คนนั้นมีการตัดสินใจที่ดีขึ้นในการที่จะซื้อข้าวของ เป็นต้น อันนี้ก็เป็นเรื่องที่ว่า กิจกรรมต่างๆ ในสังคมมนุษย์นั้นมีแง่พิจารณาหลายแง่ ซึ่งสัมพันธ์โยงกันไปหมด จะพิจารณาแง่หนึ่งแง่เดียวไม่ได้

Specialization หรือความชำนาญพิเศษในวิทยาการเฉพาะแง่ใดแง่หนึ่งนั้น ความจริงก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาก トラบเท่าที่เรายังไม่ลืมความมุ่งหมายเดิม กล่าวคือ การที่เรามีกิจกรรมหรือ

วิทยาการพิเศษต่าง ๆ ขึ้นมานั้น ก็เพื่อเป็นส่วนร่วมกันในการที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์ ถ้าเรากำหนดขอบเขตของตัวเองให้ดี กำหนดจุดที่เป็นหน้าที่ของตัวเองให้ดี ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง และกำหนดจุดที่จะประสานกับวิทยาการสาขาอื่นๆ ให้ดีแล้ว ก็จะเป็นการร่วมกันทำงานในการแก้ปัญหาของมนุษย์ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น จุดผิดพลาดก็อยู่ที่ว่า จะเกิดความล้มเหลว นี้กว่าวิทยาการของตัวเองนั้นแก้ปัญหาของมนุษย์ได้หมด ถ้าถึงอย่างนั้นแล้วก็จะเกิดความผิดพลาดขึ้น และจะแก้ปัญหาไม่สำเร็จด้วย

เมื่อยอมรับกันอย่างนี้แล้ว ข้อสำคัญก็อยู่ที่จะต้องจับจุดให้ได้ว่า เศรษฐศาสตร์นี้จะโยงต่อกับศาสตร์ หรือวิทยาการอื่น ๆ หรือกิจกรรมอื่นๆ ของมนุษย์ที่จุดไหน เช่นว่า เศรษฐศาสตร์จะเชื่อมโยงกับการศึกษาที่จุดไหน จะเชื่อมโยงกับจริยธรรมที่จุดไหน ในการร่วมกันแก้ปัญหาของมนุษย์ ถ้าจับอย่างนี้ได้ ก็มีทางที่จะทำให้การที่ตนเป็นศาสตราจารย์ที่ชำนาญพิเศษโดยเฉพาะนั้น เกิดประโยชน์ขึ้นอย่างแท้จริง

การที่ซูมาเกอร์พูดว่าในเมื่อสัมมาอาชีวะเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของมรรคมีองค์ ๘ ก็ทำให้เห็นว่าจะต้องมี Buddhist economics คำของซูมาเกอร์นี้ยังมีความหมายแฝงต่อไปอีกด้วย คือ ข้อที่ ๑ แสดงว่า สัมมาอาชีวะนั้นมีความสำคัญมาก หรือว่าเศรษฐกิจนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ในทางพุทธศาสนาจึงได้จัดเป็นองค์มรรคขึ้นมาข้อหนึ่ง แสดงว่าพระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของเศรษฐกิจให้เป็นองค์มรรคข้อหนึ่งเลยทีเดียว แต่ข้อที่ ๒ มองในทางกลับตรงกันข้ามก็มีความหมายว่า สัมมาอาชีวะหรือเรื่องราวทางเศรษฐกิจนั้น ก็เป็นเพียงองค์ประกอบอย่างหนึ่งในบรรดาคณะประกอบหลายอย่างของวิถีชีวิตที่ถูกต้องที่จะแก้ปัญหาของชีวิตได้ ซึ่งในทางพุทธศาสนานั้นก็ได้บอกไว้ว่า มีองค์ประกอบถึง ๘ ประการด้วยกัน

๓.๔.๒ ไม่เป็นอิสระจากจริยธรรม จึงควรเน้นส่งเสริมจริยธรรมทางธุรกิจ

ในบรรดาคณะประกอบที่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาของมนุษย์ซึ่งมีหลายอย่างนั้น ในที่นี้จะยกขึ้นมาพูดสักอย่างหนึ่ง คือเรื่อง จริยธรรม เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระ ในฐานะที่เป็นบุคคลผู้ทำหน้าที่ทางจริยธรรมมากสักหน่อย เรามาพิจารณาโดยยกเอาจริยธรรมเป็นตัวอย่างว่า จริยธรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น มีผลสัมพันธ์กับเศรษฐกิจอย่างไร โดยทั่วไปเราก็มองเห็นกันชัดเจนอยู่แล้วว่าเรื่องจริยธรรมนั้น มีความหมายสำคัญต่อเรื่องเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก

แต่ในที่นี้ จะขอให้เรามายอมเสียเวลากันสักนิดหน่อย ดูตัวอย่างบางอย่างที่แสดงให้เห็นว่าจริยธรรมนั้นมีความสัมพันธ์และสำคัญต่อเรื่องเศรษฐกิจและเศรษฐศาสตร์อย่างไร สภาพทางจริยธรรมย่อมมีผลต่อเศรษฐกิจทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ยกตัวอย่างเช่นว่า ถ้าท้องถิ่นไม่ปลอดภัย สังคมไม่ปลอดภัย มีโจรผู้ร้ายมาก มีการลักขโมยปล้นฆ่าทำร้ายร่างกายกันมาก ตลอดจนกระทั่งการคมนาคมขนส่งไม่ปลอดภัย ก็เห็นได้ชัดว่า พ่อค้าหรือบริษัทห้างร้านต่างๆ จะไม่กล้าไปตั้งร้าน ไม่กล้าไปลงทุน คนก็อาจจะไม่กล้าเดินทางไปเที่ยว ชาวต่างชาติก็ไม่กล้าที่จะมาที่สนามจร อะไรอย่างนี้ผลเสียทางเศรษฐกิจก็เกิดขึ้น อันนี้เป็นเรื่องหนึ่งที่มีมองเห็นได้ง่าย ในการโดยสารรถยนต์อย่างในกรุงเทพฯ ถ้าคนโดยสารชื่อสัตย์ คนเก็บตั๋วชื่อสัตย์ คนรถชื่อสัตย์ นอกจากว่ารัฐจะได้เงินเข้าเป็นผลประโยชน์ของรัฐอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยแล้ว ก็อาจจะทุนเงิน ประหยัดทรัพย์ ไม่ต้องมาเสียเงินจ้าง

คนคุม นายตรวจ ตลอดจนกระทั่งว่าบางที่ไม่ต้องมีคนเก็บตัวก็ได้ เพราะใช้วิธีของความซื่อสัตย์ อาจจะทำให้จ่ายตัวใส่ในกล่องเองอะไรทำนองนี้

ในเรื่องของบ้านเมืองโดยทั่วไป ถ้าพลเมืองเป็นคนมีระเบียบวินัย ช่วยกันรักษาความสะอาด รัฐ ก็อาจจะไม่ต้องเสียเงินมากเพื่อจ้างคนกวาดขยะจำนวนมากมาย และการใช้อุปกรณ์ก็สิ้นเปลืองน้อย ทำให้ประหยัดเงินที่จะใช้จ่าย ในทางตรงข้ามหรือในทางลบ พ่อค้าเห็นแก่ได้ ต้องการลงทุนน้อย แต่ให้ขายของได้ดี ใช้ส่วนประกอบที่ไม่ได้มาตรฐานปรุงเข้าไปในอาหาร เช่น ใช้สีย้อมผ้าใส่ในขนมเค้ก เป็นต้น หรือใช้น้ำส้มที่ไม่ใช้น้ำส้มสายชูจริง แต่เป็นน้ำกรด หรือใช้น้ำยาประสานทองใส่ในลูกชิ้นเต็ง อะไรทำนองนี้ ก็อาจจะทำให้เกิดอันตราย มีผลเสียต่อสุขภาพของคน เมื่อคนเสียสุขภาพแล้วก็ต้องเสีย ค่าใช้จ่ายสิ้นเปลืองในการรักษาพยาบาลคนนั้นอีก แล้วเราก็จะต้องใช้เงินมากมายในการตรวจจับ และดำเนินคดี นอกจากนั้น คนที่เสียสุขภาพแล้ว ก็เสียประสิทธิภาพในทางแรงงาน ทำให้การผลิต ลดลงหรือเสื่อมเสียไปอีก

พ่อค้าที่เห็นแก่ได้อย่างเดียวนั้น ทำการในขอบเขตกว้างขวางออกไป โดยปลอมปนสินค้าที่ส่งไป ขายต่างประเทศ ก็อาจจะทำให้สูญเสียความไว้วางใจ ในที่สุดผลเสียหายทางเศรษฐกิจก็สะท้อน กลับมา คืออาจจะสูญเสียตลาดการค้าขายในต่างประเทศ เสียรายได้ที่จะเข้าประเทศ พ่อค้าที่เห็นแก่ ได้ั้น เมื่อทำธุรกิจในระบบการแข่งขันเสรี ก็อาจจะทำให้การค้าเสรีกลายเป็นไม่เสรีไป ด้วยความเห็น แก่ได้ของตัวเอง โดยใช้วิธีแข่งขันนอกแบบ ทำให้การแข่งขันเสรีนำไปสู่ความหมดเสรีภาพ เพราะ อาจจะใช้อิทธิพลทำให้เกิดการผูกขาดในทางตลาดขึ้น อาจจะเป็นการทำให้หมดเสรีในแบบ หรือหมด เสรีนอกแบบก็ได้ หมดเสรีนอกแบบก็เช่นว่า ใช้เงินจ้างมือปืนรับจ้างฆ่าคู่แข่งในทางเศรษฐกิจเสีย อย่างนี้เป็นต้น นี่ก็หมดเสรีเหมือนกัน แต่หมดเสรีนอกแบบ บางทีในตำราเศรษฐศาสตร์ก็ไม่ได้เขียนไว้ ด้วยซ้ำ

ในทางต่างประเทศ บริษัทต่างประเทศส่งยาที่ห้ามขายในประเทศของตน เข้ามาขายในประเทศ ด้อยพัฒนา ก็เกิดเป็นอันตรายต่อชีวิตและสุขภาพของประชาชน เสื่อมเสียคุณภาพและประสิทธิภาพ ของแรงงานในทางเศรษฐกิจ และเสียค่ารักษาพยาบาลเพิ่มขึ้น สิ้นเปลืองงบประมาณของประเทศ

ในอีกด้านหนึ่ง พ่อค้าโฆษณาเร้าความต้องการให้คนอยากซื้อสินค้า ก็สิ้นเปลืองค่าโฆษณา เอา มาบวกเข้าในต้นทุน ทำให้สินค้าแพงขึ้น คนก็พากันซื้อสินค้าทั้งที่ไม่จำเป็น และแพงโดยไม่จำเป็นด้วย มีความฟุ่มเฟือย ใช้ทั้งใช้ขว้าง โดยไม่คุ้มค่า บางทีใช้เดี๋ยวหนึ่งก็เปลี่ยน เดี่ยวหนึ่งก็เปลี่ยน อันนี้ก็เป็ นความสิ้นเปลืองในทางเศรษฐกิจ ซึ่งมาสัมพันธ์กับค่านิยมของคนที่ชอบอวดโก้ ชอบอวดฐานะ ทำให้ พ่อค้าได้โอกาสเอาไปใช้ประโยชน์ เอากลับมาหาเงินจากลูกค้าอีก คนที่มีค่านิยมชอบอวดโก้ อวด ฐานะ ก็อาจจะซื้อสินค้าที่แพงโดยไม่จำเป็น โดยไม่พิจารณาถึงคุณภาพ เอาความโก้เก๋นี้เป็นเกณฑ์ ทั่ว ๆ ที่แพงก็ซื้อเอามา ยิ่งกว่านั้น คนจำนวนมากในสังคมของเรา ซึ่งชอบอวดโก้แข่งฐานะกัน พอมี สินค้าใหม่เข้ามา แต่เงินยังไม่พอ ก็รอไม่ได้ ต้องรีบกู้ยืมเงินเขามาซื้อ เป็นหนี้เขา ทำให้เกิดผลเสีย ร้ายแรงในทางเศรษฐกิจ เสร็จแล้วตัวเองก็มีฐานะแย่ เศรษฐกิจของชาติก็แย่ ดุลการค้าของประเทศก็ เสียเปรียบเขาไป ฉะนั้น ค่านิยมของคนจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเสียดุลการค้าระหว่าง ประเทศ ค่านิยมไม่ใช่เรื่องของเศรษฐกิจโดยตรง แต่มีผลต่อเศรษฐกิจมาก

คนที่อยู่ในวงการธุรกิจคนหนึ่งเคยพูดให้ฟังว่า ถ้าเห็นพี่น้องชาวซิกส์คนหนึ่งนั่งรถมอเตอร์ไซด์ให้สันนิษฐานได้เลยว่ามีเงินล้าน ถ้าหากเห็นพ่อค้าชาวซิกส์นั่งรถเก๋งให้สันนิษฐานว่ามีเงินเป็นสิบเป็นร้อยล้าน แต่ถ้าเห็นคนไทยนั่งรถมอเตอร์ไซด์ ท่านลองไปบ้านนอกดู ๕๐% อาจจะมีเงินเข้ามาซื้อ นี่ก็เป็นเรื่องของค่านิยมเหมือนกัน ทีนี้ ถึงแม้ที่นั่งรถยนต์ก็เหมือนกัน บางทีมีเงินไม่เท่าไรหรอกก็ไปกู้ยืมเข้ามา หรือใช้ระบบผ่อนส่ง เราก็มีรถเก๋งนั่งกันเกร่อไปหมด แล้วก็ทำให้เกิดปัญหาจรรยาบรรณติดขัดมาก จรรยาบรรณติดขัดมากก็มีผลเสียทางเศรษฐกิจอีก ผลที่สุดมันวุ่นกันไปหมด เรื่องทางสังคมกับเศรษฐกิจนี้หนีกันไม่พ้น

เรื่องค่านิยมอวดเด่นอวดโก้ถือน้ำถือพานี้ ในสังคมไทยเรามีเรื่องพูดได้มาก คนไทยบางคนทั้งๆที่มีเงินมีฐานะดีพอสมควร แต่จะตีตัวเข้าไปดูการแต่งกายเพียงค่าตัว ๒๐ บาท หรือ ๑๐๐ บาท เสียไม่ได้ ต้องการจะแสดงว่าฉันมีอิทธิพล ก็ไปหาทางเข้าดูฟรี ไปเอาบัตรเบ่ง วางโต อวดโก้เข้าดูฟรี ไม่ยอมเสียเงิน ๒๐ บาท หรือ ๑๐๐ บาท แต่คนๆเดียวกันนี้แหละ อีกคราวหนึ่ง ต้องการแสดงความมีฐานะมีหน้ามีตา จัดงานใหญ่โตเลี้ยงคนจำนวนมากมาย เสียเงินเป็นหมื่นเป็นแสนเสียได้ ลักษณะจิตใจหรือคุณค่าทางจิตใจแบบนี้ มีผลต่อเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก ซึ่งบางทีนักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกเข้ามาเมืองไทย เจอเข้าแล้ว ต้องขออภัยพูดว่า หงายหลังไปเลย คือแก้ปัญหาเศรษฐกิจไม่ตก เพราะว่ามาเจอลักษณะนิสัยจิตใจและพฤติกรรมแปลกใหม่ที่ไม่เคยเจอเข้าแบบนี้แล้วคิดไม่ทัน ไม่รู้จะแก้อย่างไร

เพราะฉะนั้น ในเรื่องเศรษฐกิจนี้ เราจะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเหล่านี้ด้วย เราจะเห็นว่า เรื่องศรัทธาความเชื่อต่าง ๆ มีผลในทางเศรษฐกิจเป็นอันมาก เราต้องมีความเชื่อถือต่อธนาคาร มีความเชื่อถือตลาดหุ้น ถ้าเกิดความไม่เชื่อถือ หมดศรัทธาเมื่อไร บางทีตลาดหุ้นแทบจะล้มเลย ธนาคารบางทีก็ล้มไปได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น การมีศรัทธาก็ดี การเชื่อแม้แต่คำโฆษณาที่ดี จึงมีผลต่อพฤติกรรมและกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น และความมีศรัทธาก็ดี ความหมดศรัทธาก็ดี ในหลายกรณี เป็นอาการที่ปลุกเร้ากันขึ้น เช่น ด้วยการโฆษณา เป็นต้น

ในโรงงานของเรา ถ้านายงานวางตัวดี มีความสามารถ หรือมีน้ำใจ ลูกน้องรักใคร่ศรัทธา ลูกน้องมีความสามัคคี ชยัน ตั้งใจทำงาน ก็ทำให้ผลผลิตสูงขึ้น ถ้านายจ้างนั้นมีความดีมากให้ลูกน้องเห็นใจ บางทีกิจการของบริษัทจะล้ม ลูกน้องก็พากันเสียสละช่วยกันทุ่มเททำงานเต็มกำลังเพื่อกู้ฐานะของบริษัท ไม่หนีหนีไป แม้กระทั่งยอมสละค่าแรงงานที่ตนได้ก็มี แทนที่จะเรียกร้องเอาอย่างเดียว

ฉะนั้น คุณค่าทางจิตใจเหล่านี้จึงเป็นตัวแปรในทางเศรษฐกิจได้ทั้งสิ้น ซึ่งเราก็เห็นกันชัดๆว่า ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความรักงาน ความตรงต่อเวลา มีผลต่อสิ่งที่เราเรียกว่า Productivity คือการเพิ่มผลผลิต รวมทั้ง Efficiency คือความมีประสิทธิภาพเป็นอย่างมาก ในทางตรงข้าม ความเบื่อหน่าย การคดโกง ทุจริต ความรู้สึกแปลกแยก ท้อถอย ความขัดแย้ง แม้แต่ความกลัวในเรื่องส่วนตัว ก็มีผลลบบต่อ Productivity ทำลายการเพิ่มผลผลิตนั้นได้ เรื่องนี้ไม่จำเป็นต้องพรรณนาในวงกว้างออกไป เกี่ยวกับลัทธิชาตินิยม ความรู้สึกชาตินิยม ถ้าปลูกฝังให้มีขึ้นในคนได้ ก็อาจจะทำให้คนในชาตินั้น ไม่ยอมซื้อของนอกใช้ ทั่วๆไปของนั้นดี ล่อใจให้อยากจะซื้อ อยากรจะบริโภค เขาจะสละความต้องการส่วนตัวได้ เพื่อเห็นแก่ความยิ่งใหญ่แห่งชาติของตน จะใช้แต่ของที่ผลิตในชาติ และตั้งใจช่วยกันผลิต เพื่อให้ชาติของตนมีความเจริญรุ่งเรือง มีความเป็นเอก มีความยิ่งใหญ่ จนกระทั่ง

บางที่ถึงกับว่า รัฐบาลอาจจะต้องชักชวนให้คนในชาติหันไปซื้อของต่างประเทศก็มี เช่น อย่างเรื่องที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่นเป็นต้น ชาตินิยมนี้ก็เป็นเรื่องของคุณค่าทางจิตใจที่มีผลต่อเศรษฐกิจอย่างมาก

๓.๔.๓ ความสอดคล้องและสัมพันธ์กับหลักวิทยาศาสตร์

ได้พูดยกตัวอย่างมานี้มากมาย ความมุ่งหมายก็เพียงเพื่อให้เห็นว่าเรื่องจริยธรรมและค่านิยม หรือคุณค่าทางจิตใจนั้น มีผลเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ และสำคัญต่อเศรษฐกิจอย่างแน่นอน อย่างไรก็ตามเท่าที่วามาทังหมดนั้น ก็เป็นความสัมพันธ์และความสำคัญของธรรมในแง่ความดีความชั่ว ที่เรียกว่าจริยธรรม แต่ธรรมที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ ไม่ใช่จำกัดอยู่แค่จริยธรรมเท่านั้น นอกจากจริยธรรมแล้ว ธรรมอีกแง่หนึ่งที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ ก็คือ ธรรมในแง่ศีลธรรม หรือสภาวะธรรม

ความจริง ธรรมในแง่ "สภาวะธรรมหรือศีลธรรม" นี้ มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้นไปอีก เพราะว่ามันเป็นแก่น เป็นตัว เป็นเนื้อของเศรษฐศาสตร์เอง ธรรมในที่นี้ก็คือ ความจริง ในแง่ของกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ถ้าหากว่าเศรษฐศาสตร์รู้ เข้าใจ และปฏิบัติการไม่ทั่วถึง ไม่ตลอดสายกระบวนการของเหตุปัจจัยแล้ว วิชาการเศรษฐศาสตร์นั้นก็เลยไม่สามารถแก้ปัญหาและสร้างผลดีให้สำเร็จตามความประสงค์ได้ เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจที่ไม่ถูกธรรมในแง่ที่สอง คือ แง่ของศีลธรรม

ธรรมในแง่ของศีลธรรมนี้ ก็คือ ธรรมดาของธรรมชาติ หรือสภาวะที่มีอยู่ในวิชาการ และกิจกรรมทุกอย่าง มันไม่ได้เป็นสาขาอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งที่แยกออกไปต่างหากจากวิชาการอื่นๆเลย แต่เป็นแก่นแท้ของวิทยาศาสตร์ หรือเป็นสาระที่วิทยาศาสตร์ต้องการจะเข้าถึง การที่ปัจจุบันนี้เรามีแนวโน้มทางความคิดที่ชอบแยกอะไรต่ออะไรออกไปต่างหากจากกัน แม้กระทั่งในเรื่องธรรม คือ สภาวะความเป็นจริง จึงเป็นอันตรายที่ทำให้เราอาจจะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงที่ควรจะเป็น ดังนั้น จะต้องมีความเข้าใจในความเป็นจริงที่กล่าวแล้วนี้ไว้ด้วย

เศรษฐศาสตร์นั้นได้กล่าวกันมาว่า เป็นสังคมศาสตร์ที่เป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุด และเศรษฐศาสตร์ก็มีความภูมิใจในเรื่องนี้ด้วยว่า ตนเป็นวิชาการที่เป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุด เอาแต่สิ่งที่วัดได้ คำนวณได้ จนกระทั่งมีผู้กล่าวว่า เศรษฐศาสตร์นี้เป็นศาสตร์แห่งตัวเลข มีแต่สมการล้วน ๆ ในการพยายามที่จะเป็นวิทยาศาสตร์นี้ เศรษฐศาสตร์ก็เลยพยายามตัดเรื่องคุณค่าที่เป็นนามธรรมออกไปให้หมด เพราะคำนวณไม่ได้ จะทำให้ตนเองเป็น value-free คือเป็นศาสตร์ที่เป็นอิสระ หรือปลอดจากคุณค่า แต่ก็มีฝ่ายตรงข้าม ซึ่งเป็นนักวิจารณ์เศรษฐศาสตร์ หรือแม้แต่ นักเศรษฐศาสตร์เองบางคน บอกว่า ความจริงแล้วเศรษฐศาสตร์นี้เป็นสังคมศาสตร์ที่ขึ้นต่อ value มากที่สุด เรียกว่าเป็น value-dependent มากที่สุด ในบรรดาสังคมศาสตร์ทั้งหลาย จะเป็นวิทยาศาสตร์ได้อย่างไร เพราะจุดเริ่มของเศรษฐศาสตร์นั้นอยู่ที่ความต้องการของคน ความต้องการของคนนี้เป็นคุณค่าอยู่ในจิตใจ แล้วในเวลาเดียวกัน จุดหมายของเศรษฐศาสตร์ก็เพื่อสนองความต้องการให้เกิดความพอใจ ความพอใจนี้ก็เป็นคุณค่าอยู่ในจิตใจของคน เศรษฐศาสตร์จึงทั้งขึ้นต้นและลงท้ายด้วยเรื่องคุณค่าในจิตใจ

นอกจากนั้น การตัดสินใจอะไรต่างๆ ในทางเศรษฐกิจ ก็ต้องอาศัยคุณค่าต่างๆเป็นอันมาก ฉะนั้น การที่เศรษฐศาสตร์จะเป็น value-free หรือเป็นอิสระจากคุณค่านั้นจึงเป็นไปได้ รวมความ

ว่า เศรษฐศาสตร์ไม่สามารถจะเป็นวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์ได้ เพราะจะต้องขึ้นต่อคุณค่าบางอย่าง เมื่อมองในแง่นี้ จะขอตั้งข้อสังเกตเป็น ๒ อย่าง คือ

ในแง่ที่หนึ่ง เศรษฐศาสตร์ไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้โดยสมบูรณ์ หรือไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้แท้จริง เพราะไม่อาจเป็นอิสระจากคุณค่าต่างๆ นอกจากนั้น ในหลักการและทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ จะเต็มไปด้วยอัสสัมชัน (assumptions) คือข้อที่ถือว่ายุติเป็นอย่างนั้น เป็นความจริงโดยที่ยังไม่ได้พิสูจน์ เมื่อยังเต็มไปด้วยอัสสัมชันต่าง ๆ แล้ว จะเป็นวิทยาศาสตร์ได้อย่างไร อันนี้ก็ เป็นข้อแย้งที่สำคัญ

ในแง่ที่สอง การเป็นวิทยาศาสตร์นั้นก็ไม่ใช่เรื่องที่ดี เพราะว่าวิทยาศาสตร์ไม่สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ทุกอย่าง วิทยาศาสตร์นั้นมีขีดจำกัดมากในการแก้ปัญหาของมนุษย์ วิทยาศาสตร์แสดงความจริงได้แห่งหนึ่งด้านหนึ่ง โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับวัตถุเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าหากว่าเศรษฐศาสตร์จะเป็นวิทยาศาสตร์แล้ว ก็คงจะพุ่งตัวเข้าไปอยู่ในแนวเดียวกับวิทยาศาสตร์ คือสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้เพียงในวงจำกัดด้วย

ท่าทีที่ดีของเศรษฐศาสตร์ก็คือ การมองและยอมรับตามเป็นจริง การที่เศรษฐศาสตร์จะเป็นวิทยาศาสตร์หรือพยายามเป็นวิทยาศาสตร์นั้น ก็เป็นความดีอย่างหนึ่งของเศรษฐศาสตร์ ซึ่งก็เป็นคุณค่าที่น่าจะรักษาเอาไว้ด้วย แต่ในเวลาเดียวกัน เพื่อการแก้ปัญหาของมนุษย์ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น หรือให้ได้ผลจริง เศรษฐศาสตร์โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันนี้ ที่ถึงยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของสังคมมนุษย์ ก็น่าจะเปิดตัวกว้างออกไป ในการที่จะยอมรับร่วมมือกับวิทยาการและกิจกรรมสาขาอื่นๆ ของมนุษย์ ยอมรับที่จะพิจารณาเรื่องคุณค่าต่าง ๆ ในสายตาที่มองอย่างทั่วตลอดยิ่งขึ้น เพราะในเมื่อเรายอมรับเรื่องคุณค่าแล้ว คุณค่านั้นก็จะมาเป็นองค์ประกอบของวิทยาการตามฐานะที่ถูกต้องของมัน ทำให้มองเห็นตลอดกระบวนการของความจริงด้วย

แต่ถ้าเราไม่ศึกษาเรื่องคุณค่านั้นให้ตลอดสาย การที่จะเป็นวิทยาศาสตร์ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะเราจะไม่สามารถมีความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการความจริงที่มีคุณค่านั้นเป็นองค์ประกอบอยู่ด้วยโดยตลอด หรือโดยสมบูรณ์ เศรษฐศาสตร์นั้นต้องอิงอาศัยคุณค่าที่เป็นนามธรรม แต่ปัจจุบันนี้ เศรษฐศาสตร์ยอมรับคุณค่านั้นแต่เพียงบางส่วน บางแง่ไม่ศึกษาระบบคุณค่าให้ตลอดสาย ทำให้เกิดความผิดพลาดในการคาดหมายหรือคาดคะเนผลเป็นต้น ในเมื่อมีองค์ประกอบด้านคุณค่าเข้ามาเกี่ยวข้องเกินกว่าแง่หรือเกินกว่าระดับที่ตนยอมรับพิจารณา ขอยกตัวอย่างเช่น เรามีหลักทางเศรษฐศาสตร์ข้อหนึ่งว่า คนจะยอมเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ต่อเมื่อได้สิ่งอื่นมาทดแทน จึงจะได้ความพอใจเท่ากัน อันนี้เป็นหลักการทางเศรษฐศาสตร์ข้อหนึ่ง

เรื่องนี้ทางฝ่ายของพวกนามธรรมก็อาจจะแย้งว่าไม่จริงเสมอไป บางทีคนเราได้คุณค่าความพอใจทางจิตใจ โดยที่เสียสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปโดยไม่ได้สิ่งอื่นมาทดแทนก็มี อย่างเช่น พ่อแม่รักลูก พ่อรักลูกมาก ก็ยอมเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ เมื่อลูกได้สิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นไป พ่อแม่ไม่จำเป็นต้องได้อะไรตอบแทน แต่พ่อแม่ก็มีความพึงพอใจมากกว่าการได้อะไรตอบแทนด้วยซ้ำ ในกรณีนี้ ที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะว่าพ่อแม่มีความรัก ที่นี้ ถ้าหากว่ามนุษย์สามารถมีความรักคนอื่นได้กว้างขวางขึ้น ไม่รักเฉพาะลูกของตัวเอง แต่ขยายออกไป รักพี่รักน้อง รักเพื่อนร่วมชาติ รักเพื่อนมนุษย์แล้ว เขาก็อาจจะเสียสละสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปโดยไม่ได้อะไรตอบแทนมา แต่กลับมีความพึงพอใจมากขึ้น ไม่ใช่ไม่ได้ได้รับความพึงพอใจ

หรือพึงพอใจเท่ากัน แต่พึงพอใจมากขึ้นด้วยซ้ำไป อันนี้ก็เป็นเรื่องของคุณค่าที่เข้ามาแสดงผลในทาง เศรษฐศาสตร์เหมือนกัน

หลักอีกข้อหนึ่งบอกว่า ราคาต่ำลงคนยิ่งซื้อเยอะ ราคาแพงคนยิ่งซื้อน้อยลง นี่ก็เป็นหลักทาง เศรษฐศาสตร์ข้อหนึ่ง และตามธรรมดาทั่วไปก็เป็นอย่างนั้น ถ้าของราคาต่ำลง คนก็มีอำนาจซื้อเยอะ แต่ถ้าของนั้นแพงขึ้น อำนาจซื้อของคนก็น้อยลง คนก็มาซื้อน้อยลง

แต่มันไม่ใช่เป็นอย่างนั้นเสมอไป ถ้าเรารู้ว่าคนในสังคมมีค่านิยมชอบอวดโก้ อวดฐานะกันมาก เราก็เอาค่านิยมมาใช้เร้าให้เกิดความรู้สึกว่าของแพงนี่มันโก้มาก คนไหนซื้อของแพงได้ คนนั้นเด่นมี ฐานะสูง ปรากฏว่า ยิ่งขึ้นราคาของแพงขึ้น คนกลับยิ่งไปซื้อเยอะใหญ่ เพราะอยากจะได้แสดงว่าตัวมี ฐานะ ฉะนั้นหลักเศรษฐศาสตร์บางอย่างจึงต้องขึ้นต่อเรื่องคุณค่าเป็นอย่างมาก

ว่าที่จริง ตัวอย่างต่างๆ ก็มีทั่วไป ที่แสดงให้เห็นว่า ค่านิยมหรือคุณค่าต่างๆ ในสังคมนี้เป็น ตัวกำหนดราคา ซึ่งเศรษฐศาสตร์ก็เอามาใช้ ดังจะเห็นได้ในตัวอย่างง่าย ๆ สมมุติว่ามีคนสองคนเรือ แดก ไปติดอยู่บนเกาะหนึ่ง คนหนึ่งมีข้าวตาก ๑ กระสอบ อีกคนหนึ่งมีสายสร้อยทองคำ ๑๐๐ สาย ตามปกติ ในสังคมทั่วไปคนที่มียาสร้อยทองคำ ๑ สาย อาจจะซื้อข้าวตังหรือข้าวตากได้หมดทั้ง กระสอบ หรือว่าข้าวตากทั้งกระสอบนั้น อาจจะไม่พอกับราคาค่าสายสร้อยทองคำสายเดียวด้วยซ้ำ แต่ตอนนี้เขาไปติดอยู่บนเกาะ มองไม่เห็นทางว่าจะรอด ไม่เห็นว่าจะมีเรืออะไรมาช่วยเหลือ ตอนนี้ มูลค่าจะต่างไป ผิดจากเดิมแล้ว ตอนนี้คนที่มียาสร้อยทองคำหนึ่งกระสอบอาจจะใช้ข้าวตากเพียง ๑ ช้อน แลก เอาสายสร้อยทองคำทั้ง ๑๐๐ สายก็ได้ บางทีไม่ยอมรับด้วยซ้ำไป คุณค่าจึงเป็นไปตามความต้องการ

แต่ที่ความต้องการขึ้นที่นี้ก็คือว่า เศรษฐศาสตร์จะต้องแยกแยะเกี่ยวกับความหมายของความ ต้องการ ตลอดจนคุณภาพของความต้องการด้วย เศรษฐศาสตร์บอกว่า เราเกี่ยวข้องกับความต้องการ อย่างเดียว เราไม่เกี่ยวข้องกับคุณภาพของความต้องการ นี่เป็นหลักการของเศรษฐศาสตร์ แต่คุณภาพ ของความต้องการนั้นก็ผลต่อเศรษฐศาสตร์ นอกจากนั้น คนสองคนนี้อาจจะไม่แลกเปลี่ยนกันก็ได้ คนที่มีสายสร้อยทองคำอาจจะถือโอกาสตอนที่คนมีข้าวตากไม่อยู่มาลักเอาข้าวตากไปเสียก็ได้ โดยไม่ จำเป็นต้องแลกกับคนอื่น หรือดีไม่ดีแกอาจจะฆ่านายคนมีข้าวตากเสียเลย เพื่อจะเอาข้าวตากไปเสีย ทั้งหมดกระสอบ ในทางตรงกันข้าม สองคนนี้อาจจะเกิดมีความรักกันขึ้นมา ก็เลยร่วมมือกัน เลยไม่ ต้องซื้อต้องขาย ไม่ต้องแลกเปลี่ยน ก็กินข้าวตากด้วยกันจนหมดกระสอบ อันนี้ก็เป็นไปได้ ทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้น นอกจากการแลกเปลี่ยน กิจกรรมอาจจะมาในรูปแบบของการทำร้าย การร่วมมือกัน ช่วยเหลือกัน หรืออะไรก็ได้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์เป็น objective คือ มองอะไรก็ตามสภาพวิสัย ไม่เอาคุณค่าความรู้สึกทางจิตใจเข้าไปปะปน นัก เศรษฐศาสตร์บางทีก็จะยกตัวอย่างต่างๆ มาให้ดู เช่นบอกว่า เหล้าหรือสุรา ๑ ขวด กับกล้วยเดี่ยว ๑ หม้อ อาจจะมียุทธศาสตร์หรือมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์เท่ากัน การเสียเงินไปเข้าไนท์คลับครั้งหนึ่ง อาจมีค่า ทางเศรษฐกิจสูงกว่าการเข้าฟังปาฐกถาครั้งหนึ่งในเวลาเท่ากัน อันนี้เป็นความจริงในทางเศรษฐศาสตร์

เศรษฐศาสตร์ไม่พิจารณาคุณค่าใด ๆ ทั้งสิ้น เขาจะไม่พิจารณาว่า สินค้าชิ้นนั้น หรือการกระทำนั้น การผลิต การบริโภค หรือการซื้อขายนั่น จะก่อให้เกิดคุณประโยชน์หรือโทษอะไรขึ้นหรือไม่ เข้า ไนท์คลับแล้วจะสิ้นเปลืองเงินทำให้หมกมุ่นมัวเมาเป็นอบายมุข หรือจะดีจะชั่วในแง่หนึ่งแง่ใดก็ตาม

เศรษฐศาสตร์ไม่เกี่ยว หรือว่าเข้าฟังปาฐกถาแล้วจะได้ความรู้เจริญปัญญา เป็นประโยชน์แก่จิตใจ ก็ไม่ใช่เรื่องของเศรษฐศาสตร์ เราอาจจะพิจารณาคุณหรือโทษในแง่อื่น ๆ แต่เศรษฐศาสตร์จะไม่พิจารณาด้วย

ในกรณีตัวอย่างที่ยกมานี้ ถ้าพิจารณาให้ดีจะเห็นว่า ความเป็นวิทยาศาสตร์ และความเป็น objective ของเศรษฐศาสตร์นั้นนอกจากจะผิวเผินและคับแคบมาก คือมองความจริงช่วงเดียวสั้น ๆ แบบตัดตอนขาดลอยเท่าที่ตัวต้องการ ไม่มองกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่เป็นจริงให้ทั่วถึงตลอดสาย ซึ่งเป็นลักษณะของเศรษฐศาสตร์ในยุคอุตสาหกรรม ทำให้เศรษฐศาสตร์ไม่อาจจะเป็นวิทยาศาสตร์ได้จริง และไม่เป็น objective เพียงพอ เศรษฐศาสตร์ยุคต่อไปอาจจะขยายการมองให้ทั่วถึงตลอดกระบวนการของเหตุปัจจัย โดยสอดคล้องกับความจริงมากยิ่งขึ้น ดังที่มีแนวโน้มขึ้นบ้างแล้วในปัจจุบัน ดังในตัวอย่างที่ยกขึ้นมาพูดเรื่องเหล้า ๑ ขวด กับก๋วยเตี๋ยว ๑ หม้อ เรามองได้ว่า มูลค่าในตลาดซื้อขายนั้นเท่ากันจริง แต่มูลค่าแม้ในทางเศรษฐกิจนั่นเอง ความจริงก็ไม่เท่ากัน ถ้าพิจารณาถึงซึ่งลงไป จะมองเห็นว่า สุรา ๑ ขวดนั้นมีมูลค่าทางเศรษฐกิจอีกมากมาย

มูลค่าทางเศรษฐกิจที่มาจากการเสียคุณภาพชีวิต สุราขวดนั้นอาจจะทำลายสุขภาพของคน และทำให้ต้องเสียเงินรักษาสุขภาพของคนนั้น จะสิ้นเปลืองเงินไปอีกเท่าไร นี่เป็นความสูญเสียในด้านคุณภาพชีวิต แต่มีผลทางเศรษฐกิจด้วย

ในการผลิตสุรานั้น โรงงานสุราอาจจะทำให้เกิดควันที่มีกลิ่นเหม็น ควันที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ทำให้เกิดสำเหล้า เป็นต้น ซึ่งเป็นการทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ แล้วมูลค่าความเสียหายทางธรรมชาตินี้ก็กลับมามีผลต่อเศรษฐกิจอีก อาจจะทำให้รัฐต้องสิ้นเปลืองงบประมาณระยะยาวในการแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อม

คนที่กินสุราแล้วนั้น อาจจะขับรถไปแล้วก็เกิดรถชนกัน ก็ทำให้เกิดผลเสียหายทางเศรษฐกิจอีก ผลเสียหายในทางสังคม เช่น ทำให้เกิดอาชญากรรม ซึ่งคิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจอีกจำนวนมาก

เหล้า ๑ ขวดนี้ อาจจะทำให้คนนั้นเมามาย มีสติไม่ค่อยดี ทำให้สูญเสียประสิทธิภาพในการทำงาน ก็กระทบต่อ Productivity คือ การเพิ่มผลผลิตอีก

ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของเศรษฐกิจทั้งสิ้น เป็นอันว่า เราจะต้องคิดเรื่องเศรษฐกิจ หรือมูลค่าทางเศรษฐกิจกว้างออกไป ไม่ใช่เฉพาะราคาที่ดีในตลาดเท่านั้น ปัจจุบันนี้ก็มีแนวโน้มยิ่งในการที่จะเอามูลค่าในด้านอื่นนี้เข้ามารวมด้วย เรียกว่าเป็น External costs แต่ปัจจุบันนี้ยังมองเฉพาะเรื่องมูลค่าทางด้านสภาพแวดล้อม คือมลภาวะดังที่นักเศรษฐศาสตร์บางกลุ่มให้นำเอามูลค่าในการทำลายสภาพแวดล้อมนี้ รวมเข้าในมูลค่าทางเศรษฐกิจแม้แต่ในการที่จะตีราคาสินค้าด้วย แต่ว่าที่จริงแล้วยังไม่พอหรอก ก็อย่างสุรา ๑ ขวดที่ว่าเมื่อกี้ เราอาจจะคิดแต่ค่าสภาพแวดล้อม แต่ค่าทางสังคมศีลธรรม และสุขภาพ (เช่น อาชญากรรม ประสิทธิภาพในการผลิต) อีกเท่าไร ซึ่งมูลค่าเหล่านี้ล้วนย้อนกลับมา มีผลทางเศรษฐกิจอีกทั้งสิ้น

๓.๔.๔ ความชัดเจนเกี่ยวกับความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า เศรษฐศาสตร์นี้มีความสัมพันธ์กับเรื่องอื่น ๆ ที่มีผลย้อนกลับมาหา เศรษฐกิจอีก ซึ่งโดยมากก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าต่างๆ ก็เลยเข้ามาสู่ปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่ง คือ ปัญหาเกี่ยวกับความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์เป็นเรื่องสำคัญมากในศาสตร์วิทยาทุกแขนงเลยทีเดียว เราจะต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์นี้เป็นฐานก่อน ถ้าเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ผิดพลาดแล้ว วิทยาการนั้นๆจะไม่สามารถเข้าถึงความจริงโดยสมบูรณ์ และจะไม่สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้จริงด้วย

๓.๕ ลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

๓.๕.๑ เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา: การได้คุณภาพชีวิต

เมื่อมีความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์แล้ว ก็จะขอชี้ถึงลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ กล่าวคือ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนี้มีลักษณะเป็นสายกลาง อาจจะเรียกว่าเศรษฐศาสตร์สายกลาง หรือ เศรษฐศาสตร์มัชฌิมาปฏิปทา เพราะวาระบชีวิตของพุทธศาสนาที่เรียกว่ามรรคนั้น ก็มีชื่ออยู่แล้วว่ามีชฌิมาปฏิปทา องค์ของมรรคนั้นแต่ละข้อเป็นสัมมา เช่น สัมมาอาชีวะ การที่เป็นสัมมานั้นก็คือ โดยถูกต้อง โดยถูกต้องก็คือทำให้เกิดความพอดี ความเป็นมัชฌิมาหรือสายกลางนั้น ก็คือความพอดีนั่นเอง

ซูมาเกอร์บอกว่า เมื่อมีสัมมาอาชีวะ ก็ต้องมี Buddhist economics ต้องมีเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ ขอบเขตต่อไปว่า เมื่อมีสัมมาอาชีวะก็ต้องมีมัจฉาอาชีวะด้วยเช่นเดียวกัน เมื่อมีสัมมาอาชีวะ คือพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่ถูกต้อง ก็ต้องมีมัจฉาอาชีวะคือพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่ผิดพลาดด้วย ที่นี้เศรษฐกิจถูกต้องที่เป็นสัมมา ก็คือ เศรษฐกิจแบบทางสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา

ในทางพุทธศาสนา มีข้อปฏิบัติที่เต็มไปด้วยเรื่องมัชฌิมา ความเป็นสายกลาง ความพอดี มัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณ รู้จักพอดี เต็มไปหมด ตลอดจนสมตา เทียบกับที่เราใช้คำว่า สมดุล หรือดุลยภาพ คำเหล่านี้เป็นคำสำคัญในทางพุทธศาสนา

ที่ว่าสายกลาง เป็นมัชฌิมา มีความพอดี พอประมาณ ได้ดุลยภาพ อันนี้เป็นอย่างไร ความพอดีหรือทางสายกลางอยู่ที่ไหน

ความพอดี คือ จุดที่คุณภาพชีวิตกับความพึงพอใจมาบรรจบกัน หมายความว่า เป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการตอบสนองความต้องการคุณภาพชีวิต เมื่อถึงจุดนี้ ก็จึงโยงกลับไปหาการบริโภคที่พูดมาเมื่อกี้ที่ว่า การบริโภคเป็นจุดยอดของเศรษฐกิจ (พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๓๘ หน้า ๔๖ – ๕๓)

ขอทบทวนความหมายของการบริโภคอีกครั้งหนึ่ง ถ้าเป็นการบริโภคในทางเศรษฐศาสตร์ก็หมายถึง การใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ ซึ่งทำให้ได้รับความพึงพอใจสูงสุด แต่ในแบบพุทธ การบริโภคคือการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ ซึ่งทำให้ได้รับความพึงพอใจโดยมีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น พอบริโภคปั๊บก็เกิดมีคุณภาพชีวิตนั้น นั่นคือการบริโภคที่สำเร็จผล ถ้าบริโภค

เฉยๆ ได้รับความพึงพอใจก็จบ แค่นี้ไม่ถึงว่าเป็นเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ เพราะบริโภคแบบคลุมเครือ ทำตามๆ กันไป ไม่เข้าใจและไม่คำนึงถึงเหตุผลของการบริโภคไม่รู้จักความมุ่งหมายที่แท้ของการบริโภค นั้น เมื่อบริโภคไปได้รับความพึงพอใจหลงเพลินไป ก็จบเท่านั้น แต่พึงพอใจอาจจะเกิดโทษแก่ชีวิตก็ได้ อย่างที่พูดเมื่อก่อนทำให้เสียคุณภาพชีวิต

ส่วนการได้คุณภาพชีวิต ย่อมเป็นฐานสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ต่อไป ทำให้ชีวิต มีความดีงามยิ่งขึ้น ฉะนั้น เศรษฐศาสตร์จึงไปสัมพันธ์กับการมีชีวิตของมนุษย์ทั้งหมดที่จะเป็นอยู่อย่าง ดี มีชีวิตที่ดีงาม ทำสังคมให้มีสันติสุข โดยนัยนี้ ถ้าเศรษฐศาสตร์จะมีความหมายอย่างแท้จริง เศรษฐศาสตร์จะต้องมีส่วนในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ในการทำให้มนุษย์มีความสามารถที่จะ ดำรงชีวิตที่ดีงาม มีความสุขร่วมกันได้ดียิ่งขึ้นด้วย มิฉะนั้น เศรษฐศาสตร์จะมีไว้เพื่ออะไร

จุดยอดของเศรษฐศาสตร์ที่ว่าเมื่ออยู่ที่การบริโภค เศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธ จึงปรากฏตัวใน หลักที่เรียกว่า โภขเน มตตถนุตา หลักนี้มีกล่าวอยู่เสมอ แม้แต่ในโอวาทปาติโมกข์ที่เราเรียกว่าหัวใจ พุทธศาสนาก็ระบุไว้ว่า มตตถนุตา จ ภตตสมิ ความรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณคือรู้จัก พอดี ความพอประมาณ คือความพอดี คำว่า มตตถนุตา คือความรู้จักพอดี เป็นหลักสำคัญกระจาย อยู่ทั่วไปในสัปบุริสธรรม ๗ ประการ ก็มี โดยเฉพาะในหลักการบริโภคจะมีมตตถนุตานี้เข้ามาทันที

ตัวกำหนดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ก็คือ มตตถนุตา ความรู้จักประมาณ รู้จักพอดีในการบริโภค หมายถึงความพอดีที่ได้คุณภาพของชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจ

ในคำสอนแสดงข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะพระสงฆ์ เมื่อจะบริโภคอะไรก็ต้อง พิจารณาเหตุผลหรือความมุ่งหมายของการบริโภค ตามสูตรที่ว่า ปฏิสังขา โยนิโส ปินทปาต... ?... พิจารณาทุกอย่างไม่ว่าจะบริโภคอะไร แต่เดี๋ยวนี้เราว่ากันเป็นมนต์ไปเลย ไม่รู้เรื่อง สวดจบเป็นใช้ได้ อันที่จริงนั้นท่านสอนว่า เวลาจะบริโภคอะไรก็ให้พิจารณา คือพิจารณาว่า เราพิจารณาโดยแยกกาย แล้วจึงบริโภคอาหาร เนว ทวาย นมทวาย นมณฑนาย มิใช่เพื่อสนุกสนาน มิใช่เพื่อลุ่มหลงมัวเมา มิใช่ เพื่อโก้ หลูหรา ฟุ่มเฟือย ยาวเทว อิมสส กายสส แต่บริโภคเพื่อให้ร่างกายมั่นคงดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิต ดำเนินไป เพื่อกำจัดทุกข์เวทนาเก่า เพื่อป้องกันมิให้มีทุกข์เวทนาใหม่ เพื่อเกื้อหนุนชีวิตอันประเสริฐ เพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตที่ดีงาม

เวลาบริโภคจะต้องเข้าใจความหมายอย่างนี้ และบริโภคให้ได้ผลตามความมุ่งหมาย แล้วความ พอดีก็อยู่ที่นี้ ฉะนั้น จึงบอกว่า ความพอดีหรือสายกลาง อยู่ที่คุณภาพชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจ เพราะว่าผู้ที่เป็นชาวพุทธพิจารณาเข้าใจความหมายของการบริโภคว่าเพื่อความมีสุขภาพดี เพื่อเกื้อกูล ต่อการมีชีวิตที่ดี เพื่ออยู่เป็นสุข ดังนั้น คุณภาพชีวิตคือสิ่งที่ต้องการในการบริโภค และบริโภคแล้ว ได้รับความพึงพอใจที่ได้คุณภาพชีวิตนั้น นี่คือความหมายของ มตตถนุตา คือ ความพอดีที่ว่าเป็นทาง สายกลาง

เป็นอันว่า กิจกรรมในทางเศรษฐกิจนี้ เป็น means คือ มรรคา ไม่ใช่เป็น end หรือจุดหมายใน ตัวเอง ผลที่ต้องการในทางเศรษฐศาสตร์ไม่ใช่เป็นจุดหมายในตัวของมันเอง แต่เป็นมรรคา คือ เป็น ฐานสนับสนุนกระบวนการพัฒนาด้านของมนุษย์ เพื่อชีวิตที่ดียิ่งขึ้น เพื่อให้เขาบริโภคอาหารแล้วไม่ใช่ อิ่มเฉย ๆ ไม่ใช่อิ่มแล้ว พอร่อย ๆ ก็จบเสร็จกัน ไม่ใช่แค่นั้น แต่ให้เขาอิ่มเพื่อให้เขามีกำลังกาย มี กำลังความคิดจะได้ทำสิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ จะได้ฟังได้พิจารณาในเรื่องที่เจริญปัญญาต่อไป ดังใน

เรื่องที่ยกมาเป็นตัวอย่างที่ว่า พระพุทธเจ้าให้คนจัดหาอาหารให้คนเชษฐาใจรับประทาน เมื่อเขา
รับประทานเสร็จแล้ว ก็ไม่ใช่จบแค่นั้น แต่เพื่อให้เขาได้ฟังธรรมต่อไป มันจึงเป็น means

ในเมื่อหลักการมีอยู่อย่างนี้แล้ว ก็จะมีวิธีปฏิบัติปลีกย่อยที่แยกช่อยออกไปอีก เช่น ในกรณีที่
คนมีกินอยู่แล้ว เรากลับไม่สอนให้เขากินให้เต็มที่ ไม่สอนให้กินตามที่อยู่ยาก ยิ่งกว่านั้น บางครั้งยังมี
การยกย่องพระบางองค์ที่ฉันมือเดียว

ถ้าเป็นเศรษฐศาสตร์ยุคอุตสาหกรรม ก็ต้องสรรเสริญคนที่กินให้มากที่สุด บริโภคสี่มือสิบมือคง
ยิ่งดีใหญ่ แต่ในกรณีที่พอแก่ความต้องการคุณภาพชีวิต เรากลับสรรเสริญพระบางองค์ที่ฉันมือเดียว
แต่ไม่ใช่การฉันมือเดียวนั้นเป็นจุดหมายนะ ถ้าฉันมือเดียวแล้วไม่ได้ทำอะไรให้เกิดผลจากการฉันมือ
เดียวก็ไม่ได้เรื่อง กลายเป็นเบียดเบียนตัวเองไป ฉะนั้น จะต้องพิจารณาโดยมีเงื่อนไข คือบริโภคสิ่ง
และเท่าที่จะช่วยเกื้อหนุนให้การพัฒนาตนได้ผลดี

ในเรื่องนี้แม้แต่ชาวบ้านก็เหมือนกัน ไม่เฉพาะแต่พระ บางทีมาถืออุโบสถดอาหารในเวลาเลย
เที่ยวไปแล้ว ไม่รับประทานในเวลาบ่าย เวลาค่ำ การงดกินอาหารที่เคยกินมาตามปกติ กลับมี
ความหมายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีคุณค่าเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ฉะนั้น การ
บริโภคจึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งเป็นไปได้ทั้งในแง่บวกคือกิน และ
แง่ลบคือไม่กิน หมายความว่า "ไม่กิน" ก็เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในทางที่จะเพิ่มคุณภาพชีวิตได้
เหมือนกัน แล้วคนก็สามารถมีความพึงพอใจจากการงดกินได้ด้วย คือ สามารถได้รับความพึงพอใจ
จากการไม่บริโภค แต่ได้รับคุณภาพชีวิต

ตามปกติ เราต้องมีความพึงพอใจจากการบริโภค แต่ในหลายกรณี เรามีความพึงพอใจจากการ
ไม่บริโภคหรือไม่ได้บริโภค อย่างไรก็ตาม การได้รับความพึงพอใจจากการงดการบริโภคอาจจะเกิด
จากกิเลส เช่น มีมานะถือตัว จะแสดงให้เห็นว่าเรานี้เก่ง เรานี้แน่ จึงงดไม่รับประทานอาหาร แล้วรู้สึก
ภูมิใจพอใจในใจว่า เรานี้รับประทานอาหารมือเดียวได้ เราก่งแล้วก็พึงพอใจ แต่เป็นความพึงพอใจจาก
กิเลส คือมานะ เป็นเพียงการก้าวจากต้นหาขึ้นไปสู่มานะ

ส่วนความพึงพอใจที่ถูกต้อง คือความพึงพอใจที่ว่า การกินน้อยลงหรือการอดอาหารครั้งนี้ เป็น
การฝึกหัดขัดเกลาร่างกาย หรือเป็นส่วนที่ช่วยให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต การที่เรงดการบริโภค
ครั้งนี้ มันช่วยให้คุณภาพชีวิตของเราดีขึ้น ถ้าเกิดความพึงพอใจอย่างนี้ขึ้นก็เป็นความพึงพอใจที่
ถูกต้อง

ในกิจกรรมของมนุษย์ปุถุชนที่จะทำให้เกิดความพึงพอใจในการบริโภคนั้น คนจำนวนมาก
ทีเดียว เมื่อบริโภคเพื่อบำบัดความต้องการ เช่นกินอาหารโดยมุงรสอร่อย แต่กลับทำให้เกิดอันตราย
ต่อชีวิตร่างกาย เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น กินสุราทำให้พอใจ แต่ทำให้เสียสุขภาพ ก่อการวิวาท
เกิดอุบัติเหตุ ของบางอย่างอร่อย บริโภคมากกินไป เกิดเป็นโทษต่อสุขภาพ หรือกินโดยไม่มุงคุณภาพ
กินโดยไม่มุงคุณค่าอาหาร กินมากเปลืองมาก บางทีกินมากเปลืองมาก แต่กลับขาดธาตุอาหาร บาง
คนกินของดีเอร็ดอร่อยมากมาย แต่ต่อมาปรากฏว่าเป็นโรคขาดอาหาร ไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่มันก็
เป็นไปแล้ว และไม่เท่านั้น แถมทำให้คนอื่นอดกินไปเสียด้วย ตัวเองก็ขาดธาตุอาหาร คนอื่นก็พลอย
อดกิน เพราะตัวเองกินมากกินไป

ฉะนั้น ความพอใจไม่เป็นตัวตัดสินอรรถประโยชน์ ถ้าความพอใจนั้นไม่มาพร้อมกับการได้คุณภาพชีวิต ความพึงพอใจบางครั้งกลับเป็นตัวการทำลายอรรถประโยชน์ เช่น ทำให้คนหลงมัวเมาทำลายสุขภาพ เสียคุณภาพชีวิต เป็นต้น

ทางเศรษฐศาสตร์นั้นเขามีหลักอันหนึ่งว่า สินค้ามีอรรถประโยชน์โดยสามารถทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้บริโภค เศรษฐศาสตร์เขาวางหลักไว้อย่างนี้ แต่มองในทางกลับกัน เราก็สรุปได้ว่า ถ้าอย่างนั้นก็บริโภคให้มาก กินเข้าไปเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจ แต่แล้วก็เกิดผลอย่างเมื่อกิน ผลบวกก็มี ผลลบก็มี ทำลายคุณภาพชีวิตก็มี อย่างนี้หรือเป็นอรรถประโยชน์

ทีนี้ถ้ามองในแง่พุทธเศรษฐศาสตร์ก็ต้องบอกว่า สินค้าและบริการมีอรรถประโยชน์โดยสามารถทำให้เกิดความพอใจ ในการที่ได้เสริมคุณภาพชีวิตแก่ผู้บริโภค ต้องเติมต่อทำอย่างนี้ ฉะนั้น คำจำกัดความเรื่องสินค้า เรื่องบริการ เรื่องโภคทรัพย์ อะไรต่ออะไร ต้องเปลี่ยนใหม่ ไม่ใช่เปลี่ยนทั้งหมด แต่อาจจะต้อง modify ต้องมีการดัดแปลงกันมากบ้างน้อยบ้าง

๓.๕.๒ เศรษฐศาสตร์มีขมิมา : ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

ความหมายอีกอย่างหนึ่งของความพอดีหรือมีขมิมา คือไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น อันนี้เป็นหลักสำคัญเหมือนกัน เป็นหลักตัดสินพฤติกรรมมนุษย์ของพุทธศาสนา ไม่เฉพาะในการบริโภคเท่านั้น แต่ในทุกกรณีทีเดียว เป็นขมิมาที่คือ ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น คำว่า ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ในพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่เฉพาะคน เรามีหลักว่า อหิสา สัพพปาณาน แปลว่า ไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวง ซึ่งสมัยนี้เขาเรียกว่า ecosystems ความหมายอีกอย่างหนึ่งของความพอดีหรือมีขมิมา คือไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น อันนี้เป็นหลักสำคัญเหมือนกัน

เมื่อมองในแง่ของพระพุทธศาสนาอย่างนี้ หลักการทางเศรษฐศาสตร์ก็เลยมาสัมพันธ์กับเรื่องระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่ว่ามีองค์ประกอบ ๓ อย่างสัมพันธ์อิงอาศัยกันอยู่ องค์ประกอบ ๓ อย่างนี้คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ธรรมชาติในที่นี้ จำกัดวงแคบเข้ามา ในความหมายของคำว่า ecosystems ซึ่งในภาษาไทยบัญญัติศัพท์ไว้ว่า ระบบนิเวศ หรือเรียกง่าย ๆ ว่า ธรรมชาติแวดล้อม

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้นต้องสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร การที่จะสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร ก็ต้องเป็นไปโดยสัมพันธ์ด้วยดีกับองค์ประกอบทุกอย่างในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ องค์ประกอบทั้งสามในการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้นจะต้องประสานเกื้อกูลกัน หมายความว่า องค์ประกอบเหล่านี้ประสานกันด้วย และเกื้อกูลต่อกันด้วย ในการดำรงอยู่ร่วมกันและก็เดินไปด้วยกัน ฉะนั้น พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์จะต้องเป็นไปในทางที่ไม่เบียดเบียนตน คือ ไม่ทำให้เสียคุณภาพชีวิตของตนเอง แต่ให้เป็นไปในทางที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เสริมคุณภาพชีวิตนั้น นี่เป็นการไม่เบียดเบียนตน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น คือ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม และไม่ทำให้เสียคุณภาพของ ecosystems หรือระบบธรรมชาติแวดล้อม

ปัจจุบันนี้ได้มีความตื่นตัวกันมากในประเทศพัฒนาแล้ว โดยพากันห่วงใยต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของคน เช่น การใช้สารเคมี และการเผาผลาญเชื้อเพลิง ซึ่งส่งผลในการทำลายสุขภาพ

ตนเอง ทำลายสุขภาพผู้อื่น และทำลายสภาพแวดล้อม เข้าหลักว่าเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ของอารยธรรมมนุษย์

เมื่อพูดถึงองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ มนุษย์ ธรรมชาติ สังคมนี้ ก็มีเรื่องแทรกเข้ามาคือเรื่องเทคโนโลยี ปัญหาอย่างหนึ่งคือ เราเข้าใจเทคโนโลยีว่าอย่างไร ในความหมายของพุทธศาสนาหรือเฉพาะพุทธเศรษฐศาสตร์ว่า เทคโนโลยีคืออะไร เนื่องจากเวลาหมดแล้ว จึงขอรวบรัดว่า ในความหมายของพระพุทธศาสนา เทคโนโลยี คือ เครื่องมือขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์

เรามีมือ มีเท้า มีหู มีตา มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ เรามีอินทรีย์ แต่อินทรีย์ของเรามีขีดความสามารถจำกัด เราต้องการจะตอกตะปูตัวหนึ่งเราต้องการเดินทางไปยังสถานที่แห่งหนึ่ง เราจะเดินก็ช้า เราจะเอามือตอกตะปูก็เจ็บแสบ แล้วจะทำอย่างไร เราก็เลยต้องผลิตข้อขึ้นขึ้นมา ข้อนั้นก็มาช่วยขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ ทำให้มือของเราสามารถทำงานได้ผลดียิ่งขึ้น ตอกตะปูได้สำเร็จ เราขยายวิสัยของเท้า จะเดินทางก็มีรถยนต์ ต่อมาก็มามีเครื่องบิน ตาของเราเห็นได้จำกัด ของเล็กนั้นก็มองไม่เห็น เราก็สร้างกล้องจุลทรรศน์ขึ้นมา ทำให้สามารถมองเห็นจุลินทรีย์ตัวเล็ก ๆ ได้ ตาของเรามองไปได้ไกลไม่พอที่จะเห็นดวงดาว ซึ่งอยู่ไกลมากดูเล็กเกินไป บางดวงก็ไม่เห็น เราก็สร้างกล้องโทรทรรศน์ขึ้นมา มองไปเห็นสิ่งเหล่านั้นได้

ปัจจุบันนี้เราก็สามารถขยายวิสัยแห่งอินทรีย์สมองของเราออกไป โดยสร้างเครื่องคอมพิวเตอร์ขึ้นมา รวมความว่าเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์

ในยุคปัจจุบันนี้ เราขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ด้วยวิธีการทางวัตถุ ทำให้เกิดความเจริญในระบบอุตสาหกรรมขึ้นมา แต่ในสมัยโบราณยุคหนึ่ง คนเอียงสุดไปทางจิต ก็ได้พยายามขยายวิสัยแห่งอินทรีย์โดยทางจิต การขยายวิสัยแห่งอินทรีย์โดยทางจิตนั้นก็ทำให้เกิดเป็นฤทธิ์เป็นอภิญญาขึ้นมา ดังที่มีเรื่องบอกไว้ว่า คนนั้นคนนี้มีฤทธิ์มีปาฏิหาริย์เหาะเหินเดินอากาศได้ เป็นต้น ก็เป็นการขยายวิสัยแห่งอินทรีย์เหมือนกัน เป็น physical technology คือ เทคโนโลยีทางกายอย่างหนึ่ง กับ psychical technology คือ เทคโนโลยีทางจิตอย่างหนึ่ง

เป็นอันว่าเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์และ เทคโนโลยีนั้นก็เข้ามาสัมพันธ์กับระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่มีองค์ ประกอบ ๓ ประการนั้น กล่าวคือ มนุษย์ได้ใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือของตนในการเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ องค์ประกอบส่วนอื่นในการดำรงอยู่ของมนุษย์ คือธรรมชาติและสังคม และเทคโนโลยีนี้ก็เกิดเป็นสภาพแวดล้อมอย่างใหม่ขึ้นมา เป็นสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น

สภาพแวดล้อมส่วนที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้ บางทีก็ไปรุกรานหรือขัดแย้งกับสังคมและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเดิม และทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา ปัญหาทางเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นว่าโดยรวบยอด คือ สภาพแวดล้อมส่วนที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้ บางทีก็ไปรุกรานหรือขัดแย้งกับสังคมและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเดิม และทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา ปัญหาทางเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นว่าโดยรวบยอด คือ

การพัฒนาเทคโนโลยีนั้น อาจจะเป็นการพัฒนาในลักษณะที่ขัดแย้งกับระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ ทำให้เสียคุณภาพ ทำให้เสียดุลในระบบของมนุษย์ ธรรมชาติ สังคม แล้วก็ขัดขวาง

ความสัมพันธ์ที่ดี ที่เกื้อกูลกัน ระหว่างองค์ประกอบทั้งสามอย่างนั้นมีการใช้เทคโนโลยีนั้น ในลักษณะ ที่เป็นการเบียดเบียนตนและเบียดเบียนผู้อื่น

ฉะนั้น เมื่อสัมพันธ์กับเทคโนโลยี มนุษย์จะต้องแก้ปัญหาที่พัฒนาเทคโนโลยีในลักษณะที่ จะทำให้เกิดการประสานและเกื้อกูลกัน ภายในระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบสามอย่างแห่ง การดำรงอยู่ของมนุษย์นั้น และใช้เทคโนโลยีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น

ดังนั้น พุทธเศรษฐศาสตร์มีแนวทางดำเนินไปตามกฎธรรมชาติใช้ชีวิตและเข้าใจทุกสิ่ง ทุก อย่างตามความเป็นจริงตามธรรมชาติโดยยึดหลักทางสายกลางเป็นมัชฌิมา มีความพอดี พอประมาณ ได้ดุลยภาพไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่นหรือสิ่งแวดล้อม ใช้ชีวิตให้สมดุลสอดคล้องกับ องค์ประกอบ ๓ อย่างคือมนุษย์ ธรรมชาติและสังคมซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จึงเป็นแนวทาง พัฒนาที่ยั่งยืนโดยผ่านกระบวนการศีล การประพฤติปฏิบัติให้คุ้นเคย มีสมาธิ คือการมีสติมั่นคงและ นำไปสู่ปัญญา การเข้าใจกฎธรรมชาติตามความเป็นจริง ความไม่เที่ยง ความไม่ยึดมั่นถือมั่นไม่มีตัวตน เมื่อเกิดปัญญา ทำให้เข้าถึงความสุขที่แท้จริงที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

๓.๖ หลักการในพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์

๓.๖.๑ สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพในทางสุจริต

การประกอบอาชีพสุจริต ชื่อสัตย์ ไม่ประกอบอาชีพที่หลอกลวง บีบบังคับขู่เข็ญ เบียดเบียน ผู้อื่นหรือทำลาย สิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งไม่ประกอบอาชีพ ๕ ประเภท ได้แก่ การขายอาวุธ การค้าขายมนุษย์ การค้าขายสัตว์ การค้าขายน้ำเมาและสารเสพติด การค้าขายยาพิษ เช่น ยาฆ่า แมลง สารเคมีต่างๆซึ่งจะวกกลับมาทำลายมนุษย์และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการไม่ดำเนินการผลิตหรือ การบริโภคที่มากเกินไปจนสิ้นเปลืองทรัพยากร ธรรมชาติและ ทำลายระบบนิเวศ

๓.๖.๒ การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

การดำเนินชีวิตไปตามทางสายกลาง การผลิต การบริโภคที่สมดุลไม่เน้นประโยชน์ส่วนตน เป็นหลัก ซึ่งนำไปสู่การแข่งขันแย่งชิงจนเป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นและทำลาย สิ่งแวดล้อม

๓.๖.๓ ความไม่ประมาท

การเตรียมความพร้อม ระมัดระวัง ปรับปรุงส่วนที่บกพร่อง รวมทั้งเพิ่มพูนความรู้ที่เกี่ยวข้อง พร้อมรับกับสถานการณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นในการดำเนินกิจกรรมใดๆจะต้องกระจายความ เสี่ยง มีการบริหารความเสี่ยงที่เหมาะสม

๓.๖.๔ การพึ่งตนเอง

ความสามารถในการดำเนินกิจการต่างๆได้ด้วยตนเอง การผลิตเพื่อการบริโภคเองเป็นหลัก การพึ่งตนเองเป็นการลดความเสี่ยงจากการพึ่งปัจจัยภายนอกที่ไม่สามารถควบคุม ได้ ทำให้ลดปัญหา การมีอำนาจการต่อรองที่ไม่เท่าเทียมกัน และการผลิตเพื่อการพึ่งตัวเองได้จะลดการทำลาย สิ่งแวดล้อม

๓.๖.๕ ความพอเพียง โม่โลก ละกิเลส

กิเลส และความโลภนำไปสู่ความหลงผิดและความทุกข์ ในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หากมีความโลภจะก่อให้เกิดความเสี่ยงตามมา ขาดความยั้งคิดไม่มีเหตุผล ทำให้เกิดความเสียหายได้ ดังนั้นควรละความโลภ มีความพอเพียง การผลิต การบริโภคหรือการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในขนาดที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม โดยใช้เหตุผล

๓.๗ ความสอดคล้องของแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์กับวิชาการทางเศรษฐศาสตร์

๓.๗.๑ การผลิต

ทฤษฎีการผลิตของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เน้นการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงสุด โดยใช้ทรัพยากรให้น้อยที่สุดเพื่อให้ได้ผลผลิตมากที่สุด และมีทุนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญหรือเรียกว่าทุนนิยม โดยไม่คำนึงถึงต้นทุนทั้งหมดไปของทรัพยากรธรรมชาติหรือมลภาวะที่เกิดขึ้น

พุทธเศรษฐศาสตร์ การผลิตเน้นปัญญาซึ่งเกิดจากความเข้าใจตามความเป็นจริงตามธรรมชาติ ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่เน้นประโยชน์ส่วนตน ปัญญาเป็นวิถีแห่งการผลิต ดังนั้นปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญหรือเรียกว่าปัญญานิยม ซึ่งจะเน้นการผลิตที่เหมาะสมไม่ทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม คำนึงถึงของเสียหรือต้นทุนที่เกิดขึ้นในกระบวนการผลิต

๓.๗.๒ การบริโภค

ทฤษฎีการบริโภคของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ยึดหลักการบริโภคเพื่อให้ได้ความพึงพอใจสูงสุด ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดความอยาก ความต้องการ กิเลส ตัณหาและนำไปสู่ความทุกข์และปัญหาต่างๆตามมาเช่นการทำลายสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติจนเกิดปัญหาหามลภาวะ โลกร้อน ภัยธรรมชาติต่างๆซึ่งทุกประเทศกำลังประสบอยู่และเริ่มให้ความสนใจกับสิ่งแวดล้อม หรือระบบนิเวศ

พุทธ เศรษฐศาสตร์ บริโภคแต่พอประมาณเป็นไปตามหลักทางสายกลางเน้นการบริโภคโดยใช้ปัญญาไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม เป็นการบริโภคเพื่อตอบสนองความจำเป็นตามธรรมชาติของร่างกายหรือความจำเป็น ชั้นพื้นฐานเท่านั้น มิใช่การบริโภคเพื่อสนองความต้องการความอยากซึ่งกระตุ้นให้เกิดกิเลส ตัณหาและเป็นหนทางให้เกิดทุกข์

๓.๗.๓ การกระจายผลผลิต

การกระจายการผลิตของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เมื่อมีการผลิตก็ต้องมีการกระจายผลผลิตและการบริโภค ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิตและรายได้ ทั้งนี้ต่างมีเป้าหมายให้เกิดความเป็นธรรมและมีสวัสดิการแก่สังคมสูงสุด

พุทธเศรษฐศาสตร์ เน้นการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันช่วยเหลือกัน ไม่ยึดผลประโยชน์ส่วนตนทุกคน สรรพสัตว์ทั้งหลายและสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขไม่เบียดเบียนตัวเอง ผู้อื่นและ

สิ่งแวดล้อม การกระจายผลผลิตไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิต แต่ทุกคนควรได้รับตามความจำเป็น ตามธรรมชาติของร่างกายในการดำรงชีวิตโดยเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นน้อยที่สุด

๓.๘ การประยุกต์ใช้พุทธปรัชญากับระบบเศรษฐกิจในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วย ๓ ห่วง ๒ เงื่อนไข ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกัน และอยู่ภายใต้เงื่อนไขความรู้และคุณธรรม

ความพอประมาณ หมายถึงความพอดี พอเหมาะไม่มากหรือน้อยเกินไปจนเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นซึ่งเป็นไปตามพุทธ เศรษฐศาสตร์ ยึดหลักทางสายกลางและความไม่โลภ

ความมีเหตุผล หมายถึงการตัดสินใจดำเนินการโดยมีเหตุผล คำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำอย่างรอบคอบ ใช้หลักเหตุผลตามความพอเพียง ตามหลักวิชาการ กฎหมาย ศีลธรรม จริยธรรมและวัฒนธรรมที่ดีงาม ซึ่งเป็นไปตามพุทธเศรษฐศาสตร์ ใช้ปัญญาในการพิจารณาตัดสินใจใช้หลักเหตุผลมิใช่คำนึงถึงความอยาก ความโลภ หรือตัณหา

การมีภูมิคุ้มกันที่ดี หมายถึงการเตรียมตัวพร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมเพื่อให้สามารถปรับตัวและรับมือได้อย่างทันที่ ซึ่งเป็นไปตามพุทธเศรษฐศาสตร์ที่มีความไม่ประมาทต้องเตรียมพร้อมและเข้าใจ ถึงการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามธรรมชาติ

เงื่อนไขความรู้ หมายถึง ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆที่เกี่ยวข้อง และมีความรู้ในการตัดสินใจได้ถูกต้อง ซึ่งสอดคล้องกับพุทธเศรษฐศาสตร์ที่เน้นการใช้ปัญญา

เงื่อนไขคุณธรรม หมายถึงการยึดหลักคุณธรรมเป็นแนวทาง มีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่โลภ รู้จักแบ่งปันให้ผู้อื่น มีความสามัคคี ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน พากเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นไปตามพุทธเศรษฐศาสตร์

รูปอธิบาย : โครงสร้างปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเน้นความพอประมาณ ความพอเพียงซึ่งเป็นไปตามหลักทางสายกลางไม่มากไม่น้อยเกินไปและไม่มี ความโลภ จนเบียดเบียนผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมและมีเหตุผลคือการใช้ปัญญาในการตัดสินใจ ดำเนินการต่างๆโดยมีเงื่อนไขความรู้และคุณธรรมซึ่งเป็นภูมิคุ้มกันเพื่อเตรียมความพร้อมหากเกิดการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยภายนอกที่ไม่สามารถควบคุมได้ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความไม่ประมาท การลดความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น ดังนั้นปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงถือเป็นภาคปฏิบัติของแนวคิดตาม พุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้หรือสามารถนำมาปฏิบัติได้จริง

พระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายที่จะสร้างความสุขให้แก่มนุษย์เช่นเดียวกับเศรษฐกิจตามหลักเศรษฐศาสตร์ แต่จุดหมายของพระพุทธศาสนาจะแตกต่างจากจุดหมายของเศรษฐกิจ เพราะเศรษฐกิจมีจุดหมาย เพื่อบำบัดหรือสนองความต้องการของมนุษย์ให้เกิดความสุขมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทั้งปวง มีความต้องการให้มนุษย์มีการเป็นอยู่ที่ดี มีอาหารที่ดี มีเครื่องอุปโภคบริโภคที่หลากหลาย ในทางเศรษฐกิจถือว่าเป็นมาตรฐานในการครองชีพที่สูง เพราะจะทำให้ชีวิตมีความสะดวกสบายยิ่งขึ้น ก็จะทำให้สินค้าที่ผลิตขึ้นมีการใช้บริการมากขึ้น จึงเน้นเป้าหมายสร้างความสุขให้มนุษย์ที่วัดดูตนเอง (คุณ โทชนันท์, ๒๕๓๒ : ๙๑)

ส่วนพระพุทธศาสนามีจุดหมายของความสุข ๒ ประการคือ โลกียสุข และโลกุตตรสุข โลกียสุข เป็นความสุขของปุถุชนหรือฆราวาสผู้ครองเรือน เป็นความสุขที่พัวพันทรัพย์สินสมบัติและวัตถุกำมต่าง ๆ เป็นประเภทอามิสสุข (กาม กิณ เกียรติ) ความสุขทางเศรษฐกิจก็จัดอยู่ในความสุขประเภทนี้ เพราะเป็นความสุขของการแสวงและการที่จะให้ได้สิ่งของมาบำบัดความต้องการของตนเองตามความปรารถนา ส่วนโลกุตตรสุข เป็นความสุขของผู้สิ้นกิเลสอาสวะและสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว เป็นความสุขที่เที่ยงแท้ ยั่งยืน ไม่พัวพันอยู่กับสิ่งวัตถุกำมใดๆที่เป็นเครื่องสนองอารมณ์ตามความปรารถนา เพราะเป็นความสุขที่ได้มาจากการตัด ลด ละ เลิก ความต้องการ หรือทะยานอยาก แทนที่เราจะพยายามหาสิ่งของมาสนองความต้องการที่ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอ ของเราอย่างเดียว เราอาจจะหาความสุขจากการดับความต้องการที่ทำให้จิตร้อนรนหรือแทนที่จะหาความสุขจากการแสวงหาและสะสมทรัพย์อย่างเดียว เราอาจจะหาความสุขจากการเสียสละทรัพย์เพื่อประโยชน์สาธารณะหรือช่วยเหลือมนุษยโลกด้วยกันก็ได้ เพราะว่าถ้าเรารู้จักให้ แบ่งปัน เอื้ออารี มากเท่าใด เราก็จะออกจากกิเลสอาสวะ โลก โภจร หลง ได้ง่ายขึ้นและในที่สุดก็จะพบกับความสุขที่เป็นโลกุตตรหรือที่เรียกว่าเป็นบรมสุขอย่างแท้จริงในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาได้สอนเกี่ยวกับความสุขของบุคคลไว้ว่าทุกคนสามารถแสวงหาความสุขได้เท่าเทียมกันหากแต่ว่ารู้จักควบคุมจิตใจและความทะยานอยากของตนได้ ซึ่งตรงกันข้ามกับเศรษฐศาสตร์ที่กล่าวว่าผู้ที่มีทรัพย์เท่านั้นที่จะมีความสุข

ดังนั้น พระพุทธศาสนากับเศรษฐศาสตร์ ต่างก็มีจุดหมาย คือให้มีความสุขเหมือนกัน แต่พระพุทธศาสนาได้ให้ความสุขที่กว้างขวางกว่าเศรษฐศาสตร์มากมาย แม้จะสอนเรื่องความสุขที่สูงกว่าวิชาเศรษฐศาสตร์ก็ตาม แต่พระพุทธศาสนา ไม่เคยมองข้าม โลกียสุข ที่ถือว่าเป็นความสุขสำหรับฆราวาสตามหลักเศรษฐศาสตร์ ดังมีหลักธรรมที่กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้ว เพราะทั้งสองมีวิธีการที่แตกต่างกัน อุปมาเหมือนคนเดินด้วยเท้าเปล่าและคนนั่งรถยนต์เพื่อไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้หรือที่ต้องการ จะต่างกันที่ประสิทธิภาพในการดำเนินไป คนเดินก็จะช้า เปรียบเหมือน โลกียสุข แต่คนนั่งรถยนต์ ก็จะสามารถไปได้เร็ว เปรียบเหมือน โลกุตตรสุข ที่เป็นความสุขที่เป็นอมต เศรษฐศาสตร์อุปมาเหมือนคนเดินด้วยเท้าเปล่า ส่วนพระพุทธศาสนาอุปมาเหมือนคนนั่งรถยนต์ ที่เหมือนกันคือเพื่อไปสู่ความต้องการ ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเน้นที่ โลกุตตรสุข มากกว่า โลกียสุข ก็ตามแต่พระพุทธศาสนาไม่เคยมองข้าม โลกียสุข เพราะถือว่า โลกียสุขเป็นจุดหมายของเศรษฐกิจทั่วไป จึงพยายามสอนหลักศีลธรรม เพื่อให้เป็นคนดี มีคุณภาพ ของสังคม ประเทศชาติ พระพุทธศาสนาตระหนักดีว่า ศีลธรรมจะดีได้ยากถ้ามนุษย์ยังทุกข์ยาก ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในธรรมบทภาคที่ ๖ โดยทรงปรารภถึงบุคคลเลี้ยงโค ที่มีความหิว พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงแสดงธรรมโปรด เพราะว่าปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสังคมมีความสำคัญยิ่ง การที่จะปลูกฝังศีลธรรมให้มีในจิตใจของบุคคลได้นั้นย่อมตั้งอยู่บนพื้นฐานความมั่นคงทางเศรษฐกิจ พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนมากมายก็เพื่อให้มนุษย์ตั้งเนื้อตั้งตัวให้ได้ในทางเศรษฐกิจ โดยพยายามยกฐานะของตนให้สูงขึ้นด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยยึดหลักธรรมดำเนินควบคู่กันไป จะเห็นได้ว่าหลักธรรมเหล่านั้นจะเกี่ยวกับชีวิตทางเศรษฐกิจและไม่มีข้อใดที่ขัดแย้งกับระบบทางเศรษฐกิจสมัยใหม่เลย แต่ตรงกันข้ามคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและช่วยแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างได้ผลดีอีกด้วย

๓.๙ ทิศนของนักปราชญ์ไทยเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับพุทธปรัชญา

๓.๙.๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์นักพัฒนา พระองค์ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ.๒๔๘๙ ในช่วง ๑๐ ปีแรกของการครองราชย์ พระองค์ยังไม่ได้เริ่มงานพัฒนามากนัก มีเพียงการสร้างถนนเข้าหมู่บ้านห้วยคด อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในปี พ.ศ.๒๔๙๕ และในพื้นที่เดียวกันนี้ได้ทรงสร้างอ่างเก็บน้ำเขาเต่าในปี พ.ศ.๒๔๙๖ นอกจากนั้นคือได้เสด็จเยี่ยมเยียนราษฎรในภาคต่างๆ พระองค์ได้เริ่มงานพัฒนาเมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๓ โดยเริ่มจากการทำแปลงป่าไม้สาธิตในพระตำหนักสวนจิตรลดา ต่อมาแปลงป่าไม้สาธิตนี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงการเกษตรสวนจิตร

โครงการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ สามารถแบ่งออกเป็นหลายประเภท คือ โครงการตามพระราชประสงค์ คือ โครงการซึ่งทรงศึกษาและทดลองปฏิบัติเป็นการส่วนพระองค์ปรีษาผู้เชี่ยวชาญ และปรับปรุงจนได้ผลดี แล้วนำออกมาเสนอต่อสาธารณชน

โครงการหลวง เป็นโครงการเจาะจงดำเนินการและพัฒนาบำรุงรักษาป่าต้นน้ำลำธารในภาคเหนือ พัฒนาอาชีพกลุ่มชาติพันธุ์ในที่สูง โดยปฏิบัติร่วมกับหน่วยงานของรัฐบาลในบริเวณต่างๆ

โครงการตามพระราชดำริ เป็นโครงการที่ทรงวางแผนพัฒนา ทรงเสนอให้รัฐบาลร่วมดำเนินการตามพระราชดำริหน่วยงานร่วมของรัฐบาลมีทั้งฝ่ายพลเรือน ฝ่ายทหาร และฝ่ายทหารร่วมกับพลเรือน โครงการประเภทนี้ปัจจุบันมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ

โครงการในพระบรมราชานุเคราะห์ เป็นโครงการ ที่พระองค์ได้พระราชทานข้อแนะนำและแนวพระราชดำริ ให้เอกชนรับไปดำเนินการด้วยกำลังเงิน กำลังปัญญา และกำลังแรงงาน พร้อมทั้งติดตามผลงานต่อเนื่องโดยภาคเอกชนเอง เช่น โครงการหมู่บ้านสหกรณ์เนินดินแดง อำเภอทับสะแก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งสโมสรโรตารีแห่งประเทศไทยเป็นผู้จัดและดำเนินงานตามแนวพระราชดำริ

โครงการส่วนใหญ่ที่ดำเนินอยู่และขยายผลไปได้รวมเร็วมาก คือ โครงการตามพระราชดำริ เพราะมีกำลังจากหน่วยงานของรัฐบาล ทั้งทหารและพลเรือนเข้าร่วมมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะเมื่อพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในฐานะนายกรัฐมนตรีได้ออกระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยโครงการพระราชดำริ พ.ศ.๒๕๒๔ และตั้ง “คณะกรรมการประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ หรือ กปร. ขึ้น เพื่อตอบสนองงานในโครงการพระราชดำริ และรองรับงานในโครงการในพระราชดำริที่จะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยมีหน้าที่เป็นองค์กรกลางระดับชาติที่จะควบคุมดูแลติดตามผล และประสานงานกับหน่วยราชการและรัฐวิสาหกิจต่างๆ ที่ดำเนินตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยรัฐบาลจัดงบประมาณตามเหมาะสมให้กับ กปร. หลังจากนั้นงานตามโครงการตามพระราชดำริก็ขยายตัวอย่างมาก จนปัจจุบันขยายตัวถึงกว่า ๑,๗๐๐ โครงการ

การที่ทรงสนใจในเกษตรกรรมและมีโอกาสได้ทดลองศึกษาค้นคว้าหารูปแบบที่เป็นไปได้ในทางปฏิบัติจากโครงการต่างๆ มากมายนี้เอง อีกทั้งพระองค์ยังมีผู้เชี่ยวชาญ และผู้ทรงคุณวุฒิต่างๆ ให้คำปรึกษา รวมถึงนักคิดที่ได้รับการยอมรับอย่างสูงจากสังคมไทยและวงการพัฒนาเอกชนอีกด้วย คือ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ซึ่งเคยรับทุนส่วนตัวจาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งอาจจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ท่านมีความเข้าใจในกลุ่มที่เรียกตนเองว่าองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ เอ็นจีโอ พระองค์ยังให้ความสนใจเรื่องการศึกษามาก โดยเมื่อเริ่มพัฒนาเกษตรกรรมจะเริ่มต้นจากการจัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนา ก่อน เพื่อเป็นต้นแบบในการพัฒนาลักษณะต่างๆ และได้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาขึ้น ๖ แห่งทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ได้แก่ ที่เขาหินซ้อน จ.ฉะเชิงเทรา (พ.ศ. ๒๕๒๒) ที่พิบูลทอง จ.นราธิวาส(พ.ศ.๒๕๒๔) ที่อ่าวคุ้งกระเบน จ.จันทบุรี(พ.ศ.๒๕๒๔) ที่ภูพาน จ.สกลนคร(พ.ศ.๒๕๒๕) ที่ห้วยฮ่องไคร้ จ.แม่ฮ่องสอน(พ.ศ.๒๕๒๕) ที่ห้วยทราย จ.เพชรบุรี(พ.ศ.๒๕๒๖)

ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเกษตรมาตามลำดับในเรื่องการรักษาป่าต้นน้ำลำธารและการอนุรักษ์ธรรมชาติบ้าง เรื่องการบำบัดน้ำเสียบ้าง เรื่องพัฒนาแหล่งน้ำบ้าง เรื่องการป้องกันหน้าดินพังทลายบ้าง เรื่องการปลูกพืชเมืองหนาวในพื้นที่สูงบ้าง จนกระทั่งถึงทฤษฎีใหม่ ซึ่งพระองค์เกิดความคิดขึ้นจากการเสด็จเยี่ยมพื้นที่บ้านกุดตอแก่น จ.กาฬสินธุ์ ปรากฏว่าชาวบ้านมีที่ดินที่ให้ผลผลิตไม่ดี แต่ถ้าได้รับการปรับปรุงน่าจะให้ผลผลิตที่ดีได้ พระองค์จึงกลับมาทดลองการปรับที่ดิน จัดที่ดินเป็นส่วนๆ ในพื้นที่ทดลองของพระองค์ที่ จ.สระบุรี

ทฤษฎีใหม่จึงกำเนิดขึ้นที่แปลงทดลองส่วนพระองค์ จ.สระบุรี และพระองค์ได้นำทฤษฎีใหม่นี้เสนอต่อสาธารณะโดยตรัสพระราชทานแก่ประชาชนเป็นครั้งแรกในวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๓๗ ณ ศาลาดุสิตาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต

ตามแนวพระราชดำริเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการผลิตและการใช้ปัจจัยการผลิตในเศรษฐกิจชุมชนอย่างมีคุณภาพนั้น พระองค์ทรงเสนอให้แบ่งสัดส่วนที่ดินตามการใช้ประโยชน์ออกเป็น ๔ ส่วน คือ บ่อน้ำ(๓๐%) ปลูกข้าว(๓๐%) ปลูกพืชสวน(๓๐%) และที่เหลือ(๑๐%) สุดท้ายให้ใช้ทำถนอม คั้นดิน ปลูกบ้าน และโรงเรือนต่างๆ การเกษตรตามทฤษฎีใหม่นี้ จะอาศัยน้ำธรรมชาติคือ เป็นเกษตรน้ำฝน ไม่มีน้ำจากชลประทาน หากเกษตรกรรมตามทฤษฎีใหม่ขยายตัวตามที่คาดหมายก็นับว่าบรรลุขั้นที่ ๑ แล้ว ต่อมาเมื่อชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น ชาวบ้านก็ควรมีการรวมตัวกันในรูปของกลุ่มหรือสหกรณ์ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการร่วมมือกันในการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่ สวัสดิการ การศึกษา และสังคม ซึ่งเรียกว่าเป็น “เกษตรทฤษฎีใหม่ขั้นที่สอง” ต่อมาเมื่อผ่านเลยขั้นที่ ๑ และ ๒ ไปแล้ว ก็จะเข้าสู่ขั้นที่ ๓ ซึ่งเป็นขั้นที่จะต้องมีการพัฒนากิจกรรมต่างๆให้สูงขึ้น โดยอาจจะติดต่อกับแหล่งเงินทุน(ธนาคาร) และแหล่งพลังงาน(น้ำมัน)หรือกับเอกชนอื่นๆ เพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ เช่น โรงสี และร้านสหกรณ์ ขึ้นในชุมชน เพื่อจะได้ช่วยเหลือกันและกันในเรื่องการลงทุนและพัฒนาคุณภาพชีวิตของสมาชิกในชุมชน

หลังจากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจในปี พ.ศ.๒๕๔๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานกระแสพระราชดำริเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๐ ถึงแนวพระราชดำริเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งพระองค์ได้ขยายแนวคิดจากการเกษตรใน “ทฤษฎีใหม่” ไปสู่แนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยแนวคิดของพระองค์นั้น หมายรวมถึงการทบทวนทิศทางการพัฒนาใหม่ ดังพระราชดำรัสที่ว่า

“การจะเป็นเสือนั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกิน และมีเศรษฐกิจการเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกิน-กินหมายความว่า อิ่มชูตัวเองได้ให้มีพอกินกับตนเอง” โดยเสนอให้ส่วนเศรษฐกิจของประเทศเปลี่ยนกลับไปเป็นแบบพอเพียงในตัวเอง ไม่ต่ำกว่าหนึ่งในสี่ของประเทศ ดังพระราชดำรัสที่ว่า

“พูดกลับไปกลับมาในเรื่องการค้า การบริโภค การผลิต และการขาย รู้ว่าท่านทั้งหลายกำลังกลุ้มใจในวิกฤติการณ์ ตั้งแต่คนที่มีเงินน้อยไปจนกระทั่งคนที่มีเงินมาก แต่ถ้าสามารถเปลี่ยนกลับไปเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้จะไม่ถึงครึ่ง อาจจะเศษหนึ่งส่วนสี่ ก็จะสามารถที่จะอยู่ได้ การแก้ไขจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคนที่ใจร้อนเพราะเดือดร้อน แต่ว่าถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ ก็จะสามารถที่จะแก้ไขได้...ขอให้ทุกท่านซึ่งมีหน้าที่แต่ละท่านพยายามใช้สติปัญญา และกำลังให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม”

ต่อมา ศ.น.พ.ประเวศ วะสี ได้อธิบายแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงให้ชัดเจนขึ้นอีก ในหนังสือ “เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม” (พ.ศ.๒๕๔๑) โดยอธิบายขยายความต่อเกี่ยวกับพระราชดำรัสว่า เศรษฐกิจพอเพียงหมายถึงความพอเพียงอย่างน้อย ๗ ประการ กล่าวคือ

พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน

จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้ คนที่ไม่พอ จะรักคนอื่นไม่เป็น และทำลายมาก

สิ่งแวดล้อมพอเพียง คือ การอนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม ทำให้ยังชีพและทำมาหากินได้ เช่น การทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งได้ทั้งอาหาร ได้ทั้งสิ่งแวดล้อม และได้ทั้งเงิน

ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง การรวมตัวกันเป็นชุมชนที่เข้มแข็งจะทำให้สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม

ปัญญาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และการปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง

อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง คือ เศรษฐกิจควรสัมพันธ์และเติบโตขึ้นจากฐานทางวัฒนธรรม จึงจะมั่นคง

มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ผันผวน เดียวจนเดียวรวยแบบกระพันทัน

ในทางรูปธรรม ศ.นพ.ประเวศ เสนอให้ใช้พระราชดำรัส๔ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๐ เป็นแนวทางในการดำเนินเศรษฐกิจของประเทศ ปรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมใหม่ นำเอาแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้าบรรจุไว้ ปฏิรูปการเมือง ระบบราชการ ปฏิรูปกฎหมาย โดยยึดรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.๒๕๔๐ เป็นตัวตั้ง เพราะมีมาตรการที่กระจัดกระจายในที่ต่างๆ แต่เชื่อมโยงเป็นโครงสร้างในปฏิรูปสังคมให้มีรากฐานเข้มแข็ง อาศัยหลักพระพุทธศาสนา ที่เน้นการพึ่ง ตนเอง ความเอื้ออาทร ความพอเพียง ความเป็นชุมชน ความสมดุล ความผ่องใสดีงาม มาใช้ในการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจ, และฟื้นฟูวิถีชีวิตแบบไทยเดิม ซึ่งมีวัฒนธรรมชุมชนเป็นวิถีชีวิตร่วม

ทั้งหมดนี้เพื่อให้ประเทศเป็นเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองจากฐานล่าง โดยเริ่มจากการฟื้นฟูบูรณะดูแลฐานล่างให้เข้มแข็ง เมื่อฐานล่างดี เศรษฐกิจข้างบนก็จะได้รับผลดีด้วยในที่สุด

๓.๙.๒ พุทธทาสภิกขุ

หลวงพ่อกุฑทาสภิกขุ ได้อธิบายเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับหลักพุทธปรัชญาไว้ในหัวข้อที่ชื่อว่า “ฟ้าสาบทางเศรษฐกิจ” ว่า เรื่องเศรษฐกิจเป็นธรรมชาติ เหมือนกับเรื่องการเมือง ก็เป็นธรรมชาติ แต่จะต้องรู้จักความหมายของคำว่าเศรษฐกิจให้ถูกต้องก่อน คือ

คำว่า เศรษฐกิจ เป็นคำที่เราใช้มันอย่างไม่ถูกต้อง ตามความหมายอันแท้จริงของคำคำนี้ ภาษาบาลีเป็นหลัก : เศรษฐกิจ แปลว่า “กิจที่ประเสริฐสุด” ถ้าเป็นนักเศรษฐกิจก็เป็นบุคคลที่ทำกิจที่ประเสริฐที่สุด นั่นเอง

คำว่า เศรษฐกิจ คือ กิจที่ประเสริฐ นี้ ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นของคนร่ำรวย เป็นคนขอทานก็ได้ คนขอทานเป็นคนประเสริฐก็ได้ ไม่เฉพาะต้องคนร่ำรวย ถ้าเขามีคุณธรรมที่จะสร้างความถูกต้องหรือความประเสริฐขึ้นมาในโลก คนขอทานมีจิตใจสงบเยือกเย็น ขอทานเป็นสุขสุนทรสนาน ได้เงินมาก็กินใช้แต่ดี เหลือก็ไปช่วยผู้อื่น ช่วยสังคม ตามที่เขาจะมีได้ อย่างนี้เราต้องยอมรับว่า ขอทานคนนั้นเป็นเศรษฐี คือ ร่ำรวยด้วยความประเสริฐ ยิ่งกว่าคนบางคนซึ่งมีทรัพย์สมบัติมาก แล้วก็ไม่เคยคิดจะช่วยใคร

นี่คำว่า เศรษฐี แปลว่า ประเสริฐที่สุด เศรษฐี แปลว่าผู้มีความประเสริฐที่สุด เศรษฐกิจ แปลว่า กิจที่จะทำให้เกิดความประเสริฐที่สุด ประเสริฐในที่นี้ก็หมายความว่า มั่นดี หรือ ดีอย่างดีเลิศ ซึ่งน้อยคนจะเป็นไป มีชีวิตอยู่เพื่อดีแต่ตัวกู รวยแต่ตัวกู เป็นสุขแต่ตัวกู นี้มันไม่ประเสริฐแน่

หากพูดโดยความหมายของภาษา และในลักษณะที่เป็นธรรมดาสักหน่อย เศรษฐกิจ จะต้องแปลว่า “การทำสิ่งที่ไม่มีความประโยชน์ให้เป็นประโยชน์” การทำสิ่งที่มีประโยชน์น้อยให้มีประโยชน์มาก จะเรียกว่าเศรษฐกิจที่ถูกต้อง ไม่ใช่รวบรวมกำลังซื้อกำลังขาย กำลังทรัพย์ กำลังเงิน เพื่อจะควบคุมโลก นั่นมันเป็นเรื่องที่เลวร้ายที่สุด เอากันแต่เพียงว่า สิ่งที่มีประโยชน์น้อยทำให้มันมีประโยชน์มากก็เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจที่บริสุทธิ์ แต่ไม่ใช่เพื่อทุกคนเดียว ต้องเพื่อทุกคน หรือว่าสิ่งใดที่มันไม่มีประโยชน์ ตามธรรมดาไม่มีประโยชน์ เช่นก้อนหิน ถ้าใครทำให้มันมีประโยชน์มากเท่าไร นั่นแหละคือกิจที่ประเสริฐที่สุด คือทำสิ่งที่ไม่มีความประโยชน์ให้มีประโยชน์ที่สุด

ถ้าพูดอย่างนี้ พระพุทธเจ้าจะกลายเป็นนักเศรษฐกิจชั้นเลิศ ชั้นยอด เพราะท่านมีระบบคำสอนที่ทำให้คนปฏิบัติตาม แล้วทำให้ร่างกายหรือชีวิตที่มันไม่มีประโยชน์นี้ ให้มีประโยชน์สูงสุด เช่น ร่างกายเน่าเหม็นนี้ ทำให้เป็นร่างกายที่มีประโยชน์ มีนิพพาน มีสิ่งสูงสุดขึ้นมา นี่ก็เรียกว่าทำสิ่งที่ไม่ดีประโยชน์ให้ มีประโยชน์ เรียกว่าเป็นกิจที่ประเสริฐที่สุด ซึ่งพุทธบริษัทก็ต้องเป็นนักเศรษฐกิจกันอยู่ด้วยกันทุกคน

ฉะนั้น คำว่า เศรษฐกิจ ก็คือกิจที่ทำให้เกิดสิ่งประเสริฐที่สุด ไม่เฉพาะในทางทรัพย์สมบัติอย่างเดียว ในทางอะไรก็ได้แม้ในทางโลกๆ ทรัพย์สมบัติเงินทอง ก็สร้างขึ้นมาได้โดยวิธีที่ถูกต้อง แม้ทรัพย์อริยทรัพย์ในทางจิตใจ ก็สร้างขึ้นมาได้ให้ร่ำรวยด้วยอริยทรัพย์ในทางจิตใจ มันก็ได้ วิธีการเหล่านี้จะเรียกว่า “เศรษฐกิจที่บริสุทธิ์” นั่นเอง (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๔๗ หน้า ๑๙๕)

๓.๙.๓ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต)

ท่านได้เสนอเศรษฐศาสตร์แนวพุทธเอาไว้ในงานแสดงธรรมจำนวนมาก งานเหล่านี้ต่อมา กลายเป็นหนังสือเผยแพร่อย่างกว้างขวาง งานของท่านเริ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลาย จากหนังสือเรื่อง “พุทธธรรม” เมื่อยังเป็นพระศรีวิสุทธิโมลี(พ.ศ.๒๕๑๔) ในพุทธธรรมท่านได้เสนอเรื่องชีวิตในอุดมคติของชาวพุทธ ซึ่งต่อมาได้ขยายไปสู่การเสนองานสำคัญจำนวนมาก เช่น “คู่มือการดำเนินชีวิต”(ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “ธรรมบุญชีวิต” ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ไม่ต่ำกว่า ๓๕๐ ครั้ง) ต่อมาเสนองานเรื่อง “สังคมแบบพุทธ” “ค่านิยมแบบพุทธ” จากนั้นท่านได้ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดแบบพุทธกับแนวคิดแบบตะวันตก และได้เสนองานต่างๆ ออกมา เช่น “พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์” “เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ” และ “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” เป็นต้น งานของท่านทั้งในรูปหนังสือที่เขียนและหนังสือที่ถอดมาจากการบรรยาย มีมากเหลือเกิน และในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจท่านก็ได้เสนอแนวคิด ทางเลือก และทางออกไว้จำนวนมาก ซึ่งไม่สามารถรวมไว้ในที่นี้ได้หมด

แต่กล่าวโดยรวมแล้ว พระธรรมปิฎก ท่านมีความเห็นว่า ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมมนุษย์ จะต้องปฏิวัติภายใน สร้างฐานความคิดขึ้นใหม่ โดยพัฒนามนุษย์ให้เป็นอิสระอย่างแท้จริง คือข้างในมีความสุขอิสระ สันโดษ สมถะเป็น ข้างนอกอยู่อย่างพึ่งพาอาศัย เกื้อกูลกันไปกับคนอื่นและธรรมชาติ ปรับฐานระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติให้ถูกต้อง

ท่านเห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทยนั้น แต่เดิมเป็นไปอย่างไม่ถูกต้อง คือหนึ่ง เป็นไปตามกระแสการพัฒนาไม่ยั่งยืน มีรากฐานความคิดที่ผิดพลาด ตามอย่างประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย สอง ดำเนินการพัฒนาด้วยการกระตุ้นจิตใจที่ไม่ถูกต้อง และสาม ประชาชนเข้าร่วมการพัฒนาโดยไม่มีการศึกษา ไม่รู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น ท่านเห็นว่า หากจะพัฒนาให้ยั่งยืนต้องไม่ใช้ปรัชญาแห่งการมัวเมาตามใจตนเอง เน้นการบริโภคนิยม หรือคิดว่า มนุษย์เห็นแก่ตัวอย่างแก้ไขไม่ได้ ขณะเดียวกันก็ต้องไม่ใช้ปรัชญาที่บังคับให้คนเป็นแบบเดียวกัน แต่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์ และต้องไม่ใช่ลัทธิแสวงหรือหลอกตัวเอง (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, พิทยา ว่องกุล, ๒๕๔๕)

๓.๙.๔ สมณะโพธิรักษ์ (สำนักสันตือโคก)

ท่านโพธิรักษ์ เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๑๓ ครั้งแรกเป็นธรรมยุติ แต่เนื่องจากเจ้าอาวาสวัดที่ท่านบวชไม่ยอมให้ท่านจัดประชุมร่วมระหว่างพระ ๒ นิกาย ท่านจึงสึกแล้วขอบวชใหม่ในมหานิกาย ต่อมาท่านตั้งสำนักสงฆ์ที่จังหวัดนครปฐม นอกจากท่านจะวิพากษ์วิจารณ์การแบ่งแยกธรรมยุติกัมมทานิกาย ท่านยังรื้อฟื้นพระวินัยดั้งเดิมมาใช้ปฏิบัติภายในสำนัก นอกจากนั้นยังฉันทมังสวิรัต ทำให้มหาเถรสมาคมไม่พอใจ ท่านจึงประกาศตนเป็นอิสระต่อมหาเถรสมาคมในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ชาวสันตือโคก ซึ่งขณะนั้นเรียกตนเองว่า ชาวแดนอโคก มีทั้งภิกษุและฆราวาส ซึ่งมีอุดมคติในการดำเนินชีวิตแตกต่างจากวิถีแบบทุนนิยมในสังคมไทย งานกสิกรรมจึงได้เริ่มขึ้นที่แดนอโคกในจังหวัดนครปฐม ต่อมาเรียกว่า “ปฐมอโคก” ในพื้นที่ ๑๐๐ ไร่

แนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของท่านโพธิรักษ์ เป็นเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ แต่เน้นภาคปฏิบัติโดยสร้างกลุ่มเศรษฐกิจทางเลือก ขึ้นมาใช้ในการดำเนินชีวิตภายในกลุ่มของตนเอง ท่านเลือกใช้ระบบเกษตรกรรมธรรมชาติในด้านการผลิต เพื่อหลีกเลี่ยงจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เลือกลงทุนการดำเนินชีวิตแบบประหยัดเรียบง่าย เพื่อความสอดคล้องกับหลักธรรมสันโดษ สมณะของชาวพุทธ เลือกการแพทย์ที่เน้นการพึ่งตนเองด้วยการพยายามใช้สมุนไพรของไทย เลือกระบบการจัดสรรทรัพยากรแบบเน้นการช่วยเหลือแบ่งปัน ที่ท่านเรียกว่า “บุญนิยม” ท่านยังยกย่องการทำงานต่างๆ ทั้งการใช้แรงงานกายและแรงงานสมอง และให้คุณค่าอย่างสูงต่อความเสียสละในหมู่เพื่อนร่วมงาน

สำนักสันตือโคกขยายตัวอย่างช้าๆ ในระยะแรก คือเริ่มจากแดนอโคกที่นครปฐมก่อน แล้วเกิด สันตือโคก ที่กรุงเทพฯ(เขตบึงกุ่ม) จากนั้นเกิด ศีรษะอโคก ศาลือโคก และสีมอโคกติดตามมา แต่พัฒนาการของสันตือโคกก็ไม่ราบรื่นนัก เมื่อสมาชิกคนสำคัญของกลุ่มคือพลตรีจำลอง ศรีเมืองเข้าสู่อำนาจทางการเมืองจากการเมืองท้องถิ่น สุระดงประเทศ และได้รับความนิยมอย่างสูง โดยเฉพาะจากชาวกรุงเทพมหานคร ท่านโพธิรักษ์จึงถูกกล่าวโทษว่าอดุตริมนุชยธรรมจากมหาเถรสมาคม และถูกบังคับให้สึก อย่างไรก็ตาม ท่านโพธิรักษ์ ก็ยังคงปฏิบัติตนแบบนักบวชอยู่เพียงเปลี่ยนเครื่องแต่งกายให้ผิดแผกจากพระสงฆ์ทั่วไป และใช้คำนำหน้าตนและนักบวชร่วมสำนักว่า “สมณะ”

แม้ว่าจะถูกขับไล่ออกจากมหาเถรสมาคม แต่สำนักสันตือโคกยังคงขยายตัวไปตามลำดับ ทั้งด้วยการขยายตนเองจากการทำแบบอาสาสมัคร ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง และโดยกระแสการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอด จนการฟื้นคืนของวงการแพทย์แผนไทย ในที่สุด กลุ่มสันตือโคกจึงขยายตัวอย่างกว้างขวาง โดยขยายไปในหมู่คนชั้นกลางและโดยเฉพาะขยายอย่างมากในกลุ่มคนชั้นล่าง ซึ่งมีชีวิตที่ดีขึ้นเมื่อเข้ามาอยู่กับกลุ่มสันตือโคก และในช่วงหลังจากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ.๒๕๔๐ เป็นต้นมา กลุ่มสันตือโคกก็ขยายไปในระดับทั่วประเทศ โดยมีศูนย์กลาง ๕ แห่ง คือ สันตือโคกที่กรุงเทพฯ ปฐมอโคกที่จังหวัดนครปฐม ศีรษะอโคก ที่จังหวัดศรีสะเกษ ศาลือโคกที่จังหวัดนครสวรรค์ และสีมอโคกที่จังหวัดนครราชสีมา แต่ละศูนย์ของกลุ่มดำเนินระบบเศรษฐกิจชุมชนครบวงจร โดยจะมีการผลิตทางการเกษตร มีวัด มีโรงเรียน มีโรงงานหัตถกรรม และมีโรงงานอุตสาหกรรมของชุมชน นอกจากนี้ ก็มีกลุ่มอโคกที่กระจายอยู่ในจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ กลุ่มอโคกเหล่านี้จะดำเนินงานเท่าที่ตนเองทำได้เป็นส่วนๆ โดยแต่ละส่วนหรือแต่ละศูนย์กลางมีความเป็นอิสระในการดำเนินงาน แต่มีการเชื่อมโยงกันในทางระบบความคิดและระบบการจัดการแบบเครือข่าย

กล่าวโดยสรุป ระบบบุญนิยมของท่านโพธิรักษ์ ใช้ความคิดแบบพุทธเป็นแกนกลางในการจัดรูปแบบทางเศรษฐกิจ โดยเสนอว่า การเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ควรเป็นแบบเติบโตอย่างไม่รู้จบตามที่ทุนนิยมเสนอ แต่ควรเติบโตพอประมาณบนพื้นฐานทางศาสนา วัตถุประสงค์ในการสร้างระบบเศรษฐกิจไม่ได้มีเป้าหมายที่ความร่ำรวยทางวัตถุ แต่มีเป้าหมายที่ความร่ำรวยทางจิตวิญญาณ เป็นอิสระจากกิเลส เน้นให้หลุดจากความปรารถนาในลาภ ยศ ชื่อเสียง และความเรียงสำราญในโลกีย์ ในด้านกระบวนการวิธีการบริหารระบบ ท่านไม่เห็นด้วยกับความคิดแบบทุนนิยมที่เน้นกลไกการแข่งขัน ซึ่งทำให้เกิดการเบียดเบียนกัน เกิดการเอาเปรียบกัน ท่านเสนอให้บริหารระบบด้วยการช่วยกันทำงาน แข่งกันเสียสละ โดยให้แต่ละคนพอใจกับการดำรงอยู่อย่างเรียบง่าย สมถะ มีความสุขจากการแบ่งปันและความเอื้อเฟื้อต่อกัน ท่านเน้นให้ทำงานให้มาก เอาเข้าตัวให้น้อย ทำด้วยมือให้มาก มีส่วนร่วมกันให้มาก และปกป้องระบบนิเวศน์ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, พิทยา ว่องกุล, ๒๕๔๕)

๓.๙.๕ ศ.นพ.ประเวศ วะสี

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง ธัมมิกสังคมนิยมของท่านพุทธทาส ได้มีศิษย์ฝ่ายฆราวาสของท่านคือ ศ.นพ.ประเวศ วะสี นำมาพัฒนาต่อ ท่านเริ่มต้นจากการวิจารณ์ระบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐและระบบราชการ ต่อมาท่านเสนอทางเลือกในการพัฒนาประเทศไทย โดยให้คืนอำนาจให้ประชาชน คืนอำนาจให้ชุมชน จากนั้นท่านพัฒนาความคิดต่อไปในงานชื่อ “ พุทธธรรมกับสังคม ” (พ.ศ.๒๕๒๖) เสนอให้นำพุทธธรรมมาแก้ปัญหาสังคม โดยวิเคราะห์ว่าสังคมครึ่งโบราณ เป็นสังคมที่บุคคลพึ่งตนเอง ดีชั่วด้วยตนเอง แต่ปัจจุบันองค์ประกอบต่างๆ ในสังคมสมัยใหม่ได้เข้ามาถักทอกันเป็นโครงสร้างที่สลับซับซ้อน โครงสร้างทางสังคมแบบนี้เองที่ได้ทำร้ายมนุษย์อย่างรุนแรง และก่อตัวเป็นกำแพงไม่ให้คนเข้าถึงพุทธธรรม ท่านเน้นว่าพุทธศาสนาใช้หลัก **อิทัปปัจจยตา หรือความเป็นกระแสของเหตุปัจจัย** กระแสของเหตุปัจจัยนี้เชื่อมโยงถึงกันหมดทั้งในตัวมนุษย์และนอกตัวมนุษย์ แต่ชาวพุทธมักเคยชินที่จะใช้หลักอิทัปปัจจยตาเพียงกระบวนการทางจิตใจในตนเองเท่านั้น ดังนั้นจึงกลายเป็นความเข้าใจเฉพาะส่วน คือ แม้เข้าใจตนเอง ก็ไม่เข้าใจระบบ ส่วนคนที่ไม่เข้าใจตนเอง ก็ยิ่งไม่เข้าใจทั้งตนเองและไม่เข้าใจระบบ ท่านจึงเสนอให้ประยุกต์ใช้พุทธธรรมใหม่ เพราะพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับสังคม และสามารถแก้ไขปัญหาสังคมได้ ถ้าขยายหน่วยของปัญหาจากปัจเจกชน ออกมายังระบบใหญ่ คือระบบสังคม แต่ในการนี้จะต้องเข้าใจพุทธธรรมอย่างครอบคลุม พร้อมกับทำความเข้าใจสังคมอย่างครอบคลุม จึงจะสามารถแก้ปัญหาที่เหตุของสังคมได้ด้วยพุทธธรรม และในหนังสือเล่มนี้ท่านยังได้เสนอให้ชาวพุทธทำเกษตรกรรมแบบพึ่งตนเองขึ้นด้วย แต่ต้องหลุดจากระบบตลาด ซึ่งชาวพุทธต้องขอยุติ และหลุดจากการใช้ปุ๋ยและสารเคมีต่างๆ เพราะชาวพุทธต้องซื้อแพง

ต่อมาท่านได้พัฒนาความคิดนี้ต่อไปในหนังสือชื่อ “ พุทธเกษตรกรรมกับसानติสุขของสังคมไทย ” (พ.ศ.๒๕๓๑) ซึ่งท่านได้เสนอให้สร้างชุมชนชนบทให้เข้มแข็งขึ้นโดย (๑) ใช้จิตใจที่มีธรรมะขยันหมั่นเพียรและสันโดษในการดำเนินชีวิต (๒) ใช้การผลิตแบบทำกินเองใช้ โดยใช้รูปแบบการเกษตรแบบผสมผสาน (๓) ในการดำเนินชีวิตด้านต่างๆ ให้คำนึงถึงการรักษาสภาพแวดล้อม มีความสมดุลกับธรรมชาติแวดล้อม (๔) ให้ชุมชนพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก และ (๕) ให้ดำเนินวิถีชีวิตแบบชุมชนเข้มแข็ง โดยสถาบันครอบครัว วัด และชุมชนพึ่งพาอาศัยกัน

หลังจากนั้นท่านยังได้พัฒนาความคิดเรื่องระบบเศรษฐกิจชุมชนต่อไปอีกมาก โดยนำเอาแนวความคิดเรื่อง “ธัมมิกสังคมนิยม” ของท่านพุทธทาสเป็นแกนทางความคิด ซึ่งต่อมาท่านยังได้ทำหน้าที่อธิบายความคิดของท่านพุทธทาสในเรื่อง “ธัมมิกสังคมนิยม” อย่างชัดเจนอีกครั้ง ในหนังสือของท่าน เรื่อง “ธัมมิกสังคมนิยม” (พ.ศ.๒๕๓๗)

ศ.นพ.ประเวศ วะสี เน้นหลักของความสามัคคี ให้ชาวบ้านในชุมชนร่วมมือกันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวในการแก้ไขปัญหา โดยให้ถือว่า ชุมชนเป็นหน่วยสังคมหน่วยหนึ่ง (social unit) ซึ่งการที่ชุมชนจะมีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน รวมศูนย์ทางจิตใจเข้าด้วยกันได้นั้น สมาชิกของชุมชนจะต้องมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ศ.นพ.ประเวศยังได้เสนออีกว่า ทางรอดจากวิกฤติของสังคมไทยจะเป็นไปได้ต่อเมื่อสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน ซึ่งประกอบด้วย การทำเกษตรกรรม ผสมผสาน หัตถกรรมและศิลปกรรม อุตสาหกรรมชุมชน ธุรกิจ ศูนย์การแพทย์แผนไทย และกองทุนชุมชน ชุมชนจะเข้มแข็งได้ต่อเมื่อสร้างเข้มแข็งที่ฐานล่าง การพัฒนาการแข่งขันทางเศรษฐกิจของสังคมจะต้องแข่งขันบนจุดแข็งของตนเอง ซึ่งจุดแข็งของสังคมไทยที่เป็นอยู่ในขณะนี้ คือ วัฒนธรรมไทย ซึ่งเกี่ยวพันใกล้ชิดกับเศรษฐกิจ เพราะวัฒนธรรมหมายถึงวิถีการดำเนินชีวิตทั้งหมดของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ความเชื่อระบบคุณค่า อาชีพการกินอยู่ การแต่งตัว ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ นิสัยใจคอ วิธีแก้ปัญหา การดำรงรักษาสุขภาพหรือการแพทย์ ซึ่งเน้นที่การแพทย์ไทยแผนโบราณ อันเป็นภูมิปัญญาไทยที่สั่งสมกันมาแต่โบราณ

เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองที่เน้นสร้างเข้มแข็งที่ฐานล่างนี้ ศ.นพ.ประเวศ เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจแบบบูรณาการ ซึ่งจะมีการเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม จิตใจ สิ่งแวดล้อม และการเมืองพร้อมกันไปในตัว ศ.นพ.ประเวศยังเชื่ออีกว่า การดำเนินวิถีเศรษฐกิจตามแนวนี้ จะช่วยให้ความเป็นปากกลับคืนมา ครอบครัวจะอบอุ่นและชุมชนจะเข้มแข็ง ซึ่งหมายความว่า ชุมชนจะต้องมีการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมไปพร้อมกับการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจที่ฐานล่างและการพัฒนาด้านจิตใจสำหรับหน่วยของชุมชนท่านเสนอให้ตำบลเป็นหน่วยชุมชนที่เล็กที่สุดในแง่การรวมกันทางเศรษฐกิจ โดยให้คนในตำบลมาร่วมกันเป็นหน่วยเดียวในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน ทั้งนี้โดยให้ปรับเปลี่ยนวิถีคิดเกี่ยวกับโครงสร้างของสถาบันเสียใหม่คือ จากเดิมที่ตำบลมีลักษณะเป็นหน่วยในการปกครอง มาเป็นหน่วยพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองในระดับตำบล โดยให้คนทั้งตำบลมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมกันรับประโยชน์ เศรษฐกิจชุมชนดังกล่าวนี้ อาจเรียกว่า เศรษฐกิจของตำบล โดยตำบล และเพื่อตำบล ให้มีการพัฒนาการเรียนรู้ พัฒนาครอบครัว พัฒนาชุมชน วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป แต่การที่สังคมชนบทจะพัฒนาและยั่งยืนอยู่ได้นั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบ ๓ ประการคือ องค์การชุมชน ความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, พิทยา ว่องกุล, ๒๕๔๕)

๓.๙.๖ นักคิดกลุ่มสภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา (สคทพ.)

กำเนิดของนักพัฒนาชุมชนของคริสตศาสนาในกลุ่มสภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา เริ่มมาจากการที่ในปี พ.ศ.๒๕๐๐ บาทหลวงอัลเฟรด บอนเนงค์ แห่งคณะเยซุอิต ได้ร่วมกับนายแพทย์ชวลิต จิตรานุเคราะห์ และม.ล.ประคิน ชุมสาย ณ อยุธยา ร่วมกันตั้งเป็นกลุ่มอาสาสมัครเพื่อช่วยเหลือชาวสลัมดินแดง เกิดเป็น องค์กรที่ใช้ชื่อว่า “ศูนย์กลางเทวา” ซึ่งเป็นจุดกำเนิดของ “คณะกรรมการสังคมสงเคราะห์” ของคริสตจักรฝ่ายคาทอลิก ซึ่งช่วงก่อนปี พ.ศ.๒๕๑๖ นั้นกลุ่มนี้ใช้

แนวความคิดในการทำงานว่า “พระศาสนจักรจะต้องมีบทบาททางด้านสังคม” ด้วย ทำกิจกรรมช่วยให้คนยากจนพึ่งตนเองได้ โดยเน้นการรวมกลุ่ม การตั้งกลุ่มเครดิตยูเนียน และการจัดตั้งสหกรณ์ แต่ยังเน้นการทำงานสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก หลังปี พ.ศ.๒๕๑๖ “คณะกรรมการสังคมสงเคราะห์” เปลี่ยนชื่อเป็น “สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา”(สคทพ.) ตั้งศูนย์สังคมพัฒนาเขตมิสซังต่างๆ ขึ้น ให้ศูนย์มิสซังต่างๆ มีอิสระในการดำเนินงาน ภายใต้ปรัชญา “การพัฒนาที่ถือเอาคนเป็นศูนย์กลาง และการพัฒนาคนจำเป็นต้องทั้งครบทุกมิติ และทุกความคาดหวังและถูกคาดหวัง” สิบปีให้หลัง ศูนย์สังคมพัฒนาเขตมิสซังต่างๆ ได้ข้อสรุปตรงกันว่า ภายในชุมชนของคนยากไร้ นั้น มีระบบคุณค่าอันดีงาม มีพลังสร้างสรรค์ภายในตัว ซึ่งสามารถพัฒนาตนเองได้ จึงเป็นจุดกำเนิด ให้ช่วงต่อมา สคทพ. สนใจแนวความคิดวัฒนธรรมชุมชน

นักคิดในกลุ่ม สคทพ. นี้มีหลายคนที่สำคัญ และทำงานในหลายพื้นที่ ในที่นี้จะรวมมากล่าว อย่างย่อ ดังนี้ ครั้งแรกเกิดแนวคิดตั้งเครดิตยูเนียนของศูนย์สังคมพัฒนา โรงเรียนดรุณาราชบุรี ที่จ.ราชบุรี ต่อมาบาทหลวงโรเบิร์ต ฮาสซ์ สังฆมณฑลนครสวรรค์ ได้ริเริ่มนำเอาแนวคิดเครดิตยูเนียนมาใช้รวมกลุ่มชาวบ้าน ปรากฏว่าได้ผล ถึงปี พ.ศ.๒๕๑๖ จึงเกิดกลุ่มออมทรัพย์เครดิตยูเนียนขึ้นตามชุมชนคาทอลิกต่างๆ จากจุดนี้ในภายหลังที่ปรับปรัชญาการพัฒนาใหม่เอาคนเป็นศูนย์กลาง และพัฒนาครบทุกมิติ แล้ว ได้เกิดกิจกรรมต่างๆ กระจายไปตามชุมชนคาทอลิกขึ้นมาอีกมาก เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารควาย การเกษตรทางเลือกต่างๆ ที่เหมาะสมกับท้องถิ่น การจัดระบบสหกรณ์การดำเนินโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ ฯลฯ ในช่วงต่อมานักคิดของสคทพ.ประกอบด้วย บาทหลวงนิพนธ์ เทียนนิหาร, พระสังฆราชบุญเลื่อน หมั่นทรัพย์, บาทหลวงวัชรินทร์ สมานจิต บาทหลวงชวลิต วณิชกุล, บาทหลวงมนัส ศุภลักษณ์ เป็นต้น การเกิดผู้นำทางความคิดของกลุ่ม สคทพ.นี้มีลักษณะที่เกิดจากการที่ต่างคนต่างศูนย์สังคมพัฒนาต่างเรียนรู้ก่อน หลังจากนั้นจึงนำประสบการณ์มาแลกเปลี่ยนกัน และเนื่องจากมีทุนจากการสนับสนุนของฝ่ายศาสนาอยู่แล้ว งานพัฒนาของ สคทพ.จึงมีขยายตัวเร็ว กลายเป็นกลุ่มเศรษฐกิจชุมชนที่สำคัญมากกลุ่มหนึ่ง นอกจากนั้นกลุ่มนี้ยังมีลักษณะเปิด คือไม่ได้เน้นชูประเด็นทางศาสนา แต่เน้นการพัฒนาเป็นสำคัญ จึงเกิดการร่วมมือกับนักพัฒนาเอกชนอื่นๆ ได้ง่ายและเป็นไปอย่างกว้างขวาง (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, พิทยา ว่องกุล, ๒๕๔๕)

๓.๙.๗ ศ.ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์

อาจารย์ป๋วยท่านเป็นทั้งนักวิชาการและนักบริหารการเงินการที่มีความสามารถสูงและมีแนวคิดเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม และเมื่อรวมกับการที่ท่านเป็นอาจารย์สอนวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วย ยิ่งทำให้จิตสำนึกของความเป็น “ครูของสังคม” ของท่านแสดงบทบาทที่เด่นกว่าการเป็นอาจารย์สอนเศรษฐศาสตร์ธรรมดาๆ เพราะท่านเห็นว่า ผู้ใหญ่จะต้องรับผิดชอบต่อเยาวชน ซึ่งบทบาทความเป็น “ครูของสังคม” นี้ ไม่สู้จะมีปรากฏมากนักในจิตวิญญาณนักวิชาการไทย

เนื่องจากอาจารย์ป๋วยเป็นนักเศรษฐศาสตร์ผู้มีความสามารถสูง ดังนั้น แนวคิดด้านเศรษฐกิจของท่านอาจารย์ป๋วยจึงครอบคลุมทั้งระดับชนบทและระดับชาติ และเป็นแนวคิดที่ทันสมัยตลอดกาล โดยความคิดของท่านอยู่บนพื้นฐานสำคัญ ๕ ประการคือ สิทธิส่วนบุคคล อิสระภาพเสรีภาพ สันติวิธี ธรรมะทางสังคม และการพัฒนา กล่าวคือ บุคคลและสังคมจะพ้นมีความสุข พ้นจากความทุกข์ยากและพัฒนาไปได้อย่างยั่งยืนจะต้องประกอบขึ้นด้วย การที่บุคคลมีสิทธิส่วนตัวที่จะกระทำในสิ่งที่ทำ

ซึ่งจะเกิดประโยชน์มากกว่าที่จะต้องถูกสั่งหรือบังคับให้ทำซึ่งการใช้สิทธิส่วนบุคคลได้เต็มที่มีนั้น เขาจะต้องมีอิสรภาพเสรีภาพในตนเองด้วย อย่างไรก็ตาม หากถูกกลืนหรือสิทธิและเสรีภาพ วิธีการต่อสู้เรียกร้องควรเป็นไปอย่างสันติวิธี ซึ่งสิ่งที่จะประคองให้การต่อสู้เรียกร้องเป็นไปอย่างสันติ ไม่เบียดเบียนกัน หรือที่เรียกว่า **อวิหิงสา** เช่นเดียวกับวิธีที่คานธีเคยใช้ได้ผลนั้น ผู้เรียกร้องจะต้องมีธรรมะ คือ เรียกร้องในขอบเขตที่เหมาะสม และผู้ถูกร้องก็ต้องมีธรรมะหลงเหลืออยู่บ้างเพื่อข้อที่เรียกร้องโดยสันติจะได้รับ การนำมาพิจารณาทบทวน ตัดสินใหม่ หรือนำไปสู่การแก้ไขเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น

อาจารย์ป่วยเชื่อว่า สังคมจะเจริญรุ่งเรืองได้จะต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๔ ประการ คือ ประการแรก สมรรถภาพ ซึ่งหมายถึงความสามารถที่จะทำให้เกิดประโยชน์ทางวัตถุ ทางปัญญา และทางธรรม ประการที่สอง อิสรภาพเสรีภาพ หมายถึง การมีชีวิตที่อิสระทำอะไรได้ตามปรารถนา ประการที่สาม ความยุติธรรม หมายถึง สังคมจะต้องมีความยุติธรรม มีความเสมอภาคต่อกัน มิฉะนั้น สังคมจะอยู่ไม่ได้เพราะคนจะไม่สามัคคีกัน และประการที่สี่ คนในสังคมจะต้องมีความเมตตากรุณาให้แก่กันและกัน รู้จักช่วยผู้อื่นที่เดือดร้อนและตนเองอยู่ในฐานะช่วยได้ การที่เห็นผู้อื่นทุกข์ยากเดือดร้อน แล้วนั่งดูตาย ไม่คิดช่วยเหลือ จะถือว่า ขาดทั้งความเมตตา และกรุณา

ในด้านแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทนั้น อาจารย์ป่วยได้เสนอความคิดเห็นว่า การพัฒนาชนบทจะเกิดประโยชน์แก่คนหมู่มากเนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่อยู่ในภาคชนบท ทั้งนี้ การพัฒนาจะสัมฤทธิ์ผลเมื่อบรรลุเป้าหมาย ๓ ประการคือ

(๑) รายได้ชาวชนบทเพิ่มขึ้นในอัตราที่น่าพึงพอใจ

(๒) ความจำเป็นของรายได้ชนบทจะต้องเป็นไปโดยมั่นคงและมีเสถียรภาพ และ

(๓) ชาวชนบท สามารถพึ่งตนเองได้และสามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการพัฒนาย่อมจะเกิดปัญหาและอุปสรรคขึ้นเสมอ ซึ่งโดยทั่วไป ปัญหาที่เกิดขึ้นจะเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่างๆ คือ คน เทคโนโลยี วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ขนบจารีตประเพณี กลไกรัฐ ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม แต่สำหรับประเทศไทยและประเทศด้อยพัฒนาอื่นๆ อาจารย์ป่วยเห็นว่า มีอุปสรรคที่จะต้องฝ่าฟันเพื่อให้การพัฒนาชนบทบรรลุเป้าหมายหลายประการ เช่น การมีลูกมาก การพัฒนาแบบฉาบฉวย การทำลายสิ่งแวดล้อม การใช้วิทยาศาสตร์ไร้ทางที่ผิด การบริหารราชการขาดสมรรถภาพ และการละเลยต่อการศึกษา

อาจารย์ป่วยยอมรับบทบาทภาครัฐที่มีต่อการพัฒนา และได้เสนอความคิดเห็นว่า รัฐควรมีหน้าที่รับผิดชอบต่อพลเมืองและการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ได้แก่

(๑) รักษาความสงบเรียบร้อย

(๒) บริหารราชการที่ดีมีประสิทธิภาพในทุกด้านและเห็นอกเห็นใจราษฎร

(๓) จัดบริการขั้น พื้นฐานที่ดี ส่งเสริมการเกษตร และอบรมด้านอุตสาหกรรม

(๔) มีนโยบายสร้างสรรค์และส่งเสริมการประกอบอาชีพ

(๕) เฉลี่ยรายได้ให้ทั่วถึงกันด้วยวิธีการคลังและสังคมสงเคราะห์

(๖) มุ่งงานพัฒนาโดยเน้นให้ประโยชน์แก่คนยากไร้ และ

(๗) ลงทุนสร้างทรัพยากรมนุษย์ทั้งด้านโภชนาการ การศึกษา และสุขภาพอนามัย

การส่งเสริมโอกาสในการประกอบอาชีพแก่คนไทยนั้น อาจารย์ป่วยเห็นว่า ควรสนับสนุนการผลิตโดยวิธีกรรมที่ใช้คนมาก ใช้เครื่องจักรน้อย และวิธีการผลิตที่เหมาะสมกับภาวะของ

ประเทศ นอกจากนี้ ควรสนับสนุนงานสาธารณประโยชน์ในชนบทซึ่งรวมทั้งการป้องกันและบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อม

จากแนวคิดของอาจารย์ป่วยในเรื่องเศรษฐกิจ จะเห็นว่า ครอบคลุมทั้งส่วนชนบทหรือชุมชนไปจนถึงระดับชาติ ขณะที่ท่านให้ความสำคัญกับความเป็นปัจเจกของบุคคล ท่านก็เห็นว่า บุคคลจะต้องมีหน้าที่ต่อตนเองและต่อสังคมไปด้วยในเวลาเดียวกัน และในการพัฒนาเศรษฐกิจ ท่านก็ให้ความสำคัญแก่คนเป็นเบื้องต้น คือ ควรใช้เทคโนโลยีที่ใช้แรงงานมากเพื่อดูดซับแรงงาน ไม่ให้เกิดการว่างงาน การอยู่ร่วมกันในสังคมที่ควรจะมีเมตตากรุณาต่อกัน ใช้สันติวิธีต่อกัน ล้วนเป็นกระบวนการทางสังคมของชุมชนไทยมาแต่อดีตทั้งสิ้น นอกจากนี้ การที่ท่านเห็นว่าการพัฒนาชนบทมีความสำคัญเพราะประชากรส่วนมากอยู่ในชนบท ซึ่งประชากรเหล่านี้จะได้รับประโยชน์ ก็นับเป็นการปูทางความคิดให้ผู้บริหารเศรษฐกิจของไทยในระยะต่อมาได้เหลียวมามองภาคชนบทบ้างว่า ความเป็นอยู่อย่างไร อะไรเป็นปัญหา และจะแก้ไขปัญหาอย่างไร สิ่งที่พอใจโดยไม่ก่อปัญหาสังคม จะทำให้เขาทำอะไรด้วยใจรักหรือโดยสมัครใจและเห็นคุณค่า (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, พิทยา ว่องกุล, ๒๕๔๕)

๓.๙.๘ ศ.เสนห์ จามริก

อาจารย์เสนห์เป็นทั้งนักวิชาการ นักคิดเพื่อปฏิรูปสังคมที่มีพลังในทางสร้างสรรค์สูง ท่านได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจชุมชนไว้มากมายหลายแง่มุม ในส่วนของเศรษฐกิจชุมชน ท่านเริ่มต้นอธิบายจากปัญหาเศรษฐกิจชุมชนที่ว่า ภาคเกษตรกรรมหรือชนบทเป็นภาคที่ถูกกระทำให้เสียหายจากกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจที่รัฐเป็นผู้กำหนดแผนและดำเนินการ ชนบทอยู่ในสภาพจำใจยอมรับ จึงถูกครอบงำ และต้องพึ่งพารัฐมาโดยตลอด ทั้งๆ ที่ชุมชนก็มีภูมิปัญญาและและวัฒนธรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาพึ่งตนเองอย่างเป็นอิสระและยั่งยืนได้ แต่วิบากกรรมของชุมชนคือ ฐานความอ่อนแอของโครงสร้างเศรษฐกิจโดยส่วนรวม ไม่ว่าจะพิจารณาจากด้านการออม การลงทุน หรือการตลาดก็ตาม ทั้งยังมีปัญหาความสูญสลายของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมซึ่งเศรษฐกิจเงินตราไม่สามารถแก้ไขอะไรได้ ดังนั้น การฟื้นฟูจิตสำนึกและวัฒนธรรมการเรียนรู้ โดยเฉพาะในหมู่เกษตรกรรายย่อยในแนวทางการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองและความยั่งยืน จึงนับเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่จะบรรจวไว้ในวาระแห่งชาติ เพื่อที่จะได้มีความสำคัญและมีผลในทางปฏิบัติ

แนวคิดของอาจารย์เสนห์ มีส่วนที่เห็นตรงกันข้ามกับแนวคิดของพระยาสุรียานุวัตรในประเด็นสำคัญที่ว่า พระยาสุรียานุวัตรมุ่งแก้ปัญหาชาวนาโดยให้รัฐจัดหาเงินทุนให้ แต่ของอาจารย์เสนห์กลับมองว่า เศรษฐกิจภาคเงิน ไม่สามารถแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับชุมชนได้ แต่กลับจะสร้างปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้รุนแรงขึ้น จึงไม่ควรที่รัฐจะแก้ปัญหาโดยใช้เงิน เพราะยิ่งแก้ปัญหา กลับจะยิ่งเพิ่มปัญหา ซึ่งนับได้ว่าเป็นสองแนวคิดที่ให้น้ำหนักแก่เศรษฐกิจภาคเงินแตกต่างกันอย่างชัดเจน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะแนวคิดทั้งสองเกิดขึ้นต่างเวลา และต่างสถานการณ์กันมากก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม โดยกลไกทางเศรษฐกิจที่เป็นจริงแล้ว เศรษฐกิจภาคเงินก็ยังนับว่ามีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นตัวหล่อเลี้ยงเพียงแต่ถ้าเราสามารถจะจัดการให้ระบบการหล่อเลี้ยงของเงินเป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสมแล้ว เงินก็น่าจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ควรหาวิธีการผสมกัน ระหว่างสองแนวคิดนี้ เพื่อให้เกิดประโยชน์เต็มที่สำหรับการแก้ปัญหาชุมชนตามสภาพที่เป็นจริง (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, พิทยา ว่องกุล, ๒๕๔๕)

๓.๙.๙ ศ.ดร.อภิชัย พันธเสน

อาจารย์อภิชัยเป็นนักวิชาการเศรษฐศาสตร์ที่มีแนวคิดเด่นชัดเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนมากที่สุดท่านหนึ่ง ท่านเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่เห็นว่าวิชาเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันหรือเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้ให้ความเข้าใจเรื่องของมนุษย์อย่างไม่ครบถ้วนรอบด้าน เพราะเป็นการนำเอาความจริงบางส่วนของมนุษย์มาเน้นหรือขยายเกินความเป็นจริง จนนำไปสู่ข้อสรุปที่ผิดพลาด ซึ่งงานชิ้นสำคัญที่ชี้แนวคิดปฏิเสธเศรษฐศาสตร์กระแสหลักของท่านได้แก่ พุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นงานที่จับเอาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของสำนักคิดต่างๆ มากระเถาะดูเนื้อแท้ที่เป็นสาระสอดคล้องกับหลักของพุทธธรรม

ในส่วนแนวคิดเกี่ยวเศรษฐกิจชุมชน ท่านมีมุมมองปัญหาเศรษฐกิจชุมชนที่เริ่มต้นตั้งแต่เหตุแห่งปัญหา ซึ่งก็เป็นปัญหาเชิงรูปธรรมของกลไกเศรษฐกิจ กล่าวคือ ท่านเห็นว่า การที่ชุมชนเดือดร้อนยากจน เสียเปรียบจนทำให้ต้องโยกย้ายไปเรื่อยๆ นั้น เป็นเพราะภาคชนบทถูกสูบเอาผลผลิตส่วนเกินออกไปจากชุมชนอยู่ตลอดเวลา ซึ่งท่านเห็นว่า การจะชะลอการสูบรีดออกไปจากชุมชนให้ลดน้อยลงหรือให้หมดไป โดยอาศัยการปรับเปลี่ยนความคิดจิตใจของนายทุนเงินกู้ นายทุนการค้าและนายทุนอุตสาหกรรมให้มีสำนึกเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละต่อชาวชนบทคงเป็นไปได้ยาก ท่านได้อธิบายถึงกลไกหลักที่ถูกใช้เพื่อเป็นเครื่องมือสูบรีด(อย่างชอบธรรมตามกฎหมาย)ว่า ได้แก่ กลไกการเงิน(currencies)

อาจารย์อภิชัยได้อธิบายถึงความน่ากลัวของเงินต่อไปว่า การที่เงินกลายเป็นเครื่องมือสูบรีดส่วนเกินออกจากชุมชนได้นั้น เป็นเพราะ เงินได้ถูกใช้ให้ทำหน้าที่สะสมมูลค่า(store of value) สามารถใช้สะสมความมั่งคั่งร่ำรวยให้บุคคลได้ นอกเหนือไปจากทำหน้าที่ปกติเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน(medium of exchange) เพราะฉะนั้น การจะกักเก็บส่วนเกินของชุมชนเอาไว้ให้ได้ก็จะต้องตัดข้อต่อทางการเงินนี้ หรืออย่างน้อยก็ทำให้ข้อต่อนี้แคบลงหรือมีวาล์วปิดเปิดเพื่อควบคุมการไหลออก ผลผลิตส่วนเกินของชุมชนมิให้รุนแรงอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต แต่การจะเลิกใช้เงินไปเสียเลยในชุมชนก็เป็นไปไม่ได้ เพราะจะไม่ได้รับประโยชน์จากหน้าที่ความเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนของมันไป ดังนั้น อาจารย์จึงเสนอให้ใช้ “เงินตราท้องถิ่น” (local currencies) ขึ้นในชุมชน ซึ่งก็ได้มีชุมชนที่นำมาใช้เป็นครั้งแรกอย่างเป็นลักษณะที่หมู่บ้านกุดชุม ต.นาโสี จ.ยโสธร แต่ก็ใช้ได้ไม่นาน ยังไม่ทันเห็นผลมากนัก “เบี้ยกุดชุม” ก็ถูกธนาคารแห่งประเทศไทยห้ามใช้ โดยอ้างว่าผิดกฎหมาย ตามพระราชบัญญัติเงินตรา พ.ศ.๒๕๐๕ โดยเฉพาะในประเด็นหลักที่แบงก์ชาติชี้ว่าผิดกฎหมายก็ตรงที่ใช้คำเรียกว่า “เบี้ย” ซึ่งมีความหมายโดยพยานะว่าเป็น “เงิน” ซึ่งทำให้เข้าข่ายออกเงินขึ้นมาใช้แข่งกับทางการ ซึ่งปัจจุบันทางออกในเรื่อง “เบี้ยกุดชุม” ก็ยังไม่เป็นที่ยุติ

อย่างไรก็ดี อาจารย์อภิชัยได้เสนอทางออกในเรื่องนี้ว่า เห็นควรให้เปลี่ยนคำเรียก “เงินตราชุมชน” หรือ “เงินตราท้องถิ่น” จากคำที่มีความหมายที่หมายถึง เงิน ไปเป็นคำอื่น เช่น เรียกว่า “ปริวรรตท้องถิ่น” หรือ “ปริวรรตชุมชน” เป็นต้น โดยเฉพาะคำว่า “ปริวรรต” จะตรงกับความหมายในภาษาอังกฤษที่ว่า currencies มากที่สุด และยังเป็นการสะท้อนให้เห็นหน้าที่ของเงินตราชนิดใหม่ว่าเน้นที่หน้าที่ “สื่อกลางการแลกเปลี่ยน” หรือ “ปริวรรต” เป็นสำคัญ

แนวคิดในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนที่ท่านอาจารย์อภิชัยเสนอต่อสาธารณะหลายต่อหลายครั้งดังกล่าวไปแล้วนั้น นอกจากจะเป็นการป้องกันการสูบรีดผลผลิตส่วนเกินออกไปจากชนบทแล้ว ยังเป็นการแก้ปัญหาความขาดแคลนสภาพคล่องทางการเงินที่จะใช้ในชุมชนด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าชุมชนนั้นเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งพาตัวเองภายในชุมชนได้อย่างสมบูรณ์ คือ มีผลผลิตและทรัพยากรที่

เลี้ยงชุมชนได้เพียงพอแล้ว “ปริวรรตท้องถิ่น” ของอาจารย์อภิชัยจะแก้ ปัญหาการขาดแคลนสภาพคล่องทางการเงินได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ เกษตรกรที่ต้องการจ้างแรงงานในท้องถิ่น แต่ไม่มีเงินจ่ายค่าแรงงาน ก็จะสามารถใช้ “ปริวรรตท้องถิ่น” ของชุมชนนี้ แทนการไปกู้เงินบาทจากพ่อค้า นายทุน หรือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรเหมือนเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนี้ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, พิทยา ว่องกุล, ๒๕๔๕)

๓.๙.๑๐ อ.พิทยา ว่องกุล

อ.พิทยาเป็นนักคิด นักเขียน และนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชนที่เสนอความคิดเศรษฐกิจชุมชนหลังจากที่เขาได้เข้าไปทำงานพัฒนาในหมู่บ้านต่างๆ ในชนบท และเห็นลักษณะพิเศษของชุมชนชาวบ้าน เขาพบว่าชาวบ้านมีพลัง มีความรู้ มีศักยภาพในตนเอง แต่ชาวบ้านจนเพราะถูกระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และโครงสร้างสังคมแบบเหลื่อมล้ำเอารัดเอาเปรียบ เขายังพบว่าชาวบ้านไม่ต้องการความยากจน ดังนั้นในขณะที่แนวคิดเรื่องชุมชนต่างๆ ทอยยกกันออกมา โดยเน้นสันโดษ สมถะ ความคิดเรื่องต้องเป็นตัวของตัวเอง คือหวนคืนกลับสู่อดีต ต้องไม่คิดอยากร่ำรวย เขากลับเสนอว่าชาวบ้านควรสันโดษ สมถะ และพึ่งตนเอง แต่ขณะเดียวกัน ชุมชนควรร่ำรวย ความร่ำรวยของชุมชนไม่ใช่สิ่งผิด และชุมชนชาวบ้านก็สมควรจะร่ำรวยได้ เพราะชาวบ้านทำงานหนักบ้าง เมื่อปัญหาความยากจนของชาวบ้านมาจากส่วนเกินการผลิตถูกระบบตลาดดูดรีดเอาไป จึงต้องแก้ปัญหาคความยากจนของชาวบ้านโดยเน้นการเก็บส่วนเกินทางการผลิตไว้กับชุมชน เก็บไว้ในชุมชนเอง จุดนี้เป็นจุดสำคัญที่ยังไม่เคยมีใครย้ำเน้นมาก่อน เพราะแต่เดิมปัญญาชนที่สนใจชนบท มักอยากเห็นชนบทมีความเป็นแบบดั้งเดิม ชาวบ้านหยุดนิ่ง แต่พิทยากลับนำเอาสองส่วนนี้มาประสานกัน โดยประสานเรื่องคุณค่าของวิถีชีวิตตามแบบเดิมที่มีอยู่ ความเป็นชุมชนที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพึ่ง ตนเองและการพึ่งพากันและกัน การอาศัยทรัพยากรจากพื้นบ้านพื้นถิ่นในการประกอบอาชีพเป็นหลัก เช่นเดียวกับนักคิดเศรษฐกิจชุมชนคนอื่นๆ ที่เสนอให้ผลิตกินเองใช้เองก่อน เหลือจึงขาย แต่พิทยาเน้นเรื่องการเก็บส่วนเกินการผลิตไว้กับชุมชนให้มากที่สุดอีกด้วย ซึ่งจะทำให้ชุมชนชาวบ้านค่อยๆ เปลี่ยนฐานะจากมีหนี้สิน เป็นไร้หนี้สิน จากไม่มีเงินออม เป็นมีเงินออม ชาวบ้านก็จะร่ำรวยขึ้น ชุมชนก็จะมั่งคั่งขึ้น

งานเขียนที่สำคัญของ อ.พิทยาได้แก่ “ทำอะไรจึงไม่จน” ซึ่งเสนอยุทธวิธีแก้ความยากจนของชุมชนด้วยต้นทุนเกษตรที่เท่ากับศูนย์ “วิธีทำเงินล้านในหมู่บ้าน” ซึ่งเสนอการสะสมความมั่งคั่งภายในชุมชนด้วยการเกษตรทางเลือกและเศรษฐกิจชุมชน และ “เศรษฐกิจธรรมและอธิปไตยชุมชนไทย” (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, พิทยา ว่องกุล, ๒๕๔๕)

๓.๑๐ ทิศนของนักปราชญ์ตะวันตกเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับพุทธปรัชญา

๓.๑๐.๑ E.F. Schumacher

ไม่ค่อยมีใครรู้จักชื่อ อี.เอฟ.ชูมาเกอร์(Ernst.Friedrich. Schumacher, ๑๙๑๑-๑๙๗๗) ในฐานะนักเศรษฐศาสตร์มากนัก ทั้งๆ ที่เขามีวิสัยทัศน์ในด้านเศรษฐศาสตร์พัฒนา (Development Economics) ที่ทันสมัยสอดคล้องกับโลกในยุคคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ และ๒๑ เป็นอย่างยิ่ง ชูมาเกอร์เป็นนักเศรษฐศาสตร์เยอรมันซึ่งจบการศึกษาปริญญาเอกจากออกซ์ฟอร์ด เคยเขียนบทความเรื่อง Multilateral Clearing ลงในหนังสือ *Economica* ในปี ๑๙๔๓ และได้รับคำชมจากเคนส์มาแล้ว เขามีประสบการณ์ในการทำงานหลายประเภทและหลายแห่ง ในปี ๑๙๔๖-๕๐ เขาทำงานเป็นที่ปรึกษาด้านเศรษฐกิจให้กับคณะกรรมการควบคุมของอังกฤษในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของเยอรมนี หลังจากนั้น(๑๙๕๐-๖๐) เขาไปเป็นหัวหน้าคณะที่ปรึกษาเศรษฐกิจของสถานทูตอังกฤษ ซึ่งมีพนักงานมากถึง ๘ แสนคน และในปี ๑๙๕๕ เขาได้มาเป็นที่ปรึกษาเศรษฐกิจให้แก่รัฐบาลพม่า ซึ่ง ณ ที่นี้เองที่เขาได้สนใจเรื่องราวทางพุทธศาสนา ต่อมาเขาได้อ่านทั้งพุทธศาสนาและลัทธิเต๋า นอกจากนี้ เขายังชื่นชมแนวทางการต่อสู้แบบมหาตมะคานธีเป็นอย่างมาก และได้นำมาประกอบเข้ากับแนวคิดด้านเศรษฐกิจของเขา เขามีผลงานที่น่าสนใจหลายชิ้น ที่มีชื่อเสียง เช่น *Buddhist Economics*(เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในหนังสือ *Small is Beautiful: Economics As If People Mattered.*(๑๙๗๓) ของเขา ในงาน “เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ” ของชูมาเกอร์ เขาได้กล่าวถึงการดำเนินวิถีชีวิตที่ถูกต้อง หรือ ”สัมมาปฏิบัติ” (Right Livelyhood) ของบุคคลว่าจะเป็นไปได้เมื่อปฏิบัติตามมรรคมีองค์แปด(Buddha’s Noble Eightfold Path) ซึ่งมรรคมีองค์แปด หรือที่เรียกกันว่า “มรรคแปด” นี้ เป็นหนทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ทั้งบรรพชิต(นักบวช) และคฤหัสถ์(ผู้ครองเรือน) สามารถนำไปปฏิบัติได้ทั้งสิ้น (หมายเหตุ:พุทธธรรมทุกข้อมีลักษณะเป็นทางสายกลางทั้งนั้น เพราะไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง)

เนื่องจากชูมาเกอร์ได้มาเป็นที่ปรึกษาแก่รัฐบาลพม่าจึงทำให้เขาได้สัมผัสกับภาวะเศรษฐกิจทั้งสองลักษณะที่ต่างกันมาก คือ ประเทศพัฒนาแล้วในยุโรป และประเทศพม่าที่ยังล้าหลังมาก ทำให้เขาได้เห็นปัญหาทั้งสองด้านคือ ปัญหาของประเทศพัฒนาแล้ว และปัญหาของประเทศล้าหลังด้านเจริญ ในปี ค.ศ.๑๙๕๘ ก่อนที่กลุ่มโอเปกจะรวมตัวกัน เขายังเคยเตือนประเทศอุตสาหกรรมในยุโรปให้ระวังการพึ่งพิงพาน้ำมันจากประเทศตะวันออกกลางว่าจะก่อปัญหาในอนาคตได้ ซึ่งหลังจากนั้นอีก ๒ ปีต่อมา ประเทศผู้ผลิตน้ำมันในตะวันออกกลางก็ประกาศรวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มประเทศผู้ส่งน้ำมันเป็นสินค้าออก(OPEC) และได้ใช้น้ำมันเป็นยุทธศาสตร์ต่อรองกับประเทศลูกค้าเรื่อยมาจนปัจจุบัน ซึ่งในความหมายของชูมาเกอร์คือ หากประเทศพัฒนาแล้ว ลดการผลิตที่ไม่จำเป็นลงมาบ้าง ก็จะช่วยลดการใช้ น้ำมันลง และจะไม่ตกเป็นเบี้ยล่างในเกมการต่อรองมากเกินไป

อย่างไรก็ดี เมื่อประมวลแนวคิดทั้งหมดของชูมาเกอร์ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน ก็อาจสรุปได้ ๓ ประการคือ องค์กรขนาดกลาง(intermediate size) เทคโนโลยีขนาดกลาง(intermediate technology) และการพึ่งตนเอง(self-dependency) ซึ่งในส่วนขององค์กรขนาดกลางและเทคโนโลยีขนาดกลางนั้น เขาได้ให้ความหมายว่า จะต้องเป็นไปตามแต่ละเงื่อนไขของสภาพภูมิศาสตร์ และสถานะแวดล้อมของท้องถิ่นซึ่งอาจหมายถึง วัฒนธรรม ประเพณี ทศนคติ ความเชื่อ และค่านิยมด้วย

ส่วนการพึ่งตนเองนั้น ชูมาเคอร์ได้กล่าวถึงในเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ เนื่องจากในศาสนาพุทธจะเน้นการแก้ปัญหาที่ตัวเองก่อน ทั้งนี้เพราะศาสนาพุทธเน้นที่ปัจเจกบุคคล ที่กล่าวว่าเน้นปัจเจกบุคคล ก็เพราะหลักศาสนาอ้างอิงกฎแห่งกรรม ซึ่งหมายถึงการกระทำของแต่ละบุคคล ดังนั้น หลักพึ่งตนเองของเศรษฐกิจชุมชนที่แท้จริงแล้ว ก็คือหลักที่ว่า ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน หรือ อัตตาหิ อัตโน นาโถ นั่นเอง

๓.๑๐.๒ Frederic Pryor

ว่าด้วยระบบเศรษฐกิจแบบพุทธของ Frederic Pryor นักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกันที่เขียนงานเกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ที่น่าสนใจไว้ ๒ ชิ้นในปี ๑๙๙๐ และ ๑๙๙๑ ตีพิมพ์ลงใน American Journal of Economics and Sociology ในขณะที่เขาดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ที่วิทยาลัย Swarthmore (๑๙๗๒-๑๙๙๘) ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง Senior Research Scholar ที่วิทยาลัย Swarthmore (๑๙๙๘-present) เขาเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่ทำงานในภาควิชาการคนแรกเท่าที่ค้นเจอใน Google Scholar ที่สนใจพุทธเศรษฐศาสตร์โดยตรง

งาน ๒ ชิ้นของเขามุ่งเน้นค้นคว้าเกี่ยวกับ ระบบเศรษฐกิจแบบพุทธ (Buddhist Economic System) โดยชิ้นแรกเน้นที่หลักการที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทางเศรษฐกิจ ชิ้นที่สองได้มีการนำเสนอระบบเศรษฐกิจแบบพุทธที่เป็นไปได้บนพื้นฐานของคำสอนในพระไตรปิฎก

โดยในงานวิจัยนี้จะเน้นที่บทความแรกในปี ๑๙๙๐ ของเขาก่อน ชื่อ “A Buddhist Economic System. In Principle: Non-Attachment to Worldly Things is Dominant but the Way of the Law is Held Profitable” (ระบบเศรษฐกิจแบบพุทธ: ในเชิงหลักการ การไม่ยึดติดกับเรื่องทางโลกมีอิทธิพลมากแต่เส้นทางแห่งธรรมก็ยังมีกำไรได้)

จุดมุ่งหมายของการศึกษา

เรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะค้นหาหลักคำสอนในพระไตรปิฎกที่มีความสอดคล้องกับการทำงานของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ และจะเน้นที่คำสอนของพุทธเถรวาท Pryor ครอบคลุมถึงข้อจำกัดของการศึกษาลักษณะนี้ คือ

๑) เขาตระหนักดีว่าคำสอนในคัมภีร์ทางศาสนาคงจะไม่สามารถหาเนื้อหาทางเศรษฐศาสตร์ที่อธิบายอย่างเป็นระบบได้ เพราะมันไม่ใช่คัมภีร์ทางเศรษฐศาสตร์และวิธีการเขียนคัมภีร์สมัยก่อนไม่ได้มีลักษณะเช่นปัจจุบัน

๒) เขาก็ตระหนักถึงอคติที่เขาอาจมีในการมองคำสอนจากมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์ตะวันตก และ

๓) ในฐานะคนต่างชาติในสมัยนั้นทำให้เขาเข้าถึงเพียงบางส่วนของคัมภีร์เท่านั้น (ถึงกระนั้นผมก็คิดว่าเขาเข้าถึงคัมภีร์มากกว่าคนไทยอย่างเราส่วนใหญ่ที่เข้าถึงได้ทั้งหมด)

๒. ความเชื่อพื้นฐานทางเศรษฐกิจมีอยู่ในพระไตรปิฎก

Pryor เปิดประเด็นด้วยการพูดถึงความเชื่อทางเศรษฐกิจที่สะท้อนออกมาจากพระไตรปิฎก โดยเริ่มจากนำเสนอมุมมองที่เขามีต่อคำสอนก่อน เขามองว่าจุดมุ่งหมายสูงสุดของคำสอนทางพุทธศาสนามีสองส่วน ส่วนแรกคือคำสอนเพื่อให้บรรลุถึงนิพพาน ส่วนที่สองที่อาจจะเน้นไปสำหรับ

คนธรรมดา คือ ส่วนที่ว่าด้วยกฎแห่งกรรม คือ ให้ใช้ชีวิตในลักษณะที่ทำให้เรามีบุญมากพอที่จะไปเกิดใหม่ในที่ๆดี และบรรลุนิพพานในชาติถัดๆไป ในการจะเข้าใจคำสอนได้เราจะต้องมีมุมมองต่อโลกแบบหนึ่งๆ ซึ่งมีมุมมอง ๓ มุมมองที่น่าจะสอดคล้องกับบทความนี้คือ

๑) ความอนิจจังหรือความไม่ถาวร ความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด ของรูปของนาม ซึ่งทำให้มองได้ว่าความมั่งคั่งที่เราสร้างขึ้นก็จะอยู่กับเราไม่นาน ไม่ควรจะยึดติด

๒) ธรรมชาติของเหตุปัจจัยมีความกว้างขวางซับซ้อน การกระทำของเราวันนี้ ทั้งทางกายทางใจ ต่อคนหรือต่อธรรมชาติ มีผลต่ออนาคตที่หลากหลายและส่งผลกระทบต่อชาติภพหน้าด้วย นอกจากนี้มันยังส่งผลกระทบต่อคนอื่นในวงกว้างอีกด้วย

๓) หลักอนัตตา คือ ตัวตนไม่มี การมีตัวตนเกิดจากความเข้าใจผิดที่เราไปแยกตัวเราออกจากธรรมชาตารอบๆ และนำไปสู่ความเห็นแก่ตัวและความโลภ

Pryor เน้นให้เห็นว่าความเข้าใจแต่เดิมที่เชื่อว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งเน้นเรื่องการปฏิบัติทางโลก หรือเน้นประโยชน์ของปัจเจกมากนั้นเป็นมุมมองที่คลาดเคลื่อนจากการที่ยังมองคำสอนทั้งหมดไม่ครบถ้วน ดังที่กล่าวไว้ตอนต้น คำสอนแบ่งออกได้เป็นสองสายคือ สายที่ว่าด้วยการบรรลุนิพพาน (a nibbanic strand) สำหรับพระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่มีความตั้งมั่นจะบรรลุธรรม และสายที่ว่าด้วยเรื่องกรรม (a kammic strand) จริงอยู่ที่คำสอนว่าด้วยการบรรลุนิพพานอาจจะเน้นไปในทางปฏิบัติโลก แต่สายที่ว่าด้วยเรื่องกรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับคนธรรมดานั้น ยังคงมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นทางเศรษฐกิจและสังคมอยู่มาก และไม่ได้ปฏิบัติวิสัย (anti-materialistic) แต่อย่างใด แต่เน้นไปที่การดำรงชีวิตอยู่ที่ทางสายกลางที่ไม่ได้ทำให้ตนเองลำบากจนเกินไป แต่ก็ไม่ได้มากเกินไปเสียจนทำให้ตนเองและคนอื่นเดือดร้อน

คำสอนที่เกี่ยวข้องเบื้องต้นอยู่ใน มรรค ๘ (เข้าใจชอบ, คิดชอบ, พูดชอบ, ทำชอบ, เลี้ยงชีพชอบ, พยายามชอบ, มีสติชอบ, มีสมาธิชอบ) ส่วนที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจคือ ทำชอบ (สัมมากรรมันตะ) และเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ)

- การกระทำชอบ (สัมมากรรมันตะ) ก็คือการกระทำที่ไม่เบียดเบียนตนเอง หรือเบียดเบียนคนอื่น คือ ศีลห้า ธรรมห้า นั่นเอง คือ ไม่ฆ่าสัตว์แต่ฝึกตนเองให้มีเมตตา, ไม่ขโมยของแต่ฝึกตนเองให้มีใจเอื้อเฟื้อ, ไม่พูดโกหก เพื่อเจ้า ส่อเสียด ยุแหยง แต่พูดด้วยความจริงใจและซื่อสัตย์, ไม่เสพของมีนเมา แต่ฝึกสติให้มั่น, และไม่ทำผิดลูกผิดเมียใคร แต่ฝึกการควบคุมตนเอง นอกจากนี้ยังมีพระสูตรที่ดีความเรื่องความมีสติในการทำงาน และปฏิบัติอย่างถูกต้องต่อเพื่อนร่วมงาน รวมอยู่ในการกระทำชอบด้วย (“SigalovadaSuttanta”[Suttanta No. 31 in D7gha Nikaya])

- การเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) คือการประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตอื่นๆ คือ ไม่ควรประกอบอาชีพต่อไปนี้ คือ ค้าอาวุธ, ค้ามนุษย์(ทาสและโสเภณี), ค้าเนื้อ, ค้ายาเสพติดและของมีนเมา, ค้ายาพิษ นอกจากนี้สำหรับพระภิกษุเองก็ไม่ควรที่จะเลี้ยงชีพด้วยวิธีการที่ไม่เหมาะสม หลอกลวงคนอื่น หรือใช้ศาสตร์ประเภทโหราศาสตร์ ดูลายมือ หรือทำนายทายทัก

นอกจากนี้ Pryor ยังเน้นว่าทางสองสาย นี้ก็ยังไม่ได้ออกห่างจากกัน เพราะว่าพระสงฆ์เองก็ต้องพึ่งพาคนธรรมดาในการดำรงชีวิต ในขณะที่การใช้ชีวิตทางโลกของคนธรรมดานั้นแม้ว่าจะไม่เหมาะแก่การปฏิบัติธรรมแต่คนธรรมดาเองก็สามารถบรรลอรหันต์ได้เช่นกัน

๓. คำสอนว่าด้วยความยากจน, ความมั่งคั่งและรายได้

ในอัครคัมภีร์ (พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม ๓ ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค - เป็นที่รู้จักในวงวิชาการตะวันตกว่าเป็น Buddhist Book of Genesis) มีคำสอนที่วิเคราะห์การเกิดขึ้นของ “กรรมสิทธิ์เอกชน” (Private property) เอาไว้ด้วย เรื่องโดยสรุปคือ แต่เดิมนั้นทรัพยากรนั้นมีเหลือเฟือและทุกคนก็ใช้ร่วมกัน ชาวพุทธนั้นสมบูรณ์มากขนาดว่าถ้าเก็บเพื่อบริโภคตอนเย็น ตอนเช้าวันรุ่งขึ้นต้นใหม่ก็จะเจริญเติบโตพร้อมสำหรับเก็บเกี่ยวสำหรับอาหารเช้าได้ แต่เมื่อความไม่เท่าเทียมกันในรูปลักษณะภายนอกปรากฏชัดขึ้น ความตกต่ำของคุณธรรมในสังคมก็เกิดขึ้น เริ่มจากการที่คนที่มีบุคลิกดีกว่า เหยียดหยามคนที่บุคลิกด้อยต่ำกว่า ต่อมาคนเริ่มต้องการจะมีความพอใจที่สูงขึ้น จึงเริ่มที่จะเก็บเกี่ยวข้าวมากกว่าที่จะใช้บริโภคและเก็บไว้สำหรับหลายๆมือ แล้วเอาไว้เวลาที่เหลือไปทำงานหรือทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง แต่การกระทำลักษณะนี้ทำให้ชาวพุทธตั้งกลัวหายไป ซึ่งอาจตีความได้ว่า มีการลดน้อยถอยลงของผลผลิตที่ได้จากที่ดิน หลังจากนั้นจึงเกิดการแบ่งที่ดินกันเป็นกรรมสิทธิ์ของแต่ละคน ตามมาด้วยการขโมย โกงหน และอื่นๆ (อ่านทั้งพระสูตรได้ที่ http://th.wikisource.org/wiki/พระสูตรต้นตปิฎก_เล่ม_๓_ที่มณีกาย_ปาฎิกวรรค_-_๔_อัครคัมภีร์)

จากพระสูตรมองได้ ๓ ประเด็น หนึ่งคือ กรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชนนั้นเกิดขึ้นจากความเสื่อมลงของคนและความขาดแคลนทางเศรษฐกิจที่เป็นผลมาจากการเสื่อมลงของคุณธรรม สองคือ กรรมสิทธิ์เอกชนก็ไม่ใช่อำนาจที่สมบูรณ์แบบ และจริงๆยังนำมาสู่พฤติกรรมไม่พึงประสงค์ต่างๆอีกด้วย แต่ในพระไตรปิฎกก็ไม่ได้แนะนำเอาไว้ว่าระบบกรรมสิทธิ์แบบใดจึงจะดี สามคือ เหตุการณ์ตามเรื่องก็เป็นเหตุให้เกิด วรรณะ ต่างๆตามมา

อย่างไรก็ดี กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน โดยตัวของมันเอง ก็ไม่ได้ไม่เป็นที่ยอมรับในพระพุทธศาสนา คำสอนเช่น หลักธรรมว่าด้วย สุขของคฤหัสถ์ (deserved bliss of a layman) คือ สุขเกิดจากทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงตน , สุขจากการใช้จ่ายทรัพย์ในการเลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์, สุขจากการไม่เป็นหนี้, และสุขจากการประพาสไม่มีโทษ ไม่เสียหาย ใครๆก็เตียนไม่ได้ (คำแปลภาษาไทยจาก http://www.๘๔๐๐๐.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=๑๙๒) หรือ

คำสอนที่พูดถึงประโยชน์ที่ควรยึดถือในการครอบครองโภคทรัพย์ มี ๕ ประการ คือ ไว้เลี้ยงตัว ครอบครัวยุติ และคนในปกครอง, บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข, ใช้ป้องกันภัยอันตราย, ใช้จ่ายในสิ่งที่ควรจ่าย เช่น สงเคราะห์ญาติ ต้อนรับแขก ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ เสียภาษีสักการะสิ่งที่ตนเคารพตามความเชื่อ, และ อุปถัมภ์สมณพราหมณ์ผู้ประพฤดีดี ประพฤติชอบ (http://www.๘๔๐๐๐.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=๒๓๒)

นอกจากนี้ยังมีคำสอนว่าด้วย ช่องทางของความย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ (อบายมุข ๖) (http://www.๘๔๐๐๐.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=๒๐๐) , หลักว่าด้วยการแบ่งทรัพย์โดยจัดสรรเป็น ๔ ส่วน ๑ ส่วนไว้ใช้จ่ายเลี้ยงตนเอง คนที่ควรบำรุง และทำประโยชน์, ๒ ส่วนใช้ลงทุนประกอบการงาน, อีก ๑ ส่วนเก็บไว้ในคราวจำเป็น (http://www.๘๔๐๐๐.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=๑๖๓) ซึ่ง Pryor ตั้งข้อสังเกตว่า หากพระสูตรแปลโภคทรัพย์ว่ารายได้ นั้นแปลว่าหลักธรรมส่งเสริมการออมในปริมาณมากทีเดียว

อย่างไรก็ดี ความคิดเชิงคุณธรรมที่ควรเน้นเกี่ยวกับทรัพย์สินต่างๆก็คือ

๑) ไม่ควรจะไปยึดติดกับมันมาก หรือ ได้ทรัพย์สินมาในทางมิชอบ และฝึกลดความยึดติดด้วยการให้ทาน นำมาซึ่งบุญที่ได้จากการให้ทาน

๒) ความเอื้อเฟื้อ ให้ทาน นำมาซึ่งบุญ ซึ่งจะส่งผลให้บุคคลไปเกิดในที่ดีและมีทรัพย์มั่งคั่ง ในทางกลับกัน บุคคลที่เกิดมาในความมั่งคั่งแปลว่าทำบุญมาดี อย่างไรก็ตามในคำสอนไม่ได้ชี้ให้ชัดว่าสัดส่วนที่เหมาะสมของการสะสมทรัพย์กับการให้ทานคืออะไร อย่างไรก็ตาม อัตราคิดลด (discount rate) ของการไปเกิดในภพหน้าไม่น่าจะเป็นปัจจัยที่นำมาคิดในการจัดสรรสัดส่วนนี้ ซึ่งหากนำมาคิดก็จะสะท้อนถึงความยึดติดในทรัพย์เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งในคำสอนบุคคลที่ครอบครองทรัพย์ไม่ควรถูกทรัพย์ครอบครอง

ประเด็นเรื่องความยากจน พุทธศาสนามีความชัดเจนว่าไม่สนับสนุนเพราะหาความดีในความยากจนไม่ได้และความยากจนนำไปสู่ความเสื่อมทางคุณธรรมอย่างเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้ ความยากจน ความหิวโหยยังทำให้คนไม่สามารถเรียนรู้ธรรมได้อีกด้วย นอกจากนี้ความยากจนทำให้เกิดความโลภ และทำให้คนมีความเอื้อเฟื้อแผ่ใฝ่ได้ยาก นำมาซึ่งการขโมย ความรุนแรง และอาชญากรรมอื่นๆ

ในตอนท้าย Pryor ได้สรุปคำของ Swearer และ Sizemore (๑๙๘๘) ไว้ว่า “สำหรับปัจเจกชนแล้ว, การปฏิบัติตามหลักธรรมไม่เพียงแต่เป็นสิ่งที่ดีที่สุดในทางคุณธรรมและเป็นชีวิตที่ประเสริฐสุด แต่ยังเป็นทางที่ฉลาดที่สุดและมีกำไรมากที่สุดด้วย อย่างไรก็ตาม การไม่ยึดติดยังคงเป็นแนวคิดหลัก เพราะถ้าความโลภกลายมาเป็นแรงจูงใจในชีวิตแล้ว คุณงามความดีของการกระทำที่แม้จะดีที่สุด ก็สูญหายไป ความทะยานอยากจะทำลายผลบุญของการกระทำ ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมแบบหวังผลทางโลกจึงเป็นเหตุให้ไม่ได้ผลใดๆเลยจากการปฏิบัติธรรมทั้งทางโลกและทางธรรม”

แง่ที่มีความสำคัญก็คือ Pryor ถกเถียงกับความเชื่อเดิม นำโดย Max Weber ที่เชื่อว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นปัจเจกชน และปฏิเสธเรื่องทางโลก และไม่สามารถเป็นฐานสำหรับการสร้างทฤษฎีทางสังคมได้ โดย Pryor เสนอว่า จริงๆแล้วคำสอนทางพุทธศาสนาก็มีทั้งแง่ที่เน้นปัจเจกชน และปฏิเสธเรื่องทางโลกจริง แต่ก็มีคำสอนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องทางโลก และการใช้ชีวิตบนทางสายกลางของคนธรรมดาอยู่ด้วย ซึ่งในส่วนหลังมักถูกละเลยโดยนักวิชาการตะวันตก (และนักวิชาการไทยที่รับเอาความคิดของ Weber มาโดยตรง) ซึ่งตรงจุดนี้เองที่ Pryor เห็นว่าเป็นพื้นฐานของการพัฒนา แบบจำลองระบบเศรษฐกิจแบบพุทธได้ต่อไป (Pryor, Frederic. ๑๙๙๐.; ๓๓๙-๓๔๙.)

๓.๑๐.๓ Sander G. Tideman

Sander G. Tideman ได้เปรียบเทียบตัวแบบของแนวคิดที่ยึดหลักเรื่องคุณค่าทางจิตใจ ได้แก่ มรรค ๘ หรือหนทางสู่ความพ้นทุกข์อันชอบตามหลักคำสอนในศาสนาพุทธ value-based psychology ของ Maslow องค์ประกอบของ GNH ของประเทศภูฏาน และ levels of consciousness ของ Richard Barrett ซึ่งเกี่ยวข้องกับลำดับขั้นของค่านิยมเพื่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในองค์กรและในชาติ ดังนี้

ตารางเปรียบเทียบตัวแบบ value-based approaches มรรค ๘	Maslow's Hierarchy of Needs	Barrett's Values / Levels Of Consciousness	Bhutan's GNH
๘. สัมมาสมาธิ – ตั้งใจมั่นชอบ (Right Meditation)	อุตรภาพ (Transcendence)/ เสรีภาพ (Freedom)	Service	ความสุขแบบสันโดษ ความหลุดพ้นทางศาสนา
๗. สัมมาสติ – ระลึกรู้ชอบ (Right Mindfulness)	อัตลักษณ์ (Identity)	Contribution	การอนุรักษ์วัฒนธรรม
๖. สัมมาทิฐิ – ความเห็นชอบ (Right View)	การสร้าง (Creation)	Responsibility	สวัสดิการสังคม การพัฒนาที่ยั่งยืน
๕. สัมมาวายามะ – ความเพียรชอบ (Right Effort)	การวางเฉย (Idleness)	Internal cohesion	การอนุรักษ์ธรรมชาติ
๔. สัมมาสังกัปปะ – ดำริชอบ (Right Concentration)	การมีส่วนร่วม (Participation)	Transformation	การมีส่วนร่วมทางการเมือง
๓. สัมมาวาจา – วาจาชอบ (Right Speaking)	ความรัก (Affection) / ความเข้าใจ (Understanding)	Self-esteem	การศึกษา วัฒนธรรม สื่อ
๒. สัมมากัมมันตะ – ประพฤติชอบ (Right Action)	การคุ้มครอง (Protection)	Relationships (community, family)	ธรรมาภิบาล ระบบศาลยุติธรรม
๑. สัมมาอาชีพะ – เลี้ยงชีพชอบ (Right Livelihood)	การดำรงชีพ (Subsistence)	Survival	GDP โอกาสทางเศรษฐกิจ ตลาด

(ที่มา : Sander G. Tideman. ๒๐๐๑)

๓.๑๐.๔ Douglass North

นักเศรษฐศาสตร์ผู้ได้รับรางวัลโนเบล กล่าวว่า สิ่งที่ขาดหายไป (ในทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์) ก็คือความเข้าใจธรรมชาติความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความร่วมมือกันของมนุษย์

และอธิบายถึง เศรษฐศาสตร์แบบทางสายกลาง อันที่จริงอาจกล่าวได้ว่าเริ่มมีการแก้ไขทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์แล้วและมีการทบทวนข้อสันนิษฐานเดิมต่างๆ เพื่ออธิบายความขัดแย้งระหว่างทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์กับการปฏิบัติ และเนื่องจากตระหนักว่าแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ดั้งเดิมไม่อาจช่วยเราแสวงหาความสุขได้มากนัก ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่ต้องไม่ได้ อาทิ ค่านิยมต่างๆ และแรงผลักดัน “ที่ประเสริฐ” กว่าของมนุษย์จึงเริ่มได้รับความสนใจจากบรรดานักคิดชั้นนำ ทั้งนักเศรษฐศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ นักสังคมศาสตร์ นักธุรกิจ และนักการธนาคาร ก็ได้หันกลับมาศึกษาหลักเศรษฐศาสตร์ทางสายกลางนี้กันมากขึ้นเป็นลำดับเพื่อหาทางออกที่เหมาะสมให้แก่ตนเองและสังคมได้อย่างสมดุลนั่นเอง (Douglas C. North.2008 : p 35.)

๓.๑๐.๕ King Jigme Singye Wangchuck

ภูฏานได้สร้างแนวคิดใหม่ในการนิยามความเจริญก้าวหน้าแบบองค์รวม โดยการวัดความอยู่ดีมีสุขที่แท้จริงมากกว่าการบริโภค และกลายเป็นผู้นำในการเผยแพร่แนวคิดเรื่อง “ความสุขมวลรวมประชาชาติ” (Gross National Happiness: GNH) แนวคิดเรื่อง GNH ริเริ่มโดย King Jigme Singye Wangchuck กษัตริย์ภูฏานตั้งแต่วันที่ทรงขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. ๑๙๗๒ ทำให้ภูฏานมีระบบเศรษฐกิจที่มุ่งรักษาวัฒนธรรมและค่านิยมทางพุทธศาสนาของภูฏานไว้ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์

โดยสรุปแนวคิดเรื่อง GNH เป็นการวัดการพัฒนาประเทศที่ไม่ได้เน้นตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่เน้น "ความสุข" ที่แท้จริงของคนในสังคมปัจจุบันแนวคิดเรื่อง GNH กำลังได้รับความสนใจจากนักวิชาการหลายประเทศ เนื่องจากเล็งเห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจมิได้เป็นปัจจัยเดียวและปัจจัยสำคัญที่สุดของความสุข หากแต่การมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจทำให้เกิดผลเสียหลายอย่าง มากมาย ทั้งความไม่เป็นธรรมทางสังคม การสูญเสียความสมดุลทางธรรมชาติ และมลภาวะแวดล้อมเป็นพิษ

เราอาจจะคุ้นเคยกับคำว่า GNP ผลผลิตมวลรวมประชาชาติ (Gross National Product : GNP) ซึ่งเป็นดัชนีสำคัญที่ใช้วัดการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศ ความก้าวหน้าในการพัฒนาประเทศ ความเจริญทางเศรษฐกิจสังคม และผลงานการบริหารประเทศของรัฐบาลในสายตาคนส่วนใหญ่ ดังนั้น นโยบายการพัฒนาประเทศจึงมีจุดมุ่งหมายที่การกระตุ้นตัวเลขสถิติทางเศรษฐกิจให้เพิ่มสูงขึ้น แทนที่จะเน้นความสุขของประชาชนเป็นเป้าหมาย และวิตกกังวลว่าเหตุการณ์ต่างๆ จะส่งผลกระทบต่อ GDP มากน้อยเพียงใดเป็นอันดับแรก โดยไม่ได้ดูว่ากระทบความ "อยู่ดีมีสุข" ของประชาชนเพียงใด ทั้งนี้ GDP หรือ GNP มิได้สะท้อนถึงสภาพการณ์ในสังคม เช่น ความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้ ช่องว่างทางโอกาส ระดับความเป็นประชาธิปไตย สิทธิเสรีภาพ รวมถึงเป้าหมายที่แตกต่างกันของผู้คนในสังคมที่ได้ถูกวัด นอกจากนี้ GNP ยังไม่ได้คำนวณถึงต้นทุนของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ครอบครัว และสังคมส่วนรวม เมื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบการพัฒนาเดิมมุ่งเน้นเรื่องการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

แนวคิดเรื่องความสุขมวลรวมประชาชาติหรือ GNH ยึดหลักว่าการพัฒนาสังคมมนุษย์ที่แท้จริงเกิดจากการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจควบคู่กันไปเพื่อเติมเต็มและส่งเสริมซึ่งกันและกัน GNH ในบริบทของภูฏานจึงเป็นรูปแบบการพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้างสภาพแวดล้อมที่

ประชากรทุกคนมีโอกาสพบความสุขได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยมีหลักการสำคัญ ๔ ประการ หรือ เสาหลักแห่งความสุขทั้งสี่ (four pillars of happiness) คือ

- ๑) การพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืน (sustainable economic development)
- ๒) การอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าทางวัฒนธรรม (cultural conservation)
- ๓) การรักษาสีงแวดล้อมทางธรรมชาติ (nature preservation) และ
- ๔) การมีธรรมาภิบาล (good governance)

ซึ่งนำมาซึ่งความสุขอย่างยั่งยืน และเป็นสิ่งที่มนุษย์มีความต้องการมากที่สุดนั่นเอง (Time Magazine's. 100 People Who Shape Our World, 2006)

๓.๑๐.๖ Muhammôd lunus (มุฮัมหมัด ยูนูส)

มุฮัมหมัด ยูนูส (Muhammôd lunus) เป็นนายธนาคารและนักเศรษฐศาสตร์ชาวบังกลาเทศผู้ริเริ่มและพัฒนาแนวคิด “ไมโครเครดิต” หรือ การให้กู้เงินโดยไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน โดยจะให้กู้แก่ผู้ประกอบการหรือชาวบ้านซึ่งยากจนเกินกว่าจะมีคุณสมบัติพอเพียงที่จะกู้เงินจากธนาคารทั่วไป นอกจากนี้ ยูนูสยังเป็นผู้ก่อตั้ง “กรามีนแบงก์” หรือ ธนาคารกรามีน อีกด้วย ทั้งยูนูสและธนาคารที่เขาก่อตั้งขึ้นได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพร่วมกันในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ สำหรับ “ความพยายามในการสร้างพัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจจากเบื้องล่าง” ยูนูสเคยได้รับรางวัลและเกียรติคุณอื่นๆในระดับนานาชาตินอกเหนือจากนี้มาแล้วมากมาย เขาเป็นผู้แต่งหนังสือ Banker to The Poor รวมถึงเป็นผู้ร่วมก่อตั้งมูลนิธิกรามีนอีกด้วย

โดยเขามีความเชื่อที่ว่าในยุคปัจจุบันที่มีระบบทุนนิยมเป็นตัวขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจทั่วโลก ทำให้เกิดการแข่งขันอย่างสูงในภาคธุรกิจ อุตสาหกรรมต่างๆ ต้องการกำไรสูงสุด โดยไม่ได้คำนึงถึงบริบทของสังคม รวมถึงสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่เสื่อมโทรมลงทุกขณะจากการประกอบธุรกิจเหล่านั้น ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม คนรวยเป็นกระจุก คนจนกระจายอยู่ทั่วทุกหัวระแหง

เขากล่าวว่า ปรภายแห่งตลาดเสรีทำให้เราตาบอดจนไม่เห็นวิสัยมองโลกแบบอื่น ดังที่ออสการ์ ไวลด์ (Oscar Wilde) กล่าวไว้เมื่อหนึ่งศตวรรษก่อนว่า “คนทุกวันนี้รู้ราคาของทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ไม่รู้มูลค่าของอะไรเลย” ราคาแสดงตัวเป็นมักคฤเทศ์ที่เอาแต่ใจ การล่มสลายของภาคการเงินปี 2008 เกิดในปีเดียวกันกับวิกฤตอาหารและวิกฤตน้ำมันแต่แล้วเราก็ดูเหมือนจะไม่สามารถมองเห็นหรือตีค่าโลกของเราผ่านเลนส์อื่นที่ไม่ใช่เลนส์ตลาดที่บกพร่อง

ด้วยความคิดว่า ทุกคนในโลกล้วนมีทั้งศักยภาพและสิทธิที่จะใช้ชีวิตอย่างพอเหมาะพอควร ยูนูสและธนาคารกรามีนได้พิสูจน์ว่า แม้กระทั่งผู้ยากไร้ที่ยากจนขั้นแค้นที่สุด ก็สามารถช่วยเหลือตัวเองให้หลุดพ้นจากความยากจนได้ ไม่ว่าจะพวกเขาจะอยู่ในวัฒนธรรมหรืออารยธรรมใด ๆ

มุฮัมหมัด ยูนูส จึงพยายามพิสูจน์ให้เห็นว่าเขาคือผู้นำที่สามารถแปลงวิสัยทัศน์ไปสู่การปฏิบัติจริง เพื่อช่วยเหลือคนหลายล้านคน ทั้งในบังกลาเทศและอีกหลายประเทศทั่วโลก ครั้งหนึ่งเคยเชื่อกันว่าการให้สินเชื่อแก่คนจนที่ไม่มีหลักประกันใด ๆ ไม่มีทางทำได้ จากจุดเริ่มต้นเล็ก ๆ กว่า ๓๐ ปีที่แล้ว ยูนูส

ได้พัฒนาแนวคิดเรื่องไมโครเครดิตผ่านธนาคารกรามีน ให้เป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งในการต่อสู้กับความยากจน ธนาคารกรามีนได้กลายเป็นแหล่งผลิตไอเดียและโมเดลสำหรับสถาบันไมโครเครดิตที่เกิดขึ้นมากมายทั่วโลก

“คณะกรรมการโนเบลจึงมอบรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพประจำปี ค.ศ. ๒๐๐๖ ให้แก่มูฮัมหมัด ยูनुส และธนาคารกรามีน เพื่อตอบแทนความพยายามของพวกเขาที่จะรังสรรค์การพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมจากรากหญ้า สันติภาพที่ยั่งยืนไม่สามารถบังเกิดได้ในโลก จนกว่าประชากรจำนวนมากจะพบวิธีหลุดพ้นจากความยากจนอย่างถาวร สันเชื่อเพื่อผู้ยากไร้ (ไมโครเครดิต) เป็นวิธีหนึ่ง นอกจากนี้การพัฒนาจากรากหญ้ายังช่วยส่งเสริมประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชนอีกด้วย

(ที่มา : บทความพิเศษ : มูฮัมหมัด ยูनुส ประเทศไทย และอนาคตไมโครเครดิต (accessed May 3, 2014).<http://group.wunjun.com/pad/topic/279974-7689>)

๓.๑๐.๗ William Graham Sumner

วิลเลียม แกรแฮม ซัมเนอร์ (William Graham Sumner -พ.ศ. ๒๓๘๓ - พ.ศ. ๒๔๕๓) ชาวอเมริกันนักการศึกษาและศาสตราจารย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังประจำมหาวิทยาลัยเยล เป็นพหุสูตผู้มีความรู้กว้างขวางและผู้แต่งหนังสือและตำราว่าด้วยประวัติศาสตร์อเมริกัน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ทฤษฎีการเมือง สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามากมายหลายเล่ม ผู้เรียกร้องสนับสนุนการค้าเสรีในสังคมอุตสาหกรรม ที่พวกสังคมนิยมเรียกว่า “ทุนนิยม”

บทความที่เป็นที่นิยมและได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายของซัมเนอร์คือเรื่อง "การปล่อยให้ทำโดยเสรี: การสนับสนุนการค้าเสรี การต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมและมาตรฐานทองคำ" (laissez-faire: advocacy of free markets, anti-imperialism, and the gold standard.)

ซัมเนอร์จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเยล และต่อมาได้เป็นศาสตราจารย์ด้านสังคมวิทยาที่มหาวิทยาลัยนี้ ในฐานะเป็นนักสังคมวิทยา ผลงานของซัมเนอร์จึงเกี่ยวกับการพัฒนาแนวคิดเรื่อง การแพร่กระจาย วิถีชาวบ้าน การหลงชาติพันธุ์ (Ethnocentrism) การศึกษาด้านวิถีชาวบ้านทำให้ซัมเนอร์สรุปว่า การ “ปฏิรูป” เป็นสิ่งไร้ประโยชน์ นอกจากนี้เขายังเป็นผู้สนับสนุนระบบเศรษฐกิจเสรี (laissez-faire) อย่างสุดชีวิต

วิลเลียม แกรแฮม ซัมเนอร์ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการปกป้องระบบการค้าเสรี และวิพากษ์วิจารณ์ลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรงถึงกับมีการตั้ง สมาคมซัมเนอร์ ขึ้นด้วย

ด้วยหลักคิดเรื่องความเสรีของการดำเนินการแบบไม่เข้าข้างใดข้างหนึ่งหรือให้สิทธิฝ่ายหนึ่งแต่ไปกดขี่หรือบังคับอีกฝ่ายหนึ่ง ก็สอดคล้องกับหลักทางพระพุทธศาสนา คือ **การไม่มี อคติ ๔**

เนื่องจาก อคติ ๔ หมายถึง สิ่งที่ไม่ควรไป ไม่ควรเดินไปหา ไม่ควรทำ ไม่ควรประพฤติ ซึ่งมีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ๔ ประการ อคติ ๔ อาจจะตีความหมายได้อีกมุมหนึ่งคือความลำเอียง ทั้ง ๔ ประการ เหตุแห่งความลำเอียงก็เนื่องมาจากมนุษย์ยังตัดกิเลสได้ไม่หมดนั่นเอง ยังมีความรัก ความชอบ ความโลภ ความโกรธและความหลง อยู่นั่นเอง ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อมนุษย์เราจะทำอะไรก็มักจะคิดถึงประโยชน์ของตนเองหรือพวกพ้องก่อนเสมอ ทำให้เกิดความลำเอียงขึ้น

อคติ ๔ ประกอบด้วย

๑. ฉันทาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะรัก เพราะชอบเป็นพิเศษ
๒. โทษาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะชัง เพราะความเกลียดชัง ความไม่ชอบ
๓. ภยากติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะกลัวหรือเกรงใจ
๔. โมหาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะไม่รู้

อคติ ๔ หรือ ความลำเอียงทั้ง ๔ ประการนี้ นับได้ว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่งสำหรับทุกคน โดยเฉพาะคนที่ทำหน้าที่ปกครองคนอื่น คนที่เป็นหัวหน้างาน หัวหน้าครอบครัว ไม่ควรมีอคติทั้ง ๔ ประการนี้อยู่ในจิตใจ มิฉะนั้นผู้ได้ปกครองจะขาดความเชื่อมั่น ไม่มีความสุข ไม่มีความรู้สึกรับประกันและอบอุ่น รู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความแตกแยกและความไม่สำเร็จ ไม่เจริญก้าวหน้าของการงานทั้งปวง แม้กระทั่งการบริหารระบบเศรษฐกิจของประเทศก็ตาม (Sumner, William Graham.,1992).

๓.๑๐.๘ Kenneth Joseph Arrow

เคนเนธ โจเซฟ แอร์โรว์ (Kenneth Joseph Arrow) เป็นนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน ผู้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์ร่วมกับจอห์น ฮิกส์ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๗๒ นับเป็นผู้มีอายุน้อยที่สุดที่ได้รับรางวัลนี้ ขณะอายุ ๕๑ ปี

ในแวดวงเศรษฐศาสตร์ เขาได้รับยกย่องเป็นบุคคลสำคัญสำหรับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ยุคนีโอคลาสสิกหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้สร้างลูกศิษย์หลายคนจนต่างได้รับรางวัลโนเบลเองด้วย แอร์โรว์ได้สร้างผลกระทบต่อวิชาการเศรษฐศาสตร์อย่างมหาศาล เป็นนักเศรษฐศาสตร์เชิงปฏิบัติที่มีอิทธิพลมากที่สุดคนหนึ่งในรอบ ๕๐ ปีที่ผ่านมา

ผลงานที่โดดเด่นที่สุดคือการมีส่วนร่วมในการสร้างทฤษฎีทางเลือกของสังคม (social choice theory) ที่สำคัญคือ ทฤษฎีความเป็นไปไม่ได้ของแอร์โรว์ (Arrow's impossibility theorem) และผลงานในการวิเคราะห์ดุลยภาพทั่วไป (general equilibrium)

ซึ่ง ศาสตราจารย์เคนเนธ แอร์โรว์ เชื่อว่านโยบายสวัสดิการสังคมที่แท้จริงนั้น จะต้องพิจารณาไปถึงปทัสถานของสังคมด้วย โดยแสดงให้เห็นว่า รัฐบาลหรือสังคมไม่สามารถสร้างนโยบายสวัสดิการสังคมขึ้นมาโดยปราศจากการบีบบังคับหรือชักนำที่ละเมิดกฎเกณฑ์อธิปไตยของผู้บริโภค สามารถสรุปได้ ๒ ประเด็น คือ

๑. ทฤษฎีความเป็นไปไม่ได้ของ แอร์โรว์ มีเงื่อนไขสำคัญคือการแบ่งเอาค่านิยมของสังคมหรือปทัสถานของสังคมเข้าไว้ด้วย

๒. ข้อสรุปของทฤษฎีความเป็นไปไม่ได้ของ แอร์โรว์ คือ ไม่มีนโยบายสวัสดิการสังคมอันใดที่สามารถบรรลุเงื่อนไขทั้งหมดได้พร้อมๆกัน (Arrow, Kenneth J.,1951. P 404-437)

ซึ่งทฤษฎีของแอร์โรว์ ดังกล่าวนี้ สอดคล้องสัมพันธ์กับหลักพุทธปรัชญาเศรษฐศาสตร์ในส่วนที่เกี่ยวกับคำสอนที่ว่าด้วยเรื่อง “**ปฏิจจนุปบาท**” เป็นชื่อพระธรรมหัวข้อหนึ่งในศาสนาพุทธ เรียกอีกอย่างว่า อิทปิัจจยตา หรือ ปัจจยาการ

คำสอนหัวข้อนี้มุ่งอธิบายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย**เพราะอาศัยกัน**, การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น เช่น ทุกข์เกิดขึ้นเพราะมีปัจจัย ๑๒ เรื่องเกิดขึ้นสืบๆ เนื่องกันมาตามลำดับดังนี้ คือ

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรามรณะจึงมี

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ก็มีพร้อม ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมี

การเทศนาปฏิจจสมุปบาท ดังแสดงไปแล้วข้างต้น เรียกว่า อนุโลมเทศนา หากแสดงย้อนกลับจากปลายมาหาต้น จากผลไปหาเหตุปัจจัย เช่น ชรามรณะเป็นต้น มีเพราะชาติเป็นปัจจัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารมีเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ดังนี้ เรียกว่า ปฏิโลมเทศนา

ลำดับแห่งปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์

ความทุกข์	จะดับไปได้เพราะดับ ชาติ (การเกิดอัตตา"ตัวตน"คิดว่าตนเป็นอะไรอยู่)
ชาติ	จะดับไปได้เพราะดับ ภพ (การมีภาระหน้าที่และภาวะทางใจ)
ภพ	จะดับไปได้เพราะดับ อุปาทาน (ความยึดติดในสิ่งต่าง ๆ)
อุปาทาน	จะดับไปได้เพราะดับ ตัณหา (ความอยาก)
ตัณหา	จะดับไปได้เพราะดับ เวทนา (ความรู้สึกทุกข์หรือสุขหรือเฉยๆ)
เวทนา	จะดับไปได้เพราะดับ ผัสสะ (การสัมผัส)
ผัสสะ	จะดับไปได้เพราะดับ สฬายตนะ (อายตนะใน๖+นอก๖)
สฬายตนะ	จะดับไปได้เพราะดับ นามรูป (รูปขันธ์)
นามรูป	จะดับไปได้เพราะดับ วิญญาณ (วิญญาณขันธ์)
วิญญาณ	จะดับไปได้เพราะดับ สังขาร (อารมณ์ปรุงแต่งวิญญาณ-เจตสิก)
สังขาร	จะดับไปได้เพราะดับ อวิชา (ความไม่รู้อย่างแจ่มแจ้ง)

การแสดงหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นการแสดงให้เห็น ความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่างๆ โดยอาศัยปัจจัยสืบทอดกันไปอย่างนี้ ซึ่งเป็นหลักธรรมชาติที่ว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรเป็น ๑ หรือตั้งอยู่ได้ด้วยตนเองเพียงอย่างเดียว ต้องมีสิ่งอื่นๆ ประกอบเสมอ ไม่เว้นแม้แต่ระบบเศรษฐกิจ ซึ่งต้องอาศัยบริบททางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยนั่นเอง (<http://th.wikipedia.org/wiki/ปฏิจจสมุปบาท>)

ซึ่งเนื้อหาทั้งหมดที่กล่าวมาในบทนี้ผู้วิจัยมุ่งหวังที่จะแสดงให้เห็นทราบถึงกระบวนการทัศนทางความคิด และแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรสืบตามหลักพระพุทธศาสนาโดยประยุกต์เข้ากับแนวคิดสำคัญนั่นเอง

บทที่ ๔

คำสอนที่เกี่ยวข้องกับแนวทางเศรษฐกิจในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๔.๑ อธิธิบาท ๔

อธิธิบาท ๔ หนทางแห่งการเป็นผู้ประกอบการใหม่ ผู้ประกอบการใหม่จะเริ่มต้นธุรกิจอย่างไร เป็นคำถามหนึ่งที่พบอยู่เสมอในวงสนทนากับผู้เข้าร่วมอบรมโครงการเสริมสร้างผู้ประกอบการใหม่ (NEC) คำตอบของคำถามอาจมีหลากหลายทั้งที่เป็นตำราของผู้แต่งชาวต่างชาติและของไทยได้เสนอไว้อย่างมากมาย เช่น ท่านพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ท่านได้มอบองค์ความรู้ในการพัฒนาตนเองไปสู่ความสำเร็จไว้ในหนังสือหลายเล่ม เช่น กำลังใจ, กำลังความคิด, กุศโลบายสร้าง ความยิ่งใหญ่, วิธีทำงานและสร้างอนาคต และพุทธานุภาพกับจิตตานุภาพ เป็นต้น หนทางแห่งความสำเร็จนั้นไม่มีสูตรตายตัวแน่นอน แต่ละตำราแต่ละอาจารย์จะมีองค์ความรู้ที่ชี้แนะให้นำไปปฏิบัติที่แตกต่างกันไป แต่สิ่งที่เหมือนกันประการหนึ่งคือผู้รู้ได้เสนอแนะให้ผู้ที่ต้องการประสบความสำเร็จในชีวิตนำไปปฏิบัติ คือ การเข้าใจและค้นพบความเป็นตัวตนที่แท้จริงของตนเอง แล้วสร้างระบบกลไกขับเคลื่อน โดยมีเป็นแรงกระตุ้นภายในเป็นพลังงานในการขับเคลื่อน พร้อมทั้งการคอยตรวจสอบผลงานและแก้ไขปัญหาอุปสรรคต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งหากนำมาพิจารณาให้ดีจะพบว่าข้อเสนอต่างๆ ข้างต้นมีความสอดคล้องกับพุทธโอวาทเรื่อง อธิธิบาท ๔

หลักธรรมสำหรับบริหารธุรกิจ เพื่อความสำเร็จในทุกสาขาอาชีพ คืออธิธิบาท ๔ ประการ (दन्यं जन्तुर्जायाय, ๒๕๕๒)เป็นหลักธรรมสำคัญสำหรับผู้บริหารธุรกิจทุกสาขาอาชีพให้ประสบความสำเร็จในชีวิตการทำงาน เป็น

หนทางแห่งความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน สามารถใช้บริหารธุรกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพ อธิธิบาท ๔ ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา (อุทัย บุญประเสริฐ, ๒๕๕๔) ได้กล่าวถึงวงจร เดมมิ่งดังนี้ PDCA วงจร เดมมิ่ง หมายถึงแนวความคิดในการแก้ปัญหา (Problem Solving) และการพัฒนากระบวนการจัดการ (Process Improvement) อย่างต่อเนื่อง ถือว่าเป็นแนวคิดพื้นฐานของวิธีการต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบัน เมื่อนำหลักอธิธิบาท ๔ มาเปรียบเทียบกับ วงจร เดมมิ่ง คือ PDCA แนวทางการจัดการเรื่องเดียวกัน กล่าวคือ การวางแผนล้วนแต่ต้องเริ่มมาจาก ฉันทะ คือความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น ผู้บริหารและพนักงาน จะต้องมิวิริยะ คือความพากเพียร หมายถึงการปฏิบัติงานมีความเข้าใจ และทำตามแผนงานที่วางไว้ มีจิตตะ คือ การตรวจสอบติดตามผล และ มีวิมังสา คือ การปรับปรุงพัฒนาการดำเนินการนำผลของการปฏิบัติงานพร้อมข้อมูลทางสถิติมาประเมินผล

๔.๑.๑ ความหมายของอิทธิบาท ๔

จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ได้กล่าวถึง อิทธิบาท ในอิทธิบาทสูตร ดังนี้ อิทธิบาท (คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ) ๔ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์)

๒) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์)

๓) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)

๔) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์) (ที.ป.(ไทย). ๑๑/๓๐๖/๒๗๗)

อิทธิบาท ๔ คือ คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ๔ อย่าง

๑) ฉันทะ พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น

๒) วิริยะ เพียรประกอบสิ่งนั้น

๓) จิตตะ เอาใจฝึกฝึในสิ่งนั้นไม่วางธุระ

๔) วิมังสา หมั่นตรองพิจารณาเหตุผล (อภิ.วิมังค.(ไทย)๓๕/๒๙๒)

มีผู้อธิบายความหมายของ อิทธิบาท ๔ ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง อิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ (ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ฝึใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป) วิริยะ (ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง) จิตตะ (ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝึไม่ปล่อยให้ฟุ้งซ่านเลือนลหายไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ) วิมังสา (ความไตร่ตรอง หรือทลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อที่ยังห้อยในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง) (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๖ : ๑๖๐)

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึง อิทธิบาท แปลว่า บาทฐานแห่งความสำเร็จ หมายถึง สิ่งซึ่งมีคุณธรรม เครื่องให้ถึงความสำเร็จตามที่ตนประสงค์ ผู้หวังความสำเร็จในสิ่งใด ต้องทำตนให้สมบูรณ์ ด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาท ซึ่งจำแนกไว้เป็น ๔ คือ

๑) ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น

๒) วิริยะ ความพากเพียรในสิ่งนั้น

๓) จิตตะ ความเอาใจใส่ฝึกฝึในสิ่งนั้น

๔) วิมังสา ความหมั่นสอดส่องในเหตุผลของสิ่งนั้น

ธรรม ๔ อย่างนี้ ย่อมเนื่องกัน แต่ละอย่างๆ มีหน้าที่เฉพาะของตน

ฉันทะ คือความพอใจ ในฐานะเป็นสิ่งที่ ตนถือว่า ดีที่สุด ที่มนุษย์เรา ควรจะได้ ข้อนี้ เป็นกำลังใจ อันแรก ที่ทำให้เกิด คุณธรรม ข้อต่อไป ทุกข้อ

วิริยะ คือความพากเพียร หมายถึง การกระทำที่ติดต่อกัน ไม่ขาดตอน เป็นระยะยาว จนประสบความสำเร็จ คำนี้ มีความหมายของ ความกล้าหาญ เจืออยู่ด้วย ส่วนหนึ่ง

จิตตะ หมายถึงความไม่ทอดทิ้ง สิ่งนั้น ไปจากความรู้สึกของตัว ทำสิ่งซึ่งเป็น วัตถุประสงค์ นั้นให้เด่นชัด อยู่ในใจเสมอ คำนี้ รวมความหมาย ของคำว่า สมาธิ อยู่ด้วยอย่างเต็มที่

วิมังสา หมายถึงความสอดส่องใน เหตุและผล แห่งความสำเร็จ เกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ ให้ลึกซึ้ง ยิ่งๆ ขึ้นไปตลอดเวลา คำนี้ รวมความหมาย ของคำว่าปัญญา ไว้อย่างเต็มที่

(พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ๒๕๕๑ : ๓๙)

สมพร เทพสิทธา ได้กล่าวถึง อิทธิบาท ๔ ว่าเป็นหนึ่งในคุณธรรมที่ควรปลูกฝังให้มีขึ้นในจิตใจและพัฒนาให้เจริญงอกงามจนกลายเป็นมโนธรรม เนื่องจากเป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ แห่งผลที่มุ่งหมาย ๔ ประการ ได้แก่

๑) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักที่จะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลยิ่งขึ้นไป

๒) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นเพียร ทำงานด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง

๓) จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเสื่อมถอยไป

๔) วิมังสา ความใคร่ครวญหรือทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณา ใคร่ครวญตรวจตราหา เหตุผลและตรวจสอบข้อที่ยังหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้นหาวิธีแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น เจริญขึ้น เพื่อไปสู่ความสัมฤทธิ์ผล (สมพร เทพสิทธา, ๒๕๕๒ : ๒๙)

อมร โสภณวิเชษฐ์วงศ์ และกวี อิศริวรรณ ได้กล่าวถึง ความหมายของ อิทธิบาท ๔ ว่าเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสำเร็จมี ๔ ประการ ได้แก่

๑) ฉันทะ คือ ความพอใจในงานที่ทำ หมายถึงงานที่ทำนั้นเป็นสิ่งที่ตนชอบ เป็นความชอบหรือความพอใจที่มีอยู่แล้วเกี่ยวกับงาน แต่คนเราไม่ได้มีโอกาสทำงานที่ตนชอบเสมอไป งานในหน้าที่และงานที่จำเป็นต้องทำก็มีอยู่มาก งานเช่นนี้ ถ้าไม่มีความชอบมาแต่เดิมก็ต้องสร้างความชอบ ความพอใจหรือแรงจูงใจในการทำงานขึ้น ความพอใจหรือแรงจูงใจนี้เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นได้ ถ้าได้ศึกษาให้รู้งานนั้นอย่างละเอียด รู้วิธีการ และจุดหมายของงานนั้นเป็นอย่างดีแล้ว เมื่อสร้างความพอใจในงานได้ และลงมือทำงานก็เท่ากับงานนั้นสำเร็จไปแล้วครึ่งหนึ่ง

๒) วิริยะ คือความเพียรหรือความขยันทำงาน วิริยะจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับฉันทะ ดังนั้น การจะขยันหมั่นเพียรทำงานให้สำเร็จได้ต้องสร้างฉันทะให้มาก นอกจากฉันทะแล้วสิ่งเสริมแรงก็เป็นสิ่งสำคัญในการสร้างวิริยะ สิ่งเสริมแรง ได้แก่ รางวัล ของตอบแทน คำชม เป็นต้น การมีเพื่อนคอยให้กำลังใจและการมองเห็นความสำเร็จเป็นขั้นๆ สิ่งเสริมแรงเหล่านี้จะช่วยให้มีความขยันหมั่นเพียรมากขึ้น

๓) จิตตะ คือ ความเอาใจใส่ หรือฝึกใฝ่ในการนั้นเสมอ ตรวจสอบแลว่างานได้ทำไปแล้วเท่าไร ยิ่งเหลือเท่าไรจึงจะสำเร็จ ในการทำงานมีอุปสรรคหรือข้อบกพร่องอย่างไร หรืองานนั้นทำไปได้อย่างไรราบรื่น จิตตะจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับฉันทะและวิริยะ ถ้ามีความพอใจมาก ความขยันมาก ความเอาใจใส่ก็มากตามเป็นการมุ่งตรงต่อความสำเร็จอย่างรวดเร็ว

๔) วิมังสา คือ การใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลและกระบวนการทำงาน วิมังสาเป็นผลของจิตตะ คือเมื่อตรวจตราดูแล้วเห็นว่าการทำงานบกพร่อง หรือผิดวัตถุประสงค์ก็จัดการแก้ไข ความบกพร่อง และทำงานให้ตรงวัตถุประสงค์ อีกอย่างหนึ่งก็พิจารณาเหตุผลในการทำงานตามขั้นตอนงานที่ลงมือทำ แล้วนั้นได้ผลเป็นขั้นๆ อย่างไร เป็นผลที่พึงปรารถนาหรือไม่ ถ้าได้ผลไม่เป็นที่น่าพอใจหรือได้ผลไม่พึงปรารถนาก็จัดการแก้ไข (อมร โสภณวิเศษฐ์วงศ์ และกวี อิศริวรรณ, ๒๕๓๕ : ๑๐๒-๑๐๓)

๔.๑.๒ ความสำคัญและองค์ประกอบของอิทธิบาท ๔

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึง อิทธิบาท ๔ : ทางแห่งความสำเร็จนอกจากการที่จะมีความไม่สันโดษ และสันโดษที่ถูกต้องแล้ว เพราะฉันทะทำให้ใจมาอยู่กับงาน สิ่งที่ทำ สิ่งที่เป็นเป้าหมาย ทำให้เกิดจิตใจฝักใฝ่ เมื่อใจฝักใฝ่ก็ทำงานด้วยความแน่วแน่จริงจัง สภาพที่จิตแน่วแน่วอยู่กับสิ่งที่กระทำ นั้น เราเรียกว่าเป็น สมาธิ เพราะฉะนั้น ฉันทะก็นำไปสู่สมาธิ สมาธิในการทำงานเกิด ได้ด้วยการมีฉันทะ เมื่อมีสมาธิและใจก็รักงานนั้น ทำงานด้วยใจรัก ใจก็เป็นสุข เพราะฉะนั้น คนที่ทำงานด้วยฉันทะก็มีจิตใจเป็นสุข ใจเป็นสมาธิ สมาธิก็ทำให้เป็นสุขเพราะจิตใจสงบแน่วแน่ เมื่อทำจิตใจให้เป็นสมาธิแน่วแน่ ตั้งใจจริงจัง ใจรักงานนั้น ตั้งใจทำเต็มที่ มีความเพียรพยายาม ผลสำเร็จของงานก็เป็นผลสำเร็จที่ดีเรียกว่า นำไปสู่ ความเป็นเลิศของงานนั้น หมายความว่า งานนั้นจะสำเร็จผลอย่างดีเลิศ อันนี้ก็เลยพันกันไปหมด เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ฉันทะเป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งใน อิทธิบาท ๔ คือ ธรรมที่เป็นเครื่องให้ถึงความสำเร็จ หรือเรียกง่ายๆ ว่า ทางแห่งความสำเร็จ เมื่อพูดมาถึงอิทธิบาทแล้ว ก็จะต้องโยงไปถึงคุณธรรมข้ออื่นๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย เพราะอิทธิบาทมี ๔ ข้อ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ฉันทะคือ ข้อที่พูดมาแล้ว ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น รักงาน รักเป้าหมาย รักจุดหมายที่ตั้งใจ รักวัตถุประสงค์ของงานนั้น ข้อต่อไปนี่คือ วิริยะ ความเพียร ความพยายาม จิตตะ ความเอาใจใส่ในสิ่งนั้น วิมังสา ความไตร่ตรอง สอบสวนพิจารณาหรือถ้าจะพูดให้สั้น ง่ายง่าย ก็บอกว่า มีใจรัก พากเพียรทำ เอาใจฝักใฝ่ใช้ปัญญา สอบสวนนี่เป็นอิทธิบาท ๔ ฉันทะเป็นข้อที่ ๑ ตามปกติถ้ามีฉันทะแล้ว มันก็ช่วยให้เกิดคุณธรรมข้ออื่นในอิทธิบาท ๔ ตามมา มันสัมพันธ์กัน ช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน พอมีฉันทะใจรักแล้ว มันก็เกิดความเพียรพยายามเมื่อมีความเพียรพยายามใจก็ฝักใฝ่จดจ่ออยู่กับสิ่งนั้น มีใจจดจ่อเอาใจใส่แล้ว ก็สามารถจะใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวนเรื่องราวนั้น ไตร่ตรองถึงข้อบกพร่อง ข้อที่ควรแก้ไข หาทางทดลองปรับปรุงอะไรต่างๆ เหล่านี้มันก็ตามกันมา ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสาเป็นชุดกันทีเดียว (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๔๓ : ๑๙)

ว.วชิรเมธี ได้กล่าวถึง การทำงานให้ประสบความสำเร็จตามแนวพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท ๔ อิทธิบาท แปลว่า หลักพื้นฐานแห่งความสำเร็จ หรือทางสู่ความสำเร็จ มีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ ๑) ฉันทะ คือมีใจรัก ทำงานด้วยใจรักงาน ๒) วิริยะ คือ พากเพียรทำรักแล้วต้องขยัน ความขยันคือ ภาคปฏิบัติการณ์ของความรักความรักในงานจะทำให้เรารู้ว่า ควรทำงานอะไร ส่วนความขยันจะทำให้งานนั้นก้าวไปสู่ความสำเร็จ การทำงานถ้าขาดความขยัน ความขำนาญก็จะไม่เกิด ๓) จิตตะ คือจดจ่อจิตใจ หมายความว่า ทำอะไรก็ตามให้เจาะลงไป ปักใจลงไป ในสิ่งนั้นอย่างลึกซึ้ง อย่างมุ่งมั่นอย่างจริงจัง และอย่างทุ่มเท ใครก็ตามที่ทำงานด้วยการเอาใจจดจ่ออยู่กับงานนั้น คนนั้นจะประสบความสำเร็จ ๔) วิมังสา คือวินิจจวิชัย ได้แก่ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ สร้างสรรค์ พัฒนานั่นเอง เมื่อเราทำงานอะไรก็ตาม ให้พินิจพิเคราะห์ สร้างสรรค์พัฒนา พระพุทธเจ้า

ทรงเป็นตัวอย่างของนักวิจัยชั้นยอดของโลกพระองค์ทรงสามารถสร้างปัญญาขึ้นมาใหม่จากเหตุการณ์ที่คนทั้งหลายมองไม่เห็นว่าเป็นทางมาของปัญญาได้อย่างไร หากเราจากพุทธประวัติได้ก็จะพบว่าสาเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้าแต่เมื่อยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช ก็เป็นเพราะว่าพระองค์ทรงรู้จักใช้ปัญญาในเชิงสร้างสรรค์อันได้แก่การรู้จักคิดเชิงวิเคราะห์ (ว. วชิรเมธี, ๒๕๕๑ : ๙๒)

ไพฑูรย์ สีนลารัตน์ ได้กล่าวถึง ฉันทะ ว่า คือ ความรัก ผู้บริหารควรมีความรัก ความพอใจในงานบริหาร รักในวิชาชีพ รักศิษย์ รักที่จะเห็นเพื่อนร่วมงานมีความเจริญก้าวหน้า และประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต การให้คำปรึกษา บริหารทำไปด้วยใจรัก ในวิชาชีพ ไม่ได้ทำไปเพราะพอให้เสร็จไป พอให้ผ่านไป เพราะเป็นหน้าที่ วิริยะ ไว้ ดังนี้ วิริยะ ผู้บริหารต้องเป็นผู้มีความขยันแข็งแรง มีความมานะพยายาม พากเพียรที่จะค้นหาความรู้ เทคนิคที่เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ของการบริหารมาบริหารเพื่อที่จะให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดแรงจูงใจ มีความรู้กว้างขวางและลึกซึ้งต่อการปฏิบัติงานในหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมายเพื่อให้การเรียนการสอนประสบผลดี ตรงตามหลักสูตร ผู้บริหารตั้งไว้หมั่นร่วมประชุมเพื่อปรึกษา เพื่อวางจุดมุ่งหมายร่วมกัน หรือประชุมเพื่อจะให้คำปรึกษา ทั้งในส่วนที่เป็นหมู่และเป็นรายบุคคล จิตตะ ไว้ ดังนี้ จิตตะ ผู้บริหารต้องใส่ใจฝักใฝ่รับผิดชอบทุกอย่างในโรงเรียน ผู้บริหารต้องมีความตั้งใจ มีความมั่นใจแน่วแน่ในอันที่จะวางตัวให้เป็นตัวอย่างทางคุณธรรมและจริยธรรมแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาตลอดทั้งทาดตนเป็นตัวอย่างที่ดีของสังคม ผู้บริหารต้องหนักแน่นและซื่อสัตย์ต่อตัวเองและผู้อื่นเสมอ วิมังสาไว้ ดังนี้ วิมังสา การไตร่ตรองและให้เหตุผล ใช้สติปัญญาพิจารณาคิดหาเหตุผล รู้จักวิธีการบริหารงาน ให้สำเร็จไปด้วยความเรียบร้อยและทันต่อเหตุการณ์เมื่อเจอปัญหาใด ๆ ผู้บริหารต้องใช้ปัญญา ไตร่ตรอง ไม่วู่วาม รู้จักใช้เหตุผลด้วยตนเอง ก็ควรที่จะกระตุ้นให้ผู้ใต้บังคับบัญชา รู้จักคิด รู้จักไตร่ตรอง พิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างถี่ถ้วน และมีเหตุผลอีกด้วย (ไพฑูรย์ สีนลารัตน์, ๒๕๔๒ : ๒๖๕-๒๖๖)

ดังนั้นกล่าวสรุปได้ว่า คำว่า **อิทธิบาท** แปลว่า *หนทางที่เปี่ยมด้วยพลังแห่งความสำเร็จ* หมายถึง การกระทำการงานใดก็ตามหากประสงค์ความสำเร็จในสิ่งนั้น ผู้กระทำพึงปฏิบัติตนให้ครบถ้วนด้วย อิทธิบาท ที่มีองค์ประกอบรวม ๔ ประการ คือ

๑. **ฉันทะ** หมายถึง ความพอใจรักใคร่ การกระทำใดๆ ที่เรามีใจรักเป็นพื้นฐานจะเป็นสิ่งที่เรา มีความถนัดและมีความภาคภูมิใจที่ได้สร้างสรรค์สิ่งนั้นขึ้นมา ซึ่งแตกต่างจากการกระทำใดๆ ที่มุ่งหวังผลกำไรเป็นพื้นฐานแต่เป็นสิ่งที่เราไม่ชอบ ไม่มีใจรัก ในสิ่งนั้น ความรักความชอบในสิ่งใดจะเป็นตัวกระตุ้นให้เราเกิดความพยายามที่จะต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น ซึ่งก็คือการมีอิทธิบาทข้อที่ ๒ เราจึงต้องค้นหาตัวตนของเราให้พบ ว่าแท้จริงแล้วเราเป็นคนเช่นใด มีความถนัดและชอบสิ่งใด ค้นหาในสิ่งที่เราเป็นเพราะหากเราค้นหาแต่สิ่งที่เราต้องการจะเป็นซึ่งมิใช่ตัวตนที่แท้จริงของเรา การไปถึงสิ่งที่เราต้องการนั้นจะต้องใช้พลังงานในการขับเคลื่อนค่อนข้างสูง และหากไม่ประสบความสำเร็จก็จะท้อใจและเลิกกลางคัน

๒. **วิริยะ** หมายถึงความขยันพากเพียรกระทำงานใดๆ โดยไม่ย่อท้อ และกระทำต่อเนื่องไม่ขาดตอนจนประสบความสำเร็จ แม้จะเผชิญปัญหาอุปสรรคต่างๆ ก็มีความพยายามที่จะเอาชนะปัญหาอุปสรรคต่างๆ อย่างอาจหาญจนกว่าจะประสบความสำเร็จตามที่มุ่งหวัง วิริยะ จึงเปรียบเหมือนระบบกลไกภายใน เป็นจักรเฟืองที่จะขับเคลื่อนให้เกิดการกระทำอย่างต่อเนื่อง แม้จะไม่ประสบความสำเร็จในครั้งแรก

๓. **จิตตะ** หมายถึงความเอาใจใส่ ในการทำงานอย่างสม่ำเสมอความไม่ทอดทิ้ง มีจิตจดจ่ออยู่กับสิ่งนั้น หรืออาจเรียกว่ามีสมาธิในการทำงานนั้น ซึ่งจะทำให้ผลงานที่ได้มีคุณภาพ การกระทำครั้งแล้วครั้งเล่าอย่างใจจดใจจ่อด้วยจิตที่เป็นสมาธิ ทำให้การกระทำถูกบันทึกลงในจิตใต้สำนึก และแปลงกลับมาเป็นพลังงานส่งให้ระบบกลไกภายในทำงานต่อไปอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย

๔. **วิมังสา** หมายถึงความหมั่นดูแล ตรวจสอบผลของการกระทำกับผลที่ได้ ด้วยการใช้สติปัญญาที่แหลมคมในการค้นหาประเด็นปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น และแสวงหาหนทางที่กระจ่างชัด เห็นวิธีแก้ไขปัญหาอุปสรรคดังกล่าวอย่างชัดเจน **สิก** ในยุทธวิธีในการแก้ไขปัญหานั้น อธิปไตย ๔ นี้ จะเกิดเป็นองค์รวมภายในตัวเรา ขอเราเริ่มต้นในสิ่งที่เรารักเราชอบ การก่อร่างสร้างตัวการเริ่มต้นธุรกิจที่จะเป็นผู้ประกอบการใหม่จะบังเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน แต่อย่างไรก็ตามทุกสิ่งในโลกย่อมมี ๒ ด้านคู่กัน หากเปรียบอภิปาฐ ๔ เป็นด้านสว่าง นิเวศ ๕ ก็เปรียบเป็นด้านมืด ที่จะคอยมาเหมือนกับเป็นผู้เห็นอกเห็นใจเรา ดูเหมือนกับมิตรผู้อารี แต่แท้จริง นิเวศ ๕ เป็นผู้หวังดีแต่ประสงค์ร้าย

นิเวศ แปลว่า เครื่องห้าม หรือ เครื่องกั้น ในที่นี้หมายถึง เครื่องขวางกั้นมิให้จิตมุ่งไปสู่หนทางแห่งความสำเร็จ มันเหมือนปีศาจร้ายที่คอยจะมาก่อวุ่นวายให้จิตฟุ้งซ่าน เกิดความกลัดกลุ้ม วุ่นวาย ไม่สงบ ปีศาจร้ายในนิเวศ ๕ นี้ประกอบไปด้วย

๑. **กามฉันทะ** หมายถึง ความพอใจความหลงใหลในความสุขความสบายจนตามีดมัว ไม่เห็นแจ้ง ตามที่เป็นจริงว่าการเริ่มต้นธุรกิจต้องการความลำบากยากเย็นในเรื่องต่างๆ มากมาย เช่น หากท่านประสบปัญหาเรื่องระบบบัญชี นิเวศตัวนี้ก็จะมาชี้แนะท่านว่าไม่เป็นไร ธุรกิจอื่นที่ไม่มีระบบบัญชีเขายังอยู่ได้เลย บัญชีไม่จำเป็นต้องทำหรือยุ่งยากเปล่าเอาเวลาไปหาความสุขกินเหล้ากันดีกว่า หากท่านหลงเชื่อนิเวศตัวนี้ท่านจะไม่มีระบบบัญชีที่ช่วยให้ท่านทราบถึงสถานะทางการเงินของกิจการ เปรียบอุปมาเหมือนกับกิจการไม่มีเครื่องเตือนภัย อาจทำให้ปัญหาเล็กๆ ลุกลามจนไม่สามารถแก้ไขได้ทัน

แก้ไขได้ ด้วยการพิจารณาถึงความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ของผู้อื่นที่ต้องมีผ่านความยากลำบากมา มากเพียงไร หรือการพิจารณาถึงผู้ที่ยังมีความเป็นอยู่ที่ยากลำบากกว่าเรา การคิดดีทำดีของเราในวันนี้ก็ไม่ใช่เพื่อตัวเราเพียงอย่างเดียวแต่เรากำลังวางรากฐานที่ดีสำหรับครอบครัวเรา ครอบครัวของพนักงานเรา ดังเช่นปลาไซมอนที่มีความเพียรพยายามที่จะกลับขึ้นไปวางไข่ที่ต้นน้ำ เพียงเพื่อให้เผ่าพันธุ์อยู่รอด

๒. **พยาบาท** หมายถึง ความไม่พอใจ โกรธแค้น เกลียดชัง เป็นต้น ซึ่งทำท่านมีดมัว มองไม่เห็นความสวยงามและความดีของผู้อื่น การทำธุรกิจย่อมต้องมีการกระทบกระทั่งกันบ้าง ไม่ว่าจะเป็นคู่ธุรกิจหรือคู่แข่ง ก็ตาม แม้กระทั่งภายในธุรกิจของเราเอง ผู้ร่วมงานหรือพนักงานของเรา ก็อาจมีความขัดแย้งกับเราได้ตลอดเวลา นิเวศต้นนี้จะเข้ามากระซิบที่ข้างหูว่าเรามีศักดิ์ศรี เราก็คงเก่ง เราอยู่อย่างอมตฤเรอาจจะได้ใจ เมื่อมีโอกาสเราต้องจัดการพวกเขาในทันที ความพยาบาทจะทำให้เราไม่มีเพื่อนที่จริงใจต่อกัน และส่งผลถึงบุคลิกภาพที่ไม่ดีต่อผู้พบเห็น

แก้ไขได้ด้วย การให้อภัยและมีเมตตาต่อคนรอบข้างที่มีการกระทบกระทั่ง หรือมีความเห็นที่ขัดแย้งกับเรา เราควรพิจารณาให้โอกาสกับคนรอบข้างได้กระทำตามความเห็นของเขา พร้อมทั้งให้ความร่วมมือ และให้อภัยเมื่อมีข้อผิดพลาดเกิดขึ้น ไม่ว่าเขาคนนั้นจะเป็นพนักงานของเรา หรือคู่ธุรกิจของเรา

๓. **ถีนมิทธะ** หมายถึง ความหดหู่ ไม่ร่าเริง จิตใจไม่สดชื่นแจ่มใส ทำให้ขาดพลังในการกระทำการงานใดๆ ระบบกลไกภายในคล้ายๆกับเกิดสนิมจับแน่น เคลื่อนไหวได้ไม่ไวตามที่เราควรจะเป็น นอกจากนี้ยังทำให้พลังความคิดของเราไม่มีสมรรถภาพ ไม่สามารถสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ในธุรกิจของเรา นวัตกรรมต้นนี้จะทำให้เราได้รับรู้แต่ด้านลบ คิดแต่ด้านลบ และคอยพูดกับเราซ้ำๆ ว่าทำไมเรามีแต่โชคร้าย ทำไมเราไม่รวยสักที เราทำไม่ได้หรอก อย่าทำเลยไม่ประสบความสำเร็จหรอก

แก้ไขได้ด้วย การคิดเชิงบวก พูดเชิงบวก คือ คิดและพูดในสิ่งที่ดีๆ และพูดกับตนเองให้มากที่สุดเท่าที่ทำได้ เช่น การกระทำใดๆ ก็ตาม เราต้องบอกตัวเอง ว่าเราทำได้ และการแสวงหากัลยาณมิตรที่ช่วยให้ท่านสามารถระบายความไม่สบายใจออกมาให้เขาได้รับรู้

๔. **อุทธัจจุกุกุจจะ** หมายถึง ความฟุ้งซ่าน รำคาญ กระทบกระส่าย จิตใจไม่อยู่กับร่องกับรอย จิตไม่นิ่งเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทำให้เกิดความสับสน ระบบกลไกภายในไม่ทำงานไปในทิศทางเดียวกัน เกิดความขัดแย้งภายใน คิดทำโครงการธุรกิจก็ตัดสินใจไม่ได้ว่าจะทำอะไรดี มีแต่ความฟุ้งซ่านคิดโครงการใหญ่ที่เกิดกำลัง ความเป็นคนขี้รำคาญทำให้ไม่ใส่ใจในรายละเอียดทำให้เกิดข้อผิดพลาดได้ง่าย

แก้ไขได้ด้วย การฝึกเจริญสมาธิ ทำในสิ่งที่ตนรักและชอบก็จะเกิดความสุขในการทำงาน คิดอะไรก็ขอให้อยู่กับความจริงในปัจจุบัน มีความประมาณตนว่ามีกำลังที่จะลงทุนทำธุรกิจได้เท่าไร โดยอาจใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงคือ ความพอประมาณ ความมีเหตุมีผล และการมีภูมิคุ้มกัน ก็จะช่วยลดความคิดฟุ้งซ่าน และอาการขี้รำคาญได้บ้าง

๕. **วิจิกิจฉา** หมายถึง ความลังเลสงสัย อาจเป็นเพราะไม่รู้ หรือ รู้ไม่จริง ทำให้ไม่สามารถดำเนินการงานใดๆ เพราะยังลังเลสงสัยว่าทำถูกแล้วแน่หรือ? ดีแล้วแน่หรือ? ถึงแม้บางครั้งได้ลงมือกระทำก็กระทำไม่ได้เต็มกำลัง โอกาสที่จะไม่ประสบความสำเร็จหรือมีข้อผิดพลาดสูง อาการดังกล่าวเกิดจากความไม่รู้ ขาดความรู้ ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่ศรัทธาในความรู้แห่งตน เมื่อเราวางแผนหรือคิดจะทำการใดๆ นวัตกรรมต้นนี้จะมาเตือนเราเหมือนกับเพื่อนที่แสนดีอยู่เสมอ และพยายามหาเหตุผลประกอบให้เราเกิดความลังเล ไม่แน่ใจ สุดท้ายเราก็เชื่อและล้มเลิกแผนงานต่างๆ

แก้ไขได้ด้วย การเลือกทำในสิ่งที่เรารู้ มีความชำนาญ และมีความรอบรู้ในเรื่องนั้นๆ และสร้างความเชื่อมั่นในตนเอง มีความศรัทธานับถือตนเอง ธุรกิจที่เราชอบ เรามีความชำนาญและวางแผนมาแล้วอย่างรอบคอบจะทำให้เราประสบความสำเร็จได้อย่างแน่นอน และถ้าหากเกิดความผิดพลาด เราต้องพร้อมให้อภัยตนเอง คิดหาเหตุที่ทำให้เกิดข้อผิดพลาดและหาทางแก้ไข สำหรับผู้ที่ต้องการเริ่มธุรกิจใหม่ที่ยังไม่มีประสบการณ์ สามารถทำได้ด้วยการเรียนรู้ในธุรกิจนั้นก่อน แล้วดูว่าเป็นธุรกิจที่เราชอบไหม พร้อมทั้งหาผู้รอบรู้ในธุรกิจนั้นมาเป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาแนะนำ ซึ่งคงต้องเหนือกว่ากรณีแรกอย่างแน่นอน

๔.๒ ขัตติยพละ (พลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ : เน้นหลัก โภคะพลัง พลังแห่งทรัพย์)

ท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวความหมายของขัตติยพละ คือพละ ๕ ของพระมหากษัตริย์ (พลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินได้ — strengths of a king)

๑. พาหาพลัง หรือ กายพลัง (กำลังแขน หรือกำลังกาย คือ ความแข็งแรงมีสุขภาพดี สามารถและชำนาญในการใช้แขนใช้มือใช้อาวุธ ตลอดจนมียุทธโศปกรณ์พร้อม — strength of arms)

๒. โภคะพลัง (กำลังโภคสมบัติ คือ มีทุนทรัพย์บริบูรณ์ พร้อมทั้งจะใช้บำรุงเลี้ยงคนและดำเนินกิจการได้ไม่ติดขัด — strength of wealth)

๓. อัมัจฉพลัง (กำลังอมาตย์ หรือกำลังข้าราชการ คือ มีที่ปรึกษาและข้าราชการ ระดับบริหารที่ทรงคุณวุฒิเก่งกล้าสามารถ และจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน — strength of counsellors or ministers)

๔. อภิษัจพลัง (กำลังความมีชาติสูง คือ กำเนิดในตระกูลสูง เป็นขัตติยชาติ ต้องด้วยค่านิยมเชิดชูของมหาชน และได้รับการฝึกอบรมมาแล้วเป็นอย่างดีตามประเพณีแห่งชาติตระกูลนั้น — strength of high birth)

๕. ปัญญาพลัง (กำลังปัญญา คือ ทรงปรีชาญาณ หยั่งรู้เหตุผล ผิดชอบ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งภายในภายนอก และดำริการต่างๆ ให้ได้ผลเป็นอย่างดี — strength of wisdom)

กำลังแขน หรือกำลังกาย แม้จะสำคัญ แต่ท่านจัดว่าต่ำสุด หากไม่มีพลังอื่นควบคุมค้ำจุน อาจกลายเป็นกำลังอันธพาล ส่วนกำลังปัญญา ท่านจัดว่าเป็นกำลังอันประเสริฐ เป็นยอดแห่งกำลังทั้งปวง เพราะเป็นเครื่องกำกับ ควบคุม และนำทางกำลังอื่นทุกอย่าง (พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๕๑: ๑๗๐)

๔.๓ สัปปริสธรรม ๗ (ธรรมที่ทำให้เป็นสัตว์บุรุษ ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติของคนดี)

หมวดสัปปริสธรรม ๗ อันหมายถึงธรรมของคนดี ธรรมของผู้สงบ จะเห็นว่าคุณสมบัติของความมีเหตุมีผล จะตรงกับหลักธรรม **อัมมัญญตา** และ **อัตถัญญตา** อัมมัญญตา คือ รู้จักเหตุ รู้จักหลักการต่างๆ รู้หลักความจริง รู้ว่าเหตุอันใดทำแล้วจะเกิดผลที่เราต้องการนั้นๆ ในขณะที่ อัตถัญญตา คือ รู้จักผล รู้จักความมุ่งหมาย รู้ถึงจุดประสงค์ของการกระทำใดๆ รู้เป้าหมายในการกระทำ รู้ว่าหลักการนี้ทำแล้วย่อมปรากฏผลอย่างไร การมีเหตุมีผลในการดำเนินชีวิตย่อมทำให้เรามีหลักยึดไม่เดินหลงทาง แม้ระหว่างทางอาจเกิดปัญหา ผลที่ได้อาจไม่ตรงกับที่คาดการณ์ไปบ้าง แต่เพราะมีหลักการในการดำเนินชีวิต ย่อมสามารถหาต้นตอของปัญหาและแก้ไขได้

ในข้อของความพอประมาณ จะสอดคล้องกับหลัก **มัตตัญญูตา, อตตัญญูตา** และ **กาลัญญูตา** มัตตัญญูตา คือ ความรู้จักประมาณ ความรู้จักพอดี รู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณในการกระทำทุกอย่าง การรู้จักประมาณจะทำให้เราลดการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น อตตัญญูตา คือ การรู้จักตนเอง การรู้จักลักษณะทางกายภาพ เพศ วัย ทำให้มีการบริโภคที่เหมาะสม ใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม การรู้จักความสามารถของตนเอง ความสามารถในการพัฒนาตนเอง ย่อมทำให้ รู้จักประมาณในการตั้งเป้าหมายในชีวิตไม่ให้สูงเกินกว่าขีดความสามารถของตนเองจนเกินไป ซึ่งจะทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างเคร่งเครียด บีบคั้น และกาลัญญูตา คือ การรู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม และรู้จักระยะเวลาที่เหมาะสมในการกระทำใดๆ เช่น รู้ว่าเวลานี้ควรทำงาน เวลานี้ควรพักผ่อนร่างกาย เวลานี้ควรผ่อนคลายจิตใจ รู้ว่าควรทำงานเป็นระยะเวลาเท่าไรจึงสัมฤทธิ์ผล เพื่อให้ไม่ให้เข้าเกินจนไม่ทันการณ์ หรือเร็วเกินไปจนไม่รอบคอบ

หลักสุดท้ายคือการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตนเอง จะสอดคล้องกับหลัก **อัตตัญญูตา, ปริสัญญูตา, บุคคลัญญูตา** และ **กาลัญญูตา** อัตตัญญูตา คือ การรู้จักตนเอง รู้ถึงความสามารถ ข้อดีข้อด้อยของตนเอง ปริสัญญูตา ความรู้จักบริษัท รู้จักชุมชน รู้จักสังคม รู้ว่าสังคมนั้นเป็นอย่างไร รู้ว่าจุดไหนคือโอกาส รู้ว่าสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร รู้จักธรรมชาติของคนในสังคมนั้นๆว่ามีพฤติกรรมอย่างไร มีธรรมเนียมอย่างไร บุคคลัญญูตา ความรู้จักบุคคล รู้จักความแตกต่างของนิสัยของคนแต่ละคน รู้จักความสามารถของคนแต่ละคน รู้ข้อดีข้อด้อยของคนแต่ละคน รู้ว่าคนประเภทใดควรคบหาสมาคม หรือคนประเภทใดควรอยู่ให้ห่าง และ กาลัญญูตา คือ การรู้จักกาลเทศะ รู้ว่าเวลาไหนควรพูดเวลาไหนควรฟัง เวลาไหนควรกระทำการใดๆ คาดการณ์ได้ว่าในกาลข้างหน้าสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เพื่อหาทางในการปรับตัวพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น การรู้จักตนเอง การรู้จักผู้อื่น การรู้จักสังคมที่เราอาศัยอยู่ อาศัยความรู้เหล่านี้ประเมินพร้อมทั้งกับกาลเวลาจะทำให้เราสามารถคาดการณ์ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างใกล้เคียง ทำให้เราเป็นคนทันต่อโลก ทันต่อยุคสมัย ยากต่อการหลอกลวง ยากต่อการล้าหลัง

หลักเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นหลักดำเนินชีวิตที่มีจุดประสงค์เดียวกันกับหลักธรรมสัปปุริสธรรม๗ คือหลักดำเนินชีวิตที่เป็นไปเพื่อให้มีชีวิตอันสงบและดีงาม

คำว่า **สัปปุริสธรรม** แปลว่า *ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติของคนดี* คำว่า **สัตบุรุษ** หมายถึง *คนที่มีความประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ* คือมีพฤติกรรมถูกต้องตามทำนองคลองธรรมหรือเรียบร้อยดีไม่มีโทษ เป็นผู้มึนจิตสงบระงับจากบาปอกุศลธรรม ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน

ในที่นี้มีกุศลธรรม ๗ ประการเป็นเครื่องพิสูจน์ให้ทราบได้ชัดว่า เมื่อมีประจำในจิตสันดานของบุคคลใด บุคคลนั้นไม่ว่าจะเป็นสตรีหรือบุรุษ ย่อมได้รับการขนานชื่อว่า **สัตบุรุษ** กุศลธรรม ๗ ประการนี้เรียกว่า **สัปปุริสธรรม ๗** มีอธิบายดังนี้

๑. ธัมมัญญูตา *ความเป็นผู้รู้จักเหตุ* หมายถึง ความเป็นผู้รู้หลัก คือความเป็นผู้รู้จักว่าสิ่งนี้เป็นเหตุของสิ่งนั้น สิ่งนั้นเป็นเหตุของสิ่งนี้ เช่นรู้ว่า เมื่อคนเราขาดอิทธิบาท ๔ ในการประกอบอาชีพ ทำมาหากิน หรือในการทำกิจต่างๆ ก็จะไม่ประสบความสำเร็จ เป็นต้น

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ได้แก่ ความเป็นผู้รู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ โดยรู้เข้าใจสิ่งที่มีตนจะต้อง

ประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่น ชาวพุทธรู้ว่าหลักธรรมเพื่อการสร้างตนให้มีหลักฐานมั่นคงทางเศรษฐกิจ หรือหลักการแสวงหาทรัพย์ในทางที่ชอบคืออะไร มีอะไรบ้าง ผู้นำประเทศทราบถึงหลักการปกครองประเทศที่ดีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการนี้ๆ จึงจะให้เกิดผลที่มุ่งหมายหรือต้องการนั้นๆ เป็นต้น ตลอดจนถึงขั้นสูงสุดคือรู้เท่าทันกฎธรรมดาหรือหลักความจริงของธรรมชาติเพื่อปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้อง มีจิตเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ

๒. อดัตถัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักผล หมายถึง ความเป็นผู้รู้จักว่า ผลอันนี้เกิดจากเหตุอันนี้ เช่น เมื่อไม่ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพทำมาหากินในทางสุจริต การศึกษาเล่าเรียน หรือในการทำกิจต่างๆ ก็รู้ว่าเป็นเพราะขาดหลักอิทธิบาท ๔ กล่าวคือ ไม่มีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ในการประกอบอาชีพนั้น ในการศึกษาเล่าเรียนนั้น หรือในการทำงานนั้น เป็นต้น

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ได้แก่ ความเป็นผู้รู้จักอรรถคือ ความหมายหรือความมุ่งหมายของหลักการที่ตนต้องปฏิบัติ โดยมีความเข้าใจประโยชน์ที่ประสงค์หรือวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนทำ รู้ว่าสิ่งที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้นเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร หรือควรจะได้บรรลุผลอะไร รวมถึงรู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่อง จากการกระทำหรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือพุทธศาสนสุภาษิตข้อนั้นๆ มีความหมายว่าอย่างไร การที่ตนกระทำอยู่อย่างนั้นมีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น ตลอดจนถึงขั้นสูงสุดคือรู้ความหมายของคติธรรมดา และประโยชน์ที่เป็นจุดหมายแท้จริงของชีวิต

๓. อดัตถัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักตน หมายถึง ความเป็นผู้รู้จักฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ความสามารถ ความถนัดและคุณธรรม เป็นต้น ของตนว่ามีสภาพอย่างไร แล้วประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมและทำการต่างๆ ให้สอดคล้องถูกจุดที่จะสัมฤทธิ์ผล ตลอดจนถึงพร้อมแก้ไขปรับปรุงตนให้เจริญงอกงามถึงความสมบูรณ์อันยิ่งขึ้น

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ได้แก่ ความสามารถมองเห็นตนเองออก ว่าตนเองเป็นใคร มีฐานะและภาวะอย่างไร กำลังต้องการอะไร เมื่อมองออกแล้วก็พยายามปรับตนเองให้เป็นอย่างที่ดีตนเป็นได้อย่างถูกต้องเหมาะสม พยายามวางตนให้เหมาะสมกับฐานะและภาวะของตนและใช้กำลังความรู้ความสามารถของตนพัฒนาตนเองให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการในทางที่ชอบ รวมถึงความรู้จักหยุดยังความต้องการอันเกินขอบเขตกำลังความรู้ความสามารถของตน และหยุดยังการแสวงหาอันเกินกำลังหรือในทางที่มีข้อธรรม อันจะทำให้ตนเดือดร้อนในภายหลัง

๔. มัตถัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ หมายถึง ความรู้จักพอดีในสิ่งต่างๆ เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคและการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะในการพูด การปฏิบัติกิจและทำการต่างๆ ตลอดจนถึงการพักผ่อนนอนหลับและการสนุกสนานรื่นเริงทั้งหลาย ทำการงานทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์เพื่อผลดีแท้จริงที่พึงต้องการ โดยมีใช้เพียงเพื่อเห็นแก่ความพอใจ ชอบใจ หรือเอาแต่ใจของตน แต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัย หรือองค์ประกอบทั้งหลายที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญาความรู้จักประมาณในสิ่งต่างๆ ดังกล่าวนั้นต้องเป็นไปใน ๓ ขณะ คือ ในขณะที่แสวงหา ในขณะที่รับ และในขณะที่บริโภคใช้สอย โดยความรู้จักประมาณในขณะที่แสวงหาอย่าเป็นเหตุให้ประกอบอาชีพโดยทางที่ชอบธรรมไม่ใฝ่สูง ทะเยอทะยานจนเกินประมาณ อันจะก่อให้เกิดการแสวงหาในทางทุจริตต่อมากความรู้จักประมาณในขณะที่รับยอมเป็นที่ยินดีและเลื่อมใสของบุคคล

ผู้ให้ และไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนในภายหลัง ทั้งเป็นที่สรรเสริญของบุคคลผู้อื่นด้วย ส่วนความรู้จักประมาณในขณะบริโภคใช้สอย โดยการพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วบริโภคอาหารหรือใช้สอยพัสดุสิ่งของต่างๆ ให้พอเหมาะพอควร ไม่ให้มากเกินไป ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ก็จักเป็นเหตุให้เกิดความเจริญ เช่น เมื่อบริโภคอาหารพอเหมาะพอดี ก็จะก่อให้เกิดความมีสุขภาพ ดีแก่ร่างกาย และเมื่อร่างกายปราศจากโรคแล้ว หากต้องการฝึกอบรมจิตให้เป็นสมาธิหรือให้เกิดปัญญา ก็ทำได้ง่ายขึ้น เป็นต้น

๕. กาลัญญตา ความเป็นผู้รู้จักกาล หมายถึง การรู้จักเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่ จะต้องใช้ในการประกอบกิจการกระทำหน้าที่การงาน เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา เป็นต้น หรือการรู้จักกาลเวลาในอันที่จะประกอบกิจการนั้นๆ เป็นต้นว่า ตนมีหน้าที่ การงานจะพึงทำหลายอย่างด้วยกัน จะเป็นกิจการทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม จะต้องแบ่งเวลาให้ เหมาะแก่กิจที่จะต้องทำนั้นๆ การงานจึงจะดำเนินไปโดยเป็นระเบียบเรียบร้อยดี ไม่ยุ่งย่งยุ่งเหยิง คั่ง ค้างอากุล ตลอดจนรู้จักกะเวลาและวางแผนการใช้เวลาอย่างได้ผล

๖. ปริสัญญตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน หมายถึง ความเป็นผู้รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมนุม รู้จัก สังคม คือรู้จักว่า ชุมชนหรือสังคมนั้นเป็นอย่างไร จะต้องปฏิบัติอย่างไร จึงจะเหมาะกับสังคมนั้น เพื่อให้สามารถเข้ากับชุมชนนั้น โดยไม่ก่อเขินหรือประหม่า เช่น เมื่อไปร่วมพิธีงานศพจะต้องแต่งกาย จะพูดและจะทำอย่างไร เมื่อเข้าวัดไปในพิธีทำบุญต่างๆ จะต้องปฏิบัติตัวอย่างใด จึงจะเหมาะสม จะวางตัวอย่างใดเมื่อพูดคุยกับพระสงฆ์ เป็นต้น

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ได้แก่ ความรู้การอันควรประพฤติปฏิบัติในถิ่นที่ชุมนุมและต่อชุมชนนั้นว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรทำกริยาอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มี วิวัฒธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้อง ควรสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ควรรับ ใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์อย่างนี้ๆ เป็นต้น

๗. บุคคลโรปริญญตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกคบบุคคล หมายถึง ความเป็นผู้รู้จักบุคคล คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลว่าโดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิง หรือหย่อนอย่างไร และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ว่าควรคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และ แนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี เป็นต้น

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ได้แก่ความสามารถอ่านคนออก โดยรู้จักบุคคลแต่ละคนว่ามีลักษณะนิสัย เป็นอย่างไร มีความสามารถในด้านใด มีคุณภาพเป็นอย่างไร ชอบหรือไม่ชอบอะไร ใครควรคบหรือไม่ ควรคบอย่างไร เป็นต้น เมื่อรู้จักลักษณะนิสัยของบุคคลนั้นๆ เป็นอย่างไรแล้ว ก็สามารถที่จะปฏิบัติต่อ เขาได้อย่างถูกต้อง

สัปปริสธรรมทั้ง ๗ ข้อนี้ สรุปลงเป็นคำจำกัดให้กำหนดต่างๆ ว่า **รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้ กาล รู้สังคม รู้บุคคล** เป็นกุศลธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นคนดี โดยไม่ขึ้นอยู่กับชาติกำเนิด ฐานะ ความ เป็นอยู่ หรือความมีการศึกษาสูง บุคคลใดเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักความพอดี รู้จักเวลา รู้จักชุมชนหรือสังคม และรู้จักเลือกคบคน บุคคลนั้นก็สามารที่จะเป็นคนดี เป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบ หรือเรียกว่า เป็นคนเต็มคน คนดีที่แท้ ซึ่งถือว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติ

(จากส่วนหนึ่งของหนังสือ *พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ*) (จาก นิตยสารธรรมลีลา ฉบับที่ ๑๓๑ ตุลาคม ๒๕๕๔ โดย แก้ว ชิตตะขบ นักวิชาการศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ)

๔.๔ สันโดษ (ความพอใจยินดีด้วยของของตนซึ่งได้มาด้วยความเพียรโดยสุจริต)

๔.๔.๑ ความหมายของ ความสันโดษ

ท่านพระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต ป.ธ. ๙) ได้ให้ความหมายของความสันโดษไว้ว่า **ความสันโดษ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง**

ความสันโดษ ความยินดีพอใจตามมีตามได้ตามกำลังและความจำเป็นของตน การดำรงชีวิตอยู่ของประชาชนในปัจจุบัน ถูกเหตุปัจจัยต่างๆ หลากหลายมากระทบกระทั่ง เบียดเบียนอยู่ทุกเมื่อ ซึ่งล้วนแต่ทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความยากลำบาก ไม่สามารถดำเนินชีวิตตามสมควรแก่สภาพที่ควรจะเป็นให้อยู่ดีมีสุขได้

เมื่อเป็นเช่นนี้ ควรที่ทุกคนจะต้องหันกลับมาทบทวนถึงแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติของตน เพื่อประคับประคองตนให้รอดพ้นจากภัยพิบัติทั้งปวง มีความอยู่ดีมีสุขตามสมควร ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรม คือ **ความสันโดษ** ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแนะนำชาวโลกให้หาความสุขโดยการถือ **สันโดษ** คำว่า "สันโดษ" ความหมายของสันโดษ แปลว่าความยินดี คือความพอใจ ความยินดีด้วยของของตนซึ่งได้มาด้วยความเพียร ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และโดยชอบธรรม

สันโดษ หมายถึง **ความหมายของสันโดษ** คำว่า **สันโดษ** โดยทั่วไปมี ๓ ประการ คือ

๑. ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามได้
๒. ยถาผลสันโดษ ยินดีตามกำลัง
๓. ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร

ความสันโดษ ประกอบด้วย

ประการที่ ๑ ยถาลาภสันโดษ หมายถึง ความยินดีตามที่ตนได้มา คือตนได้สิ่งใดมาหรือเพียรหาสิ่งใดมาได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหนก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายเพราะสิ่งที่ตนไม่ได้มา ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้ หรือเกินไปกว่าที่ตนจะพึงได้โดยถูกต้องชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาสิ่งของของคนอื่นได้ จนเกิดความริษยา

ประการที่ ๒ ยถาผลสันโดษ หมายถึง ความยินดีตามกำลัง คือ ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกาย สุขภาพและวิสัยของตน มีความพอใจในการจัดสรรหน้าที่การงาน จัดสรรการศึกษาศิลปวิทยา และจัดสรรคุณธรรมเพื่อปฏิบัติให้สมกับกำลังสติปัญญาของตนเอง เลือกรับในสิ่งที่ตนเองถนัดแล้วตั้งใจปฏิบัติให้ก้าวหน้าไปตามกำลังแต่ละ อย่างด้วยความขยันหมั่นเพียร

ประการที่ ๓ ยถาสารูปสันโดษ หมายถึง ความยินดีตามสมควร หรือยินดีตามที่เหมาะสมกับภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน ไม่นึกคิดอยากได้ทรัพย์สมบัติที่ล้ำค่าเกินฐานะของตนเอง บางครั้งแม้จะได้สิ่งที่เกินฐานะของตนเองก็ไม่ลุ่มหลงว่าเป็นสิทธิ์ที่ควรจะได้ กลับเห็นว่าสิ่งที่ได้มานั้นล้ำค่า ควรให้คนอื่นได้มีส่วนร่วมดูแลรักษาหรือบริโภคใช้สอยด้วย โดยการทำให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและแก่สังคมรอบข้าง

จะเห็นว่า **ความสันโดษ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง** เป็นการสร้างความสุขให้แก่ชีวิต การรับและการได้มาหากไม่มีสติก็อาจลุ่มหลงไปตามอำนาจของโลภะอย่างไม่มีขอบเขต "ความรู้จักพอก่อสุขทุกสถาน" จึงเป็นคำเตือนสติให้ตนรู้จักความสุขที่แท้จริง ดังคำพูดที่ว่า คนที่รวยที่สุดคือ คนรู้จักพอใจใน

สิ่งที่ตนมี และ คนที่จนที่สุดคือ คนที่ไม่รู้จักพอ ถ้าทุกคนต่างมี **ความสันโดษ** พอใจยินดีใช้สอยวัตถุสิ่งของต่างๆ อย่างมีสติ ไม่สุรุ่ยสุร่าย ดำเนินชีวิตด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีความอดทน มีความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคม ก็จะสามารถสร้างความอยู่ดีกินดีเป็นเหตุให้เกิดความสุขขึ้นได้

ดังนั้น **ความสันโดษ** ความยินดีพอใจตามมีตามได้ตามกำลังและความจำเป็นของตน พร้อมทั้งมีขยันหมั่นเพียรหาเลี้ยงชีพด้วยความสุจริตไม่เป็นภัยต่อตนเองหรือ สังคม เมื่อหาทรัพย์มาได้แล้วต้องรู้จักเก็บออมระมัดระวังในการใช้จ่ายไม่ก่อให้เกิดหนี้สินก็จะนำมาซึ่งความอยู่ดีมีสุข **ความสันโดษ** จึงเป็นคุณธรรมที่ทุกคนควรพิจารณา น้อมนำมาประพฤติปฏิบัติให้เกิดเป็นนิสัยติดตัวโดยแท้

(พระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต ป.ธ. ๙) เจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร watdevaraj@hotmail.com ที่มา...ข่าวสดรายวัน วันที่ ๐๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๒)

พระมหาอดิศร ธีรสีโล วัดราชบูรณะราชวรวิหาร คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้เขียนบทความเรื่องความสันโดษ ไว้ดังนี้ มวลมนุษย์ผู้ปรารถนาจะตั้งตนให้เจริญด้วยโภคทรัพย์ไม่เป็นคนยากจนในโลก เป็นผู้มีเกียรติคุณเป็นที่นับถือและเชื่อถือไว้วางใจของมนุษย์ทั้งหลาย ทำตนให้เป็นที่พึ่งแก่ตนและมนุษย์ทั้งหลาย จึงควรตั้งตนไว้ในธรรม คือ ความสันโดษ คือ ยินดีพอใจเฉพาะของๆ ตน ยินดีพอใจตามที่มีหรือที่ได้ และยินดีพอใจที่ชอบธรรม

ความสันโดษนี้ ยังมีผู้ที่เข้าใจเนื้อหาสาระของสันโดษว่า เป็นธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงสั่งสอนให้คนมีความสันโดษนั้น ทำให้คนไม่มีความพยายามทำงานเพื่อความก้าวหน้าในสิ่งทั้งหลายอันเป็นทางแห่งความเจริญ จึงมีความเห็นผิดไปต่าง ๆ นานา ก็เพราะไม่เข้าใจเนื้อหาสาระของสันโดษว่า มีความหมายเป็นอย่างไร มีความเข้าใจเอาเองว่าเป็นความมักน้อย มีอย่างไร ก็พอใจอย่างนั้น ถ้าอยู่กระตอมมุงแฝกหรือมุงจากพอบังกายกันแดดกันฝนกันลมก็ยินดีพอใจเท่านั้น ไม่พยายามที่จะก่อร่างสร้างตัวให้เจริญยิ่งขึ้น นั่นเป็นความเห็นที่ผิด เพราะความสันโดษในที่นี้ท่านหมายความว่า ๓ อย่างคือ ๑. ยินดีพอใจของๆ ตน ๒. ยอนดีพอใจของที่มีอยู่ ๓. ยินดีพอใจที่ชอบธรรม แยกศัพท์ออกเป็น สโตโส สนั่น มีเนื้อความเป็น สกั ของตน, เป็น สนตฺ ของที่มีอยู่, เป็น สมัสมาเสมอ ได้แก่ธรรม โตโส แปลว่า ยินดี รวม ๒ ศัพท์เป็น สนโตโส ซึ่งแปลว่า ยินดีพอใจของๆ ตน, ยินดีพอใจของที่มีอยู่, และยินดีพอใจที่ชอบธรรม

ความสันโดษนี้ ย่อมเป็นคุณธรรมที่เหมาะสมทั้งแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ บุคคลผู้รักษาศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ทั่วถึงเสมอ ก็ต้องอาศัยความสันโดษเป็นเครื่องช่วย เพราะถ้าไม่ยินดีพอใจของๆ ตน ไปยินดีพอใจของๆ คนอื่นเข้า และมีความอยากได้รุนแรงแล้ว ก็เป็นเหตุให้ลักขโมยทรัพย์ของเขา ถ้าเจ้าของขัดขวางก็ทำร้ายเขาฆ่าเขา ก็ผิดศีลธรรมข้อ ๑ และข้อ ๒ ถ้าไม่ยินดีพอ ในคู่ครองของตนซึ่งมีอยู่แล้ว ไปเที่ยวยินดีพอใจของคนอื่น อยากจะได้เพิ่มอีกก็ทำให้เกิดความยุ่งยากแตกสามัคคีในครอบครัวและผิดศีลข้อที่ ๓ และเพราะความไม่ยินดีพอใจของๆ ตน ไปอยากได้ของคนอื่น ก็เป็นเหตุให้พูดไม่จริงตลบตลวงหลอกลวงเอาของเขา เมื่อเป็นเช่นนี้ ศีลทั้ง ๔ ข้อข้างต้น ตั้งแต่ปาณาฯ จนถึงมุสาวาทาเวรมณีกี่ไม่เหลือ เพราะความเป็นผู้ไม่สันโดษ คือมักได้เอาของคนอื่นมาทำลายหมด และถ้าไม่ยินดีพอใจแต่เฉพาะของที่เป็นประโยชน์แก่ร่างกายและชีวิต เช่น อาหาร ไปยินดีพอใจของมีนเมา

ซึ่งเป็นโทษ เช่น สุราเมรัย ศีลข้อ ๕ ก็ขาดไม่มีเหลือและเป็นเหตุให้ทำลายศีลธรรมอย่างอื่นหมดสิ้นไป เพราะความประมาทเป็นเหตุ

ความยินดีพอใจของๆ ตน เป็นเหตุให้เป็นคนขยันหมั่นเพียร เพราะเมื่อเห็นคนอื่นเขามีอะไรแปลกหรือเด่นกว่าตน ก็อยากจะมีบ้าง ก็ต้องขยันหมั่นเพียรทำมาหากิน หาทรัพย์ให้เพิ่มพูนขึ้นบนทางที่ชอบ จะได้มีทรัพย์จับจ่ายซื้อของที่ตนควรมีให้เทียบหน้าเทียบตาเขา ถ้าอยากจะมีเทียบหน้าเทียบตาเขาแล้ว แต่ถ้าเกียจคร้านไม่ทำมาหากิน ก็ไม่สามารถจะหาทรัพย์มาเพิ่มพูนให้พอแก่ที่จะยกฐานะของตนให้ดีขึ้นเทียบหน้าเทียบตาเขา ผู้ที่มีความสันโดษต้องการจะมีอะไรเป็นของตน จึงจำเป็นต้องขยันหมั่นเพียร เพื่อหาให้ได้ในทางที่ชอบ แต่ถ้าใจเร็วด่วนได้อยากจะรวยเร็วให้เทียบหน้าเทียบตาเขาแล้วหากินในทางทุจริต ฉ้อโกงเขา ยักยอกของของเขาหรือทำบาป เช่น ฆ่าฉวยชีวิตสัตว์ เพื่อขายเอาทรัพย์ ทรัพย์ที่ได้มานั้น ก็ไม่บริสุทธิ์เป็นบาปเพราะเบียดเบียนก่อทุกข์แก่ผู้อื่น ทำชีวิตของตนให้เศร้าหมอง ทำลายศีลของตนให้หมดไป เพราะความอยากมั่งมี ทำให้ ใจทราวมืดร้าย ผู้ที่มีปัญญาพิจารณาแล้วคงจะไม่นับถือคนมั่งมีด้วยทำโจรกรรมเป็นอกุศล เพราะฉะนั้น ผู้ที่ขยันหมั่นเพียรทำมาหากินในทางที่ชอบ ยินดีพอใจแต่ทรัพย์ที่พึงหาได้ในทางที่ชอบธรรม ถ้าเป็นทรัพย์ที่ได้มาในทางที่ไม่ชอบธรรมแล้ว แม้จะมากมายก็ไม่ยินดีพอใจ เพราะกลัวว่าทรัพย์ไม่บริสุทธิ์นั้นจะพาให้ทรัพย์ของตนที่ได้มาโดยชอบธรรม เป็นของบริสุทธิ์มัวหมองพลอยมีอันตรายเกิดขึ้นด้วย ผู้ที่ยินดีพอใจของๆตน และแสวงหาในทางที่ชอบธรรมไม่ยินดีพอใจของที่ผิดธรรม คือไม่บริสุทธิ์แล้ว ย่อมมีจิตใจเบิกบานสบาย เพราะไม่มีข้อที่จะพึงตำหนิตีตนเองได้ว่าเป็นคนเห็นแก่ได้ และไม่มีเรื่องอันใดที่จะมาทำจิตใจหวาดหวั่นต่อภัยอันตราย เพราะทรัพย์ที่ตนได้มานั้น เป็นของบริสุทธิ์ชอบธรรม ไม่มีเวรไม่มีภัยเกิดขึ้น การแสวงหาทรัพย์ให้เกิดขึ้นเป็นของตนในทางที่ชอบธรรมจึงเป็นความสันโดษ แม้จะได้มามากน้อยล้นเหลือสักเท่าไรก็ไม่เสียความสันโดษ

ท่านผู้รู้ก็ไม่ตำหนิตีตน เพราะมนุษย์ทั้งหลายย่อมหวังความเจริญก้าวหน้าในทรัพย์ ยศ เกียรติ ไม้ตรีและความสุข เมื่อยังเป็นผู้ครองเรือนก็ต้องชวนชายพยายามเพื่อตั้งตัวให้เจริญจะได้ใช้ทรัพย์บริโภคเลี้ยงตน เลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงบุตร ภรรยา บ่าวไพร่ ให้เป็นสุขทั้งครอบครัว และจะได้เลี้ยงเพื่อนฝูง สร้างกำลังคือบวรารของตนให้เจริญขึ้น เพื่อประกอบการงานอันเป็นคุณประโยชน์กว้างใหญ่ออกไป และใช้ทรัพย์เพื่อบำบัดอันตรายที่เกิดขึ้นแต่เหตุต่างๆ เช่น โรคภัยไข้เจ็บ ป้องกันโจรผู้ร้าย ป้องกันอัคคีภัยและช่วยในเวลาที่กำลังเดือดร้อนประมาททำผิดกฎหมาย มีโทษหรือมีสินไหมติดตัวอยู่ จะได้เอาทรัพย์ของตนช่วยปลดเปลื้องตนให้มีอิสรภาพ ไม่ต้องเป็นหนี้สิน หรือไม่ต้องถูกจองจำทำโทษ ทุกคนเมื่อได้สะสมทรัพย์ไว้เพื่อป้องกันอันตรายพร้อมแล้ว เมื่อมีอันตรายเกิดขึ้นก็จะได้อาศัยทุนทรัพย์นั้นเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต และเป็นทุนสำหรับก่อสร้างตัวต่อไป โลกนี้ไม่เที่ยง ไม่มีใครรู้ตัวเองว่าในอดีตชาติได้ทำบาปอกุศลอะไรไว้บ้าง บางคนเจริญรุ่งเรืองสืบต่อกันมา ถึงคราววิบัติโดยคาดไม่ถึง เช่น ถูกไฟไหม้หมด โดยไม่ได้เตรียมตัวป้องกันไว้ ที่เป็นเรื่องประมาทไม่ได้ เพราะฉะนั้นทุกคนจะต้องมีทรัพย์เป็นเครื่องป้องกันภัยอันตรายที่จะพึงเกิดขึ้นเพื่อตนปลอดภัย ปลอดภัย

ความยินดีพอใจของที่มีอยู่ หมายความว่า ทุกๆคนที่ปรารถนาความเจริญก้าวหน้า คือปรารถนาจะตั้งตัวให้มั่นคงสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ ก็ต้องให้ทรัพย์ลงทุนหากำไร ประกอบการงานเพื่อเกิดผล เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน ค้าขายหรือการอาชีพอื่นๆ ก็ต้องลงทุนด้วยแรงทรัพย์ด้วยปัญญา ความคิด การทำงานนั้นเป็นการเสี่ยงโชค ทำนาก็ต้องพึ่งน้ำฝน ถ้าปีไหนฝนแล้งไม่มีน้ำ การทำ

นาไร้ผลขาดทุน แทนที่จะงอกงามกลับอับเฉา ถ้าน้ำมากเกินไปท่วมลุ่มจมนก็เสียหาย การงานอย่างอื่น เช่น ค่าขายก็มีขาดทุนกับได้กำไรเป็นของคู่กัน แต่ถ้าผู้ทำมาหากินทุกคนปรารถนาความพอกพูนขึ้นแห่งรายได้ ถ้ามุ่งแต่จะได้อย่างเดียวแล้ว เมื่อไม่สมปรารถนากลับวิบัติ จิตใจก็เสียถ้าว่าทรัพย์สมบัติเงินทองเสียหายหมด แต่ใจก็ยังดีอยู่สติปัญญาก็ยังดี ประสาทไม่เสื่อม ถ้าเพียรพยายามลงทุนสร้างตัวใหม่ด้วยจิตใจอันเป็นปกติมีความรอบคอบก็ยังสามารถแก้ไขให้กลับคืนมาได้ อีก ผู้มีความสันโดษจึงต้องรู้จักแบ่งทรัพย์ออกเป็น ๕ ส่วน คือลงทุนประกอบอาชีพเสียสองส่วน กินใช้เสียสองส่วน เก็บไว้บำบัต อันตรายหนึ่งส่วน เมื่อขาดทุนหรือเสียหายหมด แต่ทุนที่ประหยัดไว้เพื่อแก้ตัวยังมี ก็ยังมีสิ่งให้เกิดความยินดีพอใจที่จะเป็นกำลังช่วยให้เจริญขึ้นได้ในภายหน้า

ความยินดีพอใจของที่มีอยู่ หมายความว่า ไม่เสียใจเศร้าโศกอาลัยเสียดายของที่วิบัติไปแล้ว เพราะมีทางที่จะได้คืนมา เพราะยังมีความสันโดษอยู่ ความเข้มแข็งแห่งจิตใจจึงยังมี ผู้ที่มีความสันโดษข้อนี้ย่อมรู้จักตัดใจให้ขาดจากอาลัยเสียดายสิ่งอื่นๆ ที่วิบัติไปแล้ว เมื่อนึกถึงเข้าแล้วจะทำให้ใจแห้งใจหายเกิดทุกข์แล้วก็ไม่ได้ผลดีอะไรจึงต้องตัดใจไม่นึกถึงเราทุกคนที่เกิดมานี้ เมื่อมาไม่มีอะไรติดตัวมาเลย มีแต่บุญกับบาปที่ทำไว้โดยไม่รู้ตัวและความรู้ความฉลาดที่อบรมสั่งสมเป็นคุณสมบัติติดตัวมา นอกจากนี้ก็ไปหาเอาข้างหน้า เมื่อเกิดมาแล้วบิดามารดาวงศ์ตระกูลให้บ้าง คนรักนับถือให้บ้าง ทำความดีแสวงหาเอาเองบ้าง แล้วก็รู้จักสะสมก่อสร้างตัวให้เจริญ ถ้าไม่ถึงความวิบัติเสียในระหว่าง สุขุมมากขึ้น แต่กำลังใจอ่อน ฝ่ายผู้ที่ประสพความวิบัติที่ตนไม่ปรารถนาแต่ผู้มีปัญญาและความเพียร ทั้งมีกำลังเข้มแข็งแล้ว ย่อมไม่ย่อท้อต่อความวิบัติ เพราะรู้จักตนว่าเมื่อเดิมตนไม่มีอะไรมา แต่อาศัยปัญญาความเพียรและความอดทนสามารถตั้งตัวให้เจริญได้

ความยินดีพอใจของที่ชอบธรรม หมายความว่า ผู้มีความสันโดษอย่างแท้จริง ย่อมเลือกยินดีพอใจแต่สิ่งที่ชอบธรรม ไม่ยินดีพอใจในสิ่งที่ผิดธรรม เช่น ลาภที่ไม่ควรจะได้เอาเพราะเกิดขึ้นผิดธรรม ผิดกฎหมายหรือผิดทางของผู้ประพฤติธรรม เช่น บรรพชิต ถ้ารับลาภที่ผิดธรรมแล้ว จัดส่อความโลภ ความมักได้นำเกลียดให้ปรากฏ หรือจักก่อให้เกิดความตูกตุมหมิ่นไม่นับถือขึ้น ทำให้ผู้รับเสื่อมเกียรติ และมีจิตใจทรมาน อาทิ สิ้นน้ำใจที่เขาให้เพื่อช่วยเขาในทางที่ผิด หรือทรัพย์สินที่เกิดขึ้นในทางทุจริตอย่างอื่น แม้จะมากมายปานใดก็ยอมให้โทษเพราะทำลายล้างคุณความดีของผู้ให้และผู้รับเสียหายหมด

สิ่งที่ชอบธรรมนั้นได้แก่สิ่งที่ได้มาหรือเกิดขึ้นโดยไม่ก่อทุกข์ยากเดือดร้อนแก่ผู้ใด เพราะไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย ความยินดีพอใจที่ชอบธรรม เป็นความสันโดษที่ส่งเสริมศีลธรรมให้มั่นคงยั่งยืน ถ้าศีลธรรมยังมั่นคงยั่งยืนแล้ว ความเบียดเบียนก่อทุกข์แก่กันและกันย่อมไม่เกิดขึ้น และความโหดร้าย ใจดำจะช่วยผู้ประสพทุกข์ไม่มี จะมีแต่เมตตากรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยกันให้พ้นทุกข์เมื่อเป็นเช่นนี้ โลกย่อมสันติสุขส่วนมาก

ความสันโดษ ประการนี้ จึงเป็นรากฐานแห่งสันติสุขของโลกด้วย ความสันโดษนี้ ถ้าใช้ในทางที่ถูกที่ชอบแล้ว ย่อมเป็นทรัพย์อันประเสริฐ คือเป็นทรัพย์เลี้ยงใจ ให้สดชื่นแจ่มใส ความทุกข์ร้อนหรือความแค้นใจเศร้าโศกยากที่จะเกิดขึ้นครอบงำจิตใจได้ เป็นเหตุให้รักษาศีลกล้าหาญธรรมให้เป็นไปด้วยดี

พระมหาอดิศร ธีรสีโล อาจารย์บรรยายพิเศษ มจร.สธ กล่าวถึงความสันโดษว่า คือความยินดีพอใจด้วยปัจจัยของตนตามความเหมาะสม เป็นทรัพย์อย่างยิ่งความมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ ยังเป็น

ทรัพย์ไม่มีค่า เพียงแต่เป็นทรัพย์เท่านั้น ความสงบ ความรู้จักรับผิดชอบ ความไม่ตกใจเพราะกลัวตาย เหล่านี้เป็นทรัพย์อย่างยอดเยี่ยมของมนุษย์

คำว่า "สันโดษ" มาจากภาษาสันสกฤตว่า "สั ตฺษ" แปลว่า ยินดี ทางภาษาไทยเราใช้เขียนในรูปของภาษาสันสกฤตว่า "สันโดษ"

นอกจากนี้ยังมีคำที่เกี่ยวข้องกับสันโดษอยู่หลายคำ เช่น สนฺหตุญฺญิ แปลว่า ยินดีเสมอภาษาสันสกฤตว่า สั ตฺษญฺญิ แปลว่า สนฺตุญฺญิ แปลว่า ผู้ยินดีพร้อมแล้วด้วยวัตถุที่มีแล้วด้วยวัตถุที่มีอยู่ภาษาสันสกฤตว่า สั ตฺษชฺช แปลว่า ยินดี สนฺตุสสโก แปลว่า ผู้ยินดีด้วยวัตถุที่มีอยู่ วัตถุของตน ภาษาสันสกฤตว่า สั ตฺษชฺ + ก แปลว่า ยินดี เป็นกริยา สนฺตุสสตี แปลว่า ย่อมยินดี เป็นคำกริยา ตฺญฺญิ แปลว่า ยินดี ภาษาสันสกฤตว่า ตฺษญฺญิ แปลว่า ยินดี สนฺโตโส แปลว่า ผู้ยินดีเสมอ ภาษาสันสกฤตว่า สั โตษ แปลว่า ผู้ยินดี สนฺตุญฺญิกถา แปลว่า ถ้อยคำที่ชักนำให้สันโดษ แต่ในอรรถกถา เอกนิบาติ อังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวไว้ว่า ความสันโดษ กล่าวคือ ความไม่โลภ ชื่อว่า ตฺญฺญิ (มนุ ปุ ๑/๑๘)

คำว่า สนฺตุญฺญิ ที่แปลทับศัพท์ว่า สันโดษ นั้น ท่านจำแนกอรรถ (เนื้อความ) ออกเป็น ๓ อย่าง คือ สก สกฺฐิ - ยินดีของตน ๑ สนฺต ตฺญฺญิ - ยินดีของที่ตนมีอยู่ ๑ สม ตฺญฺญิ - ยินดีสม่ำเสมอ ๑ (พระสิริมังคลาจารย์. มังคัลลทีปนิยา พุติโย ภาโค .๒๒๔)

ส่วนคำว่า สนฺตุสสโก ท่านกล่าวว่า ผู้สันโดษ ชื่อว่า สนฺตุสสโก เพราะยินดีด้วยปัจจัยที่เป็นของของตน ยินดีด้วยปัจจัยที่มีอยู่ ยินดี (ปัจจัย) โดยสม่ำเสมอ (อรรถกถาเมตตสูตร ปฐมวรรค สุตตนิบาติ ปรมัตตโคตกา สุตตนิบาติ วัณณนา ๒๕๔)

คำว่าปัจจัย ท่านกล่าว มี ๒ อย่างคือ ปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยปกติ ๑ ปัจจัยที่เกิดขึ้นด้วยญาณ ๑ (ฎีกากัสสปสังยุตต์ มังคัลลทีปนิ ๒-๒๒๕)

ปัจจัยที่เกิดขึ้น หมายถึง วัตถุสิ่งของที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือว่า วัตถุสิ่งของของเราที่มีอยู่แล้ว มนุษย์เราก็ต้องอาศัยปัจจัยนั้นมากินมาใช้สอย

ปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยญาณ หมายถึง วัตถุสิ่งของที่เราแสวงหาได้ด้วยสติปัญญาของแต่ละบุคคล ส่วนปัจจัยในทางธรรมวินัย หมายถึง เครื่องอาศัยในการดำรงชีวิตอยู่มี ๔ อย่างคือ อาหาร ๑ เครื่องนุ่งห่ม ๑ ที่อยู่อาศัย ๑ ยารักษาโรค ๑

ปัจจัย ๔ อย่างตามที่กล่าวมา เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์โดยเฉพาะอาหารถือว่าเป็นปัจจัยหลักที่มีความจำเป็นมาก ดังพุทธพจน์ว่า “สพฺเพ สตฺตา อาหารญฺญิตฺติกา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร เพราะอาหารเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตของมนุษย์และสัตว์ให้มีชีวิตเป็นอยู่ได้”

ในทางโลก นักสังคมวิทยาก็กล่าวว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิต จำเป็นต้องได้รับสิ่งต่างๆ ตอบสนองของร่างกาย เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ สิ่งนั้นก็คือ ความต้องการทางร่างกายของมนุษย์ เป็นเรื่องความต้องการในปัจจัย ๔ แห่งการดำรงชีวิต กล่าวคือ

๑ มนุษย์ต้องการอาหาร เพื่อมาเพิ่มพลังงาน ช่วยเสริมสร้างส่วนที่สึกหรอของร่างกาย และทดแทนพลังงานที่ต้องสูญเสียไป

๒ มนุษย์ต้องการเครื่องนุ่งห่ม เพื่อป้องกันร่างกายจากการทำลายของสภาพแวดล้อม เพื่อปกปิด ส่วนที่ควรปกปิด และเพื่อความอบอุ่นแก่ร่างกาย

๓ มนุษย์ต้องการที่อยู่อาศัย เพื่อเป็นแหล่งพักพิงหลบร้อนและประกอบกิจกรรมต่างๆ

๔ มนุษย์ต้องการยารักษาโรค เพื่อป้องกันรักษาและบรรเทาอาการเจ็บป่วยของร่างกาย
 ดังนั้น ความต้องการด้วยปัจจัย ๔ ของมนุษย์ ทั้งในทางธรรมและทางโลกจึงมีลักษณะ
 เหมือนกันกล่าวคือเป็นความต้องการที่จำเป็นต้องการที่จำเป็นขั้นพื้นฐานทางร่างกายของมนุษย์ เพื่อ
 ชีวิตอยู่ได้

สันโดษที่กล่าวมาตามรูปศัพท์และความหมายโดยเนื้อหาสาระแล้ว มี ๓ อย่างคือ

๑. สันโดษ แปลว่า ยินดีพอใจด้วยปัจจัยของตน หมายถึง ของสิ่งใดเป็นของตน คือตนได้มา
 ขอบธรรม ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตน หรือตนสร้างขึ้นเองด้วยปัญญา ความคิดของตน ได้แก่ ไม่แสดง
 กิริยาอาการอันไม่เหมาะสม ทั้งในเวลากิน ทั้งในเวลาใช้สอย ยังชีวิตให้เป็นได้ด้วยปัจจัยของของตน
 จะดีหรือไม่ดีก็ตาม เช่นยินดีพอใจในอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เท่าที่เป็นของของ
 ตน หรือตนไม่ได้มาโดยขอบธรรม ไม่ให้ไปโลกของคนอื่นมาเป็นของของตน ซึ่งผิดจากธรรมนองคลอง
 ธรรม

๒. สันโดษ แปล ว่า ยินดีใจด้วยปัจจัยที่มีอยู่ หมายความว่า รู้จักให้ปัญญาตัดสั่นใจ ยินดี
 พอใจตามที่มีอยู่ ได้แก่คนมีของกิน ของใช้สอย อยู่อย่างไรก็ยินดีพอใจ กินใช้สอยของของตามที่อยู่
 เช่นมีอาหารรับประทานพอยังชีวิตให้เป็นอยู่ได้ มีกางเกงและเสื้อ ๒ ชุด มีรองเท้า ๒ คู่ พอสวมใส่ไป
 ไหนมาไหนได้ มีบ้านเรือนพอกันแดดลมฝน และอันตรายต่างๆ ได้ มีรถพอขับไปทำธุรกิจการงานได้
 มียารักษาโรคพอบำบัดความเจ็บไข้ได้ ก็ยินดีพอใจของของเหล่านั้นที่มีอยู่ จนกว่าสิ่งของเหล่านั้นจะ
 กินจะใช้สอยไม่ได้แล้ว ให้ละความเป็นมักมากเสีย ไม่ปรารถนาปัจจัยอื่นนอกจากปัจจัยอื่น นอกจาก
 ปัจจัยนั้นคือรู้จักพอ รู้จักประมาณในกำลังทรัพย์กำลังสิ่งของของที่มีอยู่ ไม่มักมากจนเกินขอบเขตแต่
 มิได้หมายความว่า ไม่ให้แสวงหา หามาได้เดือนนี้ ๑๐๐๐ บาท หรือ ๑๕๐๐ บาท ก็ยินดีพอใจเท่าที่ได้
 นี้ ถ้าเราไม่ยินดีพอใจของเราที่มีอยู่แล้ว เกิดพิศมัยของใหม่ที่มีราคาแพงหรือถูกก็ตามถ้าเราไม่มีเงินซื้อ
 ก็เดือดร้อน หรือต้องการซื้อก็ต้องไปกู้ยืมผู้อื่น ตกเป็นคนมีหนี้กลายเป็นคนมีทุกข์ เพราะต้องเป็นหนี้

๓. สันโดษ แปลว่า ยินดีพอใจโดยสมมาเสมอ หมายความว่า ได้ละความยินดียินร้ายใน
 อภิวรรณและอภิวรรณ วางตนอยู่ในอารมณ์ ทั้งสองอย่างโดยสมมาเสมอ ไม่หวนไหวเอนเอียงไปตาม
 โลกธรรม ๘ เช่น มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ ทุกข์ สุข ก็รู้เท่าทันกับอารมณ์
 นั้นๆ เวลาได้ลาภ ได้ยศ ได้รับสรรเสริญ ได้สุข ก็ไม่เห่อเหิมทะเยอทะยานจนเกินไป เวลาเสื่อมลาภ
 เสื่อมยศ ได้รับตินนินทา ได้รับความทุกข์มาก ก็ปลงตกว่า เป็นธรรมดาของโลก หมุนไปตามโลก
 ล้วนตกอยู่ในอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งสิ้น

๔.๔.๒ สันโดษนั้นมีลักษณะเป็น ๓ ประการ

๑. ยินดีพอใจตามที่ได้ (ยถาลาภสันโดษ) หมายความว่า ได้ปัจจัยมาอย่างไรจะเป็นอาหาร
 เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค จะเลวหรือประณีตก็ตาม ด้วยความเพียรโดยขอบธรรมของตน
 ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งของนั้น ๆ ไม่เดือดร้อน เพราะของที่ยังไม่ได้ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของคนอื่น ไม่ริษยา
 เขา เช่น วันหนึ่งหา ได้ ๒๐๐ บาท ก็ยินดีพอใจเท่านั้น ในเมื่อยังไม่มีโอกาสจะหาได้ ๒๕๐ บาท หรือ
 ๓๐ บาท โดยสุจริต

๒. ยินดีพอใจตามกำลัง (ยถาพลสันโดษ) หมายความว่า เรามีกำลังกาย กำลังวาจา กำลังใจ และกำลังสติปัญญาของตนที่แสวงหาได้มามากน้อยเพียงไร ก็ยินดีพอใจในสิ่งของที่หาได้มา หรือว่า เพียงพอแก่กำลังกาย สุขภาพ และของเขตการใช้สอยของของตน ของที่เกินกำลังก็ไม่หวงแหน เสียตาย ไม่เก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือฝันให้เขาเป็นโทษแก่ตนด้วย

๓. ยินดีพอใจตามสมควร (ยถาสารูปสันโดษ) หมายความว่า ยินดีพอใจตามที่สมควรแก่ ภาวะฐานะแนวทางชีวิต แก่ความจำเป็นที่บังเกิดขึ้นของตน และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน เช่น เรายินดีพอใจแต่ของอันเหมาะสมกับภาวะ หรือได้ของที่ไม่เหมาะสมกับตน แต่จะมีประโยชน์กับผู้อื่น ก็นำไปมอบให้แก่คนอื่นที่เหมาะสมกับสิ่งของ

การแสวงหาปัจจัยต่างๆ บุคคลใช้ความสามารถให้ความเพียรพยายามไปได้เต็มที่ ข้อสำคัญ อย่าให้ผิด กฎหมาย ผิดศีลธรรม อันนำความเดือดร้อนมาสู่ตนและบุคคลอื่นไปใช้ได้ เมื่อได้มาเท่าไร ก็ต้องพยายามปรับใจให้ยินดีพอใจในสิ่งที่ได้มาแล้วนั้นเพื่อมิให้ความกระสันอยากได้ในอารมณ์ต่างๆ โดยไม่มีที่สิ้นสุด

การใช้สอยปัจจัย ให้ใช้สอยไปตามความเหมาะสม ตามสมควรแก่ฐานะ แก่ภาวะของตน ตลอดถึงเหมาะสมแก่กำลังทรัพย์ที่จะซื้อหาจ่ายได้มา เพื่อไม่ให้เดือดร้อนเพราะการบริโภคปัจจัย หรือในการซื้อจ่ายใช้สอยปัจจัย เรื่องเหล่านี้เมื่อนำมาพูดกันก็จะก่อให้เกิดความยินดีในกุศลธรรมทั้งหลายที่จะผ่นที่จะคลาย บรรเทากิเลสคือโลภะ ไม่ให้มีอำนาจครอบงำใจเกินไป จนสูญเสียความสงบในการดำรงชีวิต

ความสันโดษไม่ใช่นิสัยของคนเกียจคร้าน หรือไม่ใช่เหตุให้เกิดความยากจนหรือลุ่มจม เพราะ สันโดษมีความมุ่งหมาย ให้ยินดีพอใจวัตถุสิ่งของๆ ตนจะมีอยู่หรือได้มา โดยสุจริต แม้ทำวัตถุสิ่งของที่ได้มานั้นให้ผลผลิตให้ทางสุจริต เช่น มีเงิน ๑,๐๐๐ บาท ลงทุนค้าขาย ได้กำไรเพิ่มเป็นพันห้าร้อยบาท สองพันบาท เราก็ยินดีพอใจเท่านั้น ในเมื่อยังไม่มีโอกาสจะได้มากกว่านั้น หรือผู้มีสามีภรรยาแล้วก็ไม่ ยินดีพอใจในสามีภรรยาของคนอื่น ไม่พิศมัยสามีภรรยาผู้อื่นกลายเป็นชู้กัน ความสันโดษท่านกล่าวว่า เป็นทรัพย์ ดังพุทธภาษิตในธรรมบท ขุททก นิกาย สนตฺถุสฺสี ปรม ธน สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง (ธ.ขุ ๒๕/๔๒)

ความมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ ยังเป็นทรัพย์ไม่มีค่า เพียงเป็นทรัพย์เท่านั้น ความมีศรัทธา มีศีล มีหิริ มีโอตตปะ มีพาสัจจะ มีจาคะ ปิปัญญา (สัตตก อัง ๒๓ /๕) ความสงบ ความรู้จักผิดชอบ ความไม่ตกใจเพราะกลัวตาย เหล่านี้เป็นทรัพย์มีค่า เป็นทรัพย์อภัยอดเยี่ยมของมนุษย์ เพราะเป็น ทรัพย์ภายใน เป็นทรัพย์อันประเสริฐ เรียกว่า อริยทรัพย์

สภาพเหล่านี้จะเกิดขึ้นต้องอาศัยความสันโดษเป็นมูลฐาน ความเป็นผู้สันโดษให้เกิดสภาพ เหล่านี้แหละนั้น ความสันโดษจึงเป็นทรัพย์ที่มีค่ากว่าโภคทรัพย์ เพราะเป็นประโยชน์แก่เจ้าของทั้งโลก นี้และโลกหน้า

๔.๔.๓ ความไม่สันโดษมีลักษณะเป็น ๓ ประการ

๑. โลภะ มีลักษณะอยากได้ อยากมี อยากเป็น โดยไม่เลือกทาง
๒. มหิจฉตา มีลักษณะมักมาย อยากใหญ่ ใฝ่สูง ในฐานะสุดเอื้อม
๓. ปาปิฉตตา มีลักษณะฝ้ายต่ำ อยากในทางลามก

ความไม่สันโดษมีลักษณะเลวร้ายอยู่ ๓ ประการ ตามที่กล่าวมานั้น ซึ่งถ้าใจถูกลักษณะเลวร้ายเหล่านี้เข้าสิ่งแล้ว ก็จะเป็นโรคเบื้อสันโดษ หิวกระหายอยู่ตลอดเวลา บุคคลผู้ไม่สันโดษ คือปรารถนาเกิน ทะเลทะยานอยากไม่มีที่สิ้นสุด ย่อมเสื่อมจากประโยชน์ของตน เพราะความโลภจัด และเพราะความเม้าจัด ด้วยความอำนาจแห่งความอยากเกินไป คือความมักมาก ไม่รู้จักพอนั่นเอง

ส่วนบุคคลผู้สันโดษ ย่อมเป็นผู้อยู่เป็นสุขในทิศทั้ง ๔ และเป็นผู้ไม่กระทบกระทั่งอะไร สันโดษอยู่ด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ตามพอเหมาะสมควรกับภาวะฐานะความเป็นอยู่เป็นก็เป็นสุข ผู้สันโดษย่อมได้รับผลแห่งความดีหลายอย่าง เช่น

๑. ตัดกังวลต่างๆ ได้
๒. ออกห่างอกุศล
๓. อยู่ใกล้กุศล
๔. ทำตนให้พ้นทุกข์
๕. ได้รับแต่ความสุข

เพราะความสัจของผู้สันโดษย่อมให้เกิดสุข คือสัจจากความซื่อ หรือสัจจากสิ่งรบกวน เป็นความความสุขของผู้สันโดษ ท่านสาธุชนทั้งหลายผู้ใคร่ธรรมพึงพยายามฝึกจิตของตนให้สันโดษในทรัพย์สิน ในสมภารรยาของตน อยากละสันโดษถึงกับเป็นขโมย ติดคุก เสียชื่อเสียงหรือถูกฆ่า หรือเป็นชู้ กับสามีภรรยาผู้อื่น ซึ่งเกิดความเสียหายด้วยกันทั้งสองฝ่าย เสียชื่อเสียงวงศ์ตระกูลหรือเป็นศัตรูคู่อาฆาตกัน ต้องทะเลาะทู่ตี ฆ่าฟันกันชีวิตเป็นของมีคุณค่าควรสงวนชีวิตไว้ทำประโยชน์แก่ชาติ ศาสนา และสร้างคุณงามความดีอันจะส่งผลให้ได้รับความสุขความเจริญต่อไป

ความสันโดษตามหลัก มงคลชีวิต ที่ ๒๔ มีความสันโดษ (มงคลชีวิต ฉบับท้าวหน้า เรียบเรียงโดย พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ , ๒๕๔๗ : ๒๑๓ - ๒๒๓) กล่าวไว้ว่า

น้ำแม่เพียงน้อย ก็สามารถทำให้แก้วน้ำเต็มบริบูรณ์ได้
 ตรงข้าม แม้น้ำมากมหาศาล
 ก็ไม่สามารถทำให้มหาสมุทรเต็มบริบูรณ์
 ในทำนองเดียวกัน ทรัพย์สินเงินทองแม่เพียงน้อย
 ก็สามารถยังใจของผู้มีความสันโดษ
 ให้เต็มเปี่ยมไปด้วยความสุขความพอใจ
 ตรงข้าม แม้นิทรัพย์สินเงินทองมากมายมหาศาลเพียงใด
 ใจของผู้ที่ไม่มีความสันโดษ
 ก็ยังเร้าร้อน กระวนกระวาย กระหายอยากได้อยู่นั่นเอง

สันโดษคืออะไร ?

สันโดษ มาจากภาษาบาลีว่า สันโตสะ สัน แปลว่า ตน โตสะ แปลว่า ยินดี สันโดษจึงแปลว่า ยินดี ชอบใจ พอใจ อิ่มใจ จุใจ สุขใจ กับของของตน ความหมายโดยย่อคือ ให้อภัยพอใจ รู้จักประมาณ

เรื่องสันโดษนี้ เป็นเรื่องหนึ่งที่มีผู้เข้าใจผิดกันมาก เข้าใจกันว่าสันโดษทำให้ยากจนบ้างละ เข้าใจว่าสันโดษทำให้เกียจคร้านบ้างละ เข้าใจว่าสันโดษขัดขวางความเจริญบ้างละ ขอให้เรามาศึกษาพิจารณากันต่อไปว่าความเข้าใจของคนทั้งหลายนั้นเป็นจริงหรือไม่ ลักษณะสันโดษที่แท้จริงเป็นอย่างไร มีคุณหรือโทษ

ลักษณะของความสันโดษ

ผู้ที่จัดว่าเป็นผู้ที่มีความสันโดษ จะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่าง ดังต่อไปนี้ คือ

๑. สแกนสันโดษ ยินดีกับของของตน
๒. สันเตนสันโดษ ยินดีกับสิ่งที่ได้มา
๓. สเมนสันโดษ ยินดีโดยมีใจสม่ำเสมอ

ยินดีกับของของตน หมายถึง ยินดีกับสิ่งที่ตนมีอยู่แล้ว พอใจกับของของตนไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ของเรา ลูกเมียของเรา งานของเรา ประเทศชาติของเรา ถึงจะมีข้อบกพร่องอย่างไรก็ค่อยๆ แก้ไขกันไปให้ดีขึ้น ไม่คิดไขว่คว้าแย่งชิงเอาของคนอื่นเข้ามาเป็นของตน

ช่างซ่อมรองเท้าริมถนนมีความพอใจในงานของตน ตั้งใจทำงานด้วยความขยันขันแข็ง รอบคอบละเอียดลออเป็นที่ติดใจของลูกค้า สามารถเก็บหอมรอมริบที่ละเล็กละน้อยจนตั้งตัวได้ กิจการขยายใหญ่โตก็มีตัวอย่างให้เห็น

บุคคลเมื่อพอใจในสิ่งใด เขาย่อมก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้งในสิ่งนั้น ความพอใจจะเป็นพลังหนุนให้เกิดความพยายาม ส่วนความไม่พอใจจะทำให้คนเหนื่อยหน่าย ระอิดระอา

ความยินดีในของของตนนี้ จะเป็นเครื่องกำจัดความเกียจคร้านเบื่อหน่าย และโลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน

ยินดีกับสิ่งที่ได้มา หมายถึง ยินดีกับของส่วนที่ตนได้มา คือเมื่อแสวงหาประโยชน์อันดี พุ่มเทศปิณฑุญญาความสามารถทำไปเต็มที่แล้ว ได้เท่าไรก็พอใจเท่านั้น อาจจะได้ไม่ถึงเป้า ประณีตสวยงามไม่ถึงเป้า ก็พอใจยินดีเพียงแค่นั้น ไม่ถึงกับกระวนกระวายเป็นทุกข์ เพราะได้ไม่สมอยาก ไม่เป็นคนชนิดที่ไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็เอาด้วยกล ไม่ได้ด้วยมนต์ก็เอาด้วยคาถา

คนที่ขาดลักษณะสันโดษข้อนี้ มักเป็นคนดูถูกโชควาสนาของตนเอง พยายามใส่ไฟตนเองให้เดือดร้อนจนได้ แทนที่จะชอบส่วนที่ได้กลับนึกเกลียดชังรำคาญใจ แล้วเอาความพอใจไปฝากไว้กับส่วนที่ตัวไม่ได้

คนทอดแหหาปลาที่ขาดลักษณะสันโดษข้อนี้ มักจะคิดเสมอว่าปลาตัวที่หลุดมือลงน้ำตัวใดก็ว่าตัวที่จับได้ เกลียดปลาตัวที่จับได้ แต่พอใจปลาตัวที่หลุดมือ ผลที่สุดก็ต้องกินปลาตัวที่เกลียด แล้วเฝ้าทุกข์ใจเสียดายปลาตัวที่หลุดมือ คนประเภทนี้ไม่มีหวังได้กินปลาร้อยๆ จนตาย เพราะคิดเสมอว่า ตัวที่อร่อยที่สุด คือตัวที่จับไม่ได้

ยินดีโดยมีใจสม่ำเสมอ หมายถึง ไม่รู้สึกดีใจจนเกินไปเมื่อได้พบสิ่งที่ถูกใจ และไม่เสียใจจนเกินไป เมื่อต้องประสบกับสิ่งที่ไม่ถูกใจ

๔.๔.๔ ประเภทของสันโดษ สันโดษมี ๓ อย่าง คือ

๑. ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามที่ได้
๒. ยถาพลาภสันโดษ ยินดีสิ่งที่ควรแก่สมรรถภาพ
๓. ยถาสารูปสันโดษ ยินดีสิ่งที่ควรแก่ฐานะ

ยินดีตามที่ได้ คือได้สิ่งใดมา ก็พอใจอย่างนั้น ไม่เสียใจถ้าได้ไม่เท่าที่ต้องการ แต่ชวนขวยสร้างเหตุให้ดีที่สุดและให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป เช่น เป็นข้าราชการขยันทำงาน ตั้งใจว่าน่าจะจะได้เลื่อนขั้นสัก ๒ ขั้น แต่ถ้าเกิดได้เลื่อนแค่ขั้นเดียวก็ไม่เสียใจ พอใจว่าได้เลื่อนขึ้นมา ๑ ขั้น ก็ทำงานสร้างประโยชน์ได้มากกว่าเดิมแล้วจากนั้นก็ตั้งใจทำงานในหน้าที่ให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป

ยินดีสิ่งที่ควรแก่สมรรถภาพ คือคนเรามีความสามารถไม่เท่ากัน ทั้งกำลังกาย กำลังความคิด กำลังใจ กำลังความดี ก็ต้องรู้ว่ากำลังของตนเองมีแค่ไหน และแสวงหาหรือยอมรับเฉพาะของที่ควรแก่สมรรถภาพของตนเองเท่านั้น ไม่เป็นคนตีราคาตัวเองผิด คิดเองง่ายๆ ตื่นๆ ว่าเขาเป็นอะไร ตัวก็จะเป็นได้อย่างเขาทุกอย่าง เข้าทำนอง “เห็นเขานั่งคานหาม เอามือประสานกัน” ความสามารถเป็นได้แค่รัฐมนตรีก็ไม่เดินรนไปเป็นนายก ฯ

ยินดีสิ่งที่ควรแก่ฐานะ คือให้พิจารณาว่าเรามีฐานะเป็นอะไร นักบวช ชาวบ้าน ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ครู นักเรียน นายพัน นายร้อย นายสิบ อธิบดี เสมียน ฯลฯ แล้วก็แสวงหาหรือยอมรับแต่ของที่ควรกับฐานะของตน ไม่เป็นคนใฝ่สูง เกินศักดิ์ เช่น เราเป็นผู้น้อยก็ไม่ควรใช้ข้าวของเครื่องใช้ที่หรูหราราคาแพง เกินหน้าเกินตาเพื่อนร่วมงานหรือผู้บังคับบัญชา เพราะอาจทำให้เกิดความหมั่นไส้ อิจฉาริษยา และไม่เป็นผลดีกับตัวเรา ไม่เป็นคนประะเภทจมไม่ลง

สันโดษทุกประเภทจะต้องประกอบด้วยศีลธรรม คือของใดก็ตามแม้เราจะได้มา แต่ถ้าไปยินดีกับของนั้นแล้วจะทำให้เราผิดศีลธรรม เสียชื่อเสียง เสียเกียรติยศ เสียศักดิ์ศรี ก็ไม่ควรยินดีกับของสิ่งนั้น เช่น ของที่ลักปล้นฉ้อโกงเข้ามา ของที่เป็นสินจ้างในทางที่ผิด ไม่เป็นคนลุแก่อำนาจ ความมักได้

ข้อเตือนใจ คนจำนวนมากเข้าใจสันโดษผิด คิดว่าสันโดษคือการไม่ทำอะไร หรือการพอใจอยู่คนเดียวแต่ความจริง

การไม่ทำอะไรนั้น ภาษาบาลีเรียกว่า โภสัชชะ คือเกียจคร้าน ไม่เรียกว่า สันโดษ

การพอใจอยู่คนเดียวนั้น ภาษาบาลีเรียกว่า ปวีวิตตะ ไม่เรียกว่า สันโดษ

คำสอนของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเรื่องสันโดษนั้น ไม่ได้สอนให้คนเกียจคร้าน ท้อถอย ไม่ทำการงาน หรือทำงานเรื่อยๆ เฉื่อยเฉาะ เป็นภัยต่อความเจริญความก้าวหน้า อย่างที่เข้าใจกัน ตรงกันข้าม มงคลข้อนี้ชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ถ้าแต่ละคนรู้จักสถานะภาพของตนเอง สำนึกในฐานะ ความสามารถ และความมีคุณธรรมของตนอยู่เสมอแล้ว ความมีสันโดษจะเกิดขึ้นเองโดยอัตโนมัติ จะทำให้ทุกคนพอใจกับของของตน พอใจกับของที่ตนได้มา และพอใจกับของที่สมควรแก่ตน จะไม่มีการเบียดเบียน แกร่งแย่งชิงดี อิจฉาริษยา ให้ร้ายป้ายสี ฉ้อโกงกัน ฯลฯ

การแก่งแย่งชิงดีกันจนถึงทำลายกัน ใส่ร้ายป้ายสีกัน การทุจริตและมิชฌาชีพต่างๆ ที่ระบอบในสังคมทุกวันนี้ก็เพราะใจของคนเหล่านั้นไม่มีสันโดษ มุ่งจะเอาแต่ได้ ไม่คำนึงถึงผิดชอบชั่วดี ความเห็นแก่ตัวของผู้มีอำนาจการกอบโกยฉวยโอกาสของพ่อค่านักธุรกิจ โดยไม่คำนึงถึงความ

เดือดร้อนของคนส่วนมาก ความร่ำรวยใจเพราะโลกจัด ได้เท่าไรก็ไม่รู้จักพอ จนกลายเป็นมัวเมาในวัตถุ ทะเยอทะยานจนเกินกำลังความสามารถของตน ได้มาโดยสุจริตไม่ทันใจ ก็ลงมือประกอบการทุจริตต่างๆ เพื่อสนองความอยากอันเผาผลาญจิตใจอยู่ ดำเนินชีวิตไปอย่างไรเหตุผล ก็เพราะขาดสันโดษนั่นเอง

การพัฒนาสังคมจำเป็นต้องมีทั้งสันโดษและความเพียร เพราะ ความเพียรพยายามที่ไม่มีสันโดษควบคุมย่อมเกินพอดี และนำไปสู่ทางที่ผิดได้ง่าย ล่อแหลมต่ออันตรายเหมือนรถไม่มีเบรคหรือเบรคแตก ย่อมวิ่งเลยขีดที่ต้องการไป ตกหลุมตกลบลงเหวข้างทางได้ง่าย บังคับให้หยุดไม่ได้ตามความปรารถนา

ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า “สันโดษเป็นคุณธรรมอันประเสริฐ เป็นไปเพื่อความเจริญสุขทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว และสังคมประเทศชาติ หัวใจของผู้มีความสันโดษเท่านั้น จึงจะเหมาะแก่การปลูกฝังคุณธรรมอื่นๆ และคนมีสันโดษเท่านั้นจึงจะทำความดีได้ยั่งยืนไม่จืดจาง และทำดีด้วยความสุจริตใจ ที่สังคมพัฒนาไปได้ช้าเพราะคนขาดสันโดษต่างหาก หาใช่เพราะคนมีสันโดษไม่”

สิ่งที่คนทั่วไปไม่รู้จักรักพอ

คนทั่วไปไม่รู้จักรักพอ ไม่รู้จักประมาณในสิ่งต่อไปนี้

๑. อำนาจวาสนา เช่น เป็นผู้อำนวยการกองก็ไม่พอ อยากเป็นอธิบดี หรือเป็นผู้แทนราษฎรก็ไม่พอ อยากเป็นรัฐมนตรี ทั้งๆ ที่ความสามารถไม่ถึง

๒. ทรัพย์สมบัติ เช่น มีบ้านหลังเล็กก็ไม่พอ อยากรจะได้บ้านหลังใหญ่ มีเงินล้านก็ไม่พอ อยากรจะได้เงินสิบล้าน

๓. อาหาร เช่น มีอาหารธรรมดารับประทานก็ไม่พอ ยังอยากรจะไปรับประทานอาหารแพงๆ ตามภัตตาคารหรูๆ เกินฐานะเกินความจำเป็น

๔. กามคุณ เช่น มีสามีหรือภรรยาแล้วก็ไม่พอ อยากรจะมีใหม่อีก

วิธีสร้างความสุข สร้างความเจริญก้าวหน้า ต้องเริ่มด้วยการรู้จักพอใจกับสิ่งที่ตัวมีอยู่ และทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ไม่ใช่คิดว่าทะเยอทะยานจนเกินเหตุ เช่น เป็นหัวหน้าแผนก ถ้าอยากให้ความสุขความก้าวหน้า ก็ให้พอใจในตำแหน่งของตนแล้วตั้งใจทำหน้าที่ให้ดีที่สุด ความสุขก็เกิด ความเจริญก้าวหน้าก็จะมีมาเอง เป็นสามีหรือภรรยาอยากมีความสุขก็ให้พอใจในคู่ครองของตน แล้วทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ความสงบสุขในครอบครัวก็จะมีมาเอง ไม่ใช่เที่ยววิ่งวุ่นมีบ้านเล็กบ้านน้อย ยิ่งมีก็ยิ่งทุกข์ หากความสุขไม่ได้สักที

โบราณท่านผูกเรื่องสอนใจไว้ว่า มีสุนัขขอดโซ่ตัวหนึ่งเดินพลัดหลงทางเข้ามาในบ้าน เจ้าของบ้านสงสารหาน้ำข้าวให้กิน พอกินน้ำข้าวได้ ๗ วัน วันที่ ๘ จะกินข้าว พอเจ้าของบ้านหาข้าวให้กิน กินข้าวได้ ๗ วัน วันที่ ๘ จะกินกับ พอเจ้าของบ้านหาผักให้กิน กินกับได้ ๗ วัน วันที่ ๘ จะขึ้นโต๊ะกินร่วมกับเจ้าของบ้าน จึงถูกไล่เผ่นออกจากบ้านเพราะมันเป็นโรคไม่รู้จักรักพอ โรคชนิดนี้เกิดขึ้นได้ทั้งในคนและสัตว์ ทั้งในหญิงและชาย ทั้งในคนจนและคนรวย ทั้งในคนมีความรู้และคนไม่มีความรู้ สันโดษเป็นต้นทางแห่งความสุขที่แท้จริงได้อย่างไร ?

ความสุขในโลกนี้อาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สามีสุข เป็นความสุขที่ต้องอาศัยวัตถุหรือสิ่งภายนอก มาตอบสนองความต้องการทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และความคิดอยากต่างๆ จัดเป็นความสุขชั้นหยาบ เพราะมีทุกข์เจือปนมาก ตลอดเวลา มีอาการคือ

๑.๑ ต้องแส่หาดิ้นรนกระวนกระวาย เป็นอาการนำหน้า เนื่องจากของทั้งหลายหาได้ยาก มีจำกัด

๑.๒ เมื่อได้มาก็ต้องระวัง รักษา ยึดติด คับแคบ อึดอัด หวงแหน ผูกพัน กลัวสูญหาย

๑.๓ ถ้าไม่ได้มา ถูกขัดขวางก็ขัดใจ คิดทำลาย คิดอาฆาต พยาบาท จองเวร

๒. นิรามิสสุข เป็นความสุขภายในที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งภายนอกมาสนองความอยาก เป็นความสุขขณะที่มีลักษณะ

สะอาด ไม่มีกิเลสปน

สงบ ไม่ดิ้นรนกระวนกระวาย

เสรี เป็นอิสระ โปร่งเบา ไม่คับแคบ

สว่างไสว ประกอบด้วยปัญญา เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

สมบูรณ์ ไม่มีความรู้สึกขาดแคลน ไม่รู้สึกบกพร่อง ไม่ว่าเหว มีแต่ความแช่มชื่น

เบิกบานอัมเอบอยู่ภายใน

นิรามิสสุขจึงเป็นความสุขที่แท้จริง เป็นภาวะสุขที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาใดๆ ตามมา ช้ำยังช่วยขจัดปัญหาต่างๆ ด้วย ผู้ที่จะมีนิรามิสสุขได้จะต้องมีสภาพใจที่สงบไม่ดิ้นรน คือมีความสันโดษเสียก่อน ยิ่งสันโดษต่อสามีสุขมากเท่าไร ก็ยิ่งได้นิรามิสสุขมากขึ้นเท่านั้น

๔.๔.๕ การหาเลี้ยงชีพอย่างมีสันโดษ

ในการดำรงชีพ พระพุทธศาสนามุ่งให้ทุกคนหาปัจจัย ๔ หล่อเลี้ยงร่างกาย พอเพียงเพื่อให้สังขารนี้สามารถดำรงอยู่ได้ตามอรรถภาพ จากนั้นก็ใช้ร่างกายนี้สร้างความดีต่างๆ ให้เต็มที่ทุกรูปแบบทุกโอกาส มิได้มุ่งหมายให้คนเราดิ้นรนไขว่คว้าทะเลาะทะเลาะกันจนเกินเหตุ เพื่อให้มีวัตถุต่างๆ พรุ้งพร้อมบริบูรณ์ไว้บำรุงบำเรอตน

เพราะฉะนั้นความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ มิใช่วัดด้วยการมีทรัพย์สินเต็มท้องพระคลังหรือเต็มล้นอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่อยู่ที่ไม่มีคนอดอยากยากไร้ และอยู่ที่คุณภาพชีวิตของประชาชนต่างหาก

๔.๔.๖ หลักปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพย์สิน

๑. การแสวงหา ต้องหามาโดยชอบธรรม ไม่ข่มเหงรังแกใคร ไม่ทำผิดกฎหมาย ผิดประเพณี ผิดศีล ผิดธรรม

๒. การใช้ ไม่เป็นคนตระหนี่และไม่ฟุ่มเฟือย ให้รู้จักใช้ทรัพย์สินเลี้ยงตนและคนเกี่ยวข้องให้เป็นสุข รู้จักทำทาน เผื่อแผ่ แบ่งปัน ใช้ทรัพย์สินทำสิ่งที่ดีงาม เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

๓. ทศนคติเกี่ยวกับทรัพย์สิน ไม่ถือว่าทรัพย์สินเงินทองเป็นพระเจ้า แต่ให้ถือว่าเป็นเพียงอุปกรณ์อย่างหนึ่งในการดำเนินชีวิตเท่านั้น
ประเภทของคนจน

คนจนในโลกนี้มีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่

๑. จนเพราะไม่มี คือคนที่ขัดสนทรัพย์ มีทรัพย์น้อย จัดว่าเป็นคน “จนชั่วคราว” ถ้าหากทำมาหากินถูกต้องทาง ย่อมมีโอกาสรวยได้

๒. จนเพราะไม่พอ คือคนที่มีทรัพย์มากแต่ไม่รู้จักพอ จัดว่าเป็นคน “จนถาวร” เป็นเศรษฐีอนาถา ต้องจนจนตาย

สันโดษ คือการรู้จักพอ จึงเป็นคุณธรรมที่มหัศจรรย์ สามารถทำให้คนเลิกเบียดเบียนกัน เลิกฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม เลิกสะเพร่า เลิกสงคราม ทำให้คนอิ่มใจได้แม้มีทรัพย์ มียศ มีตำแหน่งน้อย และทำให้คนรวยเป็นเศรษฐีได้ โดยสมบูรณ์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “สนตุภูมิปรมา ธิ ความสันโดษเป็นยอดทรัพย์” (ขุ. ธ. ๒๕/๒๕/๔๒)

๔.๔.๗ วิธีฝึกให้มีสันโดษ

๑. ให้หมั่นพิจารณาถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย อยู่ตลอดเวลา ว่าจะหลีกเลี่ยงจากสิ่งเหล่านี้ไปไม่ได้ ถึงดินรนาหาเงินทองมากเท่าไร ก็นาติดตัวไปไม่ได้ เมื่อพิจารณาบ่อยเข้าความโลภก็จะลดลง แล้วความสันโดษก็จะเกิดขึ้น

๒. ให้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร กินเพื่ออยู่ไม่ใช่อยู่เพื่อกิน เป็นการฝึกสันโดษขั้นพื้นฐานที่เราต้องปฏิบัติอยู่ทุกวัน

๓. ให้หมั่นให้ทานอยู่เสมอๆ เป็นการฆ่าความตระหนี่ ความโลภในตัวไปทีละน้อยๆ เมื่อทำบ่อยๆ เข้า ความสันโดษก็จะเกิดขึ้น

๔. ให้หมั่นรักษาศีล โดยเฉพาะศีล ๘ ผู้ที่รักษาศีล ๘ จะช่วยให้เกิดความสันโดษในหลายเรื่อง เช่น ศีลข้อ ๓ ทำให้สันโดษในกามคุณ ศีลข้อ ๖ ทำให้สันโดษในเรื่องอาหาร ศีลข้อ ๗ ทำให้สันโดษในเรื่องเครื่องนุ่งห่ม การแต่งเนื้อแต่งตัว และศีลข้อ ๘ ทำให้สันโดษในเรื่องที่อยู่อาศัยที่หลบนอน

๕. ให้หมั่นทำสมาธิเป็นประจำ เมื่อทำสมาธิอย่างสม่ำเสมอจิตใจก็จะสงบนุ่มนวลขึ้น ความอยากเด่น อยากดัง หรืออยากได้ในทางที่ไม่ชอบก็จะค่อยๆ หายไป

๔.๔.๘ วิธีฝึกสันโดษในสังคมไทย

สังคมไทยตั้งแต่โบราณ มีวิธีฝึกสันโดษได้ผลดีเยี่ยมอย่างหนึ่งก็คือ การบวช แม้จะเป็นการบวชช่วงสั้นเพียงพรรษาเดียวก็ตาม

เพราะผู้บวชจะมีโอกาสสัมผัสกับความสุขชนิดไม่อิงวัตถุ เป็นความสุขที่เกิดจากความพอเกิดจากความสงบภายใน ซึ่งในชีวิตประจำวันหาโอกาสทำได้ยาก

นอกจากนั้น ผู้บวชเป็นพระภิกษุยังจะได้สัมผัสกับชีวิตที่เรียบง่ายของพระภิกษุ ซึ่งมีเครื่องนุ่งห่มครองกายเพียงผ้า ๓ ผืน มีบาตรเพียง ๑ ใบ บิณฑบาตเลี้ยงชีพ ข้าวของเครื่องใช้มีเพียงบริขาร ๘ จะได้สัมผัสความสุขจากการไม่มีห่วง ไม่มีภาระ ไม่มีใครผูกมัดจากวัตถุ มีอิสระโปร่งเบาๆ หลอกละหลวมๆ ในขณะที่เป็นฆราวาสซึ่งเป็นสุขปนทุกข์ ต้องแสวงหาวัตถุต่างๆ ต้องเป็นห่วงและห่วงหาอยู่ตลอดเวลาวิถีชีวิตแบบพระภิกษุจะช่วยให้บุคคลคนเข้าใจถึงประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของการมีสันโดษ

๔.๔.๙ อานิสงส์การมีสันโดษ

๑. ทำให้ตัดกังวลต่างๆ เสียได้
๒. ทำให้ออกห่างจากอกุศลกรรม
๓. ทำให้มีความสบายกายสบายใจ
๔. ทำให้พ้นจากความผิด พบแต่สิ่งถูกต้อง
๕. ทำให้ศีลธรรมเกิดในใจได้ง่าย
๖. ทำให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งปวง
๗. ทำให้มีกำลังใจสูง เมื่อรู้ว่าสิ่งใดไม่ดีก็ไม่ฝ่าฝืนทำ
๘. นำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ตน
๙. ทำให้มีโอกาสกระทำแต่สิ่งดีๆ ยิ่งๆ ขึ้น
๑๐. ได้ชื่อนำพระพุทธานุภาพให้รุ่งเรือง ฯลฯ

“ภิกษุทั้งหลาย เราอย่ามัวแต่เห็นธรรมอื่นแม้ว่าหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความเป็นผู้สันโดษ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลสันโดษ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป” (อง. เอก. ๒๕/๖๖/๑๔)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ความสันโดษ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง เป็นการสร้างความสุขให้แก่ชีวิต การรับและการได้มามากหากไม่มีสติก็อาจจะลุ่มหลงไปตามอำนาจของโลภะอย่างไม่มีขอบเขต “ความรู้จักพอ ก่อสุขสถาน” จึงเป็นคำเตือนสติให้ตนรู้จักความสุขที่แท้จริง ดังคำพูดที่ว่า คนรวยที่สุดคือ คนรู้จักพอใจในสิ่งที่ตนมี และคนจนที่สุด คือคนที่ไม่รู้จักพอ ถ้าทุกคนต่างมีความสันโดษ พอใจยินดีใช้สอยวัตถุสิ่งของต่างๆ อย่างมีสติ ไม่สุรุ่ยสุร่าย ดำเนินชีวิตด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีความอดทน มีความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคม ก็จะสามารถสร้างความอยู่ดีกินดีเป็นเหตุให้เกิดความสุขขึ้นได้ ดังนั้นความสันโดษ ความยินดีพอใจตามมีตามได้ตามกำลังและความจำเป็นของตน พร้อมทั้งขยันหมั่นเพียรหาเลี้ยงชีพด้วยความสุจริตไม่เป็นภัยต่อตนเองหรือสังคม เมื่อหาทรัพย์หาได้แล้วต้องรู้จักเก็บออมระมัดระวังในการใช้จ่ายไม่ก่อให้เกิดหนี้สินก็จะนำมาซึ่งความอยู่ดีมีสุข ความสันโดษ จึงเป็นคุณธรรมที่ทุกคนควรพิจารณา น้อมนำมาประพฤติให้เกิดนิสัยติดตัวโดยแท้

๔.๕ มัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง)

มัชฌิมาปฏิปทา เป็นธรรมะที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๗/๒๐-๒๕, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๘-๔๘๙.) ถือว่าเป็นหลักการสำคัญแห่งธรรมะทั้งปวง เพราะเป็นเทศนาแก่นักบวชที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ที่พระพุทธองค์ตรัสถึงทางสายกลาง เพื่อให้พุทธบริษัท เดินตาม เริ่มแต่สัมมาทิฐิ ถ้าไม่มีตัวนี้ขึ้นก่อนก็ไม่ถือว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทาทางสายกลาง เมื่อผู้ปฏิบัติธรรม

หลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่สุดโต่งทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็จะพบทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อันก่อให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เพื่อความสงบกิเลสหละการตรัสรู้ ตถาคตได้ตรัสรู้ทางสายกลาง โดยไม่เข้าถึงการปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ อย่างนั้น อันทำให้เกิดจักขุ ทำให้เกิดปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความรู้แจ้ง หละเพื่อความดับทุกข์

๔.๕.๑ ความหมายของมัชฌิมาปฏิปทา

คำว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" แปลว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ทำให้บรรลุนิพพานไม่ตั้งหรือหย่อนเกินไป ซึ่งประกอบด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรม สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ หละ สัมมาสมาธิ องค์ประกอบทั้ง ๘ นี้ มีใช้ทาง ๘ ทาง หรือ หลักการทำต้องยกขึ้นมาปฏิบัติให้เสร็จสิ้นไปที่ละข้อตามลำดับ แต่เป็นส่วนประกอบ ของทางสายเดียวกัน ต้องอาศัยกันหละกัน เหมือนเกลียวเชือก ๘ เกลียว ที่รวมกันเข้าเป็นเชือกเส้นเดียวกัน และต้องปฏิบัติเคียงข้างกันไปโดยตลอด ทางสายกลางที่ว่านั้น เริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจเป้าหมายให้ชัดเจน แล้วคิดหาทางไปถึงเป้าหมาย นั้นให้ได้ ซึ่งก็พบว่าต้องเริ่มต้นด้วยการทำให้ปัญญาให้เกิดหรือปรับ ทิฐิให้ตรง ทิฐุชุกรมไม่เอนเอียงไปทางข้างตั้งหรือข้างหย่อน โดยอาศัยการฝึกสติเป็นตัวนำ พร้อมทั้งเพียรระวังไม่ให้ความคิดที่ไม่ดีเกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็เพียรหละให้ได้ในขณะเดียวกัน ก็เพียรให้เกิดความคิดที่ดีหละเพียรรักษาความคิดที่ดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ หละพบต่อไปว่าจิตสงบแล้วพฤติกรรมต่าง ๆ ทั้งทางกายหละวาจาก็สงบด้วย เมื่อสงบครบทั้งกาย วาจา หละใจแล้ว ก็ได้บรรลถึงเป้าหมายสูงสุด คือ นิพพาน

คำว่า “ทางสายกลาง” (The middle way) ตรงกับภาษาบาลีว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” แปลตามรูปศัพท์ว่า ข้อปฏิบัติที่มีในท่ามกลาง (พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๗๐) ซึ่งหมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางๆ เพื่อให้ถึงความดับแห่งปัญหา หละดับทุกข์ด้วยปัญญา (ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔/๒๔๘, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๙)

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ได้แปลทับศัพท์ของคำว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติที่เพ่งถึงวิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลางๆตามธรรมชาติสอดคล้องกับกฎธรรมชาติพอเหมาะพอดี ที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ของธรรมชาติโดยเรียกสั้นๆว่า มรรค ซึ่งแปลว่า ทาง มีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ ๑) สัมมาทิฐิ เห็นชอบ ๒) สัมมาสังกัปปะ ดา าริชอบ ๓) สัมมาวาจา เจริญชอบ ๔) สัมมากรรม มั่นคงชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ซึ่งอยู่ในหัวข้อธรรมข้อสุดท้ายของอริยสัจ ๔” โดยเรียกปฏิปทานี้ว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติ ได้บรรลถึงอริยผล

ทั้ง ๔ ประการ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หละอรหัตตผล (ที.สี. (บาลี) ๙/๓๗๓/๑๕๖-๑๕๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖)

ความหมายของมัชฌิมาปฏิปทา

๑. มัชฌิมาปฏิปทาตามโดยศัพท์

มัชฌิมาปฏิปทา เป็นศัพท์ภาษาไทย มาจากศัพท์บาลีว่า มัชฌิมาปฏิปทา แยกศัพท์เป็นมชฌิมา + ปฏิปทา มชฌิมา แปลว่า กลาง, ท่ามกลาง (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ๒๕๕๐ : ๕๐๒)

ศัพท์เดิมเป็น มชฌิม ศัพท์ ลง สี ปฐุมาวริภัตติ ฝ่ายเอภวจนะ เอา สี กับสระที่สุดแห่ง มชฌิม ศัพท์เป็น อา สำเร็จรูปเป็น มชฌิมา ปฏิปทา แปลว่า ทางดำเนิน, ข้อปฏิบัติ, แนวทางปฏิบัติ, ความประพฤติ ในทาง ธรรมมักปรากฏต่อท้ายคำอื่นๆ เช่น มัชฌิมาปฏิปทา ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นต้น (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ๒๕๕๐ : ๔๙๘)

๒. มัชฌิมาปฏิปทาโดยอรรถนัย

คำว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง คือ ทางแห่งการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา หมายความว่า เป็นอยู่โดยใช้ความรู้ความเข้าใจมองเห็นความจริงที่เป็นกลาง ซึ่งเรียกว่า มัชฌิมาธรรมเทศนานั้น ไม่เป็นอยู่อย่างเลียงหนีความจริง จึงทำให้ดำเนินชีวิตไป(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๙๒๓-๙๒๔) ตามอำนาจความอยาก ความยึดถืออันเลื่อนลอย ที่คิดจะให้เป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ และฝากสุขทุกข์ไว้กับตัณหา ชั้นต้น เมื่อยังไม่รู้แจ้งความจริงนั่นเอง ก็เป็นอยู่ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีสำนึกในความรับผิดชอบต่อการกระทำตามเหตุตามผล หวังผลสำเร็จด้วยการกระทำ (ชั้นโลกียสัมมาทิฐิ) ในขั้นสูง เมื่อรู้แจ้งความจริงนั่นเองแล้ว มีจิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ ไม่ถูกกิเลสห่อหุ้มความทุกข์บีบคั้นครอบงำ ก็เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมตาแห่งเหตุปัจจัยนั้นโดยสมบูรณ์(ชั้นโลกุตระสัมมาทิฐิ) นี้ เรียกว่า พุทธจริยธรรม คือ การครองชีวิตประเสริฐ หรือระบบการครองชีวิตอันประเสริฐ หรือระบบการครองชีวิตอันประเสริฐ ถูกหลักกฎธรรม (พรหมจริยะ หรือพรหมจรรย์) เป็นอริยมรรค คือทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชน หรือวิธีแก้ปัญหาแบบอริยชน อริยชนกับปุถุชนต่างกันในเรื่องสำคัญคือ อริยชนมีความสุขไร้ทุกข์เป็นพื้นประจำตัว ส่วนปุถุชนต้องทะยานหาความสุข เพราะมีความขาดสุข หรือมีทุกข์คอยร่ำร่ำยืนพื้นอยู่เป็นประจำ จะพูดว่า อริยชนพ้นทุกข์หละเหนือสุข ก็ได้

หลักปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ หรือวิธีแก้ปัญหาของอริยชนนั้น มีหลักย่อย ๘ ประการ หรือเรียกว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๖ : ๙๒๓-๙๒๔) ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑/๓๓-๓๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๒/๓๒๕)

- ๑) สัมมาทิฐิ เห็นชอบ
- ๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ
- ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ
- ๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ
- ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ
- ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ

๓) สัมมาสติ ระลึกชอบ

๔) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

ความพอดีส่วนตนนั้นก็เริ่มจากทำความเข้าใจความสำเร็จให้ชัดเจนว่า คืออะไร มีขอบเขตแค่ไหน แล้วคิดหาทางไปสู่ความสำเร็จนั้นได้อย่างไร เมื่อพบทางแล้ว ก็ปรับประคองความคิดนั้นให้เป็นไปอย่างต่อเนื่องในลักษณะไม่เคร่งเครียดจนกร้าว หละหล่อนเฉยจนเฉื่อยชา ในขณะเดียวกันก็ปรับประคองการแสดงออกทั้งทางกายหยาบวาจา ให้สอดคล้องกับความคิด จนเข้าได้กับบุคคลกาลเทศะ อย่างไม่เสียหลักธรรมชาติดีดังกล่าวมานี้ เรียกได้ว่า "ทางสายกลาง" ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติส่วนตน ส่วนที่เกี่ยวกับส่วนรวมก็มีทางนำมาประยุกต์ใช้ได้ คืองานของหมู่คณะ จะสำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่าย หากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องยึดถือทางสายกลาง ก็ย่อมทำให้งานดำเนินไปได้ด้วยดี แม้จะไม่ราบรื่นและไม่เรียบร้อยในตอนแรก แต่ด้วยอาศัยการทำงานแบบทางสายกลาง ก็จะทำให้เกิดความคิด การกระทำและคำพูดที่พอดีต่อกัน ในกลุ่มผู้ร่วมงาน ซึ่งในที่สุดก็ยอมรับกันได้ ไม่เกิดการแบ่งฝ่ายซึ่งทำให้เกิดอุปสรรค

มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนเกินไปไม่ตึงเกินไปคือ ไม่หมกมุ่นอยู่ในกาม (กามสุขัลลิกานุโยค) และไม่ทำตัวให้ลำบาก (อตตกิลมณานุโยค) เป็นเหตุให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางคือมรรคผลนิพพานได้ ในทางปฏิบัติคือมรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ๒๕๕๑): ๓๗๒)

มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง ทางสายกลาง ข้อปฏิบัติเป็นกลางๆ ไม่หย่อนจนเกินไปและไม่ตึงจนเกินไป ไม่ซ่องหว่านที่สุด ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยค อตตกิลมณานุโยค ทางแห่งปัญญา ดำเนินด้วยปัญญา นำไปสู่ปัญญาอันพอดีที่จะให้ถึงจุดหมายคือ ความดับกิเลสละความทุกข์หรือความหลุดพ้นเป็นอิสระสิ้นเชิง ได้แก่ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น สัมมาสมาธิเป็นที่สุด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๘ :๒๑๑)

สำหรับหลักมัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์เถรวาท คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ใน “ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร” (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒-๓๓) คือการไม่เสพไม่เอียงเข้าไปใกล้ที่สุด ๒ ทางคือ กามสุขัลลิกานุโยคและอตตกิลมณานุโยค พระองค์ทรงสอนให้บรรพชิตประพฤติปฏิบัติใหม่ตรัสเรียกว่า ทางสายกลาง

พุทธทาสภิกขุ (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๔๖ :๕๑) ให้นัยเกี่ยวกับทางสายกลางไว้ว่า ในการศึกษาเรื่องมัชฌิมาปฏิปทานั้นควรจะศึกษามัชฌิมาปฏิปทาขั้นพื้นฐานทั่วไป คือ อัฐังคิกมรรค เป็นลำดับแรก แล้วศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในความหมายขั้นกว้าง คือ โพรธิปักขิยธรรมทั้งหมด เป็นลำดับที่สอง แล้วจึงศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในความหมายขั้นลึก คือ ปฏิจจสมุบาท เป็นลำดับสุดท้าย มิฉะนั้นจะลำบาก

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้นัยความหมายของทางสายกลางไว้ว่าเป็นข้อปฏิบัติที่เพ่งถึงวิธีการแห่งความหลุดพ้น ทางแห่งความสุข หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลางๆตามธรรมชาติ พอเหมาะพอดี สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ (พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๖ :๕๗๐)

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต) ให้นัยความหมายไว้ว่า คุณธรรมแห่งทาง สายกลาง เป็นคุณลักษณะหนึ่งของศีลธรรม ที่เกิดจากการฝึกฝนจนกลายเป็นอุปนิสัยที่ตังาม เกี่ยวข้องกับการกระทำที่แสดงออกจากความรู้สึก ในระดับแห่งความพอดี คือไม่มาก หรือน้อยจนเกินไป ซึ่งการ

กระทำ ที่ว่านี้อยู่ระหว่างความเกิน (Excess) หละความขาด (Deficiency) (พระราชาวรมุณี (ประยูร ธมมจิตโต), ๒๕๔๐:๒๕๓)

รองศาสตราจารย์ชัยวัฒน์ อุตพัฒน์ ให้นัยความหมายของทางสายกลาง โดยให้ คำจำกัด ความว่า ทางสายกลางก็คือทางแห่งคุณธรรม ซึ่งเกิดจากสภาวะทางจิตใจที่มั่นคง ไม่หวั่นไหว เป็นสิ่งที่ เกิดขึ้นกลาง ๆ ระหว่างความพอเหมาะพอดี (รศ.ชัยวัฒน์ อุตพัฒน์, ๒๕๔๓) : ๑๓๐-๑๓๑)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ ให้นัยความหมายไว้ว่า ค่าเฉลี่ยแห่งทาง สายกลางที่เป็นความพอดี ความถูกต้อง เหมาะสมแก่บุคคลในแต่ละกรณี ดังนั้น บุคคลจำต้องมุ่งตรง ไปที่ทางสายกลางเพื่อความอยู่รอด หละความสมดุลแห่งชีวิต หรืออยู่ตรงจุดกึ่งกลางระหว่างสิ่งที่มาก เกินไปกับสิ่งที่ขาดพร่อง๑ (พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, ๒๕๔๒ : ๔๙)

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้ให้ทัศนะไว้ว่า คำว่า ทางสายกลาง มีอยู่สองเรื่อง คือ ธรรมสายกลาง กับทางสายกลางในการปฏิบัติ ธรรมะสายกลางเรียกว่า มัชฌิมนธรรมเทศนา ทางสายกลางในการ ปฏิบัติ เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นหนทางไปสู่ความดับทุกข์ (เสฐียรพงษ์ วรรณปก๒๕๔๗ :๑๑)

จากการศึกษาพบว่า ทางสายกลางนั้นถือว่าเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิต เพื่อความดีงาม จนกระทั่งเข้าถึงความสงบระงับพันทุกข์ไปได้ต้องอาศัยการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ประการ ที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ เรียกว่า ไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ หละปัญญา สูการบูรณา การ ให้ครบทั้ง ๓ ประการ แล้วนั้น เป็นเส้นทางเดียว เท่านั้น สำหรับผู้หวังความพ้นทุกข์

๔.๕.๒ คุณค่าของหลักมัชฌิมาปฏิปทาต่อมวลมนุษยชาติ(เชิงเศรษฐกิจ)

มัชฌิมาปฏิปทาในทางพุทธศาสนาหมายถึงทางสายกลาง คือ การไม่ยึดถือสุดทางทั้ง ๒ ได้แก่ อัตตภิกลมณญโยค คือ การประกอบตนเองให้ลำบากเกินไป และกามสุขัลลิกานญโยค คือ การ พัวพันในกามในความสบาย เป็นหลักคำสอนที่ปรากฏในพระธรรมเทศนาถ้อยแรกของพระพุทธเจ้าที่ ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ คือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แนวคิดและความหมายของมัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อ ปฏิบัติที่เป็นกลางๆ เพื่อให้ถึงความดับทุกข์ด้วยปัญญา คือการดำเนินชีวิตที่ดีเพื่อกำหนดรู้ทุกข์และ ปัญหาแห่งทุกข์ พระพุทธองค์ได้ทรงกำหนดหลักทางสายกลางนี้ไว้อย่างชัดเจน คือ อริยมรรคมี องค์ ๘ เมื่อย่นย่อแล้ว เรียกว่า “ไตรสิกขา” ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา มัชฌิมาปฏิปทา คือ มรรค ๘ มี องค์ประกอบดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ คือ ปัญญาเห็นชอบ หมายถึง การปฏิบัติอย่างเหมาะสมตามความเป็นจริงด้วย ปัญญา
๒. สัมมาสังกัปปะ คือ ดำริชอบ หมายถึง การใช้สมองความคิดพิจารณาแต่ในทางกุศลหรือ ความดีงาม
๓. สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ หมายถึง การพูดต้องสุภาพ แต่ในสิ่งที่สร้างสรรค์ดีงาม
๔. สัมมากัมมันตะ คือ การประพฤติดีงาม ทางกายหรือกิจกรรมทางกายทั้งปวง
๕. สัมมาอาชีวะ คือ การทำมาหากินอย่างสุจริตชน ไม่คดโกง เอาเปรียบคนอื่น ๆ มากเกินไป
๖. สัมมาวายามะ คือ ความอุตสาหะพยายาม ประกอบความเพียรในการกุศลกรรม

๗. สัมมาสติ คือ การไม่ปล่อยให้เกิดความพลั้งเผลอ จิตเลื่อนลอย ดำรงอยู่ด้วยความรู้ตัวอยู่เป็นปกติ

๘. สัมมาสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่น สงบ สงัด จากกิเลส นิรอรณอยู่เป็นปกติ

คุณค่าของหลักมัชฌิมาปฏิปทา

หลักมัชฌิมาปฏิปทาเป็นหลักคำสอนที่เป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา เป็นหลักคำสอนที่มีคุณค่าในตัวเองอย่างลึกซึ้ง เป็นการประมวลคำสอนภาคปฏิบัติคือระบบจริยธรรมทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ที่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์อันเป็นเป้าหมายของพุทธศาสนานั้นเอง

คุณค่าและความสำคัญของหลักมัชฌิมาปฏิปทา

๑. เป็นทางแห่งความพอดีที่ให้ความสุขตั้งแต่ในปัจจุบัน
๒. เป็นลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนา
๓. เป็นแนวทางปฏิบัติ หรือ หลักพุทธจริยธรรมของคฤหัสถ์และบรรพชิตในพระพุทธศาสนา
๔. เป็นหนทางที่เป็นไปเพื่อความสิ้นสุดแห่งทุกข์
๕. เป็นหลักที่สามารถนำไปปรับใช้กับชีวิต และสถานการณ์ต่างๆได้ทุกอย่าง

๔.๕.๒.๑ คุณค่าของหลักมัชฌิมาปฏิปทาต่อตัวบุคคล

หลักมัชฌิมาปฏิปทาสามารถนำไปแก้ปัญหาคความทุกข์สำหรับทุกคนได้เป็นอย่างดี เริ่มตั้งแต่ทุกข์ในชีวิตประจำวันทั่วไป และทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

มัชฌิมาปฏิปทากับการแก้ทุกข์ในชีวิตประจำวัน

การดำเนินชีวิตในทางสายกลางที่ไม่ถึง หรือไม่หย่อนเกินไป เป็นการดำเนินชีวิตแบบผู้รู้เท่าทันกติกาของชีวิต เข้าใจธรรมชาติของชีวิต และรู้จักการปล่อยวาง การดำเนินชีวิตอยู่ในหลักของมรรค ๘ ย่อมไม่เกิดการเบียดเบียนตนเองหรือผู้อื่น ก็จะลดปัญหาต่างๆที่จะตามมาได้ นอกจากนั้น หากเกิดปัญหาขึ้นแล้ว การแก้ปัญหาด้วยหลักทางสายกลาง หรือมรรค ๘ ก็จะทำให้บุคคล ไม่แก้ปัญหาด้วยความโลภ หรือความโกรธจนเกินไป ก็ย่อมนำมาซึ่งชีวิตที่สงบสุข

มัชฌิมาปฏิปทากับการพ้นทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิด

ดังที่ทราบกันแล้วว่ามัชฌิมาปฏิปทา หรือ มรรค ๘ เป็นทางเดินสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ คือ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ เพราะมรรค ๘ เป็นแนวทางที่ครอบคลุมทั้งการพัฒนา สติ สมาธิ และปัญญา อย่างครบถ้วน เป็นการพัฒนาจิตใจของบุคคลให้เข้าใจภาวะแห่งนิพพาน เพราะทางแห่งมรรค ๘ นี้จะช่วยขัดเกลาจิตใจ ให้เบาบางจากกิเลสคือ โสภ โภธ หลง ได้เป็นอย่างดี จึงถือได้ว่า หลักมัชฌิมาปฏิปทานี้ เป็นหลักธรรมคำสอนอันมีคุณค่าอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนาเพราะเป็นแนวทางเพื่อการบรรลุเป้าหมายในพระพุทธศาสนาอันพุทธศาสนิกชนทุกท่านควรยึดไว้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

๔.๕.๒.๒ คุณค่าของหลักมัชฌิมาปฏิปทาต่อสังคม

เนื่องจากหลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคมืดงศ์ ๘ นี้ เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่ครอบคลุมทั้งศีล สมาธิ และปัญญา จึงเป็นแนวทางที่ย่อมไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น หากผู้คนในสังคมดำเนินชีวิตตามหลักมัชฌิมาปฏิปทานี้ ก็ย่อมไม่มีผู้เบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีแต่คนประกอบอาชีพสุจริต ไม่มีอบายมุข พุดจากันด้วยสัมมาวาจา ไม่มีการโกหกคดโกงกัน ในความเป็นจริงแล้ว คงเป็นเรื่องยากที่ทุกคนในสังคมจะดำเนินชีวิตไปในแนวทางเดียวกัน แต่อย่างน้อย เราก็สามารถเริ่มที่ตนเองและครอบครัวได้ หากสังคมประกอบด้วยครอบครัวหลายๆครอบครัวที่ดำเนินชีวิตตามหลักมรรคมืดงศ์ ๘ นี้ สังคมก็ย่อมสงบสุข และน่าอยู่เป็นอย่างยิ่ง

๔.๕.๒.๓ คุณค่าของหลักมัชฌิมาปฏิปทาต่อเศรษฐกิจ

นโยบายการบริหารประเทศมีผลอย่างมากต่อทิศทางการเติบโต และชีวิตความเป็นอยู่ของคนในประเทศนั้นๆ ในทัศนะของผู้เขียนเอง ขอยกตัวอย่างการวางนโยบายการบริหารของประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งไม่ได้ใช้หลักทางสายกลาง แต่มุ่งเน้นในการหาผลประโยชน์ แม้จะต้องเบียดเบียนผู้อื่นก็ตาม และไม่ได้เน้นการพัฒนาด้านจริยธรรมควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ส่งผลให้ปัจจุบันนี้ ประเทศสหรัฐอเมริกากำลังประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจอย่างหนัก จากปัญหาที่สะสมมานาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงเล็งเห็นปัญหานี้มานาน จึงได้ทรงพัฒนาหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีรากฐานมาจากหลักมัชฌิมาปฏิปทาทำให้คนไทยได้ปรับใช้กับชีวิตกัน เพื่อป้องกันปัญหาเศรษฐกิจล้มละลายเหมือนประเทศอื่นๆหลายประเทศ หลักเศรษฐกิจพอเพียงก็คือการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง ไม่ดิ้นรนหาสิ่งที่เกินจำเป็นมากเกินไป ใช้จ่ายอย่างพอประมาณ และมีเหตุผล ไม่สร้างหนี้สิน หากประเทศใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทาในการบริหารประเทศ กำหนดนโยบายต่างๆ ประเทศก็ย่อมดำเนินไปอย่างผาสุก โดยที่มีรากฐานที่แข็งแกร่ง เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

๔.๖ เบญจศีล (เน้น สีเลนโกคสัมปทา ศีลยังประโยชน์ให้เกิดโภคทรัพย์)

เบญจศีลเป็นหลักธรรมประจำสังคมที่มีมาก่อนพุทธกาลแล้ว เบญจศีลมีอิทธิพลมากในสังคมอินเดียโบราณ จากคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์จกวัตติสูตรดังกล่าว เมื่อกาลผ่านไปก็กลายเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานสำหรับนักบวชทั่วไปในสังคมอินเดีย แต่ปรับปรุงเหลือเพียงสี่ข้อเท่านั้น ประกอบด้วย ไม่ฆ่าสัตว์ ๑ ไม่ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ๑ ไม่มีเพศสัมพันธ์ ๑ และไม่เอาบุตริมนุชยธรรม ๑ แต่ในที่นี้ขอเน้นเนื้อหาไปในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักเศรษฐศาสตร์ ศีลข้อที่ ๒ ห้ามลักทรัพย์ นั่นเอง โดยอธิบายได้ดังนี้

ข้อสิกขาบทที่ ๒

อทินนาทานา เวมณิ เวมณิ แปลว่า "เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ด้วยอาการเป็นโจร" สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ในที่นี้ หมายถึงสิ่งของ ๒ อย่าง คือ

๑. สิ่งของที่มีเจ้าของ ทั้งที่มีวิญญาน ซึ่งเรียกว่า สวิญญานกทรัพย์ และที่ไม่มีวิญญาน เรียกว่า อวิญญานกทรัพย์

๒. สิ่งของที่ไม่ใช่ของใคร แต่มีผู้รักษาหวงแหน เช่น สิ่งของที่เป็นของสงฆ์ ของสโมสร ของส่วนรวม เป็นต้น

ในสิกขาบทที่ ๒ นี้ จึงมีข้อห้ามเป็น ๓ อย่าง ได้แก่

- ๑.โจรกรรม
- ๒.ความเลียงชีพอนุโลมโจรกรรม
- ๓.กิริยาเป็นฉاياโจรกรรม

๔.๖.๑ โจรกรรม

โจรกรรม ได้แก่ "กิริยาที่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการเป็นโจร" มี ๑๔ ประเภท ได้แก่

๑.ลัก ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาสิ่งของด้วยอาการเป็นโจรในเวลาที่ยังไม่ให้อำนาจเจ้าของ มี ๓ ลักษณะ คือ

- ก.เมื่อเจ้าของเขาผลอกก็หยิบเอาสิ่งของนั้นไป เรียกว่า "ขโมย"
- ข.เวลาสัจคนแอบเข้าไปในเรือนแล้วหยิบเอาสิ่งของของเขาเรียกว่า "ย่องเบา"
- ค.งัดหรือเจาะประตู-หน้าต่างที่ปิดอยู่แล้วถือเอาสิ่งของของเขาเรียกว่า "ตัดช่อง"

๒.ฉก

ฉก ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาสิ่งของในเวลาที่ยังเจ้าของเขาผลอก เช่น วิ่งราว หมายถึง เจ้าของเขาผลอกก็เข้าแย่งเอาแล้ววิ่งหนีไป หรือ ตีชิง หมายถึง ตีเจ้าของให้เจ็บแล้วถือเอาสิ่งของ

๓.กรรโชก

กรรโชก ได้แก่ กิริยาที่แสดงอำนาจให้เจ้าของตกใจกลัวแล้วยอมให้สิ่งของ

๔.ปล้น ได้แก่ กิริยาที่ยกพวกตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปข่มขู่เจ้าทรัพย์แล้วถือเอาสิ่งของของคนอื่นไป

๕.ตุ้ ได้แก่ กิริยาที่ร้องเอาสิ่งของของผู้อื่นซึ่งมิได้ตกอยู่ในมือตนเอง

๖.ฉ้อ ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาสิ่งของของผู้อื่นที่ตกอยู่ในมือตนเอง

๗.หลอก ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาสิ่งของของผู้อื่นโดยการพูดจาหลอกลวงหรือโกหกเอา (ป็นเรื่องขึ้นให้เจ้าทรัพย์หลงเชื่อแล้วจึงถือเอาทรัพย์ของเขาไป)

๘.ลวง ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาสิ่งของของผู้อื่นด้วยการแสดงของอย่างใดอย่างหนึ่งให้เขาเข้าใจผิด (ใช้เพทุบายลวงให้เขาหลงเชื่อ)

๙.ปลอม ได้แก่ กิริยาที่ทำของไม่แท้ให้เห็นว่าเป็นของแท้ขึ้นเปลี่ยนเอาสิ่งของดีหรือ ของแท้ของเขาไป (ทำของปลอมขึ้นเปลี่ยนเอาของแท้ของเขา)

๑๐.ตระบัด ได้แก่ กิริยาที่ยืมสิ่งของของเขาไปแล้วถือเอาเป็นของตนเอง ไม่ส่งคืน (การยืมของเขาแล้วไม่ส่งคืนเจ้าของเดิม โดยยึดถือเอาเป็นของตัวเองไป)

๑๑. เบียดบัง ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาเศษ เช่น เก็บเงินค่าเช่าได้มาก แต่ให้เจ้าของแต่เพียงน้อย ๆ (กินเศษกินเลยเล็กๆ น้อยๆ)

๑๒. สับเปลี่ยน ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาสิ่งของของตนที่เสวเข้าไปไว้แทน แล้วเอาของที่ดีของผู้อื่นไปเสีย (เอาของที่ไม่ดีไปเปลี่ยนเอาของที่ดีของเขา)

๑๓. ลักลอบ ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาสิ่งของต้องพิกัดซ่อนเข้ามาโดยไม่เสียภาษี, ค่าของหนีภาษี, ลักลอบขนของหนีภาษี เป็นต้น)

๑๔. ยักยอก ได้แก่ กิริยาที่ยักยอกทรัพย์ของตนที่จะต้องถูกยึดไปไว้เสียในที่อื่น (การใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต)

๔.๖.๒ ความเลียงชีพอนุโลมโจรกรรม

ความเลียงชีพอนุโลมโจรกรรม ได้แก่ กิริยาที่แสวงหาพัสดุในทางที่ไม่บริสุทธิ์ แต่ไม่นับเข้าในอาการโจรกรรม แบ่งเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑. สมโจร ได้แก่ กิริยาที่อุดหนุนโจรกรรมโดยนัย เช่น รับซื้อของโจร คือเป็นผู้รับซื้อสิ่งของของผู้อื่นโจรกรรมได้มา

๒. ปอกลอก ได้แก่ กิริยาที่คบคนด้วยอาการไม่ซื่อสัตย์ มุ่งหมายจะเอาทรัพย์สมบัติของเขาฝ่ายเดียว เมื่อเขาสิ้นตัวแล้วทิ้งเขาเสีย (คบกับคนอื่นโดยหวังผลประโยชน์ตนฝ่ายเดียว)

๓. รับสินบน ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาทรัพย์ที่เขาให้ เพื่อช่วยทำธุระให้แก่เขาในทางที่ผิด

๔.๖.๓ กิริยาเป็นฉวยาโจรกรรม

กิริยาเป็นฉวยาโจรกรรม ได้แก่ กิริยาที่ทำทรัพย์พัสดุของผู้อื่นให้สูญและเป็นสินที่ใช้ตกอยู่แก่ตน มี ๒ ประเภท ได้แก่

๑. ผลาญ ได้แก่ กิริยาที่ทำอันตรายเสียหายแก่ทรัพย์สินพัสดุของผู้อื่น เช่น แก่ล้างเผา สนวนยาง เผาบ้านของเขา เป็นต้น

๒. หยิบฉวย ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาทรัพย์พัสดุของผู้อื่นด้วยความมั่งง่าย เช่น บุตรหลาน ประพฤติตนเป็นคนพาลนำเอาทรัพย์สินของพ่อ-แม่ ปู่-ย่า ตา-ยายไปใช้โดยไม่ได้รับอนุญาต เป็นต้น

๔.๖.๔ องค์ ๕ ประการของสิกขาบทที่ ๒

๑. ของนั้นมีเจ้าของหวงแหน

๒. รู้ยู่่าของนั้นมีเจ้าของหวงแหน

๓. มีเจตนาจะถือเอาสิ่งนั้น

๔. พยายามถือเอาสิ่งนั้น

๕. ได้ของนั้นมาด้วยความพยายามนั้น

สรุปหลักเบญจศีลในสิกขาบทที่ ๒ เรื่องการห้ามลักทรัพย์ นี้ สอดคล้องและสัมพันธ์กับการทำธุรกิจทั้งในระดับเล็ก กลาง ใหญ่ หรือแม้แต่ในระดับการค้าระหว่างประเทศ (International

Trade) เนื่องจากจะเป็นเครื่องเตือนสติ และทำให้ลดการคดโกง รวมถึงการเอาเปรียบกันของคู่ค้าขาย ประโยชน์อย่างยั่งยืนก็จะเกิดกับคู่ค้าทั้ง ๒ ฝ่าย รวมถึง ผู้บริโภคด้วยนั่นเอง

๔.๗ หลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ (หัวใจเศรษฐี)

อุ อา กะ สะ หัวใจเศรษฐี ก็คือหลักธรรมหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์

๔.๗.๑ ความหมายของหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายของทฤษฎีธัมมิกัตถไว้ว่า ทฤษฎีธัมมิกัตถหมายถึงคุณธรรมที่อำนวยประโยชน์ให้ในปัจจุบัน คือให้ผลในชาตินี้ โดยเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติมีความมั่นคง มั่นคง จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หัวใจเศรษฐี มี ๔ ประการคือ

๑. อุภูฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือขยันในการงานหาเลี้ยงชีพ ในการปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ

๒. อารักษสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักรักษาทรัพย์สิ่งของที่มีอยู่หรือที่ได้มาให้อยู่คงทน

๓. กัลยาณมิตรตตา ความมีเพื่อนดี คือรู้จักคบเพื่อน รู้จักหาคู่ครองที่ดี

๔. สมชีวิตา ความมีชีวิตเหมาะสม คือรู้จักใช้สอยทรัพย์สมบัติ กินอยู่พอเพียง ไม่ฟุ่มเฟือยเกินไป ไม่ฝืดเคืองเกินไป (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ๒๕๔๘ : ๓๒๐)

บุญมี แทนแก้ว ได้อ้างถึง พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต) ซึ่งให้ความหมาย ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ว่า เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันหรือเพื่อสร้างฐานะของตนให้มีความสุขขั้นต้น ซึ่งประกอบด้วย

๑. อุภูฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพ

๒. อารักษสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตรตตา คบคนดีเป็นมิตร คือรู้จักคบเพื่อน รู้จักหาคู่ครองที่ดีกำหนดบุคคลในถิ่นอาศัยเลือกเสวนา สำเนียง ศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณ มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา

๔. สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีพแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย รู้จักประหยัดเก็บไว้วันสุจริต มีความชำนาญรู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี

(บุญมี แทนแก้ว, ๒๕๓๙ : ๑๗๘-๑๗๙., ได้อ้างถึง พระราชวรมณี, ๒๕๑๘ : ๘๕)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ในหนังสือธรรมบุญชีวิต ได้กล่าวถึงทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ว่าเป็นหลักธรรมอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้นมี ๔ ประการได้แก่

๑. อุภูฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่นคือขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงานและการประกอบอาชีพที่สุจริตฝึกฝนให้มีความชำนาญ และรู้จักใช้ปัญญาสอดคล้องตรวจตราหาวิธีการที่เหมาะสมที่จัดการและดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาคือรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรมด้วยกำลังงานของตนไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตตตา คบหาคนดีเป็นมิตรคือรู้จักเสวนาคบหาคนไม่คบไม่เอาอย่างผู้ที่ซุกงูไปในทางที่เสื่อมเสียเลือกเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณผู้มีความสามารถผู้นำเคารพนับถือและมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพการงาน

๔. สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตแต่พอดีคือรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเป็นอยู่พอดีสมรายได้มิให้ฝืดเคือง หรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๔๗ : ๓๘)

๔.๗.๒ ความสำคัญของหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์

หลักความสำคัญของการปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ต่อตนเองได้รับประโยชน์ในปัจจุบันตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์นั้นพระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ในหนังสือธรรมนุญชีวิตว่า “คนที่จะเรียกได้ว่ารู้จักรู้จักใช้ทรัพย์หรือหาเงินเป็นใช้เงินเป็นเป็นคนที่ดีตั้งตัวสร้างหลักฐานได้และใช้ทรัพย์สมบัติให้เป็นประโยชน์เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ทางเศรษฐกิจอย่างถูกต้องเพราะปฏิบัติตามหลักธรรมต่อไปนี้” และความสำคัญของทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์นี้มีหลักธรรม ๔ อย่างนี้มีประโยชน์มากมายหลายประการแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติตามรวมทั้งส่งผลดีไปถึงสังคมด้วยคือ

๑. ทำให้บุคคลสามารถสร้างหลักฐานได้อย่างมั่นคง
๒. ทำให้เป็นคนที่มีเกียรติมีชื่อเสียงมีคนเชื่อฟังนับถือ
๓. เป็นทางเสริมสร้างสัมพันธไมตรี
๔. ทำให้มีโอกาสได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ส่วนรวม
๕. เป็นแบบอย่างที่ดีให้บุคคลอื่นได้ปฏิบัติตามทั้งในด้านการงานและการดำรงชีวิต
๖. สร้างความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจให้แก่ชาติและช่วยลดปัญหาสังคมได้ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๔๗ : ๓๘)

ปัจจุบันเป็นยุคที่ผู้คนให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการเรื่องเงินๆ ทองๆ ของตนเองมากขึ้นสังเกตได้จากสื่อทั้งทีวีวิทยุ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร แม้กาสิโนต่างๆ จะมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการออม การลงทุนการใช้จ่ายสอดแทรกอยู่ไม่น้อย รวมทั้งพอคึกคักที่เป็นเรื่องทางการเงิน ส่วนบุคคลก็มีให้เลือกซื้อหามากมาย จำนวนผู้คนที่ตื่นตัวและสนใจเรื่องนี้ยิ่งจะเพิ่มมากขึ้นทุกวัน จะว่าไปแล้วการจัดการเรื่องเงินๆ ทองๆ ต้องมองเป็นเรื่องสำคัญอันดับต้นๆ ในชีวิตของเราที่จะต้องจัดการให้ลงตัวเพื่อสร้างสมดุลให้ชีวิตในทุกด้าน ตามหลักธรรมศาสนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงสอนเกี่ยวกับเรื่องเงินๆ ทองๆ หรือเรื่องการบริหารจัดการทรัพย์สิน หรือโภคทรัพย์ไว้อย่างครบวงจรเพื่อสร้างสมดุลแก่ชีวิตหลายเรื่องอย่างเช่น หลักการสร้างประโยชน์ หรือความสุขในปัจจุบันที่เรียกว่าทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประกอบไปด้วย ๑) อุภูฐานสัมปทา หรือการหาทรัพย์ด้วยความขยันหมั่นเพียรในทางสุจริตชอบธรรม ๒) อารักขสัมปทา หรือการรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ๓) กัลยาณมิตตตา หรือการรู้จักคบเพื่อนดีเพื่อไม่ให้ชีวิตถูกชักนำไปในทางที่เสื่อมและ ๔) สมชีวิติ

ตา หรือการรู้จักใช้จ่ายอย่างสมควรตามฐานะโดยหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ นี้ถือเป็นหลักการพื้นฐานเพื่อการดับทุกข์ทางกายอันเป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นง่าย และมีอยู่มากมายในสังคมปัจจุบัน หากต้องการดับทุกข์ทางสังคมทรงสอนหลักประโยชน์เบื้องต้นคือศรัทธา ศีล จาคะและปัญญา ส่วนการดับทุกข์ทางจิตเพื่อประโยชน์สูงสุดทรงสอนหลักอริยมรรค ๘ ไว้ให้เป็นครรลองสู่ความพ้นทุกข์บุคคลทั่วไปอย่างเราๆ ความสุขพื้นฐานทั่วไปตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็มีในเรื่องความสุขของคฤหัสถ์ ๔ ได้แก่

๑. สุขเกิดจากการมีทรัพย์
๒. สุขเกิดจากการจ่ายทรัพย์เพื่อบริโภคไม่มากไม่น้อยเกินไป
๓. สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้
๔. สุขเกิดจากการประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ

พระพุทธองค์ยังทรงสอนให้เรารู้จักการจัดสรรทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๔ ส่วน หรือหลักโภควิภาค ๔ คือให้เราจัดแบ่งทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๓ ส่วนดังนี้ เอเกนโภคณุชฌยทรัพย์ ส่วนแรกหรือ ๒๕% สำหรับใช้จ่ายเลี้ยงตน และเลี้ยงดูคนที่ควรบำรุงทรัพย์ ส่วนต่อมา ทวิทิกมม ปโยชเช ให้ใช้สองส่วน หรือ ๕๐% สำหรับการลงทุนประกอบกิจการงานอาชีพเพื่อให้ทรัพย์ที่มีได้เพิ่มพูนขึ้น และทรัพย์ส่วนสุดท้าย จตุตถณจนิธาเปยย หรือ ๒๕% ให้เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็นนอกจากนี้ยังทรงสอนหลักการใช้จ่ายทรัพย์ไว้ด้วยคือ โภคอาทियะ ๕ หรือหลักการใช้ประโยชน์จากทรัพย์ เมื่อหาทรัพย์มาได้ด้วยความสุจริตชอบธรรมแล้วควรใช้จ่ายทรัพย์นั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างถูกต้องได้แก่

๑. เลี้ยงตนเองบิดามารดาบุตรภรรยาและคนในปกครองให้มีความสุข
๒. บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมงานให้มีความสุข
๓. ใช้สำหรับป้องกันภัยอันตราย
๔. ใช้ทำพลี ๕ อย่าง ได้แก่สงเคราะห์ญาติต้อนรับแขกทาทาบุญอุทิศแก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

แล้ว บำรุงราชการโดยการเสียภาษีอากร และถวายเทวดาหรือสักการะแก่สิ่งที่ควรบูชา

๕. ใช้อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ

ทั้งนี้หากเราน้อมนาหลักธรรมทั้ง ๔ เรื่องมาปฏิบัติจะได้ประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว บุคคลใกล้ชิด และแก่สังคม ซึ่งหากพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่าประโยชน์ที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์ที่สร้างความมั่นคง และยั่งยืนให้แก่ชีวิตเราอย่างครบถ้วนในทุกมิติ หลักธรรมทั้ง ๔ เรื่องนี้เป็นเรื่องของการจัดการโภคทรัพย์ หรือทรัพย์ภายนอกที่เราต่างดิ้นรนแสวงหาทั้งที่ความจริงทุกคนสามารถมีทรัพย์อันประเสริฐได้ เป็นทรัพย์ที่ไม่มีผู้ใดจะแย่งชิงไปได้ไม่สูญหายไปด้วยภัย หรืออันตรายต่างๆ ทรัพย์ประเภทนี้อยู่ภายในจิตใจของเราเองที่เรียกว่าอริยทรัพย์ หรือคุณธรรมประจำใจอันประเสริฐ ๗ ประการได้แก่ ศรัทธา ศีล หิริโอตตปปะ พาหุสัจจะ จาคะ และปัญญา อริยทรัพย์นี้นอกจากจะทำให้จิตใจไม่อ้างว้าง และไม่ยากจนแล้ว ยังเป็นทุนทางใจในการสร้างทรัพย์ภายนอกที่สำคัญยิ่งอีกด้วย ดังนั้นเมื่อต้องการจะสร้างและสะสมทรัพย์เงินทองต่างๆ ก็ต้องไม่ลืมที่จะสร้างทรัพย์ที่แท้จริงให้มีบริบูรณ์ขึ้นด้วยเพื่อความร่ำรวยอย่างแท้จริงของชีวิต

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่า “พึงเข้าใจระลึกไว้เสมอว่าการที่เพียรพยายามแสวงหารักษาและครอบครองโภคทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่าหาความหมาย

ใดๆ มิได้ ดังนั้นเมื่อมีทรัพย์หรือหาทรัพย์มาได้แล้ว ต้องรู้จักสรรทรัพย์นั้นโดยถือหลักการแบ่งทรัพย์ เป็น ๔ ส่วนที่เรียกว่าโภควิภาค คือหนึ่งส่วนใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยง ได้แก่ บิดา มารดา บุตร ภรรยาและคนในปกครอง มิตรสหาย ผู้ร่วมกิจการงาน ทำบุญ ตลอดจนบำรุงราชการ ด้วยการเสียภาษีอากร เป็นต้น ส่วนใช้เป็นทุนประกอบกิจการ ส่วนเก็บไว้ใช้ในยามจำเป็น”

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวอีกว่า “เมื่อได้ใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้วถึง โภคะจะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่าได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถึงโภคะ เพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกันเป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี” (พระธรรมปิฎก, ๒๕๔๗ : ๓๘ - ๔๐)

การทำประโยชน์ปัจจุบันหรือการปฏิบัติตามหลักธรรม “ทิฏฐธัมมิกัตถะ” เป็นเรื่องเกี่ยวกับ ปากท้อง การกิน การอยู่ปัจจัยการดำรงของคน ถ้าบ้านเมืองมีเศรษฐกิจดี คนมีความอยู่ดีกินดี ต่างคน ต่างประกอบอาชีพที่สุจริตไม่เบียดเบียนกัน รัฐบาลก็ไม่ต้องวุ่นวายอยู่กับการปราบปรามเรื่องทุจริต สามารถพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าไป และเศรษฐกิจของชาติจะดีขึ้นจำเป็นต้องมีการพัฒนา คือ การดำเนินกิจการเพื่อเพิ่มรายได้ของคนให้สูงขึ้นต่อเนื่องกันเป็นระยะยาวนาน ปัจจัยชั้นมูลฐานที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจคือ ประชากรซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าสูงสุด และเป็นปัจจัยมูลฐานเป็นต้นทุนเบื้องต้น ถ้าคนทุกคนที่เป็นประชากรของชาติมีหลักธรรมตามที่กล่าวมาก็ถือได้ว่า ประเทศชาติมีประชากรที่มีคุณภาพ มีความสามารถในการประกอบอาชีพและเป็นอาชีพที่สุจริต รัฐบาลก็สามารถพัฒนาส่งเสริมอาชีพทางด้านเทคโนโลยีเพื่อคุณภาพและปริมาณของผลผลิต มีการศึกษาวิจัยค้นคว้านวัตกรรมให้ประชากรเกิดความชำนาญในวิชาชีพ การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศก็ย่อมบรรลุตามเป้าหมาย การพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางพระพุทธศาสนาจะต้องเริ่มด้วยการพัฒนาคนเป็นอันดับแรก เมื่อพัฒนาคนให้มีคุณภาพแล้วการพัฒนาวัตถุก็เป็นไปได้ง่าย เพราะคน เป็นผู้หาคนเป็นผู้ใช้ปัจจัยในการดำรงชีวิต ถ้าคนรู้จักหาและรู้จักใช้ให้เป็นเศรษฐกิจย่อมจะดีขึ้น

การพิจารณาด้วยเหตุผลข้อเท็จจริงแล้วจะพบว่า การได้มาซึ่งปัจจัย ๔ เพื่อการดำรงชีพนั้น บุคคลต้องประกอบสัมมาชีพตามหลักอริยมรรค ซึ่งการประกอบอาชีพจะหาให้มีรายได้มาสำหรับซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ สำหรับการดำรงชีวิตประกอบอาชีพที่สุจริตหรือสัมมาชีพ ได้แก่ อาชีพต่างๆ ที่ไม่ผิดต่อหลักศีลธรรม เช่น ไม่ค้าขายสิ่งเสพติดผิดกฎหมาย ไม่คอร์รัปชั่นหลอกลวง เป็นต้น เมื่อประกอบอาชีพที่สุจริตมีรายได้แล้วก็ต้องรู้จักเก็บออม ใช้จ่ายให้เหมาะสมกับรายได้อันจะไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน เพราะใช้จ่ายมากไปจนเป็นหนี้สินหรือใช้จ่ายน้อยเกินไปจนอัตคัดขัดสน การใช้จ่ายอย่างไรจะไม่ให้เดือดร้อนนั้น การคบเพื่อนเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้บุคคลหลงทางเพราะคบเพื่อนที่ไม่ดีเพื่อนแนะนำไปในทางฉิบหาย เช่น ชักชวนไปเล่นการพนัน ไปเสพสิ่งเสพติด หรือเที่ยวกลางคืนก็จะทำให้สูญเสียทรัพย์ที่หาได้มาด้วยความยากลำบากนั้นไปอย่างน่าเสียดาย

๔.๗.๓ อุ อา กะ สะ หัวใจเศรษฐกิจ

พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่นุชชชาติตลอดสี่สิบห้าปี เพื่อมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สูง ๓ ประการ คือ ประโยชน์สุขสามัญที่สามารดมมองเห็นได้ในปัจจุบันที่บุคคลทั่วไปปรารถนามีทรัพย์สมบัติ เกียรติยศชื่อเสียง อันประกอบด้วยลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ประโยชน์ชั้นสูงขึ้นไป อันได้แก่ความมีจิตใจเจริญองงามด้วยคุณธรรมความดีทำให้ชีวิตมีค่าและเป็นหลักประกันในชาติ

หน้าและประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน อันได้แก่ สภาพที่ดับกิเลสความโลภ ความโกรธและความหลง อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

ขบวนการแก้จน ตามแนวทางพระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สูงและประหยัดสุด โดยมุ่งเน้นประโยชน์สุข ปัจจุบัน อันเป็นที่ต้องการของบุคคลทั่วไป เนื่องจากสังคมไทยยุคข้อมูลข่าวสารไร้พรมแดน มักจะให้ความเคารพยกย่องผู้ที่มีทรัพย์สิน เงินทองและชอบเหยียบย่ำผู้ที่ต่ำต้อยด้อยกว่าตัว ดังคำประพันธ์ว่า เมื่อมั่งมีมิตรมามุ่งหมายมอง เมื่อมัวหมองมิตรมองเหมือนหมูหมาเมื่อไม่มีหมดมิตรมุ่งมองมา เมื่อมอดม้วยแม้หมูหมาไม่มามอง

ต่อไปนี้ บุคคลใดต้องการร่ำรวยมีทรัพย์สินเงินทองและเกียรติยศชื่อเสียง จะต้องปฏิบัติตามหลักธรรม ๔ ประการ หรือเรียกว่า หัวใจเศรษฐี อุ อา กะ สะ โดยจะต้องประพฤติปฏิบัติชอบดังต่อไปนี้

๑. อุ ย่อมาจากคำว่า อุฏฐานสัมปทา แปลว่า ให้ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการแสวงหาความรู้ หนักเอาเบาสู้อยู่ในหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย กิจการทั้งหลายต้องรู้จักรับผิดชอบ โบราณกล่าวไว้ว่า ทรัพย์นี้มีไกล ใครปัญญาไว หาได้บ่านาน ทั่วแคว้นแดนดินมีสิ้นทุกสถาน ผู้ใดเกียจคร้าน บ่พานพบนา ซึ่งหมายถึง ทรัพย์เงินทองมีอยู่ทุกหนแห่ง ขออย่างเดียวอย่าเกียจคร้านให้ลงมือทำงานทุกชนิดอย่างจริงจังตั้งใจ งาน คือ ชีวิต ชีวิต คือ งานบันดาลสุข ทำงานให้สนุก เป็นสุขเมื่อทำงาน มิใช่รอความสุขจากความสำเร็จของงานอย่างเดียวขาดทุนและขอให้ถือคติว่า ขี้เกียจเป็นแมลงวัน ขยันเป็นแมลงผึ้ง ขี้หึงเป็นแมลงป่อง จงหองเป็นกิ้งก่า

๒. อา ย่อมาจากคำว่า อารักขสัมปทา แปลว่า ให้ถึงพร้อมด้วยการรักษาคุ้มครองทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้ด้วย ความ ขยันหมั่นเพียร ไม่ให้เงินทองรั่วไหลมีอันตราย ระมัดระวังการใช้จ่าย อดออมไม่ให้เปลืองเงินทองโดยใช่เหตุ ตลอดจนรักษาหน้าที่การงานของตนเองไม่ให้เสื่อมเสีย ขอให้ยึดหลักการเก็บเล็กผสมน้อยหรือการเก็บหอมรอมริบ ซึ่งล้วนเป็นขบวนการเก็บรักษาทรัพย์สินเงินทองที่ได้ผลเป็นอย่างดี เพราะนี่คือแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ที่เลี้ยงตัวเองได้อย่างสุขกายสบายใจไม่ต้องอยู่ร้อนนอนทุกข์สนุกอยู่กับคำว่า พอ เงินทองมีกินใช้ ได้กินเสียไม่ละเหี่ยจิตใจและขอให้ถือคติว่า ความไม่พอใจจนเป็นคนเข็ญ พอแล้วเป็นเศรษฐีมหาศาล จนทั้งนอกทั้งในไม่ไ้การ จงคิดอ่านแก้จนเป็นคนพอ

๓. กะ ย่อมาจากคำว่า กัลยาณมิตรตตา แปลว่า การมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว เพราะคบคนพาล พาลพาไปหาผิด คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล คบคนจึงต้องดูหน้าว่าเพื่อนเป็นคนดีที่มีลักษณะไม่เป็นคนปอกลอก ไม่ดีแต่พูด ไม่หัวประจบและไม่เป็นคนชักชวน ไปในทางฉิบหาย มีการดื่ม น้ำเมา เทียวกลางคืน มั่วเมาในการเล่นและฝึการพนันเข้าสิงจิตใจ และขอให้ถือคติว่า มีเพื่อนดีมีหนึ่งถึงจะน้อย ดีกว่าร้อยเพื่อนคิดริษยา เหมือนมีเกลือนิดหน่อยด้อยราคา ดีกว่าน้ำเค็มเต็มทะเล

๔. สะ ย่อมาจากคำว่า สมชีวิตา แปลว่า การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ รู้จักกำหนดรายรับและรายจ่าย อย่าให้สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยหรืออวดคัดขัดสนจนเกินไปให้รู้จักออมเงินออมเงินเอาไว้ ฉุกเฉินเมื่อไร จะได้ใช้เงินออม และขอให้ถือคติว่า มีสิ่งพึงบรรจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์ แม้มันน้อยใช้น้อยค่อยบรรจบ อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน ความปรารถนาที่จะเห็นเมืองไทย ปราศจากความยากจนนั้นเป็นไปได้ เพียงขอให้คนไทยได้ประพฤติปฏิบัติตามหลัก

หัวใจเศรษฐีสี่ประการ คือ ขยัน หมั่นรักษา คบหาคนดี มีชีวิตพอเพียง ก็เพียงพอที่จะเยียวยาแก้ไข ปัญหาความยากจนของคนไทยทั้งทางร่างกายและจิตใจได้อย่างแท้จริงสมความปรารถนาทุกประการ

๔.๗.๔ หลักธรรม "หัวใจเศรษฐี" ในมิติมุมมองทางด้านเศรษฐศาสตร์

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา มิได้ปฏิเสธความร่ำรวยมั่งคั่ง แต่มีวิถีทางที่จะนำไปสู่ความ ร่ำรวยมั่งคั่งที่ยั่งยืนอย่างรอบด้าน รวมทั้งช่วยเสริมสร้างภูมิคุ้มกัน (ทรัพย์สิน) ให้ปลอดภัย ไม่ใช่เพียงจน เดียวรวยโดยฉับพลัน

ในความรู้สึก ของคนทั่ว ๆ ไปมักมีมุมมองและทัศนคติในลักษณะที่ว่า พระพุทธศาสนามีคำ สอนที่มุ่งเน้นในทางให้มนุษย์ลดละซึ่งกิเลส นำพาวิถีชีวิตมุ่งตรงสู่ทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ซึ่งดู เสมือนหนึ่งว่า ไม่ให้ความสนใจในมิติมาความมั่งคั่งด้านเงิน ๆ ทอง ๆ ของการดำเนินชีวิต แต่ใน ความเป็นจริงแล้ว “หลักธรรมในพระพุทธศาสนา มิได้ปฏิเสธความร่ำรวยมั่งคั่ง แต่มีวิธีที่นำพา ไปสู่ความร่ำรวยมั่งคั่งที่ยั่งยืน เสริมสร้างภูมิคุ้มกันในตัวเอง ไม่ใช่เพียงจนเดียวรวยโดยฉับพลัน”

หลักธรรมสำคัญอีกประการ อันเป็นหลักที่นำมาซึ่งความสุขในชีวิตปัจจุบัน ท่านกล่าวว่า คือ หลักทฤษฎีธรรมมีกัตถะ ๔ (ประโยชน์ในภพปัจจุบัน) ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสสอน แก่อุชชยพราหมณ์ ในขณะที่ไปเข้าเฝ้า เพื่อกราบทูลขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมที่เป็นไปในลักษณะ เพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบันและหลักธรรมที่เป็นไปในลักษณะเพื่อประโยชน์สุขในภายภาคหน้าให้ฟัง เนื่องจากตนจะย้ายไปอยู่ในต่างถิ่น พระพุทธองค์จึงทรงตรัสสอน ดังความปรากฏในพระไตรปิฎกตอน หนึ่งว่า

“ดูก่อนพราหมณ์ ธรรม ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขในปัจจุบัน กล่าวคือ อุดมฐานสัมปทา อารักขสัมปทา กัลยาณมิตตตา และสมชีวิตา

๑. **อุดมฐานสัมปทา** เป็นอย่างไร ? คือ กุลบุตรหาเลี้ยงชีพด้วยความขยันในการงาน... เธอเป็นผู้ขยันขันแข็งขานาน ไม่เกียจคร้านในงานนั้น ประกอบด้วย ปัญญาเครื่องสอบสวน ตรวจสอบตรา รู้จักวิธีปฏิบัติในเรื่องนั้น ๆ สามารถทำ สามารถจัดการ นี้เรียกว่า อุดมฐานสัมปทา

๒. **อารักขสัมปทา** เป็นอย่างไร ? คือ กุลบุตรมีโภคทรัพย์มาก ที่หามาได้ด้วยความ ขยันหมั่นเพียรแล้ว...เธอจัดการคุ้มครองโภคทรัพย์เหล่านั้นไว้โดยพิจารณาว่าทำอย่างไร พระราชา ทั้งหลายจะไม่พึงบริโภคทรัพย์เหล่านั้นเสีย พวกโจรไม่พึงลักไปเสีย ไฟไม่พึงไหม้ไปเสีย น้ำไม่พึงพัดพา ไปเสีย นี้เรียกว่า อารักขสัมปทา

๓. **กัลยาณมิตตตา** เป็นอย่างไร ? คือ กุลบุตรเข้าอาศัยอยู่ในหมู่บ้านหรือตำบลใดก็ ตาม เธอเข้าสนิทสนมสนทนาปราศรัย ถกถ้อยปรึกษากับท่านที่เป็นคนหบดีบ้าง บุตรคนหบดีบ้าง พวก คนหนุ่มที่มีความประพฤติเป็นผู้ใหญ่บ้าง คนสูงอายุที่มีความประพฤติเป็นผู้ใหญ่บ้าง ผู้ประกอบการ ด้วยศรัทธา...ศีล...จาคะ... และ (ปัญญา) เธอศึกษาเยี่ยงอย่างความเพียบพร้อมด้วยศรัทธา...ศีล... จาคะ (และ) ปัญญาของเขา... นี้เรียกว่า กัลยาณมิตตตา

๔. **สมชีวิตา** เป็นอย่างไร ? คือ กุลบุตรเป็นผู้เลี้ยงชีวิตเหมาะสม ไม่ให้ฟุ่มเฟือยเกินไป ไม่ให้ฝืดเคืองเกินไป โดยรู้เข้าใจในทางเพิ่มพูนและทางเสื่อมถอยแห่งโภคทรัพย์ ว่าทำอย่างไรรายได้ ของเรารวมจะเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเราจึงจักไม่เหนือรายได้ เปรียบเหมือนคนช่างหรือลูกมือ

คนช่าง ยกตราซึ่งขึ้นแล้วย่อมรู้ว่าหย่อนไปเท่านี้ หรือเกินไปเท่านี้ ถ้าหากกุลบุตรนี้มีรายได้น้อย แต่เลี้ยงชีวิตอยู่อย่างฟุ่มเฟือย ก็จะมีผู้กล่าวหาเอาได้ว่า กุลบุตรผู้นี้ใช้สมบัติเหมือนกินมะเดื่อ ถ้ากุลบุตรนี้มีรายไ้มาก แต่เลี้ยงชีวิตอย่างฝืดเคือง ก็จะมีผู้กล่าวหาได้ว่า กุลบุตรผู้นี้คงจะตายอย่างคนอนาถา แต่ด้วยเหตุที่กุลบุตรเลี้ยงชีวิตเหมาะสม... จึงเรียกว่า สมชีวิตา

ดูก่อนพราหมณ์ โภคะที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมมีช่องทางเสื่อม (อบายมุข) ๔ ประการ คือ เป็นนักเลงเที่ยวผู้หญิง เป็นนักเลงดื่มสุรา เป็นนักเลงเล่นการพนัน และคบคนชั่วเป็นมิตร ...”

ต่อจากนั้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงได้ตรัส ประโยชน์ที่ควรบำเพ็ญเพื่อผลในภพหน้าที่เรียกว่า “สัมปรายิกัตถะ” ๔ ประการ อันได้แก่ สัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) สีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) จาคะสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความเสียสละ) และปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) แก่พราหมณ์

จากพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ หลักธรรมของพระพุทธศาสนาย่อมทำให้เข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องที่เป็นไปในลักษณะของประโยชน์สุขในปัจจุบัน ที่มีแง่มุมทางลึกลงซึ่งทางเศรษฐศาสตร์มีมิติที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทั้งการอยู่ การกิน รวมถึงความสัมพันธ์ทางกิจกรรมของเศรษฐกิจในทุก ๆ เรื่องเลยทีเดียว นำพามาซึ่งความมั่นคงและสมบูรณ์ ซึ่งหลักธรรมที่นำพาสู่ความ “ร่ำรวยและมั่งคั่ง” อย่างยั่งยืนนั้นโบราณท่านเรียกว่า “หลักธรรมหัวใจเศรษฐี (อุ อา ก ส)” โดยที่มีสาระสำคัญโดยสรุป ๔ ประการ กล่าวคือ

ประการที่หนึ่ง : ขยันหา (อุฏฐานสัมปทา) หมายถึง ความขยันหมั่นเพียร เสาะแสวงหาหนทาง วิธีการในการทำมาหากิน รวมถึงกินลึกลงไปในเรื่องของควมมีศีลธรรมและคุณธรรมนำทางความขยันนั้น เป็นไปในลักษณะของความขยันใน “สัมมาอาชีพ” เป็นอาชีพที่ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม หากเป็นความขยันที่ผิดเพี้ยนจากครรลองคลองธรรมนำไปสู่การประกอบอาชีพที่ไม่สุจริตแล้วนั้น ไม่ใช่ความหมายของคำว่าขยันตามหลักธรรมหัวใจเศรษฐี เกี่ยวเนื่องจาก หากประกอบอาชีพที่ไม่สุจริตแล้วล้วนแต่นำพามาซึ่งความเดือดร้อนในอนาคต เปรียบเสมือนเป็นการไปเบียดเบียนเอาทรัพย์สินของบุคคลอื่นมาเป็นของตัวเอง ถึงแม้ว่าหากในปัจจุบันกฎหมายนั้นยังไม่สามารถที่จะเอาผิดได้ แต่ตัวเรารู้สึกอยู่แก่ใจตัวเองว่า ทรัพย์สินดังกล่าวที่ทำมาได้นั้นไม่ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม ก็เกิดความทุกข์ใจในความกลัวว่าสักวันหนึ่งจะถูกจับได้และได้รับผลกระทบนั้น ดังเช่นกรณีที่เราคงจะเคยได้ยินหรือเห็นตามข่าวสารทั่วไปที่มีแก๊งค์ต้มตุ๋นไปหลอกหลวงชาวบ้านในรูปแบบต่าง ๆ ทั้ง แอร์ลูกโซ่ การตกทอง หลอกขายล็อตเตอรี่ เป็นต้น ซึ่งการกระทำดังกล่าวนี้ถือเป็นความขยันในช่องทางและวิธีการที่ผิด ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ท้ายที่สุดก็นำพาให้ชีวิตของตัวเองเดือดร้อน (ติดคุก) จากการกระทำดังกล่าว

ความขยันมีความสำคัญกับทุกสาขาอาชีพในฐานะที่เป็นพื้นฐานของการนำพาความสำเร็จมาสู่ชีวิต แม้แต่นักกีฬาฟุตบอลที่ฮอตฮิตชื่อดังอย่างเดวิด เบ็คแฮม (อดีตกัปตันทีมชาติอังกฤษ) เมื่อครั้งยังค้าแข้งอยู่กับสโมสรแมนเชสเตอร์ยูไนเต็ดของศึกพรีเมียร์ลีกแห่งอังกฤษ เคยให้สัมภาษณ์เอาไว้ในทำนองที่ว่า การที่เขาประสบความสำเร็จมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักและยอมรับในอาชีพจนได้รับฉายาว่า “มิดฟิลด์เท้าชั่งทอง” รวมทั้งเป็นจอมปั่นฟรีคิกระดับโลกนั้นเป็นเพราะว่า ในเวลาฝึกซ้อมเขาจะทุ่มเทและจริงจังกับทุกรายละเอียดรวมทั้งเต็มที่และสนุกกับมันแต่ที่สำคัญก็คือ **เขามี**

ความขยันเหน็ดเหนื่อย เมื่อได้ขยันให้เลิกซ้อมแล้วแต่เขากลับใช้เวลาต่อจากนั้นอีกกว่าชั่วโมงในการซ้อมปั่นฟริคและการเปิดบอลให้แม่นยำเป็นประจำทุกวัน! แม้ว่าเขาจะมีพรสวรรค์ในด้านทักษะด้อยไปกว่าซีเนอดีน ซีดาน โรนัลโด (ลิ้นทองคำ) หรือลิโอเนล เมสซี ซึ่งนักฟุตบอลเหล่านี้ถือว่าเป็นพรสวรรค์ที่สูงส่งในเชิงลูกหนัง แต่ว่าเบ็กแฮมก็มีพรแสวงที่เยี่ยมยอดในด้านของความขยันนั้นมาทดแทน จนได้รับผลตอบแทนนำพามาซึ่งฉายาดังกล่าวและสร้างความสำเร็จทั้งทางด้านชื่อเสียงและเงินทองให้กับเขา

หากกล่าวถึงเรื่องความขยันแล้ว คนทั่วไปโดยส่วนใหญ่จะนึกถึงคนจีนซึ่งถือได้ว่าเป็นเสมือนสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายทางการค้าเลยก็ว่าได้ ตระกูลเจ้าสัวใหญ่ ๆ ในเมืองไทยล้วนแล้วแต่มีเชื้อสายชาวจีนเกือบทั้งนั้น ที่สำคัญหลาย ๆ ท่านกว่าจะมาถึงวันนี้ล้วนแล้วแต่มีชีวิตในวัยเยาว์ที่เต็มไปด้วยขวากหนามและอุปสรรคยากลำบากมากมายเท่านั้นก่อนเป็นผลมาจากภาวะบังคับบีบบังคับทางด้านความยากจนขั้นแค้น ทำให้ต้องเริ่มต้นชีวิตด้วยสองมือเปล่าหรือที่มีคำกล่าวที่เข้าใจโดยทั่วไปว่าสร้างเนื้อสร้างตัวขึ้นมาได้จาก “เสื่อผืนหมอนใบ” จนกระทั่งนำพาไปสู่เส้นทางของเจ้าสัวที่ประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน ซึ่งหลาย ๆ ท่านที่ประสบความสำเร็จต่างบอกในทำนองที่ว่าเป็นเพราะพวกท่าน **มีความขยัน อดทน มุ่งมั่นและบากบั่น** เป็นฐานพื้นจึงยืนหยัดต่อสู้และฟันฝ่าไม่กลัวต่ออุปสรรคและความยากลำบากเหล่านั้นจึงทำให้พวกท่านมีวันนี้

ความขยันที่มีในบางอย่างแม้บางครั้งยังไม่ให้ผลทางด้านเงินทองแต่ก็ต้องฝึกฝนเอาไว้ให้เคยชินเป็นนิสัย อย่างเช่น การเป็นนักเรียนนักศึกษาถึงแม้ว่าการขยันทำหน้าที่ดังกล่าวไม่ทำให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทองโดยตรง แต่ก็ถือได้ว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของการทำให้ก้าวไปสู่อาชีพการงานที่ดีในอนาคต ดังนั้นไม่ว่าจะมีอาชีพอะไรทั้ง ค้าขาย เจ้าของธุรกิจ ลูกจ้าง นักกีฬา นักแสดง นักร้อง นักดนตรี หากว่ามีความขยันที่ต้องถูกทางก็มีโอกาสก้าวไปสู่ประตูแห่งความสำเร็จที่เปิดรอรับตลอดเวลาได้ในไม่ช้า

“ขยันหาในหลักธรรมของหัวใจเศรษฐี จึงมีมิติที่กินลึกลงไปในช่วงทางและวิธีการที่ถูกต้องตามครรลองคลองธรรมเป็น สัมมาอาชีพ ที่ไม่ก้าวล้ำนำไปสู่การเบียดเบียนทั้งตัวเองและคนอื่นให้เดือดร้อน”

ประการที่สอง : รักษาดี (อารักขสัมปทา) หมายถึง การเก็บรักษาทรัพย์สินเป็นการต่อยอดมาจากเงินทองที่เราขยันหามาจากสัมมาอาชีพที่สุจริตนั้น กินลึกลงไปในการบริหารจัดการทรัพย์สินดังกล่าวให้งอกเงยออกดอกออกผลตามมาด้วย เป็นไปในลักษณะของการเก็บรักษาและใช้ไปในทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

- **การเก็บ** เป็นการเก็บออมทรัพย์สิน เงินทอง เพื่อเป็นหลักประกันให้กับอนาคตในภายภาคหน้า หากว่าเกิดวิกฤติขึ้นในวิถีของการดำเนินชีวิตก็จะส่งผลกระทบไม่มากนัก สามารถประคับประคองเอาตัวรอดไปได้สบาย ๆ การเก็บออมเปรียบเสมือน การสร้างภูมิคุ้มกันในการดำเนินชีวิตในระยะยาว เช่น ขยันหามาได้ ๑๐๐ บาท ก็ใช้ไป ๗๐ บาท ที่เหลือก็เก็บออมสะสมไว้อีก ๓๐ บาท เป็นต้น ทำอย่างนี้เรื่อยไป ทรัพย์สินก็จะเพิ่มขึ้นในอนาคต ไม่ใช่หามาได้เท่าไรก็ใช้ไปจนหมดหรือก้าวกระโดดไปหยิบยืมเอาเงินในอนาคต (หนี้รูปแบบต่าง ๆ) มาใช้ก่อนในปัจจุบัน ลักษณะเช่นนี้ถือว่าเป็นการสร้างนิสัยการใช้จ่ายที่ไม่ดี

- *การใช้ไปของทรัพย์สิน* เป็นการบริหารจัดการต่อยอดในส่วนของเงินเก็บเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ในการนำไปสร้างมูลค่าเพิ่ม ซึ่งการบริหารจัดการดังกล่าวก็จำเป็นต้องรอบคอบและมีสติ อย่างพึงบริหารจัดการด้วย “กิเลสหรือความโลภ” เป็นตัวตั้ง เกี่ยวเนื่องจากสาเหตุที่สำคัญในท้ายที่สุดของการหมดเนื้อหมดตัวก็มาจากการวิ่งไล่กวัดความโลภของตัวเองนั่นเอง ดังที่เราจะเห็นตามข่าวสารบอย ๆ ทั้งการถูกแก๊งค์ต้มตุ๋นหลอกเอาเงินไปโดยอ้างว่าจะนำไปลงทุนที่ให้ผลตอบแทนที่มากมายมหาศาล ซึ่งกลุ่มมิจฉาชีพพวกนี้รู้ว่าต่อมความโลภของมนุษย์ถูกกระตุ้นได้ง่าย ดังนั้นจึงควรบริหารจัดการการลงทุนโดยใช้สติและความรู้ที่เท่าทันให้อยู่เหนือกิเลสหรือไม่ให้ถูกความโลภครอบงำ

หลักธรรม “อารักขสัมปทา (รักษชาติ)” ในข้อนี้มีจุดมุ่งหมายสอนให้ประหยัดมัธยัสถ์รู้จักเก็บออมรวมความถึงรู้จักบริหารการใช้จ่าย ซึ่งนัยก็เปรียบเสมือนเป็นการดูแลรักษาคุ้มครองโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยสัมมาอาชีพไม่ให้หมดไปในทางที่เสื่อมเสียและเป็นอันตรายต่อตนเองและผู้อื่นหรือให้รู้จักในคุณค่าของทรัพย์สินที่หามาได้โดยรู้จักเก็บและใช้ไปในทางที่เป็นประโยชน์ต่อตนและบุคคลอื่นอยู่ในที่

“รักษชาติในหลักธรรมของหัวใจเศรษฐี จึงมีมิติที่ต่อยอดมาจากการขยันหาที่เมื่อได้ทรัพย์มาแล้วควรเก็บรักษาไม่ใช่สิ้นเปลืองโดยใช้เหตุ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางการเงินให้กับอนาคตที่มีความไม่แน่นอนรออยู่ ก็นึกลงไปถึงการใช้ไปในทรัพย์สินที่หามาได้ไปในทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยการบริหารจัดการที่ใช้สติและปัญญานำทาง ก่อนที่จะลงทุนในอะไร ควรที่จะศึกษาข้อมูลให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ แจ่มแจ้ง เสาะแสวงหาข้อมูลให้มากที่สุดเพื่อนำมาเข้าสู่กระบวนการกลั่นกรองด้วยปัญญานำพาไปสู่การลงทุนที่มั่นคงและมีประโยชน์สูงสุด ไม่ใช่ลงทุนด้วยแรงขับ แรงบีบคั้นและบังคับจากความโลภ”

ประการที่สาม : ผูกไมตรีกับกัลยาณมิตร (กัลยาณมิตรตตา) หมายถึงการรู้จัก “คบคนดี มีความเป็นเพื่อนแท้” ความเป็นเพื่อนแท้จริงนั้นย่อมนำพามิตรไปในเส้นทางที่ดี ๆ จะพึงสังเกตได้ว่าหลักธรรมในข้อนี้ต่อยอดมาจากการขยันหาและรักษชาติ เกี่ยวเนื่องจาก มนุษย์เป็นสัตว์สังคมต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้าง ดังนั้น หากว่าเรามีกัลยาณมิตรแล้ว ความเจริญก้าวหน้าก็เกิดขึ้น เช่น

- ในการขยันหา หากว่าเราขยันหาทรัพย์สินเงินทองมาด้วยความถูกต้องประกอบสัมมาอาชีพ แต่บังเอิญไปคบกับเพื่อนที่ประกอบอาชีพที่ไม่สุจริตก็จะมีโอกาสนำพาให้ชีวิตของเราเข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือพัวพันกับอาชีพที่ไม่สุจริตนั้นไม่มากก็น้อย แต่ถ้าหากว่า เรามีเพื่อนดี (กัลยาณมิตร) ก็จะมีเพื่อนดีนำพาไปสู่เส้นทางของการขยันหาทรัพย์สินที่ประเสริฐยิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่นำพาความเดือดร้อนให้

- ในการรักษาทรัพย์สินนั้น หากว่าเราคบเพื่อนที่ไม่ดี ก็จะมีแต่คำแนะนำไปในแนวทางที่ไม่ดี เช่น ชวนไปเล่นการพนัน ชวนไปลงทุนในธุรกิจที่ผิดกฎหมาย เกี่ยวเนื่องจากคนที่ไม่ดีเหล่านี้มีกิเลสหรือความโลภครอบงำนำทางในการดำเนินชีวิต แต่ถ้าหากว่าเรามีเพื่อนที่ดี (กัลยาณมิตร) ก็จะมีเพื่อนดีนำพาไปในทางที่ดี คอยตักเตือนเรา เช่น หากว่ามีคนมาชวนไปลงทุนในธุรกิจที่ผิดกฎหมายหรือมาหลอกหลวงต้มตุ๋น กัลยาณมิตรก็จะคอยให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์และคอยตักเตือนเราช่วยกันหาข้อมูลเพื่อนำมาวิเคราะห์ ไม่ให้หลงไปติดกับดักหรือเป็นเหยื่อพวกมิจฉาชีพโดยง่าย

ในวิถีชีวิตของสังคมเศรษฐกิจที่มนุษย์ถือเป็นสัตว์สังคมที่ต้องเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั่น สิ่งสำคัญอีกประการในการดำเนินชีวิตก็คือการเลือกคบมิตร ซึ่งถือได้ว่าเป็นเป็นองค์ประกอบสำคัญตามหลัก “มงคลชีวิต ๓๘ ประการ” อันเป็นหลักคำสอนใน

พระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยมงคลแรกคือ “ไม่คบคนพาล” และต่อด้วยมงคลประการที่สองคือต้องรู้จัก “คบบัณฑิต” เป็นที่น่าพึงสังเกตว่าหลักธรรมมงคลชีวิตในพระพุทธศาสนาที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ยกเอามาวางเป็นหลักปฏิบัติในลำดับที่ ๑ และ ๒ นั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับคน บ่งชี้ให้เห็นว่าปัญหาที่สำคัญของการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนานั้นสิ่งสำคัญและต้องคำนึงถึงในเบื้องต้นคือเรื่องคน ดังคงเคยเคยได้ยินได้ฟังมาบ่อย ๆ ในทำนองที่ว่า “คนนี้เสียคนเพราะคบเพื่อนไม่ดี ส่วนคนนี้ได้ดีเพราะมีเพื่อนที่ดีคอยแนะนำและช่วยเหลือเกื้อกูลไม่ให้เดินทางผิด”

“ผูกไมตรีกับกัลยาณมิตรในหลักธรรมของหัวใจเศรษฐี จึงมีมิติที่ต่อยอดและสอดคล้องเกี่ยวเนื่องกับขยันหาและรักษาทรัพย์สินเอาไว้ ซึ่งถ้าหากว่าเรามีกัลยาณมิตรที่คอยให้คำปรึกษาและแนะนำแล้วทรัพย์สินที่เราหามาได้รวมทั้งเก็บรักษาและใช้ไปนั้นก็มักจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด”

ประการที่สี่ : ดำรงชีวิตแบบพอเพียง (สมชีวิตา) หมายถึง การรู้จักคุณค่าของทรัพย์สินเงินทอง ที่หามาได้ใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์สูงสุด ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือย รวมถึงกินลึกลงไป ใน ความพอประมาณ ความสมเหตุสมผล ความสมดุล และสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชีวิต เกี่ยวเนื่องจาก ความพอเพียง มีลักษณะอกาลโก (ไม่เลือกกาลไม่เลือกสมัย) คือ สามารถใช้ได้ตลอดเวลาและทุกสถานที่ เพราะเป็นหลักแห่งความเป็นจริงเสมอ **“ความพอเพียง”** มีคุณลักษณะ ที่สำคัญคือ

ประการแรก ความพอประมาณ คือ เป็นความพอดีที่ไม่มากเกินไปและไม่น้อยเกินไป หรือไม่สุดโต่งทั้งสองด้านไม่ว่าจะเป็นมิติทางสังคม มิติทางการเมือง และมิติทางเศรษฐกิจ และที่สำคัญใน ความพอดีที่มีอยู่หรือได้มานั้นต้องไม่เบียดเบียนตนเองและไม่ก้าวข้ามไปเบียดเบียนคนอื่น เป็นความพอดีที่ตั้งอยู่บนหลักของศีลธรรมและคุณธรรมเป็นสำคัญ

ประการที่สอง ความสมเหตุสมผล ประกอบไปด้วย

- **ความสมเหตุสมผลในการจัดลำดับความสำคัญ** เป็นการจัดลำดับความสำคัญในการตัดสินใจของทุกมิติทั้งเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ในประเด็นที่มองถึงความสมเหตุสมผลทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม โดยมีผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

- **ความสมเหตุสมผลในกระบวนการดำเนินการ** เป็นการคำนึงถึงความเหมาะสมของวิธีการและขั้นตอนของการดำเนินการต้องโปร่งใส ไม่เอื้อผลประโยชน์ให้กับกลุ่มตนเองและพวกพ้อง ที่สำคัญต้องยึดหลักธรรมาภิบาล

- **ความสมเหตุสมผลในด้านผลกระทบหรือต้นทุนทางสังคม** เป็นการคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อสังคมโดยรวม ตลอดจนสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักของความสมดุลและดุลยภาพโดยรวมของมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นที่ตั้ง

ประการที่สาม ความสมดุลของความสัมพันธ์ในมิติด้านต่าง ๆ คือ เป็นความสมดุลทางหลักความคิด ความสมดุลทางหลักการพูด ความสมดุลทางหลักการปฏิบัติ รวมถึงความสมดุลในมิติอื่น ๆ ซึ่งเมื่อความพอเพียงเป็นการไม่ไปเบียดเบียนตัวเองและคนอื่น รวมทั้งการไม่ไปเบียดเบียนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยแล้ว ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ในเชิงอุดหนุนส่งเสริม เกื้อกูลซึ่งกันและกัน เป็นการดำเนินความสัมพันธ์ที่แสวงหาประโยชน์ส่วนรวม ไม่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นเป้าหมายหลัก เพื่อนำไปสู่จุดสมดุลทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง แทนการนำไปสู่จุดวิกฤติ

ประการที่สี่ การสร้างภูมิคุ้มกัน คือ ความสามารถในการรองรับหรือรับมือกับสภาวะการณ์ ความผันผวน และการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากความพอเพียง ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น จึงได้รับผลกระทบไม่มาก และสามารถกลับสู่จุดสมดุลและดุลยภาพใหม่ได้อย่างรวดเร็ว

การดำรงชีพแบบพอเพียงในทางพระพุทธศาสนาเน้นสอนให้เข้าถึงและเข้าใจในทางที่เจริญและทางเสื่อมไปในโลกทัศน์ (โลกียทรัพย์) อย่างรู้เท่าทัน โดยมุ่งเน้นให้เดินตามหลักทางสายกลางที่ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่ายแต่ก็มีได้ให้ถึงกับผิดเคือง (ตระหนี่) มากนัก ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้รู้จักจัดสรรในทรัพย์ที่ได้มานั้นโดยการแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน ซึ่งเรียกว่า “โภควิภาค ๔” ที่ประกอบไปด้วย

- เก็บไว้ใช้เลี้ยงตนและเลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยงได้แก่ มารดา บิดา ภรรยา บุตรรวมถึงคนในปกครอง มิตรสหาย และใช้จ่ายทำประโยชน์หรือทำบุญ เป็นต้น (๑ ส่วน)

- เก็บไว้ใช้ในการเป็นทุนประกอบอาชีพหน้าที่การงานเพื่อทำให้เกิดประโยชน์ที่อกเงยเพิ่มขึ้นจากการใช้ไปในทรัพย์สินนั้น เมื่อมองในแง่ปัจจุบันซึ่งก็คือการลงทุนในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ลงทุนในธุรกิจ ลงทุนในพันธบัตร เป็นต้น (๒ ส่วน)

- เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็นเมื่อเกิดเหตุการณ์ฉุกเฉินขึ้น เช่น เจ็บป่วย อุบัติเหตุ เป็นต้น (๑ ส่วน)

การดำรงชีพแบบพอเพียงตามแนวทางพระพุทธศาสนาสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับทุกคนทุกองค์กรและทุกหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน เพราะเป็นหลักปฏิบัติที่สอดคล้องกับการทำประโยชน์ให้ถึงพร้อมในปัจจุบันด้วยความพอประมาณ สมเหตุสมผล สมดุล และเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้กับตนเอง

“การดำรงชีวิตแบบพอเพียง เป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่มุ่งเน้นความพอประมาณทำอะไรไม่เกินตัว กินพอดี อยู่พอดี ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นรวมทั้งไม่ก้าวล้ำไปเบียดเบียนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ใช้หลักความสมดุลสมผลในการจัดลำดับความสำคัญ วิธีการ รวมทั้งคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในมิติด้านต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิต และเป็นการสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นทุกภาคส่วนของกิจกรรมทางสังคม รวมทั้งสามารถสร้างภูมิคุ้มกันเมื่อเผชิญกับวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเมือง สังคม เศรษฐกิจ รวมทั้งธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”

ความพอเพียงหากจะแยกย่อยลงลึกไปในการทำมาหากินของการดำเนินชีวิตแล้วสามารถมองได้ใน ๒ มิติ คือ

- มิติพอเพียงอย่างวัตถุนิยม เป็นลักษณะของความพอเพียงภายนอก คือ มีกินมีใช้ มีปัจจัยสี่เพียงพอ หรือที่คนส่วนใหญ่เข้าใจในความหมายที่ว่า พอสมควรตามอัตภาพ

- มิติพอเพียงอย่างจิตนิยม เป็นลักษณะของความพอเพียงภายใน คือ เป็นความพอเพียงในด้านความรู้สึก ซึ่งแต่ละคนมีไม่เท่ากัน บางคนมีเงินไม่มากก็ถือว่าเพียงพอแล้วสำหรับเขา แต่ในขณะที่บางคนมีทรัพย์สินเงินทองมากมายแต่ก็ยังไม่เพียงพอสำหรับเขา

สิ่งสำคัญที่สุด ก็คือ เราต้องรู้จักบริหารจัดการระหว่างความพอเพียงอย่างวัตถุนิยมและความพอเพียงอย่างจิตนิยมให้เกิดดุลยภาพซึ่งกันและกัน เช่น **สมมติ** ว่าเรามีเงินเป็นร้อยล้านแล้วซื้อบ้าน

หลังละสืบล้าน ซ็อรถคันละห้าล้าน การกระทำเช่นนี้ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ผิดตราบใดที่การได้มาและการใช้ไปของเงินเรานั้นไม่ได้ไปเดือดร้อนเบียดเบียนคนอื่นและไม่ทำให้เกิดทุกข์จากผลของการกระทำ ถือว่าเป็นการบริหารจัดการความพอเพียงอย่างจิตวิสัยและวัตถุวิสัยให้เกิดความสมดุล แต่ขณะเดียวกัน **สมมติ** เรามีเงินหนึ่งล้านแล้วทำแบบคนที่ไม่มีเงินเป็นร้อยล้าน สิ่งนี้เป็นการกระทำที่ไม่ดีเพราะทำให้เราเป็นทุกข์ (มีหนี้) ถือว่าเป็นการบริหารจัดการความพอเพียงอย่างจิตวิสัยและวัตถุวิสัยที่ไม่มีดุลยภาพ ดังนั้น ถ้าไม่ทำให้เกิดทุกข์เราอาจจะซื้อบ้านหรือรถในราคาที่เหมาะสมกับรายได้และความจำเป็นกับตัวเองในลำดับแรกก่อน นี่เป็นเสมือนการใช้ปัญญาในการบริโภคนั่นเอง

๔.๘ ทศนะนักปราชญ์ตะวันตกต่อคำสอนของพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจ

๔.๘.๑ พระพุทธเจ้าในทัศนะของนักปราชญ์โลก และผู้มีอิทธิพลทางความคิดในสังคม

พุทธศาสนาเริ่มเป็นที่รู้จักกันในตะวันตกเมื่อประมาณ ๑๕๐ ปีที่แล้ว โดยในระยะแรกนั้นเป็นเพียงการศึกษาทางวิชาการเท่านั้น แต่เมื่อ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมาจากความนิยมทางหลักวิชาการ ก็กลายมาเป็นที่นิยมในแง่ของ การปฏิบัติมากขึ้นเรื่อยๆ สิ่งหนึ่งที่ทำให้ชาวตะวันตกหันมาสนใจปฏิบัติธรรมในศาสนาพุทธมากขึ้นนั้นเป็นเพราะความน่าเลื่อมใสศรัทธาของพระหรือครูผู้สอน ที่ทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี และมีความรู้ความสามารถในการทำให้ผู้ที่เข้ามาปฏิบัติได้เข้าใจหลักธรรมและวิธีการปฏิบัติ จนประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ต้องการ (พระศรีปริยัติโมลี, พิมพ์ครั้งที่ ๔)

ประเด็นสำคัญที่น่าเรียนรู้คือทำไมที่ผ่านมาชาวตะวันตกจำนวนมากจึงหันมาหาพุทธศาสนา คำตอบก็คือพวกเขาคิดว่า ศาสนาพุทธแตกต่างจากศาสนาอื่นมาก ในแง่ที่ว่าชาวพุทธเป็นผู้รักสงบและไม่ใช้ความรุนแรง

ในประเทศอังกฤษเองนั้น เป็นที่ทราบกันดีแล้ว จากข่าวของพระเชมธัมโม พระไทยชาวอังกฤษ ศิษย์ของหลวงพ่อบุชา ซึ่งได้เข้าไปสอนปฏิบัติธรรมให้แก่ักโทษในเรือนจำของอังกฤษกว่า ๒๖ ปี จนเกิดผลดีช่วยลด ปัญหาของเรือนจำได้มาก กระทั่งได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จากสมเด็จพระราชินีอลิซาเบธที่ ๒ แห่ง สหราชอาณาจักร ไม่เพียงแต่เท่านั้น ยังมีนักโทษจำนวนมากมายที่หันมานับถือพุทธศาสนา บางรายที่พ้นโทษ ออกมาก็ได้มาเป็นอาสาสมัครในการเผยแผ่พุทธธรรมด้วย พุทธศาสนิกชน ชาวอังกฤษเชื่อว่าศาสนาพุทธจะขยายตัวออกไปเรื่อยๆ และจะเป็นศาสนาที่สำคัญที่สุดในตะวันตก

โดยเห็นได้จากอ่านคำสดุดีที่นักคิดนักเขียน นักปราชญ์ชาวตะวันตก กล่าวไว้ ดังนี้

อาร์เธอร์ โชเพนเฮาว์ (ค.ศ.๑๗๘๘-๑๘๖๐) นักปรัชญาชาวเยอรมัน กล่าวว่า “ถ้าข้าพเจ้าจะถือเอาผลแห่งปรัชญาของข้าพเจ้าว่าเป็นมาตรฐานแห่งความจริง ข้าพเจ้าก็ควรมีข้อผูกพันที่ต้องยอมรับพระพุทธศาสนาว่าเด่นเป็นพิเศษเหนือศาสนาที่เหลือ อย่างไรก็ตาม ก็จะต้องเป็นที่น่ายินดีสำหรับข้าพเจ้าที่ได้พบว่า คำสอนของข้าพเจ้าเข้ากันได้อย่างใกล้ชิดกับศาสนาซึ่งมนุษย์ส่วนมากนับถือ การเข้ากันได้นี้ ต้องเป็นที่น่าพอใจมาก เพราะในการคิดปรัชญานั้น ข้าพเจ้ามิได้ตกอยู่ใต้อิทธิพลของศาสนานั้น(พระพุทธศาสนา)อย่างแน่นอน”

แมกซิมิลิเออร์ (ค.ศ.๑๘๒๓-๑๙๐๐) ศาสตราจารย์ทางนิรุกติศาสตร์ ชาวเยอรมัน ผู้นำในการศึกษาความรู้เกี่ยวกับตะวันออก กล่าวว่า “ประมวลศีลธรรมของพระพุทธเจ้า สมบูรณ์มากที่สุดที่โลกเคยรู้จักมา”

เอช. จี. เวลส์ (ค.ศ.๑๘๖๖-๑๙๔๖) นักประพันธ์ นักหนังสือพิมพ์ และนักประวัติศาสตร์ ชาวอังกฤษ ผู้ริเริ่มการเขียนนวนิยายทางวิทยาศาสตร์ กล่าวว่า “พระพุทธศาสนาได้กระทำไว้มาก ยิ่งกว่าอิทธิพลอื่นใดที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เพื่อความก้าวหน้าแห่งอารยธรรมของโลก และวัฒนธรรมที่แท้จริง”

เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ (ค.ศ.๑๘๗๒-๑๙๗๐) นักปรัชญา นักเขียน นักคณิตศาสตร์ และนักต่อสู้คัดค้านอาวุธนิวเคลียร์ ชาวอังกฤษ ผู้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาวรรณกรรม ในปี ๑๙๕๐ กล่าวว่า “พระพุทธศาสนาเป็นการ รวมกันของปรัชญาแบบพินิจความจริง กับวิทยาศาสตร์ ศาสนานั้นสนับสนุน วิธีการทางวิทยาศาสตร์ และติดตามวิธีการนั้นจนถึงที่สุด ซึ่งอาจเรียกได้ว่า เป็นศาสนาแห่งเหตุผล ในพระพุทธศาสนาเราจะได้พบคำตอบที่น่าสนใจ เช่น จิตใจกับวัตถุคืออะไร? ระหว่างจิตใจกับวัตถุ นั้นอย่างไหนสำคัญมากกว่ากัน? เอกภพเคลื่อนไปหาจุดหมาย ปลายทางหรือไม่? พระพุทธศาสนาพูด ถึงเรื่องทีวิทยาศาสตร์ยังหาหนทางไปได้ไม่ เพราะความจำกัดแห่งเครื่องมือ ของวิทยาศาสตร์ ชัยชนะของพระพุทธ ศาสนาเป็นชัยชนะทางจิตใจ”

ศาสตราจารย์คาร์ล กุสตาฟ จุง (ค.ศ.๑๘๗๕-๑๙๖๑) นักจิตวิทยา ชาว สวิสส์ กล่าวว่า “ในฐานะเป็นนักศึกษา ศาสนาเปรียบเทียบ ข้าพเจ้าเชื่อว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สมบูรณ์มากที่สุดที่โลกเคยพบเห็นมา ปรัชญาของพระพุทธเจ้า ทฤษฎีวิวัฒนาการและกฎแห่งกรรม (ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว) ยิ่งใหญ่เหนือลัทธิอื่นอย่างห่างไกล”

อัลแบร์ต ชไวเซอร์ (ค.ศ.๑๘๗๕-๑๙๖๕) แพทย์นักสอนศาสนาชาวฝรั่งเศส นักเทววิทยา และนักดนตรี ผู้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ ในปี ๑๙๕๒ (พ.ศ.๒๔๙๕)บอกว่า “พระองค์ (พระพุทธเจ้า)ได้ทรงแสดงออกซึ่ง สัจธรรมอันมีคุณค่าเป็นนิรันดร และได้ ทำให้จริยธรรมมิใช่ของอินเดียเท่านั้น แต่ของมนุษยชาติก้าวหน้าไป พระพุทธ เจ้าเป็นผู้หนึ่งในบรรดาอัจฉริยมนุษย์ทางศีลธรรม ที่โลกเคยได้มา”

อัลเบิร์ต ไอนสไตน์ (ค.ศ.๑๘๗๙-๑๙๕๕) นักฟิสิกส์ ชาวเยอรมัน ผู้เสนอทฤษฎีสัมพัทธภาพ กล่าวว่า “ศาสนาในอนาคต จะต้องเป็นศาสนาสากล ศาสนานั้นควรอยู่เหนือพระเจ้าที่มีตัวตน และควรจะเป็นคำสอนแบบลัทธิสันต์ (คือเป็นแบบสำเร็จรูปที่ให้เชื่อตามเพียงอย่างเดียว) และแบบเทววิทยา (คืออ้างเทวดา เป็นหลักใหญ่) ศาสนานั้นเมื่อครอบคลุมทั้งธรรมชาติและจิตใจ จึงควรมีรากฐานอยู่บนความสำนึกทางศาสนาที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ต่อสิ่งทั้งปวง คือ ทั้งธรรมชาติและจิตใจ อย่างเป็นหน่วยรวมที่มี ความหมาย พระพุทธศาสนาตอบข้อกำหนดนี้ได้ ถ้าจะมีศาสนาใดที่รับมือได้กับความต้องการทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบัน ศาสนานั้นก็ควรเป็นพระ พุทธศาสนา”

อัลดีส ฮักซลีย์ (ค.ศ. ๑๘๙๔-๑๙๖๓) นักเขียนนวนิยาย ชาวอังกฤษ กล่าวว่า “ในบรรดา ศาสนาที่ยิ่งใหญ่ของโลกทั้งหมด พระพุทธศาสนาเพียงศาสนาเดียว ที่ดำเนินไปโดยปราศจากการ เบียดเบียนทางศาสนา การตรวจควบคุม และการซักถามสอบสวน (ซึ่งมีลูกขุนหรือเจ้าหน้าที่ ดำเนินการ เพื่อจะเอาผิด หรือควบคุมผู้ไม่นับถือ) ในแง่เหล่านี้ทั้งหมด ประวัติของพระพุทธ ศาสนา ยิ่งใหญ่มากเหนือศาสนาอื่นซึ่งดำเนินไปในระหว่างประชาชน ผู้ติดอยู่ กับระบบทหาร”

เจ.โรเบิร์ต ออพเพนไฮเมอร์ (ค.ศ. ๑๙๐๔-๑๙๗๖) นักฟิสิกส์ ชาวอเมริกัน ผู้นำในการ พัฒนาระเบิดปรมาณู กล่าวว่า “ขอยกตัวอย่าง เช่นเราถามว่า ฐานะของอิเล็กทรอนิกส์เป็นอันเดียวกันใช่ หรือ ไม่? เราจะต้องตอบว่าไม่ ถ้าเราถามว่า ฐานะของอิเล็กทรอนิกส์เปลี่ยนไปพร้อมกับกาลเวลาใช่ หรือไม่? เราจะต้องตอบ ว่าไม่ ถ้าถามว่า อิเล็กตรอนหยุดพักใช่ หรือไม่? เราจะต้องตอบว่าไม่ ถ้าเรา ถามว่ามันเคลื่อนไหวใช่หรือไม่? เราจะต้องตอบว่าไม่ พระพุทธเจ้าก็ได้ประทานคำตอบเช่นเดียวกัน เมื่อทรงได้รับคำถามเกี่ยวกับสถานการณ์ของตัวตนของมนุษย์ภายหลังความตาย แต่คำตอบเหล่านั้น มีใช้คำตอบที่คุ้นกับจารีตประเพณีของวิทยาศาสตร์ สมัยศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘”

สำหรับซูปเปอร์สตาร์ที่คนทั่วโลกชื่นชอบและคลั่งไคล้กันนั้น การที่เขาสนใจและบางราย ถึงกับเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ พร้อมอุทิศตนทำงานเพื่อช่วยจรโลงพุทธศาสนานั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เป็นที่พึ่งที่ระลึกของพวกเขาได้อย่างแท้จริง

ทอม ครูซ (Tom Cruise) ชาวอเมริกัน พระเอกหนุ่มเนื้อหอม ผู้มี ชื่อเสียงโด่งดังจาก ภาพยนตร์เรื่อง “Mission Impossible” ได้กล่าวยกย่องพุทธศาสนา ในการแถลงข่าวงานเปิดรอบปฐม ทัศน์ของหนังเรื่องใหม่ที่เขาส่งนำคือ “The Last Samurai” ณ โรงแรมริชท์ กลางใจกรุงปารีส ว่า หลังจากที่ได้ศึกษาบทนำจากหนังเรื่องดังกล่าว ซึ่งจะต้อง ทำความเข้าใจในปรัชญาตะวันออก ทั้ง พุทธศาสนาและศิลปะบูชิโดของญี่ปุ่น ทำให้ตนได้เรียนรู้หลักการดำเนินชีวิต ที่เรียบง่าย และยืดหยุ่น ซึ่งสามารถนำ มาปรับใช้กับชีวิตประจำวันได้อย่างน่าเหลือเชื่อ นอกจากนี้เขายังได้กล่าวยกย่อง ศาสนาพุทธว่าเป็นศาสนาที่เป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ทั้งหมด ซึ่งสอนให้คนรู้จักตนเองและมอบ ความรักแผ่ให้ผู้อื่นได้ และถือว่าการได้สัมผัสกับพุทธศาสนาเป็นประสบการณ์ที่มีค่ายิ่งในชีวิตของเขา

ริชาร์ด เกียร์ (Richard Gere) ดาราช็อกโกแลตชาวอเมริกัน ได้ชื่อว่าเป็นดารานุ่มที่ประสบความสำเร็จที่สุดคนหนึ่งในปี ๑๙๘๐-๑๙๙๐ ภาพยนตร์ที่สร้างชื่อเสียงให้กับเขามากก็คือ Pretty Woman(๑๙๙๐) และเมื่อปี ๒๕๔๖ ที่ผ่านมา เขาก็คว้ารางวัลลูกโลกทองคำ ครั้งที่ ๖๐ ในฐานะดารานำชายยอดเยี่ยมจากภาพยนตร์เรื่องซิกโก

ริชาร์ด เกียร์ หันมาสนใจศึกษาพุทธศาสนาอย่างจริงจัง จนพบว่าศาสนาพุทธให้คำตอบกับ ชีวิตของเขาได้ ด้วยเหตุนี้เองเขาจึงเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ และใช้เวลานอกจอช่วยเหลืองานของ องค์ทะไลลามะ ในการเผยแผ่ศาสนา และเมื่อครั้งที่มีการประกาศรางวัลออสการ์ปี ๑๙๙๓ ท่ามกลาง

สายตาของผู้ชมนับล้านๆ คู่ ริชาร์ด เกียร์ ก็ใช้เวทีนี้เรียกร้องความรักและสังฆกรรมให้กับมวลมนุษยชาติ และในช่วงที่เกิดเหตุการณ์ถล่มตึกเวิลด์เทรด เซ็นเตอร์ เมื่อวันที่ ๑๑ ก.ย. ๔๕ นั้น ริชาร์ด เกียร์ ให้สัมภาษณ์ว่า เขากำลังศึกษาและปฏิบัติธรรมอยู่ที่รัฐแมสซาชูเซตส์

เกียร์เคยพูดว่า เราต้องคิดว่าบรรดาผู้ก่อการร้ายนั้นได้ก่อความเลวร้ายให้กับชีวิตภายนอกของพวกเขาไปแล้ว เรียกว่าสร้างกรรมชั่ว และเราจะต้องมองให้กว้างไกลว่าเราทุกคนต่างเกี่ยวโยงกับการกระทำครั้งนี้เช่นกัน เขาย้ำว่า เราต้องให้ความรักและเมตตาให้กับทุกคน ไม่เว้นแม้พวกที่ก่อการร้าย ถ้าเราทั้งหลายสามารถที่จะมองพวกผู้ก่อการร้าย ด้วยความคิดว่าเขาเหล่านั้นคือผู้ป่วยที่ต้องได้รับการบำบัดรักษา ยาที่จะรักษาพวกเขาได้ก็คือ ความรักและเมตตาในตัวเอง ไม่มีอะไรจะดีกว่านั้นอีกแล้ว

สตีเวน ซีกัล (Steven Seagal) พระเอกนักบู๊ชื่อดังของฮอลลีวูด ชาวอเมริกัน โด่งดังขึ้นมาในฮอลลีวูดในฐานะพระเอกหนังแอ็คชั่น หนึ่งเรื่องล่าสุดของเขา คือ Exit Wounds ซีกัลได้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด จนกระทั่งมีลामะในทิเบตบางรูปพูดถึงเขาว่า เขาเป็นอดีตลามะองค์สำคัญที่กลับชาติมาเกิดทีเดียว

โรแบร์โต บาจโจ (Roberto Baggio) นักฟุตบอลชื่อดังชาวอิตาลี หันมาสนใจพุทธศาสนา หลังผ่าตัดเข้าข้างขวา และต้องหยุดเล่นนานถึง ๒ ปี ช่วงนี้เขาต้องฝึกกายภาพ ด้วยความหวังที่เลื่อนกลาง และไม่มีความสุข หงุดหงิด อารมณ์เสียบ่อยครั้ง เมารีซิโอ โบลดรีนี เจ้าของร้านขายแผ่นซีดี ซึ่งโรแบอโต้เป็นลูกค้าประจำที่ร้าน จึงได้แนะนำให้เขาสวดมนต์ บาจโจรู้สึกดีขึ้นมาก และหันมาสนใจศึกษาพุทธศาสนา จนนำไปสู่การปฏิบัติอย่างจริงจัง กระทั่งอาการบาดเจ็บที่เขาของ เขาค่อยทุเลาลง และสามารถกลับมาเล่นฟุตบอลได้อีกครั้ง

บาจโจ บอกไว้เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๙ ว่า แม้จะปฏิบัติธรรมได้เพียง ๘ ปีเท่านั้น แต่บุญกุศลที่ได้รับนั้นมากมายเกินกว่าจะกล่าวได้หมด อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับเขาก็คือได้เปลี่ยนแปลงทัศนคติของตนเอง เพราะก่อนหน้านี้จะหันมาปฏิบัติธรรมนั้น เขาเป็นคนที่จะต้องคิดในรูปแบบที่ตัวเองวางกรอบ หรือกำหนดไว้แล้ว หรือไม่ก็ตัดสินใจสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยใช้ความคิดของตนเองเป็นหลัก และคิดว่าการกระทำเช่นนี้ของตนถูกต้องเสมอ แต่หลังการปฏิบัติธรรมแล้วมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างมากมายในชีวิตจิตวิญญาณของตัวเอง ซึ่งต้องใช้สติปัญญาในการตัดสินใจ แม้จะเป็นเรื่องที่ยากเพราะบางครั้งจิตใจก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางกาย

บาจโจบอกว่าสำหรับชาวอิตาลีแล้ว พุทธศาสนานั้นอยู่ห่างไกลและไม่เกี่ยวข้องอะไรกับปัญหาต่างๆ ในชีวิตประจำวัน และชาวอิตาลีจะมีความเชื่อในความคิดเห็นของตนเองมากและไม่ต้องการศึกษาเรียนรู้ หรือเข้าใจปรัชญาอื่นๆ ที่แตกต่างไปจากที่ พวกเขาเคยรับรู้มา แต่จะตัดสินใจสิ่งต่างๆ ตามความคิดเห็นของตนเอง สำหรับเขาแล้วการตัดสินใจหันมานับถือพุทธศาสนา ไม่รู้สึกลัวขาดความ เชื่อมั่น และไม่แค้นว่าใครจะพูดว่าอย่างไร เพราะเป้าหมายของตนคือต้องการจะเป็นบุคคลที่มีความสุขที่สุด

ไม่เพียงแต่คนดังเหล่านี้ที่หันมาสนใจและประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมเท่านั้น ยังมีชาวตะวันตกอีกมากมายที่มุ่งหน้าค้นหาสัจธรรมของชีวิต เดินทางเข้าสู่ดินแดนแห่งพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็ทเบต ภูฏาน ศรีลังกา พม่า หรือประเทศไทย เพื่อการศึกษาหลักธรรมคำสอนและปฏิบัติกันอย่างจริงจัง คอร์สอบรมวิปัสสนาที่วัดหรือหน่วยงานบางแห่งในประเทศไทยจัดขึ้นสำหรับชาวต่างชาติ นั้นได้รับความสนใจอย่างมาก

สรุปได้ว่า เมื่อคนที่มีอิทธิพลต่อสังคมโลกมาสนใจใคร่ศึกษาธรรม การทำตัว การปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิต ก็จะเป็นตัวอย่าง และแนวทางที่กลุ่มคนในสังคมเอาแบบอย่าง ซึ่งจะทำให้เกิดความก้าวหน้าในหลายๆ ด้าน และทุกๆ ด้านก็จะมีควมดี สะอาดโปร่งใส และมีแต่คุณธรรมในการประกอบกิจการนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านเศรษฐกิจก็จะส่งผลดี ได้โดยทั้งทางตรงและทางอ้อมนั่นเอง

๔.๘.๒ ทศวรรษนักปราชญ์ตะวันตกมองเหตุผลการสอนหลักธรรมเกี่ยวกับเศรษฐกิจ

ชีวิตเศรษฐกิจของมนุษย์กำเนิดขึ้นพร้อมกับแรกเริ่มกำเนิดชีวิต วิวัฒนาการ ผ่านการทดลองปรับเปลี่ยนรูปแบบกิจกรรม กลายมาเป็นวิถีชีวิตเศรษฐกิจที่แตกต่างหลากหลาย

แรกเริ่ม ครั้งทีมนุษย์กำเนิดมาบนโลก มนุษย์ดำรงชีวิตร่วมกับผลผลิตในธรรมชาติ แม้จะมีอย่างอุดมสมบูรณ์ แต่มนุษย์ก็ใช้กิน ใช้อยู่ เท่าที่จำเป็น จำเป็นเท่าใด ก็พอเท่านั้น

Plato นักปราชญ์ชาวกรีกเล่าไว้เมื่อ ๒๔๐๐ ปีที่แล้วว่า ในอดีตกาลนานก่อนที่มนุษย์จะรู้จักการบันทึกประวัติศาสตร์ได้ เล่ากันว่ามิดินแดนแห่งหนึ่งเรียกว่า Atlantis เจริญรุ่งเรืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์

ชีวิตการเมืองมั่นคง

ชีวิตเศรษฐกิจมั่งคั่ง

ชีวิตสังคมสงบสุข บริบูรณ์

อยู่มาวันหนึ่ง Atlantis ก็ระเบิด พินาศ สลายล่ม จมลงสู่พื้นมหาสมุทร มนุษยชาติจึงเริ่มต้นชีวิตกันใหม่

นาน หลังจากนั้น อารยะธรรมตะวันตก บันทึกประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ตามแนวประวัติศาสตร์ปรัชญาตะวันตกที่ยึดถือมาเป็นแบบแผนประเพณีทางวิชาการ ชาวยุโรป ฝืนถึงสังคมบริบูรณ์ที่อยากให้เกิด ณ ที่ใดที่หนึ่ง เรียกเป็นภาษาละติน ว่า “Utopia”

ปี คริสตศักราช ๑๒๑๕ ปราบกฏเอกสารสำคัญชื่อ “Magna Carta” หรือ “กฎบัตรอันยิ่งใหญ่” เป็นเสมือนรัฐธรรมนูญฉบับแรกของอังกฤษ ประกาศระบบเศรษฐกิจแบบเสรี หยุดการเอา رأตเอาเปรียบเกษตรกร และพลเมืองผู้ยากจนทั้งหลาย

แนวคิดเศรษฐกิจแบบเสรี นำไปสู่ต้นแบบทฤษฎีเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

หนังสือ “The Wealth of Nations” โดย Adam Smith เขียนเมื่อปี ค.ศ. ๑๗๗๖ แม้จนปัจจุบันนี้ก็ยังถือยั้งถือเป็นตำราพื้นฐานของแนวคิดเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี

ฝ่ายที่คิดแยกแตกต่างออกไปก็ทำนายว่า คนจนในสังคมจะลุกขึ้นต่อสู้กับนายทุนผู้ร่ำรวย ก่อการปฏิวัติ สร้างสังคมเศรษฐกิจใหม่ที่เท่าเทียมกัน แต่ต้องใช้ความต้องรุนแรงแตกหัก

ก่อนที่จะได้รับชัยชนะ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่เป็นที่พึงพอใจ อยู่ดีกินดีเท่าเทียมกัน Karl Mark นักปรัชญาชาวเยอรมันเป็นผู้นำการปฏิวัตินี้ เป็นการปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพ “ผู้ไม่มีอะไรจะสูญเสีย นอกจากโชครวนที่พันนาการตนเองอยู่เท่านั้น”

เศรษฐกิจสำหรับมนุษย์ แสวงหาสังคมที่สงบสุขบริบูรณ์เสมอมาหลายพันปีแล้ว

แต่ทั้งหมดเป็นเพียงการแสวงหาความมั่งคั่งมากขึ้น...เพิ่มขึ้น...ดีขึ้น...ซับซ้อนขึ้น...ยิ่งใหญ่ขึ้น...ยิ่งใหญ่มาก...มากกว่าเดิม...มากกว่าเดิม โดยไม่มีจุดจบ ไม่มีจุดพอดี...ไม่มีความพอเพียง

จนกระทั่งอยู่มาอีกรวันหนึ่ง มีชาวตะวันตกคนหนึ่ง เตือนจิตสำนึกชาวโลกว่า

ความพอเพียงนั้นมี

มีมาก่อน Karl Marx

ก่อน Adam Smith

ก่อน Utopia ของ Sir Thomas More

ก่อน The Republic หรือ “สาธารณรัฐ” ของ Plato นานมากแล้ว

ไม่อาจทราบได้ว่าใครเป็นคนแรกในโลกที่นำทฤษฎีเศรษฐศาสตร์มาอธิบายพระพุทธศาสนาว่าเป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญยิ่ง แต่ E.F. Schumacher ประสบความสำเร็จสูงสุดในการอธิบาย Buddhist Economics หรือ “พุทธเศรษฐศาสตร์” หรือเศรษฐศาสตร์ตามคำสอนของพระพุทธองค์ (<http://www.smallisbeautiful.org>)

ศาสตราจารย์ E.F. Schumacher นักเศรษฐศาสตร์ชาวเยอรมันค้นพบว่า พระพุทธเจ้าคือนักเศรษฐศาสตร์คนแรกบนโลกมนุษย์ที่สอนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ท่านย้ำว่าเศรษฐศาสตร์แนวพุทธหรือ พุทธเศรษฐศาสตร์ นั้นมีจริงๆ จงอ่านพระไตรปิฎกเถิด จะพบความจริงนี้ใน มรรคแปด ว่าด้วย

“การเลี้ยงชีวิตชอบ” อันเป็นหนึ่งในแปดหนทางไปสู่สังคมสงบสุขบริบูรณ์ เศรษฐศาสตร์ของพระพุทธเจ้านั้น ความสุขในจิตใจ กับ ความอุดมสมบูรณ์ทางวัตถุ ผสานผสมกลมกลืนกันได้ เทคโนโลยีสมัยใหม่สามารถมีบทบาทเสริมชีวิตเศรษฐกิจแบบที่เรียกว่า “การเลี้ยงชีวิตชอบได้” ศาสตราจารย์ E.F. Schumacher ศึกษาศาสนาพุทธอย่างละเอียดลึกซึ้ง ในเชิงเปรียบเทียบกับสถานะการณ์โลกหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่ว่าวุ่นไปด้วยการแสวงหาความมั่งคั่งทางวัตถุโดยเชื่อว่าจะเป็นที่มาของความสุขทางจิตใจโดยอัตโนมัติ (Schumacher, Ernst Friedrich, Small is Beautiful: Economics as if People Mattered, ๒๕ Years Later... With Commentaries, (Introduction by Paul Hawken), Hartley & Marks Publishers, ๑๙๙๙)

๕๘๖ ปีก่อนคริสตกาล พระพุทธเจ้าประสูติ หลังจากนั้นปรัชญาพุทธเศรษฐศาสตร์ก็หล่อเลี้ยงสังคมอินเดีย ส่งต่อมายังพุทธภูมิในเอเชีย แล้วชาวตะวันตกก็ค้นพบ ศาสตราจารย์ Ernst Friedrich Schumacher เขียนเป็นหนังสือวิชาการในปี ๑๙๗๓ ชื่อหนังสือ “Small is Beautiful :

Economics As If People Mattered” อธิบายเรื่อง Buddhist Economics หรือ พุทธ เศรษฐศาสตร์ แยกไว้เป็นบทต่างหาก

ตอนหนึ่งกล่าวว่า:

“ Economics without Buddhism, i.e. without spiritual, human, and ecological values, is like sex without love.”

“เศรษฐกิจโดยไม่ยึดศาสนาพุทธเป็นหลัก กล่าวคือ ไม่เอาจิตวิญญาณเป็นที่ตั้ง ไม่เห็น ความสำคัญของความเป็นมนุษย์ และไม่คำนึงถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อม เปรียบเสมือนการมี เพศสัมพันธ์โดยขาดความรัก”

“ A Buddhist approach to economics would distinguish between misery, sufficiency, and surfeit. Economic growth would be good only to the point of sufficiency. Limitless growth and consumption would be disastrous. Secondly, a Buddhist economics would be based squarely on renewable resources: an economic of permanence. In contrast, Western economics is based on the ruthless exploitation of nonrenewable resources, and recognizes no limits to production and consumption a nonsustainable system.”

“ประการแรก เศรษฐศาสตร์แนวพุทธจะแยกแยะเรื่อง ความทุกข์, ความพอเพียง, และ ความฟุ่มเฟือยเกินพอดี ออกให้เห็นความแตกต่างจากกัน การเติบโตทางเศรษฐกิจนั้นจะเป็นสิ่งดี เฉพาะเมื่อถึงจุดพอเพียง การเติบโตแบบไม่มีที่สิ้นสุด และการบริโภคแบบไม่มีขีดจำกัด รั้งแต่จะก่อ ความพินาศ

ประการที่สอง, เศรษฐศาสตร์แนวพุทธจะตั้งอยู่บนพื้นฐานอันมั่นคงของหลักการใช้ทรัพยากร แบบที่น่ากลับมาใช้ใหม่ได้อีก: กล่าวคือเป็นเศรษฐกิจแบบยั่งยืนถาวร ในทางตรงกันข้าม, เศรษฐศาสตร์แบบตะวันตกตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างไม่ปราณี ปราศัย และใช้แบบที่ไม่สามารถนำกลับมาใช้อีกได้ ไม่คิดถึงขีดจำกัดใดๆในการผลิตและการบริโภค เป็นระบบเศรษฐกิจแบบไม่ยั่งยืน”

[George McRobie อ้าง E.F. Schumacher ใน Small is Beautiful, ๒๕ Years Later...With Commentaries, Hartley & Marks Publishers, Point Roberts, WA, USA, ๑๙๙๙]

E.F. Schumacher เข้าใจริยสัจสี่ โดยเฉพาะมรรคแปดอย่างถวายหัวใจ ท่านบอกว่า “การ เลี้ยงชีวิตชอบ” เป็นทางสายกลางไปสู่ชีวิตเศรษฐกิจที่เป็นสุขยิ่ง เพราะเป็นการดำรงชีวิตอย่าง พอเพียง ไม่ฟุ้งเฟ้อในวัตถุ แต่ไม่ปฏิเสธการเข้ามามีบทบาทของเทคโนโลยี หากเป็นเทคโนโลยีที่ เหมาะสม

E.F. Schumarcher E.F. Schumarcher

ท่านจึงได้เขียนหนังสือขึ้นมาเล่มหนึ่ง หนังสือเล่มนี้ชื่อ “Small Is Beautiful : Economics As If People Mattered” เขียนเมื่อปี ๑๙๗๓ โดยที่ E.F. Schumacher เป็นนักเศรษฐศาสตร์ชาวเยอรมันที่ไปตั้งรกรากในอังกฤษ ชื่อหนังสือแปลว่า “**ความเล็กที่งดงาม : เศรษฐศาสตร์ประหนึ่งว่าคนมีความสำคัญ**” เขียนในยุคที่ระบบเศรษฐกิจในโลกกำลังยึดการผลิตรายการเติบโตของขนาดเศรษฐกิจ ตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ ยอดการส่งออก ปริมาณการอุปโภคบริโภค การกินการใช้สินค้าทุกชนิดเป็นเครื่องวัดความเจริญ การผลิตให้มีกำไรมากๆ ลดต้นทุนการผลิต ลดค่าแรง ลดจำนวนคนทำงาน ลดเวลาทำงาน ใช้เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีที่ดีที่สุด ก้าวหน้าที่สุดมาแทนคน ทำทุกอย่างเพื่อเพิ่มผลผลิตโดยไม่สนใจคน

เมื่อ “Small Is Beautiful” พิมพ์ออกเผยแพร่ในปี ค.ศ. ๑๙๗๓ หรือ พ.ศ. ๒๕๑๖ วงการวิชาการ และ รัฐบาลในโลกให้ความสนใจกันล้นหลาม แม้ปัจจุบัน ผ่านไป ๓๐ กว่าปี “Small Is Beautiful” ก็ยังพิมพ์จำหน่ายอยู่ ไม่มีนักเศรษฐศาสตร์หรือนักรัฐศาสตร์กล้าบอกว่าไม่เคยอ่าน

หัวใจสำคัญของความคิดก็คือการพัฒนาที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยการเพิ่มการผลิตเพิ่มการกินการใช้ทรัพยากรเป็นหนทางที่ไม่ถูกต้อง เพราะไม่นานทรัพยากรในโลกก็ต้องหมด การเอาทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นสินค้าแทนที่จะคิดเป็นต้นทุนก็เป็นการถลุงทำลายอนาคตของโลก น้ำมันเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและมีจำกัด เท่าที่สำรวจและกำลังขุดมาใช้อยู่ ถ้าใช้กันอย่างไม่มียั้งคิดก็จะหมดใน ๔๐ ปี หากขุดพบเพิ่มใหม่อีกบ้างตามตัวเลขที่สำรวจก็จะอยู่ได้ถึงเพียง ๒๐๐ ปี แล้วจากนั้นมนุษย์ก็จะต้องกลับมาปรับตัวย้อนสู่ยุคที่ยากลำบากยิ่งกว่ายุคโบราณ

เพราะความตึงตันที่จะเปลี่ยนไปใช้พลังงานนิวเคลียร์แทนน้ำมันและถ่านหิน ซึ่งก็ไม่มีทางประกันความปลอดภัยในการผลิตพลังงานและการเก็บกักนิวเคลียร์ได้ หากที่เก็บให้ปลอดภัยก็ไม่ได้ หากหาได้เวลาที่กว่าที่พลาสมาพกัมมันตรังสีจะลดเหลือครึ่งหนึ่งก็นานถึง ๖,๐๐๐ ปี พลังที่เหลืออีกครึ่งหนึ่งจะลดไปอีกเท่าไรในอีกกี่พันปีก็ไม่ทราบ จะให้ลดรังสีไปจนหมดนั้นก็ไม่มีทางเลย ดังนั้นความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจด้วยการเร่งเพิ่มการผลิตจึงเป็นทางสู่หายนะของมนุษยชาติ

เพราะยิ่งเร่งความเจริญ ก็ต้องยิ่งเร่งผลิตรายการ

เร่งใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ก็จะเร่งไปสู่ทางตัน

ทางที่ดีคือหันมาใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมกับธรรมชาติ ใช้ทรัพยากรธรรมชาติเท่าที่จะทำให้ชีวิตมีความสุข หากจำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีก็ต้องเลือกเทคโนโลยีระดับกลาง หรือระดับที่เหมาะสม ที่เรียกว่า “Intermediate Technology” | “เทคโนโลยีระดับกลาง” (ปัจจุบันใช้คำว่า “Appropriate technology” | “เทคโนโลยีที่เหมาะสม”)

ประเทศที่ร่ำรวยอยู่ทุกวันนี้คือประเทศที่ร่ำรวยจากการเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์บนโลกใบเดียวกัน โดยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย คือสหรัฐอเมริกา และยุโรป สหรัฐอเมริกาประเทศเดียวมีประชากรเพียง ๖% ของโลก แต่ใช้ทรัพยากรของโลกมากถึง ๔๐% (Pearce, Joseph, 1992) ฉะนั้น หากไม่หยุดยั้งความฟุ่มเฟือยนี้ให้ทันการณ์ โลกของเราก็ถึงจุดจบอย่างรวดเร็ว

“Small Is Beautiful” เสนอแนวคิดให้มนุษย์หันไปอยู่กับธรรมชาติ ใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อ “สุขภาพ” “ความงาม” และ “ความยั่งยืน” (Health, Beauty and Permanence)

สำหรับคนยากจน หรือประเทศที่เรียกตัวเองว่ายากจน ด้อยพัฒนานั้น หนทางแก้ปัญหาความยากจนไม่ใช่การพัฒนาเศรษฐกิจแบบเร่งการผลิตและกระตุ้นการกินการจ่ายใช้สอย หรือเพิ่มการลงทุน

E.F. Schumacher บอกว่าสาเหตุของความยากจนนั้นไม่ได้อยู่ที่การขาดความมั่งคั่งทางธรรมชาติ หรือขาดเงินทุน หรือขาดโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

ความยากจนเกิดจากการขาด “การศึกษา” ขาด “การจัดการ” และขาด “การมีวินัย” (Education, Organization and Discipline)

การจ่ายใช้สอย หรือการอุปโภคบริโภค เป็นเพียงหนทางไปสู่ชีวิตที่เป็นสุขเท่านั้น ไม่ใช่ชีวิตที่เป็นสุขมากที่สุดต้องเป็นชีวิตที่เอาแต่จ่ายใช้สอยให้มากที่สุดเป็นเงาตามตัว

มนุษย์ที่ฉลาดต้องจ่ายใช้สอยให้น้อยที่สุดเพื่อให้ได้ชีวิตที่เป็นสุขมากที่สุด

“ความพอเพียงนั้นงดงาม” “Small Is Beautiful”

[Schumacher, Ernst Friedrich, Small is Beautiful: Economics as if People Mattered, ๒๕ Years Later... With Commentaries, (Introduction by Paul Hawken), Hartley & Marks Publishers, ๑๙๙๙, Point Roberts, WA, USA, Vancouver, BC, Canada, ๒๘๖ หน้า]

E.F. Schumacher เขียน “Small is Beautiful” เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๗๓ หรือ พ.ศ. ๒๕๑๖ สร้างปรากฏการณ์ใหม่ในวงการเศรษฐศาสตร์และความคิดเรื่องอนาคตทางเศรษฐกิจกับความสุขความเจริญของมวลมนุษย์ สวนกับทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของโลกในยุคของท่าน แต่ก็มีกลุ่มนักคิด นักฝัน และนักปฏิบัติในโลกก่อตัวกันเพื่อพัฒนาโลกให้เป็นไปตามแนวทางของท่าน

E.F. Schumacher เป็นนักคิด นักเศรษฐศาสตร์ นักปรัชญา แม้ปัจจุบันท่านจะจากโลกนี้ไปแล้ว เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๗๗ แต่ปรัชญา แนวคิด และ งานเขียนของท่านก็ยังเป็นแกนหลักให้กับชาวโลกผู้แสวงหาความสุขความเจริญที่แท้จริงจากการพัฒนาชีวิตเศรษฐกิจและสังคม

๒๕ ปีหลังจากการพิมพ์เผยแพร่ Small is Beautiful และ ๒๑ ปีหลังจากการถึงแก่กรรมของท่านแล้ว ลูกศิษย์ ๓๔ คน ของท่านช่วยกันเขียนบทวิจารณ์ ทบทวน ประเมินแนวคิดของท่านในหนังสืออ้อมตะเล่มเดิม Small is Beautiful แต่คราวนี้ประกบด้วยบทวิจารณ์จากลูกศิษย์ หนังสือเล่มนี้ยังคงเป็นเล่มเดิม แต่ปรับชื่อเต็มข้อความว่ามีบทวิจารณ์ประกบมาด้วย เป็น “Small is Beautiful: Economic as if People Mattered, ๒๕ years later....with commentaries”

“Small is Beautiful: Economics as if People Mattered” “เล็ก (ความพอเพียง) นั้นงดงาม: เศรษฐศาสตร์ที่ดูประหนึ่งว่ามนุษย์นั้นสำคัญ” โดย Ernst Friedrich Schumacher มีบทวิจารณ์ประกอบจากนักเศรษฐศาสตร์จากทั่วทุกมุมโลก ในทุกหน้า ทุกคนยอมรับว่าความคิดเรื่องการอยู่อย่างเหมาะสมพอเพียง และใช้ทรัพยากรในโลกมนุษย์อย่างประหยัด ยั่งยืน ไม่คิดเรื่องกำไรขาดทุน ไม่สะสมความมั่งคั่งแบบนายทุนในโลกตะวันตก ไม่ใช่พลังงานจากธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำมันจากซากฟอสซิลใต้โลก ให้หมดไปโดยฟุ่มเฟือย ต้องคิดว่าน้ำมันอันเป็นพลังงานสำคัญของโลกกำลังจะ

หมดไปในเวลาไม่นาน ไม่คิดเอาทรัพยากรของโลกมาเป็นทุน จะคิดจะทำอะไรก็ควรคำนึงถึงความพอเหมาะพอดี อย่าคิดถึงเงิน ให้คิดถึงค่าของงานที่จะนำไปแลกกับสินค้า หากต้องใช้เทคโนโลยีเพื่อประสิทธิภาพการผลิต ก็ต้องใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ระดับกลาง ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเร่งรัดเพิ่มปริมาณการผลิตเพื่อหวังกำไรมากๆที่เป็นตัวเงิน หากไม่จำเป็นก็ไม่ควรต้องใช้เงินเสียด้วยซ้ำไป ผู้หญิงควรมีบทบาทที่ต่างไปจากผู้ชาย การดูแลชีวิตและสังคมในครอบครัวของสามีและลูกหลานน่าจะเป็นบทบาทที่สำคัญกว่าการแก่งแย่งกันออกไปทำงานนอกบ้านให้เท่าเทียมกับผู้ชาย

โดยหัวใจในปรัชญาของ E.F. Schumacher เศรษฐศาสตร์ตามคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเองที่เป็นหลักของเศรษฐศาสตร์แห่งความสุขความสงบของมวลมนุษยชนโลก E.F. Schumacher ชื่นชมและต้องการให้ชาวโลกยึดเศรษฐศาสตร์แนวพระพุทธศาสนา แต่น่าเสียดายที่ชาวพุทธในพม่าที่ Schumacher ได้รับอิทธิพลทางความคิด รวมทั้งชาวพุทธในประเทศไทยที่ถือเป็นแดนพุทธที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก มีน้อยคนนัก ที่จะเชื่อฟังเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ แม้พระสงฆ์ผู้ทรงศีล ก็ยังเป็นนักทำกิจกรรมเศรษฐกิจแบบทุนนิยม กำไร-ขาดทุน สะสมวัตถุเงินทองและความมั่งคั่งกันจนลืมนึกไปว่าพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นเป็นสิ่งดีจริงๆ

Satish Kumar วิเคราะห์ว่า ครั้งที่ Schumacher ถูกรัฐบาลอังกฤษส่งไปพม่าเพื่อให้คำแนะนำว่าพม่าควรจะพัฒนาประเทศด้วยวิทยาการและเทคโนโลยีก้าวหน้าต่างๆอย่างไร อยู่ไปสักพักจึงพบว่าชาวพม่าไม่ต้องการคำแนะนำจากท่านเลย เพราะเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ที่ชาวพม่าปฏิบัติตามอยู่นั้นให้ความสุขสมบูรณ์ดีแล้ว

การศึกษา คือเรื่องที่คุณอ่านส่วนใหญ่ในโลกไม่คิดว่า Schumacher ให้รายละเอียดมากนัก คนที่คิดถึง Schumacher โดยมากมักจะโยงท่านเข้ากับเรื่องเศรษฐศาสตร์ การผลิตเทคโนโลยีที่เหมาะสม แต่ David Orr ก็วิจารณ์ว่า ที่จริงแล้ว เรื่องการศึกษาในบทที่ ๖ ของ “Small is Beautiful” นั้นว่าสำคัญและกระจ่างอย่างที่สุด เพราะ Schumacher เขียนไว้อย่างกล้าหาญว่า การศึกษาในระบบเป็นทางการคือสาเหตุแห่งวิกฤติทางเศรษฐกิจทั้งหมด ความไร้ระบบของการศึกษาสมัยใหม่ ทำให้เราเรียนแต่เรื่องความรู้ว่าจะทำอะไรอย่างไร [น.๖๐] มากกว่าเรื่องทำไมจึงจะต้องทำเช่นนั้น

**เราเรียนเรื่อง “Know-How” มากกว่า “Know-Why”
รู้แต่ว่ามันเป็นอย่างไร แต่ไม่รู้ว่าจะทำไมมันจึงเป็นอย่างนั้น**

นี่คือการศึกษาที่ครอบงำและทำลายโลกอยู่ทุกวันนี้

เรื่องความฟุ่มเฟือยของการใช้น้ำมัน และความไม่แยแสต่ออนาคต Mark Roseland วิเคราะห์อย่างชื่นชมว่า ในยุคที่ Small is Beautiful ออกมาสู่สายตาผู้อ่าน Schumacher เตือนเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมกับการใช้ทรัพยากรอย่างไม่ยั่งยืนเป็นเรื่องที่ยังไม่มีใครใส่ใจเป็นเรื่องสำคัญนัก แต่ผ่านไป ๒๕ ปี รัฐบาลจำนวนมากในโลก รวมทั้งองค์กรภาคประชาสังคม ให้ความสำคัญเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติกันมากจริงๆ Mark Roseland สรุปท้ายบทวิจารณ์ว่า

“ทุกฝ่าย ทั้งชายและขวา ยอมรับว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมกำลังถูกทำลายกลายเป็นเรื่องวิกฤติจริงๆ” [น.๙๖]

Karl-Henrik Robert เสริมว่า:

“ปัญหาสำคัญที่วามนุษย์กำลังพัฒนาโดยใช้ทรัพยากรที่หาทดแทนไม่ได้ และจะใช้จนหมดไปอย่างรวดเร็วนั้น ยังมีปัญหาสำคัญเท่ากับการที่มนุษย์ไม่สามารถผลิตทรัพยากรที่สร้างทดแทนกันใหม่ได้ให้มากพอ การใช้ทรัพยากรที่หาทดแทนใหม่ไม่ได้ จึงสร้างปัญหาให้กับทรัพยากรที่หาทดแทนได้ เพราะการทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่หมดสูญสิ้นหมดไปโดยเร็วจะก่อให้เกิดปัญหาสภาวะอากาศเปลี่ยนแปลง ฝนกรด ธาตุโลหะเป็นพิษ และปัญหาอื่นๆ” [น.๙๙]

คำเตือนของ E.F. Schumacher เป็นจริงอย่างที่สุด แต่มนุษย์บนโลกปัจจุบันฟังท่านน้อยมาก Small is Beautiful โดย E.F. Schumacher บอกไว้ว่าหลังปี ค.ศ. ๑๙๘๐ หากมนุษย์ไม่ได้ค้นพบแหล่งพลังงานใหม่มากพอ น้ำมันที่ใช้กันอย่างฟุ่มเฟือย จะหมดไปภายใน ๔๐ ปี หลังจากนั้นไม่ต้องใช้วิชาคณิตศาสตร์ไปคำนวณอะไรให้มากเปล่า เศรษฐกิจของโลกจะเติบโตอย่างรวดเร็วไม่ได้อีกต่อไปหลังปี ๑๙๘๐ เพราะมนุษย์บนโลกจะเพิ่มจำนวนมากขึ้น จะผลิต จะกิน จะใช้มากขึ้นกว่าเดิมถึงสองเท่าครึ่ง และจะใช้น้ำมันมากขึ้นเป็นสองเท่า

๒๕ ปีผ่านไป William Rees ย้ำความถูกต้องของความคิดของ Schumacher ว่า :

“พลเมืองโลกยุคอุตสาหกรรมใช้พลังงานเท่ากับทาสยุคโบราณ ๒๐๐ คน อารยะธรรมยุคอุตสาหกรรมพุ่งทะยานเหมือนจรวด แม้เชื้อเพลิงใกล้จะหมด ก็ยังพุ่งไปเร็วและแรงจัดโดยไม่คำนึงอะไร ปัญหาของศตวรรษที่ ๒๑ ก็คือ หากหาพลังงานมาทดแทนได้บ้างแล้วมันจะชะลอความวิบัติล่มสลายได้บ้างหรือไม่” [น.๑๐๖]

เล็ก อย่างพอเหมาะพอดี คือความงามงาม ที่ Schumacher เขียนไว้อย่างถูกต้อง

ดูเหมือนว่าคนส่วนใหญ่ในโลก โดยเฉพาะรัฐบาล และ ธุรกิจอุตสาหกรรมต่างๆ จะเลิกอ่าน เลิกเชื่อ Schumacher กันไปหมดแล้ว เศรษฐศาสตร์แนวพระพุทธรเจ้า สอนใหม่โดย Ernst Friedrich Schumacher ฝรั่งเศสตะวันตกชาวเยอรมัน ฝรั่งเศสส่วนใหญ่ในโลกก็ไม่ฟังกัน ยิ่งชาวพุทธในแดนพุทธก็ไม่ฟังเช่นกัน

ศตวรรษที่ ๒๑ แม้จะย่างเข้ามาในทศวรรษที่สองแล้ว แต่ก็พอมองเห็นอนาคตแล้วว่า พระพุทธรองค์นั้นทรงตรัสไว้ถูกต้องเป็นที่สุดแล้ว หากแต่ไม่มีคนเชื่อสักก็มาน้อย ไม่มีใครทำตามกันอย่างจริงจังเท่าใดนัก

พุทธศาสนายังปรากฏรูปแบบและเนื้อหาอยู่ในสังคมโลก

แต่มนุษย์เลือกที่จะมีไว้เพียงบูชามากกว่าปฏิบัติ

เสียงของ Schumacher นั้นยังดังอยู่

แต่ไม่มีใครตั้งใจฟังท่านนั่นเอง

สรุปได้ว่าทัศนะนักปราชญ์ตะวันตกมองเหตุผลการสอนหลักธรรมเกี่ยวกับเศรษฐกิจว่า สาเหตุที่คนตะวันตกมองหาหนทางที่จะทำให้ระบบเศรษฐกิจให้เกิดความสมดุลนั้นก็เพราะว่า มีสาเหตุมาจากช่วงเศรษฐกิจที่อยู่ในยุคที่ระบบเศรษฐกิจในโลกกำลังยึดการผลิต การเติบโตของขนาดเศรษฐกิจ ตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ ยอดการส่งออก ปริมาณการอุปโภคบริโภค การกิน การใช้สินค้าทุกชนิดเป็นเครื่องวัดความเจริญ การผลิตให้มีกำไรมากๆ ลดต้นทุนการผลิต ลดค่าแรง ลดจำนวนคนทำงาน ลดเวลาทำงาน ใช้เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีที่ดีที่สุด ก้าวหน้าที่สุดมาแทนคนทำทุกอย่างเพื่อเพิ่มผลผลิตโดยไม่สนใจคน

จึงเป็นเหตุผลให้นักปราชญ์เศรษฐศาสตร์ตะวันตกหันมาหาแนวทางใหม่ๆ จนได้มาพบกับคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับภาวะความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องหลักธรรมที่ชื่อ “สัมมาอาชีวะ” นั่นเอง

๔.๘.๓ ทัศนะนักปราชญ์ตะวันตกกับหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในมิติของเศรษฐศาสตร์การเมือง

หากจะพูดถึงหลักเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่มีอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้า คงต้องกล่าวถึง หลักการบริหารบ้านเมือง หรือหลักการปกครองประเทศ ซึ่งจากประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนที่สุดของมนุษย์นั้น ในโลกตะวันตกจะมีจารีกและสะสมองค์ความรู้ไว้มากซึ่ง ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอในรายละเอียดต่อไปนี้

ปรัชญาการเมือง (Political Philosophy)

ปรัชญาการเมือง คือสาขาของปรัชญาประยุกต์ที่ศึกษาถึงชีวิตทางสังคมหรือชีวิตทางการเมืองของมนุษย์ ปัญหาที่ปรัชญาการเมืองศึกษาจึงเป็นเรื่องของสังคม (Society) และรัฐ (The State) ในแง่ของธรรมชาติ (Essence) ป่าเกิด (Origin) และคุณค่า (Value) ของรัฐและสังคม หรืออาจกล่าวได้ง่าย ๆ ว่า นักปรัชญาการเมืองเป็นกลุ่ม ของนักปรัชญาที่ต้องการเสนอความคิดเกี่ยวกับองค์กรที่เหมาะสมสำหรับมนุษย์ในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือสังคม นักปรัชญาการเมืองไม่ลื้มที่จะกล่าวถึงเรื่อง ความยุติธรรม(Justice) และวิถีที่จะนำไปสู่ความยุติธรรมของสังคม การออกกฎหมายและการเคารพกฎ ซึ่งก็รวมถึงการบริหารบ้านเมืองในเรื่องที่สำคัญที่นำไปสู่ความสงบสุขไม่มีการแก่งแย่งแข่งขันปัจจัย ๔ กัน นั่นก็คือการบริหาร “ระบบเศรษฐกิจที่ดี (Good Economics) ” นั่นเอง

ปรัชญาทางการเมืองกับการบริหารเศรษฐกิจ

๑. การเมืองเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ ซึ่งอำนาจทางการเมืองเป็นอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน อันสามารถนำไปสู่การบริหารจัดการ หรือควบคุมระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยด้วย

๒. ผู้ปกครองเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด อาจเป็นถึงเจ้าชีวิตและเจ้าแผ่นดิน เป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดกฎระเบียบให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติตาม และมีอำนาจสิทธิ์ขาดที่จะลงโทษผู้ละเมิด

แม้กระทั่งโทษประหารชีวิต ซึ่งรวมถึงการครอบครองหรือแจกจ่ายทรัพยากรทางเศรษฐกิจให้แก่คนในชาติ หรือต่างชาติด้วย

๓. นักการเมืองเป็นผู้ออกกฎหมาย รวมทั้งกฎหมายนิรโทษกรรม ซึ่งสามารถยกเลิกคำพิพากษา ยกเลิกคำสั่งประหารชีวิตได้ ตลอดถึงออกกฎหมายที่เกี่ยวกับการทำธุรกิจ การค้า การลงทุน การพาณิชย์ ทั้งในและนอกประเทศ อาจออกมาในรูปแบบของภาษีต่างๆ เป็นต้น

๔. อำนาจทางการเมืองที่เป็นผลผลิตของนักการเมืองทำให้คนตายได้ การใช้อำนาจทางการเมืองเป็นสิ่งสูงสุดของแผ่นดิน เช่น จีนซีฮงเต้เกณฑ์คนเป็นล้านเพื่อสร้างกำแพงเมืองจีน ซึ่งเป็นอำนาจของรัฐ ประชาชน หรือผู้ใต้บังคับบัญชาไม่สามารถปฏิเสธได้ เช่นเดียวกันกับอำนาจที่ในด้านเศรษฐกิจ เช่น คนทำการผลิตสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้มากเท่าใด อำนาจการเมืองอาจกำหนดว่าต้องแบ่งให้รัฐหรือส่วนกลางเท่าใดก็ได้ หรือแม้แต่จะเอาไว้ทั้งหมดแล้ว จึงแบ่งให้ผู้ทำการผลิตภายหลังก็ได้ด้วยนั่นเอง (กิตติพัฒน์ สุวรรณศิริเมธี., ๒๕๕๐.)

ซึ่งจากที่กล่าวมา หากเราจะมองในมิติที่ว่าด้วยเรื่องของการเอาอำนาจทางการเมืองมาใช้กับเศรษฐกิจนั้นย่อมสามารถทำได้ง่ายตาย แต่ในมิติที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ คือ เป็นการวิเคราะห์แนวคิดของนักปราชญ์ตะวันตกที่กล่าวถึงการบริหารบ้านเมือง การปกครองบ้านเมือง โดยวิเคราะห์ในเฉพาะแง่มุมทางเศรษฐกิจ โดยนำองค์ความรู้ และประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเชื่อมโยงด้วยนั่นเอง

ความคิดทางการเมืองเรื่องเศรษฐกิจที่สรุปได้จากแนวคิดของนักปราชญ์ตะวันตก

ความหมายของการเมืองเรื่องเศรษฐกิจ พอสรุปได้ดังนี้

๑. การจัดการอำนาจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนในมิติของสภาพความอยู่ดีกินดี
๒. เป้าหมายของการเมืองเรื่องเศรษฐกิจที่พึงประสงค์คือความดีงามและยุติธรรมในมิติเศรษฐกิจ
๓. นักการเมืองไม่ดี ทำให้ประชาชนเห็นว่าการเมืองเป็นสิ่งเลวร้าย โดยมีปมประเด็นการโกงกินเป็นตัวทำลายระบบ
๔. นักการเมืองที่ดีย่อมนำการเมืองไปสู่ความดีงาม และความอยู่ดีกินดีของประชาชน
๕. การเมืองและนักการเมืองเป็นคนละส่วนกัน

โดยสามารถอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับแนวคิดด้านการเมือง การปกครอง การบริหารบ้านเมือง ในมิติของเศรษฐศาสตร์การเมือง ของนักปราชญ์ตะวันตกที่ได้รับการยอมรับจากสังคมโลก ดังนี้

๔.๘.๓.๑ แนวคิดของนักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยต้น มองผ่านมิติเศรษฐศาสตร์ การเมืองเชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนา

๔.๘.๓.๑.๑ แนวคิดของ “โสกราตีส”

โสกราตีส (๔ มิถุนายน ๔๗๐ ปีก่อน ค.ศ. - ๗ พฤษภาคม ๓๙๙ ปีก่อน ค.ศ.) (ภาษากรีก Σωκράτης) เป็นนักปราชญ์กรีกและเป็นชาวเมืองเอเธนส์

โสกราตีสเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้มีผลงานการเขียนอะไรคงเหลืออยู่ถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามตัวตนและความคิดของเขายังคงอยู่ถึงปัจจุบันผ่านงานเขียนของบุคคลอย่าง อริสโตเติล (Aristotle) พลาโต (Plato) อริสโตฟานเนส (Aristophanes) หรือ ซีโนฟอน (Xenophon) นอกจากนี้ยังมีทั้งนักเขียน นักคิด และนักปราชญ์ที่เก็บเรื่องราวของโสกราตีส อย่างไรก็ตาม เราไม่สามารถรู้ได้ว่าข้อมูลเรื่องเล่าถึงชีวิตของโสกราตีสนั้นจริงหรือเท็จได้อย่างแน่นอนตามธรรมเนียมโบราณ โสกราตีสนั้นเป็นลูกของโสโฟรนิคัส (Sophroniscus) ผู้เป็นพ่อ และ เฟนาเรต (Phaenarete) ผู้เป็นแม่ โสกราตีสได้แต่งงานกับซานทิปปี (Xanthippe) และมีลูกชายถึง ๓ คน เมื่อเทียบกับสังคมสมัยนั้น ซานทิปปีถึงได้ว่าเป็นผู้หญิงอารมณ์ร้าย และโสกราตีสเองได้กล่าวว่าเพราะเขาสามารถใช้ชีวิตกับซานทิปปีได้ เขาใช้ชีวิตกับมนุษย์คนใดก็ได้เหมือนกับผู้ฝึกม้าที่สามารถทนกับม้าป่าได้ โสกราตีสได้เห็นและร่วมรบในสมรภูมิ และ ตามสิ่งที่พลาโตได้กล่าวว่า โสกราตีสได้รับเหรียญเกียรติยศสำหรับความกล้าหาญในสมรภูมิ

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ไม่กล่าวอย่างชัดเจนว่าโสกราตีสประกอบอาชีพใด ใน "ซิมโพเซียม" (Symposium) ซีโนฟอนกล่าวว่าโสกราตีสใช้ชีวิตกับการสนทนาปรัชญา โสกราตีสไม่น่าที่จะมีเงินมรดกจากครอบครัวเพราะบิดาของโสกราตีสเป็นเพียงศิลปิน และตามการบรรยายของพลาโต โสกราตีสไม่ได้รับเงินจากลูกศิษย์ อย่างไรก็ตามซีโนฟอนกล่าวใน "ซิมโพเซียม" ว่า โสกราตีสรับเงินจากลูกศิษย์ของเขา และอริสโตฟานเนสก็กล่าวว่าโสกราตีสได้เปิดโรงเรียนของตนเอง ข้อเสนอแนะอีกอย่างหนึ่งที่เป็นไปได้ก็คือ โสกราตีสเลี้ยงชีพผ่านเพื่อนที่ร่ำรวยของเขา เช่นเอลซีไบเดส (Alcibiades)

การไต่สวนและเสียชีวิต

โสกราตีสใช้ชีวิตอยู่ในช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงในอาณาจักรเอเธนส์ จากจุดสูงสุดของอาณาจักรเอเธนส์ถึงยุคเสื่อมภายหลังการพ่ายแพ้ให้กับกรุงสปาร์ตา (Sparta) มีบุคคลสามคนสำคัญที่ยุให้ศาลสาธารณะของกรุงเอเธนส์ไต่สวนโสกราตีส โดยกล่าวหาว่า โสกราตีสเป็นผู้ที่สร้างความเสื่อมศรัทธาในศาสนา และเยาวชนในกรุงเอเธนส์ เรื่องราวทั้งหมดนี้สามารถอธิบายได้ เมื่อนึกถึงสถานการณ์ในเมืองเอเธนส์ภายหลังการพ่ายแพ้ให้กับสปาร์ตานั้น ชาวเมืองเอเธนส์ ผู้ยังเชื่อถือในเทพเจ้าผู้ปกป้องเมืองต่างๆ มองว่าการพ่ายแพ้ของเอเธนส์เป็นเพราะเทพเจ้าเอเธนา (Athena) ผู้เป็นเทพปกครองเมืองเอเธนส์นั้นประสอ์จะลงโทษเมืองเอเธนส์เพราะผู้คนในเมืองเสื่อมศรัทธาในศาสนา การที่โสกราตีสตั้งคำถามและสนทนาเกี่ยวกับปรัชญาจึงเท่ากับเป็นการทรยศชาติ การไต่สวนตัดสินว่าโสกราตีสมีความผิด และเขาถูกประหารโดยการรับพิษ

ปรัชญาของโสกราตีส

๑. มนุษย์กับรัฐ การอยู่ร่วมกันของมนุษย์คือกำเนิดของรัฐ มนุษย์ไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ รัฐเป็นสิ่งที่ดี และจำเป็นเพราะรัฐเป็นแหล่งที่คนสามารถพบกับชีวิตที่ดี และสามารถเรียนรู้คุณธรรมจากเพื่อนร่วมสังคม

๒. กฎหมายแห่งรัฐ

๑) กฎหมายคือกลไกของรัฐ ที่ส่งเสริมและปกป้องให้มนุษย์ มีชีวิตที่ถูกต้อง

๒) คุณค่าของกฎหมาย การบัญญัติกฎหมายจะต้องทำด้วยความรอบรู้และฉลาด เพื่อให้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการดำรงคุณธรรมของสังคมอย่างแท้จริง ดังนั้นประชาชนจึงควรเป็นผู้กำหนดกฎหมาย

๓. ราชาประชาชน คือ ผู้ปกครองที่ดีตามแนวคิดของโสกราตีส ประชาชนเป็นบุคคลที่มีความรู้ จึงเป็นบุคคลที่มีคุณธรรม และส่งเสริมให้ประชาชนทำดี

๑) โสกราตีสใช้กระบวนการแสวงหาความรู้ โดยวิธีวิภาษวิธี (Dialectic) คือการตั้งปัญหาและหาสาเหตุของปัญหาไปเรื่อยๆ รวมทั้งหาข้อคัดค้านมาหักล้างกัน จนหาคำตอบว่าสาเหตุนั้นเกิดขึ้นจากอะไร

๒) สนใจค้นคว้าอยากรู้อาไรว่ามนุษย์เกิดมาต้องการอะไร และพบว่ามนุษย์เกิดมาต้องการความสุข แล้วมนุษย์ทุกคนก็ต้องการความสุขที่แตกต่างกัน หากความสุขที่ได้มาจากความสุจริต ความสุขนั้นจะดี คนมีความสุขกับการกระทำนั้น แต่หากความสุขนั้นได้มาจากสิ่งมิชอบ โดยกระทำสิ่งไม่ดี พอการกระทำปรากฏขึ้นมา นั้น ความสุขของคนก็จะหายไป

๓) หากกระทำดี ชีวิตก็จะมีความสุข และประสบความสำเร็จในชีวิต ดังคำกล่าวที่ว่า “การกระทำความดีอย่างมั่นคง จะทำให้มีความสุขอย่างยั่งยืน” ความรู้เกี่ยวกับความดีสามารถปลูกฝังให้เกิดการเรียนรู้ได้ สังคมสามารถหล่อหลอมให้คนเกิดการเรียนรู้ที่จะทำดีได้ แล้วความรู้เกี่ยวกับความดีนั้นทำให้คนเกิดคุณธรรม แล้วสังคมก็จะเกิดความสุขด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะนักการเมืองหากมีคุณธรรม จะทำให้เกิดคุณธรรมทางการเมือง (Political Virtue) ปกครองหรือใช้อำนาจโดยธรรม จะทำให้ประชาชนมีความสุข มีชีวิตที่ดี

คุณธรรมทางการเมือง ๕ ประการ ตามแนวคิดของโสกราตีสคือ

๑. ปัญญา (Wisdom) หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับความดี เช่น คนเราเกิดมาต้องรู้ว่าพ่อแม่ที่ดีเป็นอย่างไร, การเป็นลูกที่ดีเป็น อย่างไร, การเป็นครูและนักเรียนที่ดีเป็นอย่างไร และการเป็นนักปกครองที่ดี หากคนเรารู้เกี่ยวกับความดีและกระทำสิ่งต่างๆ ด้วยความดี เขาเชื่อว่าสังคมจะสันติสุข

๒. ความกล้าหาญ (Courage) เป็นความกล้าหาญในการรักษาความถูกต้อง และความดีงามของสังคม ผู้ปกครองต้อง กล้ายืนหยัดในความถูกต้อง ไม่ใช่เข้าข้าง ยอมจำนนต่อคนชั่ว ดังนั้น ในการรักษาความถูกต้อง ต่อสู้กับความชั่ว บางครั้งต้องเสี่ยงถึงชีวิต แต่โสกราตีสบอกว่าถึงเสี่ยงก็จำเป็นต้องสู้ ต้องยืนหยัดเพื่อให้คนทุกคนในสังคมพร้อมที่จะต่อสู้ด้วยกัน มิฉะนั้นคนชั่วจะครองเมือง

การเผยแพร่คุณธรรมในลักษณะนี้ ซึ่งเป็นการตอบโต้คนชั่ว จนถูกสมาชิกสภานครรัฐเอเธนส์บางส่วนกล่าวหาว่า โสกราตีสพยายามเผยแพร่คำสอนที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพระเจ้า แล้วนำเข้าไปใต้สวน และถูกตัดสินให้กินยาพิษตาย หลายคนบอกให้หนีแต่เขาก็ไม่หนี เพราะต้องการแสดงให้เห็นถึงความ

กล้าหาญ มิใช่เป็นคนซี้ซลาด เสียชื่อต่อวงศ์ตระกูล แต่ในสังคมไทยมีการปลูกฝังให้คนเรารู้จักเอาตัวรอดตั้งคำสุภาชิตไทย เช่น รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี, อย่าแกว่งเท้าหาเสี้ยน, ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด คนไทยขาดการยับยั้งในการต่อสู้ต่อสิ่งชั่ว สิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะเกรงกลัวต่อสิ่งเหล่านั้นว่าจะส่งผลไม่ดีมาถึงตนเอง

๓. การควบคุมตนเอง (Temperance) คือการควบคุมตนเองไม่ให้ตกเป็นทาสของความโกรธ ความโลภ ความหลง นักปราชญ์เชื่อว่าทุกคนเกิดมาจะมีสิ่งเหล่านี้ติดตัวมา แต่ทุกคนมีความแตกต่างกันในเรื่องของการควบคุมตนเอง และการยับยั้งชั่งใจ หากยับยั้งชั่งใจได้มาก ก็แสดงว่ามีคุณธรรมสูง

๔. ความยุติธรรม (Justice) คือ ธรรมที่ยิ่งใหญ่ในการปกครอง หากผู้นำมีความยุติธรรม ก็จะมีแต่คนดีอยู่ใกล้ๆ ผู้นำก็จะไม่เดือดร้อน มีคนคอยเกื้อหนุนช่วยเหลือ

๕. การปฏิบัติหน้าที่ทางศาสนา (Piety) คือ การกระทำความดี และการยกย่องคนดี ดังนั้นผู้นำก็ควรทำดีเพื่อเป็นแบบอย่างให้ประชาชนเอาอย่าง และต้องรู้จักยกย่องความดีด้วย เพื่อให้คนที่ทำดีมีกำลังใจในการกระทำความดีต่อไปเพื่อสังคม

แนวคิดของโสกราตีสที่สำคัญมีดังนี้

๑. เป้าหมายแห่งชีวิตมนุษย์ มนุษย์เกิดมาต้องการอะไร ก็คือ **ความสุข** หากคนเราทำดี **ชีวิตก็จะมีความสุข** ซึ่งเรื่องนี้มีความสอดคล้องกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

๒. ความรู้เกี่ยวกับความดี ปราชญ์เป็นผู้มีความรู้ จึงเป็นผู้มีคุณธรรม เพราะปราชญ์เป็นผู้ใฝ่รู้ แสวงหาสิ่งดี ละเว้นความชั่ว ฉะนั้นจึงควรให้ปราชญ์เป็นผู้นำประเทศ ปกครองประเทศ สังคมจะได้มีแต่สันติสุข แล้วยังส่งเสริมให้ประชาชนทำดี ประพฤติปฏิบัติดี สังคมก็จะเป็นสังคมที่ดี

แนวคิดการปกครองของโสกราตีส “ราชาปราชญ์” ให้ปราชญ์เป็นผู้ปกครอง เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย มีอำนาจในการบัญญัติกฎหมาย, ด้านบริหาร และมีอำนาจในการตัดสินคดีต่างๆ สังคมจะมีความสุข เพราะปราชญ์จะทำแต่สิ่งดี ๆ และส่งเสริมให้ประชาชนมีคุณธรรม

ดั่งนักการเมืองไทยขาดคุณธรรม ไม่ใส่ใจเรื่องความดี มีค่านิยมที่ไม่ดี ทำให้สังคมเรามีแต่ปัญหา ขาดการพัฒนา

สรุปได้ว่า หากเรามองแนวคิดของโสกราตีส ผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองและวิเคราะห์เชื่อมโยงกับหลักพุทธศาสนา เราจะเห็นว่า ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเมือง การปกครองรัฐ หรือการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในต้องประกอบด้วยหลักแห่งคุณค่าแท้ที่ประกอบด้วยคุณธรรมเป็นที่ตั้ง รวมถึงลดการเบียดเบียนสิ่งอื่นเกินความจำเป็นดังที่ โสกราตีสได้กล่าวไว้เช่นเรื่อง การควบคุมตนเอง (Temperance) เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับ “การบริหารจัดการความต้องการแห่งตน มากกว่าการบริหารจัดการเพื่อแสวงหาผลตอบแทนของความ ต้องการของคนที่ไม่มีที่สิ้นสุด” โดยสามารถจัดการได้โดยต้องดำรงตนด้วยการประกอบด้วยปัญญานั้นเอง

๔.๘.๓.๑.๒ แนวคิดของ “เพลโต” (Plato ๔๒๘ - ๓๔๗ ก่อน ค.ศ.)

เพลโต เกิด ๔๒๗ ก่อนคริสต์ศักราช ที่กรุงเอเธนส์ (Athens) ประเทศกรีซ (Greece) เสียชีวิต ๓๔๗ ก่อนคริสต์ศักราช ที่กรุงเอเธนส์ (Athens) ประเทศกรีซ (Greece)

ผลงาน

โดยเขาตั้งโรงเรียนชื่อ อะเคเดมี (Academy) แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านมานานกว่า ๒,๕๐๐ ปีแล้ว แต่หลักการปรัชญาของเพลโตก็ยังคงมีอิทธิพลต่อแนวความคิดของการศึกษา ด้านต่าง ๆ ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นปรัชญาจิตวิทยา ธรรมชาติ หรือแม้แต่วิทยาศาสตร์ เพลโตเป็นนักปรัชญา และนักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคนหนึ่งของโลก อีกทั้งท่านยังเป็นอาจารย์ของนักปรัชญาและนักวิทยาศาสตร์เอกของโลกอย่าง อาริสโตเติล เพลโตเป็นนักปรัชญาที่วางรากฐานทางการศึกษาวิชาต่าง ๆ ไว้มากมาย เช่น การปกครอง วิทยาศาสตร์ และดาราศาสตร์ เป็นต้น

เพลโตเกิดเมื่อ ๔๒๗ ก่อนคริสต์ศักราช ที่กรุงเอเธนส์ ประเทศกรีซ ในครอบครัวที่มั่งคั่งและเก่าแก่ครอบครัวหนึ่ง บิดาของ เพลโตมีชื่อว่า อริสตัน (Ariston) ส่วนมารดาของเขาชื่อว่า เพริเทียน (Peritione) บิดาของเขาเป็นเพื่อนสนิทกับโสเครตีส Cosrates ๓๙๙ - ๔๖๙ BC.) ซึ่งเป็นนักปรัชญาชาวกรีกที่มีชื่อเสียงอีกท่านหนึ่งที่ได้กล่าวไปข้างต้นแล้ว และเป็นลูกศิษย์ของพีทาโกรัส (Pythagoras) ในเวลาต่อมาเพลโตได้ศึกษาวิชาการด้านต่าง ๆ กับโสเครตีส ทำให้เขามีแนวความคิดคล้ายกับนักปราชญ์ทั้งสองมาก เพลโตเกิดขึ้นมาภายใต้ความวุ่นวายทางการเมืองของกรีซ เนื่องจากเกิดสงครามกลางเมืองระหว่างชาวสปาร์ตา(Sparta) และชาวนครเอเธนส์ สงครามครั้งนี้ยุติลงด้วยชัยชนะของชาวสปาร์ตา ทำให้ชาวนครเอเธนส์ถูกกดขี่ข่มเหงอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ทำให้เพลโตมีแนวความคิดต่อต้านการเมืองอย่างรุนแรง เขาจึงมุ่งมั่นอยู่กับการศึกษาและได้รับการศึกษาขั้นต้นเช่นเดียวกับลูกผู้ดีมีเงินทั้งหลาย คือ เรียน ปรัชญา ดนตรี บทกวี และวาทยศิลป์ จากอาจารย์ท่านหนึ่งที่เป็นลูกศิษย์ของเฮราคลิตุส (Heraclitus) นักปรัชญาชาวกรีกที่มีชื่อเสียงอีกท่านหนึ่ง ต่อมาเพลโตได้ไปศึกษาต่อในวิชาขั้นที่สูงขึ้นไปอีกกับโสเครตีส

ในระหว่างนั้นความเป็นไปในนครเอเธนส์ล้วนมีแต่ปัญหา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของศีลธรรม การเมือง และอาชญากรรม เพลโต และโสเครตีสจึงได้ร่วมมือกันที่จะขจัดปัญหาเหล่านี้ให้หมดไป แต่เป็นที่น่าเสียดายที่โสเครตีสต้องถูกประหารชีวิตเสียก่อน เนื่องจากรัฐบาลต้องการกำจัดบุคคลผู้ที่มีความคิดต่อต้านรัฐบาล ทำให้อุดมการณ์ทางการเมืองของเพลโตต้องหยุดชะงักไปชั่วเวลาหนึ่งและเดินทางออกจากกรุงเอเธนส์ท่องเที่ยวไปตามเมืองต่างๆ นานกว่า ๑๐ ปี แต่ในที่สุดเขาได้เดินทางกลับกรุงเอเธนส์ และดำเนินการด้านการเมืองต่อไป หลังจากที้ออกจากกรุงเอเธนส์ไปแล้ว เพลโตได้เดินทางไปเมืองเมการา เพื่อไปหายูคลิด (Euclid) เพลโตได้พุกอยู่กับยูคลิดเป็นเวลานาน อีกทั้งยังได้ร่วมมือกันตั้งโรงเรียนขึ้นมาแห่งหนึ่งชื่อว่า สำนักปรัชญาเมการิก โดยได้ร่วมกับนักปรัชญาอีกท่านหนึ่งนามพาร์มินิดิส (Parmenides) ทำให้เพลโตได้ศึกษาหลักปรัชญาจากพาร์มินิดิสได้อย่างลึกซึ้ง ต่อจากนั้นเพลโตได้ออกเดินทางไปยังเมืองต่าง ๆ อีกหลายเมือง เช่น อิตาลี อียิปต์ ไชรานี และซิซิลี เป็นต้น ในระหว่างนี้เขาได้ศึกษาหาความรู้จากสำนักที่มีชื่อเสียงหลายแห่ง เช่น เขาได้เข้าศึกษาที่สำนักพีทาโกรัส (Pythagorean) ของพีทาโกรัส ที่อิตาลี ส่วนที่เกาะซิซิลี เพลโตได้เข้าศึกษา ณ สำนักของพระเจ้าไดโนซิอัสที่ ๑ แห่งไชราคิวส์ (King Dionysius I of Syracuse) นอกจากจะศึกษาหา

ความรู้แล้ว เพลโตยังได้เผยแพร่แนวความคิดทางปรัชญาของเขาให้กับคนทั่วไปได้รับรู้ โดยการไปบรรยายตามสถานที่ต่าง ๆ หลายแห่ง แต่เพลโตกลับถูกต่อต้านและส่งผลร้ายกลับมาสู่ตัวของเขา คือ เขาถูกจับไปขายเป็นทาสแต่โชคดีที่เพื่อนของเขาผู้หนึ่งได้ไปไถ่ถอนตัวเขาออกมา หลังจากที่เพลโตได้เดินทางไปตามเมืองต่าง ๆ เป็นเวลานานหลายปี อีกทั้งเขาก็ได้ศึกษาหาความรู้จนมีความเชี่ยวชาญในวิชาการต่าง ๆ หลายสาขา ในที่สุดเขาจึงตัดสินใจเดินทางกลับกรุงเอเธนส์ อีกครั้งหนึ่ง

เมื่อเพลโตเดินทางมาถึงกรุงเอเธนส์ ประมาณ ๓๘๗ ก่อนคริสต์ศักราช เขาได้ตั้งโรงเรียนขึ้นแห่งหนึ่งที่กรุงเอเธนส์ชื่อว่า อะเคเดมี่ (Academy) ซึ่งเป็นโรงเรียนที่สอนเกี่ยวกับวิชาปรัชญา วิทยาศาสตร์ และคณิตศาสตร์ อีกทั้งเขายังได้สร้างสวนเพื่อออกกำลังกายสำหรับนักศึกษาในอะเคเดมี่ เพราะหลักการในการเรียนการสอนของเพลโตมีอยู่ว่า ความรู้ทางการบริหาร วรรณคดีและดนตรีเป็นการศึกษาเบื้องต้น ซึ่งเป็นรากฐานของการศึกษาวิชาปรัชญาวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ และดาราศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาในขั้นสูงต่อไป ส่วนการเรียนการสอนในสถาบันแห่งนี้ก็ทันสมัยต่างจากการเรียนการสอนแบบดั้งเดิมของกรีซ ที่ลูกศิษย์มีหน้าที่นั่งฟังแต่เพียงอย่างเดียว เชื่อในสิ่งที่ครูบอกทั้งหมด ห้ามโต้แย้งอย่างเด็ดขาด แต่เพลโตได้ใช้วิธีการตั้งคำถามเพื่อให้ลูกศิษย์มีโอกาสได้พูด ใช้เหตุผลในการตอบคำถาม และค้นคว้าหาความจริงด้วยตนเอง การสอนแบบนี้ของเพลโตได้นำมาจากโสเครตีส อาจารย์ของเขานั่นเอง โรงเรียนของเพลโตแห่งนี้มีผู้นิยมส่งบุตรหลานเข้ามาศึกษาเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้สถาบันอะเคเดมี่ของเพลโตยังได้รับการยกย่องให้เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลกอีกด้วย การทำงานของเพลโตในสถาบันอะเคเดมี่ เป็นไปได้ด้วยดี และในระหว่างนี้เขายังได้ศึกษาหาความรู้หลายด้านทั้งปรัชญาจิตวิทยา ธรรมชาติ และวิทยาศาสตร์ นอกจากนี้เขายังได้รวบรวมแนวความคิดของนักปรัชญาทั้งหลายเพื่อใช้สอนในสถาบัน และได้ตั้งหลักปรัชญาขึ้นมาใหม่อีกหลายอย่าง โดยงานของเพลโตสามารถแบ่งออกมาได้ถึง ๓ ระยะ คือ

ระยะแรกประมาณบั้นปลายชีวิตของโสเครตีส งานเขียนในระยะนี้จะมีแนวความคิดคล้ายคลึงกับโสเครตีสมากที่สุด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณธรรม และความดี เช่น เลกิส (Leges) เป็นเรื่องราวของการค้นคว้าหาความกล้า ไลลีส (Lysis) เป็นเรื่องราวของการค้นหามิตรภาพ และคาร์มีดีส (Charmides) นอกจากนี้เพลโตยังได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติของโสเครตีสและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในกรุงเอเธนส์

ระยะที่สองคือช่วงที่เขาออกเดินทางไปตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งค่อนข้างจะมีหลากหลายลักษณะ เนื่องจากเขาได้รับอิทธิพลทางความคิดจากนักปรัชญาหลายท่าน และในช่วงนี้เองที่เขาได้ตั้งทฤษฎีที่ว่าด้วย แบบ (Theory of Forms) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่มาจากแนวความคิดของโสเครตีสที่ว่า ความรู้ทั้งปวงมาจากแบบ ละทฤษฎีที่ว่าด้วยแบบนี้เป็นหัวใจหลักของปรัชญาทั้งหมดของเพลโต แต่ทฤษฎีของเพลโตแตกต่างจากโสเครตีส เนื่องจากเพลโตนำมาขยายเนื้อหาทางอภิปรัชญาที่กว้างขวางขึ้น โดยแบบของเพลโตมีความเป็นอิสระและอยู่เหนือจิต เขาได้นำหลักปรัชญานี้มาจากการพิจารณาความเป็นไปของธรรมชาติอีกส่วนหนึ่ง และทฤษฎีนี้ยังได้กำหนดแนวความคิดทางวิทยาศาสตร์ด้วย โดยเพลโตกล่าวว่า การรับรู้จากสัมผัสทั้งหลาย ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ จะแตกต่างกันไปตามความคิดหรือสถานการณ์นั้น เช่น การที่มองเห็นสัตว์ตัวหนึ่ง จะไม่สามารถบอกได้ว่ามันมีขนาดใหญ่หรือเล็ก มันอาจจะมีความใหญ่ถ้าไปเปรียบเทียบกับสัตว์ที่มีขนาดเล็กกว่า หรืออาจจะมีความ

เล็กถ้าไปเปรียบเทียบกับสัตว์ที่มีขนาดใหญ่กว่า เป็นต้น และจากทฤษฎีข้างต้นเพลโตสรุปว่า โดยตัวของมันเองไม่มีสรรพสิ่งใด ๆ ในโลกนี้ที่มีลักษณะแน่นอนตายตัว

ผลงานในช่วงสุดท้ายของเพลโตเป็นสิ่งที่ชัดเจนมากที่สุด เนื่องจากประสบการณ์และความรู้ที่มากมายของเพลโต ภายหลังจากที่ตั้งสำนักอะเคเดมีแล้ว ทำให้เขามีผลงานจำนวนมากที่สุด ได้แก่ ปรัชญา จริยศาสตร์ การเมือง การศึกษา และวิทยาศาสตร์ซึ่งสิ่งเหล่านี้เขาได้นำมาถ่ายทอดให้กับลูกศิษย์ที่สถาบันอะเคเดมี และงานชิ้นสำคัญที่สุดในช่วงนี้ก็คืองานเขียนที่ชื่อว่า รีพับลิก(Republic) ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการเมืองในความคิดของเพลโต แนวความคิดภายในหนังสือเล่มนี้ เกิดขึ้นจากสภาพการเมืองในกรุงเอเธนส์ที่วุ่นวายอย่างมากในขณะนั้น หนังสือเล่มนี้ถือได้ว่าเป็นหนังสือเกี่ยวกับการเมืองที่มีชื่อเสียงมากที่สุดเล่มหนึ่ง ทั้งในขณะนั้นและต่อมาจนถึงปัจจุบัน หนังสือเล่มนี้ได้เป็นหนังสือเรียนในวิชารัฐศาสตร์ของมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงหลายแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด เป็นต้น

กฎที่สำคัญทางวิทยาศาสตร์อีกชิ้นหนึ่งของเพลโตคือ กฎที่เกี่ยวกับแสงที่ว่าแสงเดินทางเป็นเส้นตรง เมื่อแสงมากระทบวัตถุมุมแสงตกกระทบจะเท่ากับมุมแสงสะท้อน เป็นกฎที่ถูกต้องและยึดถือกันมาจนถึงปัจจุบัน เพลโตเสียชีวิตเมื่อ ๓๔๗ ก่อนคริสต์ศักราชแม้ว่าเขาจะเสียชีวิตไปแล้ว แต่แนวความคิดและผลงานทางวิทยาศาสตร์ของเขาก็มีอิทธิพลต่อนักปรัชญา และนักวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน

ดังนั้นแนวความคิดของเพลโตจะมีความเชื่อมั่นในเรื่องคุณธรรม และจริยธรรมเหมือนโสกราตีส ช่วงวัยกลางคน เพลโตเขียนมหาคัมภีร์ทางรัฐศาสตร์ชื่อ “The Republic” หรือ “อุดมรัฐ“ (อุ-ตะ-มะ-รัต) หรือรัฐในอุดมคติ คือลักษณะของรัฐที่ดีที่จะทำให้คนมีความสุข ซึ่งเพลโตต้องการให้มีขึ้นโดยมีแนวความคิดที่สำคัญ ดังนี้

๑. อุดมรัฐ (The Republic)

๑. อำนาจและความยุติธรรม : ผู้ปกครองควรใช้อำนาจโดยธรรม ซึ่งต่างกับอำนาจที่เกิดจากการบังคับขู่เข็ญ โดย ทั่วไปผู้ปกครองมักสรุปว่าตนเองมีอำนาจ และการใช้อำนาจของตนเองนั้นชอบธรรม แต่เพลโตมีทรรศนะว่าอำนาจนั้นจะชอบธรรมต่อเมื่อมีประชาชนผู้อยู่ใต้อำนาจนั้น ยินดีปฏิบัติตามด้วยความสมัครใจ

๒. การปกครองเป็นศิลปะ : เนื่องจากคนในสังคมมีอยู่หลากหลาย การที่จะทำให้เห็นพ้องต้องกันทั้งหมด อาจเป็นการยาก แต่ถ้าผู้ปกครองไปเข้าข้างหนึ่งข้างใด ข้างที่เหลือก็จะเป็นปฏิปักษ์ ดังนั้นผู้ปกครองต้องหาวิธีทำให้คนส่วนใหญ่เห็นพ้องด้วย เพลโตจึงเห็นว่าการปกครองเป็นศิลปะที่สำคัญที่จะทำให้คนส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกัน ซึ่งจะทำให้การปกครองนั้นเป็นไปโดยราบรื่น

๓. ชาติแท้ของบุคคลในสังคม : เพลโตเห็นว่ามนุษย์มีความแตกต่างกันตามธรรมชาติมาตั้งแต่กำเนิด แบ่งเป็นดังนี้

๑) กลุ่มธาตุทองคำ มีลักษณะใฝ่รู้ สนใจศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม ใช้เหตุผล มีความสามารถในการวิเคราะห์ เข้าใจคุณธรรมและจริยธรรม เหมาะที่จะเป็น “ผู้ปกครอง”

๒) กลุ่มชาติเงิน มีความรู้ความสามารถและมีชั้นเชิงในการรบ เหมาะที่จะเป็น “นักรบ” ป้องกันประเทศ

๓) กลุ่มชาติทองแดง มุ่งแสวงหาประโยชน์และกำไร เหมาะที่จะเป็น “ผู้ทำการผลิตให้แก่สังคม” เพื่อรัฐจะได้เก็บภาษีเพื่อนำมาพัฒนาชาติได้

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแนวคิดของเพลโตในการวิเคราะห์ธรรมชาติมนุษย์ จะบอกไว้ชัดว่าคนที่เกิดมามีลักษณะแบบไหน ควรจะทำหน้าที่อะไร à “Put the right man on the right job” (คนที่มีความสามารถอะไรควรให้ทำอย่างนั้น) แนวความคิดนี้มีผลต่อการกำหนดบทบาทของผู้ปกครอง ที่บอกว่าการที่มีธาตุแท้เป็นทองคำหรือเป็นปราชญ์ควรทำหน้าที่เป็น “ผู้ปกครอง” ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของโสกราตีสที่เห็นว่าผู้ปกครองควรจะเป็นปราชญ์ เพราะปราชญ์เป็นผู้ทรงคุณธรรม ที่จะทำให้สังคมมีสันติสุข

๔. การศึกษาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับสังคม เพลโตเห็นว่าการศึกษาเป็นกลไกสำคัญของรัฐ ถือเป็นกระบวนการของการอบรมหล่อหลอมกลุ่มเอกลา ให้คนในสังคมมีค่านิยมที่พึงประสงค์ หากต้องการให้คนมีคุณธรรม จริยธรรม กระบวนการในการศึกษาก็ควรจะมุ่งเน้นให้คนเห็นคุณค่าของสองสิ่งนี้ สังคมไทยมีปัญหาในการพัฒนาในหลายเรื่องเพราะค่านิยมของคนไทย เช่น เด็กนักเรียนนัดกันไม่ไปเรียน, ค่านิยมอยากเป็นเจ้าของคนนายคน ไม่ต้องทำอะไรมากแล้วสุขสบาย ซึ่งไม่ได้ส่งเสริมพัฒนาประเทศ

๕. ราชาปราชญ์ ควรเป็นผู้ทรงคุณธรรม :

๑) เป็นผู้เสียสละ อุทิศตนและใช้อำนาจในการปกครองเพื่อประโยชน์ของสังคมและประชาชน

๒) ไม่ควรมีทรัพย์สินและครอบครัว เพราะจะทำให้เกิดความโลภและเมื่อไม่มีครอบครัวจะทำให้มีอิสระในการอุทิศ ทุ่มเทในการทำงานให้กับประชาชน เพราะครอบครัวเป็นพันธะผูกคอก แต่เพื่อแก้ไขปัญหาค่าการสูญพันธ์ของกลุ่มชาติทองคำ (ปราชญ์) เพลโตจึงให้คัดหญิงงามคุณสมบัติดี มาเป็นคู่ขยายพันธ์ของผู้ปกครอง เมื่อตั้งครภภีให้แยกออกไป โดยมีหน่วยงานของรัฐดูแล และเมื่อคลอดแล้วก็ให้แยกออกไปอีก ให้หน่วยของรัฐอุปถัมภ์เลี้ยงดูเพื่อเป็นผู้ปกครองต่อไป แต่อย่าให้รู้ว่าใครเป็นพ่อเป็นแม่ และอย่าให้พ่อแม่รู้ว่าใครเป็นลูก ซึ่งแปลว่าเพลโตไม่เคารพสถาบันครอบครัวเลย เพราะเห็นว่าจะนำมาซึ่งความวิตกกังวล และไม่พร้อมที่จะเสียสละ อุทิศตนเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง

๓) เพลโตเห็นว่าผู้ปกครองที่เป็นปราชญ์ สามารถตัดสินใจปัญหาต่างๆ โดยใช้ดุลพินิจได้ จึงไม่จำเป็นต้องใช้กฎหมาย เพราะต้องมาทำการตีความวุ่นวาย ซึ่งแม้ว่าเป็นแนวคิด ๒,๐๐๐ กว่าปีแล้ว ก็มีผู้นำมาใช้เช่นกัน เช่น พ่อขุนรามฯ ให้คนมาสั่งกระดิ่งหน้าพระตำหนักเมื่อมีปัญหา และออกมาตัดสิน

๒. นิติรัฐ (Laws) รัฐแห่งกฎหมาย

๑. เพลโตใช้เวลาแนะนำเสนอแนวความคิดแบบราชาปราชญ์อยู่นาน และพบว่าไม่มีใครอยากเป็นผู้ปกครองแบบ ปราชญ์ มีแต่คนต้องการสมบัติ อำนาจ จนกระทั่งถึงวัยปลายคน เพลโตจึงยอม

จำนวนกับความจริงของโลกกับสังคมในขณะนั้น จึงได้นำเสนอแนวคิดใหม่ เขียนหนังสือชื่อ LAWS (นิติรัฐหรือรัฐแห่งกฎหมาย) โดย ยอมรับให้มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ

๒. เพลโตกำหนดไว้ด้วยว่ารัฐที่ดีควรตั้งอยู่ชายฝั่งทะเล จะได้สามารถติดต่อกับชายกับแคว้นอื่นๆ ได้ และให้แบ่งคนในรัฐออกเป็น ๑๒ แคว้น (ตามหลัก ๑ ปีมี ๑๒ เดือน) โดยให้ประชาชนในแต่ละรัฐเลือกตัวแทนขึ้นมาทำหน้าที่ ๓ ส่วน คือ

๑) นิติบัญญัติ - สถาปนา ทำหน้าที่บัญญัติกฎหมาย

๒) บริหาร - สภามนตรี

๓) ตุลาการ - พิพากษาคดี

จะเห็นได้ว่าการนำเสนอแนวความคิดเรื่องอำนาจในการปกครองแบบนี้มานานแล้ว ทุกรัฐมีอำนาจอธิปไตยในการปกครองทั้งสิ้น ความแตกต่างอยู่ที่ใครเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยดังกล่าว เช่น รัฐเผด็จการแต่ดั้งเดิม จะพบว่าผู้ปกครองเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย หมายความว่าบัญญัติกฎหมายเอง บริหารเอง ตัดสินคดีความเอง แต่ในระบอบประชาธิปไตยที่พัฒนามาในยุคหลังนี้ กำหนดให้ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ดังนั้น หากต้องการทราบความแตกต่างในการใช้อำนาจอธิปไตย ให้ดูว่าใครเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ซึ่งจะทำให้เข้าใจรูปแบบการปกครองได้ดีขึ้น

๓. การบังคับใช้กฎหมาย ในคดีแพ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ต้องชดใช้กัน แต่ในคดีอาญา เพลโตเห็นว่าไม่ว่าจะทำผิดอะไร ถ้าถูกลงโทษแล้วก็ยังเป็นสมาชิกของสังคมนั้น เพราะฉะนั้นการลงโทษควรยึดแนวทางในการปรับเปลี่ยนจิตใจเพื่อให้สำนึก และปรับตัวใหม่ เมื่อพ้นโทษแล้วจะได้กลับมาเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม เพลโตไม่เห็นด้วยกับการลงโทษให้หลายจำ ในประเทศที่พัฒนาแล้วจะใช้แนวความคิดของเพลโตเยอะ ผิดกับประเทศด้อยพัฒนาที่ยังใช้วิธีลงโทษให้หลายจำ

สรุปได้ว่าความเห็นของโสกราตีสถูกบันทึกโดยเพลโต ซึ่งต้องแยกให้ออกว่าส่วนไหนเป็นของใคร ซึ่งแนวความคิดของเพลโตก็ได้รับอิทธิพลมาจากโสกราตีสสูง และมุ่งหวังในการมีผู้ปกครองที่ดีหรือคุณลักษณะที่ดีของผู้ปกครองต้องมีคุณธรรม เสียสละ ซึ่งแตกต่างจากผู้นำการเมืองในประเทศด้อยพัฒนาที่แสวงหาผลประโยชน์แก่ตนเอง

นอกจากนี้แล้ว ยังกล่าวโดยความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาได้ว่า เพลโต ได้ให้ความใส่ใจกับมนุษย์ในฐานะธรรมชาติได้กล่าวถึง การรับรู้จากสัมผัสทั้งหลาย ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ซึ่งพระพุทธศาสนาสอนมาเสมอ ในหลักธรรมที่ชื่อ “อายตนะภายนอก” ซึ่งจะส่งผลให้เกิด ความรู้สึกนึกคิดผ่าน “อายตนะภายใน” คือ ตา ทำให้ เห็นรูป, หู ได้ยิน เสียง, จมูก ได้กลิ่น, ลิ้น เอาไว้สัมผัสรสชาติ, กาย รับรู้การสัมผัส, และใจ เพื่อรับรู้อารมณ์และธรรมารมณ์ นั้นเอง ซึ่งหากจะกล่าวแล้วพลาโตยังกล่าวถึงความยุติธรรม ซึ่งสอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึง ผู้นำจะต้องไม่มีอคติ ๔ ประการ ด้วย ซึ่งก็ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ เป็นเสมือนว่าเป็นสัจธรรมเพราะ ไม่ว่าจะกล่าวเมื่อใด กล่าวที่ใด ก็ยังคงสามารถนำมาใช้ได้อยู่เสมอ ไม่ว่าจะทั้งในระบบสังคมใด การเมืองใด และระบบเศรษฐกิจใดๆ ก็ตาม

๔.๘.๓.๑.๓ แนวคิด อริสโตเติล (Aristotle, ๓๘๔ - ๓๒๒ B.C.)

อริสโตเติลเกิดเมื่อประมาณ ๓๘๔ หรือ ๓๘๓ ปีก่อนคริสตกาลที่เมืองสตากิรา (Stagira) ในแคว้นมาเซโดเนีย (Macedonia) ซึ่งเป็นแคว้นที่แห้งแล้งทางตอนเหนือสุดของทะเลเอเจียน (Aegean Sea) ของประเทศกรีก เป็นบุตรชายของนายนิโคมาคัส (Nicomachus) ซึ่งมีอาชีพทางการแพทย์ประจำอยู่ที่เมืองสตาราเกีย และยังเป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระเจ้าอามินตัสที่ ๒ (King Amyntas II) แห่งมาเซโดเนีย ในวัยเด็กนั้นผู้ให้การศึกษาแก่อริสโตเติลคือบิดาของเขานั่นเอง ซึ่งเน้นหนักไปในด้านธรรมชาติวิทยา เมื่อเขาอายุได้ ๑๘ ปีก็ได้เดินทางไปศึกษาต่อกับปรัชญาเมธีผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในยุคนั้นคือ เพลโต ในกรุงเอเธนส์ (Athens) ในระหว่างการศึกษากับเพลโต ๒๐ ปีนั้นทำให้อริสโตเติลเป็นนักปราชญ์ที่ลือนามต่อมาจากเพลโต ต่อมาเมื่อเพลโตถึงแก่กรรมในปี ๓๔๗ ปีก่อนคริสต์ศักราช อริสโตเติลจึงเดินทางไปรับตำแหน่งเป็นพระอาจารย์ของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ในปี ๓๔๓ - ๓๔๒ ก่อนคริสต์ศักราช ต่อมาในปี ๓๓๖ ก่อนคริสต์ศักราช พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระเจ้าฟิลิป พระองค์จึงได้พระราชทานทุนให้อริสโตเติลเพื่อจัดตั้งโรงเรียนที่สตากิราชื่อไลเซียม (Lyceum) ในการทำการศึกษาค้นคว้าของอริสโตเติลทำให้เขาเป็นผู้รอบรู้สรรพวิชา และได้เขียนหนังสือไว้มากมายประมาณ ๔๐๐ - ๑๐๐๐ เล่ม ซึ่งงานต่าง ๆ ที่ได้เขียนขึ้นมานั้น ได้มีอิทธิพลต่อความเชื่อในศาสนาคริสต์จวบจนกระทั่งยุคกลางหรือยุคมืด ซึ่งมีเวลาประมาณ ๑,๕๐๐ ปีเป็นอย่างน้อย

คำสอนที่น่าสนใจของอริสโตเติลได้แก่ ความเชื่อที่ว่าโลกเรานี้ประกอบด้วยธาตุต่างๆ ๔ ธาตุ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ ในเรื่องเกี่ยวกับจักรวาลนั้นอริสโตเติลเข้าใจว่า โลกเราเป็นศูนย์กลางของจักรวาลโดยมีดวงดาวต่าง ๆ รวมทั้งดวงอาทิตย์โคจรรอบ ๆ สวรรค์นั้นอยู่นอกอวกาศ โลกอยู่ด้านล่างลงมา น้ำอยู่บนพื้นโลก ลมอยู่เหนือน้ำ และไฟอยู่เหนือลมอีกทีหนึ่ง ธาตุต่าง ๆ ของโลกจะเปลี่ยนแปลงเสมอ แต่ทว่าธาตุที่ประกอบเป็นสวรรค์นั้นจะไม่เปลี่ยนแปลงจะมีรูปร่างเช่นนั้นตลอดไป ซึ่งคำสอนต่อมาในปี ค.ศ. ๑๖๐๙ โจฮันน์ เคปเลอร์ (Johann Kepler) ได้ตั้งกฎของเคปเลอร์ ซึ่งเป็นการประกาศว่า โลกเราโคจรรอบดวงอาทิตย์เป็นวงรี เป็นการลบล้างความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลของอริสโตเติล และในอีกเรื่องที่น่าสนใจไม่แพ้กันคือ กรณีของวัตถุสองอย่างที่มึ้นน้ำหนักไม่เท่ากัน จะตกลงถึงพื้นไม่พร้อมกันตามหลักของอริสโตเติล ซึ่งกาลิเลโอ ได้ทำการพิสูจน์ต่อหน้าสาธารณชนที่หอเอนแห่งปิซาว่าเป็นคำสอนที่ไม่จริงในปี ค.ศ. ๑๖๐๐ แต่อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีของอริสโตเติลทางด้านชีววิทยานั้นเป็นที่ยกย่องกันมาก เพราะเขาได้ทำการศึกษากับชีวิตของสัตว์ต่างๆ เช่น ปลา และพวกสัตว์เลื้อยคลานและได้ทำการบันทึกไว้อย่างละเอียดมาก เขาได้แบ่งสัตว์ออกเป็น ๒ พวกใหญ่ คือพวกมีกระดูกสันหลัง (Vertebrates) และพวกไม่มีกระดูกสันหลัง (Invertebrates) นับว่าอริสโตเติลเป็นผู้บุกเบิกความรู้ทางด้านนี้จนได้รับการยกย่องว่าเป็นนักธรรมชาติวิทยาคนแรกของโลก

เป็นลูกศิษย์ของเพลโต ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาของการเมืองเปรียบเทียบ (Comparative Politics) มีแนวความคิดที่สำคัญ ดังนี้

๑. มนุษย์เป็นสัตว์การเมืองที่อยู่ร่วมกันในชุมชน : ตามลักษณะธรรมชาติสัตว์ส่วนใหญ่จะชอบอยู่รวมกันเป็นฝูง เช่นเดียวกับมนุษย์ ที่บอกว่าจะเป็นคนมนุษย์เมื่ออยู่กับมนุษย์ ต้องการการอยู่ร่วมกัน

๒. ชุมชนที่ถือว่าเป็นการพัฒนาการขั้นสูงสุดของมนุษย์คือรัฐ

๓. รัฐที่ดีก็ต้องสามารถเสริมสร้างให้มนุษย์มีจิตใจที่ดี และร่างกายแข็งแรง
๔. คุณธรรมทางปัญญาและทางศีลธรรม
๕. ปัญญา เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมเกี่ยวกับความดี เพื่อเป้าหมายแห่งความสุขในชีวิต
๖. ศีลธรรม เกิดจากกระบวนการอบรม บ่มเพาะให้คนประพฤติดี ปฏิบัติดี

การเมือง (Politics) เปรียบเทียบรูปแบบของรัฐ และจำแนกออกเป็น ๖ รูปแบบ หลักในการจำแนกการปกครอง การใช้อำนาจเพื่อการปกครองเพื่อประโยชน์ของตนเอง ถือว่าเป็นนักปกครองที่เลว แต่หากใช้อำนาจในการปกครองเพื่อประโยชน์ของสังคม ถือว่าเป็นนักปกครองที่ดี

อำนาจของผู้ปกครอง	รูปแบบที่เลว	รูปแบบที่ดี
๑. คนเดียว	ทรราชย์ (Tyranny) ผู้ปกครองเป็นเจ้าของอำนาจ	ราชาธิปไตย (Monarchy)
๒. กลุ่มบุคคล	คนาธิปไตย (Oligachy) ใช้อำนาจเพื่อพรรคพวกตน	อภิชนาธิปไตย (Aristocracy)
๓. คนจำนวนมาก	ประชาธิปไตย (Democracy) - ปกครองโดยคนหมู่มาก (Citizen) เช่น นครรัฐเอเธนส์ แต่ตัดสินใจเพื่อประโยชน์ของตัวเองหรือบางกลุ่ม (Aristotle มองว่า ปชต. ในช่วงนั้นไม่ดี แต่ปชต. ในยุคหลังเน้นให้ยึดหลัก Majority Rule และตัดสินใจเพื่อประโยชน์ส่วนรวม)	โพลีตี (Polity) แบ่งคนเป็น ๓ ชั้น คือ รวย-กลาง-จน และเลือกชนชั้นกลางเป็นผู้ปกครอง ประนีประนอมผลประโยชน์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ยังไม่ปรากฏเป็นจริง

โพลีตี (Polity) แบ่งคนเป็น ๓ ชั้น คือ รวย-กลาง-จน และเลือกชนชั้นกลางเป็นผู้ปกครอง ประนีประนอมผลประโยชน์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ยังไม่ปรากฏเป็นจริง

สรุปได้ว่า แนวคิดของอริสโตเติลนี้หากมองในมิติที่เชื่อมโยงทางพระพุทธศาสนาอาจกล่าวได้ว่า เป็นแนวคิดที่สอดคล้องกันในมิติที่กล่าวถึง การแบ่งชนชั้น ซึ่งพระพุทธศาสนาก็มีการต่อสู้กับความคิดในเรื่อง “วรรณะ” ด้วยเช่นกันในอดีตที่พระพุทธเจ้ายังคงมีพระชนชีพอยู่นั้นเอง ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หรือจัณฑาล

ซึ่งรูปแบบการแบ่งชนชั้นของอริสโตเติล นั้นเน้นไปที่ด้านความมั่งคั่งหรือทรัพย์สิน โดยมีความสัมพันธ์กันกับการแบ่งวรรณะของคน อันเดียวด้วยเช่นกัน เพราะการแบ่งวรรณะเป็นปัจจัยหรืออีกสาเหตุหนึ่งที่มีการ จำกัดสิทธิในการเข้าถึงทรัพย์สิน หรือแหล่งสร้างทรัพย์สินนั่นเอง จึงถือว่าแนวคิดเรื่องชนชั้นของอริสโตเติลนั้น เหมือนกันกับระบบวรรณะในชมพูทวีปในแง่ของการเข้าถึงแหล่งรายได้ด้วยเช่นกัน

๔.๘.๓.๒ แนวคิดของนักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยกลาง มองผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง เชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนา

นักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยกลาง หมายถึง นักปรัชญาการเมืองสมัยยุโรปตกอยู่ภายใต้ อิทธิพลของศาสนาคริสต์ ดังนั้น ความรู้สึกต่อรัฐของนักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยกลาง จึงเป็นไปในทางลบ และมองเห็นว่ารัฐเป็นความชั่วร้าย ศาสนจักรจึงเป็นสิ่งที่ดีกว่ารัฐและควรเป็นฝ่ายควบคุม รัฐ ตัวอย่างของนักปรัชญาการเมืองสมัยกลาง คือ เซนต์ ออกัสติน อย่างไรก็ตาม หลังจากยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการของยุโรป ความคิดเรื่องปัจเจกบุคคลและสิทธิของบุคคลเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง แนวโน้มทางความคิดดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปสู่ความคิดที่ว่า รัฐต้องเป็นสิ่งที่เป็นอิสระจากการควบคุมหรือพันจากอิทธิพลของอำนาจภายนอก เช่น ศาสนจักร ตัวอย่างเช่น ความคิดของมาเคียเวลลี เป็นต้น ซึ่งมองผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดได้ ดังนี้

๔.๘.๓.๒.๑ เซนต์ ออกัสติน (Saint Augustin, ค.ศ. ๓๕๔ – ๔๓๐)

ท่านเป็นเจ้าอาวาสและนักเทววิทยาคริสเตียนรุ่นแรกๆ สืบเชื้อสายจากชาวโรมัน เขียนหนังสือและบันทึกไว้ ๑๑๓ เล่ม

มีชีวิตอยู่ในยุคที่อารยธรรมแบบโรมันกำลังพังทลาย โรมถูกปล้นสะดมผู้รุกรานชาวกอธในปี ค.ศ. ๔๑๐ และพวกโรมันวิจารณ์ชาวคริสต์ที่ไม่สนใจปกป้องการอยู่รอดของรัฐ เซนต์ ออกัสตินได้เขียนหนังสือ ชื่อ เมืองของพระเจ้า (City of God) โจมตีแนวคิดกรีกแบบคลาสสิกที่ว่า มนุษย์เรามีชีวิตที่ดีภายใต้ต้นครรัฐที่มีเหตุผล โดยเขามองว่ามนุษย์เรานั้น มีธาตุแท้ที่ไม่มีเหตุผลและเปลี่ยนแปลงไปมางาย นั่นคือเหตุผล ที่พระเจ้าต้องเข้ามาแทรกแซงรัฐบาลของฆราวาส เพื่อรักษาไว้ซึ่งสันติภาพ และกฎหมายที่เป็นธรรม

เขาเห็นว่าพลเมืองมีหน้าที่จะต้องฟังกฎหมาย และเข้าร่วมต่อสู้ใน สงครามที่เป็นธรรม แต่ชะตากรรมที่แท้จริงของมนุษย์นั้นอยู่ที่อื่น คือ พวกเขาเป็นพลเมืองของอาณาจักรนิรันดร์ ซึ่งอยู่ในภพไกลไปจากอาณาจักรปัจจุบัน

ปาฏิหาริย์ไม่ใช่สิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามกับธรรมชาติ เพียงแต่อยู่ตรงข้ามกับสิ่งที่เรารู้เกี่ยวกับธรรมชาติ

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หากมองแนวคิดของ เซนต์ ออกัสติน ผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง เชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนาแล้ว มีจุดยืนที่คล้ายกันคือ การมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ หรือแม้แต่การอยู่ภายใต้กฎระเบียบ กฎหมาย หรือข้อกำหนดกฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้น อาจไม่เป็นจริงแท้ได้ตลอดไป แต่สิ่งที่เป็นจริงได้ตลอดไปคือกฎแห่งธรรมชาติ นั่นคือ สัจธรรมตามความเป็นจริงของโลก อีกทั้ง ความจริงที่อาจเป็นจริงในช่วงยุคหรือสมัยนี้ แต่เมื่อเวลาผ่านไปอาจไม่เป็นจริงตามนั้นก็ได้นั่นเอง

ฉะนั้น คำกล่าวของเขาคือว่า “ปาฏิหาริย์ไม่ใช่สิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามกับธรรมชาติ เพียงแต่อยู่ตรงข้ามกับสิ่งที่เรารู้เกี่ยวกับธรรมชาติ” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเขา มองว่าธรรมชาติคือสัจธรรมที่แท้จริง เพียงแต่

มนุษย์เข้าไม่ถึง ซึ่งสอดคล้องกับหลักทางพระพุทธศาสนาที่ว่า มนุษย์ควรแสวงหาสัจธรรมความจริงตามธรรมชาติเพื่อเข้าถึงความรู้อันยิ่งใหญ่ที่จะนำไปสู่การหลุดพ้น โดยไม่เพียงแต่ในเรื่องการเมืองหรือสังคมเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงเรื่องปากท้อง ความเป็นอยู่โดยผาสุกที่เรียกว่า “ระบบเศรษฐกิจที่ดีแบบยั่งยืน” นั่นเอง

๔.๘.๓.๒.๒ เซนต์ ทอมัส อะไควนัส (ค.ศ. ๑๒๕๕ - ๑๒๗๔)

Saint Thomas Aquinas

นักบวชโดมินิกันและนักปรัชญาชาวอิตาลี เป็นผู้สอนวิชาเทววิทยาในมหาวิทยาลัยปารีส งานของเขาได้รับอิทธิพลแนวความคิดทางวิทยาศาสตร์จากอริสโตเติล เขาเสนอว่า เหตุผลและศรัทธาเป็นสิ่งที่ไปด้วยกันได้ ในแง่ปรัชญาการเมือง เขาเห็นว่ารัฐบาลควรถูกชี้ขึ้นมาโดยศีลธรรมและขึ้นอยู่กับกฎหมาย เขาเป็นผู้นำของปรัชญาสำนัก Scholasticism ซึ่งพยายามผสมผสานปรัชญาคริสเตียน โดยการใช้หลักตรรกวิทยาและวิชาวิธีแบบลัทธิคัมภีร์เข้ากับคำสอนของอริสโตเติลและปรัชญาบางด้านของเพลโต

เขามองรัฐในแง่ดี โดยมองว่ามีกฎธรรมชาติ (Natural law) หรือกฎศักดิ์สิทธิ์ ที่ปกครองทุกอย่างในจักรวาลนี้ ตั้งแต่แรงโน้มถ่วงจนถึงศีลธรรมของมนุษย์ เขาเชื่ออย่างอริสโตเติลว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคมและการเมือง ซึ่งต้องการโดยธรรมชาติที่จะเข้ามาอยู่ร่วมกันในสังคม แต่การปกครองจะต้องมีหลักการบางอย่าง ซึ่งสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ และถ้าหากการปกครองขัดแย้งกับกฎธรรมชาติ ประชาชนก็มีสิทธิปฏิเสธผู้ปกครองได้

แนวคิดเรื่องกษัตริย์ หรือ สิทธิที่พระเจ้าเป็นผู้กำหนดนี้มีอิทธิพลที่สำคัญในศตวรรษที่ ๑๗ แม้จะมีแนวความคิดแบบสมมุติขึ้น แต่ก็ยังเป็นเครื่องมือที่เป็นประโยชน์ในการวิจารณ์รัฐบาลเผด็จการที่ปฏิบัติต่อพลเมืองอย่างไม่เป็นธรรมได้ในระดับหนึ่ง

กฎที่มนุษย์สร้างขึ้นจะเป็นกฎหมายก็ต่อเมื่อมันสอดคล้องกับเหตุผลที่ถูกต้อง และด้วยวิธีนี้ก็เป็นที่เห็นได้ชัดว่า มันหลงไหลมาจากกฎธรรมชาติที่ถูกต้องที่เป็นนิรันดร์

ถ้าหากกฎหมายเบี่ยงเบนไปจากเหตุผลที่ถูกต้อง เราเรียกมันว่า กฎหมายที่ไม่เป็นธรรม แต่ในกรณีเช่นนี้ มันไม่ใช่กฎหมายด้วยซ้ำ แต่เป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับความรุนแรง

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หากมองแนวคิดของ Saint Thomas Aquinas ผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนาแล้ว ท่านมีความคิดเป็นกลางทั้งในแง่ของมิติทางโลก(กฎหมาย) และมิติทางจริยศาสตร์(หลักความศรัทธา) ดังที่กล่าวว่า “**กฎหมายและความศรัทธาสามารถไปด้วยกันได้**” ซึ่งโดยความเห็นส่วนตัวของผู้วิจัยเห็นว่าก็อาจเป็นอย่างนั้นตราบเท่าที่ทั้งกฎหมายและความศรัทธายังถูกกำกับหรืออยู่ภายใต้ความดีงามแห่งศีลธรรม

เช่นเดียวกับการบริหารจัดการให้ประชาชนในชาติมีความเป็นอยู่ที่ดี และมีความสุข โดยในฐานะเบื้องต้นโดยเฉพาะเรื่องทางเศรษฐกิจด้านปากท้องของประชาชนนั่นเอง

๔.๘.๓.๒.๓ แมคิอาเวลลี, นิคโคโล (ค.ศ. ๑๔๖๙ - ๑๕๒๗)

Niccolo Machiavelli

เป็นที่ปรึกษาและนักการเมืองชาวฟลอเรนซ์ อิตาลี เขาเขียนหนังสือชื่อ The Prince ๑๕๑๓ เจ้าผู้ปกครอง หรือเจ้า อธิบายถึงสภาพการเมืองที่เป็นอยู่ขณะนั้นจริงๆ ว่าศีลธรรมแบบคริสต์ไม่เหมาะสำหรับเจ้า ผู้ต้องการสร้างรัฐที่เข้มแข็งและประสบความสำเร็จ ต้องใช้เล่ห์เหลี่ยม ยุทธศาสตร์ยุทธวิธีในการเอาชนะศัตรูทุกหนทาง จะต้องใช้ความฉลาดและความยืดหยุ่นเหมือนหมาจิ้งจอก และใช้ความกล้าหาญเหมือนสิงโต เขาแตกต่างจากนักปรัชญาคนอื่นคือ เขาไม่ได้เขียนถึงการเมืองในอุดมคติอย่างที่ควรเป็น แต่กล่าวถึงยุทธวิธีการเล่นการเมืองของนักการเมืองในสมัยนั้นอย่างตรงไปตรงมา เหมือนรายงานสภาพจริง ในขณะเดียวกันก็เหมือนกับจะเย้ยหยัน หนังสือของเขาทำให้คนตื่นตระหนกและมองเขาว่า เขาสนับสนุนลัทธิช่วยโอกาสที่ไร้ศีลธรรม หนังสือเรื่องเจ้า (The Prince) คัดค้านแนวคิดแบบคริสต์เนื่องจากเห็นว่า สถาบันคริสตศาสนาในอิตาลีเสื่อมโทรม ต้องหาศาสนาที่มุ่งคุณธรรมทางโลกเพื่อบ้านเมือง

แนวคิดทางจริยธรรมของเขาคือ ต้องการให้เกิดผลในโลกนี้ ต้องการสร้างสังคมที่ดี แต่การเขียนเรื่องเจ้า เพื่อแสดงภาพการเมืองที่แท้จริงว่า ผู้ปกครองใช้เล่ห์เหลี่ยมอย่างไร ทำให้คนมองเขาว่า เขาเน้นเรื่องเล่ห์เหลี่ยมของผู้ปกครอง แนวคิดสำคัญของเขาคือ

๑. ต้องรู้จักหยิ่งผยองในตนเองและมหาชน ไม่ใช่อ่อนน้อมถ่อมตน
๒. ต้องปราบปรามศัตรูให้อยู่ภายใต้อำนาจไม่อ่อนข้อ ให้อภัยศัตรู
๓. แสดงความกล้าหาญ ไม่ใช่จะได้มาด้วยการยอมทนทุกข์ทรมาน
๔. ด้วยการลงมือกระทำ ไม่ใช่ด้วยการสวดอ้อนวอนภาวนา
๕. ต้องมีกองทัพที่เข้มแข็ง มีความสุขทางโลกเต็มที่ ไม่ใช่อยู่อย่างสมณะแบบชาววัด
๖. จริยธรรมไม่ได้มีอย่างเดียว มี ๒ อย่าง คือ จริยธรรมส่วนตัวและจริยธรรมการเมือง

การหลอกลวง และการใช้ความรุนแรง เพื่อประโยชน์ของมหาชน เป็นความชอบธรรม

๗. การให้เสรีภาพแก่ประชาชนที่ยังไม่พร้อม เป็นอันตรายเหมือนการปล่อยสัตว์เลี้ยงที่ไม่คุ้นกับการทำมาหากินเองให้เป็นอิสระ สังคมควรถูกปกครองโดยผู้ปกครองที่มีคุณธรรม

แม้ว่า แม้วาแมคิอาเวลลีจะคิดว่า การปกครองแบบสาธารณรัฐที่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนจะเป็นรูปแบบรัฐบาลที่ดีที่สุด เขาตระหนักว่าประชาชนจะสนใจในความมั่นคงของชีวิตพวกเขา มากกว่าสนใจศีลธรรมของรัฐบาล เขามองเห็นว่า อำนาจ ที่รู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่ปรารถนาปราศรัยคือสิ่งที่สร้างและรักษาความมั่นคงและความเจริญรุ่งเรือง หนังสือเรื่องเจ้า ที่โด่งดังของเขาปูทางให้กับปรัชญาการเมืองแนวใหม่ที่มองธรรมชาติมนุษย์อย่างสมจริงและเย้ยหยัน และไม่ได้มองรัฐและหน้าที่ของรัฐอย่างอุดมคติเหมือนนักคิดคนอื่น ๆ

เครื่องป้องกันการคิดกบฏต่อเจ้าที่มีพลังมากที่สุดก็คือ การหลีกเลี่ยงการทำให้ประชาชนเกลียด มนุษย์เราไม่เคยทำดี นอกเสียจากว่ามีความจำเป็น

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หากมองแนวคิดของ Niccolo Machiavelli ผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนาแล้ว โดยรวมแล้วเขาพูดถึงเกี่ยวข้องกับ “อำนาจ” เป็นส่วนใหญ่ เช่น กล่าวถึงการได้มาของอำนาจ การรักษาอำนาจ การดูแลผู้อยู่ใต้อำนาจ ซึ่งเรื่องนี้

พระพุทธรูปศาสนาก็กล่าวไว้ว่า “วโธ อีสฺสริ ย โลก แปลว่า อำนาจเป็นใหญ่ในโลก” และหากจะมองในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองก็แปลว่า การที่จะบริหารบ้านเมืองให้อยู่ดีกินดี และมีความสุข มีความมั่งคั่งและยาวนานได้นั้น จำเป็นต้องมีสิ่งที่ควบคุมไปด้วยนั่นคือ อำนาจปกครอง หรือ อำนาจสั่งการนั่นเอง

๔.๘.๓.๒.๔ มอง โบแต็ง (ค.ศ. ๑๕๓๐ - ๑๕๙๖)

Jean Bodin

นักกฎหมายและนักปรัชญาชาวฝรั่งเศสผู้เสนอแนวคิดเรื่อง อำนาจอธิปไตยของรัฐ (Sovereignty) เป็นคนแรกๆ (ก่อน ทอมัส ฮอบส์)

โบแต็ง เคยเป็นอาจารย์สอนกฎหมาย ทนายความ อัยการ ผู้แทนในรัฐสภาฐานันดรแห่งบลัวส์ ที่ปารีสที่อังกฤษ

โบแต็ง อยู่ในยุคสมัยของสงครามกลางเมืองระหว่างนิกายคาทอลิก และโปรเตสแตนต์ เขาอยู่ในกลุ่มโพลิตีคส์ ที่เห็นควรรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนานิกายที่ต่างกัน ในยุคที่ยุโรปเกิดสงครามเนื่องจากความขัดแย้งทางศาสนา พวกเขาเห็นว่าเราควรแยกผลประโยชน์ทางโลก และทางธรรมออกจากกัน และต้องรักษาเอกภาพของชาติไว้แม้ว่าจะไม่มีเอกภาพทางศาสนา พวกเขาต้องการให้กษัตริย์เป็นกลางและเป็นผู้ปกป้องศาสนาทุกนิกาย กษัตริย์ที่แข็งแกร่งและมีอำนาจสูงสุดเท่านั้นที่จะช่วยรักษาและธำรงเอกภาพของชาติไว้ได้

โบแต็ง เขียนหนังสือเรื่อง รัฐ ซึ่งมีความหนาถึง ๖ เล่ม อธิบายว่า สภาพที่แท้จริงของรัฐคืออะไร และระบอบการปกครองที่ดีที่สุดควรเป็นระบอบแบบใด

โบแต็ง มองว่ารัฐ คือ ประชาคม จากหลายครอบครัวที่ปกครองกันโดยศีลธรรม เป็นผู้อยู่ใต้ปกครองที่มีอิสระที่ต้องเคารพปฏิบัติตามกฎหมาย อำนาจอธิปไตย หรืออำนาจสูงสุดในรัฐคือ อำนาจออกและยกเลิกกฎหมาย เพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวม

เขาเห็นว่าอำนาจอธิปไตยจะต้องเป็นหนึ่งเดียวและแบ่งแยกไม่ได้เป็นอำนาจถาวรที่ไม่ขึ้นต่ออำนาจอื่นใด ไม่ว่าจะป็นสันตะปาปาจักรพรรดินอกราชอาณาจักร สถานฐานันดร หรือคณะผู้พิพากษา

เขาวิเคราะห์ว่า อำนาจอธิปไตยในทางทฤษฎีอาจจะอยู่ที่มวลชน(ประชาธิปไตย) อยู่ที่คนกลุ่มน้อย(อภิชนาธิปไตย) หรืออยู่ที่คนเดียว (ระบอบกษัตริย์) แต่รูปแบบต่างๆก็มีข้อดีข้อเสียของตนเอง แต่ตัวเขาชอบรัฐกษัตริย์มากที่สุด แต่ต้องเป็นรัฐกษัตริย์ที่ชอบธรรม ที่กษัตริย์เคารพกฎหมายธรรมชาติที่จรโลงไว้ซึ่งเสรีภาพธรรมชาติ และทรัพย์สินของผู้อยู่ใต้ปกครอง

โบแต็ง มีความเห็นแตกต่างจากพวกลัทธิเทวสิทธิ์ที่อธิบายว่ากษัตริย์ได้อำนาจโดยตรงจากพระเจ้า เขาเห็นว่ารากฐานของอำนาจการเมืองเป็นเรื่องของเหตุผลที่สอดคล้องกับเจตจำนงของพระเจ้า ซึ่งเป็นผู้สร้างธรรมชาติและเหตุผลของมนุษย์ เขายังเห็นว่า มนุษย์และสังคมมีลักษณะตามธรรมชาติสภาพแวดล้อมทางภูมิประวัติศาสตร์ซึ่งเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น รัฐจึงมีหน้าที่ต้องปรับสภาพให้เข้ากับธรรมชาติของราษฎร และปรับกฎหมายให้เข้ากับสภาพของสถานที่ตั้ง บุคคล และกาลเวลา

อำนาจอธิปไตยของรัฐ แม้จะเป็นอำนาจเด็ดขาดสูงสุด ไม่ขึ้นต่ออำนาจอื่นใดแต่จะถูกจำกัด โดยกฎหมายธรรมชาติ (สิทธิคนทั่วไปควรได้รับ เช่น สิทธิเสรีภาพทางร่างกายและทรัพย์สินส่วนบุคคล) และกฎศีลธรรม

ดังนั้นเขาจึงไม่สนับสนุนลัทธิสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolutism) แบบที่กษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาด และยังเห็นว่า สิทธิธรรมชาติ เสรีภาพ ของปัจเจกชนและกลุ่มเป็นรากฐานของอำนาจอธิปไตยที่เหนือกว่าเรื่องการสืบเชื้อสาย (Heredity) ของผู้ปกครอง

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หากมองแนวคิดของ Jean Bodin ผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง เชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนาแล้ว เขาจะกล่าวอยู่ ๒ ประเด็นหลักๆ นั่นคือ เรื่องผู้ปกครอง และอำนาจอธิปไตย ทั้งในแง่ของอำนาจการบริหารและการครอบครองทรัพย์สิน

เมื่อเราใช้หลักเศรษฐศาสตร์การเมือง และแนวคิดทางพระพุทธศานามองแล้ว จะเห็นประเด็นสำคัญที่ Bodin ให้ความสนใจคล้ายกับพุทธศาสนา คือ ลักษณะที่มาของอำนาจที่ไม่ใช่มาจากพระเจ้า แต่มีลักษณะมาจากธรรมชาติ ซึ่งพระพุทธศาสนาใช้คำว่า โดยชอบธรรม จึงมีคำรับรองไว้ว่าเรียกศัพท์ว่า “**ธรรมราชา คือ ราชามาจากธรรมะ**” เป็นต้น และไม่ใช้การสืบเชื้อสายแบบสายเลือด(Heredity) แต่ใช้การสืบต่อแบบความถูกต้องเป็นใหญ่ เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว จึงยกเอาคำสอนของพระองค์เป็นศาสดาต่อมาแทน

อีกประเด็นหนึ่งที่เขากล่าวคือ อธิปไตย ซึ่งในพระพุทธศาสนาก็บอกว่ามีหลายแบบ เช่นเดียวกัน แต่ที่ควรจะมีและดีอยู่ตลอดนั่นคือ “**ธรรมอธิปไตย คือ การยึดธรรมหรือความถูกต้องเป็นใหญ่**” นั่นเอง จึงจะเป็นรูปแบบที่ดีงามและสมบูรณ์ นำมาซึ่งความอยู่ดีกินดี ความมั่งคั่งที่มีบริบททั้งด้านสังคม และสิ่งแวดล้อมตามแนวคิดของหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองด้วยนั่นเอง

๔.๘.๓.๓ แนวคิดของนักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยใหม่ มองผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง เชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนา

นักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยใหม่

หมายถึงว่า นักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยใหม่ มีแนวโน้มที่มองเห็นความจำเป็นของรัฐ ถึงแม้ว่ารัฐจะไม่ใช่สถาบันธรรมชาติของมนุษย์ แต่รัฐนั้นมีอำนาจจำกัดลง เพราะกำเนิดของรัฐเกิดจากข้อตกลงของราษฎร หรือปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นอิสระตามสภาพธรรมชาติ หรือมีสิทธิบางอย่างโดยธรรมชาติ เมื่อตกลงกันโอนอำนาจตามธรรมชาติของตนให้คนเพียงคนเดียวหรือคนกลุ่มหนึ่ง เมื่อนั้นรัฐหรือสังคมจึงเกิดขึ้น แต่การตกลงของราษฎรเกิดขึ้นเพราะราษฎรเห็นประโยชน์จากการมีรัฐที่สามารถรักษาสีที่ตนมีโดยธรรมชาติดีกว่าไม่มีรัฐ นั่นคือ นักปรัชญาการเมืองสมัยใหม่ยึดถือทฤษฎีสัญญาประชาคม (Social Contract) ดังนั้น ถ้ารัฐหรือกลุ่มบุคคลที่ได้รับมอบอำนาจไม่สนองตาม

ความต้องการของราชกรัหรือประชาชน ประชาชนมีสิทธิเรียกอำนาจคืนและโอนให้บุคคลอื่น ๆ ได้ ตัวอย่างของนักปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยใหม่ คือ โทมัส ฮอบส์, จอห์น ล็อก และรูสโซ

๔.๘.๓.๓.๑ โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) , ค.ศ. ๑๕๘๘ – ๑๖๗๗)

ฮอบส์เกิดเมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ.๒๑๓๑ สำเร็จการศึกษามหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดในวัยเพียง ๒๐ ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๘๑

โทมัส ฮอบส์(Thomas Hobbes) นักปรัชญาคนสำคัญของอังกฤษ ผู้ค้นคิดทฤษฎีสัญญาประชาคมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งโลกตะวันตกยกยามันขึ้นเชื่อว่าอำนาจของผู้ปกครองเป็นโครงการจากสวรรค์ชั้นฟ้า แต่ฮอบส์ยืนยันในทางตรงข้ามว่า "อำนาจนั้นมาจากการตกลงมอบให้โดยประชาชน ผู้ถูกปกครอง"

แม้ว่าสิทธิธรรมของประชาชน ในการจัดขึ้นอำนาจรัฐ จะมีได้อยู่ในความคิดของฮอบส์ (เชื่อกันว่าเจตนาของเขาคือ มุ่งใช้แนวคิดวัตถุนิยม สนับสนุนอำนาจอธิปไตยของกษัตริย์) แต่ฮอบส์ก็เป็นคนแรกที่สาธิตอย่างเป็นระบบว่า รัฐเป็นเพียงองค์กรเทียม (artificial organization) ที่มนุษย์รวมตัวกันสถาปนาขึ้น เพื่อให้ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในหมู่มนุษย์ เป้าหมายของการปกครอง จึงเป็นอื่นไปมิได้นอกจากเพื่อจรรโลงสวัสดิภาพของปวงชน นี่คือนจุดเริ่มต้นของกระแสความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ที่สืบทอดไปสู่สำนักคิดหัวก้าวหน้ารุ่นหลัง นับจากจอห์น ล็อก และฌ็อง-ฌากส์ รูสโซ ผู้ "เหยียบบ่า" ของฮอบส์ขึ้นไปสู่ความคิดที่ว่า ถึงที่สุดแล้ว ประชาชนย่อมมีสิทธิจะรวมตัวกัน ถอดถอนผู้ปกครองได้ ไปจนถึงคาร์ล มาร์กซ์ ผู้จัดวางขั้นตอนที่มุ่งสู่การสลายตัวของรัฐ เพื่อปลดปล่อยมนุษย์อย่างแท้จริง

ฮอบส์มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับกาลิเลโอ นิวตัน และเดการ์ตส์ ขณะที่ปราชนสามคนหลังนี้ เพียรพยายามเข้าถึงความลับของจักรวาล ฮอบส์หันมาทุ่มเทสติปัญญาทั้งหมดของเขา แก่การไขปริศนาว่า ด้วยมนุษย์ และสังคมด้วยสปีริตแบบวิทยาศาสตร์เช่นเดียวกัน

ฮอบส์เป็นผู้คงแก่เรียน เขาแตกฉานในภาษากรีก และละตินตั้งแต่ยังเด็ก และได้เข้าเรียนในมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดก่อนถึงเกณฑ์อายุ โดยศึกษาในคณะโมดลินฮอลล์ (Magdalen Hall) ซึ่งปัจจุบันรวมอยู่ในคณะฮาร์ฟอร์ด (Hertford College) ของมหาวิทยาลัยดังกล่าว ในบรรดาสรรพวิชาที่เขาศึกษา วิชาหลักคือ วรรณคดีกรีกและโรมัน เมื่อจบการศึกษาในปี ๑๖๐๘ ฮอบส์ได้เข้าทำงานกับตระกูลแคเวนดิช (Cavendish) ซึ่งมีบารมีและอิทธิพลสูงในสังคมอังกฤษ โดยทำหน้าที่เป็นครูสอนหนังสือ แก่กุลบุตรในตระกูลนี้รุ่นแล้วรุ่นเล่า ไปตลอดชีวิตอันยาวนานถึง ๘๑ ปี

ช่วงที่ฮอบส์ศึกษาในมหาวิทยาลัยนั้น ตรงกับระยะที่ราชวงศ์สจิวต์ (Stuart) ซึ่งมีพื้นเพจากสกอตแลนด์ เริ่มเข้ามาปกครองอังกฤษ เหตุการณ์นี้ ส่งผลกระทบต่อการเมืองของประเทศอย่างมหาศาล เนื่องจากกษัตริย์ในราชวงศ์ดังกล่าว ทรงมุ่งมั่น ที่จะสถาปนาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชขึ้นในอังกฤษ โดยอ้างอิงถึงความเชื่อเรื่องเทวสิทธิ์ (Divine Right) ของกษัตริย์ซึ่งแพร่หลายอยู่ในยุโรปภาคพื้นทวีป อันมีหลักการว่า กษัตริย์รับสนองโองการจากพระเจ้า จึงทรงมีอำนาจสิทธิ์ขาดในทุกเรื่องเพียงผู้เดียว แนวคิดนี้ ขัดกับประเพณีการปกครองของอังกฤษที่มีมาช้านาน ซึ่งยึด

หลักปฏิบัติว่า กษัตริย์ต้องบริหารราชการแผ่นดิน ร่วมกับรัฐสภา (Parliament) อันประกอบด้วย กลุ่มตัวแทนของขุนนาง และของสามัญชนอย่างใกล้ชิด

ความพยายามของกษัตริย์ในราชวงศ์สจวร์ต ที่จะบรรลุเป้าหมายของพระองค์ ส่งผลให้เกิด ความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรงอยู่เนื่อง ๆ ระหว่างฝ่ายนิยมกษัตริย์ กับฝ่ายนิยมรัฐสภา จน ปะทุเป็นสงครามกลางเมืองครั้งใหญ่ ประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ (The English Civil War, ค.ศ. ๑๖๔๒-๑๖๔๙) สงครามสิ้นสุดลงด้วยชัยชนะของฝ่ายรัฐสภา ซึ่งได้ดำเนินการสำเร็จโทษพระเจ้า ชาร์ลส์ที่ ๑ แห่งราชวงศ์สจวร์ต แล้วต่อมาได้สถาปนา การปกครองในลักษณะสาธารณรัฐกึ่งเผด็จการ ขึ้น เป็นระยะเวลา ๑๐ ปี โดยมีโอลิเวอร์ ครอมเวลล์ (Oliver Cromwell) เป็นประมุข หลังจากนั้นได้ มีการรื้อฟื้นราชวงศ์สจวร์ตขึ้นมาใหม่ ซึ่งปกครองประเทศ จวบจนเข้าสู่ช่วงปลายศตวรรษ รัฐสภาจึงก่อ การปฏิวัติ ด้วยการลักลอบไปอัญเชิญกษัตริย์แห่งเนเธอร์แลนด์ มาแย่งชิงราชบัลลังก์จาก ราชวงศ์สจวร์ต โดยเสนอเงื่อนไขแลกเปลี่ยนว่า กษัตริย์จะต้องยอมรับธรรมนูญปกครอง ที่ลดพระราช อำนาจลงอย่างมาก รวมทั้งเพิ่มอำนาจแก่รัฐสภา และให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนมากขึ้นตลอด ระยะเวลาที่เกิดเหตุการณ์เหล่านี้ ฮอบส์บัตต์ปฏิบัติหน้าที่อาจารย์ อยู่ในตระกูลแคเวนดิชในชนบทอัน ห่างไกล แต่เขาเฝ้าติดตามข่าวเหตุวิกฤตต่าง ๆ ของบ้านเมืองอย่างใกล้ชิด ประวัติศาสตร์การเมืองอัน วุ่นวายของอังกฤษในศตวรรษที่ ๑๗ นี้ได้เป็นแรงบันดาลใจให้ฮอบส์บัตต์ใคร่ครวญ เกี่ยวกับธรรมชาติ ของการเมืองการปกครอง และสาวลึกต่อไปถึง ธรรมชาติของมนุษย์ เขาแสดงทัศนะทางวิชาการ ออกมา ในช่วงที่บ้านเมืองลุกเป็นไฟ ดังนั้น แม้จะมีได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทั้งหลายโดยตรง เขาย่อมตกเป็นเป้าของการมุ่งร้ายหมายขีวิต จากหลายฝ่ายอยู่นั่นเอง ทว่าบารมีของตระกูลแคเวนดิช อันยิ่งใหญ่ ก็ช่วยคุ้มกันภัยให้ฮอบส์บัตต์ดีพอสมควร

ฮอบส์บัตต์ดำเนินชีวิตอันราบเรียบ ตามแบบฉบับผู้อุทิศตนให้กับวิชาความรู้ อย่างไม่รู้แก่ใจ ในช่วง ชีวิตการทำงาน เขาได้เดินทางไปพำนักในยุโรปภาคพื้นทวีปหลายครั้งด้วยกัน และมักจะเป็นครั้งละ นาน ๆ โดย ๓ ครั้งแรก (ค.ศ. ๑๖๑๐-๑๕, ๑๖๒๙-๓๐ และ ๑๖๓๔-๓๖) เป็นการพาลูกศิษย์ไป ท่องเที่ยว และทัศนศึกษา และตัวเขาเอง ก็ถือโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น กับนักปราชญ์ สำคัญ ๆ ของยุโรปมาหน้าหลายตา (ในการเยือนยุโรปครั้งที่ ๓ ฮอบส์บัตต์ได้เดินทางไปเยี่ยมกาลิเลโอ ซึ่ง ถูกจองจำอยู่ที่เมืองฟลอเรนซ์ ตามประกาศิตของศาลศาสนาด้วย) การได้สัมผัสบรรยากาศทางภูมิ ปัญญาในภาคพื้นทวีป กระตุ้นให้เขาสนใจคณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์เป็นอย่างมาก อันจะเป็น พื้นฐานสำคัญ ให้เขาพัฒนาแนวคิดวัตถุนิยมทางการเมืองขึ้นมา ในช่วงระหว่าง ค.ศ. ๑๖๔๐-๕๑ ฮอบส์บัตต์หลีกเลี่ยงความขัดแย้งในอังกฤษ ไปพำนักอย่างยาวนานในกรุงปารีส ณ ที่นั่น เขาได้สร้างสาย สัมพันธ์กับนักคิด ในสกุลเหตุผลนิยม (rationalism) ของฝรั่งเศส และยิ่งกลายเป็นคู่แข่งสำคัญคน หนึ่ง ของ เดการ์ตส์ (Descartes) เจ้าตำรับแนวคิดในสกุลดังกล่าวอีกด้วย

คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ของยุโรป ได้ชื่อว่าเป็นยุคแห่งการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ (The Age of Scientific Revolution) อันสืบเนื่องจาก การตื่นตัวขนานใหญ่ของภูมิปัญญาทางโลก ซึ่งหลบล้ำหลมา ยาวนาน ด้วยเสียงกล่อมของบทสวด แม้ยังอ้างไว้ซึ่งศรัทธาในองค์พระผู้เป็นเจ้า แต่นักคิดในโลก ตะวันตก ก็เริ่มผละออกจากคำอธิบายสรรพสิ่ง ด้วยปัจจัยทางจิตวิญญาณ หรือเจตจำนงที่มาจาก อำนาจเหนือธรรมชาติ พวกเขาหันมามองโลก และจักรวาล ว่าแท้จริงแล้วดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของ วัตถุศาสตร์ ซึ่งมนุษย์สามารถทำความเข้าใจได้ด้วย การสังเกตข้อเท็จจริง และการคิดด้วยเหตุผล

ทัศนะเช่นนี้เรียกในทางปรัชญาว่า "วัตถุนิยม" (materialism) ในขั้นแรกเริ่มนั้น ทัศนะดังกล่าว แสดงออกในการค้นคว้าหาความรู้เกี่ยวกับจักรวาล โดยเฉพาะในด้านดาราศาสตร์ (โคเปอร์นิคัส, เคนเพลอร์, กาลิเลโอ) ต่อมาจึงขยายมาสู่สรรพวัตถุในโลกของเรา ดังที่ปรากฏในงานบุกเบิกด้านฟิสิกส์ (นิวตัน, เดการ์ตส์) ส่วนฮอบส์นับเป็นคนแรก ที่นำทัศนะแบบวัตถุนิยม มาใช้ทำความเข้าใจมนุษย์และสังคม พร้อมไปกับการศึกษาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ในสายตาของคนปัจจุบันอย่างเรา ๆ ท่าน ๆ คงปฏิเสธไม่ได้ว่า ปรัชญาการเมืองของฮอบส์ มีความเป็นอนุรักษนิยม (conservatism) สูงมาก งานวิชาการชิ้นแรกของเขา ซึ่งตีพิมพ์ในปี ๑๖๒๙ คือ ผลงานแปลหนังสือ ว่าด้วยสงครามระหว่างเอเธนส์กับสปาร์ตา เรื่อง The Peloponnesian War (สงครามแห่งเพโลพอนนีซัส) ของทูซิดิดีส (Thucydides) นักประวัติศาสตร์กรีกโบราณ เป็นที่ทราบกันว่าหนังสือเล่มนี้ แผงการวิพากษ์ระบอบประชาธิปไตย ในยุคทองของเอเธนส์ เมื่อหลายศตวรรษก่อนคริสตกาล ว่าเต็มไปด้วยความปั่นป่วนวุ่นวาย เพราะผลประโยชน์แอบแฝง และการแก่งแย่งกัน ใช้คารมเล่นลั่นหลอกหลวงฝูงชน จนในที่สุดระบอบดังกล่าว ก็นำสังคมเอเธนส์ไปสู่ความหายนะ

หลังจากนี้ ผลงานค้นคว้าและข้อคิดเห็นของฮอบส์ ในเรื่องต่าง ๆ จะทยอยปรากฏออกมาอย่างไม่ขาดระยะ มีทั้งหนังสือด้านคณิตศาสตร์ เรขาคณิต ตลอดจนฟิสิกส์ (เช่น Tractatus Opticus หรือ ตำราวิชาแสง) และแน่นอนที่สุด ข้อเขียนอันมากมายด้านปรัชญาการเมือง เล่มที่เด่นเล่มแรกคือ Elements of Law (พื้นฐานกฎหมาย) ซึ่งในปี ๑๖๕๐ ฮอบส์พิมพ์แจกจ่ายในวงแคบ (และพิมพ์เผยแพร่อย่างจริงจัง ๑๐ ปีต่อมา) ตามด้วย De Cive (ว่าด้วยพลเมือง) ทว่าผลงานชิ้นเอกที่ถือกันว่าสมบูรณ์ที่สุด ก่อให้เกิดปฏิกริยาร่วมสมัยรุนแรงที่สุด และทำให้ชื่อของฮอบส์ ติดอยู่ในความทรงจำของนักคิดรุ่นต่อ ๆ มาจนถึงปัจจุบันคือ Leviathan (ลิวายอะตัน) ซึ่งตีพิมพ์ในปี ๑๖๕๑ ต่อจากนี้ไป ความคิดของฮอบส์ ก็จะวนเวียนอยู่กับเรื่องของการเมืองการปกครอง จนกระทั่งเข้าสู่บั้นปลายของชีวิต เขาจึงได้หวนกลับมาทำงานประเภทที่ยังความเจริญใจให้แก่เขามาก่อน นั่นคือ การแปลหนังสือโบราณ คราวนี้เขาแปล Odyssey (พิมพ์ปี ๑๖๗๓) และ Illiad (พิมพ์ปี ๑๖๗๖) ซึ่งถือเป็นสุดยอดวรรณกรรมอมตะของโฮเมอร์ ในปี ๑๖๗๙ ฮอบส์ได้จากโลกนี้ไปอย่างสงบในวัย ๙๑ ปี ทั้งผลงานไว้เป็นมรดกแก่โลกทั้งสิ้น ๔๒ เล่ม

ธรรมชาติมนุษย์ สัญญาประชาคม และอำนาจปกครอง

หัวใจของหนังสือเรื่อง ลิวายอะตัน อยู่ที่การเสนอแนวคิดที่ว่าด้วย "สัญญาประชาคม" (social contract)(คลิกอ่านเชิงอรรถ ๒) เพื่อตอบคำถามว่าสังคมมนุษย์ และรัฐก่อกำเนิดขึ้นมาได้อย่างไร อันที่จริง ศาสนจักรและอาณาจักรในสมัยนั้น มีคำตอบสำเร็จรูปสำหรับคำถามนี้แล้วว่า สังคมเกิดจากการสถาปนาโดยองค์พระผู้สร้าง ซึ่งประทานอำนาจของพระองค์แก่กษัตริย์ เพื่อให้ปกครองมนุษย์ แต่ฮอบส์ซึ่งไม่พอใจกับคำตอบแนวคิดนิยมนี้ ต้องการค้นหาคำอธิบายที่เป็นวิทยาศาสตร์ เขาจึงต้องเริ่มต้นด้วย การพิจารณาธรรมชาติของมนุษย์อย่างถ่วงถี้ เช่นเดียวกับนักคิดในแนววัตถุนิยมหลายคนในยุคนี้ ฮอบส์มองสรรพสิ่งในโลกว่า ล้วนดำเนินไปตามกลไกที่อาศัยแรงขับเคลื่อน (movement) ทางกายภาพ ซึ่งตัวมนุษย์ก็อยู่ในข่ายของกฎสากลดังกล่าว และมีใช้เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับร่างกาย (แรงขับเคลื่อนจากการไหลเวียนของโลหิต) แต่ยักรวมถึงส่วนที่เรียกว่า "จิตใจ" (mind) อีกด้วย สำหรับฮอบส์ การรับรู้ด้วยผัสสะ และอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ เป็นการ

ตอบสนองด้วยแรงขับเคลื่อนภายใน ต่อแรงกระทำจากภายนอก แรงขับเคลื่อนภายในนี้ ส่งทอดต่อไปยังสมอง ก่อเกิดเป็นความคิด (idea) และทิ้งร่องรอยไว้เป็นภาพ (image) ในความทรงจำ สิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นจิตใจ ไม่ว่าจะ เป็นความคิด (thought) ความปรารถนา (desire) หรือเจตจำนง (will) จึงมีใช่อะไรอื่น นอกจากแรงขับเคลื่อนในสมองล้วน ๆ แรงขับเคลื่อนดังกล่าวนี้เอง ที่ไปกระตุ้นให้เกิดอากัปกริยา การกระทำ และคำพูดต่าง ๆ ของมนุษย์ ซึ่งมีความพึงพอใจส่วนตนเป็นเป้าหมาย ในความพยายามของฮอบส์ที่จะเข้าใจถึงธาตุแท้ของมนุษย์ ในขั้นต่อไปนั้น เขาได้ตั้งสมมุติฐานถึงสิ่งที่เรียกว่า "สภาพธรรมชาติ" (state of nature) ขึ้นมา ซึ่งหมายถึงสภาพที่เผ่าพันธุ์มนุษย์เคยดำรงอยู่ ก่อนหน้าที่จะมีการก่อตั้งสังคมใดๆ ขึ้น แม้ว่าภาวะดังกล่าว หากเคยมีอยู่จริง จะเป็นสิ่งที่เราไม่มีวันล่วงรู้ได้อีกแล้วก็ตาม แต่จินตนาการทางทฤษฎีนี้ ก็จำเป็นต่อการคิดพิจารณาว่า ถ้าปราศจากอารยธรรม มนุษย์จะอยู่ในสภาวะเช่นไร (จะว่าไปแล้ว ก็ไม่จำเป็นถึงกับต้องสวายนไปสู่อสภาพธรรมชาติ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อสรุปอย่างของฮอบส์ เพียงเราพินิจดูมนุษย์ใน "สภาพอารยะ" ดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ ก็ น่าจะได้ภาพที่ใกล้เคียงกันไม่น้อย) จากการสันนิษฐานดังกล่าว ฮอบส์พบว่ามนุษย์ในสภาพธรรมชาติ มิใช่สิ่งที่โสภาน่าชื่นชม หากกล่าวเปรียบด้วยภาษาแบบปัจจุบัน มนุษย์ก็เป็นเหมือนหุ่นยนต์คอมพิวเตอร์ ที่ถูกตั้งโปรแกรมให้มุ่งแสวงหาความพึงพอใจใส่ตนอย่างไม่มีขีดจำกัด มนุษย์จึงเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา ต่างคนต่างมุ่งเอาเปรียบผู้อื่น บังคับให้ผู้อื่นทำตามใจตน และถือเอาตนเองเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่ง ในสภาพธรรมชาติ ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ จึงแสดงออกอย่างเต็มที่ ดังฮอบส์กล่าวว่า "หากมนุษย์สองคนปรารถนาในสิ่งเดียวกัน ซึ่งไม่มีวิธีใดที่เขาทั้งสองจะแบ่งปันกันได้ เขาก็ย่อมกลายเป็นศัตรูกัน และในอันที่จะบรรลุเป้าหมายของแต่ละคน ซึ่งได้แก่การดำรงรักษาตน (their own conservation) เป็นหลัก และบางครั้งเพียงเพื่อความสุขสมอารมณ์หมายของตน (their delectation only) ทั้งคู่ก็จะเพียรพยายามทำลายล้าง หรือสยบซึ่งกันและกัน" (ข้อความแปลทั้งหมด ในบทความนี้ ผู้เขียนแปลจาก Leviathan ฉบับของสำนักพิมพ์ Basil Blackwell, Oxford ไม่ระบุปีพิมพ์ มีแจ้งเพียงว่าได้แก้ไขข้อผิดพลาดทั้งหมดในฉบับพิมพ์ปี ๑๖๕๑ แล้ว) ตามตรรกะของปาดงดิบนี้ ย่อมไม่มีการแบ่งแยกใด ๆ ทั้งสิ้นว่าจะไร้อุก อะไรผิด สิ่งใดเป็นธรรม สิ่งใดไม่เป็นธรรม หรือหากแม้ว่ามี การแยกแยะดังกล่าว ก็คงไม่มีเกณฑ์ที่ใช้เป็นมาตรฐานร่วมกันได้เลย ทั้งนี้เพราะ "ตราบใดที่มนุษย์ยังดำรงอยู่ในสภาพธรรมชาติอย่างแท้จริง (ซึ่งก็คือภาวะการมุ่งทำลายล้างกัน) เขาก็จะใช้ความปรารถนาเฉพาะตนของเขา เป็นมาตรวัดว่าอะไรดี อะไรเลว" การยึดเอาตนเองเป็นศูนย์กลางเช่นนี้ เป็นเหตุให้เกิดการพิพาทกันในทุกๆ เรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ และศักดิ์ศรี มนุษย์จะใช้กำลังแก่งแย่งชิงดี และเบียดเบียนกันอยู่ตลอดเวลา จนหาความสงบสุขมิได้ ความขัดแย้งอันไม่มีที่ยุติดังกล่าว จึงเสี่ยงที่จะนำไปสู่ความหายนะของทุกคนร่วมกัน กล่าวคือ "หากพฤติกรรมของมนุษย์ถูกชี้นำด้วยความคิดเห็นส่วนตน และความปรารถนาส่วนตนเพียงอย่างเดียว พวกเขาจะไม่มีทางปกป้องคุ้มครองตนเอง จากศัตรูภายนอก หรือจากการเบียดเบียนกันเองได้เลย" ในภาวะมีคสัญญ์ที่ "มนุษย์กลายเป็นหมาป่าสำหรับมนุษย์ด้วยกัน" (Homo homini lupus) นี้ มีเพียง "ความรักตัวกลัวตาย" (fear of death) เท่านั้น ที่ทำให้มนุษย์ได้คิด สำหรับฮอบส์แล้ว มนุษย์มิได้ต่างจากสัตว์ในแง่ที่มีจิตใจประเสริฐกว่า หากแต่มนุษย์เป็นจักรกลที่รู้จักคำนวณผลได้ผลเสีย จากการกระทำต่างๆ ของตน นั่นคือ รู้จักคิดด้วยเหตุผลมากกว่าสัตว์อื่น มนุษย์จึงเห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะแสวงหาสันติภาพร่วมกันมากกว่าที่จะเบียดเบียน ทำลายล้างกันอยู่เช่นนี้ ในความคิดดังกล่าว ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ก็

ยังคงดำรงอยู่เช่นเดิม แต่เปลี่ยนเป็น "ความเห็นแก่ตัวแบบยั่งยืน" เพราะกำกับไว้ด้วยสติปัญญา มิใช่เห็นแก่ตัวอย่างโง่เขลา เอาแต่ได้ จนในที่สุดไม่มีใครทำอะไรเลยอย่างแต่ก่อน

ฮอบส์เชื่อว่าทางออกของปัญหาที่มนุษย์ค้นพบคือ การตกลงกันมอบอำนาจแก่คนกลาง ให้เป็นผู้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทต่างๆ และจัดระบบระเบียบของการอยู่ร่วมกัน ซึ่งเท่ากับเป็นการตัดสินใจก้าวออกจากสภาพธรรมชาติ มาสู่การก่อตั้งสังคมขึ้น ดังที่ฮอบส์กล่าวว่า

"วิธีการเดียวที่จะสถาปนาอำนาจหนึ่งเดียวร่วมกัน (common power) ในอันที่จะปกป้องพวกเขา จากการรุกรานของคนภายนอก และจากการเบียดเบียนกันเองภายใน และในอันที่จะประกันว่า พวกเขาจะสามารถประกอบสัมมาชีพ และเก็บเกี่ยวพืชผลจากแผ่นดิน เพื่อดำรงชีวิตอย่างพึงพอใจได้ ก็คือ มอบอำนาจ และกำลังทั้งหมดของแต่ละคน ให้แก่บุคคลเพียงคนเดียว (one man) หรือกลุ่มคนคณะเดียว (one assembly of men) ผู้จะสามารถลดทอนเจตจำนงอันหลากหลายของผู้คน ให้เหลือเพียงเจตจำนงหนึ่งเดียว (one will)"

บุคคลหรือคณะบุคคลที่ได้รับมอบอำนาจจากทุกคน ดังที่กล่าวมาก็คือ ผู้ปกครอง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อธิปัตย์ (sovereign) ซึ่งจะทำหน้าที่หลักในการวางกฎระเบียบ เพื่อแยกแยะว่าสิ่งใดถูก สิ่งใดผิด และบังคับใช้กฎระเบียบเหล่านั้น โดยมีอำนาจลงโทษผู้ฝ่าฝืน รวมทั้งวางนโยบายสำหรับกิจกรรมต่างๆ ของส่วนรวม สิ่งที่มนุษย์ได้รับตอบแทน จากการสละ "อำนาจ และกำลัง" ของตนให้แก่อธิปัตย์คือ ประชาสังคม (civil society) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สหไพบูลย์ (commonwealth) ซึ่งฮอบส์เชื่อว่าจะจะเป็นภาวะที่ช่วยบรรเทาการพิพาท ประกันความสงบสุข และพัฒนาความเป็นอยู่ของมนุษย์ให้ดีขึ้น สำหรับรูปแบบของสหไพบูลย์นี้ ก็ขึ้นอยู่กับสัดส่วนระหว่างผู้ปกครอง กับผู้ถูกปกครอง ดังฮอบส์ได้แบ่งไว้ง่าย ๆ ดังนี้

"เมื่ออธิปัตย์เป็นบุคคลคนเดียว สหไพบูลย์จะเป็นระบอบราชาธิปไตย (monarchy) เมื่ออธิปัตย์คือ ที่ประชุมของทุกคนที่มารวมกัน จะเป็นระบอบประชาธิปไตย (democracy) หรือสหไพบูลย์ปวงชน (popular commonwealth) หากอธิปัตย์ประกอบด้วยสมาชิกบางส่วนของสหไพบูลย์ ก็จะเป็นระบอบอภิชนาธิปไตย (aristocracy)" แต่ไม่ว่าสหไพบูลย์จะเป็นรูปแบบใด (ตัวฮอบส์นั้นแสดงความพอใจ ในระบอบราชาธิปไตยมากที่สุด) เขาก็เน้นย้ำอย่างมากว่า อำนาจปกครองของอธิปัตย์มีที่มาจากข้อตกลงทำสัญญากันเอง ระหว่างผู้อยู่ใต้ปกครอง มิได้มาจากมหริธานุภาพเหนือธรรมชาติใด ๆ ทั้งสิ้น ดังเขาบรรยายรายละเอียดของการทำสัญญาว่า "การกระทำดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการตกลงยินยอม (consent) แต่เป็นการหลอมรวมทุกคนไว้เป็นหนึ่งเดียวอย่างแท้จริง (a real unity of them all) ด้วยการที่ ทุกคนทำสัญญา (covenant) ต่อกัน เสมือนหนึ่งทุกคนกล่าวแก่ทุกคนว่า 'ข้าพเจ้าได้ยินยอมมอบสิทธิในการปกครองตนเอง ให้แก่บุคคลผู้นี้ หรือแก่บุคคลคณะนี้ โดยมีเงื่อนไขว่า ท่านเองก็ต้องยินยอมมอบสิทธิของท่านแก่เขาเช่นกัน' "

นี่คือการยืนยันว่า อำนาจปกครองเป็นผลผลิตของมนุษย์ รัฐเป็นองค์กรเทียม ที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นจากการตกลงร่วมกัน คำยืนยันนี้ดูเหมือนสามารถส่งผลสืบเนื่องต่อไปได้อีก ในหลายทิศทาง แต่ฮอบส์กลับเลือกใช้ตรรกะที่จะดึงข้อสรุปในขั้นต่อไปว่า แหล่งกำเนิดจากเบื้องล่างของอำนาจปกครองนี้เอง เป็นปัจจัยสนับสนุนให้อำนาจดังกล่าวสมบูรณ์เด็ดขาด(เพราะมีความชอบธรรมเสียยิ่งกว่าอำนาจที่มาจากเทวโองการ) ดังนั้น "ผู้ใต้ปกครองจะต้องเคารพเชื่อฟังอธิปัตย์ในทุกๆ สิ่ง โดยมีเงื่อนไขว่า การเคารพเชื่อฟังนั้น ไม่ขัดกับกฎของพระเจ้า" และต่อข้อโต้แย้งที่อาจจะ

เกิดขึ้น (ดังที่ผู้เขียนบทความเอง ก็คิดโต้แย้งทฤษฎีสัญญาประชาคมทุกรูปแบบมาโดยตลอด) ในทำนองว่า เมื่อตอนเราลืมหามาตุโลกในสังคม เรามีได้ไปทำสัญญาตกลงกับผู้ใด ที่จะยอมรับอำนาจของอภิปไตย หรือแม้เมื่อบรรลุนิติภาวะ ก็มิได้รับการสอบถามความสมัครใจใด ๆ ต่อข้อโต้แย้งที่ว่ามานี้ ฮอบส์ก็ได้เตรียมคำตอบเอาไว้แล้วว่า "หากบุคคลผู้นั้นใช้ชีวิตอยู่ภายใต้การปกป้องคุ้มครองของอภิปไตยอย่างเปิดเผย ถือได้ว่าเขายอมรับเงื่อนไข ของการถูกปกครองนั้น" ซึ่งในทัศนะส่วนตัวของผู้เขียนบทความนี้ เห็นว่า เป็นการอนุমানที่หละหลวมอยู่มากทีเดียว อันที่จริงแล้ว ในสายตาของฮอบส์ สถานะของอภิปไตยซึ่งมาจากสัญญาประชาคมก็คือ มรรตัยเทพ (mortal god) ผู้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ และฮอบส์ยังนำเอาชื่อของปลายักษ์เจ้าสมุทร ในตำนานของพวกฟินิเซียน ตามที่ปรากฏในพระคัมภีร์ไบเบิล นั่นคือ Leviathan มาใช้เรียกอภิปไตยอีกด้วย การที่ฮอบส์เสนออำนาจเด็ดขาดให้แก่อภิปไตยนั้น น่าจะเกิดจากทัศนะมองมนุษย์ในแง่ร้ายอย่างสุดขีด กล่าวคือ เขาไม่เชื่อถือในความมุ่งมั่นจริงจังของมนุษย์ ที่มาทำสัญญากัน ความโลเลอาจทำให้มนุษย์ผิดสัญญาได้ทุกเมื่อ ดังที่ฮอบส์กล่าวว่า "สัญญาที่ไม่มีคมดาบคอยกำกับ ก็เป็นเพียงลมปาก" (Covenants, without the Sword, are but words.) เราลองมาดูกันว่า ฮอบส์เสนออำนาจล้นฟ้าแก่อภิปไตยอย่างไร

"เนื่องจากเป้าหมายของสถาบันดังกล่าวคือ ความสงบสุข และความปลอดภัยของทุกคน และเนื่องจากผู้มีสิทธิธรรมในเป้าหมายดังกล่าว (right to the end) ย่อมต้องมีสิทธิธรรมในวิถีทาง (right to the means) ที่จะใช้ให้บรรลุเป้าหมายด้วย ดังนั้น บุคคล หรือคณะบุคคลที่ถืออำนาจปกครองอยู่ย่อมมีอำนาจตัดสินใจว่า จะใช้วิธีการใด เพื่อสร้างความสงบสุข และปลอดภัย และเพื่อขจัดอุปสรรคและภัยอันตรายทั้งปวง และย่อมสามารถกระทำสิ่งใดก็ตาม ที่เขาคิดว่าจำเป็นต้องกระทำเพื่อการดังกล่าวได้" พอจะเห็นได้ว่า ณ จุดนี้ ทฤษฎีของฮอบส์ เบนออกจากการวิเคราะห์ตามหลักวิทยาศาสตร์ ไปสู่การแสดงทัศนะส่วนตัวทางการเมืองค่อนข้างมาก โดยเฉพาะตรรกะเกี่ยวกับ "เป้าหมาย" และ "วิธีการ" ที่ฮอบส์ใช้ตั้งข้อสรุปออกมานั้น ทำให้เราแว่วยินสำเนียงแบบอำนาจนิยมเหมือนในประโยคอันโด่งดังของมาเคียเวลลี (Machiavelli) นักคิดในยุคเรอเนสซองซ์ ที่ว่า "เป้าหมายย่อมให้ความชอบธรรมแก่วิธีการที่ใช้" (The end justifies the means) ซึ่งปรากฏในตำราการปกครอง อันเป็นที่นิยมในหมู่กษัตริย์แนวสมบูรณาญาสิทธิราช ในยุโรปภาคพื้นทวีปมาจนถึงเผด็จการยุคปัจจุบัน หนังสือเรื่อง ลีวายอะตัน ของฮอบส์นี้ตีพิมพ์ออกมาในปี ๑๖๕๑ ซึ่งต้องนับว่าผิดกาลเทศะเป็นอย่างยิ่ง เพราะการเมืองอังกฤษขณะนั้น อยู่ในช่วงวิกฤตสุดขีด นั่นคือ การสำเร็จโทษพระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๑ แห่งราชวงศ์สจวร์ตเพิ่งจะผ่านพ้นไป และฝ่ายรัฐสภาที่ได้รับชัยชนะ ในสงครามกลางเมืองอังกฤษ ก็ได้ยึดอำนาจปกครองประเทศ ฝ่ายรัฐสภาจึงไม่สนใจมองเจตนา ต่อต้านทฤษฎีเทวสิทธิราช ที่อยู่ในหนังสือ หากสนใจแต่เพียงส่วนที่สนับสนุนอำนาจกษัตริย์ ส่วนฝ่ายของกษัตริย์ก็ไม่นิยมชมชอบฮอบส์ เพราะถือว่านักปราชญ์ผู้นี้ มาบ่อนเซาะอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของฝ่ายตน ด้วยแนวคิดแบบวัตถุนิยม ฮอบส์จึงตกอยู่ในสถานการณ์ "หว่างเขาควาย" อย่างช่วยไม่ได้ และผู้อ่านในสมัยของเขาย่อมอดไม่ได้ ที่จะอ่านหนังสือของเขาด้วยอคติ トラบจนวิกฤตต่าง ๆ ผ่านพ้นไปแล้ว คุณค่าทางวิชาการของหนังสือนี้ ในแง่ที่เป็นแรงกระตุ้นให้คิดต่อ (ไม่ว่าจะต่อเติมหรือต่อต้าน) จึงเป็นที่ประจักษ์ชัดขึ้น สำหรับการสานต่อแนวคิดเรื่องสัญญาประชาคมของฮอบส์นั้น กรณีที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ รุสโซ (Rousseau) ซึ่งนำงานของฮอบส์มาคิดต่อได้อย่างมีสีสันเร้าใจ จนคนทั้งหลายมักเข้าใจกันไปว่าเขาเป็นต้นคิดเรื่องสัญญาประชาคมเสียเอง

รุสโซยืนยันคล้ายคลึงกับฮอบส์ว่า สังคมมนุษย์เกิดขึ้นจากการทำสัญญาตกลงร่วมกัน ด้วยเหตุผลเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ ทว่ารุสโซมองการเปลี่ยนสภาพของมนุษย์ จากเหตุการณ์ดังกล่าวในทิศทางกลับกันกับ ฮอบส์ กล่าวคือ สำหรับรุสโซ ความชั่วร้ายต่าง ๆ นานาของมนุษย์นั้น เกิดขึ้นภายหลังสัญญาประชาคม และเป็นผลโดยตรง จากการที่มนุษย์มาอยู่ร่วมกันในสังคมนั่นเอง รุสโซจินตนาการกลับด้านกับฮอบส์ว่า ในสภาพธรรมชาติ มนุษย์จะมีอุปนิสัยเรียบง่าย สมถะ รักสงบ แต่เมื่อมาอยู่ร่วมกัน ธรรมชาติของสังคม จะสอนให้มนุษย์แก่งแย่งชิงดี และเอารอดเอาเปรียบกัน สิ่งที่ทำให้เราต้องยอมรับว่า รุสโซก้าวหน้ากว่าฮอบส์ก็คือ รุสโซถือว่าการทำสัญญาประชาคมครั้งที่ผ่านมานั้น เป็นความผิดพลาด เนื่องเพราะเป็นการทำสัญญาระหว่างสมาชิกด้วยตนเอง และยังเป็นกรมอบอำนาจให้แก่อธิปัตย์อย่างถาวร ชนิดที่เรียกคืนไม่ได้ ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ความเลวร้ายในสังคมอย่างที่เราเห็น ๆ กัน รุสโซจึงเสนอให้มนุษย์กลับไปทำสัญญาประชาคมกันใหม่ โดยในคราวนี้ มนุษย์จะต้องทำสัญญามีใช้ระหว่างกันเอง หากแต่ละคนจะต้องทำสัญญากับ "เจตจำนงร่วมกัน" (general will) ซึ่งทอนมาจากเจตจำนงของแต่ละคน เพื่อให้คนทั้งหมดมีสถานะ เป็นทั้งผู้ถูกปกครอง และผู้ปกครองพร้อมกันไป ระบบของรุสโซจึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า เมื่อมีเหตุอันควร ผู้ถูกปกครองย่อมมีสิทธิโต้แย้งอำนาจปกครอง (ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นของตนเอง) ได้ แม้ผู้เขียนบทความนี้จะไม่เคยเชื่อว่า รัฐเกิดขึ้นจากการตกลงกัน อย่างยินยอมพร้อมใจของผู้คน และค่อนข้างคล้อยตามคาร์ล มาร์กซว่า รัฐเกิดจากการที่คนกลุ่มน้อย คิดค้นวิธีการที่จะมอมเมา และเอาเปรียบคนกลุ่มใหญ่ เพื่อประโยชน์ของตนเสียมากกว่า แต่ผู้เขียนก็เห็นว่า แนวคิดเรื่องสัญญาประชาคมเป็นจินตนาการทางทฤษฎี ที่น่าสนใจในเชิงภูมิปัญญา และในทางปฏิบัติ ภาพมายาทางความคิดนี้ ก็อาจจุดประกาย ให้แวบเห็นทางออกจากวังวนของปัญหาการเมืองสมัยใหม่ได้บ้าง แม้จะเห็นอย่างสลัวรางก็ตามที

แนวคิดเกี่ยวกับการเมือง ฮอบส์มีแนวคิดดังนี้

๑. ในสภาวะธรรมชาติสังคมมนุษย์ไม่มีกฎเกณฑ์ มนุษย์เกิดมาพร้อมกับเสรีภาพ มีอิสระเต็มที่ และมีความเท่าเทียมกันภายในธรรมชาติ แต่ภายในสภาวะธรรมชาตินั้นให้มนุษย์ดิ้นรนต่อสู้ เพราะธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลง มีภัยพิบัติ อุทกภัย ความแห้งแล้ง ทรัพยากรมีน้อย มนุษย์ต้องแย่งชิง ครอบครองพื้นที่ ต้องอยู่ภายใต้สภาพที่โหดร้าย

๒. มนุษย์ต้องมีชีวิตอย่างโดดเดี่ยวและแร้นแค้น ทุกข์ยากและอายุสั้น

๓. มนุษย์ต้องการความปลอดภัย

๔. เนื่องจากมนุษย์มีเหตุผลจึงแสวงหาความปลอดภัยด้วยการทำ "สัญญาประชาคม" ร่วมกัน

๕. ประชาชนมอบสิทธิตามธรรมชาติให้แก่ "องค์อธิปัตย์" (Leviathan) หมายถึงกษัตริย์หรือผู้ปกครองที่มีอำนาจสูงสุด

๖. องค์อธิปัตย์เป็นผู้ทรงอำนาจอธิปัตย์แต่เพียงผู้เดียว เพื่อจะได้อำนาจนั้นในการปกป้องให้ประชาชนปลอดภัย

๗. ประชาชนทำสัญญากับประชาชนและมอบอำนาจให้กับองค์อธิปัตย์ ประชาชนมิได้ทำสัญญากับองค์อธิปัตย์

๘. ประชาชน ไม่มีสิทธิโค่นล้มมองค้อธิปไตย ทรราชเท่าที่องค้อธิปไตยใช้อำนาจเพื่อรักษาความปลอดภัยให้กับประชาชน

๙. ในกรณีที่องค้อธิปไตยมิได้ใช้อำนาจเพื่อรักษาความปลอดภัยให้กับประชาชน ให้ประชาชนโค่นล้มอำนาจได้

ฮอบส์ สรุปว่าอำนาจสูงสุดยังคงเป็นของปวงชน ถ้าผู้ปกครองนั้นไม่ได้ใช้อำนาจในการรักษาความปลอดภัยกับปวงชน กล่าวคือเมื่อใดผู้ปกครองเปลี่ยนสภาพจากราชาปราชญ์ เป็นทรราชย์ ใช้อำนาจเพื่อประโยชน์ของตนเอง ให้ประชาชนลุกขึ้นมาโค่นล้มมองค้อธิปไตยได้ แต่ในความเป็นจริง หากองค้อธิปไตยเปลี่ยนจากราชาปราชญ์ เป็นทรราชย์ ย่อมต้องมีกองกำลังไว้ปกป้องตัวเองจำนวนมาก และเป็นการยากที่ประชาชนจะลุกขึ้นมาต่อต้านด้วยมือเปล่าได้ ดังนั้นแนวคิดของฮอบส์ จึงยังไม่ชัดเจนหลายประการ

จากข้อมูลแนวคิดของ ฮอบส์ ที่มีจำนวนมากนี้ หากเราจะมองในมุมมองของเศรษฐศาสตร์การเมือง เชื่อมโยงกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาแล้ว สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ฮอบส์เน้นเรื่องของการปกครองที่ควรให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน ซึ่งทรราชเท่าที่ผู้นำยังครองตนอยู่ในความเป็นธรรมให้ประชาชนอยู่ดีมีสุข ทั้งทางกาย(ทรัพย์สิน) และทางใจ(เสรีภาพ, อิสระ) ทรราชนั้นก็ยังสามารถปกครองคนได้ต่อไป แต่เมื่อใดที่ผู้นำ(กษัตริย์ หรือ องค้อธิปไตย) ไม่ครองตนอยู่ในความดีงาม ประชาชนก็สามารถโค่นล้มอำนาจนั้นลงได้ เพื่อให้ตนมีสิทธิ เสรีภาพที่จะเลือกผู้นำของตนอันจะนำไปสู่ความอยู่ดีกินดีของประชาชนต่อไป โดยในพระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ในหลักธรรมที่เป็นคุณธรรมของผู้ปกครองที่ดีนั้นคือ **“ทศพิธราชธรรม”** ด้วย

ซึ่งเรื่องดังกล่าวนี้ พระพุทธศาสนาก็กล่าวไว้เช่นกันของผู้นำ กับความอยู่ดีกินดี มีความสุข และฐานะเงินทองของคนในชาติว่า “ยามใดที่ผู้นำตั้งอยู่ในธรรม ยามนั้นปวงชนก็อยู่เป็นสุข ยามใดที่ผู้นำทุศีล ยามนั้นก็เกิดข้าวยากหมากแพง(กลียุค)” ฉะนั้น ในมิติของเศรษฐกิจที่ดีหรือไม่นั้น ผู้นำเป็นส่วนสำคัญอย่างมากที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่ความผาสุกของประชาชน

๔.๘.๓.๓.๒ จอห์น ล็อก (John Locke , ค.ศ.๑๖๓๒ – ๑๗๐๔)

ชาวอังกฤษ นำเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่อง Trust ซึ่งมีอิทธิพลต่อหลักการของระบอบประชาธิปไตยมาก และถูกนำไปใช้ในคำประกาศเอกราชหรือหลักการปกครองของสหรัฐฯ เรียกว่า Pure Locke เพราะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของ Locke มาก มีแนวความคิดที่สำคัญ ดังนี้

๑. สภาวะธรรมชาติ เป็นสภาวะทางธรรมชาติโดยสมบูรณ์ เป็นสภาวะแห่งความเสมอภาค เพราะไม่มีกฎหมาย หรือกติกาที่จะมากำหนด หรือจำกัดเสรีภาพ

๒. สภาวะธรรมชาติ มีข้อบกพร่อง ๓ ประการ คือ ไม่มีกฎหมาย ไม่มีตุลาการ ไม่มีอำนาจบริหาร

๓. มนุษย์ต้องได้รับความยุติธรรมในการใช้สิทธิทางธรรมชาติ Locke จึงเสนอให้ประชาชนทำสัญญาประชาคมร่วมกัน

๔. โดยยอมสละเสรีภาพทางธรรมชาติบางประการ เพื่อสร้างประชาคมการเมืองที่สามารถใช้กฎหมายคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ ของประชาชนอย่างเสมอภาค

๕. ประชาคมการเมืองที่ตั้งขึ้น มีลักษณะเหมือน “ทรัสต์” หรือบริษัทผู้ถือหุ้นเป็นผู้ถือหุ้นมีอำนาจถอดถอนผู้บริหารชุดนี้ออกได้ และเลือกตั้งชุดใหม่เข้าไปบริหารแทนด้วยหลักการนี้ ให้ประชาคมการเมืองมีลักษณะเหมือน Trust คือ ประชาชนเป็นผู้เลือกตั้งผู้แทนเข้ามาทำหน้าที่ปกครองโดยแบ่งเป็นเขตเลือกตั้ง ซึ่งแต่ละเขตเป็นผู้เลือกผู้แทนเข้ามา และแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการ โดยทั้ง ๓ ฝ่ายเป็นอิสระจากกัน และให้นิติบัญญัติมีอำนาจสูงสุด (Supreme Power) ฝ่ายบริหาร ต้อง บริหารตามที่กฎหมายกำหนด

๖. Locke แยกให้เห็นว่ารัฐเป็นเป็นเรื่องส่วนรวม และศาสนาเป็นเรื่องส่วนบุคคล ในอดีตยุคหนึ่งของตะวันตกศาสนจักรยิ่งใหญ่มา ใครจะเป็นกษัตริย์ต้องได้รับความเห็นชอบจากศาสนจักร Locke เห็นว่าทั้งศาสนจักร และอาณาจักรไม่ควรแทรกแซงกันและกัน ศาสนาเป็นเรื่องของสิทธิส่วนบุคคล แต่ในเรื่องของรัฐหรือการเมืองนั้น Locke เห็นว่าเป็นเรื่องที่ประชาชนต้องรับผิดชอบร่วมกัน ดังนั้น ประชาชนต้องเข้าไปมีส่วนร่วม

มีข้อสังเกตว่าของนักคิดหลายคนว่า

* การกำหนดให้ประชาชนต้องไปเลือกตั้ง ถือเป็นภาระละเมิดสิทธิส่วนบุคคลหรือไม่, ไม่เป็นเพราะถือว่าเป็นหน้าที่ของประชาชน ที่จะต้องรับผิดชอบร่วมกัน

* โดยปกติ รัฐมีการละเมิดเสรีภาพส่วนบุคคล เช่น การเวนคืนที่ดินเพื่อประโยชน์แห่งสาธารณะ การบังคับให้เสียภาษี การเกณฑ์ทหาร จึงจะเห็นว่าเสรีภาพไม่เหลืออยู่ในสังคมแล้ว และเสรีภาพมากับความรับผิดชอบ เช่น ต้องไปเกณฑ์ทหารเพราะ เราต้องปกป้องประเทศ ร่วมกัน เป็นหน้าที่ ที่ต้องสละชีพเพื่อชาติ

จากแนวคิดของ John Locke หากมองผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเชื่อมโยงกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่า มีความคล้ายคลึงกันในส่วนที่เป็นเรื่องของการกระจายส่วนงาน โครงสร้างการบริหารงาน เช่น

John Locke มีแนวคิดแบ่งอำนาจออกเป็น ๓ ฝ่าย คือ ฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการ พระพุทธศาสนา ก็มีการแบ่งโครงสร้างเนื้อหา และส่วนคณะสงฆ์ เป็นฝ่าย สงฆ์ผู้ทรงพระวินัย(ศีล,กฎ,ระเบียบ), สงฆ์ผู้ทรงพระธรรม(เนื้อหาข้อธรรมะบทต่างๆ), สงฆ์ผู้ทรงพระสูตร (เนื้อหาขาว เช่น ชาดก) และในยุคหลังคณะสงฆ์ในประเทศไทยก็แบ่งเป็นฝ่ายอรัญญวาสี(อยู่ป่า) และคามวาสี(อยู่บ้าน) ด้วย เป็นต้น

เรื่องต่อมาที่คล้ายคลึงกันคือ อาณาจักร ควรแยกส่วนอย่างชัดเจนกับ ศาสนจักร ในเรื่องดังกล่าวนี้ในพระพุทธศาสนาก็มีความเห็นเช่นเดียวกับ John Locke กล่าวคือ ควรมีการแยกกันอย่างชัดเจนเพื่อให้ผู้มุ่งปฏิบัติแสวงหาสัจจะของชีวิตได้ปฏิบัติและทำตนให้มีความสุขบริบูรณ์

แต่ในทางปฏิบัติแล้วทั้ง ศาสนาคริสต์ และศาสนาพุทธ ก็มีข้อเท็จจริงที่คล้ายกันคือ ไม่สามารถแยกทั้ง ๒ ส่วนออกจากกันได้อย่างเด็ดขาดนั่นเอง

๔.๘.๓.๓.๓ รูสโซ (Jean Jacques Rousseau, ค.ศ.๑๗๑๒-๑๗๗๘)

ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาในเรื่องอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน เป็นนักปราชญ์ที่เขียนเรื่อง Social Contract ที่โด่งดังมาก และมีแนวความคิดที่สำคัญ ดังนี้

๑. มนุษย์เกิดมาพร้อมกับเสรีภาพ (Man is born free) แต่โดยธรรมชาติมนุษย์มีความแตกต่างกัน จึงต้องมาคิดว่าทำอย่างไรจึงจะมีเสรีภาพโดยเท่าเทียมกัน

๒. ธรรมชาติของผู้มีอำนาจ อำนาจย่อมไม่ก่อให้เกิดธรรม ยกเว้นผู้ใช้อำนาจจะใช้อำนาจโดยชอบธรรมเท่านั้น

๓. การเป็นทาส (Slavery) ผู้โดยยอมรับความเป็นทาสผู้นั้นเห็นว่าทาสไม่ใช่มนุษย์ เพราะทาสไม่มีเสรีภาพ

๔. สัญญาประชาคม รูสโซเสนอให้ประชาชน ทำสัญญาประชาคมร่วมกัน เพื่อสร้างประชาคมการเมืองขึ้น และใช้เป็นหลักประกันให้ประชาชนมีเสรีภาพเท่าเทียมกัน

๕. ผู้ทรงอำนาจอธิปไตย (The Sovereign) ประชาชนประชุมร่วมกันในฐานะผู้ทรงอำนาจอธิปไตยเพื่อทำหน้าที่บัญญัติกฎหมาย ด้วยหลักการที่ว่าชนชั้นใดบัญญัติกฎหมายก็เพื่อประโยชน์ประชาชนนั้น รูสโซไม่เห็นด้วยกับการโอนอำนาจไปให้ผู้อื่นผู้ใด เพราะเห็นว่าอำนาจอธิปไตยควรเป็นของประชาชนเท่านั้น

๖. ประชาชนทำหน้าที่เป็นพลเมืองในการปฏิบัติตามกฎหมาย

๗. เจตจำนงทั่วไป (The General Will) ในฐานะผู้ทรงอำนาจอธิปไตย ประชาชนจะต้องบัญญัติกฎหมาย ให้ตอบสนองเจตจำนงทั่วไปของประชาชน ซึ่งได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตย

๘. การเลือกผู้แทนราษฎร รูสโซเห็นว่า การเลือกผู้แทนราษฎร คือ จุดเริ่มต้นของอวสานแห่งเสรีภาพของเสรีชน รูสโซไม่เห็นด้วยกับการเลือกตั้งผู้แทน เพราะไม่คิดว่าตัวแทนจะช่วงชิงอำนาจไปจากประชาชน ในสแกนดิเนเวีย ประชาชนเห็นว่าป่าไม้ควรถูกนำมาใช้อย่างเต็มที่ โดยมีเงื่อนไขว่าใช้แล้วต้องไม่ให้เกิดความสูญเสีย มีมาตรการปลูกทดแทนที่เข้มงวดและมีประสิทธิภาพสูงมาก ไม่เหมือนประเทศไทย ที่มีปัญหาในเรื่องการบังคับใช้

หากเรามองแนวคิดของ Jean Jacques Rousseau ผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนา จะเห็นว่าเขาให้ความสนใจและใส่ใจกับการที่ **อำนาจอธิปไตยควรจะเป็นของประชาชน** และประชาชนก็ควรทำทุกอย่างเพื่อตนเองได้ผ่านผู้แทนของตนเอง คล้ายๆ คำขวัญที่คุ้นกันว่า **จากประชาชน เพื่อประชาชน** นั่นเอง ซึ่งเรื่องนี้ พระพุทธศาสนามองว่าควรเพิ่มเรื่องความถูกต้องดีงามเข้ามาอีกเป็นเครื่องประกันความถูกต้องอีกชั้นหนึ่งด้วย เหตุผลเพราะหากยึดคนส่วนใหญ่เป็นหลักเพียงอย่างเดียว แล้วหากเกิดความผิดพลาดเช่น คนส่วนใหญ่เข้าใจผิด เรื่องที่ทำนั้นก็อาจกลายเป็นผิดไปก็ได้ ตัวอย่างเรื่อง ในอดีตที่ผ่านมาคนส่วนใหญ่เข้าใจกันว่า “โลกแบน” มาโดยตลอด แต่แท้จริงแล้วโลกไม่ได้แบนเพราะมีนักวิทยาศาสตร์ยุคหลังมาพิสูจน์ให้ทราบ นั่นเอง

๔.๘.๓.๓.๔ มองเตสกีเออ (Montesquieu , ค.ศ. ๑๖๘๙ - ๑๗๕๕)

นักกฎหมายและนักปรัชญาชาวฝรั่งเศส ผู้เป็นต้นตำรับของ ทฤษฎี การแบ่งอำนาจและคานอำนาจกันระหว่างฝ่ายนิติบัญญัติ กับฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการ เพื่อมิให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอำนาจมากเกินไป ซึ่งจะนำไปสู่การใช้อำนาจแบบกดขี่ได้

มองเตสกีเออ เป็นลูกขุนนาง ได้เรียนวิชาคลาสสิกและวิชากฎหมาย และจบมาทำงานเป็นผู้พิพากษา แต่เป็นคนชอบการอ่านและการเขียนและท่องเที่ยวหาความรู้ เขาเขียนหนังสือเชิงสารคดี และประวัติศาสตร์มาก่อนที่จะเขียนหนังสือขนาดมหึมาเรื่อง เจตนารมณ์แห่งกฎหมาย ซึ่งจริงแล้วเป็นการวิเคราะห์เรื่องการเมืองการปกครองมากกว่า

หนังสือเล่มนี้ออกมาในปี ๑๗๔๘ และเป็นหนังสือที่นิยมอ่านกันอย่างแพร่หลาย แปลออกมาหลายภาษาและพิมพ์หลายครั้ง ตอนที่เป็นที่กล่าวขวัญกันมากที่สุดคือ ตอนที่ ๑๑ เกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพทางการเมืองในระบบอบริรัฐธรรมนุญ

มองเตสกีเออเห็นว่า เสรีภาพที่คนเราสามารถจะทำได้ในสิ่งที่เราพึงต้องการ และไม่บังคับให้กระทำในสิ่งที่เราไม่พึงต้องการ จะต้องมีความหมายเป็นคณกลางมากำหนด ว่าประชาชนจะทำอะไรได้แค่ไหนอย่างไร เพราะถ้าให้ประชาชนมีอำนาจที่จะทำในทุกสิ่งที่เขาต้องการได้ เสรีภาพ ของคนหนึ่งก็อาจจะไปรบกวนเสรีภาพของประชาชนคนอื่นได้

เสรีภาพที่ว่านี้อาจจะมีได้ในระบอบการปกครองแบบกษัตริย์หรือสาธารณรัฐก็ได้ แต่ไม่อาจมีได้ในระบอบทรราชย์ ซึ่งเขาเห็นจากตัวอย่างของพวกเติร์กและรัสเซียในสมัยนั้นว่าเป็นระบอบที่เลวร้ายที่สุด และไม่เป็นธรรมชาติ เพราะปกครองโดยใช้อำนาจให้ประชาชนหวาดกลัว

มองเตสกีเออเป็นนักคิดเสรีนิยม ที่นิยมระบอบอภิชนาธิปไตยแบบเสรีนิยมของอังกฤษในขณะนั้นซึ่งเขาเห็นว่าเป็นระบอบที่มีการคานอำนาจกันระหว่างฝ่ายกษัตริย์ ขุนนาง และประชาชน ได้ดีกว่าระบอบอื่น เขาเสนอว่า อำนาจที่สำคัญ ๓ อย่าง คือ อำนาจออกกฎหมาย อำนาจบริหารเกี่ยวกับกิจการสาธารณะ และอำนาจตัดสินอาชญากรรมหรือข้อพิพาทของเอกชน ไม่ควรอยู่ในมือของคนคนเดียว หรือองค์คณะบุคคลเดียวกัน เพราะจะนำสู่อำนาจเผด็จการแบบทรราชย์ และประชาชนไม่อาจมีเสรีภาพได้ เขายอมรับระบอบกษัตริย์ว่ายังมีเสรีภาพอยู่ได้ เพราะแม้ราชอาณาจักรส่วนใหญ่ในยุโรปจะรวบอำนาจนิติบัญญัติและอำนาจบริหารไว้ แต่ก็ยังปล่อยให้มีความบุคคลอื่นเป็นผู้ใช้อำนาจตุลาการ

จริงๆ แล้ว มองเตสกีเออ ไม่ได้เสนอให้มีการแบ่งแยก ๓ อำนาจ อย่างเด็ดขาด อย่างที่มีการตีความหมายขยายความกันในภายหลัง เขาเพียงแต่ต้องการเห็นความประสานกลมกลืนและการถ่วงดุลอำนาจระหว่างสามองค์กร คือ กษัตริย์ ขุนนาง และประชาชน (ผ่านรัฐสภา) ผู้ใช้อำนาจสูงสุดร่วมกันและอย่างแยกไม่ได้ เขาให้ความสำคัญกับขุนนาง เช่นควรมีสภาขุนนางที่มีอำนาจออกและยับยั้งกฎหมาย ร่วมกับสภาที่มาจากการเลือกตั้งผู้แทนของประชาชน โดยเขาเห็นว่าผู้แทนควรเป็นฝ่ายนิติบัญญัติด้านเดียว รวมทั้งการออกเสียงลงมติเรื่องงบประมาณประจำปี และอนุมัติกองทุนถาวรประจำปี แต่ไม่ควรเข้ามาใช้อำนาจบริหาร เพราะพวกเขาไม่มีความสามารถที่จะทำได้ดีเหมือนคณะเสนาบดี ที่มาจากการเลือกของกษัตริย์

ส่วนกษัตริย์นั้นไม่ควรใช้อำนาจออกกฎหมาย แต่มีอำนาจยับยั้ง เพื่อปกป้องพระองค์ไม่ให้ต้องถูกออกจากอำนาจภายในไม่ช้า รวมทั้งอยู่ในฐานะอันละเมิดมิได้ อย่างไรก็ตาม ฝ่ายสภาหรือ

นิติบัญญัติยังมีอำนาจตรวจสอบว่ากฎหมายที่ออกไปมีการบังคับใช้อย่างไร โดยสามารถกล่าวหาและเอาผิดกับที่ปรึกษาษัตริย์หรือเสนาบดีผู้รับผิดชอบการบริหารแทนษัตริย์ได้ เป็นการถ่วงดุลฝ่ายบริหาร

แนวคิดของมองเตสกีเออ มีอิทธิพลต่อการร่างรัฐธรรมนูญของสหรัฐและประเทศอื่นๆในสมัยต่อมา

เสรีภาพทางการเมืองในพลเมืองคนหนึ่งคือความสงบทางจิตใจซึ่งมาจากการที่คนคนนั้น มีความมั่นใจในความปลอดภัยของเขา, และเพื่อที่จะให้พลเมืองมีเสรีภาพดังกล่าวนี้ รัฐบาลต้องบริหารประเทศชนิดที่พลเมืองคนหนึ่ง ไม่ควรหวาดกลัวพลเมืองคนอื่น

สรุปแนวคิดของ Montesquieu ในมิติของเศรษฐศาสตร์การเมืองเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาได้ด้วยคำว่า “**ทางสายกลางแห่งอำนาจ**” จึงเป็นสิ่งที่ดีและสมควรที่จะกระทำ เพราะอำนาจที่ไม่สุดโต่ง ๒ สาย คือหย่อนหรือตึงเกินไป จะเป็นอำนาจที่ทุกฝ่ายยอมรับได้และเป็นกลางนำไปสู่เสถียรภาพของเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ก็จะอยู่กันอย่างดีและมีความสุขอย่างมาก

แม้ในอดีตกาลหากจะเทียบกับการแสวงหาสัจธรรมของเจ้าชายสิทธัตถะที่พยายามทำทุกวิถีทางที่คิดว่าดีและทำจนสุดที่มนุษย์พิเศษคนหนึ่งจะทำได้แล้วแต่ก็ยังไม่เป็นผล ทั้งฝ่ายเสวยสุขและทรมานตนเอง แต่ทางที่ดีที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จก็คือ **ทางสายกลาง (Middle Way)** และเพราะด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ Montesquieu ว่าหากจะให้ระบบเศรษฐกิจดีและมีความสุขสงบร่มเย็น รวมถึงความผาสุกทั้งในการบริหารบ้านเมืองก็ต้องยึดหลักทางสายกลาง ไว้ นั่นเอง เช่นเดียวกับองค์พระมหากษัตริย์ไทย รัชกาลที่ ๕ เมื่อจะทรงเลิกทาส ก็ค่อยๆ ทำค่อยๆ เป็นไป เพื่อการเล่นว่าที่ตึงเกินไปสายจะขาดก็ต้องหย่อน หากหย่อนเกินไปว่าจะตกก็ควรดึงกลับมาบ้างนั่นเอง

(ผู้วิจัยรับฟังจากการบรรยายในชั้นเรียนหลักสูตร ศศ.ม.เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย บรรยายโดย **รศ.แล ดิลกวิทยรัตน์**)

๔.๘.๓.๓.๕ อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant, ค.ศ. ๑๗๒๔-๑๘๐๔)

นักปรัชญาเชิงวิพากษ์ชาวเยอรมัน เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยในเมืองต่างจังหวัดที่ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย และผลิตงานชิ้นสำคัญๆ หลังจากอายุ ๕๗ ปี เขาผลิตงานอย่างต่อเนื่องจนเสียชีวิตเมื่ออายุ ๘๐ ปี และได้ชื่อว่าเป็นนักปรัชญาที่ยิ่งใหญ่คนแรกนับจากยุคกลาง เพราะเขาเป็นนักคิดริเริ่มที่ไม่เหมือนใคร เขาคือผู้พยายามสังเคราะห์ คติเหตุผลนิยม (Rationalism) และประจักษ์นิยม (Empiricism) ซึ่งโต้แย้งกันอยู่เข้าด้วยกัน และพยายามวางรากฐานด้านเหตุผลให้เข้ากับ จริยศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์ และสร้างมุมมองใหม่ให้กับญาณวิทยาหรือทฤษฎีการเรียนรู้

ในด้านปรัชญาสังคม คานท์เห็นว่าคนเราอาจตระหนักเรื่องสิทธิ หรือหน้าที่ได้โดยการคิดอย่างจริงจังเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์เอง แต่มนุษย์มีเหตุผล ซึ่งต่างจากสัตว์อื่น การประพฤติ

ปฏิบัติของมนุษย์จึงควรถูกกำหนดโดยกฎแห่งเหตุผลคือ การหลีกเลี่ยงการขัดแย้งกันเองระหว่างความคิดและการกระทำ และปฏิบัติตัวให้อยู่ในกฎซึ่งทำให้เป็นกฎสากล ที่ใช้สำหรับทุกคน เช่นเราควรพูดจริง มากกว่าพูดโกหกเพราะถ้าเรายอมรับให้การโกหกเป็นสากล จะไม่มีใครเชื่อถือไว้วางใจใครอีกต่อไป

คานท์สนับสนุนการปกครองแบบระบอบประชาธิปไตย และไม่เห็นด้วยกับการสืบทอดตำแหน่งทางการเมืองโดยสายเลือด แต่เขาก็มองวาระบอบการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญมีประโยชน์อยู่มากและที่ไต่ยังมีพวกขุนนางอยู่ ก็ควรให้พวกเขา มีสิทธิอยู่ต่อไป แต่กษัตริย์ไม่ควรแต่งตั้งขุนนางใหม่อีก

คานท์ผู้มีแนวคิดแบบโลกนิยมเป็นผู้เสนอให้ประเทศต่างๆร่วมมือกันจัดตั้ง สันนิบาตประชาชาติ เพื่อกำหนดกฎหมายระหว่างประเทศที่เป็นธรรมชาติและมีเหตุผล เป็นประโยชน์ต่อสังคมโลกโดยส่วนรวม

“ศีลธรรมจริงๆ แล้วไม่ใช่เรื่องหลักในการทำให้เรามีความสุข แต่เป็นเรื่องว่า เราจะทำตัวให้มีคุณค่าเหมาะสมกับ การมีความสุขได้อย่างไร”

“มี ๒ สิ่งที่ทำให้จิตใจของข้าพเจ้าพิศวงงงงวยเพิ่มขึ้นอยู่เสมอ...ห้องฟ้าเต็มไปด้วยดวงดาวที่อยู่เหนือข้าพเจ้าไป และกฎของศีลธรรมภายในตัวข้าพเจ้า”

หากเรามองแนวคิดของ Immanuel Kant ผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเชื่อมโยงแนวคิดพระพุทธศาสนา จะเห็นว่ามีความสอดคล้องกันอย่างมากกับหลักของ เบญจศีล ๕ ประการ โดยเฉพาะในเรื่องของศีลข้อ ๔ นั่นคือ มุสา วาจา เวะมะณีสีขาปะทังสะมาทียามิ กล่าวถึงเรื่องของการพูดเท็จ กระทำเท็จ หรือไม่เป็นความจริง นั่นเอง เพราะแม้แต่ Immanuel Kant ก็ยังระบุว่าสิ่งนี้นั้นเป็นเรื่องสากล(สัจจะ) เพราะจะทำให้เกิดความเสียหายในที่สุดแน่นอนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

อีกประเด็นหนึ่งที่ Kant กล่าวไว้ที่สอดคล้องกับหลักปฏิบัติของพระพุทธศาสนาคือ การไม่สืบทอดอำนาจโดยสายเลือด แต่ให้ยึดโยงเอากับความถูกต้องดีงาม ดังที่พระพุทธเจ้าตอบปัญหาพระอานนทว่า จะให้ผู้ใดเป็นศาสดาสืบต่อจากพระองค์ “พระพุทธองค์ตอบว่าให้ความถูกต้องดีงาม นั่นคือธรรมและวินัย อันเรากล่าวไว้ดีแล้วจะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายเมื่อเราปรินิพพาน” เพราะพระองค์เล็งเห็นแล้วว่า หากใช้บุคคลเป็นศาสดา เมื่อใดที่บุคคลที่มาสืบทอดเป็นผู้ไร้ศีลธรรมแล้ว เมื่อนั้นก็จะประสบกับความวิบัติไปแห่งพระสัจธรรมนั่นเอง

๔.๘.๓.๓.๔ ยัง ยาคส์ รูสโซ(Jean-Jacques Rousseau, ๑๗๑๒-๗๘)

เป็นชาวสวิส เกิดในเจนีวาสมัยที่เป็นรัฐอิสระ มาจากครอบครัวยากจนที่แม่เสียชีวิตตั้งแต่เขาเกิดและมีพ่อที่ใช้ชีวิตแบบไร้จุดหมาย แต่ยังมีที่สอนให้เขาอ่านออกเขียนได้ เขาได้รับการศึกษาอย่างเป็นทางการน้อยมาก ต่างจากนักปรัชญาคนสำคัญอื่นๆ แต่นี่ก็เป็นจุดสำคัญที่ทำให้เขามีความคิดที่เป็นอิสระ แทนที่จะคิดตามแนวคิดรวบยอดของคนอื่นๆ รูสโซเรียนรู้จากชีวิตที่โหดร้ายที่ถูกผลักใส่ให้ไปทำงานเป็นลูกมือคนนั้นคนนี่ ต้องระแหร่ร้อนไปทำงานหลายชนิดในหลายประเทศ มีลูกนอกสมรสกับเมียผู้ทำงานเป็นสาวรับใช้ที่ไร้การศึกษา ๕ คน เขามุ่งไปฝรั่งเศสโดยหวังจะสร้าง

รุสโซเสนอการเปลี่ยนแปลงขั้นรากฐานที่การศึกษาว่า การศึกษาไม่ควรกดและจัดระเบียบ แนวโน้มทางธรรมชาติของเด็กๆ อย่างที่ทำอยู่ หากควรทำในสิ่งที่ตรงกันข้าม คือ ส่งเสริมให้เด็กได้ แสดงออกและพัฒนาธรรมชาติของพวกเขาอย่างอิสระ เครื่องมือในการสอนควรเน้นภาค ประสบการณ์ของคนและสิ่งต่างๆมากกว่าการสอนด้วยคำ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ดีที่สุด สำหรับการศึกษาคือ ครอบครัว ไม่ใช่โรงเรียน และแรงจูงใจทางธรรมชาติ คือ ความเห็นอกเห็นใจ และความรัก ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับกฎหรือการลงโทษ เขาเสนอแนวคิดเรื่องการศึกษาไว้ใน Emile ซึ่ง ต่อมาจะมีอิทธิพลต่อการศึกษาในยุโรปอย่างสำคัญ

ในเรื่องการออกกฎหมายหรือการเปลี่ยนแปลงกฎหมาย รุสโซ เห็นว่าน่าจะทำได้โดยการให้ ประชาชนมาประชุมอภิปรายและออกเสียงกันโดยตรงแบบในนครรัฐกรีก หรือเมืองในสวิส สิ่งที่ได้ คือ เจตนารมณ์ร่วม ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีสำหรับสังคมโดยรวม หลังจากนั้นก็ให้รัฐบาลซึ่งน่าจะมาจาก ผู้นำที่เป็นนักกฎหมาย ผู้เข้าใจเจตนารมณ์ร่วม เป็นผู้นำกฎหมายไปบังคับใช้

แนวคิดเรื่องประชาธิปไตยของรุสโซเป็นแนวคิดที่เน้นเจตนารมณ์ร่วมที่มีอำนาจชอบธรรม เหนือเสรีภาพของปัจเจกชน ต่างจากประชาธิปไตยของล๊อค ซึ่งเน้นการปกป้องและรักษาไว้ซึ่ง เสรีภาพของปัจเจกชนงานของรุสโซมีอิทธิพลต่อการปฏิวัติฝรั่งเศสทั้งในแง่อารมณ์และปัญญา

สรุปปรัชญาการเมืองและสังคมของ ยัง ยาคส์ รุสโซ

๑. ยกย่องธรรมชาติ ถือว่าโดยพื้นฐานมนุษย์มีธรรมชาติที่บริสุทธิ์แต่สังคมภายนอกทำให้ เลวร้าย

๒. คัดค้านแนวคิดของปัจเจกชนสมันนั้นที่เน้นว่าความก้าวหน้านำสังคมไปสู่ความเจริญ

๓. พันธสังคม การอยู่อย่างรักใคร่ปรองดองกัน ประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างกฎหมาย เข้าใจว่าจำเป็นสำหรับพวกเขา ประชาชนต้องเข้าประชุมด้วย ไม่ใช่แค่เลือกผู้แทน

๔. ประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วม รัฐบาลจะต้องไม่ใหญ่เกินไปประชาชนจึงจะมี เสรีภาพรัฐที่ใหญ่ทำให้เสรีภาพของประชาชนลดลง

แนวคิดแบบต่อต้านอารยธรรมของรุสโซ จะกลับมาปรากฏภายหลังโดยนักปรัชญาใน ศตวรรษที่ ๑๙ เช่น พрудอง และ นิตเช่ งานของเขามีอิทธิพลต่อ ชิกมุนด์ ฟรอยด์ นักจิตวิทยาคน สำคัญและเน้นเรื่องอารมณ์ความรู้สึกทำให้เขาเป็นพวกนักเขียนสำนักโรแมนติกรุ่นแรกๆที่ต่อมากจะ ก้าวขึ้นมาแทนกลุ่มนักเขียนสำนักคลาสสิกในศตวรรษที่๑๘

“มนุษย์เราเกิดมาอย่างอิสระ และทุกหนแห่งเขาต้องถูกจำจองด้วยโซ่ตรวน”

“คนที่ใช้ชีวิตได้ยาวนานที่สุด ไม่ใช่คนที่อายุยืนที่สุด แต่คือคนที่ใช้ชีวิตอย่างมีสำนึกมากที่สุด”

“ กฎหมายเป็นประโยชน์ต่อผู้เป็นเจ้าของทรัพย์สินอยู่เสมอ, และเป็นอันตรายต่อผู้ไม่มี ทรัพย์สินอะไรเลย”

ผู้วิจัยเห็นว่า แทบจะเป็นแนวคิดอันเดียวกับพระพุทธศาสนาเลยก็ว่าได้ สำหรับแนวคิดของ Jean – Jacques Rousseau โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง เพราะจะเห็นได้ว่า Rousseau ให้ความสนใจและสนใจมนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เพราะว่าเน้นเรื่องของจิตใจที่บริสุทธิ์ เรื่องความสามัคคีกันในการปกครองตน ทั้งที่เป็นเรื่องของการออกกฎหมายหรืออื่นๆ ใด รวมถึงยึดโยงกับความถูกต้องและดีงามของศีลธรรมด้วย จึงจะทำให้ประชาชนอยู่ดีมีความสุข และเศรษฐกิจของประเทศเกิดความยั่งยืน

๔.๘.๔ มุมมองเชิงมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ของนักปราชญ์ตะวันตกต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยเห็นว่า หากจะกล่าวถึงการศึกษาเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองให้สมบูรณ์ได้นั้น อาจต้องกล่าวถึงมิติที่เกี่ยวข้องกับหลักทางมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ ที่นักปราชญ์ตะวันตกได้แสดงทัศนะไว้ในที่ต่างๆ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๔.๘.๔.๑ Albert Einstein

อัลเบิร์ต ไอนสไตน์ (๑๘๗๙-๑๙๕๕) นักฟิสิกส์ ชาวเยอรมัน ผู้เสนอทฤษฎีสัมพัทธภาพ ได้แสดงทัศนะเชิงมนุษยศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ไว้ว่า

"The religion of the future will be a cosmic religion. It should transcend a personal God and avoid dogmas and theology. Covering both the natural and the spiritual, it should be based on a religious sense arising from the experience of all things, natural and spiritual as a meaningful unity. Buddhism answers this description If there is any religion that could cope with modern scientific needs, it would be Buddhism."

“ศาสนาในอนาคต จะต้องเป็นศาสนาสากล. ศาสนานั้นควรอยู่เหนือพระเจ้าที่มีตัวตน และควรจะเว้นคำสอนแบบลัทธิตันต์ (คือเป็นแบบสำเร็จรูปที่ให้เชื่อตามเพียงอย่างเดียว) และแบบทเววิทยา (คืออ้างเทวดาเป็นหลักใหญ่). ศาสนานั้นเมื่อครอบคลุมทั้งธรรมชาติและจิตใจ จึงควรมีรากฐานอยู่บนความสำนึกทางศาสนา ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ต่อสิ่งทั้งปวง คือ ทั้งธรรมชาติและจิตใจอย่างเป็นหน่วยรวมที่มีความหมาย. พระพุทธศาสนาตอบข้อกำหนดนี้ได้. -- ถ้าจะมีศาสนาใดที่รับมือได้กับความต้องการทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบัน ศาสนานั้นก็ควรเป็นพระพุทธศาสนา”

๔.๘.๔.๒ Professor Max Muller

แมกซมิลเลอร์ (๑๘๒๓-๑๙๐๐) ศาสตราจารย์ทางนิรุกติศาสตร์ ชาวเยอรมัน ผู้นำในการศึกษาความรู้เกี่ยวกับตะวันออก ได้แสดงทัศนะเชิงมนุษยศาสตร์ และนิรุกติศาสตร์ไว้ว่า

“The Buddha’s moral code is the most perfect which the world has ever known.”

“ประมวลศีลธรรมของพระพุทธเจ้า สมบูรณ์มากที่สุดที่โลกเคยรู้จักมา。”

๔.๘.๔.๓ Schweitzer

อัลแบร์ต ชไวเซอร์ (๑๘๗๕-๑๙๖๕)

แพทย์ นักสอนศาสนาชาวฝรั่งเศส

นักเทววิทยา และนักดนตรี

ผู้ได้รับรางวัลโนเบลทางสันติภาพ ในปี ๑๙๕๒ (พ.ศ. ๒๔๙๕)

ได้แสดงทัศนะเชิงมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ไว้ว่า

“.....He gave expression to truths of everlasting value and advanced the ethics of not India alone but of humanity. Buddha was one of the greatest ethical men of genius ever bestowed upon the world.”

“.....พระองค์ (พระพุทธเจ้า) ได้ทรงแสดงออกซึ่งศีลธรรมอันมีคุณค่าเป็นนิรันดร และได้ทำให้จริยธรรมมิใช่ของอินเดียเท่านั้น แต่ของมนุษยชาติก้าวหน้าไป. พระพุทธเจ้าเป็นผู้หนึ่งในบรรดาอัจฉริยมนุษย์ทางศีลธรรม ที่โลกเคยได้มา。”

๔.๘.๔.๔ Aldous Huxley

อัลดัส ฮักซลีย์ (๑๘๙๔-๑๙๖๓)

นักนวนิยาย ชาวอังกฤษ ได้แสดงทัศนะเชิงมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ไว้ว่า

"Alone of all the great world religions, Buddhism made its way without persecution, censorship or inquisition. In all these respects its record is enormously superior to other religions, which made its way among people addicted to militarism."

“ในบรรดาศาสนาที่ยิ่งใหญ่ของโลกทั้งหมด พระพุทธศาสนาเพียงศาสนาเดียว ที่ดำเนินไปโดยปราศจากการเบียดเบียนทางศาสนา การตรวจควบคุม และการซักถามสอบสวน (ซึ่งมีลูกขุนหรือเจ้าหน้าที่ดำเนินการ เพื่อจะเอาผิด หรือควบคุมผู้ไม่นับถือ). ในแง่เหล่านี้ทั้งหมด ประวัติของพระพุทธศาสนา ยิ่งใหญ่มากเหนือศาสนาอื่นซึ่งดำเนินไปในระหว่างประชาชน ผู้ติดอยู่กับระบบทหาร。”

๔.๘.๔.๕ Professor Carl Gustav Jung

ศาสตราจารย์คาร์ล กุสตาฟ จุง (๑๘๗๕-๑๙๖๑)

นักจิตวิทยา ชาวสวิสส์ ได้แสดงทัศนะเชิงมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ไว้ว่า

"As a student of comparative religions, I believe that Buddhism is the most perfect one the world has ever seen. The philosophy of the Buddha, the theory of evolution and the law of Karma were far superior to any other creed."

“ในฐานะเป็นนักศึกษาศาสนาเปรียบเทียบ ข้าพเจ้าเชื่อว่าพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สมบูรณ์ มากที่สุด ที่โลกเคยพบเห็นมา. ปรัชญาของพระพุทธเจ้า, ทฤษฎีวิวัฒนาการและกฎแห่งกรรม(ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว) ยิ่งใหญ่เหนือลัทธิอื่นอย่างห่างไกล.”

๔.๘.๔.๖ Bertrand Russell

เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ (๑๘๗๒-๑๙๗๐)

นักปรัชญา นักเขียน นักคณิตศาสตร์ และนักต่อสู้คัดค้านอาวุธนิวเคลียร์ ชาวอังกฤษ

ผู้ได้รับรางวัลโนเบลทางวรรณกรรม ในปี ๑๙๕๐ (พ.ศ.๒๔๙๓) ได้แสดงทัศนะเชิงคณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ไว้ว่า

" Buddhism is a combination of both speculative and scientific philosophy. It advocates the scientific method and pursues that to a finality that may be called rationalistic. In it are to be found answers to such questions of interest as “What are mind and matter? Of them which is of greater importance? Is the Universe moving towards a goal? What is man’s position? Is there living that is noble ? It takes up where science cannot lead because of the limitations of the latter’s instruments. Its conquests are those of the mind."

“พระพุทธศาสนาเป็นการรวมกันของปรัชญาแบบแก่งความจริงกับวิทยาศาสตร์. ศาสนานั้น สนับสนุน วิธีการทางวิทยาศาสตร์ และติดตามวิธีการนั้นจนถึงที่สุด ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นศาสนาแห่งเหตุผล. ในพระพุทธศาสนาเราจะได้พบคำตอบที่น่าสนใจ เช่น “จิตใจกับวัตถุคืออะไร? ระหว่างจิตกับวัตถุนั้นอย่างไหนสำคัญมากกว่ากัน? เอกภพเคลื่อนไปหาจุดหมายปลายทางหรือไม่? พระพุทธศาสนาพูดถึงเรื่องที่ว่าวิทยาศาสตร์ยังนำทางไปได้ไม่ เพราะความจำกัดแห่งเครื่องมือของวิทยาศาสตร์, ชัยชนะของ พระพุทธศาสนาเป็นชัยชนะทางจิตใจ.”

๔.๘.๔.๗ H. G. Wells

เฮช. จี. เวลล์ (๑๘๖๖-๑๙๔๖)

นักประพันธ์ นักหนังสือพิมพ์ และนักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษ

ผู้ริเริ่มการเขียนนวนิยายทางวิทยาศาสตร์ ได้แสดงทัศนะเชิงมนุษยศาสตร์ และประวัติศาสตร์ไว้ว่า

"Buddhism has done more for the advance of world civilization and true culture than any other influences in the chronicles of mankind."

“พระพุทธศาสนาได้กระทำไว้มาก ยิ่งกว่าอิทธิพลอื่นใดที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ

เพื่อความก้าวหน้าแห่งอารยธรรมของโลก และวัฒนธรรมที่แท้จริง.”

๔.๘.๔.๘ Professor Carl Gustav Jung

ศาสตราจารย์คาร์ล กุสตาฟ จุง (๑๘๗๕-๑๙๖๑)

นักจิตวิทยา ชาวสวิสส์ ได้แสดงทัศนะเชิงมนุษยศาสตร์ และประวัติศาสตร์ไว้ว่า

"Buddha is the more complete human being. He is a historical personality and therefore easier for men to understand. Christ is at once a historical man and god, and therefore more difficult to comprehend."

“พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มาก. พระองค์เป็นบุคคลที่มีตัวจริงทางประวัติศาสตร์ ฉะนั้น จึงเป็นการง่ายที่คนทั้งหลายจะเข้าใจ. พระคริสต์เป็นบุคคลที่มีตัวจริงทางประวัติศาสตร์ และเป็นเทวดาในขณะเดียวกัน ฉะนั้น จึงยากมากที่จะเข้าใจได้.”

(ที่มา <http://www.kroobannok.com/blog/๑๐๔๕๕>)

๔.๘.๔.๙ J. Robert Oppenheimer

เจ. โรเบิร์ต ออพเพนไฮเมอร์ (๑๙๐๔-๑๙๗๖)

นักฟิสิกส์ ชาวอเมริกัน ผู้นำในการพัฒนาระเบิดปรมาณู ได้แสดงทัศนะเชิงวิทยาศาสตร์ไว้ว่า

"If we ask, for instance, whether the position of the electron remains the same, we must say "no"; if we ask whether the electron's position changes with time, we must say "no"; if we ask whether the electron is at rest, we must say "no"; if we ask whether it is in motion, we must say "no". The Buddha has given such answer when interrogated as to the conditions of a man's self after death; but they are not familiar answers for the tradition of ๑๗th and ๑๘th century science."

“ขอยกตัวอย่าง, เช่นเราถามว่า ฐานะของอิเล็กตรอนเป็นอันเดียวกันใช่หรือไม่? เราจะต้องตอบว่าไม่. ถ้าเราถามว่า ฐานะของอิเล็กตรอนเปลี่ยนไปพร้อมกับกาลเวลาใช่หรือไม่? เราจะต้องตอบว่าไม่. ถ้าถามว่า อิเล็กตรอนหยุดพักใช่หรือไม่? เราจะต้องตอบว่าไม่. ถ้าเราถามว่ามันเคลื่อนไหวใช่หรือไม่? เราจะต้องตอบว่าไม่. พระพุทธเจ้าก็ได้ประทานคำตอบเช่นเดียวกัน เมื่อทรงได้รับคำถามเกี่ยวกับสถานการณ์ของตัวตนของมนุษย์ภายหลังความตาย แต่คำตอบเหล่านั้นมิใช่คำตอบที่คุ้นกับจารีตประเพณีของวิทยาศาสตร์ สมัยศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘.”

๔.๘.๔.๑๐ Arthur Schopenhauer

อาร์เธอร์ โชเพนเฮาว์ (๑๗๘๘-๑๘๖๐) นักปรัชญา ชาวเยอรมัน ได้แสดงทัศนะเชิงมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ไว้ว่า

"If I am to take the results of my philosophy as the standard of truth, I should be obliged to concede to Buddhism the pre-eminence over the rest. In any case, it must be satisfaction to me to find my teaching in such close agreement with a religion professed by the majority of men. This agreement must be all the more satisfactory because in my philosophizing, I have certainly not been under its influence."

“ถ้าข้าพเจ้าจะถือเอาผลแห่งปรัชญาของข้าพเจ้าว่าเป็นมาตรฐานแห่งความจริง ข้าพเจ้าก็ควรมีข้อผูกพันที่ต้องยอมรับพระพุทธศาสนาว่าเด่นเป็นพิเศษเหนือศาสนาที่เหลือ. อย่างไรก็ตาม ก็จะต้องเป็นที่น่ายินดีสำหรับข้าพเจ้าที่ได้พบว่า คำสอนของข้าพเจ้า เข้ากันได้อย่างใกล้ชิดกับศาสนาซึ่งมนุษย์ส่วนมากนับถือ. การเข้ากันได้นี้ ต้องเป็นที่น่าพอใจมาก เพราะในการคิดปรัชญานั้น ข้าพเจ้ามิได้อยู่ใต้อิทธิพลของศาสนานั้น (พระพุทธศาสนา) อย่างแน่นอน.”

๔.๘.๕ ลักษณะทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา

ด้วยลักษณะเศรษฐกิจในชมพูทวีปเศรษฐกิจในครั้งพุทธกาล ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรม คือ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ รongลงมา คือการค้าขาย และหัตถกรรมภายในครัวเรือน เช่น ช่างปั้นภาชนะดิน ช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างทอง ช่างทอผ้า ช่างฝึกม้าฝึกช้าง เป็นต้น เศรษฐกิจในชมพูทวีปโดยเฉพาะในแคว้นแคว้นทางตอนเหนือและตอนกลาง ที่ราบลุ่มแม่น้ำจะมีเศรษฐกิจที่ดี ความเป็นอยู่เรื่องการอุปโภคบริโภคอยู่ในระดับดี มีกินมีใช้ เพราะสภาพภูมิประเทศอุดมสมบูรณ์

ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงไม่มองข้ามเรื่องเศรษฐกิจและเรื่องตนเอง

นอกจากนี้ มนุษย์เป็นสัตว์สังคมอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นคณะ ไม่อาจจะดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวคนเดียวได้ จากสังคมเล็กๆกลายเป็นสังคมขนาดใหญ่และกลายเป็นสังคมโลกในที่สุด สิ่งที่จะทำให้มนุษย์อยู่รวมกันได้มีปัจจัยหลายอย่าง แต่สิ่งหนึ่งที่จะทำให้สังคมสงบสุขได้นั้นคือ “เศรษฐกิจ” หากเศรษฐกิจดี คนในสังคมก็จะอยู่ร่วมอย่างมีความสุข ความเป็นปัจเจกบุคคลและความเป็นสังคมถูกเชื่อมโยงด้วยความเป็นอยู่ พระพุทธศาสนามีคำสอนที่ไม่มองข้ามเรื่องเศรษฐกิจและเรื่องของตนเอง ทั้งปัจเจกและสังคมจะต้องอิงอาศัยกันและกัน ในเรื่องนี้ได้เขียนไว้ในหนังสือคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา (สุชีพ ปุญญานุภาพ, ๒๕๔๑)

“พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้แก่ความเลื่อมทางศีลธรรม โดยไม่มองข้ามปัญหาเศรษฐกิจ สอนให้แก่ความชั่วด้วยดี และสอนให้แก่ที่ตัวเองก่อนโดยไม่คอยเกี่ยวให้คนทั้งโลกดีหมดแล้ว เราจึงจะดีเป็นคนสุดท้าย แม้ในการสอนให้มีเมตตาจิต ก็ให้หัดแผ่เมตตาในตนเองก่อน เพื่อจะได้เป็นพยานว่า เรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นก็มีความรักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น”
เพื่อที่จะให้ท่านผู้อ่านแยกพิจารณาหัวข้อเรื่องนี้เป็นประเด็น ๆ ไป จะขอแยกเนื้อความในบทนี้เป็น ๓ ประเด็น คือ :-

๑. เรื่องคำสอนที่ไม่มองข้ามปัญหาเศรษฐกิจ
๒. เรื่องแก้ความชั่วด้วยความดี
๓. เรื่องไม่มองข้ามตนเอง ในการแก้ปัญหาศีลธรรม

๑. เรื่องคำสอนที่ไม่มองข้ามปัญหาเศรษฐกิจ

ปัญหาที่สำคัญยิ่งในชีวิตมนุษย์ข้อหนึ่ง ในข้อที่สำคัญทั้งหลายก็คือ ปัญหาเศรษฐกิจที่ว่า ทำอย่างไรจะมีที่อยู่ มีอาหารรับประทาน หรือมีของกลาง คือ เงินไว้ใช้จ่ายใช้สอยบำบัดความต้องการต่าง ๆ

ถ้าท่านอ่านตำราเศรษฐกิจของฝรั่งหลาย ๆ เล่มจะรู้สึกว่ายากต่างกันข้อหนึ่ง ก็คือ จุดประสงค์ของเศรษฐกิจนั้น ได้แก่ การพยายามบำบัดหรือสนองความต้องการของมนุษย์ (To try to satisfy human wants)

พระพุทธศาสนาได้เสนอหลักทางศีลธรรมที่เนื่องด้วยหลักเศรษฐกิจนี้เป็น ๒ ทาง คือ ชั้นต่ำ หลักสนอง กับชั้นสูง หลักบำบัด หลักสนอง หมายถึงการสอนให้ตั้งเนื้อตั้งตัวให้ได้ในทางเศรษฐกิจ พยายามยกฐานะของตนให้สูงขึ้นด้วยความขยันหมั่นเพียร และวิธีการอื่น ๆ ส่วนหลักบำบัดนั้น หมายถึงการสอนให้รู้จักบรรเทาความต้องการชนิดรุนแรงที่กลายเป็นความทะยานอยาก อันก่อความทุกข์ให้ คือ ถ้าจะมัวแต่หาทางสนองความอยากอยู่อย่างเดียว อย่างไม่รู้จักพอท่านจึงเปรียบความอยากเสมอด้วยไฟ ไม่รู้จักอิ่มด้วยเชื้อ หรือแม่น้ำไม่รู้จักเต็ม แม้เราจะเทน้ำลงไปสักเท่าไรก็ตาม เพราะฉะนั้น จึงต้องมีหลักบำบัด หรือบรรเทาความทะยานอยากให้น้อยลงโดยลำดับ อันเป็นทางแก้ทุกข์ได้

คำสอนหลักเศรษฐกิจชั้นต่ำ

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เห็นได้ว่าเกี่ยวกับหลักเศรษฐกิจส่วนบุคคลและครอบครัว โดยทั่วไป คือ:-

๑. ทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน) อันว่าด้วยการสอนให้ตั้งตัวได้ทางเศรษฐกิจ ๔ ประการ คือ

- (๑) ความขยันหมั่นเพียรแสวงหาทรัพย์
- (๒) การรู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ หรือรู้จักเก็บออม
- (๓) การคบเพื่อนที่ดีงาม
- (๔) การใช้จ่ายพอเหมาะสมควรแก่ฐานะของตน

(พระไตรปิฎก เล่ม ๒๓ หน้า ๒๙๔)

๒. การเว้นอบายมุข (เหตุให้เสื่อมทรัพย์) ๔ ประการ คือ :-

- (๑) ความเป็นนักเลงหญิง
- (๒) ความเป็นนักเลงสุรา
- (๓) ความเป็นนักเลงเล่นการพนัน
- (๔) ความคบคนชั่วเป็นมิตร

(พระไตรปิฎก เล่ม ๒๓ หน้า ๒๕๖)

ข้อสังเกตสำหรับอบายมุขที่ควรเว้นทั้ง ๔ ข้อนี้ ในที่ไหนมีคำว่านักเลง หมายถึงประกอบกรรมนั้นบ่อย ๆ เป็นอาจिन จนกลายเป็นนักเลงในทางนั้น ๆ

๓. สุขของผู้ครองเรือน ๔ อย่าง คือ :-

- (๑) สุขเกิดจากการมีทรัพย์ (จะมีได้ก็ต้องทำมาหากิน)
- (๒) สุขเกิดจากการได้จ่ายทรัพย์ใช้สอย
- (๓) สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้
- (๔) สุขเกิดจากการประกอบกิจการงานที่ไม่มีโทษ

(พระไตรปิฎก เล่ม ๒๑ หน้า ๙๐)

ในข้อนี้ชี้ให้เห็นความสำคัญในทางเศรษฐกิจว่า ทำให้เกิดความสุข แต่ก็ต้องเป็นเศรษฐกิจในทางที่ไม่มีโทษ

๔. สกุลอันมั่งคั่งจะตั้งอยู่ไม่ได้นาน เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ :-

- (๑) ของหายไม่หา
- (๒) ของชำรุด ไม่ซ่อมแซม
- (๓) ไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่าย
- (๔) มอบความเป็นใหญ่ในครอบครัวให้แก่หญิง หรือชายผู้ทุศีล คือ ผู้ไม่

ตั้งอยู่ในศีลธรรม

หลักนี้แสดงว่าตระกูลอันมั่งคั่งสักเพียงไรก็ตาม ถ้าขาดการรู้หลักเศรษฐกิจและศีลธรรมอันพึงปฏิบัติให้ถูกต้องแล้ว ก็จะถึงความพินาศไปในที่สุด

ในที่นี้ผู้วิจัยได้เทียบให้ดูว่า หลักเรื่องประโยชน์ปัจจุบันของพระพุทธศาสนา ข้อแรกคือความขยันหมั่นเพียรประกอบอาชีพให้เกิดทรัพย์นั้น ตรงกับหลักเศรษฐกิจข้อแรก คือ Production (ผลิตกรรม) อย่างนัดกันไว้ ทั้ง ๆ ที่วิชาเศรษฐกิจเกิดภายหลังพระพุทธศาสนานับจำนวนพันปี

ส่วนข้อ ๒ คือ การรู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ก็ตรงกับหลักการออมทรัพย์ (Saving) ข้อ ๓ คือการรู้จักคบเพื่อนที่ดีงาม ก็เทียบกันได้กับการดำเนินงานในรูปบริษัท หรือสหกรณ์ ซึ่งจำเป็นต้องเลือกสมาชิกที่ดี แต่โดยปกติแม้ไม่ดำเนินงานในรูปบริษัทหรือสหกรณ์เพียงการครองชีวิตเฉพาะตัวมิตรสหายก็เป็นส่วนสำคัญอยู่มีใช้น้อย ส่วนข้อสุดท้าย คือการใช้จ่ายพอเหมาะสมแก่ฐานะของตนนั้น ในภาษาทางเศรษฐกิจใช้คำว่า Household Budget ซึ่งแปลว่างบประมาณประจำบ้านบ้าง ในส่วนกว้างขวางถึงประเทศชาติ เรียกว่า The Nation's Economic Budget (งบประมาณเศรษฐกิจแห่งชาติ) บ้าง รวมความแล้วก็เพื่อควบคุมรายจ่ายกับรายรับ ให้สมดุลกัน อันตรงกับศัพท์ทางพระพุทธศาสนาว่าสมชีวิตาในทิวฏฐัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน) นั่นเอง

ส่วนหลักคำสอนข้ออื่น ๆ เช่นให้เว้นทางแห่งความเสื่อมทรัพย์ (อบายมุข) ต่าง ๆ การรู้ถึงความสุขของผู้ครองเรือนมีอะไรบ้าง การจะทำให้สกุลวงศ์ตั้งอยู่ได้นานยั่งยืนจะต้องทำอะไรบ้าง อันเป็นเรื่องของการเศรษฐกิจควบคู่กับศีลธรรมนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้มองเห็นแล้วว่าศีลธรรมจะดีได้โดยยาก ถ้าเศรษฐกิจส่วนบุคคลไม่ดี ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนเน้นหนักให้ตั้งตัวให้ได้ในทางเศรษฐกิจ

นอกจากนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแนะนำภุมมทัณฑพราหมณ์ผู้ไปทูลถามปัญหาเรื่องการบุญชยัญ พระองค์ก็กลับเตือนพราหมณ์ผู้นั้น ซึ่งเป็นผู้ปกครองหมู่บ้านพราหมณ์อันใหญ่เท่ากับเมืองๆ หนึ่ง ให้จัดปัญหาทางเศรษฐกิจของบ้านเมืองให้ดีกว่าก่อน วิธีปราบโจรผู้ร้ายไม่ใช่ปราบด้วยการฆ่า เพราะจะมีตัวตายตัวแทนอยู่เสมอ แต่ถ้าจัดการเศรษฐกิจให้ดี ให้ทุกคนมีงานทำตามความเหมาะสมแก่ความรู้ความสามารถของตน มีการช่วยเหลือชวาวนา พ่อค้าและข้าราชการให้เจริญในหน้าที่และอาชีพของตน บ้านเมืองก็จะอยู่เย็นเป็นสุข (ดูพระไตรปิฎก เล่ม ๙ หน้า ๑๖๒)

จากหลักฐานที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เกี่ยวกับเศรษฐกิจเกี่ยวข้องกับศีลธรรมนี้ ย่อมเป็นเครื่องตอบปัญหาได้ดีต่อคำใส่ความของคนบางคนที่ว่า พระพุทธศาสนาสอนให้คนเกียจคร้าน เพราะพระพุทธศาสนาสอนให้ขยันไว้เป็นข้อแรก ในเรื่องประโยชน์ปัจจุบันอยู่แล้ว

ยิ่งกว่านั้นในบางกรณีพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงคุณธรรมในการประกอบ อาชีพบางอาชีพ เช่น การค้าขายว่าถ้าใครประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการแล้วก็จะเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างดี คือ :-

๑. เป็นผู้มีความซื่อสัตย์ หมายถึง รอบรู้ในการค้าขายสินค้า รู้ทุนรู้กำไร
๒. เป็นผู้มีความเพียร หมายถึง เพียรพิจารณากาลเทศะ รู้ทะเลซื้อทำเลขาย ว่าซื้อที่ไหนจะได้ถูก ขายที่ไหนจะได้ราคา แล้วไม่ทอดธุระ
๓. รู้จักชอบพอกับคนมาก หมายถึง มีมิตรมีสหายมาก รู้จักทำตนให้เป็นที่นิยม ไว้เนื้อเชื่อใจของคนทั้งหลาย

หลักฐานเรื่องนี้ดูพระไตรปิฎก เล่ม ๒๐ หน้า ๑๔๖ ผู้เขียนเชื่อว่าท่านผู้อ่านคงรู้สึกบ้างไม่มากนัก ในความรอบคอบละเอียดลออแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่ยกมากล่าวไว้หลายเรื่องด้วยกันในที่นี้

คำสอนหลักเศรษฐกิจชั้นสูง

เมื่อได้กล่าวถึง การที่พระพุทธศาสนาได้สอนให้บุคคลสนใจทำตนให้เจริญในทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะเป็นเหตุให้สะดวกในการที่จะปฏิบัติตามศีลธรรม อันนับได้ว่าเป็นคำสอนหลักเศรษฐกิจชั้นต่ำแล้ว ก็ควรจะได้อีกถึงหลักคำสอนเศรษฐกิจชั้นสูง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือสูงเกินเศรษฐกิจไว้ด้วย เพราะหลักคำสอนชั้นนี้ แทนที่จะให้เราคอยสนองความอยากได้ใคร่ดีต่าง ๆ กลับสอนให้เราเป็นนายเหนือความทะยานอยากนั้น ๆ รู้จักเอาชนะไม่เป็นทาสของความทะยานอยาก รู้ว่าแค่ไหนเป็นความจำเป็น แค่ไหนเกินความจำเป็น แค่ไหนเป็นความทะยานอยากที่มาเผาผลาญจิตใจของเราให้เร่าร้อน

ถ้าท่านผู้อ่านติดตามดูวิธีการของพระพุทธเจ้าในข้อนี้แล้ว จะรู้สึกน่าอัศจรรย์ใจในการจัดการกับปัญหาเศรษฐกิจชั้นสูง โดยวิธีอันสุขุมฉลาดรอบคอบของพระองค์ ซึ่งจะกล่าวต่อไป

ในการประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นในโลก ซึ่งเป็นงานใหญ่มากเทียบคู่กับการดำเนินงานต่าง ๆ ในทางโลกแล้ว เราก็เห็นได้เองว่าพระพุทธศาสนาอยู่มาได้กว่า ๒,๕๐๐ ปีแล้วอย่างมั่นคงเป็นปึกแผ่น แต่องค์การทางโลกยังไม่ปรากฏว่า มีองค์การใดดำรงมั่นคงสืบต่อกันมาเป็นหลักฐานได้ยั่งยืนและแพร่หลายเท่านี้

วิธีการในทางโลกนี้ จะทำอะไรก็อบจะหนีปัญหาเรื่องเงินไม่พ้นจะกระทั่งบางคนกล่าวว่า มีปัญหาสำคัญในการดำเนินงานขึ้นใหญ่ ๆ อยู่เพียง ๓ ข้อ คือ ๑. เงิน ๒. เงิน ๓. เงิน รวมความว่า ถ้ามีเงินก็ทำอะไรสำเร็จหมด ถ้าไม่มีเงินก็เกือบจะเลิกพูดกันได้ที่เดียว

พระพุทธเจ้าได้ทรงเห็นมาแล้ว ถึงวิธีการของชาวโลก ซึ่งต้องใช้เงินเป็นสละเป็นทีพึ่ง เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงใช้วิธีตรงกันข้าม ซึ่งผู้เขียนใคร่เรียกว่าเป็นหลักเศรษฐกิจชั้นสูง หรือหลักการเหนือหลักเศรษฐกิจกล่าวคือไม่ใช้เงินเลย

ในพระวินัย พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามพระหิยจับหรือรับเงินทอง ทรงปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ทำเช่นนั้นคล้ายจะแสดงให้โลกดูว่า โดยไม่ใช้เงินทองเลยนี้แหละจะทำงานขึ้นใหญ่ให้ดู และก็ทำได้สำเร็จจริง ๆ ด้วย

หลักการที่เรียกว่าเศรษฐกิจชั้นสูงของพระองค์ก็คือพยายามเป็นนายเหนือความทะยานอยากต่าง ๆ พยายามรู้ว่าเท่าไรจำเป็น เท่าไรเกินจำเป็นเท่าไรกลายเป็นความทะยานออกไป

พระองค์ได้อนุญาตสิ่งจำเป็นสำหรับภิกษุไว้ ๔ ประการเรียกว่า ปัจจัย ๔ หรือที่ตรงกับคำอังกฤษว่า Four Requisites คือ ฝ้านุ่งห่ม (จีวร) อาหาร (บิณฑบาต) ที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) และยาแก้เจ็บไข้ (ศิลาเภสัช) เครื่องอาศัยทั้ง ๔ ประการนี้ มีการซ่อมความเข้าใจกันตั้งแต่แรกบวชว่า เอาพออาศัยเป็นไป ไม่มีผ้าตีผ้าใช้เก็บตกชิ้นเล็กชิ้นน้อยปะติดปะต่อกันก็ใช้ได้ ยารักษาโรคไม่มีตี เพียงยาตองน้ำมูตรก็ใช้ได้

นอกจากนั้นยังมีข้อบัญญัติอีกหลายประการไม่ให้ใช้ของที่ทำด้วยทองหรือเงิน หรือกาววาวสวยงามเกินไป ห้ามไม่ให้ขอของจากใครต่อใคร โดยเขามีได้อนุญาตให้ขอได้ ในเมื่อไม่มีควมจำเป็นจริง ๆ ไม่ให้มักมากสะสม แม้กระทั่งเก็บอาหารที่รับไว้แล้ว ให้ค้างคืนเพื่อจะได้บริโภคในวันรุ่งขึ้น ในที่สุดได้ทรงวางหลักใหญ่ไว้ว่า

๑. ความทะยานอยาก เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ดับความทะยานอยากได้โดยไม่เหลือ เป็นการดับทุกข์ (พระวินัยปิฎก เล่ม ๔ หน้า ๑๘)

๒. ภิกษุทั้งหลาย ยังไม่ตกเป็นทาสของความทะยานอยากที่เกิดขึ้นเพียงใด ก็ยังความเจริญได้ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๓ หน้า ๒๑)

ได้กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้นว่า หลักเศรษฐกิจคือการสนองความต้องการของคน แต่หลักชั้นสูงของพระศาสนา มิใช่การสนอง หากเป็นการบรรเทาความต้องการที่ไม่จำเป็น และพยายามเป็นนายเหนือความต้องการนั้น ๆ ผู้ต้องการหาความสุขจึงควรจะได้พิจารณาด้วยความรอบคอบ

อนึ่งเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ก้าวไปสูงกว่าเศรษฐกิจทางโลกอีกชั้นหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนาได้เสนอเรื่องทรัพย์ประเสริฐ (อริยทรัพย์) หรือทรัพย์ภายในไว้ ๗ ประการ คือ :-

๑. เชื้อสิ่งที่ควรเชื่อ (ศรัทธา)
๒. รักษากายวาจาให้เรียบร้อย (ศีล)
๓. ละอายต่อบาปทุจริต (หิริ)

๔. เกรงกลัวต่อบาปทุจริต (โอดตูปะ)
 ๕. สดับตรับฟังหรือเล่าเรียนมาก (พาหุสัจจะ)
 ๖. รู้จักเสียสละ (จาคะ)
 ๗. มีปัญญารอบรู้สิ่งที่เป็น ประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ (ปัญญา)
- (พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๓ เล่ม ๕)

ถ้ามีทรัพย์ภายในหรือทรัพย์ประเสริฐที่เรียกว่าอริยทรัพย์นี้แล้วก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ทรัพย์ภายนอกจะหลั่งไหลมาเองโดยอัตโนมัติ

โดยกลับกัน คนมีทรัพย์ภายนอกที่ไม่มีศีลธรรมประกอบ หรือไม่มีทรัพย์ภายใน ๗ ข้อนี้ ประกอบเลย ก็แน่นอนว่าทรัพย์ภายนอกนั้นจะยั่งยืนอยู่ไม่ได้

๒. เรื่องแก้ความชั่ว(เรื่องทรัพย์)ด้วยความดี

ในหัวข้อที่ ๒ ของบทนี้ ที่ว่าพระพุทธศาสนาสอนให้แก้ความชั่วด้วยความดีนั้น มีปัญหาสำคัญที่พึงพิจารณาอยู่ไม่น้อย แต่ก่อนที่จะพิจารณาในรายละเอียดอื่น ๆ ขอให้เราพิจารณาหลักคำสอนซึ่งจะยกมาเป็นตัวอย่างก่อน

๑. พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี พึงชนะความตระหนี่ ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเหลวไหลด้วยคำสัตย์จริง (ธรรมบท สุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๔๕)

๒. เวนไม่ระงับด้วยการจองเวรในที่ไหน ๆ เลย ย่อมระงับด้วยการไม่จองเวรต่างหาก ธรรมนี้เป็นของเก่า

(ธรรมบท สุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๑๕)

๓. ความชั่วที่ทำแล้ว ผู้ใดปิดกั้นเสียด้วยความดี (คือเลิกทำชั่วเสีย ทำความดีแทนต่อไป) ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่าง เหมือนดวงจันทร์พ้นจากหมอกฉะนั้น (ธรรมบท สุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๔๕)

เหตุผลทางพระพุทธศาสนาที่ให้แก้ความชั่วด้วยความดีก็คือ ถ้าใช้ความชั่วแก้ความชั่ว จะไม่มีวันกลายเป็นความดีขึ้นมาได้เลย เปรียบเหมือนการล้างของโสโครกด้วยของโสโครก การซักเสื้อผ้าที่สกปรกด้วยน้ำ กระจอน จะยิ่งเพิ่มความสกปรกยิ่งขึ้น

จริงอยู่ มองในแง่หนึ่ง คล้ายเป็นการหัดเสียเปรียบคนที่คบจะเอาชนะเขาด้วยความดี ปล่อยให้เขาเอาความร้ายมาใส่เราข้างเดียว และคล้ายกับเป็นการอ่อนแอด้วย แต่ถ้าเข้าใจความหมายในคำสอนให้ตลอดแล้ว จะรู้สึกว่พระพุทธศาสนาได้เตรียมการไว้พร้อมแล้ว ที่จะไม่ให้ต้องเสียเปรียบ และไม่เป็นการอ่อนแอ

นั่นก็คือการสอนให้แก้ปัญหาตั้งแต่ยังไม่เกิดเรื่องร้ายขึ้น เช่น สอนไม่ให้ปลุกศัตรู สอนให้ปลุกมิตร ให้บำเพ็ญสังฆวัตถุ คือรู้จักผูกน้ำใจคนด้วยการให้ การพูดไพเราะ การบำเพ็ญประโยชน์ และการวางตัวให้เข้ากับเขาได้ สอนไม่ให้ยินดีในการหาเรื่องโต้เถียงอันเป็นการตัดทางทะเลาะวิวาท สอนให้มีเมตตากรุณาต่อคนอื่น อันเป็นการเตรียมตัวในทางดี แทนที่จะให้คนอื่นคิดเป็นศัตรูกลับให้คิดเคารพนับถือ การเตรียมตัวหรือวางตัวในทางดีไว้ให้เป็นนิสัยนี้ทำให้ไม่ต้องแก้ปัญหาร้าย ๆ ในภายหลัง มีคำถามว่าถ้าเราทำตนเป็นคนดี แต่คนอื่นเขายังร้ายต่อเราอยู่ เราจะทำอย่างไร ตอบว่าทำในทางที่เราจะเสียน้อยที่สุด นั่นก็คือให้พยายามต่อสู้ด้วยความดี

ในที่นี้ ผู้เขียนขอเสนอบทความเรื่องความพยายาม ซึ่งเคยเขียนไว้เพื่อประกอบพิจารณาต่อไป

ความพยายาม ได้มีท่านผู้หนึ่งตั้งปัญหาขึ้นว่า คำว่าเวรระงับด้วยการไม่จองเวรนั้น น่าจะอย่างไร ๆ อยู่ เพราะถ้าเราไม่จองเวรตอบ ก็จะเป็นการปล่อยศัตรูให้ได้ใจ และคิดอ่านข่มเหงเบียดเบียนเราหนักขึ้น ทางที่จะระงับเวรได้จึงควรใช้วิธีอาฆาตพยาบาทเพื่อให้ศัตรูรู้ว่า เมื่อเขาข่มเหงรังแกผู้อื่นเขาจะได้รับตอบแทนอย่างสาสม เพราะฉะนั้นการอาฆาตพยาบาท จึงเป็นเครื่องทำให้ศัตรูคิดหน้าคิดหลัง ไม่รังแกใครง่าย ๆ

ปัญหาเรื่องนี้เห็นว่าพิจารณามาก เพราะเกี่ยวกับการตัดสินใจในการปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่เหตุการณ์ ซึ่งทุกคนอาจประสบได้ในวันใดวันหนึ่ง

คำว่า เวรระงับด้วยการไม่จองเวรนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่ามีทางพิจารณาได้เป็น ๒ ประการ คือ พิจารณาตามพยัญชนะ หรือเท่าที่ปรากฏเป็นถ้อยคำอย่างหนึ่ง พิจารณาตามความหมายชั้นในซึ่งเป็นเนื้อหาของพระพุทธศาสนาแท้ ๆ อีกอย่างหนึ่ง

ประการที่ ๑ เวรจะระงับด้วยการไม่จองเวรหรือด้วยความพยายามกันแน่ ถ้ามองกันในแง่ศีลธรรมและความสงบแล้ว ก็ไม่มีปัญหาอะไรที่เราจะเห็นได้ว่า เวรนั้นระงับด้วยการไม่จองเวรแน่นอน เราอาจถูกคนพูดเสียสดีหรือด่าว่าให้เจ็บใจ เราอาจถูกคนพูดดูหมิ่นเหยียดหยาม แต่ถ้าเรามีความอดกลั้นพอ ไม่ตกเป็นทาสของความโกรธและความวุ่นวายแล้ว สิ่งเหล่านั้นก็จะผ่านไปด้วยการทำเป็นไม่รู้เท่าทัน หรือทำเป็นไม่ได้ยินของเรา มองในแง่เสียเราอาจเสียหายบ้าง ในการถูกเขาว่าข้างเดียว แต่เป็นการเสียน้อยเพื่อแลกกับการไม่ต้องเสียมาก เพราะถ้าเราไม่อดทนปล่อยให้เกิดการประหัตประหารกันขึ้น เราจะต้องเสียมากแน่นอน คนที่ไม่ยอมเสียเล็กน้อยนั้น ได้เสียมากถึงขนาดเสียอวัยวะกลายเป็นคนพิการ หรืออย่างแรงถึงกับเสียชีวิตไปก็มี เราจะเห็นได้ว่าบุคคลบางคนดูเหมือนจะมีเรื่องกังวลอยู่แต่การแก้แค้นแก้แค้น หรือพูดจาโต้ตอบกับคนนั้นคนนี้อยู่เนื่องนิิตย์ ใครพูดจาแหลมมาจะต้องถูกโต้กลับไปอย่างสมใจ ถ้าไม่ออกในขณะนั้น ก็ต้องไตร่ตรองหาคำพูดที่จะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเจ็บใจให้จงได้ บางครั้งถึงกับนอนไม่หลับ มีเรื่องเล่าว่าเคนแจวเรือไปได้ ๒ คุ่งน้ำแล้ว เพิ่งนึกคำโต้ตอบได้ อดสำหรั่งเรือกลับมาตอบเขาคำสองคำแล้วจึงจากไป ลองนึกดูว่าก็ได้ว่าบุคคลที่ทำดังนี้จะมีความสุขได้อย่างไร ในเมื่อใจเต็มไปด้วยเรื่องโกรธเคืองขุ่นแค้นคนนั้นคนนี้ คอยแต่จะต่อความยาวสาวความยืดตลอดเวลา เมื่อเทียบบุคคลผู้พร้อมที่จะให้อภัยคนอื่น ผู้กินบ้าง เลยบ้าง ก็ไม่ถือสาหาความ และบางทีก็อาจคิดสนุก ๆ ไปจนกว่า การที่ทนให้คนอื่นเขาเสียสดีหรือว่ากล่าวเอาบ้าง ก็เป็นการช่วยให้เขามีความสุขได้อย่างหนึ่ง ได้ชื่อว่าทำประโยชน์แก่เขาโดยทางอ้อม จะว่าเป็นการถูกด่าเปล่า ๆ ก็ไม่เชิง เป็นการเสียสละเพื่อความสุขของคนที่ชอบด่าอยู่บ้างเหมือนกัน และถ้าคิดเทียบเคียงไปว่า คนขนาดเราก็ไม่ใช่วิเศษมาแต่ไหน จะถูกเสียสดีว่ากล่าวบ้างไม่ได้เทียบหรือ ก็คนขนาดประธานาธิบดีหรือนายกรัฐมนตรีซึ่งมีอำนาจ ยังถูกด่ากันโครม ๆ แล้วเราเป็นอะไรมาจะถูกกระทบกระเทือนบ้างไม่ได้

แม้ในคติโลก กฎหมายบ้านเมืองก็ไม่สนับสนุนความพยายามอาฆาต คนที่ล่ออำนาจแก่โทษประทุษร้ายร่างกายหรือชกต่อยตีรันกันกฎหมายก็ถือว่าเป็นคูวิฆาตมีตัวบทลงโทษด้วยกัน ทั้งคู่ไม่ได้ยกเว้นให้เอาความพยายามขึ้นมาแก้ตัวเลย จะยอมให้ แก้วแก้วก็ต่อเมื่อเป็นการต่อสู้ป้องกันตัวเท่านั้น ยิ่งในการฆ่าคนตายยิ่งเห็นได้ชัดว่า กฎหมายลักษณะอาญาเก่าลงโทษไว้สถานหนักแก่ผู้ฆ่าคน

ด้วย “ความพยายามทหาหมาย” ด้วยประหารชีวิตให้ตายตกไปตามกัน ส่วนประมวลกฎหมายอาญาที่ออกใหม่ พ.ศ. ๒๔๙๙ กล่าวว่าผู้ใดฆ่าผู้อื่นโดยไตร่ตรองไว้ก่อน ต้องระวางโทษประหารชีวิตอันแสดงว่าความพยายามทหาทำได้ก่อให้เกิดผลร้ายแก่ศัตรูของเราเท่านั้นไม่ แต่ได้กลับมาเป็นอาวุธประหารเจ้าของความพยายามนั่นเองด้วย

๓. เรื่องไม่มองข้ามตนเองในการแก้ปัญหาศีลธรรม

โดยปกติคนมักจะเรียกหาศีลธรรม เมื่อตนเองเผชิญเรื่องยุ่งยากที่คนอื่นก่อให้เกิด เช่น ถูกข่มเหงเบียดเบียน ถูกกลวงล้อฉ้อโกง เป็นต้น พอเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้น ก็จะเรียกหาความเป็นธรรม เรียกหาศีลธรรม เรียกหาความยุติธรรมเป็นการใหญ่ ทั้ง ๆ ที่โดยปกติไม่เคยเห็นความสำคัญหรือความจำเป็นของศีลธรรมและความเป็นธรรมแต่อย่างไรเลย

เคยมีอยู่เสมอหนึ่งในระหว่างสงคราม เราได้ยินเสียงบ่นกันมากกว่าศีลธรรมเสื่อมโทรม และเสียงที่บ่นนั้นก็ล้วนแต่ซัดไปที่คนอื่นทั้งสิ้น ตกกลางจึงเกิดปัญหาว่าเราจะแก้ความเสื่อมโทรมของศีลธรรมที่ใครดี

ถ้าพิจารณาหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นได้ว่าท่านสอนไม่ให้ลืมตัวเราเองหรือมองข้ามตัวเราเองไป หากได้พิจารณาจัดการที่ตนเราเองก่อน โดยไม่ค่อยเกี่ยวให้คนทั้งโลกดีหมดแล้วเราจึงจะดีเป็นคนสุดท้าย

มีพระพุทธภาษิตบทหนึ่งว่า “บุคคลพึงตั้งตนเองนั้นแหละไว้ในทางที่ควรก่อน” (อตตทานเมว ปฐมัม ปฏฐเป นิเวสเย) ธรรมบท สุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๓๖ อันแสดงว่าอย่างเกี่ยวข้องให้คนอื่นดี โดยเราไม่สนใจจะจัดการกับตัวเราเองเลย

ข้อควรคิดพิจารณาในการส่งเสริมศีลธรรม หรือในการแก้ปัญหาเรื่องศีลธรรมเสื่อมนั้น ผู้เขียนได้เคยเสนอไว้เป็น ๒ ทาง คือ :-

๑. จัดการกับปัญหาเศรษฐกิจให้เรียบร้อย ดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น
๒. จัดการกับตัวเราเอง และช่วยกันเผยแพร่ความรู้สึกระหัดใจ รังเกียจความชั่วช้าต่าง ๆ และนิยมในคุณงามความดี ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เป็นอันขอสรุปไว้ในท้ายบทนี้ อันว่าด้วยคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนาว่าด้วยการส่งเสริมศีลธรรมว่า การนึกถึงอกเขาอกเรา หรือเอาใจเขามาใส่ใจเรานั้นเป็นรากฐานอันสำคัญยิ่ง คู่เคียงกับหลักเศรษฐกิจส่วนบุคคล ในที่ใดไม่มีการเห็นอกเห็นใจกัน ในที่นั้นจะมีการแบ่งแยกเป็นพวก เขาพวกเรา คอยจ้องจับผิดหาความกัน และคอยปกปิดความผิดของตนขยายความผิดของคนอื่นเพียงเล็กน้อยให้ดูใหญ่โตขึ้น ความเมตตากรุณา แม้จะเป็นคุณธรรมชั้นสูง ละเอียดอ่อน ยังความร่มเย็นเป็นสุขให้เกิดขึ้น แต่ถ้าคนเรายังไม่ยอมเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ไม่ยอมเอาใจเขามาใส่ใจเราแล้ว ก็ยากที่คนจะปลูกฝังความเมตตากรุณานั้นในจิตใจของตนเองได้ จะปลูกฝังได้ก็เฉพาะความเมตตากรุณาต่อตนเองฝ่ายเดียว แล้วเหยียบย่ำผู้อื่นให้แหลกลาญลงไป เรื่องควรจะเล็กกลายเป็นเรื่องใหญ่ ควรจะให้ภัยได้กลายเป็นเรื่องคอขาดบาดตายไป เพราะฉะนั้น คุณลักษณะข้อนี้ของพระพุทธศาสนา จึงช่วยเผยแพร่สันติสุขให้แพร่หลายไปอย่างแท้จริง

สรุปได้ว่า จากที่กล่าวถึงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในบริบทของคำสอนของพระพุทธเจ้า นั้น ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นการสอนที่ไม่เพียงเน้นแต่เรื่องของจิตใจเท่านั้น แต่เน้นในเรื่องของความสบายะ หมายถึง ทำให้กายสบายเหมาะแก่การเป็นอยู่ที่ดีและไม่ดีนั้นด้วย ฉะนั้น การที่พระพุทธเจ้าแบ่งการสอนออกเป็นทั้งระดับพื้นฐาน คือ ไม่ทิ้งเรื่องทางเศรษฐกิจ เพราะถ้าคนอยู่อย่างลำบากกาย เช่น กำลังหิวกระหายใช้ชีวิตทุกข์ยากเกินไป การเข้าใจธรรมะที่ลึกซึ้งขึ้นก็จะทำได้ยากนั่นเอง ในระดับที่สูงขึ้นไปเป็นธรรมะขั้นสูงนั้น พระพุทธเจ้าก็เน้นให้มีการบริจาคทานช่วยเหลือ ซึ่งถือเป็นการกระจายรายได้ หรือทรัพย์สินในทางเศรษฐศาสตร์ด้วย

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอแสดงทัศนะเพิ่มเติมว่า ในบริบททางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจ และการบริหารบ้านเมืองด้วย แต่เป็นการเน้นไปที่การบริหารจัดการตนเองมากกว่าให้อยู่ในความพอเหมาะพอดี จึงเป็นการทำให้ตนนั้นอยู่ได้อย่างดีและมีความสุข โดยไม่มีการทะเลาะหรือทำร้ายกันเพื่อแก่งแย่งทรัพยากรของมนุษย์นั้นๆ จึงเป็นการบริหารตนเพื่อการบริหารทรัพยากร รวมถึงทำให้ระบบเศรษฐกิจยั่งยืนนั่นเอง

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมืองในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา Political Economy in Buddhist Scriptures สรุปได้ ดังนี้

๕.๑ ข้อสังเกตและความเห็นของผู้วิจัย

ข้อสังเกตในความเห็นของผู้วิจัยจากกระบวนการทัศน์ระบบทุนนิยม ทำให้เกิดกระบวนการทัศน์ระบบเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมหรือเศรษฐศาสตร์กระแสหลักขึ้นเพื่อมุ่งหวังให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและสร้างความสุขแก่สังคมแต่ผลกลับทำให้เกิดสิ่งตรงข้ามนั่นคือทำให้เกิดผลลบตามมาด้วย ทั้งต่อเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติ เกิดการเสื่อมสลายซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าระบบกระบวนการทัศน์เดิมปัจจุบันและอดีตที่ผ่านมาไม่ได้สร้างกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนและการสร้างความสุขที่แท้จริงแก่สังคม ดังนั้นจึงได้มีการคิดค้นกระบวนการทัศน์ใหม่ๆขึ้นเพื่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนและสร้างความสุขที่แท้จริง เศรษฐศาสตร์แนวพุทธจึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่น่าจะนำมาพิจารณานำไปใช้ เนื่องจากเศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีหลักทฤษฎีจุดยืนที่สำคัญคือการมองกระบวนการตามธรรมชาตินั่นคือ มีการผลิตก็ย่อมจะมีของเสีย ตามมาและบริโภคอย่างพอเพียงเพื่อความสุขที่แท้จริง พุทธเศรษฐศาสตร์จะให้ปัญญาเชื่อมโยงการผลิตและการบริโภคเพื่อเกิดประสิทธิภาพนั่นคือความยั่งยืนและการที่จะสร้างความสุขอย่างแท้จริงของมนุษย์นั้นเกิดจากการพัฒนาปัญญาตามกระบวนการของระบบไตรสิกขา นั่นคือมีศีล สมาธิ และปัญญา พอสรุปได้ว่าการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนคือสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคสุทธิมีไม่เพียงพอต่อการรักษากระบวนการผลิต การพัฒนาที่ยั่งยืนและพอเพียง คือสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคสุทธิต่อการรักษากระบวนการผลิตให้ดำเนินต่อไปในอัตราเดิม

การพัฒนาที่ยั่งยืนและการลดความทุกข์หรือเพิ่มความสุขคือสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคสุทธิ นอกจากจะรักษาการผลิตให้ดำเนินต่อไปแล้วยังมีเหลือช่วยผู้ขาดแคลนปัจจัยสี่และสิ่งมีชีวิตที่เหลือให้พ้นทุกข์เวทนาและการใช้การปรับปรุงกระบวนการผลิตให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นด้วยการปรับปรุงทุนและเทคโนโลยีซึ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบหรือผลเสียที่จะตามมาโดยจะมุ่งเน้นกำไรและการบริโภคที่มากจนเพื่อความพึงพอใจ จึงทำให้เกิดการกระตุ้นให้มีการบริโภคที่มากเกินไปจนกลายเป็นแล้วก็ส่งผลกระทบต่อตนเอง และเบียดเบียนสิ่งต่างๆรอบข้างรวมทั้งทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมการวัดความเจริญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจะใช้ดัชนีวัดความสุข GNH จะแตกต่างกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จะใช้ GDP คือวัดที่รายได้ของประเทศ มีรายได้มากเท่าไรแสดงว่ารวยแต่ก็ไม่ได้ทั่วถึงทั้งประเทศ ซึ่งไม่ได้แสดงถึงความยั่งยืนและมีความสุขอย่างแท้จริงพุทธเศรษฐศาสตร์มีความเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมตรงที่มองความเป็นจริงตามธรรมชาตินั่นคือ การผลิตย่อมมีผลเสียตามมา และยึดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนและสร้างความสุขอย่างแท้จริง ให้ปัญญาประกอบการพิจารณา เติณทางสายกลาง(มัชฌิมาปฏิปทา) เลี่ยงชีพขอบ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นหรือสิ่งมีชีวิตอื่นและทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความ

พอเพียงหรือเป็นตัวควบคุมไม่ให้เกิดการผลิตหรือการบริโภคที่เกินดุลยภาพ จึงจะทำให้เกิดความยั่งยืนอย่างแท้จริง วิกฤตการณ์ต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมาในสังคมโลกและสังคมไทย ถือเป็นบทเรียนอันล้ำค่าที่ชาวไทยทุกคน ควรทำความเข้าใจ เพื่อสืบเสาะหาสาเหตุแห่งปัญหานั้น ๆ แล้วดำเนินการหาวิธีแก้ไขปัญหา ตามหลักอริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โดยมุ่งแก้ปัญหาที่สาเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา กล่าวคือ ความทะยานอยากหรือความต้องการที่ไม่รู้จักพอของมนุษย์ เพราะหากบรรเทาหรือหยุดอำนาจของตัณหาภายในบุคคลเสียได้ก็สามารถแก้ไขปัญหานั้นได้ ซึ่งจำเป็นต้องใช้มรรควิธี คือ ปรชญาเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นแนวคิดเศรษฐกิจที่อยู่บนฐานของความรู้และคุณธรรมตามหลักพุทธศาสนาเป็นเครื่องขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจ

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดที่เกิดจากพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ทรงมุ่งหมายให้สังคมไทยเป็นสังคมที่พึ่งตนเองได้ โดยพระองค์ได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๑๖ จากนั้น พระองค์ได้ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่างในแนวทางของความพอเพียงอย่างต่อเนื่อง และทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับ “ทฤษฎีใหม่” เพื่อส่งเสริมให้พสกนิกรในภาคเกษตรมีชีวิตที่พอเพียงอย่างประสบผลสำเร็จ ถึงแม้ว่าในระยะแรกภาครัฐยังไม่ได้สนใจทุ่มเทกับแนวพระราชดำริอย่างจริงจังมากนัก จนกระทั่งเกิดปัญหาภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงได้ถูกนำเสนออย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ปัจจุบันปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เติบโตและขยายผลออกไปจากภาวะที่เป็นปัญหา จนสามารถดำรงอยู่ในสังคมไทยได้อย่างมีศักดิ์ศรีและเป็นที่ยอมรับของสังคมโลก เพราะเป็นแนวคิดที่ได้อาศัยพื้นฐานจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนไทยและแนวธรรมคำสอนในทางพุทธศาสนาเป็นแกนสำคัญคือ ทางสายกลาง และความสันโดษ ซึ่งเป็นที่มาของความพอเพียง อันหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน โดยอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน ขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดีซึ่งจะทำให้บรรลุเป้าหมาย คือ ศักยภาพในการพึ่งตนเองและดุลยภาพแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแล้วนำมาวิเคราะห์หลักธรรมทางพุทธศาสนาประกอบกัน พบว่า แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีความสอดคล้องกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาหลาย ๆ ประการ จึงอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา เพราะมีหลักธรรมทางพุทธศาสนาปรากฏในแนวคิด ช่วยส่งเสริม สนับสนุน สร้างความมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงได้เป็นอย่างดี

เมื่อเป็นเช่นนี้ การส่งเสริมให้มีการเผยแพร่แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงควบคู่กับการเผยแพร่หลักธรรมทางพุทธศาสนา จึงเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ต่อสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง พุทธศาสนิกชนก็จะได้รับประโยชน์จากการนับถือศาสนาได้อย่างเต็มที่ ในอีกด้านหนึ่ง แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งกำลังเป็นที่แพร่หลายอยู่นี้ก็มีความชัดเจนในเชิงนโยบายมากขึ้น และในทางปฏิบัติเมื่อนำพุทธศาสนามาควบคู่กันด้วยก็ยิ่งทำให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลดียิ่งขึ้นด้วย

ดังเช่น ท่านว.วชิรเมธี ผู้อำนวยการสถาบันวิมุตตยาลัย ได้กล่าวไว้ว่า การจะอยู่ในโลกของการแข่งขันที่เข้มข้น และเต็มไปด้วยปฏิบัติการ “ลับ ลวง พราง” อย่างนี้ได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่เราจะต้องมีความ “ฉลาด” และความ “เฉลียว”

“ฉลาด” หมายถึง การมีความรู้เท่าทันโลก หมายถึง การรู้จักโลกของการแข่งขันกัน และต้องรู้จักโลกภายในคือ การบริหารจัดการชีวิตของตนเอง ให้สามารถดำรงตนอยู่ท่ามกลางโลกแห่งการแข่งขันได้อย่างมีความสุข โดยที่ไม่จำเป็นต้องแยกตัวออกมาต่างหากจากการแข่งขัน แต่สามารถเข้าร่วมเป็นผู้แข่งขันที่มีทั้งทักษะการแข่งขันและทักษะในการดำเนินชีวิตอย่างสมดุลกัน “เฉลียว” หมายถึง การมีสติในการแข่งขันกันกิน (บริโภคนิยม) แข่งขันกันค้า (ทุนนิยม) และแข่งขันกันครอง (อำนาจนิยม) ในโลกของการแข่งขันกันกิน(บริโภคนิยม) นักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ จะต้องรู้ว่า กินอย่างไร จึงจะได้ทั้งความสุขและได้ทั้งคุณภาพชีวิต ซึ่งในระบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก คำนึงถึงแต่การกินที่ก่อให้เกิดความสุข แต่บางทีก็กลับละเลยคุณภาพของสิ่งที่กิน เช่น การดื่มเหล้าที่ก่อให้เกิดความสุข แต่กลับทำลายคุณภาพชีวิต การกินสินบน กินผลประโยชน์ทับซ้อน ซึ่งทำให้ได้เงินมหาศาล แต่กลายเป็นอาชญากรของแผ่นดินในโลกของการแข่งขันกันค้า/ทุนนิยม นักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ จะต้องรู้ว่า การค้าขายอย่างไร ที่จะทำให้การค้าได้มาซึ่งกำไรของตนเอง ไม่เป็นการถ่วงความทุกข์ลงไปในชีวิตของคนอื่นอย่างปราศจากความรับผิดชอบ ปราศจากมโนธรรม และไม่เป็นการทำลายผืนโลก การแข่งขันกันค้าขาย ทำให้มีการฉกชิง ปล้นสะดม สืบเสาะทรัพยากรธรรมชาติกันทุกรูปแบบ เช่น ทางสิ่งแวดล้อม ทำให้โลกได้รับผลกระทบจนนำไปสู่ความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วกว่าที่ควรจะเป็นเช่น ปัญหาภาวะโลกร้อน เป็นต้นในโลกของการแข่งกันกันครอง/อำนาจนิยม นักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ จะต้องรู้ว่า การได้มาซึ่งอำนาจไม่ว่าจะในทางการเมืองหรือทางการค้า ควรเป็นการได้มาโดยชอบธรรม และโปร่งใส ตรวจสอบได้ เมื่อถึงเวลาใช้อำนาจ ก็ต้องใช้อำนาจนั้นโดยธรรม และเมื่อมองในแง่ประสิทธิภาพของการใช้อำนาจนั้น ก็ต้องก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่มหาชน (ประโยชน์สุขหมายถึงประโยชน์ซึ่งก่อให้เกิดความสุข กินความลึกไปถึงคุณภาพชีวิตของคน ความสงบสุขของสังคม เสถียรภาพทางการเมือง ความมั่นคงของประเทศ สิ่งแวดล้อมที่ดี ส่วนผลประโยชน์มีความหมาย คับแคบเพียงเงินตราและทรัพย์สินสมบัติเท่านั้น) ภาวะเช่นว่านี้ ก่อให้เกิดการบริหารประเทศที่ขาด ธรรมาภิบาล นำไปสู่การคอร์รัปชัน นำไปสู่ปัญหาทางเศรษฐศาสตร์ในทุกๆ มิติที่ชัดเจนที่สุด

๕.๒ สรุปผลการวิจัย

๑. ด้านหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหลักในการดำรงตนให้แก่ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ โดยฝ่ายบรรพชิต ทรงให้เหล่าภิกษุทั้งหลายเน้นเรื่องการบริโภคน้ำจืดด้วยความพอดี ตามหลักสันโดษ ดำรงตนอยู่ในทางสายกลาง ทรงไม่ปรารถนาให้ภิกษุของพระพุทธศาสนามีการครอบครองทรัพย์สินสมบัติหรือประกอบอาชีพอย่างเช่นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน แต่ให้ถือเอาการเป็นภิกษุนั้นถืออาชีพแห่งตน พึงระลึกรับน้อมอยู่ในการบำเพ็ญตนให้เป็นผู้ทรงศีล บำเพ็ญภาวนาตนให้เป็นอริยบุคคล อีกทั้งเพื่อประกาศพระพุทธศาสนาให้หยั่งถึงไปยังจิตใจของคฤหัสถ์ทั้งหลายให้เป็นผู้ประพฤติตนเป็นคนดี ละการทำชั่ว และทำจิตใจให้บริสุทธิ์

ส่วนฝ่ายคฤหัสถ์ทรงเน้นสัมมาอาชีวะ คือการเลี้ยงชีพชอบด้วยความสุจริต พระพุทธองค์ตรัสกล่าวถึงสัมมาอาชีวะ ไว้ว่า อาชีพที่ไม่มีการค้าโกง แต่เป็นการประกอบอาชีพด้วยความชอบธรรม ส่วนมิฉลาอาชีวะเลี้ยงชีพผิด ได้แก่หาเลี้ยงชีพโดยการทุจริตผิดวินัยหรือผิดศีลธรรม เช่น หลอกหลวง เป็นต้น จุดเน้นทางพระพุทธศาสนาก็เน้นการพัฒนาทางด้านจิตใจ ให้มีเจตนาดีตั้งนั้น เมื่อการกระทำทุกอย่างมีการเริ่มต้นด้วยการมีเจตนาดีแล้ว ย่อมประสบผลตามที่คาดการณ์ไปในทิศทางที่ดี ทั้งนี้ก็เพื่อการเกื้อกูลต่อชีวิต แก่สังคมและการดำรงตนให้เกิดความผาสุก และด้วยดีในสังคม ถ้าหากการประกอบสัมมาอาชีวะด้วยความสุจริตย่อมส่งผลในทางเศรษฐกิจเป็นไปในทางที่มีความเจริญก้าวหน้าและมีการเติบโตขึ้น และผลของการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจทุกประเภทจะต้องส่งผลในทางที่เอื้อประโยชน์ต่อสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ เพราะถ้าผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นผู้ผลิตมีการยึดหลักสัมมาอาชีวะเช่นนี้ในจิตใจแล้ว ก็ย่อมคำนึงถึงผลอันจะก่อให้เกิดผลเสียแก่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในระยะยาว ในสภาพสังคมปัจจุบันกลับกลายเป็นว่าการประกอบการทางเศรษฐกิจกลับส่งผลเสียต่อสภาพความเป็นอยู่ต่างๆมากมาย อาทิเช่น ทำลายชีวิตสัตว์ ทำลายสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ เป็น ล้วนแล้วเกิดจากผลการทำงานของมนุษย์ทั้งสิ้นท้ายที่สุดผลเหล่านั้นกลับมาย้อนทำอันตรายต่อมนุษย์เอง ทั้งนี้อาจเกิดจากการขาดสติและความยับยั้งคิด ตั้งอยู่ในความประมาท หากอาชีพที่มีลักษณะดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว ย่อมไม่เป็นสัมมาอาชีวะ นอกจากนี้การประกอบสัมมาอาชีวะยังเป็นแนวทางการปฏิบัติธรรม และพึงปฏิบัติหน้าที่ของมนุษย์ให้เป็นปกติ ไม่มีการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ตามหลักของศีล ๕ อีกทั้งยังเป็นส่งเสริมพัฒนาตนเองทั้งทางร่างกายและจิตใจควบคู่กันไปอีกทางหนึ่งด้วย อีกทั้งยังส่งผลต่อครอบครัว ชุมชน สังคมและชาติตลอดจนถึงประเทศชาติให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดี มีการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

การดำเนินชีวิตด้วยหลักสัมมาอาชีวะยังช่วยเกื้อหนุนการพัฒนาจิต การดำรงเลี้ยงชีวิตด้วยการประกอบอาชีพที่สุจริตธรรม ย่อมเป็นแนวทางการพัฒนาชีวิตของตนให้สมบูรณ์ เพราะเป็นการขัดเกลาชำระความบริสุทธิ์ของจิตใจได้แล้ว ย่อมมีผลต่อให้เกิดความตั้งมั่นในอาชีพที่สุจริต มีความพากเพียร ขยันขันแข็งในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นระบบระเบียบ มีการวางแผนอย่างรัดกุม ผู้ที่มีจิตใจที่เข้มแข็งแล้ว เมื่อตนเองต้องประสบกับปัญหาย่อมมีขวัญและกำลังใจ ขณะเดียวกันการเลี้ยงชีพด้วยความบริสุทธิ์ ยุติธรรม ไม่คดโกงหรือทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นการทำความดีที่สร้างเสริมกำลังใจให้เกิดขึ้นกับตนเอง อีกทั้งยังเป็นอาชีพที่บริสุทธิ์ ยึดมั่นอยู่ในความซื่อสัตย์ รวมถึงยังเป็นการยกระดับจิตใจให้ตนเองอยู่เหนือทรัพย์สิน ไม่ตกเป็นทาสของเงิน หลักสัมมาอาชีวะเป็น

หลักการดำเนินชีวิตที่ต้องควบคู่ไปกับการพัฒนาปัญญาด้วย ต้องมีเหตุผล รู้จักคุณและโทษ สามารถตรวจสอบและแก้ไขปัญหาของชีวิต การใช้ปัญญาเพื่อพิจารณาซึ่งมีจุดเริ่มต้นจากการรู้จักคิดใคร่ครวญเหตุผลด้วยตนเอง การปฏิบัตินั้นจึงจะนำไปสู่ความเห็นชอบทางปัญญา คือความเป็นผู้มีวิจรรณญาณ พิจารณาให้การดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง อันนำไปสู่จุดหมาย คือประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและสังคมนอกจากนี้การดำเนินชีวิตตามหลักสัมมาอาชีวะยังเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา พร้อมทั้งจะใช้ปัญญา คิดค้นหาเหตุผลทำความเข้าใจ เพื่อความสมบูรณ์แห่งชีวิตต่อไป ในขณะที่เดียวกันการเกื้อหนุนเพื่อพัฒนาปัญญาช่วยจัดรากฐานของความรุนแรงความแตกต่างของมนุษย์และสังคมอันเกิดจากความไม่รู้ให้ลดน้อยลง เพราะเมื่อมนุษย์สามารถสร้างความเข้าใจและกระทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องเหมาะสม ด้วยการวิพากษ์วิจารณ์และจัดรากเง้าของปัญหาให้หมดสิ้นไปได้แล้ว มนุษย์ก็สามารถที่จะเข้าไปสัมพันธ์กับชีวิต สังคม และโลกได้โดยไม่ก่อปัญหาในทุกระดับของความสัมพันธ์ คือเกิดการพัฒนาปัญญาในการดำเนินชีวิต เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข บนพื้นฐานการดำรงชีพด้วยอาชีพที่บริสุทธิ์ตามหลักพระพุทธศาสนานั่นเอง

เนื่องจากปัจจุบันเป็นยุคแห่งการพัฒนา ธุรกิจต่างๆ มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้เกิดการแข่งขันกันอย่างรุนแรง จนในบางครั้งผู้ประกอบการอาชีพธุรกิจต่างๆ มิได้คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้บริโภค และประเทศชาติ เพียงเพื่อมุ่งหวังแต่กำไร และผลประโยชน์ของบริษัทเท่านั้น ฉะนั้นโลกแห่งธุรกิจในปัจจุบันจึงตกอยู่ในภาวะวิกฤต มีการคดโกง การเห็นแก่ตัว การเอาใจเอาเปรียบ ฉะนั้นจริยธรรมของการประกอบอาชีพหรือนักธุรกิจจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันระหว่าง ผู้ผลิต ผู้บริโภคผู้ประกอบการ สังคม และประเทศชาติอย่างเป็นระบบ พระพุทธศาสนาบอกว่า พฤติกรรมหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะไม่แยกต่างหากจากกิจกรรมด้านอื่นๆ ของชีวิต ทักษะดังกล่าวนี้สอดคล้องกับการปฏิบัติในชีวิตจริง เพราะในชีวิตจริง กิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ไม่สามารถแยกออกมาจากกิจกรรมด้านอื่นๆ ของชีวิตได้ การมีชีวิตที่ดีก็จะต้องมีกิจกรรมที่ดีในด้านต่างๆ ที่สอดคล้องกลมกลืนกัน ดังนั้น หลักสัมมาอาชีวะที่มีคุณค่าต่อจริยธรรมทางเศรษฐกิจ จะช่วยให้มีความสุขในระดับหนึ่ง คือเมื่อมีเศรษฐกิจดี ก็เป็นปัจจัยเอื้อให้ความเป็นอยู่และกิจการในด้านอื่นๆ ของชีวิตดีไปด้วย นอกจากนี้ยังเป็นปัจจัยพื้นฐานซึ่งทำให้เกิดความพร้อมในการที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิต และพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้นไป จากลักษณะดังกล่าวข้างต้น การจะพัฒนาคุณภาพชีวิตและการพัฒนาศักยภาพมนุษย์จะต้องอยู่บนฐานของความพอเพียง ความพอดี เพราะความอยากของกิเลสตัณหาอันไม่สามารถตอบสนองได้จบสิ้น การพัฒนาเพื่อสร้างความมั่งคั่งทางโภชนาการเพียงอย่างเดียวไม่มีวันเพียงพอและไม่มีทางพบความสุขที่แท้จริง เพราะเป็นการพัฒนาที่สร้างปัจจัยกระตุ้นความโลภให้แผ่ขยายมากขึ้น เมื่อการพัฒนาไม่พบความสุขตามที่หวัง ในที่สุดก็เป็นการพัฒนาที่สูญเปล่า เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนความสำคัญของความพอเพียงตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น อยู่ที่ได้อะไรโดยวิธีการอย่างไร ความพอเพียงที่ได้มานั้นต้องมีความชอบธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตเป็นที่ตั้ง ความพอเพียงหรือความพอประมาณ คือความพอดี ความเหมาะสม ความควร หรือว่าความเหมาะสม สมส่วน คือรู้จักพอดีนั่นเอง พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับเรื่องความพอดีไว้ในหนังสือเรื่องเศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธไว้ว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธคือเศรษฐกิจศาสตร์สายกลางหรือเศรษฐกิจศาสตร์มัชฌิมาปฏิปทา เนื่องด้วยมีระบบชีวิตหรือวิถีชีวิตในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “มรรค” นั้นก็มีชื่ออยู่ชัดเจนแล้วว่า คือ มัชฌิมาปฏิปทา เช่น สัมมาอาชีวะ

และสัมมาอื่น ๆ คือความถูกต้องและความพอดีความเป็นมัชฌิมา คือ ความเป็นกลาง ๆ ความเป็นความพอดี
 นั้นเอง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๓๘ : ๓๖) ในทรรศนะดังกล่าวได้เสนอความเห็นให้
 พิจารณาว่าความสำเร็จทางเศรษฐกิจหรือความมั่นคงนั้นมีอยู่และเป็นไปเพื่ออะไรกันแน่ ถ้าหากมิใช่
 เป็นไปเพื่อการเพิ่มพูนคุณภาพแห่งชีวิตของประชาชนแล้ว ก็ไม่น่าจะถือได้ว่าเป็นความเจริญรุ่งเรือง
 และความมั่งคั่งแท้จริง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๓๘ : ๓๕)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อมประสานของ “เศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธ” กับ “เศรษฐกิจ
 พอเพียง” อันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สามารถเกี่ยวโยงและเชื่อม
 ประสานเป็นแนวเดียวกันอย่างเหมาะสม เพราะเกิดจาก “สัมมา” และความไม่เบียดเบียนกันทั้ง
 มนุษย์และธรรมชาติ “ความพอเพียง ความพอดี” แสดงให้เห็นถึงความเมตตากรุณาต่อผู้อื่นและ
 สรรพสิ่งในโลก (ชยอนันต์ สมุทวณิช, ม.ป.พ. : ๑๓. อ่างใน มนุญ มุขฺยประดิษฐ์, ม.ป.พ. : ๑๑๔) เป็น
 สมณะในความสันโดษซึ่งเป็นมรรคที่จะนำไปสู่ชีวิตที่ดีงาม และมีความสุขอันยั่งยืน ซึ่งตรงกันข้ามกับ
 เศรษฐกิจกระแสโลกที่ประกอบด้วยเร้าร้อน แอ้งชิง เอารอดเอาเปรียบ โดยมุ่งเน้นผลประโยชน์และ
 กำไรเป็นหลักชนิดที่เรียกว่า “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” ซึ่งมีวิธีการที่จะทำให้ตนเองและสังคมมี
 ความมั่งคั่งและความสุขที่ถาวรได้ “เศรษฐกิจพอเพียง” ตามแนวพระพระราชดำรินั้น มีเป้าหมาย
 สำคัญที่การพัฒนาชีวิตของแต่ละบุคคลให้สอดคล้องไปกับการพัฒนาสังคม ชุมชนและสิ่งแวดล้อม
 โดยใช้หลักคุณธรรมเป็นแนวทาง เช่น มีความเมตตากรุณา ความเอื้ออาทร ความสามัคคี ความร่วมมือ
 กัน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน รักษาวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปในลักษณะพึ่งพิงอาศัยกัน ไม่
 ทำลายกัน ดังคำกล่าวที่ว่า “มนุษย์อยู่ดี ทุกชีวิอยู่ดี ธรรมชาติยั่งยืน” ด้วยเหตุนี้ เศรษฐกิจพอเพียง
 ตามแนวพระราชดำริจึงสอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธ ตามที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ป
 ยุตฺโต) กล่าวไว้ในเศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธคือเศรษฐกิจศาสตร์สายกลางหรือ
 เศรษฐศาสตร์มัชฌิมาปฏิบัติ อันสอดคล้องกับระบบชีวิตของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่แล้ว เรียกว่า
 มัชฌิมาปฏิบัติ การที่เป็นสัมมานั้น ก็คือความพอดีนั่นเอง ความพอดีคือจุดที่คุณภาพชีวิตกับความพึง
 พอใจมาบรรจบกัน กล่าวโดยสรุปคือเป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการตอบสนองความต้องการ
 คุณภาพชีวิต และการได้คุณภาพชีวิตย่อมเป็นฐานสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในการ
 ดำรงชีวิตด้วยชีวิตที่ดีงาม มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น มิฉะนั้นก็ไม่มีเหตุผลว่าจะมีเศรษฐกิจศาสตร์ไว้เพื่ออะไร
 (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๐ : ๙)

ดังนั้นแล้วจะมีคุณค่าที่แท้จริงและแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ต้องให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ
 หลากหลายนั้นไม่ที่จะเป็นการผลิต การบริโภค การจำหน่าย การสร้างงาน เป็นต้น เหล่านี้ต้องมี
 จริยธรรมมีความเมตตาที่จะไม่เบียดเบียนกันเองระหว่างชีวิตต่อชีวิต ชีวิตกับธรรมชาติ ระบบนิเวศ
 และองค์ประกอบของสภาพแวดล้อม โดยสรรพสิ่งในโลกอยู่อาศัยแบบเกื้อกูลกันและกันไม่เอาเปรียบ
 กัน แอ้งชิงผลประโยชน์ทำให้เกิดความเสียหายแก่ตนเองและผู้อื่น หากมองจากหลักคำสอนทาง
 พระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเศรษฐกิจพอเพียงนั้น หลักความสันโดษ ยินดีตามสมควร คือพอใจตามที่
 สมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน นอกจากความพอใจใน
 ตนได้ตนมีแล้ว ยังมีความเอื้ออาทรต่อผู้อื่น มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขต่อเพื่อนมนุษย์ไปพร้อมด้วย
 ประการสำคัญทางพระพุทธศาสนาสอนให้สันโดษในเรื่องการเสพวัตถุ การบริโภควัตถุ แต่ไม่ให้
 สันโดษในเรื่องการทำความดี เช่น ไม่ให้สันโดษในเรื่องความขยันหมั่นเพียรในการแสวงหาเลี้ยงชีพโดย

สุจริตชอบธรรม เพราะความพอเพียงในที่นี้ต้องเกิดจากฐานของความซื่อสัตย์สุจริต แสวงหาได้มาด้วยความถูกต้องชอบธรรม และไม่ได้ยึดปริมาณเป็นเกณฑ์ในการตัดสิน หากแต่เน้นที่วิธีแสวงหา ให้ความสำคัญกับการได้มา โดยยึดความซื่อสัตย์สุจริต ชอบธรรมเป็นสำคัญ และตรงกันข้ามพระพุทธรองค์ทรงยกย่องสรรเสริญคนที่มีความขยันหมั่นเพียร ในการแสวงหาทรัพย์ โดยวิธีการสุจริตชอบธรรม คำสอนในเรื่องการแสวงหาที่พระพุทธรองค์สอนให้ขยันในการแสวงหา ตามหลักของทิวฏฐัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ คือ ๑) ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ในการประกอบกิจการเรื่องเลี้ยงชีพที่ดี ในการศึกษาเล่าเรียน ในการทำธุระหน้าที่ของตนเอง ๒) ถึงพร้อมการเก็บรักษา คือรักษาทรัพย์ที่แสวงหาได้ด้วยความหมั่นขยัน รู้จักเก็บออมทรัพย์ ไม่ให้เป็นอันตราย รักษาการงานของตนไม่ให้เสื่อมเสียไป ๓) ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว มีกัลยาณมิตร และเลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ไม่ให้ผิดเคือง ไม่ให้ฟุ่มเฟือยฟุ่มเฟือย ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าเป็นระบบเศรษฐกิจพื้นฐานในระดับครอบครัว มีเป้าหมายของการพัฒนาอยู่ที่ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี คือ ให้เกิดความสุขในการดำรงชีวิต

สัมมาอาชีวะนอกจากจะมีคุณค่าทางจริยธรรมต่อระบบเศรษฐกิจแล้ว ยังมุ่งประโยชน์สุขที่สัมพันธ์กับการกระบวนแสวงหาทั้งระบบอีกด้วย โดยเฉพาะความสุขของคฤหัสถ์ผู้ที่ครองเรือนซึ่งมี ๔ ประการ คือ ๑) สุขเกิดจากการมีทรัพย์ หมายถึงปัจจัยเครื่องอาศัย อย่างมีปัจจัยสี่ ๒) สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค สอนให้จ่ายแต่ต้องจ่ายเป็นถูกต้องเหมาะสม มองเห็นความจำเป็นความสำคัญ เข้าถึงคุณค่าแท้ของสิ่งนั้น ๆ มิใช่จ่ายเพราะเพื่ออวดโก้จรรยาเพื่อต้องการแสดงฐานะ แสดงให้เห็นว่ายังจมปรักอยู่กับคุณค่าเทียม ของใช้จ่าย การบริโภค ๓) สุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้ อันนี้ถือว่าเป็นประเด็นที่สำคัญ จะยากตีมีเงินเพียงใดแต่ต้องไม่เป็นหนี้ มีมากมีน้อยเพียงใดแต่ต้องไม่มีหนี้สิน เหตุนี้การพัฒนาแบบจากยากจนแล้วก้าวกระโดดไปสู่ความเป็นผู้มีหนี้สิน จึงเป็นความผิดพลาดจากหลักการนี้โดยสิ้นเชิง และ ๔) สุขเกิดแต่ประกอบกิจการที่ปราศจากโทษ คือการงานอันเป็นที่มาของทรัพย์มีความสำคัญไม่น้อย พระพุทธศาสนามีได้มองผลลัพธ์เพียงอย่างเดียว แต่มองเหตุที่ได้มาซึ่งทรัพย์ ได้มาโดยสุจริตหรือไม่อีกด้วยจะเห็นว่าพุทธศาสนานั้นเน้นการแสวงหาความสุข โดยมีศีลธรรมและหลักของการไม่เบียดเบียนเป็นเครื่องนำทาง จึงมีนัยถึงผู้แสวงหาเลี้ยงชีพว่า การแสวงหาประโยชน์จากการประกอบธุรกิจนั้น ต้องกระทำโดยสุจริตชอบธรรมนอกจากจะไม่เป็นการเบียดเบียนตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังเป็นการอนุเคราะห์เกื้อกูลกันอย่างเป็นระบบอีกด้วย สัมมาอาชีวะเป็นหลักของการดำเนินชีวิตที่ควบคู่ไปกับวิถีชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา โดยเกื้อหนุนต่อหลักจริยธรรมทางศาสนา โดยเฉพาะสัมมาอาชีวะเกื้อหนุนกายสุจริต คือ การประพฤติชอบทางกาย เว้นจากการหาเลี้ยงชีพในทางที่ผิด ไม่เบียดเบียนชีวิตหรือร่างกายผู้อื่น ไม่ล่วงละเมิดต่อทรัพย์สินของคนอื่น ในขณะเดียวกันก็มีความเมตตาสงสารบุคคลอื่นให้พ้นจากความทุกข์ยากลำบาก สัมมาอาชีวะในแง่การเกื้อหนุนกายสุจริตจะต้องควบคู่ไปกับการเกื้อหนุนวิสุจริตด้วย ได้แก่ การเลี้ยงชีพชอบทางวาจา คือ การพูดแต่ความจริง ไม่พูดเท็จ พูดเพื่อประสานประโยชน์ เป็นต้น นอกจากนี้ สัมมาอาชีวะยังต้องผสานไปกับการทำความดีทางใจ คือ การคิดดี ไม่คิดโลภอยากได้ของผู้อื่น คิดเห็นในทางที่ถูกต้องชอบธรรม หลักสัมมาอาชีวะไม่ได้มุ่งเน้นการมีฐานะมั่งมีหรือยากจน แต่มุ่งเน้นวิธีการแสวงหาทรัพย์อย่างไร และใช้จ่ายทรัพย์นั้นอย่างไร รวมไปถึงคุณค่าทางจิตใจและทางปัญญาที่รู้เท่าทัน เข้าใจคุณค่าและประโยชน์ของทรัพย์ มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของเงิน อันจะทำให้ทรัพย์

กลายเป็นเหตุเพิ่มพูนความทุกข์แก่ชีวิต ผู้มีสัมมาชีพจึงเป็นผู้ที่ทำงานแสวงหาทรัพย์ด้วยวิธีการที่ชอบธรรม นำทรัพย์ที่ได้มาใช้เลี้ยงตนเผื่อแผ่แบ่งปันผู้อื่น และใช้ทรัพย์ในทางที่เป็นบุญ นอกจากนี้ยังดำเนินชีวิตด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ปลอดโปร่งโล่งเบาพ้นจากความลุ่มหลงมัวเมาในทรัพย์สมบัตินั้น สัมมาอาชีพะเป็นหลักธรรมหมวดหนึ่งซึ่งอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ ที่มีความสัมพันธ์กันตั้งแต่ความเห็นที่ถูกต้องชอบธรรมไปจนถึงการเชื่อมั่นตั้งใจมั่นในการประกอบเลี้ยงชีพหน้าที่นั้นคุณค่าทางจริยธรรมของสัมมาอาชีพะ ยังเป็นฐานในการพัฒนาจริยธรรมในระดับต่าง ๆ ทั้งด้านการพัฒนาสังคม การเมือง ระบบการปกครอง เศรษฐกิจ และการพัฒนาระบบจริยธรรมให้สูงขึ้นไป เป็นการพัฒนาจากตนเอง ด้วยการรักษาใจ วาจา ใจ ให้ถูกต้องชอบธรรมเป็นการส่งเสริมคุณลักษณะของการพัฒนาด้านตามหลักคุณธรรมจริยธรรมอย่างสมบูรณ์

๒. ด้านหลักการทางเศรษฐศาสตร์การเมืองตามแนวพระพุทธศาสนาให้เป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจในสมัยพุทธกาล เน้นมีซมิมปฏิบัติ (ทางสายกลาง) สอดคล้องหรือตรงกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่จะสามารถ แก้ปัญหาเศรษฐกิจได้อย่างยั่งยืนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เมื่อวิเคราะห์เทียบเคียงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ข้อนี้แล้ว จะเห็นความประสานสอดคล้องเป็นไปในแนวทางเดียวกัน โดยที่เศรษฐกิจพอเพียงไม่เพียงแต่มุ่งประสงค์ให้เกษตรกรและในวงที่กว้างขวางออกไป คือประชาชนทั้งชาติได้พึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังหมายความคลุมถึงการมีความมั่นคงในการที่จะเป็น “อิสราภาพ” จากการครอบงำของกระแสโลกในเชิงวัตถุนิยมและบริโภคนิยมต่าง ๆ ทั้งประชาชนยังสามารถกำหนดความเป็นอยู่ของตนเองด้วย สติปัญญาความ پاکเพียร ความสันโดษ โดยมีองค์ธรรมทางพระพุทธศาสนา เกื้อหนุนอยู่ด้วย ดังจะเห็นได้จากความในพระราชดำรัส ตอนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ว่า “คนเราถ้าพอในความต้องการมันก็มีความโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อยถ้าประเทศใดมีความคิดอันนี้มีความคิดว่า ถ้าทำอะไรต้อง พอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมากเราก็อยู่เป็นสุข” (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว , พระราชดำรัส พระราชทานเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา, วันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑)

เศรษฐกิจพอเพียงนี้ เน้นให้คนในชุมชนพัฒนาขีดความสามารถในการผลิตและบริโภคอย่างพอเพียง ไปจนถึงขั้นการแปรรูปอุตสาหกรรมครัวเรือน สร้างอาชีพและเสริมทักษะทางวิชาการที่หลากหลาย ใช้ชุมชนดำรงอยู่ได้ด้วยการยึดหลักแห่งความถูกต้องดีงาม มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายหลักของเศรษฐกิจพอเพียงก็ คือ ความสงบสุขของผู้คนในสังคม ประชาชนมีกินมีใช้อย่างเพียงพอแก่ความต้องการ ที่สำคัญต้องไม่ทำตนและผู้อื่นเดือดร้อน ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาหลายประการ ดังนี้

๑. หลักธรรมการพึ่งพาตนเอง (อดตา หิ อดต โน นาโถ)
๒. หลักธรรมความรู้จักพอประมาณ (อดตณฺญตา)
๓. หลักธรรมเรื่องราวความสันโดษ (สนตฺถุฐิ ปรมิ ธน)
๔. หลักธรรมความเป็นผู้รู้จักใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิต (ธมฺมณฺญตา อดตณฺญตา)
๕. หลักธรรมเรื่องทางสายกลาง หรือ ความพอดี (มชณฺมิปฺปฏิปทา)

๖. หลักธรรมเรื่องความไม่โลภมาก (อโลภ)

กล่าวโดยสรุปแล้ว เศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักเศรษฐกิจที่สอดคล้องหลักธรรมในพระพุทธศาสนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ หลักเศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธ ที่มุ่งให้มนุษย์จำกัด หรือความอยาก หรือความต้องการของตนเอง แทนการกระตุ้นค้นหาหรือความอยาก เพื่อให้เกิดการบริโภคมากขึ้น (บริโภคนิยม) เนื่องจากพระพุทธศาสนาเห็นว่าความต้องการของมนุษย์นั้นไม่มีขีดจำกัด แต่ขณะเดียวกันทรัพยากรมีขีดจำกัด เมื่อไม่ประหยัด สิ่งเหล่านั้นก็จะหมดสิ้นไปในที่สุด การปฏิบัติตนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงจึงต้องหันมาแก้ไขที่ตนเองก่อน จำกัดความอยาก ความต้องการ ให้รู้จักพอดี ไม่บริโภคเกินความพอดี หรือตกเป็นทาสของวัตถุ เมื่อเราปฏิบัติได้ดังข้อที่กล่าวมาแล้ว ก็ จะพบแต่ความสุขใจได้ง่ายขึ้น และยังเป็น การลดการแก่งแย่งแข่งขัน การเอาวัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน การเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่น ตลอดจนการเบียดเบียนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นสาเหตุของการเกิดภัย ธรรมชาติตามมา

การอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาบูรณาการทางเศรษฐกิจ คือหลักเศรษฐกิจสายกลาง หรือเศรษฐกิจมัชฌิมา หรือเป็นหลักคำสอนที่เป็นหัวใจที่สำคัญ หรือคุณค่าทางจริยธรรมอยู่ตรงที่การดำรงชีวิต ด้านการหาเลี้ยงชีพอย่างถูกต้องเรียกว่า สัมมาอาชีพะ หรือสัมมาเศรษฐกิจ

แนวคิดหลักของเศรษฐกิจพอเพียง คือ การนำคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการประสานกลมกลืนกับวิถีชีวิตของ ชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรอย่างชาญฉลาด และเป็นรูปธรรม หลักจริยธรรมดังกล่าวคือ หลักการเดินสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทา ระดับโลกียธรรม คือธรรมที่เหมาะสมแก่ชาวบ้านทั่วไปได้แก่ ความเป็นรู้จักพอในการบริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติ และการใช้ชีวิตแบบไม่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ้งเฟ้อ ซึ่งมีลักษณะเป็นการเน้นการลด ละ เลิก อบายมุข ด้วยการประพฤติตามหลักเบญจศีล และ เบญจธรรม ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของการเป็นวิถีพุทธ

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีหลักที่เรียกว่า “ความรู้จักประมาณในการบริโภค (โภชานมัตตัญญูตา) และหลักการไม่เบียดเบียนกัน ความไม่เบียดเบียนในพระพุทธศาสนา หมายถึง การไม่ทำร้ายชีวิตสัตว์ทั้งปวง (อหิงสา สัพพ ปาณานัง) ซึ่งรวมอยู่ในระบบนิเวศด้วย นับว่าเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ เป็นเศรษฐศาสตร์ที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตอย่างแท้จริง

สัมมาอาชีพะเป็นหัวใจของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ สัมมาอาชีพะมักมากำกับสัมมาวาจาและสัมมาภิมันตะ สัมมาภิมันตะคือการประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่มีโทษ ไม่ผิดศีลธรรม เป็นงานที่หามาด้วยหยาตเหงื่อแรงงานของตนเองตามหลักการหาทรัพย์ที่ดีในพระ พุทธศาสนา คือ การขยันทำงาน (อุฏฐานะสัมปทา) ประหยัดอดออม (อารักขสัมปทา) รู้จักคบเพื่อนที่ดี (กัลยาณมิตรตตา) และเลี้ยงชีวิตอย่างเหมาะสม (สมชีวิตา) การเลี้ยงชีวิตอย่างเหมาะสมตรงกับ คำว่า สัมมาอาชีพะในมรรคแปด

สัมมาอาชีพะ คือ การเลี้ยงชีวิตที่เหมาะสม ถูกต้อง แปลอีกอย่างหนึ่งว่า เศรษฐกิจพอเพียงซึ่งขยายความได้ว่า การเลี้ยงชีวิตก็คือการดำเนินชีวิตด้วยการผลิต การจำหน่าย และการใช้สอย คำว่าพอเพียง ก็คือ อย่างเหมาะสม ถูกต้อง สัมมาอาชีพะเป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ

วิธีแก้ไข คือ เราจะต้องเลือกงานที่สุจริตและทำด้วยความตั้งใจไม่คดโกง ดังนั้น จะเก็บได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วยสัมมาอาชีพะ หรือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธอย่างชัดเจน

ความสอดคล้องระหว่างเศรษฐศาสตร์แนวพุทธและเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ

๑. ทั้งสองทฤษฎีมุ่งเน้นคุณภาพชีวิต และ คุณค่าของมนุษย์เป็นเบื้องต้น เพื่อปูทางไปสู่เป้าหมายที่สูงขึ้นไปกล่าวคือ สวรรค์และพระนิพพานในที่สุด

๒. ทฤษฎีทั้งสองเน้นสัมมาเศรษฐกิจ คือ เป็นเศรษฐกิจเชิงจริยธรรมที่มีเป้าหมายในการผลิต การบริโภค การสร้างงาน เป็นต้น เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ รวมถึงสังคม ชุมชน ระบบนิเวศน์ และ ชาวโลกโดยทั่วไปด้วย

๓. ทฤษฎี ทั้งสองเน้นเน้นความเป็นเศรษฐกิจแบบองค์รวม กล่าวคือ ทั้งสองเป็นระบบการพัฒนาชีวิตของปัจเจกบุคคลควบคู่กันไปกับการพัฒนาสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อม โดยมีจริยธรรมคือ ความเมตตา ความเกื้อกูลสงเคราะห์ ความสามัคคี ความไม่เห็นแก่ตัว ดังคำกล่าวที่ว่า มนุษย์อยู่ที่ชุมชนอยู่ได้ ธรรมชาติยั่งยืน

๔. ทฤษฎีทั้งสองเน้นคุณภาพชีวิตของสรรพสัตว์ ซึ่งหมายถึงมนุษย์และสัตว์ทั้งหมดซึ่งต่างก็รักชีวิตของตนเอง

๕. ทฤษฎีทั้งสองเป็นระบบเศรษฐกิจแบบมีสัมมาอาชีวะเป็นหัวใจสำคัญ ซึ่งสามารถโยงไปสู่การที่พระพุทธศาสนามีทำที่ปฏิเสธความสุดโต่ง ๒ ด้าน คือ การหมกมุ่นในกามสุขอย่างเดียว และ การทรมานตนเองในรูปแบบต่าง ๆ เหมือนกับศาสนาเซนของศาสนาพุทธที่นิยมการเปลือยกาย เป็นต้น

๖. ทฤษฎีทั้งสองไม่ได้เป็นเศรษฐกิจแบบระบบปิด (Close Economy) ที่รัฐบาลของ เผด็จการนิยมทำกันด้วยการปิดประเทศของตนเอง เพื่อต้องการตัดการติดต่อสื่อสารกับต่างประเทศ ด้วยเหตุผลทางการเมือง เป็นต้น และในขณะเดียวกันก็ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทุนนิยมและบริโภคนิยม ที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการบริโภคที่ไร้ขอบเขตจนเกิดการทำลายธรรมชาติ ซึ่งส่งผลให้เกิดก่อให้เกิดพิบัติทางธรรมชาติต่างๆ

โดยสรุป เศรษฐศาสตร์แนวพุทธเป็นฐานของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐศาสตร์พุทธซึ่งเป็นภาคทฤษฎีหรือหลักการ ส่วนเศรษฐกิจพอเพียงเป็นภาคปฏิบัติของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธทั้งภาคทฤษฎีและภาค ปฏิบัติจะต้องดำเนินต่อไปด้วยกันเสมอ เพื่อนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศชาติ ถ้าเศรษฐกิจพอเพียงปราศจากแนวพุทธก็จะตีตันมีติดขัด และในทำนองเดียวกัน เศรษฐศาสตร์แนวพุทธถ้าปราศจากเศรษฐกิจพอเพียงก็จะเป็นความว่างเปล่าหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่ถูกหล่อหลอม มาจากความเป็นจริงแห่งธรรมชาติ ที่มนุษย์ทุกคนต้องศึกษาให้เข้าใจ และต้องนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงความเป็นจริงของธรรมชาติ ความเป็นจริงของชีวิต ว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ สิ่งใดควรยึดถือเป็นที่พึง สิ่งใดไม่ควรยึดถือเป็นที่พึง เมื่อได้ศึกษาจนเข้าใจ และนำไปปฏิบัติจนเกิดผลแล้ว จนพบความเป็นจริงแห่งชีวิตว่าสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตคืออะไร เมื่อนั้นก็จะได้เข้าใจในหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นอย่างดี เพราะหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นนโยบายที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นจริงของชีวิต ตามหลักพระพุทธศาสนา

นั่นเอง

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

๑) มีการกระตุ้นทุกภาคส่วนของประเทศทั้งภาครัฐ เอกชน ตลอดจนประชาชนได้ตระหนักผลกระทบอันเกิดจากอำนาจทางเศรษฐกิจที่ทุกฝ่ายต้องร่วมกันรับผิดชอบ โดยยึดมั่นในเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำริ

๒) จัดให้มีการประชุมสัมมนาและการอบรมเกี่ยวกับหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่ถูกต้องให้แก่ประชาชนทุกภาคส่วน

๓) สถาบันศาสนาโดยเฉพาะให้พระภิกษุต้องเข้ามามีบทบาทในการอบรมความรู้หลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ให้ประชาชนให้ดำรงชีวิตตามทางสายกลาง ยึดหลักสันโดษ และอยู่ในกรอบของศีลธรรม

๔) ควรมีการสร้างและปลูกจิตสำนึกให้บุคคลทุกอาชีพ ตระหนักถึงความรู้หลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจอันประกอบด้วยความชอบธรรมสุจริต รวมถึงสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ร่วมกันปฏิบัติตามรอยพระยุคลบาท พระราชปณิธาน และพระบรมราโชวาทด้วยการปฏิบัติตนและปฏิบัติงานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

๑) ควรศึกษาวิจัยว่าจะขยายผลของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธให้เข้าสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมในอนาคตอย่างจริงจังได้ด้วยกระบวนการและวิธีการใด

๒) ควรศึกษาวิจัย เปรียบเทียบวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากับหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องแนวทางเศรษฐกิจที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาอื่นๆ เช่น ศาสนาคริสต์ หรือศาสนาอิสลาม เป็นต้น เพื่อขยายผลองค์ความรู้จากคำสอนในแต่ละศาสนาให้ไปสู่รูปธรรมเชิงประจักษ์ต่อไป

รายการอ้างอิง

เอกสารชั้นปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เอกสารชั้นทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กนกศักดิ์ แก้วเทพ. เศรษฐศาสตร์ธรรมิกวิทยา. คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

กิตติพัฒน์ สุวรรณศิริเมธี. เอกสารประกอบวิชาปรัชญาการเมืองตะวันตก. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. ภารตวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๓.

กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับ สื่อสารศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

กุลลินี มุทธาภิน. การวิเคราะห์การบริโภคแนวพุทธปรัชญา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙. กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. ศาสนาสืบสานดี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๙.

คึกฤทธิ์ ปราโมช. ธรรมแห่งอริยะ. [ม.ป.ท.]. [ม.ป.พ.], ๒๕๓๑

คุณ โทชนันท์. พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

จรรยา สุภาพ. หลักรัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๒.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑. พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๑๓. ปรัชญาประยุกต์ ชุดอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ต้นอ้อ แกรมมี จำกัด, ๒๕๓๙.

ชัยวัฒน์ อุตพัฒน์. จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิคอนราดอาคานาวร์, อ่างใน มนุญ มุขั้ประดิษฐ์. ทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง.

ชลพรรษ ดวงนภา. การใช้หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธในการจัดการป่าวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดตราด. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๒.

ณัฐภรณ์ เลี่ยมจรัสกุล. เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยความสุข : กรณีศึกษาประชาชนในพื้นที่ กรุงเทพมหานคร. ๒๕๔๙.

- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, พิทยา ว่องกุล. วิสาหกิจชุมชน : กลไกเศรษฐกิจฐานราก. พิมพ์ครั้งที่ ๒
กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- दनัย จันท์เจ้าฉาย. ปรัชญาเชิงพุทธ. วารสารการบริหารทรัพยากรบุคคล. สำหรับนักบริหารงาน
มืออาชีพ. ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๑/๒๕๕๒. กรุงเทพมหานคร : สมาคมการจัดการงานบุคคลแห่ง
ประเทศไทย, ๒๕๕๒.
- दनัย ไชโยธธา. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.
- ทับทิม วงศ์ประยูร และพรทิพย์ คำพอ. สังคมกับเศรษฐกิจ. กรุงเทพมหานคร: บุชาคุณ, ๒๕๔๕.
- ธิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ. ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทย
วัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๘.
- ธิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ. ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.
- ธีรกานต์ ฤทธิเจริญวัตถุ. การใช้หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธในการจัดการน้ำดื่มธรรมชาติเพื่อพัฒนา
เศรษฐกิจชุมชนในภาคอีสาน: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๒.
- บุญมี แทนแก้ว. จริยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๙. ได้อ้าง
ถึง พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘.
- บรรจบ บรรณรุจิ. ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๕.
- ประภัสสร บุญประเสริฐ. ประวัติศาสตร์เอเชียใต้. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๔๒.
- ประยงค์ สุวรรณบุบผา. รัฐปรัชญา แนวคิดตะวันออก- ตะวันตก. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. ธัมมิกเศรษฐศาสตร์ ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ.
กรุงเทพมหานคร: มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๓๑.
- ปรีดี พนมยงค์. มหाराชและรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการ
ดำเนินงานฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส, ๒๕๔๓.
- พุทธทาสภิกขุ. ธรรมิกสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามประเทศ, ๒๕๓๘.
เศรษฐศาสตร์พุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ,
๒๕๔๗.
- พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ. จาก นิตยสารธรรมลีลา ฉบับที่ ๑๓๑ ตุลาคม ๒๕๕๔ โดย แก้ว ชิต
ตะขบ นักวิชาการศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร์ ธีรธมโม). ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก. พะเยา: หอวัฒนธรรม
นิตศันวัตศรีโคมคำ, ๒๕๕๐.
- พระญาณวโรดม (ประยูร สอนตงกุลเถร). ศาสนาต่าง ๆ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

- พระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต ป.ธ. ๙) เจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร
watdevaraj@hotmail.com ที่มาข่าวสดรายวัน วันที่ ๐๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๒.
พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต) . พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา ชุด
ศัพท์ วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐.
- พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์คำวัดที่ชาวพุทธควรรู้.
พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม ๒๕๕๑.
- คำวัด. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๘.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). ทำอย่างไรจึงจะเรียนเก่ง . กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). การกลับมาแห่งศีลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สุราษฎร์ธานี:
ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๑.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๓.
-ธรรมนุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา
,๒๕๔๗.
- พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙.
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
-พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๔๖.
- มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก,
๒๕๔๐.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว , พระราชดำรัส พระราชทานเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา. วันที่ ๔
ธันวาคม ๒๕๔๑.
- เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่๖. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก,
๒๕๔๐.
- พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต) . เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ.พิมพ์ครั้งที่ ๓. มูลนิธิโกมลคีมทอง.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๓๘.
- พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, ๒๕๕๕.
- พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔.
กรุงเทพมหานคร เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๘.

- พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระพรหมมุนี (พิมพ์ ธรรมธโร). สากลศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕.
- พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและ ทางออกจากวิกฤต. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖.
- พระราชธรรมมุนี (สุกิตติ). แคว้น ๑๖, แคว้นสำคัญในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล [Online]. ๒๕๕๕. แหล่งที่มา <http://www.vichadham.com/buddha/city๑๖.html>.
- พระราชธรรมมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล คีมทอง, ๒๕๒๖.
- พระราชธรรมมุนี (ประยูร ธรรมจิตโต). ปรัชญากรีก : ป่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม บริษัทเคทีดีไทย จำกัด, ๒๕๔๐.
- พระศรีปริยัติโมลี. พระพุทธเจ้าในสายตานักปราชญ์โลก. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, [ม.ป.พ.].
- พระสมชาย ฐานวุฑโฒ. มงคลชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า . กรุงเทพมหานคร : ชมรมพุทธศาสตร์สากล ในอุปถัมภ์สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ , ๒๕๔๗.
- พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง). วิถีชีวิตของชุมชนสมัยพุทธกาล. [ม.ป.ท.]. [ม.ป.พ.].
- พระมหาอดิศร ธีรสีโล .วัตรราชบูรณะราชวรวิหาร. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. สุราษฎร์ธานี : มูลนิธิธรรมทาน ไชยา จัดพิมพ์, ๒๕๔๖.
- แพรวภัทร ยอดแก้ว. ทฤษฎีองค์การ Organization Theory. available at: <http://elearning.siam.edu> (accessed September ๒๖, ๒๐๑๑). ๒๕๕๔.
- ไพฑูริย์ สีนลารัตน์. ความรู้คู่คุณธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อารยธรรม. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- มณี พะยอมยงค์. ความเชื่อของคนไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พุทธประวัติและศาสนพิธี. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๕๓.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. พุทธประวัติ เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

ราชบัณฑิตยสภา. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร: นามมีบุ๊คส์จำกัด ๒๕๔๖.

วิชัย ธรรมเจริญ. คู่มือนักธรรมชั้นตรี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕.

วิทยากร เชียงกุล. ปรัชญาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลาจำกัด, ๒๕๔๘.

วรศักดิ์ มหัทธโนบล. พุทธโคดม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ openbooks, ๒๕๕๕.

ว. วชิรเมธี. คนสำราญ งานสำเร็จ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: ส นักพิมพ์อมรินทร์ ๒๕๕๑.

วงศกร ภูทอง และ อลงกต ศรีเสน. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๙. กรุงเทพมหานคร: เดอะบุ๊คส์, ม.ป.พ.

ศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง. เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ๑๐ ในโอกาสฉลอง ๑๐๐ ปี ชาตกาลนายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส (ภาคเอกชน). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สโรช สันตะพันธ์. พระพุทธศาสนากับหลักพื้นฐานกฎหมายมหาชน ใน รวบรวมบทความกฎหมายมหาชน จากเว็บไซต์ www.pub-law.net เล่ม ๖. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, ๒๕๕๐.

สุจิตรา (อ่อนค้อม) รณริน. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ทวีวัฒน์การพิมพ์, ๒๕๓๕.

สุจิตรา อรุณพิพัฒน์. เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการผลิตนางงาม: กรณีศึกษาการประกวดนางสาวไทย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. ประวัติศาสตร์ศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์รวมสาส์น, ๒๕๔๑.

สุนัย เศรษฐ์บุญสร้าง. แนวทางปฏิบัติ ๗ ขั้นสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิวิถีสุข ๒๕๕๙.

สุพิศวง ธรรมพันทา. มนุษย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ภูมิไทย, ๒๕๔๓.

สุรพล สุยะพรหมและคณะ. ปรัชญาการเมือง. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณการ, ๒๕๔๗.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. แนวคิดทางปรัชญาการเมืองของอริสโตเติล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๔๓.

สมพร เทพสิทธิธา. คุณธรรมและจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๒.

สมพิศ เล็กเฟื่องฟู และเพ็ญศรี เขมะสุวรรณ. ธุรกิจทั่วไป. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอ็มพันธ์ จำกัด, ๒๕๔๑.

แสวง อุดมศรี. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ม.ป.ป.

เสถียรโพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต). มัชฌิมาปฎิปทา : ทางสายกลางสองมิติ สัปปริสธรรม ๗ นัยที่ สอง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พีอาร์ คัลเลอร์พริ้นท์, ๒๕๔๗.

หลวงวิจิตรวาทการ. ศาสนากล เล่มที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

- อุทัย บุญประเสริฐ. หลักสูตรและการบริหารงานวิชาการของโรงเรียน. กรุงเทพมหานคร : เอส. ดีเพรส, ๒๕๕๔.
- อรพินท์ ปานนาค และคณะ. อารยธรรมตะวันออก. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๙.
- อภิชัย พันธเสน. พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ. ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๔.
- _____ . พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการ ทฤษฎีและการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๔๗.
- อภิชัย พันธเสน, บรรณาธิการ. สังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖.
- อมร โสภณวิเชษฐ์วงศ์ และกวี อิศริวรรณ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๑๘- ส๐๑๙ พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕.
- อมร โสภณวิเชษฐ์วงศ์ และกวี อิศริวรรณ. หนังสือเรียนสมบูรณ์แบบ ส ๐๔๘ พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ ภาคเรียนที่ ๑.
- อมร โสภณวิเชษฐ์วงศ์ และกวี อิศริวรรณ. หนังสือเรียนสมบูรณ์แบบ ส ๐๔๘ พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ ภาคเรียนที่ ๑.
- เอนก พ. อนุกุลบุตร และคณะ. แบบศึกษา-ทดสอบ สังคมศึกษา รายวิชา ส ๐๔๘ พระพุทธศาสนา ชั้น ม. ๔ ภาคเรียนที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช, ๒๕๓๖.
- เอกสิทธิ์ เตชะโกศิยวณิช. บทความข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์แบบนายทุนและเศรษฐศาสตร์การเมือง, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อนุสรณ์ ธรรมใจ. บทความธัมมิกสังคมนิยมกับเศรษฐกิจการเมือง. กรุงเทพธุรกิจ วันศุกร์ที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๙.
- เอื้อเพื่อข้อมูลโดย พัชรี สุวรรณศรี และสุภัทณี เปี่ยมสุวรรณกิจ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่. อ้างใน http://www.baanjomyut.com/library/global_community/03_2.html.
- Arrow, Kenneth J. Social Choice and Individual Values. Wiley, New York, 1951.
- Douglas C. North. The Concise Encyclopedia of Economics. Library of Economics and Liberty (2nd ed.) (Liberty Fund). 2008.
- E. F. Schumacher. Small Is Beautiful: Economics As If People Mattered : Hartley & Marks Publishers, 1973.
- Pryor, Frederic. “A Buddhist Economic System In Practice: Non-Attachment to Worldly Things Is Dominant But The Way of The Law Is Held Profitable.” American Journal of Economics and Sociology, 1990.

- Pryor, Frederic. “A Buddhist economic system—in practice: The Rules of State Policy Making of the Ideal Kings Sought a ‘Middle Way’ Between Right and Left.” American Journal of Economics and Sociology, 1991.
- Galbraith, J.K. The Anatomy of Power .London : Hamish Hamilton, 1983.
- Sander G. Tideman. GROSS NATIONAL HAPPINESS AND DEVELOPMENT, New Economics Foundation, 2001.
- Sumner, William Graham. On Liberty, Society, and Politics: The Essential Essays of William Graham Sumner, ed. Robert C. Bannister (Indianapolis: Liberty Fund, 1992).
- Schumacher, Ernst Friedrich. Small is Beautiful: Economics as if People Mattered, Harper Colophon Books. New York.Evanston, San Francisco, London, 1975.
- Time Magazine's. 100 People Who Shape Our World 2006 : King Jigme Singye Wangchuk,2006.
- Vatiero M. Understanding Power : A 'Law and Economics' Approach .VDM Verlag, 2009.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

- เดโชพล เหมนาไลย. สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก. สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระธานี เขมธมโม (จำปา). ศึกษาสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พระมหาจรัญ วิจารณ์เมธี(นิลาพันธ์). การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องสันโดษในพระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันท๊ะ). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระมหาสุพจน์ คำน้อย. การศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องการอุทิศส่วนบุญในพระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. คณะศิลปศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. ทางสายกลางของอริสโตเติลกับมัชฌิมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนาเถรวาท. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ ๔๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาสมโภช ฐิติญาโณ (ศรีพันธ์). ศึกษาวิเคราะห์เศรษฐกิจศาสตร์ตามแนวพระไตรปิฎก. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษากรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาหวมวด สุกกธมโม. ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพในพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พิสมัย สอนบุญมี. การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเศรษฐกิจศาสตร์กับปรัชญาพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร : คณะเศรษฐศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๗.

ไพบูลย์ ตั้งใจ. ประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของพนักงาน ตามหลักอิทธิบาท ๔ : กรณีศึกษา บริษัท แอมพาส อินดัสตรี จำกัด จังหวัดสมุทรปราการ. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

ว.วชิรเมธี (๒๕๔๙). พุทธเศรษฐกิจศาสตร์ในโลกของการแข่งขัน. จาก

<http://www.posttoday.com/newsdet.php?sec=magazine&id=245881>

วรรณดี หนูหลง. การพัฒนาตนเองด้วยทางสายกลาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

สุกัญญา สร้อยฟ้า. การศึกษาพฤติกรรมการณ์หลักที่ภูธธัมมิกัตถประโยชน์ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ของประชาชนในเขตเทศบาล ตำบลนาเยี่ย อำเภอนาเยี่ย จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สุดใจ สุวรรณชีวะศิริ. ศึกษาหลักมัชฌิมาปฏิปทาในมหาโคปาลสูตร. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

(๓) อ้างอิงแหล่งข้อมูลออนไลน์ :

บทความพิเศษ : มูฮัมหมัด ยูनुส ประเทศไทย และอนาคตไมโครเครดิต (accessed May 3, 2014). <http://group.wunjun.com/pad/topic/279974-7689>

<http://www.oknation.net/blog/print.php?id=455002>

<http://www.stou.ac.th/Offices/rdec/yala/.../หลักเศรษฐกิจศาสตร์เบื้องต้น.doc>

<http://arts.kmutt.ac.th/blogs/media/blogs/SaksitBlog/ssc281/c1.doc>

<http://www.gotoknow.org/posts/468573>

<http://www.panyathai.or.th/wiki/index.php/>

<http://buddhisteconomicsreview.wordpress.com/๒๐๑๒/๐๑/๑๓/pryor-๑/#respond>

<http://www.smallisbeautiful.org/>

<http://www.cybervanaram.net/index.php/news11/328-2010-11-09-01-36-35?showall=&start=2>

<http://www.kroobannok.com/blog/10455>

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

คำอธิบายชื่อและอักษรย่อพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม

(ฉบับของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

มีทั้งหมด ๔๕ เล่ม แบ่งเป็น ๓ หมวด คือ

๑. หมวดพระวินัยปิฎก มีทั้งหมด ๘ เล่ม
๒. พระสุตตันตปิฎก มีทั้งหมด ๒๕ เล่ม
๓. พระอภิธรรมปิฎก มีทั้งหมด ๑๒ เล่ม ดังนี้

๑.พระวินัยปิฎก

เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อักษรย่อ
๑	มหาวิภังค ๑	วินย.๑
	๑.๑ เวรรณชกณทปาราชิกกณท	
	๑.๒ เตรสกณทอนียตกณท	
๒	มหาวิภังค ๒	วินย.๒
	๒.๑ นิสสคียกณทอธิกรณสมถา	
๓	ภิกขุณีวิภังค	วินย.๓
๔	มหาวคค ๑	วินย.๔
๕	มหาวคค ๒	วินย.๕
๖	จุลลวคค ๑	วินย.๖
๗	จุลลวคค ๒	วินย.๗
๘	ปริวาร	วินย.๘

๒.พระสุตตันตปิฎก

๙	ทีฆนิกาย สীগุชฌนธวคค	ที.ส.
๑๐	ทีฆนิกาย มหาวคค	ที.ม.
๑๑	ทีฆนิกาย มุลปณณาสก	ที.ปา
๑๒	มชฌิมนิกาย มุลปณณาสก	ม.มู.
	๑๒.๑ มุลปரியายวคคสีหนาทวคค	
	๑๒.๒ โอปมมวคคจุฬยมกวคค	
๑๓	มชฌิมนิกาย มชฌิมปณณาสก	ม.ม.

๑๔	มชฉมินิกาย อุปรินณณสก	ม.อุ.
๑๕	สัฎุตตนิกาย สคณวคค	สั.ส.
๑๖	สัฎุตตนิกาย นินทณวคค	สั.น.
๑๗	สัฎุตตนิกาย ขนธวณวคค	สั.ข.
๑๘	สัฎุตตนิกาย สฬยตณวคค	สั.สฬ.
๑๙	สัฎุตตนิกาย มหณวณวคค	สั.ม.
๒๐	องคคตตรนิกาย ๑	
	๒๐.๑ เอกนินปต	อง.เอก.
	๒๐.๒ ทุกนินปต	อง.ทุก.
	๒๐.๓ ติกนินปต	อง.ติก.
๒๑	องคคตตรนิกาย ๒	
	๒๑.๒ จตुकนินปต	อง.จตुक.
๒๒	อง.คคตตรนิกาย ๓	
	๒๒.๑ ปณจกนินปต	อง.ปณจก.
	๒๒.๒ ฉกุกนินปต	อง.ฉกุก.
๒๓	องคคตตรนิกาย ๔	
	๒๓.๑ สตตกนินปต	อง.สตตก.
	๒๓.๒ องกนินปต	อง.นวก.
๒๔	องคคตตรนิกาย ๕	
	๒๔.๑ ทสกนินปต	อง.ทสก.
	๒๔.๑ เอกทสกนินปต	อง.เอกทสก.
๒๕	ขุททกนิกาย ๑	
	๒๕.๑ ขุททกปณฐ	ขุ.ขุ.
	๒๕.๒ ธมมปท	ขุ.ธ.
	๒๕.๔ อุทณ	ขุ.อุ.
	๒๕.๔ อิติวุตตก	ขุ.อิต.
	๒๕.๕ สุตตนินปต	ขุ.สุ.
๒๖	ขุททกนิกาย ๒	ขุ.วิมณ.
	๒๖.๑ วิมณนตถุ	
	๒๖.๒ เปตวตถุ	ขุ.เปต.
	๒๖.๓ เถรคณ	ขุ.เถร.

	๒๖.๓.๑ เอก-ติก-นิပါတ	
	๒๖.๓.๒ จตุกกมหานิပါတ	
	๒๖.๔ เถรีคาถา	พ.เถรี.
๒๗	ขุททกนิกาย ๓	พ.ชา.
	๒๗.๑ ชาตก ๑	
	เอก-จตตาลีสนิปาต	
๒๘	ขุททกนิกาย ๔	พ.ชา.
	๒๘.๒ ชาตก ๒	
	ปณญาส-มหานิပါတ	
๒๙	ขุททกนิกาย ๕	
	๒๙.๑ มหานิทเทศ	พ.ม.
๓๐	ขุททกนิกาย ๖	
	๓๐.๑ จุฬินิทเทศ	พ.จ.
๓๑	ขุททกนิกาย ๗	
	๓๑.๑ ปฐีสสมภิทามคค	พ.ปฐ.
๓๒	ขุททกนิกาย ๘	พ.อป.
	๓๒.๑ อปทาน ๑	
	๓๒.๑.๑ พุทธรวคค	
๓๓	ขุททกนิกาย ๙	
	๓๓.๑ อปทาน ๒	
	๓๓.๑.๑ ภัททาลีภทียวคค	
	๓๓.๑.๒ เถรียาปทาน	
	๓๓.๒ พุทธรวีส	พ.พุท.
	๓๓.๓ จรียาปิฎก	พ.จรียา.

๓. พระอภิธรรมปิฎก

๓๔	ธมมสงคณี	อภิ.สั.
๓๕	วิภังค	อภิ.วิ.
๓๖	๑. ธาตุกถา	อภิ.ธา.
	๒. ปุคคลปณญตติ	อภิ.ปุ.
๓๗	กถาวตถุ	อภิ.ก.
๓๘	ยมก ๑	อภิ.ย.

๓๙	ยมก ๒	อภิ.ย.
๔๐	ปฐมฐาน ๑	อภิ.ป.
๔๑	ปฐมฐาน ๒	อภิ.ป.
๔๒	ปฐมฐาน ๓	อภิ.ป.
๔๓	ปฐมฐาน ๔	อภิ.ป.
๔๔	ปฐมฐาน ๕	อภิ.ป.
๔๕	ปฐมฐาน ๖	อภิ.ป.

คำชี้แจงการใช้อักษรชื่อย่อคัมภีร์

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ได้กล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม / ชื่อ / หน้า กล่าวคือเลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม เลขตัวกลางเป็นเลขชื่อ เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า อาทิเช่น วิ.มหา.(ไทย) ๔ / ๖๔ / ๕๗ หมายถึง วินัยปิฎก มหาวิงค์ (ภาษาไทย) พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ชื่อที่ ๖๔ หน้า ๕๗ ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งที่มา/เล่ม/หน้า กล่าวคือ เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่มเลขตัวหลังเป็นเลขหน้า อาทิเช่น ส.ส.อ.(ไทย) ๒๕ / ๒๙๖ หมายถึง สังยุตตนิกาย สारตถปกาสินี สคาถวรรค อรรถกถา (ภาษาไทย) เล่มที่ ๒๕ หน้า ๒๙๖

คำอธิบายอักษรย่อหมวดหมู่ธรรมในพระไตรปิฎก

อักษรย่อ

อง.อ.

=

องค์ตตรนิกาย อภุทธกถา (มโนรณปุรณี)

อง.อภุทธก.

=

องค์ตตรนิกาย อภุทธกนิปาต

อง.เอก.

=

องค์ตตรนิกาย เอกนิปาต

อง.เอกาทสก.

=

องค์ตตรนิกาย เอกาทสกนิปาต

อง.จตุกก

=

องค์ตตรนิกาย จตุกกนิปาต

อง.ฉกก

=

องค์ตตรนิกาย ฉกกนิปาต

อง.ติก.

=

องค์ตตรนิกาย ติกนิปาต

อง.ทสก.

=

องค์ตตรนิกาย ทสกนิปาต

อง.ทุก.

=

องค์ตตรนิกาย ทุกนิปาต

อง.นวก.

=

องค์ตตรนิกาย นวกนิปาต

อง.ปญจก.

=

องค์ตตรนิกาย ปญจกนิปาต

อง.สตตก.

=

องค์ตตรนิกาย สตตกนิปาต

คำอ่าน

อป.อ.	=	อปทาน อภฺรฐกถา (วิสุทฺถชนวิลาสินี)
อภิ.ก.	=	อภิธมมปิฎก กถาวตถุ
อภิ.ธ.	=	อภิธมมปิฎก ธาตุกถา
อภิ.ป.	=	อภิธมมปิฎก ปญฺฐาน
อภิ.ปุ.	=	อภิธมมปิฎก ปุคฺคตลปญฺญตฺติ
อภิ.ยมก.	=	อภิธมมปิฎก ยมก
อภิ.วิ.	=	อภิธมมปิฎก วิภงฺค
อภิ.สั.	=	อภิธมมปิฎก ธรรมสงฺคณั
อิตฺติ.อ.	=	อิตฺติวุตฺตก อภฺรฐกถา (ปรมตฺถที่ปณี)
อุ.อ.,อุทาน.อ.	=	อุทาน อภฺรฐกถา (ปรมตฺถที่ปณี)
ขุ.อป.	=	ขุทฺทกนิกาย อปทาน
ขุ.อิตฺติ.	=	ขุทฺทกนิกาย อิตฺติวุตฺตก
ขุ.อุ.	=	ขุทฺทกนิกาย อุทาน
ขุ.จรียา.	=	ขุทฺทกนิกาย จรียาปิฎก
ขุ.จ.	=	ขุทฺทกนิกาย จุฬนิตฺตเทส
ขุ.ชา.	=	ขุทฺทกนิกาย ชาตก
ขุ.เถร.	=	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
ขุ.เถรี.	=	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา
ขุ.ธ.	=	ขุทฺทกนิกาย ธรรมปท
ขุ.ปฏฺธิ.	=	ขุทฺทกนิกาย ปฏฺธิสมภทามคค
ขุ.เปต.	=	ขุทฺทกนิกาย เปตวตถุ
ขุ.พทฺธ.	=	ขุทฺทกนิกาย พทฺธวีส
ขุ.ม.,ขุ.มหา.	=	ขุทฺทกนิกาย มหานิตฺตเทส
ขุ.วิมาน.	=	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตถุ
ขุ.สุ.	=	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต
ขุทฺทก.อ.	=	ขุทฺทกปาฐ อภฺรฐกถา (ปรมตฺถโชติกา)
จรียา.อ.	=	จรียาปิฎก อภฺรฐกถา (ปรมตฺถที่ปณี)
ชา.อ.	=	ชาตกภฺรฐกถา
เถร.อ.	=	เถรคาถา อภฺรฐกถา (ปรมตฺถที่ปณี)
เถรี.อ.	=	เถรีคาถา อภฺรฐกถา (ปรมตฺถที่ปณี)
ที.อ.	=	ทีฆนิกาย อภฺรฐกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)
ที.ปา.	=	ทีฆนิกาย ปาฎิกาวคค
ที.ม.	=	ทีฆนิกาย มหาวคค
ที.สั.	=	ทีฆนิกาย สัฏฺกชนธวคค
ธ.อ.	=	ธรรมปทภฺรฐกถา
นิตฺ.อ.	=	นิตฺตเทส อภฺรฐกถา (สทฺธมมปชฺโชติกา)

ปณจ.อ.	=	ปณจปกรณ์ อภฺรฐกถา (ปรมตถทีปนี)
ปฎิส.อ.	=	ปฎิสสมภิทามคค อภฺรฐกถา (สทฺธมมปกาสิโน)
เปต.อ.	=	เปตวตถุ อภฺรฐกถา (ปรมตถทีปนี)
พุทฺธ.อ.	=	พุทฺธวีส อภฺรฐกถา (มจรฺตถวิลาสิโน)
ม.อุ.	=	มชฌิมนิกาย อภฺรฐกถา (ปญฺญจสุทฺหนี)
ม.อุ.	=	มชฌิมนิกาย อปุริปณฺณาสก
ม.ม.	=	มชฌิมนิกาย มชฌิมปณฺณาสก
ม.ม.	=	มชฌมินิกาย มุลปณฺณาสก
มงฺคล.	=	มงฺคลตถทีปนี
มิลินฺท.	=	มิลินฺทปญฺหา
วินย.	=	วินยปิฎก
วินย.อ.	=	วินย อภฺรฐกถา (สมนฺตปาสาทิกา)
วินย.ฎีกา	=	วินยภฺรฐกถา ฎีกา (สารตถทีปนี)
วิงฺค.อ.	=	วิงฺค อภฺรฐกถา (สมโฆหวิโนทฺหนี)
วิมาน.อ.	=	วิมานวตถุ อภฺรฐกถา (ปรมตถทีปนี)
วิสุทฺธิ.	=	วิสุทฺธิมคค
วิสุทฺธิ.ฎีกา	=	วิสุทฺธิมคค มหาฎีกา (ปรมตถมณฺชุสา)
สงฺคณฺี อ.	=	สงฺคณฺี อภฺรฐกถา (อภฺรฐสาสิโน)
สงฺคห.	=	อภิธมฺมตถสงฺคห
สงฺคห.ฎีกา	=	อภิธมฺมตถสงฺคห ฎีกา (อภิธมฺมตถวิภาวินี)
สํ.อ.	=	สํยุตฺตนิกาย อภฺรฐกถา (สารตถปกาสิโน)
สํ.ข.	=	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวาวคค
ส.นิ.	=	สํยุตฺตนิกาย นินทานวคค
ส.ม.	=	สํยุตฺตนิกาย มหาวาวคค
ส.ส.	=	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคค
สํ.สพ.	=	สํยุตฺตนิกาย สฬายตฺนวคค
สุตฺต.อ.	=	สุตฺตนิปาต อภฺรฐกถา (ปรมตถโชติกา)

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อพระนิสิตผู้ศึกษา พระปลัดศักดิ์ดา วิสุทธิญาโณ(มรดา)
 ชาตภูมิ เกิดเมื่อ วันพุธ ที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕
 บรรพชา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ อุปสมบท เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐

การศึกษาทางธรรม

นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนคณะจังหวัด จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ.๒๕๔๒
 นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนคณะจังหวัด จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ.๒๕๔๑
 นักธรรมชั้นโท สำนักเรียนคณะจังหวัด จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ.๒๕๓๙
 นักธรรมชั้นตรี สำนักเรียนคณะจังหวัด จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ.๒๕๓๗

การศึกษาทางโลก (สำเร็จการศึกษา)

ปริญญาโท สาขาวิชา : รัฐประศาสนศาสตร์
 ปริญญา : พธ.ม.(รัฐประศาสนศาสตร์)
 สถาบัน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 สำเร็จ : ๒๕๕๑

ปริญญาตรี สาขาวิชา : เศรษฐศาสตร์
 ปริญญา : พธ.บ.(เศรษฐศาสตร์)
 สถาบัน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 สำเร็จ : ๒๕๔๗

การศึกษาทางโลก (กำลังศึกษา)

ปริญญาเอก สาขาวิชา : Doctor of Business Administration
 ปริญญา : D.B.A.(Marketing)
 สถาบัน : Siam University
 สถานภาพ : Approximate of Dissertation

ตำแหน่งหน้าที่ ประธาน มรดา มูลนิธิเพื่อพระพุทธศาสนา การศึกษา และสังคม

ช่องทางติดต่อ E-mail : morada.foundation@gmail.com

Web Site : www.moradafoundation.org

Blogs : moradafoundation.blogspot.com

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY